

**T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELE'YE ANADOLU'DA
SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA RUM
ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)**

Doktora Tezi

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR

Ankara-2017

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELE'YE ANADOLU'DA
SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA RUM
ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)

Doktora Tezi

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara-2017

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELE'YE ANADOLU'DA
SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA RUM
ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)

Doktora Tezi

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Başkan)

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Danışman)

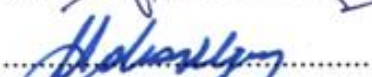
Prof. Dr. Bige SÜKAN

Prof. Dr. Yonca ANZERLİOĞLU

Prof. Dr. Hakan UZUN

Tez Sınavı Tarihi: 26.09.2017

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde, Osmanlı milletlerini oluşturan cemaatler, kendilerini ifade etme aracı olarak çeşitli ihtiyaçlara cevap veren bir örgütlenme biçimi benimsemişlerdir. Cemiyet kurumu olarak adlandırılabilir olan bu örgütlenme biçimini, Müslümanların yanı sıra Gayrimüslimler de kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nde cemiyet kurumunun ortaya çıkışı, 19. yüzyılda modernleşmenin bir tezahürü olarak beliren kurumsal ve fikrîsel dönüşümün ürünüdür. Cemiyetler, cemaat üyelerine hizmet ederek, cemaatin ekonomik, kültürel ve sosyal her türlü faaliyetlerini gerçekleştirmede aracı bir rol üstlenmişlerdir.

19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde filizlenmeye başlayan cemiyetleşme hareketi, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça hız kazanmıştır. Bu cemiyetleşme hareketinde, Gayrimüslim cemaatlerin, özellikle Rumların, Müslümanlardan daha önce etkinlik göstermeye başladıkları göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan Rumlar, 18. yüzyılda başlayan Yunan aydınlanmasının bir sonucu olarak özellikle eğitim ve kültür alanında yeniden organize olmuşlar ve bu alanlarda kurdukları cemiyetlerle bir yandan Helenizm ideolojisinin Osmanlı Devleti içinde yayılmasına katkı sağlarken, diğer yandan cemaat bağlarını güçlendirmişlerdir.

Bu süreçte yalnızca Osmanlı başkentinde değil, Anadolu'da da yoğun bir cemiyetleşme faaliyeti görülmüştür. Özellikle Batı Anadolu Rumları, hem coğrafi hem de sosyo-ekonomik koşulların uygunluğundan dolayı cemiyet kurma faaliyetlerine Anadolu'nun diğer bölgelerindeki Rumlardan daha erken bir dönemde başlamışlardır. İlerleyen süreçte Karadeniz ve Orta Anadolu Rumları da bu harekete katılarak yaşadıkları coğrafyada Helenizm'i cemiyetler aracılığıyla güçlendirmeye çalışmışlardır.

Anadolu Rumları arasında İkinci Meşrutiyet'in ardından hızlanarak devam eden cemiyet teşkili, yalnızca eğitim ve kültür alanıyla sınırlı kalmamış, sanat ve spordan, mesleki, dini, hayırsever cemiyetlere kadar oldukça geniş bir yelpazede kendini göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte, Anadolu Rumlarının cemiyetleşme faaliyetlerinde siyasileşme eğilimi görülmeye başlarken, bu eğilim 1919-1922

arasındaki Yunan işgali döneminde yoğunluk kazanmıştır. Birçok Rum cemiyeti, görünürdeki niteliklerine ek olarak Anadolu'daki Yunan ordusuna destek veren türde veya Yunanistan'la birleşmeye yönelik siyasi amaçlara da yönelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Cemiyet, Helenizm, Küçük Asya, Örgütlenme, Rum, Yunan.

ABSTRACT

In the process of Ottoman modernization, the communities of Ottoman society, embarked on constituting a kind of organization that fulfilled the various needs as a vehicle of expressing themselves. This kind of organization which can be defined as “association” was used by non-muslims as well as Muslims. The emergence of associations in the Ottoman Empire is a result of institutive and intellectual transformation that appeared as a sign of modernization in the 19th century. Associations held a mediatory position on performing economic, cultural and social activities of a community by serving to the members of the community.

Association movement which began to develop in the Ottoman Empire in the first half of the 19th century, nominately with Tanzimat, considerably gained speed in the second half of the same century. The associational activities of non-muslim communities, more particularly Ottoman Greeks, arose earlier than those of Muslims. The Ottoman Greeks who had privileged position in the Ottoman Empire, reorganized especially in the fields of education and culture as a result of Greek enlightenment, and along with the associations they established in those fields they both contributed to the expansion of Hellenism in the Ottoman Empire and strengthened their community bonds.

In this process the activities of establishing associations appeared intensely not only in Ottoman capital but also in Anatolia. Especially the Ottoman Greeks of the Western Anatolia due to the convenience of socio-economical and geographical conditions began to establish associations earlier than those of the other regions of Anatolia. In the forthcoming process, the Ottoman Greeks of the Black Sea Region and the Central Anatolia joined to this movement and tried to strengthen the Hellenism in their regions of residence by establishing associations.

Soon after the Second Constitution, the establishment of associations continued increasingly and wasn't limited only in the fields of education and culture but showed itself in a quite wide range of arts, sports, professions, religion and philanthropy.

Along with the First World War, the association activities of the Anatolian Greeks began to be politicized and the tendency of being politicized intensified in the

period of Greek occupation in Anatolia between 1919-1922. Besides their apparent properties, several Ottoman Greek associations also tended to have some political targets such as supporting Greek army or unification with Greece.

Key Words: Anatolia, Asia Minor, Association, Greek, Hellenism, Organization, Ottoman Greek.

ÖNSÖZ

İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri adını taşıyan bu tez, söz konusu dönemde Anadolu Rumlarının cemiyet oluşturma faaliyetlerini ele almaktadır. Bu konunun seçilmesinde, Türkiye'de Rum cemiyetleri ile ilgili yapılan çalışmaların, ağırlıklı olarak Milli Mücadele dönemine ve siyasi cemiyetlere yoğunlaşmasının etkisi olmuştur. Hâlbuki Rumların, 19. yüzyıldan başlayarak kültürel nitelikte de örgütlenme hareketlerinde bulunmuş olması, bu tezin temel argümanını oluşturmaktadır.

Türkiye ve Yunanistan'da yapılan detaylı bir araştırmanın ürünü olan tez, ağırlıklı olarak Yunan kaynaklarına dayanılarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, Anadolu Rum cemiyetlerinin nizamnameleri, süreli yayınları, Atina cemiyetleri ile yazışmaları, dönemin Anadolu Rum basını, konuyla ilgili çeşitli belgeler ve araştırma eserleri titizlikle incelenerek 1908-1922 yılları arasında Anadolu Rumlarının teşkil ettiği, kültürel, hayırsever, mesleki vs. niteliklere sahip cemiyetler tespit edilmiş ve faaliyetleri ele alınmıştır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü Osmanlı Devleti'nde Rumlar ve II. Meşrutiyet öncesi Rum cemiyetleriyle ilgili genel bir çerçeve çizerken, diğer bölümlerde Anadolu Rumlarının cemiyetleşme faaliyetleri bölgesel düzlemde ve kronolojik olarak incelenmiştir.

Öte yandan, bu kapsamlı tez çalışmasının ortaya çıkmasında katkısı olanlara da minnettarlığımı ifade etmek isterim. Herşeyden önce, bu tezi finanse edebilmem için maddi olanaklar sunan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu'na teşekkürü bir borç bilirim. Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli arşiv ve kütüphaneleri ziyaret etmem ve yabancı dilde birçok kaynağa ulaşmam konusunda, Türk Tarih Kurumu'nun sağlamış olduğu doktora araştırma bursu ile bu tezin maddi külfetinin üstesinden gelebildim.

Araştırmam süresince, gösterdikleri nezaket ve yardımlarından dolayı Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına, İstanbul'da Yunanistan Konsolosluğu Sismanoglio Megaro Meletios Sakkoulidis Kitaplığı'ndaki Gianni Bey'e, Atina'da Estia Neas Smyrnis'teki kütüphane çalışanlarına, bünyesinde yüksek lisans ve

doktora eğitimimi tamamladığım Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü çalışanları ile kütüphane personeline minnettarlığımı ifade etmek isterim. Yunanistan'daki araştırmam esnasında bana evini açan ve yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Dr. Eleni Filippidou'ya da çok teşekkür ederim.

Tezin oluşturulma aşamasında sundukları katkılardan dolayı tez izleme ve tez savunma jürisi üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu ile Prof. Dr. Yonca Anzerlioğlu'na ve kıymetli hocam Prof. Dr. Biçe Sukan'a teşekkürlerimi sunarım.

Yine bu süreçte bana sunduğu destek ve yarattığı imkânlarla motivasyonumu arttıran, beni dinleyen ve bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Hakan Uzun'a minnettarlığımı belirtmek isterim. Ayrıca benden dostluğunu esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Meryem Orakçı ve Dr. Murat Soysal'a, bu süreçte beni yalnız bırakmayan, sık sık fikirlerine başvurduğum değerli kardeşim Dr. Kadri Unat'a ve her konuda bana destek olan, yıllardır birlikte yürüdüğüm sevgili kardeşim Dr. Çağla Tağmat'a da içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezin ortaya çıkmasında gösterdiği sabır, verdiği emek ve sunduğu katkılar için çok kıymetli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a ne kadar teşekkür etsem az. Benimle birikimini paylaşmaktan çekinmeyen, tezimi satır satır okuyarak titizlikle eksiklerimi ve yanlışlarımı düzelten kıymetli hocama sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak üzerimdeki emeklerinin karşılığını asla ödeyemeyeceğim sevgili aileme ve bu tezin başından sonuna kadar beni sabırla destekleyen, bana güvenen ve güç veren sevgili eşim Gürsoy Cihangir'e, ilgi ve anlayışları için sonsuz şükranlarımı sunarım.

Bu çalışma, kapsadığı konunun genişliği ve karmaşıklığı bakımından eksiklikler içerebilir. Ancak söz konusu eksikliklerin yeni çalışmalarla tamamlanması dileğiyle bu tezin, mevcut alanda çalışma yapan araştırmacılara yol göstermesi ve bilime katkı sağlaması tek arzumdur.

**İKİNCİ MEŞRUTİYET'TEN MİLLİ MÜCADELE'YE ANADOLU'DA
SOSYO-EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTLARIYLA
RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)**

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
A) Temel Kavramlar.....	1
B) Yöntem ve Kaynaklar Üzerine.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET ÖNCESİNDE ANADOLU RUMLARI	14
1.1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler ve İkinci Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rumlarına Genel Bakış.....	14
1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlanı Öncesinde Anadolu'nun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı İçinde Rumlar.....	33
1.3. Anadolu Rumlarının Kültürel Yapısı ve Helenizm Propagandası.....	58
1.4. İkinci Meşrutiyet Öncesinde Anadolu Rumlarında Cemiyetleşme Olgusu.....	78

İKİNCİ BÖLÜM

BATI ANADOLU'DA RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)	91
2.1. Aydın Vilayeti.....	92
2.1.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	93
2.1.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri.....	113
2.1.3. Mesleki Cemiyetler.....	121

2.1.4. Sanat ve Spor Cemiyetleri.....	135
2.1.5. Dini Cemiyetler.....	146
2.1.6. Diğer Cemiyetler.....	153
2.2. Hüdavendigâr Vilayeti.....	163
2.2.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	164
2.2.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri.....	172
2.2.3. Mesleki Cemiyetler.....	175
2.2.4. Sanat ve Spor Cemiyetleri.....	178
2.2.5. Dini Cemiyetler.....	180
2.2.6. Diğer Cemiyetler.....	181
2.3. Biga Müstakil Sancağı.....	186

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ BÖLGESİ'NDE RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)....	190
3.1. Kastamonu Vilayeti.....	191
3.1.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	192
3.1.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri.....	193
3.1.3. Mesleki Cemiyetler.....	194
3.1.4. Dini Cemiyetler.....	195
3.1.5. Diğer Cemiyetler.....	196
3.2. Sivas Vilayeti.....	199
3.2.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	200
3.2.2. Mesleki Cemiyetler.....	210
3.3. Trabzon Vilayeti.....	212
3.3.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	213
3.3.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri.....	223

3.3.3. Sanat ve Spor Cemiyetleri.....	227
3.3.4. Diğer Cemiyetler.....	229

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ANADOLU VE DİĞER BÖLGELERDE RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922).....	232
4.1. Ankara Vilayeti.....	233
4.1.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	234
4.1.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri.....	239
4.1.3. Dini Cemiyetler.....	240
4.1.4. Diğer Cemiyetler.....	241
4.2. Konya Vilayeti.....	243
4.2.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri.....	244
4.2.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri.....	249
4.2.3. Mesleki Cemiyetler.....	251
4.2.4. Sanat ve Spor Cemiyetleri.....	253
4.2.5. Diğer Cemiyetler.....	254
4.3. İzmit Müstakil Sancağı.....	255
4.4. Adana Vilayeti.....	261
4.5. Erzurum Vilayeti.....	266
SONUÇ.....	268
KAYNAKÇA.....	274
EKLER.....	308

KISALTMALAR

AA	: Estia Neas Smyrnis Arheio Anatalis (Estia Neas Smyrnis Anatali Arşivi)
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
Ar./Arith.	: Arithmos (Sayı)
B	: Belge
B.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DKMS	: Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Dergisi)
Ed.	: Editör
ELİA	: Elliniko Logotekniko kai İstoriko Arheio (Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi)
Fak.	: Fakelos (Dosya)
G	: Gömlek
GAK/ATA	: Genika Arheia tou Kratous, Arheio teos Tameiou Antallaksimon (Yunanistan Devlet Arşivleri/Mübadale Dairesi Arşivi)
H.	: Hicri
K	: Kutu
M.	: Miladi
No.	: Number

- PEFSK** : Praktika tou Ellinikou Filologikou Syllogou Konstantinoupoleos
(İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti Tutanakları)
- R.** : Rumi
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı
- EFSK** : Syngramma Periodikon tou Ellinikou Filologikou Syllogou
Konstantinoupoleos (İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti Dergisi)
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- TİTE** : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
- T./Tom.** : Tomos (Cilt)
- TTK** : Türk Tarih Kurumu
- t.y.** : Tarih yok
- Vol.** : Volume
- Yay.** : Yayınları/Yayınevi
- Yay. Haz.** : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

A) Temel Kavramlar

Bu tezin öznesi, Osmanlı milletlerinden biri olan Rumlardır. Türk tarih literatüründe Osmanlı'daki Rum milletine, diğer milletlere oranla daha fazla yer ayrılmıştır. Bunun nedeni olarak Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Gayrimüslim unsurlar arasında en geniş topluluğu Rumların oluşturması ve Rum milletinin Osmanlı devlet düzeyinde diğer milletlere göre ayrıcalıklı bir statüye sahip olması gösterilebilir.¹ Nitekim Rumlar da kendilerini Osmanlı toplumu içinde ana unsur olarak görmüştür.² Ayrıca Rumların Osmanlı'ya karşı ayaklanarak bağımsızlık elde eden ilk etnik grup olması, 1830'da kuruluş süreci tamamlanan Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti'ni bir yaşam sahası olarak görerek sınırlarını hep Türkler aleyhine genişletmek istemesi ve 1919-1922 Türk Milli Mücadelesi'nin genel olarak emperyalizme, ancak özelinde Rum ve Ermeni faaliyetlerine karşı yürütülmesi de Rumları daha fazla incelenebilir bir topluluk haline getirmektedir.

Günümüzde ifade ettiği anlam olarak Hristiyan Ortodoks mezhebine bağlı, Yunanca konuşan kimseleri tanımlamak için kullanılan Rum kavramı, tarihsel süreç içinde toplumsal, kültürel ve siyasal gelişmelere de bağlı olarak farklı anlamlar içermiştir.³ Bizans döneminde Romalı anlamına gelen Romeos (Ρωμαίος) sözcüğünden türetilen Rum tabiri, Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerde Bizans dünyasının hâkim olduğu coğrafya ile bu devlette yaşayan insanları tanımlamak için kullanılmıştır.⁴ Daha açık bir ifadeyle Bizans döneminde Ortodoks Hristiyanların yaşadığı Anadolu topraklarına Romalı kimliğinden kaynaklı olarak Rumiye ya da Diyar-ı Rum, bu topraklarda yaşayan Ortodoks Hristiyan halka da Rum denilmiştir.⁵

¹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 160-161; Cevdet Küçük, "*Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*", **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 210.

² İlber Ortaylı, "*Balkanlar'da Milliyetçilik*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 4. Cilt, İletişim Yay., 1985, s. 1027.

³ Herkül Millas, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar, Dil, Din ve Kimlikleri**, İletişim Yay., İstanbul, 2003, s. 195.

⁴ H. İbrahim Gök, "*Ortaçağ Arap Kaynaklarında Bilad-ı Rum ve Komşuları*", **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine (Mehmet Altay Köymen Armağanı)**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2011, s. 249; Millas, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar**, s. 196-197. Türkçeye Arapçadan geçen Rum sözcüğü ile ilgili etimolojik açıklamalar için bkz. Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi Yay., Ankara, 2001, s. 76.

⁵ *Rum maddesi*, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt 18, s. 532.

Bu nedenledir ki, tarih terminolojisinde Anadolu Selçukluları için Rum Selçukluları ifadesine ve Osmanlı döneminde Sivas ve civarı için Rum vilayeti adlandırmasına rastlanmaktadır. Benzer şekilde, Mevlana'nın isminde yer alan Rûmî ifadesi, onun, Anadolu ile olan bağı, başka bir deyişle Anadolu kimliğini ortaya koymaktadır.⁶ Bu doğrultuda, bu tezin coğrafyası olarak belirlenen Anadolu ile Rum kavramı arasında sıkı bir ilişki, hatta bir özdeşlik olduğunu söylemek yanlış bir yorum olmayacaktır.

Bir topluluğun adı olarak Rum kavramı, Bizans döneminde olduğu kadar, Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Yunanca konuşan bu Ortodoks halkı, genel olarak Batılılar Grek, Doğulular Yunan olarak adlandırma eğiliminde olmuştur. Ulus bilincine ulaştıktan sonra ise Ortodoks Rumlar, ulusal kimliklerine tarihsel bir süreklilik kazandırmak için Bizans öncesi dönemle bağ kurarak kendilerini Helen olarak tanımlamışlardır.⁷

Öte yandan bu çalışmada kullanılan Rum kavramının kapsamına bir parantez açmak gerekirse, Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı göz önünde tutularak din temelli bir sınıflandırma yapıldığını belirtmek gerekir. Anadolu coğrafyasında homojen bir kültürel yapı sergilemeyen Rumların, bir çatı altında bulunduğu tek olgu din olmuştur. Bu nedenle tez kapsamında Rumlar, konuştukları dil veya gelenek-göreneklerine göre değil, Ortodoks olma ve Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne tabi olma esasına göre ele alınmıştır.

Tezimizde sıklıkla kullanılan bir diğer kavram ise Helenizm kavramıdır. Helenizm, Türkçe sözlükte Grek uygarlığı olarak ifade edilmekle birlikte, Çağdaş Yunanca sözlükte, dünyada yaşayan Yunanların hepsi, Yunan ulusu olarak tanımlanmaktadır. Helenizm'i, çok yönlü bir ideoloji olarak tanımlamak mümkünse de, Yunanistan devleti sınırları dışında, belirli bir coğrafi bölgede yaşayan bütün Yunanlar da yine Helenizm kapsamında değerlendirilmektedir. Bir ideolojiden ziyade, insan topluluğunu tanımlamaya yönelik kullanılan bu kavramın, Yunan

⁶ Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya gelen Mevlana, hayatını Anadolu'da geçirdiği için kendisine Rûmî denilmiştir. Reşat Öngören, "*Mevlana Celaleddin-i Rumi*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2004, s. 441. Rum ve Rumi kavramlarıyla ilgili detaylı bir inceleme için bkz. Salih Özbaran, **Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rum/Rumi Aidiyet ve İmgeleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

⁷ Millas, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar**, s. 160-162.

kültürü ve bu kültürün taşıyıcısı olan bütün Yunanlar şeklinde bir tanımı da karşımıza çıkmaktadır.⁸ Nitekim Yunan kaynakları da Helenizm kavramını, genellikle insan topluluğu anlamıyla kullanma eğilimindedir. Panhelenizm kavramının bir ideolojinin adı olarak tercih edilmesi daha uygun görünse de, bu çalışmada kastedilen Helenizm kavramının anlamını karşılamaya, en basit tanımıyla bütün Yunanların birleştirilmesi anlamına gelen siyasi içerikli Panhelenizm kavramı yetmemektedir. Helenizm kavramı, Helen ulusunu ifade etmesinin yanı sıra, bu tezde, siyasal ve kültürel boyutları olan bir ideoloji anlamında kullanılmıştır.

Diğer yandan Türkçe kaynaklarda Helenizm genellikle Yunan yayılcılığını tanımlarken kullanılmaktadır. Helenizm, Yunanların *Megali İdea*'sı bağlamında ele alındığında, hedefinde Osmanlı toprakları olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Helenizm'in yayılma sahası olan Anadolu, Helenizm'i yayma aracı olarak da Rum cemiyetleri ve bu cemiyetlerin eğitsel, kültürel, ekonomik, sosyal ve dinsel faaliyetleri bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Ancak cemiyet kavramına geçmeden önce, daha kapsayıcı olan örgütlenme kavramından bahsetmek yerinde olacaktır.

Örgüt, en genel tanımıyla belirli amaçları gerçekleştirmek üzere bireylerin bir araya geldiği sosyal yapıdır.⁹ Türkçe sözlükte “*ortak bir amacı veya işi gerçekleştirmek için bir araya gelmiş kurumların veya kişilerin oluşturduğu birlik, teşekkül, teşkilat*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰ Çalışma alanı, çalışma biçimi, büyüklüğü, yapısal özellikleri gibi yönlerden farklılıklar gösteren örgütlere, siyasal partiler, sendikalar, dernekler, meslek kuruluşları örnek olarak verilebilir.¹¹ Bu tezde kullanılan örgütlenme modeli ise dernekler olmuştur. Anadolu'daki Rum örgütlenmeleri, kurdukları dernekler üzerinden ele alınmıştır.

Öte yandan Osmanlı Devleti'ndeki hâkim sosyal birim din çerçevesinde oluşan cemaat olduğu için, 19. yüzyıla kadar her bir Osmanlı tebaası kendisini Osmanlı veya herhangi bir etnik grubun üyesi olarak değil, dini ölçütleri kullanarak

⁸ Georgios Babiniotis, *Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas*, 3. B., Kentro Leksilogias E.R.E., Athina, 2008, s. 589.

⁹ Doğan Nadi Leblebici, “*Örgüt Kuramının Temelleri*”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2008, s. 116.

¹⁰ **Büyük Türkçe Sözlük**, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, Erişim Tarihi: 05.11.2016.

¹¹ Leblebici, **a.g.m.**, s. 117.

Müslüman, Hristiyan veya Yahudi olarak tanımlamıştır.¹² Ulusal bilincin gelişmesiyle etnikliğe dayalı tanımlamaların ortaya çıkması, her bir cemaatin “*dine dayalı millet*” pozisyonundan sıyrılarak kendilerine özgü daha küçük cemaatler halinde örgütlenmelerine yol açmıştır. Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinde, Osmanlı milletlerini oluşturan cemaatlerin, kendilerini ifade etme aracı olarak farklı ihtiyaçlara cevap veren örgütlenme biçimleri benimsedikleri görülmektedir. Cemiyetleşme olarak karşımıza çıkan bu örgütlenme biçimi, cemaatten farklıdır. Ortak inanç ve değerler etrafında birleşen insanların oluşturduğu cemaat,¹³ daha çok, gelenekseli temsil eden bir toplumsal kurum iken, cemiyet, modernleşmenin ürünü olan daha üst bir birlikteliktir. Daha açık bir ifadeyle toplumsal yapıda modernleşme, gelenekseli temsil eden cemaatten, modernini temsil eden cemiyete doğru bir sosyal dönüşümü de beraberinde getirmiştir.¹⁴ Bir bakıma cemiyet, örgütlü topluma geçişi simgelemektedir.

Ortak bir amaca hizmet için bir araya gelen insan topluluğu olarak da tanımlanabilecek olan cemiyet kavramında, sürekli ve ortak bir amaca hizmet, esas unsur olduğu için, amaca hizmet edenlerin doğal ömürleri sona erdiğinde, kavram bu olgudan etkilenmez ve amacın sürdürülmesi de güvenceye bağlanmış olur.¹⁵ Cemiyetler, cemaat üyelerine hizmet vererek, cemaatin ekonomik, kültürel ve sosyal her türlü faaliyetlerini gerçekleştirmede aracı bir rol üstlenmektedir. Cemiyet kültürünün ortaya çıkmasında, ulaşılmak istenen hedefi, ortak çıkarlar etrafında birleşerek toplu ifade etme arzusu yatmaktadır. Cemaat, Osmanlı klasik toplum düzeninde milletin temel yapısal birimi¹⁶ ise cemiyetler de modernleşmenin bir parçası olarak gelişen ve cemaat yapılarını güçlendiren iletişim ağları olarak nitelendirilebilir. Bu açıdan cemiyetler, cemaat içi bağların sıkılaşmasını sağlayan, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik propaganda araçları olarak da değerlendirilebilir.

¹² Kemal H. Karpat, “*Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 21.

¹³ Mustafa Erdoğan, “*Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet*”, **Demokrasi Platformu**, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010, s. 3.

¹⁴ Nafiz Tok, “*Ulus Cemaat ve Cemiyet: Cemaat ve Cemiyet Uluslar*”, **Demokrasi Platformu**, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010, s. 52.

¹⁵ Cemiyet, tüzel kişiliğin, insan topluluğuna tanınan türüne verilen isimdir. Hüseyin Hatemi, “*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 198.

¹⁶ Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 277.

Osmanlı Devleti'nde cemiyet kurumunun ortaya çıkışı, 19. yüzyılda modernleşmenin bir tezahürü olarak beliren kurumsal ve fikrîsel dönüşümün ürünüdür. Başka bir deyişle bu dönemde millet sisteminin biçim değiştirmesi veya çözülmeye başlaması, cemaat bağlarının korunması için yeni bir örgütlenme şekli olan cemiyetlerin vücuda gelmesinde etkili olmuştur.¹⁷ Ancak nasıl ki Osmanlı modernleşmesinin başlı başına Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerinden kaynaklandığını söylemek eksik bir bilgi aktarımına işaret etmekteyse, Osmanlı'da cemiyetlerin kendiliğinden oluştuğunu varsaymak da bir o kadar yanlış ve yetersiz bir yaklaşımdır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılına damgasını vuran cemiyetleşme hareketini, Osmanlı modernleşmesi kapsamında ele almak gerektiği kadar, Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelerden bağımsız da düşünmemek gerekir. Zira Avrupa'da Reform ve Rönesans hareketleriyle başlayan ve aydınlanma felsefesiyle doruğa ulaşan modernleşme süreci, bilimsel gelişmelerin önünü açarken, Avrupa aydınlanmacılarının birer toplanma yeri, bir nevi kültür merkezi niteliğinde, sanatsal ve bilimsel faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve seküler bilginin yüceltildiği yeni yapılanmalar ve kurumlar ortaya çıkmıştır. Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Rusya'da, Antik Yunan akademileri tarzında¹⁸ kurulan akademiler ve cemiyetler,¹⁹ bilimsel yönden örgütlenmenin ilk örneklerini teşkil ettikleri gibi, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı dünyasında bilimsel, sosyal ve siyasi amaçlara hizmet eden oluşumların²⁰ ortaya çıkmasına da tesir etmişlerdir.

Diğer yandan savaşlar, yangın, kıtlık, doğal afetler ve salgın hastalıklar gibi etkenler toplumsal dayanışmayı arttırarak kalıcı örgütlenmeler yoluna gidilmesini tetiklediği gibi, 19. yüzyılda yayılmaya başlayan ulusçuluk akımı da, genel olarak eğitim, kültür ve toplumsal yardım amaçlı cemiyetler kurulmasını teşvik etmiştir.²¹

¹⁷ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Cemiyetler Çağı", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 238, Ekim 2003, s. 6, 11.

¹⁸ Tarihteki ilk akademi olarak M.Ö. 4. yüzyılda Platon tarafından kurulan Atina Akademisi kabul edilmektedir. Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, 3. B., TTK, Ankara, 1971, s. 414.

¹⁹ Avrupa'da kurulan akademilerle ilgili bilgi için bkz. Ayhan Hakan, "Dünyada ve Türkiye'de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 15, S. 2, 1982, s. 221-230.

²⁰ Şükrü Hanioglu, cemiyetleri, 19. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında ve özellikle Osmanlı Devleti'nde ilmi, sosyal ve siyasi amaçlara hizmet eden teşekküller olarak tanımlamaktadır. M. Şükrü Hanioglu, "Cemiyet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Yıl: 1993, Cilt: 7, s. 329.

²¹ Mehmet Ö. Alkan, **a.g.m.**, s. 8-9.

19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde filizlenmeye başlayan cemiyetleşme hareketi, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren oldukça hız kazanmıştır. Bu cemiyetleşme hareketinde, Gayrimüslim cemaatlerin Müslümanlardan daha önce etkinlik göstermeye başladıkları göze çarpmaktadır. Gayrimüslimler arasında ise Rumların cemiyetleşme hareketindeki etkinliği, hem Müslümanlara hem de diğer Gayrimüslim topluluklara göre daha erken bir döneme rastlamaktadır. Örneğin Ermenilerde, kültürel açıdan ilk büyük çapta örgütlenme deneyimi, 1849 yılında Paris'te kurulan *Ararat Cemiyeti* ile hayata geçirilmiştir. Tıpkı Rumlar gibi, başta Paris olmak üzere Batı'nın büyük kültürel merkezlerinde eğitim gören Ermenilerin, Batı'daki aydınlanma hareketinin bir sonucu olarak edindikleri yenilikçi ve pozitivist fikirlerle ortaya çıkardıkları bu oluşum, Ermeni okullarının kurulmasını teşvik ederek Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni eğitiminin yaygınlaştırılması amacını taşımıştır. Bu cemiyet aynı zamanda Ermeni dilinin yaygınlaştırılması ve eğitimin güçlendirilmesini misyon edinen birçok Ermeni kültürel oluşumuna da örnek oluşturmuştur.²²

Rumların örgütlenme hareketleri ise Tanzimat'tan daha erken bir döneme rastladığı gibi, diğer Gayrimüslim unsurlara göre cemiyetleşmede daha erken davranmaları, Tanzimat'tan önce ortaya çıkan bağımsız Yunan devleti pratiği ile açıklanabilir. Yunanistan, yayılma sahası olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nde Rumlara ulusal bilinç kazandırmak için onların cemiyetleşme faaliyetlerini desteklemiştir. Yunan devletinin Rum cemiyetlerinin kurulmasını teşvik eden yaklaşımı ve koruyucu rolünün yanı sıra, Rum toplumunun sosyo-ekonomik açıdan genel olarak gelişmiş bir portre çizmesi ve toplumdaki dayanışma kültürü de erken cemiyetleşmeyi tetiklemiştir.

Rumların cemiyet oluşturma kültürüne katkıda bulunan bir diğer olgu da Rum milletinin toplumsal örgütlenmesidir. Bu çerçevede, bir bölgede yaşayan Rum cemaatinin ileri gelenlerinden oluşan cemaat heyeti; cemaatin bağlı bulunduğu kilisenin, genellikle sivillerden oluşan kilise heyeti ve cemaate ait okulların

²² İbrahim Kaya, "*The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences*", **The Armenian Issue and the Jews**, (Sedat Laçiner, İbrahim Kaya), Ankara University Printing House, London-Ankara, 2003, s. 51; Selçuk Akşin Somel, "*Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi*", **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, S. 5, Bahar 2007, s. 77-78.

oluşturduğu heyetler de, Rumlarda cemiyet kurma kültürünün yerleşmesine katkıda bulunmuş, hatta bu kurumlar çoğu zaman birer dernek gibi çalışmışlardır.²³

Son olarak tezimizde Anadolu Rum cemiyetlerinin örgütlenme tipini belirten terimlerden de bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda, cemiyetlerin isimlerinde yer alan syllogos (σύλλογος), adelfotis (αδελφότης), somateio (σωματείο), syndesmos (σύνδεσμος), enosi (ένωση), omilos (όμιλος), leshi (λέσχη), eteria (εταιρία/εταιρεία), syntehnia (συντεχνία) gibi terimlerin her biri, sosyal bir birlikteliği işaret etmiştir. Syllogos ve somateio terimleri, tezimizde cemiyet olarak tercüme edilmiş; adelfotis cemiyet, kardeşlik veya uhuvvet; syndesmos ve enosi birlik; omilos ve leshi kulüp; eteria cemiyet –şirket gibi bir anlamı olmasına rağmen-; syntehnia ise lonca olarak Türkçeye çevrilmiştir. Aslında benzer sosyal birliktelikleri ifade eden terimlerin her birinin kullanım alanı genel olarak farklı olmuştur. Örneğin kulüp anlamına gelen omilos terimine genellikle spor cemiyetlerinin isimlerinde, syndesmos terimine mesleki cemiyetlerde, adelfotis terimine hayırsever, dini veya eğitimle ilgili oluşumlarda rastlanırken, daha kapsayıcı olan syllogos terimi her örgütlenme tipinde kullanılmıştır.

B) Yöntem ve Kaynaklar Üzerine

Bir envanter çalışması niteliği taşıyan bu tezde, 1908-1922 yılları arasında varlık gösteren Anadolu Rum cemiyetleri, analitik bir yöntem kullanılarak ele alınmıştır. Çalışmanın önceliğini, kültürel niteliklere sahip Rum cemiyetleri oluşturmakla birlikte, cemiyetlerin, incelenen dönemin siyasi atmosferine genel olarak uyum sağlaması, bu oluşumların siyasi faaliyetlerine değinmeyi de zorunlu kılmıştır. Başka bir ifadeyle Anadolu'da kurulan Rum cemiyetleri, çeşitli yönleriyle ele alındığı gibi, bu cemiyetlerin, varsa siyasi faaliyetleri de incelenmiştir.

Tez kapsamında, 1908-1922 dönem aralığı esas alınmıştır. Bu doğrultuda, araştırmanın çıkış noktasını II. Meşrutiyet'in ilanı oluşturmaktadır. Her ne kadar Rumlarda cemiyetleşme olgusu II. Meşrutiyet'ten çok daha önce, hemen hemen Tanzimat döneminde başlasa da, bu çalışma, konunun genişliği bakımından II.

²³ Yavuz Ercan, kilise heyetlerini, genellikle sivillerden oluşan ve kilisenin mali ve toplum işlerine bakan, kilisenin bakım ve onarımıyla ilgilenen dernekler olarak nitelendirmiştir. Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 115.

Meşrutiyet dönemi ve sonrası ile sınırlandırılmıştır. Cemiyetleşme olgusu açısından bakıldığında ise bu sınırlamada, Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamının cemiyet kurma faaliyetlerinde neden olduğu artış ile bu dönemde cemiyetlerle ilgili olarak geliştirilen yasal mevzuat etkili olmuştur. Bununla birlikte, II. Meşrutiyet öncesinde kurulup, faaliyetini Meşrutiyet'in ilanının ardından da sürdüren Rum cemiyetleri, tarihsel süreklilik ilkesinin bir gereği olarak tez kapsamına dâhil edilmiştir. Daha açık bir ifadeyle bu tezde, Anadolu'da kurulan Rum cemiyetlerinin kuruluş tarihleri değil, II. Meşrutiyet döneminde faaliyet gösterip göstermedikleri temel kıstas olarak belirlenmiştir. Böylece toplamda 500 civarında Anadolu Rum cemiyetinin varlığı tespit edilmiştir.

Bu cemiyetler, öncelikle bölgesel, daha sonra niteliklerine göre bir tasnif içerisinde değerlendirilmiştir. Hem seçilen coğrafyanın genişliği hem de Anadolu Rumlarının bölgesel düzeyde gösterdiği sosyo-ekonomik farklılıklardan dolayı, çalışmada kronolojik tasniften ziyade bölgesel tasnif yapmak daha uygun görünmüştür. Bu çerçevede Anadolu coğrafyası, Rum nüfusun yerleştiği Batı Anadolu, Karadeniz Bölgesi ve Orta Anadolu olarak bölümlendirilmiş, bu üç bölge kapsamına girmeyen ve nispeten daha az sayıda Rum nüfusun barındığı diğer bölgelere de ayrıca değinilmiştir. Alt sınıflandırmada ise dönemin Osmanlı idari teşkilatlanması temel alınmış; Rum cemiyetleri, faaliyet gösterdikleri vilayet ve sancaklara göre kronolojik olarak incelenmiştir.

Bu sınıflandırmaya göre, Batı Anadolu kapsamında Aydın ve Hüdavendigâr vilayetleri ile Biga müstakil sancağı; Karadeniz Bölgesi kapsamında Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetleri; Orta Anadolu kapsamında Ankara ve Konya vilayetleri ile diğer bölgeler adı altında İzmit müstakil sancağının yanı sıra, Adana ve Erzurum vilayetlerine yer verilmiştir. Trakya ve İstanbul, esasında başka çalışmaların konusu olacak kadar çok sayıda Rum cemiyeti barındırdığı için, Anadolu coğrafyasının dışında tutulmuş ve teze dâhil edilmemiştir. Ancak bununla birlikte, özellikle İstanbul'da kurulup, faaliyet alanı olarak Anadolu'yu seçen bazı Rum cemiyetlerine de ilgili bölümlerde değinilmiştir.

Konu Rumlarla ilgili olduğu için, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin idari taksimatı da göz önünde bulundurulmuş; bütün bölümlerde, vilayet veya sancak kapsamına giren metropolitlikler ek bilgi şeklinde sunulmuştur.

Tezde kullanılan ikincil tasnif yöntemi ise Anadolu'daki Rum örgütlenmelerinin niteliklerine göre yapılmıştır. Bu bağlamda, Rum cemiyetleri, eğitim-kültür, sosyal yardımlaşma, mesleki, dini, sanat ve spor cemiyetleri olmak üzere sınıflandırılmış; bu sınıflandırmanın dışında kalan, faaliyet bilgisine ulaşamadığı için örgütlenme türü bilinmeyen veya siyasi nitelikte faaliyet gösteren cemiyetler de ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Söz konusu tasnif yönteminde, cemiyetlerin faaliyet türünü belirten isimleri kadar, faaliyet alanları da dikkate alınmıştır. Örneğin, isminde fukaraperver sıfatını kullanan bir cemiyet sosyal yardımlaşma alanına dâhil edildiği gibi, amacı kilise inşa etmek olan bir cemiyet de dini cemiyet olarak incelenmiştir. Çok yönlü faaliyet alanına sahip olan cemiyetlerde ise tasnifi, baskın faaliyet belirlemiştir. Örnek vermek gerekirse, eğitim alanına yoğunlaşan bir hayırsever cemiyet eğitim-kültür cemiyetleri arasında ele alınmış; isminde hayırsever sıfatı kullanan, ancak amacı Yunan ordusuna yardım etmek olan bir kadın cemiyeti ise siyasi cemiyet olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca tezde, cemiyetlerin tanıtılması ve incelenmesi esnasında, bahsi geçen dönemin konjonktürel özelliklerine de metnin akışı içinde değinilerek konu bütünlüğünün sağlanmasına özen gösterilmiştir.

Öte yandan, Türkiye'de Rumlar ile ilgili yapılan çalışmalar, genellikle tek tek bölgeler ya da vilayetler üzerinde yoğunlaşmış, ağırlıklı olarak Türkçe (Osmanlıca) belgelere dayanılarak hazırlanmıştır. Bu değerli çalışmalar bize yol gösterdiği gibi, konuya bir de Rumların penceresinden bakmanın, alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, Anadolu Rumlarının ve cemiyetlerinin kendi dillerindeki belgeler, nizamnameler, süreli yayınlar gibi çeşitli yazılı materyal titizlikle incelenmiş; bu sayede daha önce Türkçe literatüre girmemiş birçok Rum cemiyetinin varlığı tespit edilmiştir.

Tezimizde birincil kaynaklar olarak Anadolu'da kurulan Rum cemiyetlerinin nizamnamelerinin yanı sıra, Atina'daki Estia Neas Smyrnis Anatoli Arşivi'nden

temin edilen çok sayıda belge, İstanbul'da 1861'de kurulan *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti*'nin (Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos) Anadolu Rumlarına ve cemiyetlerine dair tutanakları ve aynı adı taşıyan dergisi ile Atina'da 1891 yılında kurulan ve faaliyet alanı Anadolu olan *Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti* (Syllogos ton Mikrasiaton i Anatoli) tarafından yıllık yayımlanan *Ksenofanis* dergisi,²⁴ Rum salnameleri, İstanbul'da ve Anadolu'da (özellikle İzmir'de) yayımlanmış Rum gazeteleri ile döneme dair Osmanlı belgeleri kullanılmıştır.

Ancak Anadolu Rumlarına dair arşiv materyalinin İstanbul'a kıyasla daha kısıtlı olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. İstanbul, Rum cemiyet anılarının muhafazası konusunda, Anadolu'yu geride bırakmıştır.²⁵ Zira Anadolu'da bir yandan ekonomik imkânların yetersizliği, diğer yandan Yunan işgali ve mübadele süreci, cemiyetlere ait belgelerin büyük oranda yok olmasına neden olmuştur.

Diğer yandan, tezimizde ikincil kaynaklar olarak kullanılan Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin dergisi (Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon) ile Anadolu Rum göçmenlerinin ilerleyen süreçte Yunanistan'da teşkil ettikleri derneklerin süreli yayınları ve konuyla ilgili çalışan araştırmacıların eserleri yol gösterici olmuştur.

Bu eserler arasında Kyriaki Mamoni ile Lida İstikopoulou'nun birlikte kaleme aldıkları, Anadolu'daki Rum cemiyetleriyle ilgili kapsamlı bir çalışma olan *Somateiaki Organosi tou Ellinismou sti Mikra Asia (1861-1922)*, Sia Anagnostopoulou'nun Anadolu Rumlarının toplumsal yapısına dair önemli bilgiler aktardığı *Mikra Asia: 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthodkses Koinotites Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos* adlı eseri, Gerasimos Augustinos'un Türkçeye çevrilmiş olan ve 19. yüzyılda Anadolu Rumlarının cemaat yapılanmasına ve yaşantısına dair bilgiler aktardığı *Küçük Asya Rumları* adlı eseri, Hristos Soldatos'un Anadolu Rumlarının eğitimiyle ilgili kaleme aldığı *İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki*

²⁴ Ksenofanis dergisi, ismini Kolofonlu (İzmir-Değirmendere) Antik Yunan düşünürü Ksenofanis'ten almıştır.

²⁵ Anadolu'da kurulmuş Rum cemiyetlerinin günümüze ulaşan nizamnamelerinin bir listesini yapan Matoula Kouroupou da aynı tespitte bulunmaktadır. Matoula Kouroupou, "*Vivliografia Entypon ton Mikrasiatikon İdrymaton kai Syllogon:Prosthikes*", **DKMS**, Tomos Dekatos, Athina, 1993-1994, s. 236.

Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922), P. Kontogianni'nin özellikle Batı Anadolu ile ilgili bölüm yazılırken faydalandığımız *İ Ellinikotis ton Nomon Prousis kai Smirnis* adlı eseri ve yine aynı yazarın Anadolu Rumlarının yaşadığı coğrafyaya dair bilgiler sunduğu *Geografia tis Mikras Asias* eseri, İzmir Rumları ile ilgili önemli bilgiler sunan Engin Berber'in *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı* adlı eseri, Yonca Anzerlioğlu'nun Türkçe konuşan Ortodoksları konu edindiği *Karamanlı Ortodoks Türkler* adlı eseri, Ari Çokona'nın tezin bitmesine yakın yayımlanan, ancak yine de Anadolu'daki Rum yerleşimleriyle ilgili tezimize önemli ölçüde fayda sağlayan *20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri* adlı eseri, genel olarak bütün bölümlerde Anadolu'daki Rum nüfusunu aktarırken başvurduğumuz Kemal H. Karpat'ın *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan metropolitliklerle ilgili olarak Demetrius Kiminas'ın *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs* adındaki eseri, tezimizde yol gösterici kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Ayrıca tezimizin ilgi alanı kapsamına girdiği için İstanbul Rum cemiyetleri ile ilgili yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, Haris Eksertzoğlu'nun *Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi* ile George A. Vassiadis'in *The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923* adlı eserinin yanı sıra, Çağla Derya Tağmat'ın Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü bünyesinde hazırlamış olduğu *İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)*²⁶ adlı doktora tezi, çalışmamızın genel çerçevesini oluştururken başvurduğumuz kaynaklar arasında yer almıştır. Sosyo-kültürel boyutlarıyla İstanbul Rum cemiyetlerinin ele alındığı Tağmat'ın tezi, çalışmamıza örnek teşkil etmesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Tezimizde kullanılan kaynak dilinin ağırlıklı olarak Yunanca olması ise çeviride birtakım sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Herşeyden önce, kullanılan transliterasyon yönteminde, Yunancanın Türkçe okunuşundan ziyade, harf harf

²⁶ Çağla Derya Tağmat, **İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

karşılığı dikkate alınmış, böylece cemiyet ve kaynak isimlerinin orijinal biçimlerinin daha anlaşılabilir ve ulaşılabilir olması sağlanmıştır.

Diğer yandan dönemin dili, günümüz Türkçesinden ve Yunancasından farklıdır. Yunanca kaynak dilinin *Katharevousa* ve Türkçe kaynak dilinin de *Osmanlıca* olması, özellikle cemiyet isimleriyle ilgili olarak terminolojik bir sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Öncelikle cemiyet isimlerinin Yunancadan Türkçeye aktarılmasında, dönemin terminolojisinin de dikkate alındığını belirtmek gerekir. Bu konuda temel başvuru kaynakları olarak Osmanlıca gazete ve belgelerin yanı sıra, 19. yüzyılın ikinci yarısında yayımlanmış, dönemin terminolojisini yakından anlamamızı sağlayan Yunanca-Türkçe (Osmanlıca) sözlükler²⁷ kullanılmıştır. Ancak çeviride, günümüz Türkçesinden uzak olan ve bu nedenle anlaşılma güçlüğüne yol açan kimi sözcükler tercih edilmemiştir. Bununla birlikte, daha önce Türkçe literatüre girmiş olan bazı cemiyetler, bu kaynaklarda nasıl kullanıldıysa genellikle öyle kabul edilmiş, aksi durumlar dipnotlarda belirtilmiştir. Örneğin, İstanbul'da önemli bir Rum cemiyeti olan *Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos*, Osmanlı belgelerinde ve Türkçe literatürde *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*, *Syllogos*, *Sillog* gibi ifadelerle karşılanmış; bu tezde ise *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti* şeklinde çevrilmiştir.

Ayrıca, bazı cemiyet isimlerinde yer alan özel nitelemeler ve Türkçede tam karşılığı olmayan terimler, herhangi bir karışıklığa yol açmamak için genellikle Türkçeye çevrilmemiştir. Örneğin, *Küçük Asyaluların Anatoli Cemiyeti*'nde yer alan "Anatoli" ismi "Anadolu" anlamına geldiği gibi, "Doğu" anlamı da taşımaktadır. Ayrıca bu gibi özel nitelemeler, genellikle cemiyetin orijinal adında da tırnak içinde belirtilmiştir. Yine bir örnek vermek gerekirse, Kütahya'da 1909 yılında kurulan *En Kotyiao Syllogos "İ Palingenesia"*, Türkçeye *Kütahya Palingenesia Cemiyeti* olarak çevrilmiştir. *Palingenesia* kelimesi, yeniden doğuş anlamına gelmekle birlikte, cemiyet isimlerinde geçen her özel niteleme Türkçeye çevrildiğinde anlam bütünlüğü bozulabilmektedir. Bu nedenle cemiyet isimlerinin Türkçeleştirilmesinde bu kaygı göz önünde bulundurulmuştur.

²⁷ A. Th. Fardi, K. İo. Fotiadou, **Leksikon Ellinotourkikon**, Tomos Protos, ek tou Typogrf. Anatoli, en Konstantinoupolei, 1860; İ. P. Panagiotidou, **Leksikon Ellino-Tourkikon**, Typois İ. Panagiotidou, en Konstantinoupolei, 1897.

Öte yandan tezde yararlanılan Yunanca ve Osmanlıca süreli yayınların esas aldığı takvimlerin farklı olduğunu da burada belirtmek gerekir. Yunanca kaynaklar genellikle Jülyen takvimini kullanmışlardır. Günümüzdeki miladi takvimle (Gregoryen takvim) arasında 13 günlük bir farkın bulunduğu Jülyen takvimi, tezimizde daha çok Rum gazetelerinde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde 1917 yılına kadar kullanılan Rumi takvim de Jülyen esasına dayanmıştır. 1917 yılından itibaren Osmanlı Devleti, 13 günlük farkı kaldırarak Gregoryen esaslı Rumi takvim kullanmaya başlamış, ancak Rumlar Jülyen takvimini kullanmaya devam etmiştir. Tezimizde, Yunanca kaynaklarda yer alan tarihler aynen aktarılmış, tarihlerle ilgili bir ekleme ya da çıkarma söz konusu olmamıştır. Osmanlı Türkçesiyle yayımlanan süreli yayınlarda da tarihlerin aynen aktarımı yoluna gidilmiş, ek olarak miladi takvimdeki karşılıkları yanında verilmiştir.

Dört bölüm olarak yazılan bu tezin birinci bölümü Osmanlı toplum yapısı içinde Rumların konumunu, II. Meşrutiyet öncesinde Rum nüfusun coğrafi ve demografik dağılımı ile kültürel ve sosyo-ekonomik yapısını ele almış; cemiyetleşme olgusu bağlamında ise Anadolu Rumları üzerinde Yunanistan'ın Helenizm propagandası ile Anadolu'da kurulan ilk Rum cemiyetlerini konu edinmiştir. Tezin ikinci bölümü, Batı Anadolu Rumlarının örgütlenme faaliyetlerine ayrılırken, üçüncü bölüm Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum cemiyetlerini, dördüncü ve son bölüm ise Orta Anadolu ile diğer bölgelerdeki Rum örgütlenmelerine yer vermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET ÖNCESİNDE ANADOLU RUMLARI

1.1. Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimler ve İkinci Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rumlarına Genel Bakış

“Bizler Anadoluluyuz, vatanımız da Anadolu yani Küçük Asya'dır.” diye başlar eserine Kayserili İoannis Kalfoğlu.²⁸ Uygarlık tarihi açısından binlerce yıllık geçmişe sahip olan Anadolu, Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü vazifesi gören, geniş, verimli arazileri, ılıman iklimi ve coğrafi konumu dolayısıyla her türlü zenginliği içinde barındıran bir yarımadadır. Bu özellikleriyle tarihin çeşitli dönemlerinde çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaparak muazzam bir kültürel birikim oluşturan bu yarımada, Asya'nın kuzeybatısında, Doğu ile Batı'nın sentezlendiği bir noktada bulunmaktadır.

Hititlerin, Friglerin, Urartuların ülkesi olan Anadolu, Romalılara, Selçuklulara, Osmanlılara da ev sahipliği yapmıştır. 13. yüzyıldan itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmeye başlayan Anadolu toprakları, hep yaşayan bir kültür olmuştur. İşte Anadolu'nun bu yüzlerce yıllık süreç içinde oluşan çok kültürlü, çok dilli, çok dinli yapısı, “İslamlık ile Hristiyanlık arasındaki sınırdaki doğan Osmanlı Devleti'nin”²⁹ hâkimiyet yıllarında da korunmuştur.

Bu yapıyı oluşturan insan unsuru, her devlet döneminde bir çeşit sosyal sınıflandırmaya tabi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin klasik çağı olarak tabir edilen 15. ve 16. yüzyıllarda, hâkimiyet alanındaki topluluklar, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere dikey, dini ve cemaat bağlarına göre de yatay olarak bir sınıflandırma içerisine alınmıştır.³⁰ Yönetenler ve yönetilenler olarak ifade edilen iki ana sosyal

²⁸ 1899 yılında İoannis Kalfoğlu tarafından Yunan harfleriyle Türkçe, yani Karamanlıca olarak kaleme alınan eserde, Küçük Asya teriminin Yunanca karşılığı olan Mikra Asia terimi kullanılmıştır. İ. İ. Kalfoğlu, **Mikra Asia Kıtasının Tarihiye Coğrafyası**, Adelfoi Misailidai, Dersaadet, 1899, s. 5. Eser, 2013 yılında Özge Özgür tarafından günümüz Türkçesine çevrilerek yeniden yayımlanmıştır. Bkz. İoannis Kalfoğlu, **Küçük Asya Kıtasının Tarihi Coğrafyası**, (Çev. - Yay. Haz. Özge Özgür), Albatros Yayıncılık, İstanbul, 2013. Özgür, İoannis Kalfoğlu'nun İstanbul doğumlu ve ailesinin de Kayseri'nin Zincidere beldesinden olduğunu ifade etmektedir. **A.g.e.**, s. 10, 15.

²⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 5. B., TTK Yay., Ankara, 1993, s. 43.

³⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 4. B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s. 17-18; Karpaz, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 213.

grup, Avrupa'daki sınıf kavramından tamamen farklı olmakla birlikte,³¹ bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti, dini olarak da Müslümanlar ve Gayrimüslimler³² şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Bu bağlamda, bünyesinde farklı din, dil, ırk ve mezhebe mensup toplulukları barındıran Osmanlı Devleti, yönetsel ve toplumsal anlamda, İslam hukuku çerçevesi içinde, ırk ve dil aidiyetine değil, din ve mezhep esasına dayanan ve millet sistemi adı verilen bir örgütlenme yöntemi benimsemiştir.³³ Devletin toplumla olan bağı da bu sınıflandırma üzerinden kurulmuştur.

Dini cemaatlere önemli ölçüde dinsel ve kültürel özerklik tanıyan millet tipi örgütlenmenin Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkış süreci II. Mehmet dönemine uzanmaktadır.³⁴ İstanbul'un fethinin ardından Gayrimüslimlere, cemaat olarak devlet yapısı içinde özerk bir statü verilmesi,³⁵ millet sisteminin Osmanlı'daki temelini oluşturmaktadır.³⁶

³¹ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1-2, Haziran-Aralık 2004, s. 222.

³² Ehl-i kitab olan Gayrimüslimler, İslam devleti hâkimiyeti altında yaşamayı kabul ederlerse, kendilerine Allah ve peygamberin zimmesi verilir ve bu kimselere himaye edilen, korunan anlamında zimmi denir. Cevdet Küçük, "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1007.

³³ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 2. B., Risale Basın-Yayın Ltd., İstanbul, 1996, s. 17; İlber Ortaylı, "Osmanlılar'da Millet Sistemi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2005, s. 66; İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 997.

³⁴ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s. 11; Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 112.

³⁵ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 29; Benjamin Braude, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 245.

³⁶ Millet sisteminin oluşturulması ve millet teriminin Osmanlı Devleti'nde resmi olarak kullanılması hakkında farklı tezler öne sürülmektedir. Paraskevas Konortas, Osmanlı Devleti'nin, millet terimini 17. yüzyılın sonlarından itibaren yaygın olarak kullanmaya başladığını, ancak bu döneme kadar millet yerine taife ve çoğulu olan tevaif sözcüklerini kullanmayı daha çok tercih ettiğini ifade etmektedir. Paraskevas Konortas, "From Tâ'ife to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Community", **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century**, (Ed. Dimitri Gondicas, Charles Issawi), The Darwin Press Inc., Princeton, New Jersey, 1999, s. 171. Millet sisteminin oluşturulmasına yönelik olarak ise kimi tarihçiler sistemin kurumsallaşmasının 19. yüzyılı bulduğunu öne sürmektedirler. 19. yüzyılda çıkarılan reform belgeleri ve millet nizamnameleri ile milletlerin örgütlenmesi yeniden düzenlenmiştir. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, tarihçilerin 19. yüzyıldaki düzenlemeler noktasında hemfikir oldukları, ancak millet sisteminin oluşturulması ve sistemin, birtakım değişikliklerle birlikte, İslamiyet'in kuruluş yıllarından itibaren tarihsel bir süreklilik arz etmesi bakımından farklı görüşler ileri sürdüklerine rastlanmıştır. Örneğin Benjamin Braude, millet örgütlenmesinin tam anlamıyla 19. yüzyılda bir sistem olarak işlerlik kazandığını savunmaktadır. Konuya kurumsallaşma açısından bakıldığında, Braude'in tespitini de göz ardı etmemek gerekir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural**

İslamiyet'in çok erken yıllarında üretilen bir kavram olarak karşımıza çıkan millet sisteminin³⁷ Osmanlı Devleti'nde uygulanış esası, özünde diğer İslam devletleriyle aynı olmakla birlikte, kendine özgü birtakım özellikleri de bulunmaktadır.³⁸ Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin tarihten aldığı bir yapı olan millet tipi örgütlenme, kendisini besleyen bütün geleneklerin bir bileşimi olarak nitelendirilebilecek özgün bir Osmanlı kurumudur.³⁹ Millet sistemine göre Osmanlı'da dört millet bulunmakla birlikte, araştırmacılar genellikle bu sistemin, Osmanlı'daki Gayrimüslim cemaatler için oluşturulduğunu ifade etmektedirler. Bu bakımdan, millet-i hâkime sayılan ve devletin asli unsuru olarak görülen Müslümanlar hariç tutulursa, geriye kalan üç millet grubunu Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler teşkil etmiştir.⁴⁰ Aralarında hiyerarşik bir sıralamanın bulunduğu bu üç millet grubu içinde en geniş topluluğu oluşturan Rum milleti,⁴¹ diğer milletlerden daha önde gelmiş ve daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur.⁴²

Society, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982, s. 69-88. Braude'nin tezini savunan başka tarihçiler de vardır. Bkz. Yavuz Ercan, "*Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)*", **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 198; Athanasia Anagnostopoulou, "*Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi: Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim*", **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, (Ed. Pinelopi Stathis; Çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy), 3. B., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 2-3. Millet sistemine yönelik öne sürülen farklı tezler için ayrıca bkz. Nuri Adıyeke, "*Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi*", **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014, s. 1-13.

³⁷ Millet sistemi, İslam'ın yayılmaya başladığı yıllarda, Medine'de Müslümanların yanında azınlık durumuna düşen Yahudilerle ilişkileri düzenlemek amacıyla ortaya atılmış bir kavramdır. C. E. Bosworth, "*The Concept of Dhimma in Early Islam*", **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982, s. 37.

³⁸ Milletlerin yasal statüleri ile sistemin uygulanmasında öne çıkan Osmanlı'ya özgü birtakım özellikler için bkz. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 287-293.

³⁹ İlber Ortaylı, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 997-998; Nuri Adıyeke, "*Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar...*", s. 5.

⁴⁰ Roderic H. Davison, "*The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*", **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982, s. 320; Küçük, "*Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*", s. 210; Arshi Khan, "*Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı*", **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 233.

⁴¹ Osmanlı Devleti'nin 1895 yılına ait nüfus istatistiğinde toplam nüfusu 18.735.218'dir. Bu sayı içinde Müslümanlar 13.821.250, Rumlar 2.377.343, Ermeniler 1.031.824 ve Yahudiler 190.983 kişilik nüfusa sahiptir. Aynı istatistikte Osmanlı Devleti bünyesindeki Bulgarlar, Katolikler, Protestanlar, Latinler, Keldaniler, eski Suriyeliler, Maruniler, Gayrimüslim Çingeneler ve yabancı uyruklarının nüfus bilgilerine ulaşmak mümkündür. Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 322-325.

⁴² Küçük, "*Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*", s. 210. Osmanlı yönetimi, Ortodoks Kilisesine Hristiyanlığın diğer mezheplerine oranla belirli bir yakınlık göstermiştir. Faroqi, **Osmanlı**

İlginç olan bir diğer nokta ise Ortodoks Kilisesi bünyesinde toplanan Rum milletinin, yalnızca Yunan kökenli unsurlardan değil, Sırp, Romen, Bulgar, Ulah, Arnavut ve Araplar gibi birçok farklı etnik kökenden oluşmasıdır.⁴³ Bütün Ortodoks cemaatler, Rum milleti içinde sayıldıklarından dolayı Ortodoks Kilisesi'ne yani Rum Patrikhanesi'ne bağlanmışlardır.⁴⁴ Burada altı çizilmesi gereken husus, etnik kimliğin, bir millet grubu içinde yer almak için yeterli olmayışıdır. Zira millet sistemi, dinsel ve mezhepsel kimliği öncelemiştir.

Öte yandan Rum milleti içinde farklı birçok etnik topluluğun bulunması, bu toplulukları cemaat adı altında bir sınıflandırmaya daha tâbi tutma zorunluluğunu doğurmaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti açısından millet ve cemaat sözcükleri eş anlamlı gibi kullanılsa da,⁴⁵ Rum milleti, içinde barındırdığı farklı etnik unsurlardan dolayı Osmanlı'nın algıladığı gibi bir "bütün" arz etmemektedir.⁴⁶ Cemaat, milletin hem temel yapısal hem de bir alt birimidir.⁴⁷ Bu bakımdan, Rum cemaati, Bulgar cemaati, Sırp cemaati gibi ayrı cemaatlerin bir millet yapısı içinde buluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumsal barışı sağlamak ve korumak amacıyla milletlerin, birbirinden kopuk, "*kapalı birer kompartıman*"⁴⁸ tarzında örgütlendiği Osmanlı Devleti'nde, her

İmparatorluğu Tarihi, s. 11. İmtiyaz konusunda Stanford Shaw'ın tespitini de göz ardı etmemek gerekir. Shaw'a göre milletler arasında iki grup, diğerlerine göre daha imtiyazlıdır. Bunlardan biri yönetici sınıfa dâhil olmalarından dolayı Müslümanlar, diğeri ise 15. ve 16. yüzyıllarda Hristiyan Avrupa'nın zulmünden Osmanlı'ya sığınan Yahudilerdir. Yahudi milleti, hem tarihsel nedenlerden hem de Osmanlı Devleti'ndeki imtiyazlı konumundan dolayı Ermeni ve Rum milletinin zaman zaman olumsuz tavır yönelttiği bir millet olmuştur. Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study**, Vol. I, TTK, Ankara, 2000, s. 6.

⁴³ Richard Clogg, "*The Greek Millet in the Ottoman Empire*", **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982, s. 185. Rum milletinin bu ilginç özelliğini yanı sıra, Ermeniler de üç ayrı millet grubu içinde yer almışlardır. Ortaylı, "*Osmanlılar'da Millet Sistemi*", s. 67.

⁴⁴ Anagnostopoulou, "*Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi*", s. 1.

⁴⁵ Küçük, "*Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat*", s. 1012.

⁴⁶ Herkül Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, 2. B. İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 239. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Rum sözcüğü ulusal bağlamda bir önem arz etmemiştir. Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 283.

⁴⁷ Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 277.

⁴⁸ Ortaylı, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*", s. 996. Aynı nitelemeyi Nuri Adıyeye de kullanmıştır, bkz. Nuri Adıyeye, "*Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair*", **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 255. "*Padişahlar döneminde Türkiye, bir ülkeden çok her katında ayrı bir aile yaşayan ve bu ailelerin sadece merdivenlerde karşılaştığı bloklar gibiydi.*" ifadesini Sir Harry

millet, din, eğitim, sosyal hizmetler ve özel hukuk alanlarında büyük ölçüde özerk bir statüye sahip olmuştur.⁴⁹ Ne var ki inançları nedeniyle birbirine uzak kalan Osmanlı tebaası, temelde bir bütün olamadığı gibi, bu bölünmüşlük, ilerleyen süreçte bu millet gruplarının ulusçu ideolojiyi kendi içlerinde büyütme başlamalarına neden olacak⁵⁰ ve Osmanlı topraklarında 19. yüzyıldan itibaren yerleştirilmeye çalışılan Osmanlılık düşüncesi, bu bağlamda sağlam bir temelden yoksun kalacaktır.

Geniş bir dini ve kültürel özerklik olanağına sahip olan milletlerin devletle olan ilişkisi ise milletbaşı adı verilen bir dini lider aracılığıyla gerçekleşmiştir. Ömür boyu olmak suretiyle makamlarında oturan ve vatana ihanet etmedikleri takdirde görevden alınmayan milletbaşları,⁵¹ milletlerin idaresi, mali sorumlulukları ve adli meselelerini üstlendikleri gibi, Gayrimüslim tebaaya devlet kararlarının uygulanması açısından da aracı bir rol teşkil etmişlerdir.⁵² Ortodoks Rum milletinin başı olan Rum Patriği'nin, 1821'deki Yunan ayaklanması sırasında asılması,⁵³ Rum milletinden sorumlu olmasından dolayı, bu duruma verilecek en yerinde örneklerden biridir.

Osmanlı Devleti'ndeki milletler içinde en büyük grubu oluşturan Rum milletinin ayrıcalıklı statüsü, milletbaşı konumundaki Rum Patriği'ni de kapsamıştır. Patrik, diğer milletlerin dini liderlerine göre protokolda daha önde gelmiş, vezirliğe eşdeğer bir konumda tutulmuştur.⁵⁴ Patriğin ve Rum milletinin bu ayrıcalıklı statüsü, İstanbul'un Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edildiği II. Mehmet zamanından itibaren uygulanan bir teamül olarak süregelmiştir.

Ortodoks Kilisesi'nin kararları, Osmanlı yönetiminin garantisi altında uygulanmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nin genişleme döneminde Balkan yarımadası ile Yakın Doğu'nun da Osmanlı sınırları içine dâhil edilmesiyle kilisenin kültürel ve

Luke'tan aktaran Karpaz, aynı tarzda bir örgütlenmeye işaret etmektedir. Sir Harry Luke'tan aktaran Karpaz, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 311.

⁴⁹ Gülnihal Bozkurt, **Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1996, s. 10; Karpaz, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 118; Justin McCarthy, **Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, s. 28.

⁵⁰ McCarthy, **Osmanlı'ya Veda**, s. 28.

⁵¹ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 29.

⁵² Ortaylı, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*", s. 997; Karpaz, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 112.

⁵³ A. Soulioti, **Oi Katoikoi tis Mikras Asias**, s. 28.

⁵⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 32. Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, s. 104.

siyasi yetki alanı oldukça genişlemiştir.⁵⁵ Bu dönemde eski Bizans soylularının da Ortodoks Kilisesi çevresinde toplanması, kilise yönetiminde hak sahibi olmalarının önünü açtığı gibi, kiliseden aldıkları unvanlar ve ticaretteki başarıları dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ticari yaşamında önemli konuma gelmelerine neden olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda Batı Avrupa ile ticari ilişkileri geliştiren bu zengin sınıf, yabancı dil öğrenerek devletin önemli kademelerine yükselmiş ve yönetimde hatırı sayılır konumlara gelmişlerdir.⁵⁶ Böylece güç kazanan eski Bizans soyluları, İstanbul'un Fener semtinde toplanmış ve Fenerliler olarak bilinen Rum soylular sınıfını oluşturmuşlardır.⁵⁷

Rum Ortodoks cemaatinin önde gelen zümresi olan Fenerliler eski Bizans aristokrasisinin bir devamı niteliğinde görülmeyle beraber, bir kısmının da Bizans'la ilgisi olmayıp Mora'dan ya da diğer adıyla Peloponez'den İstanbul'a göç eden zengin ailelerden oluştuğu söylenmektedir. Kökenleri nereye dayandırılırsa dayandırılırsın, her iki koşulda da Fenerli Rumlar Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklı bir statüye sahip olmuşlardır. Ancak bu grubun imtiyazlı konumu, daha çok, Osmanlı yönetiminin verdiği beratlarla alakalıdır.⁵⁸ Divan-ı Hümayun tercümanlığı ile elçilik heyetleri tercümanlığının 18. yüzyıldan itibaren Fenerli Rumların tekeline girmesi, Eflak ve Buğdan Beyleri'nin Fenerli Rumlar arasından seçilmesi,⁵⁹ bu duruma kanıt olarak gösterilebilir.

Rum tercümanların sahip olduğu diplomatik imtiyazın yanı sıra, elçi ve konsoloslar gibi vergi vermemeleri ve elde ettikleri imtiyazlar sayesinde Avrupalı tüccarlara aracılık ederek serbestçe ticaret yapabilmeleri, Rumlar arasında bir ticaret burjuvazisinin de gelişmesini sağlamıştır.⁶⁰

⁵⁵ Nikos Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yay., İstanbul, 1988, s. 21.

⁵⁶ Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, s. 21-22.

⁵⁷ Svoronos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, s. 22.

⁵⁸ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 117-118.

⁵⁹ Lewis, **a.g.e.**, s. 88; Karal, C. 5, s. 187; Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 160-161. Fenerli Rumlar, bürokrasinin dışında tutulan Gayrimüslimler arasında istisnai bir grubu oluşturmuştur. Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşına**, C.2, (Çev. Babür Kuzucu), 7. B., Belge Yay., İstanbul, 2001, s. 17. Resmi olarak Osmanlı'nın tebaası konumunda bulunan Fenerli Rumlar, bir siyasal elit haline gelen ve yönetimde bulunan ilk Ortodoks Hristiyan topluluğudur. Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, (Çev. Recep Boztemur), 2. B., Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 33.

⁶⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), 12. B., YKY, İstanbul, 2008, s. 152; Cevdet Küçük, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat*", **Tanzimat:**

İstanbul'da durum böyleyken, Anadolu Rumları arasında ciddi bir aristokrasi sınıfı olmadığına altını çizmek gerekmektedir.⁶¹ Ancak Anadolu'da, özellikle kıyı bölgelerinde yoğunlaşmış Rum nüfusun ticaretle uğraşan ve zenginleşen kesimi hariç tutulursa, genel olarak Rumlar ve Ermeniler geniş köylü kitlelerini oluşturmuşlardır.⁶²

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan bu yana sürekli olarak gerilemesi, fetihlerin durmasıyla içine düştüğü mali bunalım ve diğer birtakım iç ve dış etkenler nedeniyle güç kaybetmeye başlaması, Gayrimüslimlerin siyasi ve iktisadi açıdan güç kazanmaları, devleti birtakım önlemler almaya itmiştir.⁶³ III. Selim'den itibaren devletin gerileyişini durdurmak adına girişilen reform hareketleri, Osmanlı'da modernleşme sürecini de başlatmıştır. III. Selim'in ilk düzenli reform girişimlerinin ardından II. Mahmut, öngördüğü yeni reformlarla Osmanlı modernleşmesini daha sistematik bir platforma oturtmuştur. II. Mahmut, idari, askeri, toplumsal birçok alanda yeni düzenlemeleri hayata geçirdiği gibi, Tanzimat'a giden sürecin de bir nevi hazırlayıcısı olmuştur.

Bu süreçte Gayrimüslim tebaanın statüsünde de birtakım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Öncelikle III. Selim, çoğunlukla Fenerli Rumlardan oluşan tercümanların beratlarını ellerinden alarak bu kesimin ticaretle uğraşmasını engellemiştir.⁶⁴ Bu önlem özellikle Müslüman tüccarın güçlendirilmesi ve yabancı tüccarların kanunsuz biçimde giriştikleri iç ticaret faaliyetinin önüne geçilmesi amacıyla alınmıştır.⁶⁵

Diğer yandan, Osmanlı'daki Gayrimüslimler içinde en seçkin idari ve adli statüye sahip olan Rum Ortodokslar,⁶⁶ Fransız Devrimi'nin yaydığı ulusçuluk

Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 547; Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, 10. B., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 79, 190-191.

⁶¹ Her ne kadar Fenerlilerden aristokrat sınıf olarak söz edilse de, Fenerliler varoluşlarını öncelikli olarak Müslüman yöneticilere sağladıkları yarara borçlu oldukları gibi, güçleri de Bizans döneminde olduğundan çok daha sınırlıdır. Osmanlı yönetimi, Rumların gerçek bir aristokrasi sınıfı oluşturmasına izin vermemiştir. Bu nedenle, Fenerliler ve İyon adalarındaki Greko-Venedik aristokrasi sınıfı hariç tutulursa Yunanlar, bağımsızlık ilan ettikleri 1821'de aristokrasisi olmayan bir ulus olarak ortaya çıkmıştır. Speros Vryonis, *"The Greeks Under Turkish Rule"*, **Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976, s. 50, 56.

⁶² Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, 5. B., İmge Kitabevi Yay., Ankara, 2010, s. 259.

⁶³ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 95-99.

⁶⁴ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 193 -194.

⁶⁵ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s. 79.

⁶⁶ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 116-117.

akımının etkisi ve Avrupalı devletlerin desteğiyle 1821’de ortaya çıkan Yunan ayaklanmasından sonra gözden düşmeye başlamışlardır. 1833’te Babıâli’de bir Tercüme Odası kurulması ve bu makama Müslümanların getirilmeye başlanması, Rumlara duyulan güvensizliğin bir göstergesi niteliğinde değerlendirilebileceği gibi, Osmanlı Devleti’nde yeni iktidar elitinin oluşması yönünde önemli bir adım olarak da görülebilir.⁶⁷ Nitekim Tercüme Odası, Osmanlı diplomatlarının ve 19. yüzyılda oluşan ideolojik gelişmelerde önemli bir rol oynayan yeni aydınların eğitildikleri bir yer haline gelmiştir.⁶⁸

Yunan bağımsızlık mücadelesi ya da Yunan ayaklanması, Avrupa müdahalesiyle desteklenen ilk geniş ulusal ayaklanma niteliği taşımakla birlikte, Osmanlı Devleti’nin çok uluslu yapısını derinden sarsmıştır. İmparatorluğun dağılmasında bu ayaklanmanın rolünün ne denli büyük olduğu, sonraki yıllarda ortaya çıkacaktır.⁶⁹ Yunan bağımsızlığı ile millet sistemi ilk defa parçalanmış, zayıflayan toplum bağlarını yeniden güçlendirmek için II. Mahmut’un giriştiği bütün teşebbüsler başarısız kalmıştır.⁷⁰

Böyle bir sürecin ardından ilan edilen Tanzimat Fermanı (1839), devlet-toplum ilişkisini düzenleme ve toplumsal bağları yeniden kurma çabası ile ortaya çıkmıştır.⁷¹ Gülhane’de okunması dolayısıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen ferman,⁷² Osmanlı Devleti’nde Tanzimat adı verilen ve 1876’ya kadar süren dönemin başlangıcını oluşturmuştur.

⁶⁷ Lewis, **a.g.e.**, s. 88-89, 118. Tercüme Odası, bir nevi devlet idaresi okulu niteliği taşıdığı için, Osmanlı’nın yeni iktidar eliti, ordudan ve ulemadan değil, Tercüme Odası ve elçilik kâtiplerinden çıkıyordu. Lewis, **a.g.e.**, s. 118.

⁶⁸ Karpat, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, s. 27; Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, s. 30.

⁶⁹ Millet sistemine dayanan Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda ulusal nitelikteki hareketlerin gelişmesinden ve egemenliği altındaki halkların bağımsızlıklarını kazanmalarından ciddi yara almıştır. Stefanos P. Papageorgiou, **Modern Yunan Tarihinden Kesitler**, (Çev. Murat Issı), Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 19.

⁷⁰ Küçük, “*Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*”, **Osmanlı**, s. 212. II. Mahmut, Osmanlı’daki milletlerin, ulusçu duygularla ayaklanmalarını önlemek amacıyla bütün tebaasının kendisi için eşit olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: “*Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini de havrada fark ederim. Aralarında başka güne bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.*” Bozkurt, **a.g.e.**, s. 41.

⁷¹ Küçük, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat*”, **Tanzimat**, s. 548.

⁷² Gülhane’de kıraat olunan Hatt-ı Hümayun, **Düster**, I. Tertip, C. 1, s. 4-6, 26 Şaban 1255, 23 Teşrinievvel 1254, 4 Kasım 1839.

Tanzimat Fermanı, dönemin koşulları göz önüne alındığında, gelenekçi devlet anlayışına ve şeriata saygı göstermekle beraber, idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmüştür.⁷³ Ferman, sınırlı bir reform programını öngörse de, modernleşme süreci açısından bakıldığında, bir mihenk taşı olduğu görülebilir. Temelde, bütün tebaanın can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması, düzenli bir vergi sistemi ve yeni bir askerlik sistemi üzerinde duran⁷⁴ fermanla dikkati asıl çeken, Osmanlı tebaasının din farkı gözetilmeksizin kişi hakları, ceza ve vergi hukuku alanlarında aynı hak ve güvencelerden yararlanacağı hususudur.⁷⁵

Müslümanlar kadar Gayrimüslimlerin de aynı haklardan yararlanmasının öngörülmesi ile bütün tebaa arasında eşitlik ilkesinin gözetildiğini söylemek mümkündür. Ancak Müslümanlarla Gayrimüslimlerin eşit olması durumu, geleneksel Osmanlı hukuk düzeni çerçevesinde değerlendirildiğinde, yeni bir haklar sistemi ortaya çıkarırken, millet-i hâkime ve millet-i mahkûme anlayışını değiştirerek kozmopolit bir Osmanlılık fikrini ikame etmiştir.⁷⁶ Bu durum, fermanın, Müslümanların tepkisi ile karşılaşmasına neden olduğu gibi, Gayrimüslimleri de fazla memnun etmemiştir. Ancak Gayrimüslimlerin tepkisi, özellikle Rumlardan gelmiştir.⁷⁷ Burada Rumları asıl rahatsız eden konu, Müslümanlarla eşit sayılmak değil, diğer Gayrimüslim milletlerle eşit bir statüde görülmek olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın ortaya koyduğu eşitlik ilkesinin, Müslümanların yanı sıra Gayrimüslimlerin de sadakatini arttırarak ayrılıkçı eğilimleri azaltacağı ve Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve bütünlüğünü güçlendireceği düşünülmüştür.⁷⁸ Tanzimatçılara göre, eşitlik ilkesi sayesinde bütün tebaa birbiriyle kaynaşarak

⁷³ Halil İnalçık, "*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 109.

⁷⁴ M. A. Ubcini, **Türkiye 1850: Tanzimat, Ulema, Basın**, Cilt 1, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 45; Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 41; Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite**, (Çev. Devrim Evcı), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 88.

⁷⁵ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 42; McCarthy, **Osmanlı'ya Veda**, s. 37.

⁷⁶ Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 100-101.

⁷⁷ Hatt-ı Hümayun'un okunmasında hazır bulunan Rum Patriği, ferman okunup da kırmızı atlastan yapılmış keseye konunca "*inşallah bir daha bu keseden çıkmaz*" sözleriyle fermana olan tepkisini dile getirmiştir. Karal, **a.g.e.**, C. 5, s. 187.

⁷⁸ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 42.

imparatorluğun devamının sağlanması için birlikte çalışacaktır.⁷⁹ Eşitlik ilkesinin bu kadar önemsenmesi, bundan sonraki bütün kanunlarda ve düzenlemelerde değişmez bir esas olarak kabul edilmesine olanak sağlamış ve bu ilke, Osmanlılık siyasetine temel teşkil ederek bütün Tanzimat dönemine damgasını vurmuştur.⁸⁰

İdari olduğu kadar toplumsal bir dönüşümü de içeren Tanzimat döneminin ikinci aşaması 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'yla başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın belirsizlikler ve çelişkilerle dolu oluşu, büyük devletlerin müdahalesini de beraberinde getirerek Islahat Fermanı'nın ilanına zemin hazırlamıştır.⁸¹ Bu ferman, Tanzimat hükümlerini tekrarlamasının yanında, bu hükümlere açıklık getiren bir nitelikte olması dolayısıyla, reformlar daha somut bir çerçeveye oturtulmuştur.⁸² Islahat Fermanı doğrudan doğruya Gayrimüslimleri ilgilendiren konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu fermanla öne çıkan temel düşünce, Tanzimat Fermanı'nda da vurgulanan, Müslüman-Gayrimüslim eşitliğinin tam anlamıyla sağlanması hususu olmuştur.⁸³

Islahat Fermanı'nda eşitliğe yapılan vurgu, Tanzimat Fermanı'na göre daha belirgin olduğu kadar, fermanla imparatorlukta bütün halkları kapsayan ortak bir vatandaşlığı içeren sözlerin varlığı, imparatorluğun bütün tebaası arasındaki bağ olarak vatandaşlık kavramını öne çıkarmıştır.⁸⁴ Fermandaki eşitlik ve vatandaşlık vurgusunun, Osmanlı'yı oluşturan milletlerin katı sınırlarını yumuşatmaya başlayarak bir nevi Osmanlılık çatısı altında milletlere bütünlük kazandırmayı hedeflediği söylenebilir.

Ancak Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi Islahat Fermanı'nda da Müslümanlar, Gayrimüslimlerle her açıdan eşit seviyede sayılmaktan hoşnut olmamıştır. Gayrimüslimler ise fermanın kendilerine vaat ettiği haklardan çoğunlukla memnun olurlarken, özellikle Rumlar, eşitlik konusunda Tanzimat Fermanı'nda da ortaya koydukları tepkiyi yinelemişlerdir. Tepkilerini "*Devlet bizi Yahudilerle*

⁷⁹ Halil İncılık, "*Tanzimat Nedir*", **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İncılık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 49.

⁸⁰ İncılık, "*Tanzimat Nedir*", **Tanzimat**, s. 49.

⁸¹ Küçük, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat*", **Tanzimat**, s. 549. Ferman metni için bkz. Islahat Ferman-ı Âlisi, **Düster**, I. Tertip, C. 1, s. 7-13, 21 Cemaziyelahir 1272, 17 Kanunisani 1271, 28 Şubat 1856.

⁸² Küçük, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat*", **Tanzimat**, s. 549-550.

⁸³ İncılık, "*Tanzimat Nedir*", **Tanzimat**, s. 49-50.

⁸⁴ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 57-58.

beraber etti. Biz İslam'ın üstünlüğüne razı idik.”⁸⁵ şeklinde dile getiren Rumlar, Gayrimüslimler arasındaki statü farkına dikkat çekmek istemişlerdir.

Islahat Fermanı, öngördüğü üç reformla yönetimde temsil ilkesini genişletmeyi de vaatleri arasına almıştır. Buna göre Müslüman ve Gayrimüslim temsilcilerden oluşan vilayet ve belediye meclisleri daha adil bir biçimde düzenlenecek, bir danışma kurulu niteliğinde görev yapan ve yüksek yargı organı işlevi gören Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de⁸⁶ Gayrimüslim temsilciler de yer alacak ve millet organizasyonları yeniden tanzim edilerek Gayrimüslimlerin dünyevi işleri yalnızca ruhban sınıfınca değil, halktan delegelerin de yer aldığı meclisler tarafından denetlenecektir.⁸⁷

Ancak ruhban sınıfı kendi cemaatleri üzerinde eskiden beri sahip olduğu yetkilerinin fermanla kısıtlanmasına karşı çıkmıştır.⁸⁸ Bu konuda en büyük tepki ise yine Rum Patriğinden gelmiştir. Tanzimat Fermanı’yla birlikte Rum Ortodoks Kilisesi eski nüfuzunu kaybetmeye başlamış, Islahat Fermanı da bu durumu daha somutlaşmış uygulamalarla göstermiştir. Yalnızca kilisenin değil, halktan temsilcilerin de idareye katılması ve laik eğitimin güçlenerek bu eğitime Gayrimüslimlerin de girmesiyle kilise eğitiminin gerilemesi gibi olguların yanı sıra, ulusçuluk akımının etkisiyle yalnızca Yunanların değil, Sırpın ve Bulgarların da ilerleyen süreçte kendi milli kiliselerini kurmaları, Rum Ortodoks Kilisesi’nin zayıflamaya başlamasına neden olmuştur.⁸⁹ Ayrıca vilayetlerde Patriğin mutlak

⁸⁵ Küçük, “Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi”, **Osmanlı**, s. 214. Galip Eken, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrasında Rum Cemaatinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Dair Bir Deneme: Tokat Örneği”, **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 351-352.

⁸⁶ Mehmet Seyitdanhoğlu, “Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanhoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012, s. 377-378; Stanford J. Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 1, No. 1, Jan. 1970, s. 54-63. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’nin kuruluşu ve işleyişi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanhoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, 2. B., Ankara, TTK Yay., 1999.

⁸⁷ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, s. 58.

⁸⁸ Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat**, s. 551.

⁸⁹ Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 26, 61-62; Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Tanzimat**, s. 553. Rum Ortodoks Kilisesi’nin zayıflamasında Yunanistan’ın kopuşu ilk aşamayı teşkil etmekle beraber, Bulgar Kilisesi’nin kuruluşu zayıflamanın finali olmuştur. Patrikhane’nin ideolojik ve siyasal önderliğinin zayıflamasında ulusçu etkilerle bağımsız kiliselerin ortaya çıkması kadar, Rum milletine mensup seçkinlerin gördükleri laik eğitim ve Takvim-i Vekayi’nin Rumca nüshasıyla başlayıp gitgide yaygınlaşan ve özelleşen Rumca basın-yayın organlarının gelişmesi olmuştur. Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 30-31. Bulgarların

yetkili temsilcileri konumunda bulunan Metropolitlerin, Patrik gibi diğer Gayrimüslim ruhani liderler arasında protokol bakımından öncelik sahibi olması durumu da düzenlenerek diğer Gayrimüslimlerin nüfusunun daha yoğun olduğu bölgelerde protokol imtiyazı kaldırılmış ve nüfusu daha çok olan cemaatin ruhani liderine idari ve mali meselelerde daha fazla söz hakkı ve temsil önceliği tanınmıştır.⁹⁰

Bu süreçte Rum Ortodoks Kilisesi eski gücünü yitirmeye başlasa da, ulusalcılıktan uzak durmuş, kendisini restore eden Osmanlı'ya sadık kalmıştır. Bu yüzden Patrikhane çevresinde toplanan Fenerliler de ulusçuluğa karşı çıkmışlar ve Osmanlı'yı Türk ve Helenlerin müşterek bir imparatorluğu olarak geliştirmeyi amaç edinmişlerdir.⁹¹

Islahat Fermanı'nın bir diğer getirisi de, demokratikleşme sürecinin önemli bir halkası olarak nitelendirilebilecek millet nizamnamelerinin yürürlüğe girmesidir. 1862-1865 yılları arasında Osmanlı bünyesindeki Gayrimüslim milletlerin kendi kurdukları komisyonlarca hazırlanan millet nizamnameleri ile milletlerin yeniden organize edilmeleri sağlanmıştır.⁹² Her millet için yazılı birer anayasa olarak nitelendirilen bu nizamnameler çerçevesinde, Gayrimüslim tebaanın devlet yönetiminde gerek merkezi gerekse bölgesel temsili için önce 1864 yılında idari bir reformla yeni bir vilayet nizamnamesi oluşturularak Osmanlı toprakları yeni bir idari taksimata göre tanzim edilmiştir. Vilayet nizamnamesinin öngördüğü şekilde, her vilayette bir idare meclisi ile bir umumi meclis oluşturulması ve bu meclislere resmi üyelerin yanı sıra eşit sayıda Müslüman ve Gayrimüslim üyelerin seçilmesi kararlaştırılmıştır.⁹³ Seçim yoluyla meclis teşkili ve anayasa kavramının düşünsel

kendi kiliselerini kurma girişimi için ayrıca bkz. Halil İncelik, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Ankara, 1943.

⁹⁰ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 28-29.

⁹¹ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 27. Patrikhane, Yunan ayaklanmasında ölen ve aziz olarak anılan isimlerin azizliğini tanımayı uzun bir süre reddetmiştir. Aynı yer.

⁹² 1862'de Rum Patrikliği Nizamı adıyla çıkarılan nizamname ile Rumların, 1863'te Ermeni Patrikliği Nizamı ile Gregoryen Ermenilerin ve 1865'te Hahamhane Nizamı ile Yahudilerin millet örgütlenmeleri yeniden düzenlenmiştir. Rum Patrikliği Nizamnamesi metni için bkz. **Düstur**, I. Tertip, C. 2, s. 902-937; Ermeni Patrikliği Nizamı için bkz. **Düstur**, I. Tertip, C. 2, s. 938-961; Hahamhane Nizamı için bkz. **Düstur**, I. Tertip, C. 2, s. 962-975.

⁹³ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII, s. 153-154.

hayata girmesi, 1876'da ilk Osmanlı anayasası olan "Kanun-i Esasi"nin benimsenmesine ve meşrutiyet fikrinin yerleşmesine de katkıda bulunacaktır.⁹⁴

Devletin idari teşkilatlanması içinde yer almanın yanı sıra, önce Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de, 1868'den itibaren de nispeten bir millet meclisi görünümü arz eden Şura-yı Devlet'te⁹⁵ temsilci bulunduran Gayrimüslimler, Osmanlı Devleti'nin adli mekanizmasına da dâhil olmaya başlamışlardır. Kuruluşundan itibaren bir yıl içinde Şura-yı Devlet'e tayin edilen 41 üyeden 13'ünün Gayrimüslim⁹⁶ olması, Hristiyan cemaatlerin ruhani liderleri tarafından coşkuyla karşılanırken, Müslümanların bir kısmı, Gayrimüslimlere devlet teşkilatında yer verilmesinden hoşnut olmamıştır.⁹⁷ Şura-yı Devlet'te Gayrimüslim üyeler, Gayrimüslim halkın sınıf ve çıkarlarını temsil ettikleri gibi, merkezi düzeyde yasama sürecine de halkın katkısını sağlamışlardır.⁹⁸

Neticede Islahat Fermanı'nın öngördüğü biçimde millet örgütlenişlerinin yeniden düzenlenmesi, demokratikleşmenin önünü açtığı gibi, laiklik prensibini de uygulanabilir hale getirmiştir. Ancak idare ve eğitim gibi alanlarda ortaya çıkan demokratikleşme ve laikleşme süreci, 19. yüzyıl boyunca yapılan reformların ana hedefi olan Osmanlılıktan uzaklaşmanın da önünü açmıştır. Özellikle eğitimde laikleşme, ulusçu duygulara yeni bir canlılık kazandırmıştır.⁹⁹

Öte yandan Rumların yeniden örgütlenişinde laikleşme, ruhani liderlerin endişe duyduğu kadar Ortodoks halkın kendini dini cemaatinden ayırması gibi bir duruma yol açmamıştır. Geleneksel kurumların yanında, eğitim cemiyetleri gibi yeni toplumsal oluşumlar ve vilayet meclisleri gibi laik kurumların da kurulması, Rumların, cemaate dayalı kimliğin laik ve dini şekillerini kaynaştırmalarını sağlamıştır.¹⁰⁰

⁹⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 170; Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 140.

⁹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII, s. 149. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, 1868 yılında yasama organı olarak Şura-yı Devlet ve yargı organı olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye olmak üzere iki kuruma ayrılmıştır. Shaw, "*The Central Legislative Councils...*", s. 75.

⁹⁶ Bu 13 Gayrimüslim üye içinde 4 Rum, 1 Bulgar, 8 de Ermeni üye yer almıştır. Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII, s. 149.

⁹⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VII, s. 148-149.

⁹⁸ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, (Çev. Mehmet Harmancı), 3. B., E Yayınları, İstanbul, 2010, s. 114.

⁹⁹ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 138-139.

¹⁰⁰ Augustinos, **a.g.e.**, s. 235-236.

Sonuçta 19. yüzyıl Osmanlı reformcuları, farklı dini grupların kendi millet yapıları içinde yaşadıkları farklı koşulları ortadan kaldırıp din farkı gözetmeksizin Müslüman, Hristiyan ve Yahudi unsurların hepsinin eşit haklara sahip olacakları bir Osmanlı kimliği yaratmaya çalışmışlar ve bu çabalarını laik yasa ve kurumlarla desteklemeye çalışmışlardır.¹⁰¹ Ancak reformcuların, bu düzenlemeleri gerçekleştirirken, hem ulemeden dolayı şeriatı kollamaları hem de Batı ile iyi ilişkiler içinde olmak istemeleri dolayısıyla eski kanun ve nizamlara dayanan geleneksel kurumların yanında Batılı tarzda yeni kurumlar oluşturmaları, özellikle hukuksal açıdan ikili bir sistemin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu düalist yapı, imparatorlukta çeşitli unsurların tek çatı altında toplanması ve birleştirilmesi çabalarını sonuçsuz bırakmıştır.¹⁰²

Tanzimat dönemi, Osmanlı Gayrimüslimlerinin toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişimleri açısından, Rum Ortodoks Kilisesi'nin endişeli tavrı bir yana bırakılırsa, genel olarak bir sıçramaya neden olmuştur. Bu değişim ve dönüşümlerin İstanbul Rum cemaati üzerindeki etkisi hemen hissedilirken, Anadolu'daki Rum cemaatlerine yansımaları bölgelere göre birtakım farklılıklar göstermiştir.

Öncelikle Anadolu'nun genel yapısı içinde değerlendirildiğinde, Rumlar genel olarak eşitliği, sivil katılımı ve kırsal kesimde güvenliği artırmaya yönelik tedbirleri memnuniyetle karşılamışlardır. Bu sayede ekonomik gelişmelerinin de itici gücü olan fiziksel ve toplumsal hareketliliklerinde bir artış gözlenmiştir.¹⁰³ Öte yandan bazı Anadolu Rumları, reform paketinin kendilerine yönelik Müslüman saldırganlığını artıracaklarını da düşünmüşlerdir.¹⁰⁴

Reformlardan dolayı değişimin en çok hissedildiği yerler ise başkentin yanı sıra imparatorluğun başlıca iş ve ticaret merkezleri olmuştur. Bununla birlikte Anadolu'nun iç kesimlerinde bile yeni düzene ilişkin bir bilinçlenme yaşanmaya başlamıştır.¹⁰⁵ Reformların bütün Anadolu'ya yayılmasında, yabancı misyonerlerin

¹⁰¹ Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlıklar Sorunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1006.

¹⁰² Temuçin Faik Ertan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış", **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 224.

¹⁰³ Augustinos, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁰⁴ Augustinos, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁰⁵ Augustinos, **a.g.e.**, s. 102.

de payı büyüktür. Batılı büyük devletlerin misyonerleri, halkı aydınlatma çabalarının bir parçası olarak fermanların kopyalarını basma ve dağıtma işini üstlenmişler ve reform hareketlerinin içeriğinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamışlardır.¹⁰⁶

Örneğin, Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar açısından bu bilinçlenme, bölgede yüzyıllardan beri gizli Hristiyanlar¹⁰⁷ olarak bilinen yaklaşık 20 bin kişinin, inançlarını kamu önünde ilan etmeleri ve önceleri daha iyi olanaklar arayışıyla Rusya'ya göç eden Rumların artık kendilerini buna zorunlu hissetmeyerek buldukları bölgelerde güven içinde yaşamaya devam etmeleri şeklinde kendini göstermiştir.¹⁰⁸

Tanzimat dönemindeki demokratikleşme ve laikleşme süreci, yalnızca Rumlar açısından değil, Osmanlı Devleti bünyesindeki bütün topluluklar açısından kayda değer gelişmeler ortaya çıkarmıştır. Dönemin koşullarında toplumsal olduğu kadar yönetsel, siyasal ve hukuksal bakımdan da modernleşmenin uzandığı en uç nokta, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilanı ve meşruti yönetimin başlaması olmuştur. Meşrutiyet yönetimi sayesinde Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasındaki ayrımların ortadan tamamen kalkacağı ve böylece dış güçlerin, devletin iç işlerine müdahale etmesi için bir neden kalmayacağına inanan Meşrutiyet aydınları,¹⁰⁹ Tanzimat döneminin eseri olan Osmanlılık fikrine olan bağlılıklarını Kanun-i Esasi'de tam anlamıyla somutlaştırmışlardır.

1876 Kanun-i Esasisi, Osmanlı Devleti tebaası olan herkesi, din ve mezhebi ne olursa olsun tek bir Osmanlı kimliği çatısı altında toplayarak yasalar önünde eşit kabul etmiş, kişi özgürlüğü ve kişi dokunulmazlığını güvence altına almıştır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Augustinos, **a.g.e.**, s. 101-102.

¹⁰⁷ Gizli Hristiyanlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kostas Fotiadis, **Oi Eksislamismoï tis Mikras Asias kai oi Kryptohristianoï tou Pontou**, Ekdotikos Oikos Adelfon Kyriakidi, Thessaloniki, 1988; Yorgos Tzedopoulos, *“Public Secrets: Crypto-Christianity in the Pontos”*, **DKMS**, Tomos Dekatos Ektos, Athina, 2009, s. 165-210.

¹⁰⁸ Augustinos, **a.g.e.**, s. 117-118; Mitropolitou Trapezountos Hrysanthou, **İ Ekklesia Trapezountos**, Typografeion Estia, en Athinais, 1933, s. 717-719. Trabzon'un son metropoliti Hrysanthos, 1856 Islahat Fermanı'nın Trabzon'da duyurulmasının ardından Hristiyan kimliğini ilk açıklayan kişinin, Trabzon'daki İtalyan konsolosluğunda mübaşir olarak görev yapan Gümüshane'nin Krom Vadisi (Kromni/Κρόμνη) yöresinden Petros Sava Sidiropoulos olduğunu, bu kişinin Türk ismi Pehlil'i (büyük olasılıkla Behlül) bırakarak Petros ismini seçtiğini ifade etmektedir. Hrysanthou, **a.g.e.**, s. 717.

¹⁰⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, s. 304.

¹¹⁰ Bülent Tanör, *“Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”*, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yay., İstanbul, s. 20.

Resmi düzeyde bir Osmanlılık tanımının da yapıldığı Kanun-i Esasi ile Osmanlıcılık idealine oldukça yaklaşmıştır.¹¹¹

Ayrıca Kanun-i Esasi'ye göre oluşturulan ilk Osmanlı parlamentosu Meclis-i Umumi, Osmanlılık fikrinin bir yansıması niteliğinde olmuştur. Zira Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki kanattan meydana gelen Meclis-i Umumi'de kırk altı Gayrimüslim üye görev yapmıştır.¹¹² Bu yapı, Islahat Fermanı'nda olduğu gibi büyük devletlerin baskıları altında şekillenmemiş, Osmanlı bürokrasisinin geleneksel kozmopolit yapısından kaynaklanmıştır.¹¹³

Meclis-i Mebusan'da görev yapan Gayrimüslim mebuslar, siyasi sürecin çeşitli aşamalarında Müslüman mebuslar gibi aktif rol alırlarken, ön plana çıkarılan en temel düşünce yine Osmanlılık düşüncesi olmuştur. Siyasi sürece katılım, Osmanlılık çerçevesinde gerçekleşmiş, Meclis'te tartışılan konular yine bu pencereden bakılarak çözüme kavuşturulmuştur.

Meclis-i Mebusan'da çoğu zaman ön plana çıkan Osmanlılık vurgusunu, iki örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Rusya'nın 23 Nisan 1877'de¹¹⁴ Osmanlı

¹¹¹ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 8. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 105-106. Kanun-i Esasi'nin 8. maddesinde Osmanlı kavramının tanımına yer verilmiştir. Madde 8- Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37. Kanun-i Esasi tam metni için ayrıca bkz. **Düstur**, I. Tertip, 4. Cilt, s. 4-20. Tanzimat'ın eseri olan Osmanlıcılık düşüncesi, dönemin diğer hukuk metinlerinde de vücut bulmuştur. 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve Osmanlı Devleti'nin ilk medeni kanunu olarak kabul edilen Mecelle-i Ahkam-ı Adliye, cemaatler halinde yaşayan Osmanlı tebaasının kaynaştırılması ve aralarındaki farkların kaldırılması amacını taşımasının yanında, bütün tebaa için müşterek bir medeni kanun olması yönüyle de aslında Osmanlıcılık idealine hizmet etmiştir. Karal, **Osmanlı Tarihi**, VII, s. 281.

¹¹² İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 957. Ortaylı, Meclis-i Ayan'da görev yapan Gayrimüslim üye sayısının dokuz olduğunu ifade ederken, Eryılmaz on bir üyeden bahsetmektedir. Eryılmaz, **a.g.e.**, s. 158. Karal, Meclis'in 115 vekilden oluştuğunu, bunların kırk sekizinin Gayrimüslim olduğunu ifade etmektedir. Enver Ziya Karal, “Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982, s. 394. Karal'ın çalışmasında, kırk sekiz vekilin seçimle Meclis'e giren üyeler olduğu vurgulandığı için, büyük olasılıkla yalnızca Meclis-i Mebusan'da yer alan Gayrimüslim üye sayısından bahsedilmektedir. Ancak Ortaylı, yalnızca Meclis-i Mebusan'da yer alan Gayrimüslim üye sayısını otuz yedi olarak vermektedir. İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, **Tanzimattan Cumhuriyete**, s. 957.

¹¹³ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, **Tanzimattan Cumhuriyete**, s. 957.

¹¹⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, s. 40-41.

Devleti'ne karşı savaş ilanı konusunda ve sonraki süreçte İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun Meclis'te görüşülmesi sırasında gündeme taşınan Osmanlılık kimliği tartışmaları, özellikle Gayrimüslim mebusların bu kimliğe sarılarak sergiledikleri olumlu tutum bağlamında dikkate değerdir.

Meclis-i Mebusan'ın 25 Nisan 1877'deki oturumunda, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı, üzerinde önemle durulan maddeler arasında olmuştur.¹¹⁵ Rusya'nın Balkanlar'da izlediği genişleme siyaseti ve Osmanlı Devleti'nden Balkan Hristiyanları hakkında istediği ıslahat ve teminatların gerçekleşmemesi sonucunda¹¹⁶ savaş ilan etmesi üzerine, Meclis-i Mebusan'daki Gayrimüslim mebusların bir kısmı nutuklarda bulunarak Rusya'nın Osmanlı'daki Gayrimüslim unsurlar üzerindeki himaye iddiasına açıkça tepki göstermişlerdir. Ermeni mebuslardan Halep Mebusu Manok Efendi, Rusya'nın harp ilanı karşısında kendisinin de Ermeni milletine ve Hristiyan dinine mensup biri olarak, milletin, Rusya devletinin himayesine muhtaç olmadığını beyan etmiş, Rusya'nın iddia ettiği himayeyi Ermeni milleti ve özellikle Halep vilayeti dâhilindeki bütün milletler adına asla kabul etmeyeceklerini ve Müslüman arkadaşlarından asla ayrılmadıklarını ve ayrılmayacaklarını dile getirmiştir.¹¹⁷ Balkan vilayetlerinin temsilcilerinden Rum mebuslar da kendilerini Osmanlı olarak niteleyip, Rusya'nın himayesine karşı durduklarını ve savaşa hazır olduklarını beyan etmişlerdir.¹¹⁸ Rum mebuslardan Konya Mebusu Simon Efendi,¹¹⁹ Konya'daki Rum ve Ermeni milleti adına Rusya'nın himayesini kabul etmediklerini ifade etmiş, şimdiye kadar Osmanlı'ya malları ile yardımda bulduklarını, yalnız canlarıyla hizmetten geri kaldıklarını vurgulayarak bundan böyle hem mallarıyla hem de canlarıyla devlete olan fedakârlıklarını göstermeye hazır olduklarını sözlerine

¹¹⁵ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, (Der. Hakkı Tarık Us), C. I, Vakıf, İstanbul, 1940, s. 170.

¹¹⁶ Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin gerekçeleri için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, s. 41. Rusya, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından, Osmanlı idaresindeki Balkan Ortodokslarının temsil hakkını elde etmiştir. 19. yüzyılda ise Rusya'nın Balkanlar'da genişleme siyaseti çerçevesinde temel hedefi, Ortodoks Hristiyanlığı siyasi bir ideoloji haline getirerek Balkan Ortodokslarını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmak olmuştur. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 32.

¹¹⁷ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 172.

¹¹⁸ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 174-175.

¹¹⁹ Simon Efendi'nin ismine farklı kaynaklarda Değirmencioğlu Simonaki Efendi olarak da rastlanmıştır. Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", **GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, 2006, s. 265.

eklemiştir.¹²⁰ Bu konuda genel olarak Müslüman mebuslar da Gayrimüslim mebusların sözlerine katılarak onları desteklemişlerdir.

Osmanlılık vurgusuna verilebilecek bir diğer örnek de, Meclis-i Mebusan'ın 14 Mayıs 1877'deki bir başka oturumunda, İntihab-ı Mebusan Kanunu görüşmeleri sırasında kanun metninde genel bir kimlik nitelemesi olarak Osmanlı tabirinin tercih edilmesi üzerine ortaya çıkan tartışmalardır.¹²¹ Ermeni mebuslardan Halep Mebusu Manok Efendi'nin, seçim kanununda Müslim-Gayrimüslim tabirlerinden ziyade neden yalnızca Osmanlı tabirinin tercih edildiği şeklinde Meclis'e yönelttiği soru, bu konunun aydınlatılması hususunda mebusları sevk etmiştir. Manok Efendi'yi, bir başka Halep Mebusu olan Nafi Efendi, vilayet idaresinde, idare meclislerinin meclis-i devletten olmasından dolayı orada Müslim ve Gayrimüslim tabirinin kullanıldığını, Meclis-i Mebusan'ın ise milletin meclisi olmasından dolayı, milletin her ferdinin Osmanlı olduğunu vurgulayarak cevaplamıştır.¹²² Rum mebuslardan İstanbul Mebusu Vasilaki Bey de,¹²³ Müslim-Gayrimüslim ayrımının Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğunu ifade etmiş ve “...Müslim ve Gayr-i Müslim sözleri ve Ermeni ve Rum tabirleri bizden eksik olsun. Kanun-i Esasi böyle bir tefrik kabul etmiyor. Kat'iyen teklif ederim ki bir daha bu söz söylenmesin.” diyerek Osmanlı tabirinin benimsenmesini uygun bulduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Manok Efendi de, “ben buraya en çok Müslümanların oyuyla geldim” diyerek, yalnızca o an değil, altı yüz yıldır Osmanlı olduklarını vurgulamıştır.¹²⁴ Bu tartışma sonunda Gayrimüslim ve Müslüman tabirlerinin seçim kanunundan çıkarılması uygun bulunmuştur.¹²⁵

Neticede, verilen iki örnekten de anlaşılacağı üzere, ilk Meclis-i Mebusan'da genel olarak Osmanlılık idealinden yana bir hava hâkim olmuş ve Osmanlı kimliği, diğer bütün etnik kimliklerin üzerinde kabul edilmiştir.

¹²⁰ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 175.

¹²¹ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 249-252. Bu tartışmaların bir özeti için ayrıca bkz. Karal, “Non-Muslim Representatives...”, s. 397-398.

¹²² **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 251. Aynı konuda bir başka mebus da idare azaları hususunda Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapılmasının, azaların kendi milletlerine hizmet etmesinden dolayı olduğunu ancak mebusların yalnızca mensup olduğu milletlere değil, devletin ve milletin umumiyeti üzerine hizmet etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 251.

¹²³ Başka kaynaklarda Vasilaki Seragiyori Bey olarak da geçmektedir. Kızıltan, **a.g.m.**, s. 264.

¹²⁴ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 251-252.

¹²⁵ **Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi**, C. I, s. 252.

Öte yandan ilerleyen süreçte, Osmanlı-Rus savaşının ciddi bir safhaya girmesi, Meclis-i Mebusan'da da birtakım karışıklıklara yol açmış ve II. Abdülhamit, 14 Şubat 1878'de meclisin dağılmasına yönelik iradesini yayımlamıştır.¹²⁶ Böylece Osmanlı Devleti, kısa süreli meşrutiyet denemesinin ardından II. Abdülhamit'in otuz yıl sürecek mutlakiyet rejimine sahne olmuştur.

II. Abdülhamit dönemine damgasını vuran İslamcılık siyaseti, devlet yönetiminde Gayrimüslimlerin de yer alması olgusunu fazlaca etkilememiştir. Her ne kadar II. Abdülhamit Gayrimüslimlere yönelik birtakım şüpheler taşısa da, siyasi nedenler ve ihtiyaç dolayısıyla devlet yönetiminde Yahudi ve Hristiyanlara da yer vermiştir. Rumlar özelinde ise II. Abdülhamit'in, Türklerle Rumların karıştığı, ancak yine de Türk kanının üstünlüğünü koruduğu şeklindeki düşüncesi öne çıkmaktadır. Rumları dinamik, zeki, çalışkan ve hayalperest olarak nitelendiren II. Abdülhamit, özellikle adalarda yaşayan Rumların Yunan hükümetinin etkisinde kalarak Osmanlı'dan ayrılmak isteyecekleri konusunda endişe duymuştur. Ayrıca maddi çıkar sağlamak adına, Rumların eşkıyalığa soyunduğu ve bunu bir marifet gibi kullandıklarını ifade etmiştir.¹²⁷

Bu dönemde her millet kendi dinini, kültürünü, dilini korumaya ve sürdürmeye devam etse de, toplumda ve ticari hayatta artan iletişim, her millet tarafından paylaşılan çok kültürlülüğe katkı sağlamıştır.¹²⁸ Ayrıca II. Abdülhamit yönetimi sırasında Gayrimüslimler, toplumsal yaşamın pek çok alanında görece olarak ön plana çıkmıştır.¹²⁹

Ancak bu dönemde Avrupalı devletlerin baskıları, devam eden savaşlar, imzalanan antlaşmalar neticesinde, Osmanlı Gayrimüslimleri lehine ardı arkası kesilmeyen ıslahat istekleri, zaman içinde Müslüman ve Gayrimüslim halklar arasındaki ilişkileri de bozmaya başlamıştır.¹³⁰ Ayrıca bu nedenler, II. Abdülhamit'in İslamcılık siyasetine sarılmasının da başlıca koşullarını teşkil etmiştir.¹³¹

¹²⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, s. 240.

¹²⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, s. 484-485.

¹²⁸ Stanford Shaw, **From Empire to Republic**, Vol. I, s. 35.

¹²⁹ Turgay Akkuş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 110.

¹³⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, s. 540.

¹³¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri, s. 543.

1.2. İkinci Meşrutiyet'in İlanı Öncesinde Anadolu'nun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı İçinde Rumlur

Bu tezin coğrafyası olarak belirlenen Anadolu, Yunanistan'daki Küçük Asya Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan bir kitapta şu şekilde tanımlanmıştır: *“Coğrafi olarak, Karadeniz ve Akdeniz arasında yayılan muazzam bir yarımadadır. Siyasi olarak, Avrupa'ya yayılan kısmı hariç Türkiye'dir. Küçük Asya, onu Orta Doğu'dan ayıran Yakın Doğu'ya aittir.”*¹³²

Antik çağlardan bu yana Yunanlar, Anadolu'yu, güneşin doğuşunu simgeleyen topraklar olarak gördükleri için Anatoli (doğu) olarak adlandırmışlar, daha sonra Ege'den Kafkaslara uzanan bu topraklar için Mikra Asia (Küçük Asya) tabirini kullanmışlardır. Osmanlı Devleti döneminde Türkler için de bu yarımadayı tanımlamaya yönelik seçilen sözcük Anadolu olmuştur.¹³³

Antik dönemde coğrafyacı Strabon, güneyde Akdeniz, kuzeyde Karadeniz ve batıda Ege Denizi ile çevrelenen bu yarımadanın doğu sınırını Samsun ile Tarsus Çayı arasında çekilen bir çizgi olarak belirlemiştir.¹³⁴ Bizans döneminde ise Anatoli ismi idari bir birim olarak başkente göre doğuda kalan toprakları nitelemek için kullanılmıştır. Osmanlı döneminden itibaren daha geniş bir coğrafi alanı kapsayan Anadolu, 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarından itibaren Küçük Asya ile aynı anlamda kullanılarak doğu sınırı bazen Fırat Nehri'ne kadar, bazen de Çoruh Nehri ağzından İskenderun Körfezi'ne kadar çekilen bir çizgi ile sınırlandırılmıştır.¹³⁵

Fiziki özellikleri itibariyle Anadolu, kuzey ve güneyinde kıyıya paralel uzanan dağlar ve iç kesimlerinde geniş düzlüklerden oluşmaktadır. Kıyı şeridi ile iç bölgeler arasındaki bu coğrafi farklılık ve iklim koşulları, her bölgede toprağın niteliğinden, tarım ve ticaret kültürüne ve hatta bölge insanının zihniyetine kadar bir

¹³² **O Teleftaios Ellinismos tis Mikras Asias: Ekthesi tou Ergou tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon (1930-1973)**, Athina, 1974, s. 23.

¹³³ Augustinos, **a.g.e.**, s. 13. Anadolu'ya tarihsel süreç içinde birçok isim verilmiştir. Türkçe Asya-yı Suğra ya da Küçük Asya olarak da adlandırılan Anadolu, Batılılar tarafından Asia Minor ya da Levant, Yunanlar tarafından doğuyu simgeleyen Anatoli ya da Mikra Asia olarak nitelendirilmiştir. Kalfoglou, **Mikra Asia Kıtasının Tarihiye Coğrafyası**, s. 9; Pant. M. Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, Typois P. A. Petrakou, Athinai, 1921, s. 2.

¹³⁴ Metin Tuncel, *“Anadolu”*, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 107.

¹³⁵ Tuncel, **a.g.m.**, s. 107; Sia Anagnostopoulou, **Mikra Asia: 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthokses Koinotites Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos**, Pedio, Athina, 2013, s. 51-52.

farklılaşmayı da beraberinde getirmiş; insan faaliyetleri ile kasaba ve şehirlerin yerleşimini büyük ölçüde belirlemiştir.¹³⁶ Bu durum, her bölgenin kendine özgü yapılar ve ayırt edici özellikler geliştirmesine yol açmıştır.¹³⁷ Bu minvalde, Anadolu'daki demografik ve sosyo-ekonomik gelişim ile coğrafya arasında ciddi bir ilişki bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Anadolu'nun iç kesimi, kuzeyde ve güneyde doğu-batı yönünde uzanan dağlar tarafından kuşatılmıştır. Bu bölge ıssız, kıyı bölgelerine göre daha verimsiz bir bozkır görünümü arz etmektedir. Yüksek dağların yanı sıra geniş platolar ve bitki örtüsü yokluğu, bu bölgenin belli başlı özellikleri arasındadır.¹³⁸ Orta Anadolu olarak da nitelendirilebilecek bu iç kesim, sert bir iklime sahip olan, hayvancılığa elverişli ve tahıl üretimi yapılan kurak bir araziden oluşmaktadır.¹³⁹ Her ne kadar bu bölge, elverişsiz koşullar dolayısıyla kıyı bölgelerine göre daha az nüfus barındırsa da, yerleşim alanlarının suya yakın yerlerde kurulması, bu bölgeyi de iç kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayan askeri ve ticari bir ağın odağı haline getirmiştir.¹⁴⁰

Kıyı bölgelerine bakıldığında ise her bölgenin farklı bir arazi yapısına sahip olduğu görülmektedir. Batı kıyıları, dağların denize dik uzanmasından dolayı daha girintili çıkıntılı bir görünüme sahipken, kuzey ve güney kıyılarında böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak kıyı bölgelerinin önemi, Anadolu'nun bütün büyük şehirlerinin ve Anadolu ekonomik hayatının en büyük kısmının bu kıyı şeritlerinde toplanmasından ileri gelmektedir.¹⁴¹ Kıyı bölgeleri, ılıman iklim dolayısıyla çeşitli ürünlerin elde edilebildiği daha verimli bir tarıma imkân sunarken, özellikle Batı Anadolu ve Doğu Karadeniz kıyılarının, sosyo-ekonomik gelişmenin önünü açan doğal koşulları içinde barındırması, bu bölgelerin Anadolu'nun iç kesimlerinin aksine dış dünyayla bağlantı kurabilmesine olanak sağlamıştır.¹⁴² Bu nedenle ticari

¹³⁶ Augustinos, **a.g.e.**, s. 14; Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 52.

¹³⁷ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 52.

¹³⁸ Melpo Logotheti-Merlie, "*Oi Ellinikes Koinotites sti Synhroni Kappadokia*", **DKMS**, Tomos Protos, Athina, 1977, s. 30; Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 56.

¹³⁹ Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadoluşunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi Yay., İstanbul, 1998, s. 1.

¹⁴⁰ Augustinos, **a.g.e.**, s. 14-17.

¹⁴¹ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 59.

¹⁴² McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s. 1; Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 59.

olarak da en yoğun faaliyet, batı ve kuzeydoğudaki yerleşim alanlarında görülmüştür.¹⁴³

Anadolu'nun en eski topluluklarından biri olan Rumlar açısından da yerleşim bölgelerinin belirlenmesinde fiziki özellikler önemli rol oynamıştır. Rumların Anadolu'daki demografik dağılımına bakıldığında, ağırlıklı olarak Batı Anadolu, Orta Anadolu ve Karadeniz kıyılarını yurt edindikleri görülmektedir. Akdeniz kıyılarında da Rum yerleşimleri bulunmakla birlikte, nüfus yoğunluğu diğer bölgelere göre daha azdır.

Yunan kaynaklarına göre Rumların Anadolu'da yaşamlarını sürdürdüğü yerleşim birimleri, genellikle bölgelerin antik isimleriyle anılmaktadır. Bu

sınıflandırmaya göre Rumların Anadolu'daki yerleşim merkezleri, Orta Anadolu'da Galatya, Kapadokya ve Likaonya'yı; Karadeniz bölgesinde Pontus, Paflagonya ve Bitinya'nın Karadeniz'e kıyısı olan kısmını, Akdeniz bölgesinde Likya, Pamfilya, Pisidya ve Kilikya'yı, Batı Anadolu'da ise İyonya, Misya, Lidya, Aiolya, Karya, Frigya ve Bitinya'nın bir kısmını kapsamaktadır.¹⁴⁴

¹⁴³ Augustinos, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁴⁴ Anadolu coğrafyası ve Rumların Anadolu'daki yerleşimi üzerine yazılan bir eserde, antik çağlardan bu yana Yunanların yaptığı bölgesel sınıflandırma, birkaç nokta haricinde ana hatlarıyla yukarıdaki tasnife benzemektedir. Kontogianni'nin tasnifine göre Anadolu, kuzeyde Pontus, Paflagonya ve Bitinya, batıda Misya, Lidya ve Karya, güneyde Likya, Pisidya, Pamfilya ve Kilikya, iç kesimlerde Frigya, İsaoria, Likaonya, Galatya ve Kapadokya'dan oluşmaktadır. Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias*, s. 3-9. Konya'da yer alan İsaoria, Likaonya sınırlarına dâhil edilebileceği için, bu tezde İsaoria ayrı bir bölge adı olarak kullanılmamış, Frigya bölgesi de Batı Anadolu kapsamında ele alınmıştır.

Orta Anadolu, merkezi Ankara olan Galatya, merkezi Konya olan Likaonya ve merkezi Kayseri olan Kapadokya bölgelerinden oluşmaktadır. Ankara'ya göre Kayseri ve Konya daha izole bir durumdadır.¹⁴⁵ İç bölgelerdeki Rum yerleşimleri yoğun ve tek parça halinde değil, daha çok bir “*Türk denizi içinde dağılmış adacıklar*” şeklindedir.¹⁴⁶

Karadeniz kıyıları Pontus, Paflagonya ve Bitinya'nın bir kısmını içine almaktadır. Dağlık ve sık ormanlarla kaplı olan bölgede özellikle Pontus (Doğu Karadeniz) sarp dağlardan oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğu açısından bakıldığında, yine coğrafyanın önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Mısır, fasulye ve özellikle fındık üretimiyle uğraşan nüfusun çoğu, Doğu Karadeniz'in diğer kesimlerine nispeten daha alçak ve dar bir vadi görünümü arz eden Trabzon ve Giresun'da toplanmıştır.¹⁴⁷ Sinop limanı Karadeniz'in fırtınalarına karşı korunaklı bir liman olsa da iç bölgelerin verimsizliği yüzünden çok işlek bir liman değildir. Verimli ve zengin maden ocaklarının bulunduğu iç kesimlerle olan bağlantısını daha düzgün yollarla sağlayan Samsun ve Trabzon limanları, bölgenin demografik ve ekonomik kalkınması açısından gerekli koşulları yerine getiren niteliklere daha çok sahiptir.¹⁴⁸ Özellikle Trabzon, Karadeniz ticaretinde kuzeyden ve güneyden, doğudan ve batıdan bütün yolların kesiştiği önemli bir ticari merkez niteliği taşımıştır.¹⁴⁹ 19. yüzyılda Karadeniz kıyı şeridi, Ege kıyı şeridinde göre nüfus bakımından kilometrekareye en yoğun kişi sayısının düştüğü bir bölge konumunda olmuştur. Demografik gelişimde Karadeniz'in ılıman ve bol yağış alan ikliminin de oldukça etkisi bulunmaktadır.¹⁵⁰

Akdeniz kıyıları ise Rumların nüfus yoğunluğu bakımından Karadeniz kıyılarına göre daha az gelişim göstermiştir. Bunun nedeni yine doğa koşullarıdır. Likya, Pamfilya, Pisidya ve Kilikya'yı içine alan bölgede, Kilikya yöresi Toroslar'ın en yüksek olduğu kesimdir.¹⁵¹ Pamfilya ve Kilikya yöreleri, aynı zamanda barındırdığı düzlükler sayesinde, denizle ilgili faaliyet göstermek zorunda olmayan bir nüfusun da ilgisini çekmiştir. Her ne kadar zengin bitki örtüsü ve tahıl, meyve

¹⁴⁵ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 55-56.

¹⁴⁶ Logotheti-Merlie, *a.g.m.*, s. 42.

¹⁴⁷ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 60.

¹⁴⁸ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 61; Augustinos, *a.g.e.*, s. 15-16.

¹⁴⁹ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, “*Trabzon*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 299-300.

¹⁵⁰ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 61.

¹⁵¹ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 63, 65.

üretimi gibi tarımsal imkânlar çok nüfuslu bir bölge çağrışımı yapsa da, örgütlenme eksikliği ve bölgenin sağlığa zararlı bataklıklarla dolu olması, insanların toplu yerleşimini kısıtlamıştır.¹⁵² Bununla beraber 19. yüzyılda Kayseri ve Konya gibi iç kesimlerden Kilikya bölgesine göç eden Rumların, özellikle Adana, Tarsus ve Mersin gibi ticari merkezlere yerleşmesi, bölgedeki Rum nüfusun çoğalmasına katkıda bulunmuştur.¹⁵³

Ege kıyıları ise antik çağlardan bu yana bütün insanlığı büyülemiştir. Batılılar tarafından ne tamamen doğuya ne de tamamen batıya ait olarak nitelendirilen bu bölge, eski çağlardan itibaren çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaparken, ekonomik açıdan gelişmiş büyük şehirleri ve nüfus sıklığı ile 19. yüzyıl Anadolu'su için alışılmadık bir portre çizmektedir. Rum yerleşimi açısından bölge, kıyı şeridinde Misya, Lidya, Aiolya, İyonya ve Karya'yı kapsarken, Bitinya'nın bir kısmı ile daha iç kesimlerde Frigya ve güneyde Pisidya'nın bir kısmını da içine almaktadır.¹⁵⁴ Geniş ve verimli topraklara sahip olan bu bölge, iç ve dış dünya ile olan ilişkilerini, İyonya'nın merkezi ve bütün Batı Anadolu'nun kalbi olan İzmir aracılığıyla yürütmüştür.¹⁵⁵

Anadolu'daki Rum yerleşim bölgelerinin adlandırılmasında, özellikle Yunan ve Batılı kaynaklar tarafından antik dönemden kalma isimlerin kullanılması, büyük olasılıkla, Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Anadolu'daki idari merkezlerini belirlerken tercih ettiği sınıflandırmadan kaynaklanmaktadır. Yunanca olan bu yer adları, antik dönemde Anadolu'ya yerleşmiş kavimlerin isimlerinden türetilmiştir.¹⁵⁶ Her ne kadar Patrikhane, Antik Yunan'ı politeist inanç sisteminden dolayı kökten reddetse de, kendisinin belirlediği metropolitlik sınırları, coğrafi açıdan Antik Yunan'ın mirasçısı gibi algılanmasına neden olmaktadır. Anadolu'nun idari bölünmesinde Patrikhane'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kullandığı sistemi benimsememesi bir yana, Bizans İmparatorluğu'nun idari taksimatını da

¹⁵² Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 64-65.

¹⁵³ Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 54.

¹⁵⁴ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 65-66.

¹⁵⁵ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, 2. B. Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 74.

¹⁵⁶ Frigya, Lidya, İyonya gibi yer adlarının hangi kavimlerin isimlerinden türetildiği üzerine özet bilgi için bkz. Bülent İplikçioğlu, "*Eskiçağ'da Anadolu*", Anadolu maddesi içinde, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 109-110. Antik Yunan kavimleri ve Anadolu'daki yerleşimleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, 3. B., TTK, Ankara, 1971.

kullanmaması, bir bakıma, kilisenin ulusal eğilimlerini yansıtmaktadır.¹⁵⁷ Bir gelenek haline gelen bu sınıflandırma yöntemi, zaman içinde metropolitlik sınırları değişse de genel uygulanışı itibariyle aynı kalmıştır. Nitekim Anadolu’da Patrikhane’ye bağlı olarak kurulan metropolitlikler, bu eski geleneğin izlerini taşımış ve metropolitler bu bölgelerin eski adlarıyla anılan eksarh unvanına sahip olmuştur.¹⁵⁸

Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Anadolu’daki metropolitlik merkezleri ve metropolitlerin kullandıkları unvanlar bu sınıflandırma kapsamında değerlendirildiğinde karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır.¹⁵⁹

Metropolitlik	Metropolitin Unvanı
Halkidonya (Kadıköy)	[bütün] Bitinya Eksarhı
Dardanellia ve Lampsakos (Çanakkale ve Lapseki)	[bütün] Ellispontos (Çanakkale Boğazı) Eksarhı
Kydonies (Ayvalık)	Aiolya Eksarhı
Kyzikos (Erdek)	[bütün] Ellispontos Eksarhı
Nikaia (İzmit)	[bütün] Bitinya Eksarhı
Nikomidia (İzmit)	[bütün] Bitinya Eksarhı
Pergamos ve Adramyttion (Bergama ve Edremit)	Edremit Körfezi Eksarhı
Prousa (Bursa)	Bitinya Eksarhı

¹⁵⁷ Hervé Georgelin, **Smyrna’nın Sonu, İzmir’de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**, (Çev. Saadet Özen), Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 24. Eski Yunan, Roma ve Bizans döneminde Anadolu’nun coğrafi ve idari taksimatında kullanılan bölge isimleri için bkz. Kalfoglou, **Mikra Asia Kıtasının Tarihiye Coğrafyası**, s. 34-40.

¹⁵⁸ Eksarh, Bizans İmparatorluğu döneminde başkentten uzak vilayetleri yönetmek üzere atanan vali anlamına gelmekle birlikte, Ortodoks kiliselerinde patrik yardımcısı veya diğer piskoposların bağlı olduğu bir üst piskopos, metropolit anlamını da taşımaktadır. Örneğin Konya metropoliti aynı zamanda Likaonya eksarhı olarak, Ankara metropoliti Galatya eksarhı olarak nitelendirilmektedir.

¹⁵⁹ Tablo, Demetrius Kiminas’ın The Ecumenical Patriarchate adlı eserinde ortaya koyduğu veriler doğrultusunda hazırlanmıştır. Demetrius Kiminas, **The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs**, The Borgo Press, USA, 2009, s. 73-110.

Anea (Soğucak-Kuşadası)	İyonya Eksarhı
Efesos (Efes-Selçuk)	[bütün] Asya Eksarhı
İlioupolis ve Thira (Aydın ve Tire)	Lidya ve [bütün] Karya Eksarhı
Krini (Çeşme)	İyonya Eksarhı
Filadelfia (Alaşehir)	[bütün] Lidya Eksarhı
Pisidya (Antalya, Side, Demre)	Side, Antalya ve Myra Eksarhı
Sardeis (Salihli-Sart)	[bütün] Lidya Eksarhı
Smyrni (İzmir)	[bütün] Asya Eksarhı
Vryoula (Urla)	Erythraia (Ildır) Eksarhı
Amaseia (Amasya)	[bütün] Pontus (Karadeniz) Eksarhı
Ankyra (Ankara)	[bütün] Galatya Eksarhı
Ikonion (Konya)	[bütün] Likaonya Eksarhı
Kaisareia (Kayseri) ¹⁶⁰	[bütün] Doğu'nun Eksarhı
Neokaisareia (Niksar)	Polemoniakos Pontus (Doğu Karadeniz/Pontus) Eksarhı
Haldia, Heroiana ve Kerasounta (Gümüşhane, Şiran ve Giresun)	Ellinopontos (Samsun, Sinop civarı) Eksarhı
Koloneia (Şebinkarahisar)	Pontus (Yukarı Pontus) Eksarhı
Trapezounta (Trabzon)	[bütün] Lazika Eksarhı

¹⁶⁰ Kayseri Metropolit, Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan Anadolu'daki diğer tüm Rum Ortodoks Metropolitlerinden "Bütün Doğu'nun Eksarhı" unvanıyla hiyerarşik açıdan daha önde gelmiştir. Kiminas, **a.g.e.**, s. 100.

Tablodan da görüldüğü gibi, Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan her metropolitliğin sorumlu olduğu bir görev alanı bulunmaktadır. Her bölgede de Rum kiliselerinin bağlı olduğu bir metropolitlik vardır.

Rum Ortodoks Patrikhanesi, Anadolu'da Rumların yerleşim birimlerini genel olarak eski isimlerle niteleme eğilimindeyken, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki idari teşkilatlanmasında izlediği yöntem bundan farklıdır. 19. yüzyılda Osmanlı Anadolu'sunun idari bölgeleri şu şekilde düzenlenmiştir:¹⁶¹

1895'te Anadolu'da Osmanlı Vilayetleri

[Kaynak: Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, (Çev. Bilge Umar), İnkılap, İstanbul, 1998, s. 3.]

Anadolu'ya yönelik olarak Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin yanı sıra Osmanlı'nın idari taksimatı da göz önünde bulundurulduğunda, her iki idari bölünme sisteminin birbiriyle uyuşmadığı görülecektir. Kuşkusuz her ikisinin de ortak yetki alanına giren bölgeler olduğu gibi, çoğu zaman bir vilayet iki ya da üç metropolitliğe ait olan bölgeleri kapsarken, bir metropolitlik bölgesi de iki ya da üç ayrı vilayet sınırlarına giren bölgeleri içine almıştır.¹⁶² Yukarıdaki haritaya Anadolu'daki Rum

¹⁶¹ Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde değerlendirilebilecek olan 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı toprakları yeni bir idari taksimata göre yeniden teşkilatlandırılmıştır. Yukarıdaki harita, bu nizamnamenin temel alındığı, 1895 yılına ait Anadolu'daki idari sınırları göstermektedir.

¹⁶² Logotheti-Merlie, *a.g.m.*, s. 42-43. Kapadokyalı İoannis Kalsoğlu 1899 yılında kaleme aldığı *Küçük Asya Kıtasının Tarihi Coğrafyası* adlı eserinde Anadolu'nun çeşitli dönemlerde uğradığı idari taksimatlara değinmiş ve Osmanlı vilayetlerinin ve sancaklarının kapsadığı bölgeleri tek tek inceleyerek bölgelerin hangi metropolitlik sınırlarına dâhil edildiğini belirtmiştir. Bu yönüyle eser,

yerleşimi açısından bakıldığında, daha önce sözü edilen Patrikhane'nin taksimatını da hesaba katmak kaydıyla, Rum nüfusun ağırlıklı olarak Aydın, Hüdavendigar, Ankara, Konya, Sivas, Kastamonu ve Trabzon vilayetleri ile Biga ve İzmit sancaklarında yerleştiklerini söylemek mümkündür.

Öte yandan Osmanlı döneminde Anadolu'daki şehir ve kasabalar halkının büyük kısmını genel olarak Müslümanlar teşkil etse de, Gayrimüslimlerin de bir arada ve kendilerine mahsus mahallelerde yaşamlarını sürdürdükleri dikkati çekmektedir.¹⁶³ Ancak Rumlar, nüfus yoğunluğu açısından bazen bir kazada Müslümanlardan daha çok sayıda olabilirken, bu yoğunluk genel olarak vilayetin tamamına intikal etmemiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki en kalabalık Gayrimüslim topluluk olan Rumların Anadolu'daki nüfusu özellikle 19. yüzyılda artmaya başlamıştır. Aslında 18. yüzyıldan itibaren Ege adaları, Mora, Teselya ve Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden özellikle Batı Anadolu kıyılarına yapılan Rum göçü, 19. yüzyılda Tanzimat ve Islahat reformlarının yarattığı elverişli ekonomik ve toplumsal ortamdan dolayı hız kazanmıştır.¹⁶⁴ Zira reformların mülkiyet güvenliğini sağlayan yaklaşımı, toprak alım satımlarıyla beraber tarımın gelişmesine yardımcı olduğu gibi, Osmanlı'dan Batı Avrupa'ya tarım ürünleri ihracatında görülen önemli artışlar ve bunun sonucunda çiftçilere ve tarımla uğraşan kesime gittikçe artan ekonomik gereksinim, Rumların Batı Anadolu'ya gelip yerleşmelerinde önemli rol oynamıştır.¹⁶⁵

Batı Anadolu'da kıyı kentlerinin yanı sıra, daha iç kesimlere ve Trabzon, Giresun, Samsun gibi Karadeniz'in önemli ticaret merkezlerine de yerleşen Rum göçmenler, yerleştikleri bölgelerde yalnızca nüfus artışına değil, nüfus bileşiminin değişmesine de yol açmışlardır.¹⁶⁶ Özellikle kıyı kentlerinde dış ticarete dayanan bir

coğrafi açıdan karşılaştırmalı bilgiler sunmaktadır. Kalfoglou, **Mikra Asia Kıtasının Tarihiye Coğrafyası**, s. 34-158.

¹⁶³ İlhan Şahin, Feridun Emecen, "Anadolu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 125.

¹⁶⁴ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 127; Georgios Nakracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, (Çev. İbrahim Onsunoglu), Belge Yay., İstanbul, 2003, s. 76.

¹⁶⁵ Yerasimos, **a.g.e.**, C. 2, s. 51. Nakracas, **a.g.e.**, s. 76.

¹⁶⁶ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 127; Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 108, 110. Samsun civarındaki Rum varlığı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yüzde 40 civarında bir artış göstermiştir. Bu nüfus artışı özellikle İstanbul ve Batı Anadolu'dan Rumların buraya göç etmesi neticesinde gerçekleşirken, bölgedeki tütün piyasasının ve yerel işletmelerin kontrolü de zaman içinde Rumların eline geçmiştir.

ekonomik gelişme kaydeden Rumlar, zaman içinde Müslümanların yerini alarak sosyo-ekonomik bir dönüşümün kapısını aralamışlardır.¹⁶⁷ Aslında bu durum, dönemin koşullarının ortaya çıkardığı ekonomik imkânlardan yararlanma sürecini teşkil ettiği gibi, ilerleyen süre zarfında Anadolu’da Helenizm’in yayılması çabalarına da destek olacaktır.¹⁶⁸ Bu süreçte Rumlar, Osmanlı toprakları içinde diğer Gayrimüslim topluluklara kıyasla sosyo-ekonomik bakımdan en ileri düzeyde olup, Gayrimüslimler arasındaki aydın ve esnaf sınıfları içinde büyük bir çoğunluğu teşkil etmişlerdir.¹⁶⁹

19. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki Rum nüfusuna bakıldığında ise, herşeyden önce, bu yüzyılın ilk yarısında yapılan iki Osmanlı nüfus sayımının da etnik nüfusu ortaya koyma konusunda yetersiz olduğundan bahsedilmelidir. Zira Osmanlı Devleti’nin modern anlamda gerçekleştirdiği ilk nüfus sayımı olan 1831 sayımı ile ardından yapılan 1844 sayımı, etnik kökeni değil, millet sisteminin öngördüğü biçimde din aidiyetini temel almıştır.¹⁷⁰ Ancak 1831 sayımının yetersizliği yalnızca bundan ibaret değildir. 1831 sayımı, askeri amaçlı ve erkek nüfusu tespitiye yönelik yapılmıştır.¹⁷¹ Bu sayımda yalnızca erkekler sayılırken, askerlik hizmetini Müslümanlar yerine getirdiği için, Gayrimüslimlerin 1831 sayımında yer alması, temelde vergi sistemine yönelik bilgi edinme çabasıdır. Bu çerçevede Gayrimüslimler, vergi ödeme kapasitelerine göre varlık durumunu gösteren kategoriler altında belirlenirken, sayımda etnik ayırım gözetilmemiş, millet esasına göre bir tasnife gidilmiştir.¹⁷² 1844 sayımında bu yetersizlikler bir ölçüde giderilse de, etnik açıdan ciddi bir sınıflandırma yapılmadığı için, Osmanlı

Anthony A. M. Bryer, “*The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions*”, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, Variorum Reprints, London, 1980, s. 52.

¹⁶⁷ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 127-128; Yerasimos, **a.g.e.**, C. 2, s. 22.

¹⁶⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 128.

¹⁶⁹ Yuluğ Tekin Kurat, “*Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu*”, **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 219.

¹⁷⁰ Millet sistemi, Osmanlı toplumsal ve idari yapısının esas unsuru olmakla beraber, Osmanlı bünyesindeki etnik topluluklara yönelik sağlam istatistiksel verilerin bulunmayışı, nüfus sayımlarında dil ve etnik kökenden ziyade, bu sistemin öngördüğü şekilde din grubunun baz alınmasından kaynaklanmıştır. Ortaylı, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet*”, s. 1001.

¹⁷¹ Eken, **a.g.m.**, s. 352. Osmanlı Devleti’nde ilk nüfus sayımı, 1826’da kaldırılan Yeniçeri Ocağı’nın yerine yeni bir ordu kurma çabasıyla askere alınabilecek kişi sayısını belirlemeye yönelik yapılan 1830-1831 sayımıdır. Stanford J. Shaw, “*The Ottoman Census System and Population 1831-1914*”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No. 3, Oct. 1978, s. 325.

¹⁷² Shaw, “*The Ottoman Census System and Population*”, s. 325. 1831 nüfus sayımının sonuçları için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943.

topraklarındaki Rumların sayısını belirleme konusunda tahminlerden öteye geçilememiştir.¹⁷³

Nüfusa dair resmi anlamda çalışma yürüten Osmanlı Devleti haricinde, Avrupa devletlerinin konsolosları, Gayrimüslim tebaanın temsilcileri veya gezginler de birtakım çalışmalar yapmıştır. Ancak bu grupların Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında gerçekleştirdikleri çalışmalar yalnızca tahminlerden ibaret olduğu gibi, resmi istatistik olmamaları ve çoğu zaman siyasi bir yanlılık içermelerinden dolayı, görece gerçeğe en yakın rakamları, Osmanlı Devleti'nin sayım çalışmalarında elde ettiği sonuçlar vermektedir.¹⁷⁴

Öte yandan Tanzimat dönemini izleyen süreçte, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Balkanlar'daki büyük toprak kayıpları, bu bölgeden Anadolu'ya yönelik Müslüman göçlerini¹⁷⁵ tetiklemiş ve Osmanlı Devleti ciddi demografik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.¹⁷⁶ Balkanlar'dan gelen göçmenlerin iskânı sorununu çözmek için Anadolu'da yerleşim teşvik edilmiş ve büyük ölçüde bu göç dalgaları neticesinde Anadolu'nun nüfusu önemli bir artış göstermiştir.¹⁷⁷ Anadolu'nun demografik yapısındaki bu değişim, Anagnostopoulou tarafından II. Abdülhamit'in Anadolu'yu Müslümanlaştırma politikasının bir sonucu olarak değerlendirilirken,¹⁷⁸ McCarthy nüfus artışının, Anadolu'daki bütün topluluklar ve bütün bölgeler bakımından eşit oranda paylaşılmadığını ifade etmektedir.¹⁷⁹

Neticede Osmanlı Devleti'nde etnik yapıyı da içeren sağlıklı bir nüfus sayımı, iskân sorunları büyük ölçüde giderildikten sonra, 1881-1893 yılları arasında yapılabilmektedir. Rumlar açısından bu sayımın sonuçlarını aktarmadan önce, Fransız

¹⁷³ 1844 nüfus sayımının verileri kısmen A. Ubcini tarafından *Lettres sur la Turquie* (Letters on Turkey) eserinde, kısmen de E. Bore tarafından *Almanach de l'Empire Ottoman* eserinde kullanılmıştır.

¹⁷⁴ McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s. 2-3.

¹⁷⁵ 19. yüzyılda Anadolu'ya yapılan Müslüman göçleri üç dönem halinde incelenebilir. İlk dönem göçler 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı öncesi ve özellikle Kırım yöresinden yapılan göçler, ikincisi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın neden olduğu göçler, üçüncü dönem ise 1912-13 Balkan Savaşlarını izleyen göçler dönemidir. Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelik göçler, Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan yapılmıştır. Faruk Kocacık, *"Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları"*, **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 656.

¹⁷⁶ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 96.

¹⁷⁷ McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s. 2.

¹⁷⁸ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 108.

¹⁷⁹ McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s. 2.

coğrafyacı ve harita uzmanı Alexandre Synvet'nin¹⁸⁰ Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların nüfusuna dair hazırladığı ve 1878 yılında Fransızca olarak yayımladığı rapordan bahsetmek yerinde olacaktır. Synvet'nin "*Les Grecs de L'Empire Ottoman*"¹⁸¹ adındaki bu çalışması, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Rumların ilk derli toplu nüfus verilerini içermektedir.

Synvet'nin 1878 tarihli raporunda, Osmanlı Devleti'nin resmi nüfus istatistiklerinde yalnızca erkek nüfusun dikkate alındığı, Müslüman-Gayrimüslim ayrımı yapılmasına rağmen, Gayrimüslimler arasında Rum, Bulgar, Ermeni gibi etnik bir ayırım gözetilmediği belirtilirken, Patrikhane'nin nüfus verilerinin de yanıltıcı olduğundan bahsedilmektedir. Raporda, kilise istatistiklerinin Ortodoks nüfusu baz aldığı, dolayısıyla Rum unsurları bu nüfustan çıkarmanın kolay olmadığı vurgulanmaktadır.¹⁸²

Synvet, Rum kültür cemiyetlerindeki üyelik kayıtlarından ve cemiyetlerin ortaya çıkardığı birtakım verilerden hareketle Osmanlı coğrafyasındaki Rum nüfusa dair istatistiksel bilgiler sunmaya çalışmıştır. Cemiyetlerin görevinin toplum eğitimini güçlendirmek olduğunun altını çizen Synvet, nüfus çalışmaları konusunda cemiyetlerin önemine özellikle vurgu yapmıştır. Bu çerçevede cemiyetlerin, önce bölgedeki Rum nüfusun yoğunluğunu araştırdıkları, daha sonra Rum okullarına destek ve gerekliyse mali yardım sağlama işine giriştiklerini ifade eden Synvet, bu cemiyetlerin sağladığı nüfus bilgilerinin, devletin ve kilisenin nüfus verilerinden daha gerçekçi olduğunun altını çizmektedir.¹⁸³

¹⁸⁰ İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti (Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos)'nde 1875 yılından beri üye ve 1876-1877 döneminde cemiyetin bilim heyetinde daimi üye olarak yer alan Alexandre Synvet, aynı zamanda Galatasaray Lisesi'nde coğrafya öğretmeni olarak çalışmıştır. Synvet'nin Rum Edebiyat Cemiyeti'ndeki üyelik bilgileri, cemiyetin düzenli olarak yayımladığı aynı isimli dergisinde yer almaktadır. **EFSK**, Tomos IA', 1876-1877, en Konstantinoupolei, 1878, s. 10, kđ'. Bir başka kaynakta da Alexandre Synvet'nin Paris'ten Türkiye'ye getirildiği, askeri haritalar konusunda uzman olduğu ve Osmanlı Devleti'nde de öğretmenlik yaptığı belirtilmektedir. Danyal Bediz, "*XIX. Asırda Türkiye'nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıl Dönümü*", **AÜ DTCE Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966, s. 22.

¹⁸¹ Burada Synvet'nin raporunun Londra Helen Komitesi tarafından İngilizceye çevrilen basımı kullanılmıştır: **The Greeks of the Ottoman Empire: Statistical and Ethnographical**, Hellenic Committee, London, 1878.

¹⁸² **The Greeks of the Ottoman Empire**, s. 2-3.

¹⁸³ **The Greeks of the Ottoman Empire**, s. 3.

Nüfus bilgileri verilirken piskoposluk bölgelerinin temel alındığı 1878 tarihli Synvet'nin çalışmasına göre, Osmanlı Devleti yönetimi altında 4.361.778 Rum nüfusu bulunmaktadır. Bu nüfusun 1.188.094'ü Anadolu'da ikamet etmektedir.¹⁸⁴ Synvet'nin çalışmasına göre, 1878 yılında Anadolu'da yaşayan Rum nüfus şu şekildedir.¹⁸⁵

Bölge	Nüfus
Pontus ve Paflagonya ¹⁸⁶	320.000
Bitinya ve Misya ¹⁸⁷	170.000
İyonya ve Lidya ¹⁸⁸	450.000
Pamfilya ¹⁸⁹	35.000
Kapadokya ¹⁹⁰	130.000
Kilikya ve Mezopotamya ¹⁹¹	45.000
Halkidonya ¹⁹²	38.094
Toplam	1.188.094

¹⁸⁴ **The Greeks of the Ottoman Empire**, s. 4.

¹⁸⁵ **The Greeks of the Ottoman Empire**, s. 61-65.

¹⁸⁶ Synvet'nin yaptığı sınıflandırmaya göre, Pontus ve Paflagonya bölgesi, Haldia (Gümüşhane), Trabzon, Niksar, Nikopolis (Şebinkarahisar/Giresun) ve Amasya piskoposluk bölgelerini içermektedir.

¹⁸⁷ Bitinya ve Misya bölgesi, Nikaia (İzmit), Nikomidia (İzmit), Bursa ve Kyzikos (Erdek) piskoposluk bölgelerini içermektedir.

¹⁸⁸ İyonya ve Lidya bölgesi, İzmir, Krini (Çeşme), Filadelfia (Alaşehir), Efes ve İlioupolis (Aydın) piskoposluk bölgelerini içermektedir.

¹⁸⁹ Pamfilya bölgesi, Pisidya (Antalya, Side, Demre) piskoposluk bölgesini içermektedir.

¹⁹⁰ Kapadokya bölgesi, Konya ve Kayseri piskoposluk bölgelerini içermektedir.

¹⁹¹ Kilikya ve Mezopotamya bölgesindeki piskoposluk bilgileri verilmemekle birlikte, Mersin, Tarsus, Adana, Silifke, Diyarbakır ve Halep kentleri bu bölge kapsamına alınmıştır.

¹⁹² Synvet'nin raporunda Anadolu Rumlarının sayısına İstanbul'un Anadolu'da kalan kısmı da dâhil edilmiştir. Kadıköy Metropolitliği olarak belirtilen Halkidonya bölgesinin Rum nüfusu bu istatistiğe göre 38.094 kişiyi kapsamaktadır. **The Greeks of the Ottoman Empire**, s. 61.

Synvet'nin verdiği rakamlara göre, Anadolu'da Rum nüfusun yoğun olarak bulunduğu bölgelerin başında Batı Anadolu ve ikinci sırada Karadeniz bölgesi gelmektedir. Öte yandan toplam nüfustan Halkidonya ile Kilikya ve Mezopotamya bölgeleri çıkarıldığında elde edilen 1.105.000'lik nüfus rakamı, 1881-1893 Osmanlı nüfus verilerindeki Anadolu Rumlarının toplam nüfusuyla karşılaştırıldığında oldukça yüksek bir rakam olarak kalmaktadır. Ancak Synvet'nin istatistiklerinde, esasen, bölgelerin kapsadığı piskoposluk alanlarının ayrıntılı bir dökümü yapılmadığından dolayı verilen nüfus bilgilerinin yetersiz ya da eksik olması olasılık dâhilindedir.

Nüfus bilgilerinde kadın ve erkek gibi bir ayrıma gitmeyen ve daha çok yuvarlak rakamlardan oluşan Synvet'nin istatistiklerinin kesin olarak çürütüldüğünü ifade eden Karpas, Osmanlı topraklarında yaşayan Rum nüfusun kapsamlı bir şekilde ilk defa 1881-1893 nüfus sayımında belirlendiğini dile getirmektedir.¹⁹³ Bu sayımda Osmanlı yönetimi altındaki bölgelerde toplam Rum nüfus 2.332.191¹⁹⁴ olarak verilirken, Rumların ağırlıklı olarak Yanya, Ege adaları, Edirne, Selanik, Manastır, Aydın, Trabzon ve İstanbul'da yerleştiği dikkati çekmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca bu sayım sonuçlarına göre Osmanlı yönetimi altındaki Gayrimüslimler içinde en kalabalık topluluğu Rumlar oluşturmaktadır. Zira Ermenilerin 1881-1893 Osmanlı nüfus sayımı verilerinde toplam nüfusu 1.076.908 olarak geçmektedir.¹⁹⁶

1881-1893 Osmanlı nüfus sayımı verilerine göre yalnızca Anadolu'da yaşayan Rumlara dair vilayetler esas alındığında karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır:¹⁹⁷

¹⁹³ Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 130-131.

¹⁹⁴ Bu sayıya kadınlar için verilen toplam sayıya yönelik %8'lik bir hata payı eklendiğinde, 2.666.628 kişiden oluşan bir nüfustan söz edilmektedir. Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 131. Bu doğrultuda Synvet'nin istatistikleri, Osmanlı istatistikleri ile büyük oranda çelişmektedir. Ayrıca, 1881-1893 sayım sonuçları, 1895 yılına ait Osmanlı resmi istatistiğinde de temel alınmıştır, ancak 1895 istatistiğinde Rum nüfusa dair verilen toplam rakam 2.569.912'dir. Bu farklılık, geçen iki yıllık sürenin de göz önünde tutularak nüfus kayıt verilerinin güncellendiğini akıllara getirmektedir. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, s. 255. Ayrıca karşılaştırınız **Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Binüçyüzonüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesi**, İstanbul, 1316, s. 1-21.

¹⁹⁵ Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 131.

¹⁹⁶ Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 150. 1895 istatistiğinde Ermenilerin toplam nüfusu 1.042.374 olarak verilmektedir. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, s. 292; **Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin Binüçyüzonüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyesi**, s. 15-16.

¹⁹⁷ Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 258-313.

Bölge ¹⁹⁸	Kadın	Erkek	Toplam
Aydın Vilayeti ¹⁹⁹	92.894	103.664	196.558
Hüdavendigâr Vilayeti ²⁰⁰	65.224	67.793	133.017
Ankara Vilayeti ²⁰¹	17.506	17.409	34.915
Konya Vilayeti ²⁰²	27.821	28.740	56.561
Kastamonu Vilayeti ²⁰³	7.399	7.601	15.000
Trabzon Vilayeti ²⁰⁴	72.890	82.149	155.039
Sivas Vilayeti ²⁰⁵	18.009	19.804	37.813
Erzurum Vilayeti ²⁰⁶	1.393	1.763	3.156
Diyarbakir Vilayeti ²⁰⁷	530	636	1.166
Elaziz Vilayeti ²⁰⁸	262	281	543
Adana Vilayeti ²⁰⁹	2.755	3.507	6.262
Halep Vilayeti ²¹⁰	3.562	3.990	7.552 ²¹¹
İzmit Sancağı ²¹²	11.352	12.366	23.718

¹⁹⁸ 1881-1893 tarihli nüfus sayımında 1893 tarihi baz alınarak dönemin idari taksimatına göre vilayet ve müstakil sancaklara tabloda yer verilmiştir. Ayrıca bu tablo yalnızca Anadolu'daki Rum nüfus gözetilerek hazırlanmıştır. Örneğin Beyrut vilayeti her ne kadar Rum nüfus barındırsa da Anadolu sınırları dışında kaldığından listeye dâhil edilmemiş; Bitlis ve Van vilayetleri, Anadolu sınırları içinde yer almasına rağmen bu sayıma göre bir Rum nüfusa sahip olmadıkları için liste dışında bırakılmıştır.

¹⁹⁹ Aydın vilayeti, İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁰ Hüdavendigâr vilayeti, Bursa, Ertuğrul, Kütahya, Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) ve Karesi sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰¹ Ankara vilayeti, Ankara, Kayseri, Yozgat ve Kırşehir sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰² Konya vilayeti, Konya, Hamitabat (Isparta), Teke (Antalya), Burdur ve Niğde sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰³ Kastamonu vilayeti, Kastamonu, Bolu, Sinop ve Kengiri (Çankırı) sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁴ Trabzon vilayeti, Trabzon, Canik (Samsun), Lazistan ve Gümüşhane sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁵ Sivas vilayeti, Sivas, Amasya, Şebinkarahisar (Karahisar-ı Şarki) ve Tokat sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁶ Erzurum vilayeti, Erzurum, Bayezit ve Erzincan sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁷ Diyarbakir vilayeti, Diyarbakir, Mardin ve Maden sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁸ Elaziz (Elazığ) vilayeti, Elaziz, Malatya ve Dersim sancaklarını kapsamaktadır.

²⁰⁹ Adana vilayeti, Adana, Kozan, İçel ve Cebelibereket (Osmaniye) sancaklarını kapsamaktadır.

²¹⁰ Halep vilayeti, Halep, Maraş ve Urfa sancaklarını kapsamaktadır.

²¹¹ Halep vilayetinde belirtilen toplam Rum nüfus, Urfa sancağında sayılan 2 erkek haricinde, tamamen Halep merkez sancağında yerleşmiş Rumların sayısını göstermektedir. Bu verilere göre Maraş sancağında Rum nüfus bulunmamaktadır.

Biga Sancağı ²¹³	7.020	8.081	15.101
Toplam	328.617	357.784	686.401

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Anadolu Rumlarının büyük çoğunluğu Aydın, Trabzon ve Hüdavendigar vilayetlerinde toplanmıştır. Sayısal olarak Synvet'nin verileriyle örtüşmese de, bu sayımın ortaya koyduğu rakamlar da Anadolu Rumlarının ağırlıklı olarak Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yerleştiğini göstermektedir. Coğrafi olarak farklı sınıflandırmalar içeren iki nüfus verisi karşılaştırıldığında, her ne kadar Synvet doğu vilayetlerini, -sınırları tam olarak belli olmamakla birlikte- Mezopotamya ile sınırlandırır da, en azından Anadolu'nun doğusunda yoğun bir Rum nüfusun olmadığı her iki tabloda da görülmektedir.

Synvet'nin Pontus ve Paflagonya bölgesinin Rum nüfusuna dair verdiği 320.000 sayısı, bu bölgelerin karşılığı olan Orta ve Doğu Karadeniz kıyı şeridi ile Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat yörelerinin nüfusunu kapsamakla birlikte, 1881-1893 nüfus sayımında bu rakam, Kastamonu, Trabzon ve hatta bütün Sivas vilayeti dâhil edildiğinde ancak 207.852'ye ulaşabilmektedir. Yine Synvet'nin İyonya, yani İzmir ve Aydın yöresi ve Lydia, yani Manisa ve Uşak yöresinin Rum nüfusuna dair kullandığı rakam 450.000 iken, Osmanlı vilayet sisteminde bu bölge Aydın vilayetine tekabül etmekte ve nüfus istatistiklerinde 196.558 sayısı karşımıza çıkmaktadır.

Her iki nüfus istatistiğinde de coğrafi olarak farklı kategoriler kullanılması, sağlıklı bir karşılaştırma yapılmasına engel olmuştur. Herşeye rağmen, yüzde 10'luk bir hata payının olduğu varsayılarak bir mukayese yoluna gidilse bile, yine birbirini tutmayan rakamlarla karşılaşılacaktır. Bu nedenle resmi Osmanlı istatistiğinin, hata payı ve eksiklikler içerse de, en azından Synvet'nin verilerine göre daha güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.²¹⁴

²¹² İzmit müstakil sancağı, İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra ve Geyve kazalarından oluşmaktadır.

²¹³ Biga müstakil sancağı, Çanakkale, Ezine, Ayvacık, Biga ve Lapseki kazalarından oluşmaktadır.

²¹⁴ Keza McCarthy de, Anadolu'daki Rum nüfusun Ege Denizi, Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki bölgelerde yoğunlaştığını ve Osmanlı Devleti tarafından bu bölgelerin nüfus kayıtlarının çok düzgün tutulduğunu dile getirmekte, dolayısıyla Anadolu'daki Rum nüfusa dair Osmanlı istatistiklerinin genel olarak tutarlı ve güvenilir olduğunu ifade etmektedir. McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, s. 90-91.

19. yüzyıl sonlarında yapılan bu nüfus sayımını 20. yüzyıl başlarında yapılan 1905-1906 sayımı izlemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının hemen öncesinde yapılan bu sayımda, Anadolu Rumlarının nüfusu şu şekildedir:²¹⁵

Bölge ²¹⁶	Kadın	Erkek	Toplam ²¹⁷
Aydın Vilayeti ²¹⁸	149.086	136.019	285.105
Hüdavendigâr Vilayeti ²¹⁹	85.109	81.259	166.368
Ankara Vilayeti ²²⁰	21.895	19.881	41.776
Konya Vilayeti ²²¹	44.768	41.793	86.561
Kastamonu Vilayeti ²²²	12.107	10.954	23.061
Trabzon Vilayeti ²²³	111.829	103.645	215.474
Sivas Vilayeti ²²⁴	32.294	35.080	67.374
Erzurum Vilayeti ²²⁵	3.669	2.135	5.804
Diyarbakir Vilayeti ²²⁶	563	562	1.125
Mamûretülaziz Vilayeti ²²⁷	338	313	651
Adana Vilayeti ²²⁸	6.058	5.009	11.067

²¹⁵ Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 334-355.

²¹⁶ 1906 tarihi baz alınarak dönemin idari taksimatına göre vilayet ve sancaklara tabloda yer verilmiştir.

²¹⁷ 1905-1906 nüfus sayımında Rum Katolikler ayrı bir kategoride sayılmıştır, ancak bu tablodaki toplam Rum nüfusuna Rum Katolikler dâhil edilmemiştir.

²¹⁸ Aydın vilayeti 1906 tarihi temel alındığında, İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe (Muğla) ve Denizli sancaklarından oluşmaktadır.

²¹⁹ Hüdavendigâr vilayeti bu dönemde, Bursa, Ertuğrul (Bilecik), Kütahya, Karahisar (Afyon) ve Karesi (Balıkesir) sancaklarından oluşmaktadır.

²²⁰ Ankara vilayeti bu dönemde, Ankara, Kayseri, Yozgat, Kırşehir ve Çorum sancaklarından oluşmaktadır.

²²¹ Konya vilayeti bu dönemde, Konya, Niğde, Antalya, Isparta ve Burdur sancaklarından oluşmaktadır.

²²² Kastamonu vilayeti bu dönemde, Kastamonu, Bolu, Sinop ve Çankırı sancaklarından oluşmaktadır.

²²³ Trabzon vilayeti bu dönemde, Trabzon, Canik (Samsun), Lazistan (Rize) ve Gümüşhane sancaklarından oluşmaktadır.

²²⁴ Sivas vilayeti bu dönemde, Sivas, Amasya, Şebinkarahisar (Karahisar-ı Şarki) ve Tokat sancaklarından oluşmaktadır.

²²⁵ Erzurum vilayeti bu dönemde, Erzurum, Bayezit, Erzincan ve Hınıs sancaklarından oluşmaktadır.

²²⁶ Diyarbakir vilayeti bu dönemde, Diyarbakir, Mardin ve Erganimadeni sancaklarından oluşmaktadır.

²²⁷ Mamûretülaziz (Elazığ) vilayeti bu dönemde, Mamûretülaziz, Malatya ve Dersim sancaklarından oluşmaktadır.

Halep Vilayeti ²²⁹	4.739	4.181	8.920 ²³⁰
İzmit Sancağı ²³¹	18.605	17.261	35.866
Biga Sancağı ²³²	19.826	18.465	38.291
Toplam	510.886	476.557	987.443

Bu nüfus sayımında dikkati çeken bir durum, Rum Katoliklerin de ayrı bir kategoride sayıma katılmış olmasıdır. Aydın vilayetinde Katolik Rum olan 28 kişi tespit edilirken, bu sayı Ankara vilayetinde 14, Adana vilayetinde 283, Erzurum vilayetinde 5, Konya vilayetinde 80, Kastamonu vilayetinde 14, Halep vilayetinde 7915,²³³ Biga sancağında 10 ve İzmit sancağında 1 olarak verilmektedir.²³⁴

Bu nüfus sayımı, kaza nüfus memurlarının yanı sıra, vilayet idare meclisi ve belediye konseyinden birer üye, iki yedek memur, yerel Müslüman ve Gayrimüslim toplulukların birer temsilcilerinden oluşan bir genel kurulun yönetimi dâhilinde yapılmış ve sayım listelerinin doğruluğu, kaza genel kurulları ile köylerin muhtar, imam, dini cemaat rahipleri, cemaat meclisi gibi ileri gelenleri tarafından onaylanmıştır.²³⁵ Bu çerçeveden bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin nüfusu hakkında resmi sayım görevlilerinin dışında gerçekleştirilen çalışmaların ancak tahminlere dayanabileceğini, nüfusa yönelik gerçeğe en yakın rakamların Osmanlı Devleti'nin resmi olarak yürüttüğü sayım çalışmaları neticesinde alınabileceğini bir kez daha hatırlatmakta fayda vardır.

1908 yılında İstanbullu bir Rum tarafından *L'Hellénisme* dergisinde kaleme alınan bir makalede, Anadolu'nun Yunanlar için önemine değinen yazar, buradaki Yunan varlığının Doğu ile Batı medeniyetleri arasında bir köprü vazifesi üstlendiğine

²²⁸ Adana vilayeti bu dönemde, Adana, Mersin, Kozan, İçel ve Cebelibereket (Payas) sancaklarından oluşmaktadır.

²²⁹ Halep vilayeti bu dönemde, Halep, Maraş ve Urfa sancaklarından oluşmaktadır.

²³⁰ Bu nüfus sayımında da Halep vilayetinde belirtilen toplam Rum nüfus, Urfa sancağında sayılan 10 kadın ve 7 erkek haricinde, tamamen Halep merkez sancağında yerleşmiş Rumların sayısını göstermektedir. Bu verilere göre Maraş sancağında Rum nüfus bulunmamaktadır.

²³¹ İzmit müstakil sancağı bu dönemde, İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Yalova, Kandıra ve Geyve kazalarından oluşmaktadır.

²³² Biga müstakil sancağı bu dönemde, Biga, Ezine, Lapseki, Ayvacık ve Bayramiç kazalarından oluşmaktadır.

²³³ Halep vilayetinde sayısı verilen Rum Katoliklerin yalnızca 22'si Maraş sancağında yerleşmiş olanlardır. Geriye kalan 7893 kişi Halep merkez sancağındadır.

²³⁴ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 334-355.

²³⁵ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 355. Ayrıca bkz. *Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, İstanbul, 1919.

vurgu yapmıştır.²³⁶ Aynı yazıda, Anadolu'daki Rum nüfus üzerinde de durularak birtakım karşılaştırmalar ve analizler sonucunda elde edilen yeni nüfus verilerine göre Rumların Anadolu'da Türklerden sonra sayısal olarak ikinci büyük topluluğu oluşturduğundan bahsedilmiştir.²³⁷ Zira önceki nüfus istatistiklerine de bakıldığında, Rumların Anadolu'daki en kalabalık Gayrimüslim topluluk olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nüfus verilerinde göz önünde bulundurulması gereken bir diğer olgu da, din değiştirmelerin nüfus sayımları sırasında nasıl kaydedildiğidir. Özellikle Karadeniz bölgesinde yoğun olarak görülen gizli Hristiyanlık geleneğinin Tanzimat döneminde terk edilerek açık bir şekilde Hristiyan -özellikle Rum Ortodoks- kimliğine geri dönenlerin veya yine 19. yüzyılda Bursa örneğinde, Gayrimüslimlerden Müslümanlığa geçenlerin sayısında büyük bir artış olduğu²³⁸ gözlerden kaçmamalıdır. Bu noktada nüfus sayımlarının, yapıldığı dönemin koşullarında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yukarıdaki veriler doğrultusunda, II. Meşrutiyet öncesi Anadolu geneline bakıldığında, Rumların demografik dağılımının, yoğunluk sırasına göre Batı Anadolu, Karadeniz, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgeleri olduğu görülmektedir. Nüfusu belirleyen temel etkenler olan coğrafya ve iklim koşulları, sosyo-ekonomik yapının şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Zira bir bölgedeki demografik durumla sosyo-ekonomik gelişim genel olarak paralellik arz etmiştir. Bu açıdan Batı Anadolu, Karadeniz, Orta Anadolu ve Akdeniz Rumları arasında sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır. Rum nüfusunun diğer bölgelere göre daha yoğun olduğu Batı Anadolu, Karadeniz ve Orta Anadolu bölgeleri dikkate alındığında; Batı Anadolu Rumlarının kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleştikleri, Karadeniz Rumlarının güney Rusya ile ticari ilişkilerini

²³⁶ Vilma Hastaoğlu, “Anastasios Adosidis’e Ait Metinlerden Anadolu Rumlarına Dair Bilgiler”, **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, (Ed. Pınelopi Stathis; Çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy), 3. B., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 64-65.

²³⁷ Hastaoğlu, **a.g.m.**, s. 64-65.

²³⁸ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, 2. B., YKY, İstanbul, 2010, s. 157.

geliştirmiş oldukları, Orta Anadolu Rumlarının ise nispeten geri kaldıkları ve daha içe kapalı bir yaşam sürdürdükleri göze çarpmaktadır.²³⁹

Anadolu Rumları genel olarak büyük kentlerde ticari faaliyetlerle daha çok uğraşırken, kırsal kesimdeki küçük kasaba ve köylerde de toprakla bağlarını korumuşlardır. Tarımla uğraşan bu kesim, kendileri veya başkaları için toprağı işleyip, topraktan elde ettikleri ürünü satarak hayatlarını kazanmışlardır.²⁴⁰

Yüzyıllardan beri tarım ve ticaret kültürüne aşına olan Rumların, özellikle ticari alanda yükselişe geçişleri 18. yüzyıla denk düşmektedir. Bu yüzyıl içinde Batı Avrupa, Almanya, Avusturya, Rusya ve Fransa'ya ticaret amacıyla yerleşen Rumlar, Batılılar arasındaki rekabetten yararlandıkları gibi, onların Osmanlı topraklarındaki kapitülasyon haklarından da yararlanmışlar ve bu sayede büyük bir ticaret filosu oluşturmuşlardır.²⁴¹ Ayrıca 18. yüzyıl boyunca süren Osmanlı-Rus savaşlarının neticesinde, Ruslar ticari anlamda Akdeniz'e yayılırken, Rumlar da 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Akdeniz ve Karadeniz ticaretine hâkim olmaya başlayarak büyük ölçüde Rusların simsarları haline gelmişlerdir.²⁴²

Bu süreçte Anadolu, Avrupa ticaretinin merkezi konumuna yükselmiştir. Şehirlerdeki ticari hayat, yabancı tüccarlardan dolayı oldukça canlanmış, bu durumdan en çok yararlananlar ise Gayrimüslimler olmuşlardır.²⁴³ Ticari alandaki kalkınma, Osmanlı Devleti'ndeki üretim faaliyetlerini olumlu yönde etkileyerek özellikle Batı Avrupa'ya ihraç edilen zirai ürünlerde artışa neden olmuştur.²⁴⁴ Bununla birlikte Anadolu'nun ihracata yönelmesi süreci, her bölgede aynı dönemde başlamamış, bölgenin fiziki özelliklerinin yanı sıra iklim ve ulaşım koşulları da ticari faaliyetleri belirleyen temel etkenleri teşkil etmiştir.²⁴⁵

²³⁹ Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy, "Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 8. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 367.

²⁴⁰ Augustinos, **a.g.e.**, s. 169.

²⁴¹ Svoronos, **a.g.e.**, s. 27. Rumlar deniz ticaretinde diğer Gayrimüslim topluluklara göre daha ileri durumda olmuşlardır. Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, s. 160.

²⁴² Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, C. 2, s. 20-21; Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme**, s. 140-141.

²⁴³ Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, s. 150.

²⁴⁴ Svoronos, **a.g.e.**, s. 27.

²⁴⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, 3. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 37-38.

Ubicini, Tanzimat döneminde Anadolu’da ciddi bir ulaşım güçlüğünden bahsetmekte ve ulaşım ağı geliştirilmedikçe ziraat ve ticaretin gelişmeyeceğinin özellikle altını çizmektedir.²⁴⁶ Nitekim bir süre sonra yeni ticaret yollarının ve demiryolu ağının kurulması, ancak bu yolların eski güzergâhlardan farklı yerlerden geçmesi, Anadolu’daki bazı ticaret merkezlerinin zayıflamasına yol açarken, yeni yollar üzerinde bulunan şehirler kalabalık birer ticari merkez haline gelmişlerdir.²⁴⁷ Özellikle kıyı şeridi ve kıyı şeridine yakın olan bölgeler ile iç bölgeleri ihraç limanlarına bağlayan ulaştırma araçlarının varlığı, ihracatın genişlemesi açısından önemli bir önkoşul teşkil etmiştir.²⁴⁸ Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu genelinde İstanbul ve Selanik’in yanı sıra, batıda İzmir ve Ayvalık, güneyde Mersin, İskenderun ve Antalya, kuzeyde Samsun, Trabzon ve Sinop limanları, hem iç kesimle olan bağlantıları hem de Avrupa ticaretinin uğrak noktaları olmaları dolayısıyla ticari açıdan önemli merkezler arasında sayılabilir.²⁴⁹

Özellikle Batı Anadolu bölgesinde İzmir, 19. yüzyılın başlarında Anadolu’nun Avrupa’ya yaptığı ihracatın tek limanı durumunda olmuştur.²⁵⁰ Batı ile ilişkilerini 17. yüzyıldan itibaren geliştirmeye başlayan İzmir’in Anadolu için bir merkez haline gelmesinde, ekonomik faktörlerin yanı sıra, 19. yüzyılda yaşanan demografik yükselişin de etkisi bulunmaktadır.²⁵¹ Her ne kadar diğer kıyı bölgelerinde de ticari gelişime olanak tanıyan elverişli limanlar bulunsa da, İzmir, hem bütün Batı Anadolu’nun hem de Orta Anadolu’nun tarım ve zanaat ürünlerinin ihracatı için önemli bir bölgesel merkez konumunda olmuştur.²⁵² Ayrıca İzmir, Batı

²⁴⁶ Ubicini, **Türkiye 1850**, Cilt 2, s. 349-355.

²⁴⁷ İlhan Şahin, Feridun Emecen, “Anadolu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 126.

²⁴⁸ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s. 37-38.

²⁴⁹ Paschalis M. Kitromilides, Alexis Alexandris, “*Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era*”, **DKMS**, Tomos Pemptos, Athina, 1984-1985, s. 13; İlhan Şahin, Feridun Emecen, “Anadolu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 126.

²⁵⁰ Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme**, s. 12.

²⁵¹ Sia Anagnostopoulou, **The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States, A Long and Difficult Process: The Greek Case**, The Isis Press, İstanbul, 2004, s. 77; Spyros Tzokas, “*Oikonomikes Drastiriotes ton Ellinon sti Smyrni kata to B’ Miso tou 19ou Aiona*”, **O Ekso-Ellinismos Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922: Pnevmatikos kai Koinonikos Vios**, Etaireia Spoudon Neollinikou Politismou kai Genikis Paideias, 2000, s. 54.

²⁵² Augustinos, **a.g.e.**, s. 150. İzmir, İstanbul’dan Kuzey Afrika’ya kadar Osmanlı denizcilik dünyasını birbirine bağlama rolünü üstlendiği kadar, iç kesimleri de kıyı bölgelerine bağlayan önemli bir varış ve çıkış noktasını temsil etmiştir. Elena Frangakis-Syrett, “*Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)*”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir**

sermayesinin Anadolu'ya geçişinde önemli bir kilit noktayı teşkil ederken,²⁵³ bölgedeki Rumlar ve Ermeniler, hem Türkçe bilmeleri hem de ticari deneyim ve becerileri dolayısıyla Batı sermayesinin Anadolu'ya girmesi ve yerleşmesi sürecinde önemli rol oynamışlar, Avrupalılar için vazgeçilmez bir ortak niteliği kazanmışlardır.²⁵⁴ İzmir Rumları ticari faaliyet bağlamında, yabancı işletmelerin yerel temsilcileri ya da bölgesel ağlardan yararlanan bağımsız tüccarlar olarak kendilerini göstermişler ve ticarete söz sahibi bir konumda olmuşlardır. Bununla birlikte daha yoksul durumdaki Rumlar çoğunlukla kahvecilik, esnafılık ve kayıkçılık gibi mesleklerle uğraşırken, daha üst tabakadan Rumlar, doktorluk, avukatlık gibi sağlık ve adalet sektörlerindeki mesleklere yönelmişlerdir.²⁵⁵

Batı Anadolu'da Rumların yerleşimi ve sosyo-ekonomik gelişimleri açısından önemli diğer merkezler arasında Ayvalık, Çanakkale ve Bursa da sayılabilir. 18. yüzyılın başlarında küçük bir kasaba görünümü arz eden Ayvalık, aynı yüzyılın ortalarından itibaren önemli bir gelişim kaydetmiştir. Ayvalık Rumlarının bu dönemde elde ettiği özel bir imtiyaz sayesinde, Ayvalık'ta yerleşik Türk nüfusunun bölge dışına çıkarılması ve yarı bağımsız bir idarenin kurulması söz konusu olmuştur. Böylece, başta Mora ve Ege adaları olmak üzere Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinden Ayvalık'a göç etmeye başlayan Rumlar, sivil özgürlüğün sunduğu elverişli ortam sayesinde, Ayvalık'ta ticaret ve endüstrinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.²⁵⁶

Bursa'nın ise 18. yüzyıldan itibaren ipekkilik endüstrisinde ileri bir seviyede olduğu göze çarpmaktadır. Dokuma sanayi açısından Osmanlı Devleti'nin en önemli sanayi merkezlerinden birisi olan Bursa'da Rumlar, ağırlıklı olarak ipekli dokumacılık sektöründe faaliyet göstermişlerdir.²⁵⁷ Çanakkale'de ise Gelibolu

Osmanlı Limanından Hatıralar, (Der. Marie-Carmen Smyrnelis), 2. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 28.

²⁵³ Evangelia D. Boubougiatzi, **O Ellinismos tis Ionias (20os Aionas)**, Ekdotikos Oikos Adelfon Kyriakidi A. E., Thessaloniki, 2011, s. 35.

²⁵⁴ Kurmuş, **a.g.e.**, s. 77.

²⁵⁵ Vangelis Kechriotis, "Yunan Smryna'sı: Cemaatlerden Tarihin Pantheon'una", **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, (Der. Marie-Carmen Smyrnelis), 2. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009, s. 75.

²⁵⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2. B., TTK, Ankara, 1999, s. 32; Ubcini, **Letters on Turkey: The Raiahs, including the Greeks**, s. 81.

²⁵⁷ Özkaya, **a.g.e.**, s. 148-149; Akkuş, **a.g.e.**, s. 87-95.

pamuğu üretimi ve şarapçılık, önemli iş kolları arasında sayılabilir. Burada da en çok Rumlar ve Türkler ticaretle uğraşmıştır.²⁵⁸

Batı Anadolu'nun daha iç kesimlerine gidildiğinde, Rumların tarımsal faaliyetle meşgul olmalarının yanı sıra, tekstil ve halıcılık gibi dokumaya dayanan sektörlerde de çalıştıkları dikkati çekmektedir. 19. yüzyılda Avrupalı bir gezgin, Anadolu'da halıcılıkla uğraşan Rumların daha çok kadın olduğunu, Uşak'taki halı üretiminin tamamının Rum kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini aktarmaktadır.²⁵⁹

Karadeniz bölgesinde ise Trabzon, Giresun, Samsun ve Gümüşhane civarı, Rum yerleşimlerinin yoğun olduğu merkezlerdir. Rumların bu bölgede yerleşmesinin temel nedeni, coğrafya ve iklim koşulları olduğu kadar, ekonomik imkânların da varlığıdır. Gümüşhane'nin maden yönünden zenginliği, 19. yüzyıldan önce bu kenti, bütün Karadeniz bölgesinin ekonomik gelişiminin yegâne örneği konumuna getirmiştir.²⁶⁰ Buradaki madencilik sektörünü ellerinde tutan Rumlar, zaman içinde oldukça zenginleşmişlerdir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren bu sektördeki üretimin azalması, Rusya'ya büyük bir Rum göçünü de beraberinde getirirken, bölgedeki zengin Rum ailelerinin bir kısmı nüfuzlarını korumayı başarmıştır.²⁶¹ Gümüşhane'de madenlere olan ilginin azalması neticesinde, Rumlar, Giresun, Ordu gibi civar bölgelerin yanında, Niğde gibi daha iç kesimlere ve Rusya'nın yanı sıra, Yunanistan ve Eflak-Buğdan gibi başlıca dış merkezlerle ticaret amacıyla göç etmişlerdir.²⁶² Özellikle Giresun'da Rum nüfusunun artışı, temelde bu göç dalgası ile ilişkilendirilebilir. 19. yüzyılda deniz ticaretinin yükselişi, liman şehirlerinin önem kazanmasını sağlarken, Rumlar bu ortamdan en iyi şekilde yararlanmışlardır.²⁶³

Karadeniz'in bir başka büyük yerleşim merkezi olan Trabzon ise 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Avrupa ticaretinin Karadeniz'e

²⁵⁸ Özkaya, **a.g.e.**, s. 150.

²⁵⁹ Mustafa Kaya, "Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", **Gazi Türkiyat**, Sayı 10, Bahar 2012, s. 252.

²⁶⁰ Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 49.

²⁶¹ Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 49.

²⁶² Sezai Balci, **Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa**, 3. B., Libra Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 28, 30.

²⁶³ **A.g.e.**, s. 31.

yayılmasıyla ciddi bir ekonomik gelişme kaydetmiştir.²⁶⁴ Limanı ve iç kesimlerle olan elverişli ulaşım ağı sayesinde Trabzon, 19. yüzyılda ticaretin uluslararası bir merkezi konumuna yükselirken, ticareti ellerinde bulunduran Trabzon Rumları, ekonomik ve sosyokültürel açıdan bölgedeki diğer topluluklara oranla daha güçlü bir konuma ulaşmışlardır.²⁶⁵

Trabzon'a göre daha batıda bir liman kenti olan Samsun ise ticari canlanışını, Bafra civarında tütün endüstrisinin gelişmesine ve Amasya ile arasındaki ulaşım ağına borçludur. Tütün piyasasının ve yerel işletmelerin pek çoğunun Rumlarla Ermenilerin elinde bulunduğu bu kentte, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır.²⁶⁶

Bölgenin daha iç kesimlerindeki Tokat'a bakılacak olursa, diğer şehirlerin aksine buradaki Rumların çok az bir kısmının ticaretle uğraştıkları dikkati çekmektedir. Özellikle 19. yüzyılda bölge Rumları tarımsal faaliyet olarak en çok bağcılıkla ilgilenmiş, mesleki açıdan ise gıda ve deri dokuma sektörlerinde esnafılık yapmışlardır.²⁶⁷

Ticari faaliyetlerin yanı sıra Karadeniz Rumları genel olarak demircilik, kuyumculuk, saatçilik, bıçakçılık, yorgancılık, terzilik, duvarcılık, kunduracılık, madencilik, tamircilik, kürkçülük, balıkçılık, dokumacılık, halıcılık, fırıncılık, çiftçilik, besicilik, ipek böcekçiliği, arıcılık ve şarapçılık gibi zanaat ve meslek dallarını icra etmişlerdir.²⁶⁸

Bütün bölgeler göz önünde tutulduğunda, Anadolu Rumlarının ağırlıklı olarak ticaretle uğraştıkları yaygın bir kanaat olarak zihinlerde yer etmiştir. Ancak Anadolu'nun iç kesimlerinde istisnalar da yer yer kendisini göstermektedir. Zira iç kesimlerin doğal koşulları ve coğrafi özellikleri, bölge insanının yüzyıllardan beri

²⁶⁴ A. Üner Turgay, "Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon", **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982, s. 287.

²⁶⁵ Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 50-51.

²⁶⁶ Bryer, "The Tourkokratia in the Pontos", s. 51-52.

²⁶⁷ Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrasında Rum Cemaatinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Dair Bir Deneme: Tokat Örneği", **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 355, 357.

²⁶⁸ D. İ. Oikonomidou, **O Pontos kai ta Dikaia tou en Auto Ellinismou**, Ioannou N. Sideri, en Athinai, 1920, s. 159.

daha içe kapalı ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam sürmesine neden olmuştur.²⁶⁹ Bu açıdan Orta Anadolu Rumları, Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerindeki soydaşlarından daha farklı bir sosyo-ekonomik profil çizmektedir. Gerçekten de, 19. yüzyılın ortalarında yetersiz ulaşım ağı dolayısıyla, Anadolu'nun iç kesimlerinin sınırlı bir ekonomik ortama sahip olması, Rum üreticileri çoğunlukla kendi iç pazarlarına hapsetmiş ya da daha verimli topraklara sahip olan kıyı bölgelerine göç etmeye zorlamıştır.²⁷⁰ Bölgedeki Rum tüccarlar da ekonomik çıkarları açısından genellikle İzmir'e bağlı olmuşlardır.²⁷¹

Orta Anadolu'daki Rumlar, yerleşim merkezi esas alınarak incelenecek olursa, demografik ve sosyo-ekonomik açıdan en fazla gelişim gösterdikleri yer kuşkusuz Kayseri'dir. Burası Rumlar açısından, "*Hristiyanlığın tüm ihtişamını koruduğu*" dini bir merkez olmasının yanı sıra, ekonomik bir merkez olarak da adını duyurmuştur.²⁷² Kayseri'nin yanı sıra, Niğde ve Konya da Orta Anadolu Rum yerleşimleri açısından önemli merkezler arasında sayılabilir. Ancak Konya'nın daha kurak ve sert karasal ikliminden dolayı, buradaki Rumlar, Kayseri ve Niğde sancaklarındaki kadar yoğun bir yerleşime sahip olmamışlardır.²⁷³ Hayvancılığın ileri seviyede olduğu Konya'da, bu sektöre bağlı olarak dericilik ve köylerinde halı dokumacılığı yapıldığı dikkati çekmektedir.²⁷⁴

Öte yandan Ankara'da durum biraz daha farklıdır; bu bölgede en kalabalık Gayrimüslim nüfusu 18. ve 19. yüzyıllarda Ermeniler teşkil ederken, Rumlar, Kayseri, Konya ve Niğde Rumlarına göre sosyo-ekonomik açıdan daha yoksul bir görünüm arz etmişlerdir.²⁷⁵

Neticede Anadolu'nun iç kesimlerinde yaşayan Rumlar, kıyı bölgelerinde Avrupa ile ticari ilişkilerini geliştiren soydaşlarına göre daha çok yerel piyasanın taleplerini karşılamaya yönelik ekonomik faaliyetlerde bulunsalar da, ortaya çıkan

²⁶⁹ Paschalis M. Kitromilides, Alexis Alexandris, "*Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era*", **DKMS**, Tomos Pemptos, Athina, 1984-1985, s. 14.

²⁷⁰ Augustinos, **a.g.e.**, s. 158, 171.

²⁷¹ Augustinos, **a.g.e.**, s. 158.

²⁷² Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 163; Logotheti-Merlie, **a.g.m.**, s. 43.

²⁷³ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 173.

²⁷⁴ Özkaya, **a.g.e.**, s. 151.

²⁷⁵ Özkaya, **a.g.e.**, s. 149. Ankara sancağının 1881-1893 sayımına göre Rum ve Ermeni nüfusuna yönelik ayrıca bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 268.

sosyo-ekonomik farklılıklar Rumların cemaatlerine olan bağlılıklarını köreltmemiştir.²⁷⁶ Aksine bu cemaat kültürü, Rumları ekonomik, toplumsal ve kültürel varlıklarını koruma, daha genel bir ifadeyle Anadolu'da Helenizm'i devam ettirme bağlamında ayakta tutmuştur.

1.3. Anadolu Rumlarının Kültürel Yapısı ve Helenizm Propagandası

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Rum cemaatinin bölgelere göre farklı sosyolojik profillere sahip olması, coğrafi olduğu kadar, sosyo-ekonomik gelişimle de ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da, Batı Anadolu'nun kalbi İzmir'de, Doğu Karadeniz'in incisi Trabzon'da ya da Anadolu'nun merkezi Kayseri'de, Rum dünyasının din temelli bir cemaat yapılanması içinde birbirine bağlı, ancak şaşırtıcı düzeyde farklı kültürel öğelere sahip olduğu dikkati çekmektedir. Dil, din, tarih ve geleneklerin oluşturduğu kültürel yapı, bölgesel farklılıklardan dolayı, ortak bir Rum ya da Yunan kimliğinin inşası sürecinde ciddi bir engel oluşturmuştur.

Her şeyden önce, Anadolu Rumları ortak dine mensup bir cemaatin üyeleri olarak din birliğini sağlamış görünse de, bu duruma istisna teşkil eden bölgeler olduğu gibi, dil konusunda da büyük çapta bir bölünme dikkati çekmektedir. Anadolu Rumları arasındaki bu farklılaşmaya yönelik olarak Yunan tarih yazımında öne çıkan temel düşünce, Anadolu'daki Türk fetih ve yerleşmelerinin, Rum cemaatini çeşitli parçalara böldüğü, özellikle Orta Anadolu Rumlarının kendilerini bir nevi “İslam denizine dalmış” olarak bulduğu ve Anadolu Rumlarının tecrite uğrayarak Yunan coğrafyasındaki diğer soydaşlarıyla çok az ilişki kurabildiği şeklinde olmuştur.²⁷⁷ Buna benzer bir tespit bulunan Ubcini de, Anadolu Rumlarının, Türk fetihlerinden oldukça fazla etkilendiğini, bu nedenle Anadolu'daki Rum topluluğunun antik kökenlerinden yok denecek kadar az ize sahip olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁸ Her iki görüş çerçevesinde, yüzyıllar boyunca Anadolu Rumlarının içe dönük ve hem Balkanlar'daki diğer Yunan topluluklarından hem de yerel düzeyde birbirlerinden kopuk bir yaşam sürdürdükleri yorumunu yapmak

²⁷⁶ Augustinos, **a.g.e.**, s. 176.

²⁷⁷ Vryonis, “*The Greeks Under Turkish Rule*”, s. 57.

²⁷⁸ Ubcini, **Letters on Turkey: The Raihs, including the Greeks, Armenians, Latins**, s. 60.

mümkündür. Ancak Anadolu Rumlarının Osmanlı topraklarındaki diğer Yunan topluluklarından *tecrit* edilmesini veya onlarla çok az ilişki kurmasını, Osmanlı'nın demografi ve iskân politikalarının yanı sıra, temelde coğrafya ve sosyo-ekonomik koşullar ile açıklamak daha doğru görünmektedir. Zira Girit ve İyon adalarında yaşayan Yunanlar, Anadolu'daki soydaşları kadar bir tecrite uğramamışlar, fakat onlar da farklı bir çevre içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁷⁹

Anadolu Rumlarının yerel düzelmde içe dönük ve birbirinden kopuk yaşaması durumu, coğrafi temelde bir kültürel farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Kültürel yapının en önemli öğelerinden biri olan dil bağlamında konuya yaklaşırsak, Rumların bazı bölgelerde anadillerini kaybettiklerini görebiliriz. Nitekim Orta Anadolu Rumları ağırlıklı olarak Türkçe konuşurken,²⁸⁰ Doğu Karadeniz Rumları *Pontiaka* adı verilen bir Yunan lehçesi kullanmış ve dillerine sıkı sıkıya bağlı kalmış, birçok bölgede ise Yunanca ve Türkçenin ikisi birden iletişim dili olarak benimsenmiştir.²⁸¹ Bununla birlikte, İzmit ve Sakarya civarında da Ermenice konuşan Rumların varlığı dikkati çekmektedir.²⁸²

Ubicini, Türk fetihlerinden dolayı Anadolu Rumlarının kültürel aşınmaya uğradıklarını ve kendi dillerini bile koruyamadıklarını ifade ederken, büyük kısmının Hristiyan kalabilmesinin bir *mucize* olduğunun da altını çizmektedir.²⁸³ Zira kültürel farklılaşma yalnızca dilde değil, dinde de kendini göstermiştir. Her ne kadar din, Rumlar arasında daha kuvvetli bir bağa işaret etse de, Doğu Karadeniz veya Pontus Rumları örneğinde dil, dinden daha çok korunmuştur. Anadolu'nun diğer bölgelerinde Rumlar dinlerinden önce dillerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya iken, Pontus Rumlarının büyük bir kısmı 15. yüzyıldan itibaren görünüşte İslam'ı

²⁷⁹ Vryonis, "The Greeks Under Turkish Rule", s. 57.

²⁸⁰ Yunan kaynakları genel olarak, Orta Anadolu veya Kapadokya Rumlarının tarihsel süreç içinde anadillerini kaybederek Türkçe konuşmaya başladıkları, ancak bununla birlikte dinlerini korudukları yönünde bir ortak görüşe sahiptirler. Karamanlıca adı verilen bir yazı dili geliştiren Orta Anadolu Rumları, Yunan harfleriyle Türkçe yazmışlardır.

²⁸¹ Foti-Stefo Benlisoy, "Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna (1856-1922)", s. 367; Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 54.

²⁸² Hay-Hurumlar veya Hay-Horomlar adı verilen ve Doğu Anadolu ile İzmit ve Sakarya'nın bazı köylerinde yaşayan bu topluluğun etnik kökeni hakkında farklı görüşler mevcut olsa da, 1923'te Lozan'da imzalanan mübadele sözleşmesiyle diğer Anadolu Rumlarının yanında Ermenice konuşan Rumlar da Yunanistan'a gönderilmiştir. Hay-Hurumlar hakkında bilgi için bkz. Yorgos İ. Anastasiadis, "Ermenice Konuşan Rumlar: Hay-Hurumlar", (Çev. Frango Karaoğlan-Elçin Macar), **Toplumsal Tarih**, S. 156, C. 26, Aralık 2006, s. 38-43.

²⁸³ Ubicini, **Letters on Turkey: The Raijahs, including the Greeks, Armenians, Latins**, s. 60.

kabul ederek gizlice eski inançlarını sürdürmüşlerdir.²⁸⁴ Çift isimlilik, çift inanç, yeraltı kiliseleri gibi birçok sembolle yüzyıllar boyu yaşayan gizli Hristiyanlık geleneği,²⁸⁵ Bryer'a göre, İslam'ın zorla kabul ettirildiği ya da Hristiyanların Müslümanlar tarafından bir zulme maruz kaldığı yönündeki yaygın görüşün aksine, Osmanlı'daki ilgisizlik ve idari boşluğun yanı sıra kiliseler arasındaki uzlaşmazlıktan doğan bir olgudur.²⁸⁶ Tanzimat döneminde gizli Hristiyanların büyük bir kısmı, reformların getirdiği sivil özgürlükler çerçevesinde dinlerini açık bir şekilde ilan ederken, Patrikhane'nin bu Hristiyanları tanıyarak onlara bir metropolitlik sağlaması,²⁸⁷ Osmanlı bürokrasisinden daha geç bir zamana rastlamaktadır.²⁸⁸ Bu durum, inançlarını yüzyıllar boyu gizlice devam ettiren bu topluluğa karşı kilisenin temkinli yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.

Anadolu Rumları arasındaki kültürel farklılaşmanın uzun vadede ortaya çıkardığı sonuç, etnik kimlik oluşturma sürecinde Rumların kendilerini tanımlama eğilimlerinde görülen sıkıntılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nde cemaatler etnik olarak değil, din temelinde sınıflandırıldığı için, tebaa da kendini Müslüman, Hristiyan veya Yahudi olarak tanımlamıştır.²⁸⁹ Ancak 19. yüzyıldan itibaren ulusçuluk akımının da etkisiyle etnik kimliğe dayanan tanımlamalar daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte Rum tabiri daha etnik bir içerik kazanmaya başlarken, Orta Anadolu'da yaşayan ve Karamanlılar olarak bilinen Türkçe konuşan Ortodoksların genel olarak kendilerini Rum ya da Yunan şeklinde nitelemekten ziyade, Hristiyan ya da Ortodoks olarak tanımladığı görülmektedir.²⁹⁰ Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda ortaya çıkan etnik kimlik kazanma ve oluşturma süreci, farklı bölgelerde yaşayan Rumlar açısından eşitsiz bir gelişme göstermiştir.²⁹¹

²⁸⁴ Bryer, *"The Pontic Revival and the New Greece"*, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, Variorum Reprints, London, 1980, s. 173-174.

²⁸⁵ Anthony A. M. Bryer, *"The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions"*, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, Variorum Reprints, London, 1980, s. 47.

²⁸⁶ Bryer, *"The Pontic Revival and the New Greece"*, s. 176.

²⁸⁷ 1863'te Rodopolis Metropolitliği gizli Hristiyanlıktan sıyrılıp dinlerini açıkça ilan eden Rum Ortodokslar için kurulmuştur. Bryer, *"The Tourkokratia in the Pontos"*, s. 48. Rodopolis Metropolitliği için ayrıca bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 107-108.

²⁸⁸ Bryer, *"The Tourkokratia in the Pontos"*, s. 48.

²⁸⁹ Karpat, *"Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu"*, s. 21.

²⁹⁰ Karamanlıların, 1923'teki mübadeleyle Yunanistan'a gönderilmelerine rağmen, kimliklerinin genel olarak etnik değil, dini boyutuna sahip çıkmaları, bu duruma verilebilecek en yerinde örneklerden biridir.

²⁹¹ Foti-Stefo Benlisoy, *"Millet-i Rum'dan Helen Ulusuna"*, s. 367.

Dolayısıyla her bölgenin kültürel dinamikleri ve ortak bir kimliğin yaratılmasındaki çabaya karşı verilen destek veya gösterilen tepki de farklı olmuştur.

Ortak bir kimlik yaratma projesi, ulusal uyanışın gerçekleşmesiyle hayata geçirilecek bir olgudur. Bu açıdan Osmanlı egemenliğinde yaşayan Rumlarda, 17. yüzyılın sonlarına kadar, ara sıra ortaya çıkan birtakım toplumsal huzursuzluklar haricinde, ulusal bir düşüncenin varlığına pek rastlanmamıştır.²⁹² Ancak bununla birlikte, 16. yüzyıldan itibaren Yunanların yaşadığı coğrafyanın Batı etkisine daha açık bölgelerinde, yer yer Yunan eğitim ve düşün dünyasını ilgilendiren birtakım hareketlilikler ortaya çıkmıştır.²⁹³ Her ne kadar bu gelişmeler, Yunanların ulusal uyanışı bağlamında büyük çapta bir etki yaratmasa da, konunun uzmanları tarafından Yunan aydınlanmasının öncülleri olarak değerlendirilmektedir. Yunan aydınlanması ya da Yunanların ulusal uyanışı açısından 18. yüzyıl önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bu uyanış temelde iki yönlü gelişmiştir. Birincisi, Yunanlar bu yüzyılda ekonomik alanda bir sıçrayış gerçekleştirerek Osmanlı'da bir Rum burjuvazisinin oluşmasının önünü açmışlar ve kendi cemaatlerinin yönetiminde söz sahibi bir konuma yükselmişlerdir.²⁹⁴ Osmanlı devlet kademelerinde yükselen Rumlar, Batı kültürüyle de yakından ilgilenmiş ve devletin Hristiyan unsurları arasında Batı'daki aydınlanma felsefesinin yayılması ve Batı etkisinin artmasında öncü rol üstlenmişlerdir.²⁹⁵ İkincisi ise Avrupa'da özellikle 16. yüzyıldan itibaren Yunan uygarlığının Batı uygarlığına temel teşkil ettiği yönünde yayılmaya başlayan düşüncelerin etkisiyle Yunanistan'ın Batı'nın doğum yeri ve kültürel kurumlarının kaynağı olarak görülmesi, Avrupa'nın Yunanlarla yakından ilgilenmesine yol açmıştır.²⁹⁶

Önceleri Fener Rumlarının oluşturduğu Osmanlı Rum burjuvazisi ile Osmanlı toprakları dışında, özellikle Batı'nın büyük ticaret merkezlerinde yaşayan Yunanlar arasında doğal bir ittifakın sonucu gibi gelişen okul kurma, Yunanca kitap basma gibi kültürel faaliyetler, bir anlamda Yunanların sosyal ve kültürel gelişimine hizmet ederken, 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Fener Rumları ile Batı'yı takip

²⁹² Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 88.

²⁹³ Svoronos, **a.g.e.**, s. 25; Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, s. 49-50.

²⁹⁴ Svoronos, **a.g.e.**, s. 27-29.

²⁹⁵ Küçük, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat*", s. 545.

²⁹⁶ Gregory Jusdanis, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 35.

eden Yunanlar arasında bir nüfuz mücadelesi ortaya çıkmıştır. Fener Rumları ve Patrikhane, Bizans ve Hristiyan geleneğinin devamını savunurken, Batı ile yakın ilişkiler geliştiren aydınlanmacı Yunanlar, Osmanlı'yı Bizans'ın bir devamı olarak gördükleri için hem Osmanlı'ya hem de Bizans'a karşı olumsuz tutum sergilemişlerdir. Neticede, bu iki grup arasında Batı'yı takip eden aydınlanmacı Yunanlar, Yunan ulusal uyanışında daha öncü bir rol oynamıştır.²⁹⁷

Batı'daki Aydınlanma Çağı'nın bir parçası ya da daha çok Yunan dünyasına yansıyan sonucu olarak nitelendirilebilecek Yunan aydınlanma hareketi, 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarına tekabül etmektedir.²⁹⁸ Bu hareketin öncüleri, Fransız Devrimi'nden oldukça etkilenecek bir kimlik inşası sürecine hizmet etmişlerdir. Yunan kimliğinin etnik bir sıfat olarak yeniden tanımlanmasında dil, din ve tarihsel olgular gibi kültürel öğelerden hareket eden Yunan aydınlanmacılarının öncelikli hedefi, köklerini dayandıracak bir geçmiş yaratma arzusu ve Yunan dünyasında öteden beri anlaşmazlıklara yol açan dil sorununu çözmek olmuştur. Bu çerçevede Yunan entelijansiyası, Bizans'ın tarihsel mirasını reddederek, Osmanlı Devleti'ni ve hatta Fener Rumlarını, “*gerçek Yunanların yaşam enerjisini tüketen bir organizma*” olmakla suçlamışlardır.²⁹⁹ Osmanlı'yı Yunanların geri kalmasında başlıca sorumlu olarak gören bu kesim, Bizans'ın, Roma İmparatorluğu'nun düşüşünden başka bir anlam ifade etmediğini, modern Yunanların atalarının antik Helenler olduğunu savunmuşlardır.³⁰⁰ Nitekim kendilerini tanımlamak için seçtikleri niteleme de antik geçmişleriyle kurdukları bağı simgeleyen Helen kavramı olmuş ve ideolojilerini Helenizm adı verilen, çok geniş bir yelpazede uygulama alanına sahip bir kavram etrafında oluşturmuşlardır.

²⁹⁷ Svoronos, **a.g.e.**, s. 30; Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, s. 46, 54; Paschalis M. Kitromilides, “*On the Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea*”, **Byzantium and the Modern Greek Identity**, (Ed. David Ricks, Paul Magdalino), Centre for Hellenic Studies, King's College, London, 1998, s. 27.

²⁹⁸ Dimaras, Yunan aydınlanmasının 1774-1821 arası yaklaşık elli yıllık bir dönemi kapsadığını dile getirmektedir. K. Th. Dimaras, **Neollinikos Diafotismos**, Pempti Ekdosi, Ermis, Athina, 1989, s. 1.

²⁹⁹ Peter Mackridge, “*Byzantium and the Greek Language Question in the Nineteenth Century*”, **Byzantium and the Modern Greek Identity**, (Ed. David Ricks, Paul Magdalino), Centre for Hellenic Studies, King's College, London, 1998, s. 49-50.

³⁰⁰ Aynı yer.

Dil bağlamında ise yüzyıllardan beri halkın konuştuğu Yunanca ile resmi düzeyde kullanılan Yunanca farklı olmuştur.³⁰¹ Kimi aydınlanmacılar, ulusal tahayyüldeki Antik Yunan simgesini öne sürerek Antik Yunancanın canlandırılmasını savunurken, kimisi de konuşulan halk dilinin esas alınması için çaba göstermiştir.³⁰² Aydınlar arasındaki dil tartışmaları aslında ciddi bir amaca hizmet etmiştir. Çünkü eğitim ve kültürün esas unsuru olan dil, kimlik yaratmada oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Nitekim dilin gücü, siyasal bilinci geliştirme bağlamında kullanılırsa dil, kimlik sağlayıcı bir işlev üstlenir ve topluluğun geçmişiyile bağlantı kurarak bir milliyet göstergesi haline gelir.³⁰³ Bu çerçevede Yunan aydınlarının dil sorunu üzerine eğilmesi, temelde ulusal uyanışın gerçekleştirilmesi çabalarının bir ayağı olarak değerlendirilmelidir.

Yunan aydınlanma hareketi, ulusal uyanışın gerçekleştirilmesini, basın yayın faaliyetlerinin yanı sıra, kimlik oluşturma projesinin en önemli halkasını teşkil eden eğitim yoluyla sağlamıştır. Bu sayede Yunan ulusçu ideolojisinin yayılmasına etkisi olan akademiler ortaya çıkmıştır. 18. yüzyılda Bükreş ve Yaş'ta kurulan Yunan akademilerinin ardından, Anadolu'nun önemli merkezlerinde de Rum eğitiminin teşvik edilmesi ve yeni okullar açılması gündeme gelmiştir. İlk olarak 1803 yılında Ayvalık'ta bir akademinin kurulması, bölgenin gelişimine katkı sağladığı gibi, ulusçu ideolojinin yerleşmesine de zemin hazırlamıştır.³⁰⁴ Ayvalık'ın yanı sıra İzmir ve İstanbul'da Rum eğitiminin laikleştirilmesine yönelik girişimler, yeni eğitim kurumlarının açılmasıyla sonuçlanmış, ancak Patrikhane'nin bu okullara tepkisi gecikmemiştir. Aydınlanma felsefesinin taşıyıcısı konumunda olan İzmir ve İstanbul'daki okullar, kilisenin tepkisi nedeniyle uzun soluklu faaliyet

³⁰¹ Resmi dil ile Bizans döneminde kullanılan ve daha sonra Kilise'nin kullanmaya devam ettiği Yunanca kastedilmektedir.

³⁰² Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, s. 47. Yunan aydınlanma hareketinin öncülerinden kabul edilen Adamantios Korais de genel olarak Kilise'nin kullandığı Bizans dönemine ait Yunancayı Bizans'ın tarihsel mirasını reddettiği gibi bozulmuş bir dil olarak nitelendirmiş ve Antik Yunancanın özgürlüğün dili olduğunu savunmuştur. Mackridge, **a.g.m.**, s. 50-51. İlerleyen süreçte Korais, aydınlar arasındaki dil tartışmalarına bir son vermek için halk dilinin düzeltilmiş bir biçiminin benimsenmesini önermiştir. Böylece temiz, arı dil anlamına gelen ve Antik Yunanca ile de benzerlik içeren Katharevousa Yunanistan devleti kurulduktan sonra resmi dil ilan edilmiştir. Millas, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, s. 36, 169-171.

³⁰³ Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 17, 36-37.

³⁰⁴ Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi...**, s. 32.

gösterememişlerdir.³⁰⁵ Yine de bu gelişme, Anadolu'nun belli başlı merkezlerinde Rumlar arasında bir ulusal bilincin yeşertilmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Yunan aydınlanma hareketinin tetiklediği Yunan ulusal uyanışı, Anadolu'daki nüfusun azlığı ve Rumların çevreyle uyum içinde yaşaması dolayısıyla görece geç bir zamanda Anadolu'da yankı bulacaktır. Ancak Rumeli'de Rum Ortodoks nüfusun, diğer etnik gruplarla ekonomik ve sosyal bir nüfuz mücadelesi içinde olması, Yunan propagandası için uygun zemini yaratmıştır.³⁰⁶ Nitekim Balkanlar'da 19. yüzyıl boyunca süren ulusçuluk akımları, Osmanlı Devleti'nin bütünlük yaratma projesini sarsarken, Balkan topluluklarının her biri kendi "*hayali cemaatlerini*"³⁰⁷ tanımlayarak Balkan toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuş ve ulus olma hedeflerine yaklaşmışlardır.³⁰⁸ Bu topluluklardan biri olan Yunanlar, 18. yüzyılda bir aydınlanma hareketiyle başlayan ulusal uyanışlarını, 1814'te kurdukları *Filiki Eteria* (Φιλική Εταιρεία /Filiki Eteria)³⁰⁹ örgütüyle bir bağımsızlık mücadelesine dönüştürmüşlerdir. Bu açıdan Yunan bağımsızlık mücadelesini, Helenizm'in bir boyutu olarak değerlendirmek mümkündür.

Filiki Eteria, Helenizm ideolojisine hizmet eden ve Yunan ulusunun bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması için çabalayan siyasi bir oluşumdur. Bu hareketin filizlenmesinde özellikle Avrupa'da yaşayan Yunan aydınlanmacıları rol oynarken, İstanbul ve Anadolu kökenli bazı seçkin Rumların da harekete destek verdiği dikkati çekmektedir.³¹⁰ Bununla birlikte *Filiki Eteria*, Fener Rumlarına şüpheyle yaklaşmış ve onları harekete dâhil edip etmeme konusunda epey tereddüt yaşamıştır.³¹¹ Her ne kadar Fenerliler de başından beri Yunan aydınlanma hareketi içinde yer alsada, bu

³⁰⁵ Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi...**, s. 33-34.

³⁰⁶ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 119.

³⁰⁷ Ulus oluşturmada hayali cemaat kavramı için bkz. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev. İskender Savaşır), 3. B., Metis Yay., İstanbul, 2004, s. 19-22.

³⁰⁸ Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 40.

³⁰⁹ Dostluk Cemiyeti anlamına gelen bu oluşum, Türkçe kaynaklarda Filiki Eterya olarak da geçmektedir.

³¹⁰ Filiki Eteria ile bağlantısı olan Anadolu kökenli bazı Rum aileleri için bkz. Maria N. Vaianni, **Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia Amfidromoi Desmoi Paideias 1836-1900**, Ekdoseis Enoseos Smirneon, Athina, 2003, s. 95-105.

³¹¹ Ubicini, **Letters on Turkey: The Raias, including the Greeks, Armenians, Latins**, s. 58.

aristokrat grubun Bizans'ı yeniden canlandırmaya yönelik tutumu,³¹² en belirgin özelliklerinden biri Bizans karşıtlığı olan diğer aydınlanmacıların başından beri tepkisini çekmiştir. Keza Fenerliler de Ubcini'ye göre, Yunan yarımadasında ortaya çıkan ulusal duyguların uyanışından fazla etkilenmemişlerdir. Bu dönemde Fenerliler, Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesinden ziyade, kendi nüfuzlarını arttırmaya daha çok önem vermiş gibi görünmektedirler.³¹³ Ancak Osmanlı ekonomisi ile eklemlenmiş oldukları için bağımsızlık mücadelesine mesafeli yaklaşan Fener Rumları, aydınlanma hareketine, kendi denetimleri altında gelişmesi ön şartıyla destek vermekten de geri durmamışlardır. Bundan dolayı da aydınlanma hareketine katkı yaparak istemeden de olsa Yunan ulusal uyanışına bir altyapı hazırlanmasında rol oynamışlardır.³¹⁴

Filiki Eteria'nın öncülüğünde gelişen ve 1821 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanmayla başlayan Yunan bağımsızlık mücadelesi, yalnızca Yunanları değil, bütün Avrupa'nın ilgisine mazhar olan bir sorun haline gelmiştir. Yunanlar, Batı uygarlığının kültürel ve seküler kökleri üzerinde hak iddia ederek Batı'nın desteğini kazanırken, giriştikleri mücadele, Avrupa'da yalnızca bir demokrasi ve baskıdan kurtulma mücadelesi olarak değil, aynı zamanda iki bin yıl önceki Yunan site devletleriyle Persler arasında yapılan savaşlar gibi Avrupa ile Asya arasındaki bir mücadele olarak resmedilmiştir.³¹⁵

Batı'nın desteğini kazanan Yunan bağımsızlık mücadelesinin, Osmanlı Devleti'nde yarattığı olumsuz etki ise kısa vadede devleti birtakım önlemler almaya iterken, bağımsız Yunan devletinin kuruluşu, uzun vadede özellikle Anadolu Rumlarının kaderinde belirleyici olmuştur.³¹⁶ Her şeyden önce bağımsız bir Yunan

³¹² 18. yüzyılda Patrikhane ile Eflak ve Buğdan'ın Fenerli yöneticileri tarafından geliştirilen siyasal bilinç, milli bir kurtuluş ve bağımsızlık hareketi olmaktan çok, büyük ölçüde Bizans'ın canlandırılmasını amaçlamaktaydı. Karpaz, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, s. 182.

³¹³ Ubcini, **Letters on Turkey: The Raihs, including the Greeks, Armenians, Latins**, s. 59.

³¹⁴ Dimaras, **Ellinikos Romantismos**, s. 235. Fenerlilerin Bizans'ın canlandırılmasına yönelik düşüncesi, her ne kadar Yunan aydınlanmacıları tarafından başlangıçta kabul görmese de, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yunan devletinin resmi ideolojisi olan Megali İdea'nın temel dayanaklarından biri haline gelecektir.

³¹⁵ Jusdanis, **a.g.e.**, s. 36, 39. Yunan bağımsızlık hareketi ve Yunanistan Krallığı'nın kurulması ile ilgili olarak ayrıca bkz. M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 17-25.

³¹⁶ Yunan ayaklanması sırasında Ege adaları ile Anadolu Rumlarının tutumu ve Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere yönelik olarak bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *“Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve*

devletinin ortaya çıkması, Anadolu Rumlarında, bağlı buldukları Patrikhane dışında ikinci bir otoritenin varlığı düşüncesini şekillendirmiştir. Her ne kadar Anadolu Rumları, coğrafi temelde farklı kültürel ve sosyo-ekonomik gelişimler sergilese de, cemaatin bütünleşmesi ve Rumlar arasında ulusal uyanışın gerçekleştirilmesi bağlamında Yunan devletinin ortaya çıkışı önemli bir aşamayı teşkil etmektedir.

Yunan devletinin kurulmasıyla ulusal uyanışın ilk aşamasını gerçekleştiren aydınlanmacı Yunanlar da, artık dikkatlerini İstanbul ve Anadolu Rumları üzerine çevirmişlerdir. Bağımsız Yunan devleti, kuruluşunu izleyen yıllarda Anadolu Rumlarının ulusal bir bilinç kazanması için çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar resmi boyutta olduğu kadar, gönüllülük esasıyla hareket eden ve faaliyet alanı olarak Anadolu'yu seçen cemiyetler aracılığıyla da gerçekleştirilmiştir. Anadolu Rumlarını “*boyunduruk altında*” ve “*kurtarılmayı bekleyen*” Yunanlar³¹⁷ olarak niteleyen resmi Yunan devleti ideolojisi, 19. yüzyıl Yunan dünyasına damgasını vuran Helenizm ideolojisinden başka bir şey değildir. Zira Yunan devleti kurulduğu sırada, devletin sınırları dışında kalan birçok Yunan topluluğun varlığı, devleti, Helenizm ideolojisini yaymaya ve Balkanlar'da ve Anadolu'da yaşayan dış Yunanları *kurtarmaya*, başka bir deyişle onlarda ulusal bir bilinç yaratarak tek bir devlet çatısı altında birleştirmeye teşvik etmiştir.

Ancak Helenizm'i Yunanistan'a bağlanma arzusu olarak tanımlayan Ubicini, en azından 19. yüzyılın ortalarında bu ideolojinin Germenizm gibi yalnızca teoride olduğunu ve Atinalı öğretmenler tarafından Osmanlı'ya ithal edilen bu düşüncenin kültürel ve toplumsal hayatta yankı bulduğunu ifade etmektedir.³¹⁸ Ona göre Helenizm kültürel ve sosyal hayatın çemberinin dışına pek az çıkabilmiştir. Ubicini, ayrıca Osmanlı coğrafyası içinde Helenizm'in -Yunanistan'la birleşme bağlamında- olabirliğine inanan aydın ve liberal bir Rum kesimi haricinde çok fazla taraftarı

Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)**, Genelkurmay ATASE Yay., Ankara, 1986, s. 133-161.

³¹⁷ Yunan tarih yazımında Küçük Asya/Anadolu Helenizmi; antik dönem, Helenistik dönem, Roma egemenliği dönemi, Bizans dönemi, Türk egemenliği dönemi, 1821 Yunan İhtilali ve boyunduruk altında Helenizm şeklinde bir dönemlendirme içinde ele alınmaktadır. Bağımsız Yunan devletinin kuruluşundan 1922'ye kadar geçen dönem Anadolu'daki Yunanlar açısından boyunduruk/esaret altındaki Helenizm/alytrotos ellinismos olarak adlandırılmaktadır. Vaianni, **Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia**, s. 15-16.

³¹⁸ Ubicini, **Letters on Turkey**, s. 237.

olmadığının, hatta bu kesim içinde bile bu *davada* faaliyet göstermeye meyilli gönüllülerin çok az olduğuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan Ubcini, retorik aracı olarak gördüğü Helenizm'i, uygulama açısından eksik bulmakta ve Helenizm'in hayal yanına vurgu yapmaktadır.³¹⁹

Ubcini'nin bu görüşlerinin aksine Helenizm ideolojisi, bir yandan Yunan devletinin ulusal kimlik yaratmada temel dayanağı olurken, diğer yandan bütün Yunanları birleştirecek büyük bir ülke hayalini de beslemiştir. Bu çerçevede Yunan devleti öncelikle, bağımsız Yunan Kilisesi'nin kurulmasıyla din alanından, Atina Üniversitesi'nin kurulmasıyla eğitim alanına kadar uzanan geniş çaplı bir ulusal kimlik yaratma projesini hayata geçirmiştir. Özellikle Atina Üniversitesi'nin 1837 yılındaki kuruluşu, Helenizm ideolojisinin yerleştirilmesi ve güçlendirilmesi bağlamında önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Yeni devletin kamu hizmetlerinde kullanılacak eğitilmiş insan gücünü karşılamak ve Batı kültürünü Doğu'ya taşımak gibi bir misyon üstlenen üniversite,³²⁰ Yunan ulus kimliğinin yaratılmasında ve Helenizm ideolojisinin yayılmasında temel rol oynamıştır.

Yunan devleti ikinci aşamada, bütün Yunanları birleştirecek bir *Büyük Yunanistan*'ın yaratılması inancına sarılmıştır. Yunanların yaşadığı her yer *Büyük Yunanistan*'ın bir parçası olarak değerlendirilirken, hem devletin temel sorunlarının çözümü hem de Yunan kültürünün kendiliğinden ve doğal yollarla gelişimi için devletin yayılma sahasını genişletmek, yegâne yöntem olarak görülmüştür.³²¹ Bu açıdan bakıldığında, Helenizm ideolojisinin ulusal kimlik inşasının yanı sıra, irredantist isteklere de hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Coğrafi yayılmacılık bağlamında Helenizm, "*Megali İdea/Büyük Ülkü*" anlayışında vücut bulmuştur. Bu kavram önceki yüzyıllarda, çeşitli formlarda ve çeşitli platformlarda belirse de, ideolojik bir görüşün çerçevesi olarak ilk kez 1844 yılında Yunan siyaset adamı İoannis Kolettis tarafından dile getirilmiştir.³²²

³¹⁹ Ubcini, *Letters on Turkey*, s. 237-238.

³²⁰ Dimaras, *Ellinikos Romantismos*, s. 348-349; Kitromilides, "*Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans*", *European History Quarterly*, No. 19, 1989, s. 166-167.

³²¹ Angelo Georgakis, "*Ottoman Salonika and Greek Nationalism Before 1908*", *Études Balkaniques*, XLI, No: 1, 2005, s. 117; Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s. 116.

³²² Kitromilides, "*On the Intellectual Content of Greek Nationalism*", s. 25-26; "*Alytrotos Ellinismos: Megali İdea*", *Megali Elliniki Engyklopaideia: Ellas*, Tomos Dekatos, Pyrsos, Athinai, 1934, s. 757-

Kolettis'in *Megali İdea* anlayışı, modern Yunanistan'ın bütün toplumsal sorunları ile siyasi yetersizliklerinin çözümü için Yunan Krallığının içindeki ve dışındaki bütün Yunanların birleşmesi gerektiği üzerine odaklanmıştır.³²³

Helenizm'in siyasal boyutu olarak da nitelendirilebilecek olan *Megali İdea* kavramı, Kolettis tarafından Yunan devletinin gündemine taşındığı 1844 yılından itibaren çok farklı yorumları ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yunan devletinin temel siyasi anlayışını yansıtan bir ideolojiye dönüşen *Megali İdea*, temelde *Büyük Yunanistan* kurgusu üzerine şekillendiği gibi, siyasal gelişmelerin de etkisiyle esasen üç farklı yorum etrafında biçimlenmiştir. Bu yorumlardan ilki, merkezi İstanbul olan bir Yunan İmparatorluğu kurma ya da Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmaya yönelik romantik bir hayali simgelerken, bir diğeri merkezi Atina olmak kaydıyla bütün Yunanların üzerinde yaşadıkları toprakları Yunan Krallığı'na katmak ütopyası olmuştur.³²⁴ Bu çerçevede Kolettis'in *Megali İdea*'sı, Yunan doğusunda, Yunanistan'ın siyasal ve kültürel hegemonyasını kapsayan bir siyasi programı simgelerken,³²⁵ Helenizm'in, Yunan Krallığının başkenti Atina ve bütün Yunanların hayali olan İstanbul olmak üzere iki merkezden oluştuğu düşüncesi etrafında biçimlenmiştir.³²⁶ *Megali İdea*'nın üçüncü yorumu ise *Helen Osmanlılığı* olarak da bilinen ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarından itibaren şekillenmeye başlayan bir Türk-Yunan ortak imparatorluğu üzerinde Yunan kültürel ve ekonomik hegemonyasının kurulması şeklinde bir düşüncüyü içermiştir.³²⁷ Bu anlayışa göre Yunanlar aşama aşama

758. İoannis Kolettis'in Yunan Parlamentosunda yaptığı bu konuşma için bkz. Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yolu: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 22.

³²³ Kitromilides, "On the Intellectual Content of Greek Nationalism", s. 27; Georgakis, "Ottoman Salonika and Greek Nationalism Before 1908", s. 118. *Megali İdea* ve İoannis Kolettis'in *Megali İdea* anlayışı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Dimaras, **Ellinikos Romantismos**, s. 405-418.

³²⁴ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 18-19. *Megali İdea*'nın bu iki farklı yorumu için bkz. Elli Skopetea, **To Prototypos Vasileio kai i Megali İdea, Opseis tou Ethnikou Provlmatos stin Ellada (1830-1880)**, Ekdoseis Polytypo, Athina, 1988, s. 273-307.

³²⁵ Kitromilides, "On the Intellectual Content of Greek Nationalism", s. 27.

³²⁶ Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 66.

³²⁷ Smith, **Yunan Düşü**, s. 19. Helen Osmanlılığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Skopetea, **To Prototypos Vasileio kai i Megali İdea**, s. 309-324. Türk-Yunan ortak imparatorluğu düşüncesinin daha farklı bir yorumu için bkz. Dimitri Kitsikis, **Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış**, (Çev. Volkan Aytar), İletişim Yay., İstanbul, 1996.

Osmanlı Devleti'nin kontrolünü üstlenecekler ve Balkanlar'da ve Anadolu'da Helen uygarlığının yeniden dirilişi anlamına gelen *Megali İdea*'yı gerçekleştireceklerdir.³²⁸

Netice itibariyle *Megali İdea*, dönem dönem farklı yorumlara sahip olsa da, Yunanların müreffeh bir geleceğe dönük arzularını içeren yeni bir çabayı temsil etmiştir. Bu yeni hareketin bilhassa modern birtakım vasıfları olsa da, bazı dinamikleri Yunanlara özgü, önceden beri var olan düşüncelere, deneyimlere ve geleneklere dayanmıştır.³²⁹ Keza Yunan ulusunun inşa sürecinde de dil, din, tarih yazımı, eğitim gibi her türlü alana nüfuz eden Helenizm akımı, 18. yüzyılın ürünü olan ulusçu ideolojinin temel özelliklerini içerdiği kadar, Yunanlara özgü kültürel nüveleri, Antik Yunan köklerine dayanma arzusunu ve geçmişten bugüne taşınan Yunan tarihsel mirasını sahiplenme isteğini de bünyesinde barındırmıştır.

Hatta Yunan tarih yazımı, *Megali İdea* kavramının biçimlenmesinin ardından Yunan ulusal kimliğinin tamamlayıcı bir unsuru olarak gelişim göstermiştir. Yunan aydınlanma hareketinin antik geçmişle bağ kurarken Bizans'ı reddeden tutumu, tarihte süreklilik anlayışına aykırı olmakla birlikte, Bavyeralı tarihçi ve gezgin Jakob Philipp Fallmerayer tarafından Yunanların ırki devamlılığının bozulduğuna ve modern Yunanların Slav olduğuna dair öne sürülen tez,³³⁰ *Megali İdea* yanlılarını rahatsız etmiştir.³³¹ Bu suretle gerek Fallmerayer'in tezine bir cevap verme gerekse Yunan tarihinin antik çağlardan itibaren kesintiye uğramadan devamlılık arz ettiğini kanıtlama arzusu, Yunan tarihçi Konstantinos Paparrigopoulos'un *Yunan Ulusunun Tarihi*³³² adlı eserinde vücut bulmuştur. Her ne kadar Paparrigopoulos da diğer

³²⁸ Alexis Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, 2. B., Centre for Asia Minor Studies, Athens, 1992, s. 38. Bu idealin önde gelen savunucuları İon Dragoumis (1878-1920) ile Athanasios Souliotis-Nikolaidis (1878-1945) idi. Her ikisi de anakara Yunanistanlı olmakla birlikte, İstanbul'da buldukları süre içinde, 1908 yılında İstanbul Örgütü'nü kurmuşlardır. Bu örgütün en büyük amacı, Türk-Helen birliği algısını geliştirmek olmuştur. Dragoumis ve Souliotis, Türk unsurunun başat rolünü inkâr etmemekle beraber, Osmanlı Rumlarının dinamizmi sayesinde Helenizm'in tahayyül ettikleri imparatorlukta baskın unsura dönüşeceğine inanmışlardır. Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul**, s. 38.

³²⁹ Georgakis, "*Ottoman Salonika and Greek Nationalism Before 1908*", s. 118.

³³⁰ Jakob Philipp Fallmerayer'in Yunanların kökeni hakkındaki eserinin Yunanca çevirisi için bkz. İakovou Filippou Fallmerayer, **Peri tis Katagogis ton Simerinon Ellinon**, (Metafrasi-Parousiasi: Konstantinos P. Romanos), Ekdoseis Nefeli, Athina, 1984.

³³¹ Georgakis, "*Ottoman Salonika and Greek Nationalism Before 1908*", s. 119-120; Richard Clogg, **İ Kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History**, The Isis Press, İstanbul, 2004, s. 27.

³³² Konstantinos Paparrigopoulos, **İstoria tou Ellinikou Ethnous, Apo ton Arhaitaton Hronon Mehri ton Neoteron**, 5 Tomoi, en Athinais, 1860-1874.

aydınlanmacılar gibi Bizans'ın tarihsel mirasını başlangıçta reddetse de,³³³ yazar 1860-1874 yılları arasında kaleme aldığı eserinde, Yunan kimliği ve Yunan tarihinin tamamlayıcı bir unsuru olarak Bizans'ı yeniden icat etmiştir.³³⁴ Paparrigopoulos, romantik Helenizm'in siyasi kültürünün unsurları olarak Bizans'ı ve Kolettis'in *Megali İdea* anlayışını bir araya getirmeyi başarmıştır.³³⁵ Böylece antik dönemden başlayarak 19. yüzyıla kadar kesintisiz bir tarihsel kurgu yaratan Paparrigopoulos'un bu ulusal tarih tezi, Fallmerayer'e karşı oldukça etkili olurken,³³⁶ tarih yazımında Helenleştirme de tamamlanmıştır.

Tarih yazımı, dil, din ve eğitim yoluyla Helenizm'in kültürel zemini sağlamlaştırılırken, *Megali İdea* da Helenizm'in siyasal çatısını oluşturmuştur. *Megali İdea* ile tamamlanan Helenizm ideolojisi, *Büyük Yunanistan* ideali çerçevesinde Osmanlı coğrafyasındaki Rumları da Helenleştirmeye yönelmiştir. Bu amaca ulaşmak için Helenizm'in aracı hiç şüphesiz eğitim olmuştur. Bu proje daha çok 1860'lardan itibaren Yunan devleti ve İstanbul'daki seçkin Rumlar aracılığıyla hayata geçirilmiştir.³³⁷ Ancak daha önce de belirtildiği gibi, Helenizm'in ulus kimlik inşasının devam ettiği süreçte, başka bir deyişle *Megali İdea*'nın ortaya çıkışından önce, Anadolu'da Helenizm'in yayılmasına, daha doğrusu Rumlar arasında ulusal bir bilincin uyanmasına aracılık eden girişimler de olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, Helenizm'in Anadolu'daki Rumların ulusal uyanışı bağlamında üstlendiği rolün, *Megali İdea* ile daha somut bir çerçeveye oturtulduğu, hatta bu noktadan sonra Helenizm'in eğitim aracılığıyla zaten uygulamakta olduğu bilinçlendirme evresinin tam bir propaganda mahiyetine dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

İlk aşamada Helenizm'in uygulama sahası olarak görülen İstanbul ve Anadolu'da Yunan dilinin yaygınlaştırılması ve Anadolu Rumlarının özellikle Türkçe konuşan kesimine Yunan dilinin öğretilmesi şeklinde başlayan bilinçlendirme programı, Osmanlı coğrafyasında Helenizm'in yeniden canlandırılması çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Eğitimin toplum dönüşümünde üstlendiği öncü

³³³ Kitromilides, "On the Intellectual Content of Greek Nationalism", s. 27. Yunan aydınlanmasının ulusal tarih tasarisına bakışı ve Konstantinos Paparrigopoulos'un tarih tezi ile ilgili olarak bkz. Dimaras, *Ellinikos Diafotismos*, s. 391-410.

³³⁴ Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, s. 55; Kitromilides, "On the Intellectual Content of Greek Nationalism", s. 27.

³³⁵ Kitromilides, "On the Intellectual Content of Greek Nationalism", s. 27-28.

³³⁶ Clogg, *İ Kath'imas Anatoli*, s. 27.

³³⁷ Kechriotis, "Yunan Smyrna'sı: Cemaatlerden Tarihin Pantheon'una", s. 78.

rol de hesaba katıldığında, Helenizm'in Anadolu'daki temel hedeflerinden biri Rum eğitimini güçlendirmek olmuştur. Zira iyi bir eğitim, kültürel sermayenin de en temel özelliklerinden biridir.³³⁸

Bununla birlikte, Tanzimat reformları da Helen ulusal bilincinin gelişmesine olanak tanıyacak olan okulların açılmasını kolaylaştırmıştır.³³⁹ Ubicini, Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin eğitim reformunda büyük oranda ilerleme kaydettiğini, hatta reform düşüncesine karşı olan medreselere dokunmadığı gibi, "Osmanlı'nın devrilmesi gerektiği" düşüncesini çocuklara aşıl原因 Rum okullarına da ilişmediğini ileri sürmektedir.³⁴⁰ Bu çerçevede Anadolu'da Helenizm'i yeniden canlandırmak için eğitim kurumları önemli rol üstlenmişlerdir. Patrikhane, metropolitlikler ve yerel kiliseler, Anadolu'da Rum okullarının eğitim personelini karşılamak ve ihtiyaçlarını iyileştirmek için çaba gösterirken,³⁴¹ büyük ekonomik zorluklar içinde bulunan birçok Küçük Asya Rum cemaati de, ikinci bir otorite olarak gördükleri Yunan hükümetine başvurarak okullarının inşası ve diğer eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için maddi yardım talep etmiştir.³⁴²

Yunan devletindeki eğitim kurumları ve uygulamaları, Osmanlı Rumları üzerinde somut bir etkiye sahip olmuştur. Zira Osmanlı coğrafyasındaki Rumların eğitim aldığı kurumların daha çok ilk ve orta düzeyde öğretim yapan okullar olması, yükseköğrenim için birçok Anadolu Rum'unu, Yunanistan içindeki ve dışındaki bütün Yunanların eğitim odağı olarak faaliyet veren Atina Üniversitesi'ne yöneltmiştir.³⁴³ Bu kurumdan mezun olan Osmanlı Rumları, üniversitenin "*Batı kültürünü Doğu'ya taşıma*"³⁴⁴ misyonundan etkilenerek ülkelerine döndüklerinde, bağımsız Yunan devletinin siyasi ideolojilerinin birer taşıyıcısı olarak Yunan

³³⁸ Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, s. 23.

³³⁹ Hastaoğlu, "*Anastasios Adosidis'e Ait Metinlerden Anadolu Rumlarına Dair Bilgiler*", s.63.

³⁴⁰ Ubicini, **Türkiye 1850**, Cilt 1, s. 205.

³⁴¹ Hristos Sp. Soldatos, **İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)**, Tomos B', Athina, 1989, s. 120-121.

³⁴² Hristos Sp. Soldatos, **İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)**, Tomos Γ', Athina, 1991, s. 44. Örneğin 1886 yılında, İzmir (Rum) Kız Lisesi, Yunanistan'ın İzmir Konsolosluğu aracılığıyla Yunan hükümetinin maddi ödeneğini talep etmiş, 1909 yılında Evangeliki Sholi (İzmir) de, bütçesindeki açığı kapatmak için Yunan hükümetinden bir miktar maddi ödenek talebinde bulunmuştur. **A.g.e.**, s. 45.

³⁴³ George A. Vassiadis, **The Sylogos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923**, Centre of Asia Minor Studies, Athens, 2007, s. 33.

³⁴⁴ Kitromilides, "*Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans*", s. 166.

ulusçuluğu ve Helenizm'in Anadolu'da yayılması çabalarına aracılık etmişlerdir.³⁴⁵ Atina Üniversitesi'nde öğrenim gören Osmanlı Rumlarının yanı sıra, Osmanlı coğrafyasındaki Rumlara *Megali İdea*'nın irredantist söylemlerini aşıl原因 ve onlarda Helenlik bilincini yerleştirmeye yönelik faaliyette bulunan bir diğer grup da Osmanlı Rum okullarında öğretmenlik yapan Yunanistan vatandaşları olmuştur.³⁴⁶

Öte yandan Helenizm ideolojisinin Anadolu Rumları arasında yayılması, her bölgede farklı bir gelişim göstermiştir. Örneğin Batı Anadolu'da, Yunan aydınlanmasının da merkezlerinden biri olarak görülen Ayvalık'ta 1804 yılında kurulan akademi,³⁴⁷ Yunan bağımsızlığından çok daha önceki bir dönemde, 1816'dan itibaren aydınlanma hareketinin bir temsilcisi olarak antik geçmişle bağ kurmak adına Antik Yunancaya eğilmiş ve ulusal bilincin yaratılmasında aydınlanma felsefesinin öncelendiği bütün kültürel tasarımları uygulamıştır.³⁴⁸ Ancak Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar üzerinde Helenizm'in etkisi, diğer bölgelere göre oldukça geç bir dönemde, ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru hissedilmeye başlamıştır.³⁴⁹ Örneğin, çoğunlukla çiftçilikle uğraşan Rize'deki Rumlar, okuma-yazma ve diğer eğitimle ilgili faaliyetlerde Karadeniz bölgesinin diğer yerleşimlerine göre daha geri kalmış bir profil çizerken,³⁵⁰ Trabzon civarındaki köylerde de aydınlanma daha yavaş olmuş, zira gizli Hristiyanlar olarak bilinen Rumların bir kısmını yeni bir güven ortamına sokmak için büyük çaba gösterilmiştir.³⁵¹

Anadolu'da Helenizm'in yayılması için Yunanistan'da kurulan eğitim-kültür cemiyetleri de önemli rol üstlenmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren bu cemiyetler arasında 1836 yılında Atina'da bir grup aydın tarafından kurulan *Maarifperver Cemiyet* (Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία /Filekpaideftiki Eteria) hem Yunanistan'daki kapsamlı faaliyet alanı hem de Osmanlı topraklarındaki Rumların gelişiminde ve örgütlenmesinde üstlendiği rol bakımından önem taşımaktadır. Yeni Yunan devletinin en önemli ihtiyacının, halkın temel eğitimi ve özellikle kadınların

³⁴⁵ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 34; Alexandris, **The Greek Minority of Istanbul**, s. 46.

³⁴⁶ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 34.

³⁴⁷ Ayvalık Akademisi, kurulduktan bir süre sonra Ellinouseion adıyla da anılmıştır. Clogg, **İ Kath'imas Anatoli**, s. 190.

³⁴⁸ Clogg, **İ Kath'imas Anatoli**, s. 190-191; Hristos Sp. Soldatos, **İ Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)**, Tomos A', Athina, 1989, s. 105.

³⁴⁹ Bestami S. Bilgiç, **Doğu Karadeniz Rumları**, TTK, Ankara, 2011, s. 32.

³⁵⁰ Oikonomidou, **a.g.e.**, s. 15.

³⁵¹ Bryer, "The Pontic Revival and the New Greece", **Hellenism and the First Greek War of Liberation**, s. 187.

eğitimi olduğunu belirten cemiyet, Atina’da kurduğu okulların yanı sıra, İstanbul ve Anadolu Rumlarıyla da ilişki kurarak eğitimin yerleştirilmesi ve bütün Yunanlarda ulusal bilincin pekiştirilmesi hedeflerine yönelmiştir.³⁵² Cemiyetin, eğitim ve Küçük Asya Helenizm’i arasında daimi bağ kurma çabası, aslında Yunan kökenli topluluklar arasındaki dayanışmanın himaye edilmesi amacıyla kaynaklanmıştır.³⁵³ Ayrıca *Maarifperver Cemiyet*’in kurucu üyeleri arasında Fenerli Rumların da bulunması, cemiyetin varlığına saygınlık ve ciddiyet kazandırırken, özellikle Osmanlı coğrafyasındaki amaçların gerçekleştirilmesi bağlamında süreklilik arz eden bir teminat oluşturmuştur.³⁵⁴

Kadın eğitimi üzerine yoğunlaşan *Maarifperver Cemiyet*’in Yunanistan’da kurduğu kız okullarında yetişen öğrenciler, mezun olduklarında birer öğretmen olarak hem Yunanistan içinde hem de Anadolu coğrafyasında, Karadeniz’den İç Anadolu’ya kadar çeşitli bölgelerde görev yapmışlardır.³⁵⁵ Bu öğretmenler, Osmanlı Rum okullarının eğitsel ve kültürel gelişiminde aktif rol oynadıkları gibi, Rumlar arasında Yunan dilinin ve ulusal ideolojinin yayılması misyonunu da üstlenmişlerdir.³⁵⁶

Özellikle İstanbul, İzmir ve Ayvalık bölgeleri, *Maarifperver Cemiyet*’in faaliyetleriyle adlarını duyuran bölgeler olmuş, bu bölgelerde cemiyetin temsilcisi konumunda bulunan yetkililer, kendi sosyal çevrelerinde öne çıkan ve saygı duyulan şahıslardan seçilmiştir. Bu itibarlı kişiler, cemiyetin hedefine yönelik çalışmalarıyla ve bağışlarıyla da türlü olumsuzluklara rağmen Anadolu’da eğitim faaliyetlerinin geliştirilmesine önemli ölçüde katkı sağlamışlardır.

Cemiyetin İstanbul ve Anadolu’daki temsilcileri, bu bölgelerdeki Rumları, Yunan dünyasına bağlayan bir köprü görevi üstlenmişlerdir.³⁵⁷ Örneğin, bu

³⁵² Vaianni, **a.g.e.**, s. 18; Augustinos, **a.g.e.**, s. 247.

³⁵³ Vaianni, **a.g.e.**, s. 29.

³⁵⁴ Vaianni, **a.g.e.**, s. 27. 1836’dan 1843’e kadar Yunanistan içi ve dışından cemiyete üye olanların bir listesi için bkz. **Praktika ton Synedriaseon tou Dioikitikou Symvouliou kai ton Synelefsion tis en Athinais Filekpaideftikis Etaireias**, en Athinais, 1843, s. 59-83.

³⁵⁵ Katerina Dalakoura, Sidirola Ziogou-Karastergiou, **İ Ekpaidefsi ton Gynaikon, Oi Gynaikes stin Ekpaidefsi (18os-20os ai.), Koinonikoi, İdeologikoi, Ekpaideftikoi Metashimatismoı kai i Gynaikeia Paremvasi**, Athina, 2015, s. 70. Cemiyetin kurduğu kız okullarından mezun olarak Anadolu’da görev yapan Rum kadın öğretmenler hakkında bilgi için bkz. Vaianni, **a.g.e.**, s. 138-147.

³⁵⁶ Dalakoura-Ziogou, **a.g.e.**, s. 76.

³⁵⁷ Vaianni, **a.g.e.**, s. 29, 33-34. Maarifperver Cemiyet’in İzmir temsilcisi, 1842 yılında Atina’ya yazdığı mektupta, aidatlarla işlerin yönetildiğini, ancak bölgenin ciddi ihtiyaçları bulunduğu ve çoğu

temsilciler, Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinden Rum kız çocuklarının, Yunanistan'da cemiyetin okullarında eğitim alması için aracılık etmişlerdir. Cemiyetin, maddi olanakları yeterli olmayan çocuklara sağladığı burslar ve yurt imkânı, Anadolu'da birçok Rum ailenin çocuklarını eğitim için Yunanistan'a göndermesine olanak tanımıştır.³⁵⁸ Böylece cemiyet, hem temsilcileri hem de kurduğu okullardan yetişen öğretmenler vasıtasıyla Anadolu'da kültürel Helenizm'in yayılmasına ve Rum aydınlanmasına katkı sağlamıştır.

Öte yandan *Maarifperver Cemiyet*'e İstanbul dışında, özellikle İzmir ve Ayvalık'ın ileri gelen Rum ailelerinden önemli miktarlarda bağış yapılmıştır.³⁵⁹ Zaman içinde bu cemiyete, İstanbul, İzmir, Ayvalık'ın yanı sıra, Bursa, Trabzon ve Kayseri'den de üye, bağışçı, abone ve öğretmen olarak Rumlar katılmışlardır. Ayrıca cemiyetin üyeleri arasında seçkin Rum ailelerine, özellikle Fenerlilere mensup kadınların varlığı da dikkati çekmektedir.³⁶⁰

Anadolu'da Helenizm'in yayılması ve Rum eğitiminin güçlendirilmesi için çalışan bir diğer cemiyet de 1891 yılında Atina'da kurulan *Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti* (Σύλλογος των Μικρασιατών "H Avatolh"/ Syllogos ton Mikrasiaton "İ Anatoli")³⁶¹ olmuştur.³⁶² Kurucuları arasında Margaritis Evangelidis³⁶³ ve Pavlos

kimsenin aيدات konusuna sıcak bakmadığını, yine de tüm olumsuzluklara rağmen zaman içinde sonuç alınabileceğini dile getirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, yaşanan sıkıntıların, cemiyetin çabalarını geriletmediği, bölge temsilcilerinin her türlü olumsuzluk içinde bile etkinliklerini devam ettirdikleri görülmektedir. Vaianni, **a.g.e.**, s. 34.

³⁵⁸ Augustinos, **a.g.e.**, s. 248. Maarifperver Cemiyet'in burslarından yararlanan Anadolu öğrenciler, İstanbul, İzmir, Trabzon gibi büyük merkezlerin yanı sıra, Ödemiş, Alaçatı, Burdur, Isparta gibi çeşitli bölgelerden gelmiştir. Vaianni, **a.g.e.**, s. 121.

³⁵⁹ Bu isimler için bkz. **Praktika ton Synedriaseon tou Dioikitikou Symvouliou kai ton Synelefseon tis en Athinai Filekpaideftikis Etairias**, s. 82.

³⁶⁰ Vaianni, **a.g.e.**, s. 46-47, 63-69. Cemiyetin Anadolu Rumlardan oluşan üye profilleri ve bunların kısa biyografileri için bkz. Vaianni, **a.g.e.**, s. 95-105.

³⁶¹ Bundan sonra kısaca Anatoli Cemiyeti olarak anılacaktır.

³⁶² Anatoli Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri için bkz. Nikos E. Milioris, "O Syllogos ton Mikrasiaton i Anatoli", **Mikrasiatika Hronika**, IB' (12), 1965, s. 337-367. Anadolu'daki Rum toplulukları arasında ulusal bilincin oluşturulmasına yönelik Anatoli Cemiyeti'nin üstlendiği rol ve gerçekleştirdiği faaliyetler için ayrıca bkz. Maria Sideri, **Oi Syllogoi os Foreis tis Ellinikis Ethnikistikis Ideologias sta Teli tou 19ou kai tis Arhes tou 20ou Aiona: To Paradeigma tou Syllogou Mikrasiaton "İ Anatoli" kai i Syngrotisi tis Ellinikis Ethnikis Taftotitas stis Koinotites tis Mikras Asias**, Panepistimio Aigaiou, Tmima Koinonikis Anthropologias kai İstorias, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mytilini, 2003.

³⁶³ Erdek (Kyzikos) - Çakılıköy (Mihaniona) doğumlu Margaritis Evangelidis, Atina Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yapmış ve Anatoli Cemiyeti'nin 1925 yılına kadar başkanlığını yürütmüştür. Biyografisi için bkz. "Margaritis Evangelidis", **Ksenofanis, Syngramma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatolis**, Tomos Evdomos, en Athinai, 1910, s. 321-331.

Karolidis³⁶⁴ gibi Anadolu kökenli Rum aydınlarının yer aldığı cemiyet, öncelikli olarak Anadolu ve Ege adalarındaki Rumların eğitsel ve dini ihtiyaçlarının karşılanması suretiyle Anadolu’da Helenizm ideolojisinin yerleşmesine ve gelişmesine katkı sunmayı hedeflemiştir.³⁶⁵ Nitekim cemiyet, 1892 tarihli nizamnamesinde de amacını, Anadolu Rumlarının birleşmesi, Anadolu ile ilgili çalışmalar yaparak buradaki Rumların ihtiyaçlarına çözüm üretilmesi, kaynaklar izin verdiği ölçüde, okumayı yaygınlaştırmak, kütüphaneler ve okuma salonları kurmak ve cemiyetin bilimsel amacına hizmet eden bir dergi yayınlamak suretiyle cemiyet üyelerinin fikri ve ahlaki gelişiminin sağlanması ve yoksul Anadolu Rumlarının bakımının üstlenilmesi şeklinde sıralamıştır.³⁶⁶

Anadolu Rumlarına Helen bilinci aşılacak böyle bir cemiyetin varlığı, aslında, Yunan devletinin bir projesi veya planlı politikasının bir ürünü olabilir. Zira yukarıda sözü edilen iki cemiyet kurucusunun, Helenizm ideolojisinin temel yapı taşlarından biri olan Atina Üniversitesi’nde tarih profesörlüğü yapmış olması ve cemiyetin Helenizm’i yayma konusunda üstlendiği misyon, bu tezi desteklemektedir.

Anatoli Cemiyeti, Anadolu’daki Rum eğitiminin güçlendirilmesi, Türkçe konuşan Rum nüfusa Yunan dilinin öğretilmesi, öğrencilere büyük eğitim kurumlarında burs sağlayarak onların yetiştirilmesi ve Anadolu Rum okullarının ihtiyaç duyduğu eğitim-öğretim personelinin tedarik edilmesinden, bilimsel Ksenofanis dergisinin³⁶⁷ yayımlanmasına kadar çok yönlü bir faaliyet alanı oluşturmuştur.³⁶⁸ Bu kapsamda, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden Rum cemaatleri,

³⁶⁴ Kayseri - Endürlük (Andronikio) doğumlu Pavlos Karolidis, Atina Üniversitesi’nde tarih profesörlüğünün yanı sıra, II. Meşrutiyet yıllarında Meclis-i Mebusan’da İzmir mebusu olarak görev yapmıştır. Biyografisi için bkz. Vangelis Kechriotis, “Atina’da Kapadokyalı, İzmir’de Atinalı, İstanbul’da Mebus: Pavlos Karolidis’in Farklı Kişilik ve Aidyetleri”, **Toplumsal Tarih**, S. 257, Mayıs 2015, s. 28-35.

³⁶⁵ Kyriaki Mamoni, “*To Arheio tou Mikrasiatikou Syllou Anatoli*”, **Mnimosini**, Tomos Evdomos 1978-1979, en Athinais, 1979, s. 123-124; Vaianni, **a.g.e.**, s. 167.

³⁶⁶ **Kanonismos tou en Athinais Syllou ton Mikrasiaton tis Anatolis**, ek tou Typografeiou P. D. Sakellariou, en Athinais, 1892, s. 3.

³⁶⁷ Ksenofanis dergisi, Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti’nin süreli yayını olarak 1896 yılında yayımlanmaya başlamış, ancak ekonomik imkânsızlıklardan ötürü ilk cildini 1904 yılında tamamlayabilmiştir. 1905 yılından 1910 yılına kadar istisnai bazı dönemler haricinde düzenli olarak her ay yayımlanmıştır. 1910 yılında ekonomik nedenlerden dolayı yayınına geçici bir süre ara verdiğini duyuran Ksenofanis, bu kesinti döneminin ardından bir daha yayımlanmamıştır. Panagiotis Oikonomou, “*Ta Dimosievmata tou Periodikou Ksenofanis: Symvoli sti Mikrasiatiki Vivliografia*”, **DKMS**, Tomos Protos, Athina, 1977, s. 169-170.

³⁶⁸ Vaianni, **a.g.e.**, s.167.

cemiyetten, öğretmen, ders araç gereci gibi malzeme isteğinin yanı sıra, okul binalarının yapımı ve onarımı için de maddi yardım talep etmiştir.³⁶⁹

Bununla birlikte, *Anatoli Cemiyeti*'nin çalışmaları yalnızca eğitimle sınırlı kalmamış, cemiyet, özellikle Anadolu'da din değiştirme tehlikesinin belirmediği bölgelerde Ortodoksluğu güçlendirmek için de faaliyet göstermiştir.³⁷⁰ Nitekim Osmanlı coğrafyasında 19. yüzyılın son çeyreğinde yükselişe geçen Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetleri, Helenizm'in Anadolu'da yayılmasında karşılaştığı engellerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle eğitim ve kültür faaliyetleri çerçevesinde yoğunlaşan bu misyonerlik çalışmaları,³⁷¹ Batı Anadolu'dan Doğu Karadeniz'e kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.³⁷² Fransız, İngiliz, Amerikan ve Almanların Anadolu'da okullar kurmak suretiyle giriştikleri misyonerlik faaliyetleri, her ne kadar Osmanlı Devleti'nde Batı tarzı eğitimin gelişmesine ve birçok bölgede kültürel aydınlanmaya katkı sağlasa da, misyoner okulları aynı zamanda, temsil

³⁶⁹ Soldatos, **a.g.e.**, Tom. 2, s. 177-178. Anadolu Rumlarının eğitime dönük yardım talepleri, Anatoli Cemiyeti ile yapılan yazışmalarda karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Atina'daki Estia Neas Smyrnis Kütüphanesi'nde bulunan Anatoli Cemiyeti'ne ait arşiv malzemesi arasında, Anadolu'da Rumların yaşadığı hemen her bölgeden cemiyete gönderilen mektuplar bulunmaktadır. Bu mektuplardan bazıları, Anadolu Rum cemaatinin çeşitli dönemlerde cemiyetten yardım taleplerini içermektedir. Örneğin 1902 senesinde Denizli Rum cemaatinin, 1899'da gerçekleşen depremden dolayı yıkılan okullarının yeniden inşası için Anatoli Cemiyeti'ne başvurduğu ve maddi yardım talep ettiği dikkati çekmektedir. **AA**, Fak. Θ'(İlioupoleos), 1900-1902, Θ 5. Ayrıca okul onarımıyla ilgili olarak da maddi kaynak arayışı, Orta Anadolu Rumlarını Anatoli Cemiyeti'ne başvurmaya sevk etmiştir. **AA**, Fak. A'(İkoniu-Angyras), 1911-1913, A 352. İstanbul'daki Küçük Asyalı Rumlar Birliği (Enosis ton Mikrasiaton Ellinon en Konstantinoupolei) de, Konya'nın Tiana kasabasında okul kurma amacına yönelik olarak Anatoli Cemiyeti'nden maddi destek talebinde bulunmuştur. **AA**, Fak. Γ'(Konstantinoupoleos-Nikomideias), 1909-1910, Γ 265. Bir diğer örnek ise cemiyetten öğretmen talep edilmesidir. Adana Rum cemaati, 1903 yılında cemiyete yazdığı bir mektupta, daha önce birlikte çalışmış oldukları bir öğretmeni yeniden talep etmiştir. **AA**, Fak. B'(Antioheias-İerosolymon), 1903-1905, B 16. Karadeniz bölgesinden bir örnek ise okul müfredatı isteği üzerinedir. Anatoli Cemiyeti'nden Yunanistan okullarında uygulanan müfredat talep edilmiştir. **AA**, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909-1911, IA 107.

³⁷⁰ Mamoni, "*To Arheio tou Mikrasiatikou Syllogou Anatoli*", s. 124. Nitekim cemiyetin başkanı Margaritis de Anadolu'daki temel hedeflerinin, Ortodoksluğu güçlendirmek ve Yunan dilini yaymak olduğunu sık sık vurgulamıştır. Milioris, **a.g.m.**, s. 343.

³⁷¹ 1900'lü yılların başında misyoner okullarının öğrenci sayısı oldukça fazladır. Misyoner okulları, en çok Hristiyan unsurların ayrılıkçı hareketlere katılmak isteyenlerin toplanma merkezleri gibi olsa da, Osmanlılar eğitim konusunda geri adım atmamıştır. Nitekim devletin, misyoner okullarına karşı gösterdiği tutum, eğitim alanında sergilediği samimiyeti gözler önüne sermektedir. Yalnızca 1913'te 23 bin öğrenci American Board of Commissioners for Foreign Mission'a ait okullara kayıt yaptırmıştır. McCarthy, **Osmanlı'ya Veda**, s. 40-41.

³⁷² Protestan misyonerlerin Karadeniz bölgesinde yürüttüğü faaliyetlere bir örnek olarak bkz. Gülbadi Alan, **Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008.

ettikleri dini doktrinlerin yayılmasına aracılık etmiştir.³⁷³ Bu durum, Yunanlar açısından Ortodoksluğu tehdit eden bir girişim olarak algılanmıştır.

Anatoli Cemiyeti, bu misyonerlik çalışmalarından dolayı duyduğu kaygıyı, süreli yayını Ksenofanis aracılığıyla zaman zaman dile getirmiştir. Örneğin, 1896 yılında kaleme alınan bir makalede, Kilikya bölgesinde, özellikle Adana’da Katolik ve Protestanların, buradaki Ortodoks halk üzerinde din değiştirmeye yönelik propaganda faaliyetlerinden bahsedilirken,³⁷⁴ aynı yıl dergide yayımlanan bir başka makalede, Karadeniz bölgesinde, özellikle Ordu’daki Ortodoks topluluğun durumuna dikkat çekilmiştir. Ordu’da 800 aileden oluşan bir Ortodoks Rum topluluğunun bulunduğu ifade edilen makalede, bu topluluğun tamamının Protestanların din değiştirme propagandaları kapsamında tehlikede olduğunu, içlerinden 76 ailenin de Katolikler³⁷⁵ tarafından dinlerini değiştirme politikasına maruz kaldığı belirtilmektedir. Makalede ayrıca, Ordu’daki Ortodoks topluluğun Niksar (Neokaisareia) Metropolitliğinden destek beklediği vurgulanırken, bölgenin birtakım ihtiyaçları sıralanmış, Amerikalı ve Avrupalı misyonerlerin faaliyetlerinden bahsedilmiş ve Yunanistan Kilisesi’nin de “*Pontus’taki kardeşlerine*” bir vaiz göndermesi talep edilerek kilisenin dikkati, bu bölgeye çekilmek istenmiştir.³⁷⁶

Anatoli Cemiyeti’nin Anadolu’da giriştiği kültürel mücadele, Yunan devletinin yanı sıra, özel girişimler tarafından da desteklenmiştir. Bilhassa *Maarifperver Cemiyet* ile geliştirilen sıkı işbirliği sayesinde, Anadolu’da Helenizm’in yayılması ve Rum eğitiminin ilerlemesi noktasında kayda değer sonuçlar alınmıştır.³⁷⁷ Atina’da, İstanbul’da ve Anadolu’da faaliyet gösteren bütün eğitim organizasyonları, Anadolu Rumlarının ihtiyaçlarına cevap verecek ve

³⁷³ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 27-28; Dimitris Kamouzis, “*İ Gynaikeia Ekpaidefsi kai o Glossikos Eksellinismos ton Tourkofonon Romion tis Mikras Asias: To Omireio Parthenagogeio Smyrnis (1881-1922)*”, **DKMS**, Tomos Dekatos Enatos, Athina, 2015, s. 116-117.

³⁷⁴ Mihaıl Georgiadou, “*Peri tis Kilikias Katholou kai Adanon*”, **Ksenofanis, Syngamma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatonis**, Tomos Protos, Tevhos Proton, ek tou Typografeiou A. Trimi, Athinisin, 1896, s. 271-281.

³⁷⁵ Dergide yer alan yazıda Katolik yerine kullanılan kavram Cizvitlerdir. **Ksenofanis, Syngamma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatonis**, Tomos Protos, Tevhos Proton, ek tou Typografeiou A. Trimi, Athinisin, 1896, s. 167.

³⁷⁶ **Ksenofanis**, Tom. 1 (1896), s. 167-169.

³⁷⁷ Vaianni, **a.g.e.**, s. 168.

Anadolu'daki Rum okullarını ileri taşıyacak nitelikte eğitim personeli bulmaya özen göstermiştir.³⁷⁸

Neticede, bir yandan Osmanlı Devleti'nin eğitimde izlediği geliştirici politikalar, diğer yandan Yunanistan'da Osmanlı topraklarındaki Rumların eğitimine katkı sağlayan kurumların varlığı, Anadolu Rumları arasında kültürel bir sıçrayışa neden olmuştur. Bu durum, Rumların kendi cemaat yapılarını muhafaza ederek daha güçlü sosyal bağlar oluşturmalarına olanak sağladığı gibi, onların, Anadolu dışındaki Yunan dünyasıyla ilişki kurarak ortak bir Yunanlık kimliğine sarılmalarına katkıda bulunmuştur. Böylece sosyal bir dönüşüm içine giren Rumlar, cemaat yapılarını güçlendiren bir iletişim ağı olarak cemiyetler teşekkül etmeye yönelmişlerdir.

1.4. İkinci Meşrutiyet Öncesinde Anadolu Rumlarında Cemiyetleşme Olgusu

Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar arasında ortaya çıkan ilk örgütlenmeler, daha çok Avrupa etkisine açık bölgelerde görülmüş ve Yunan aydınlanmasına aracılık eder nitelikte gelişmiştir. Bu nedenle cemiyet bağlamındaki ilk oluşumlara Batı Avrupa'nın akademileri ve cemiyetleri model oluştururken,³⁷⁹ Yunan aydınlanmasının öncellediği kültür ve eğitim olgusu, bu oluşumlarda temel amaçlar olarak öne çıkmıştır.

Bu çerçevede Rum dünyasında, eğitimin geliştirilmesine yönelik ilk oluşum olarak Atina'da 1813 yılında kurulan ve Türkçeye *İlim Dostları Cemiyeti* veya *Bilim ve Sanatseverler Cemiyeti* şeklinde çevrilebilecek olan Φιλόμουσος Εταιρεία/*Filomousos Eteria*³⁸⁰ örnek gösterilebilir.³⁸¹ Bu cemiyet, bilim yoluyla Yunan

³⁷⁸ Soldatos, **a.g.e.**, Tom. 2, s. 120. Anatoli Cemiyeti, 1905 yılına ait faaliyet raporunda Anadolu'ya gönderilen eğitim personelinin isimleriyle hangi bölgelere gönderildiklerine yer vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Konst. G. Lamas, "*Ekthesis ton Pepragmenon*", **Ksenofanis, Syngamma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatonis**, Tomos Defteros, Tevhos Proton, ek tou Typografeiou Athanasiou G. Deligianni, en Athinais, 1905, s. 25-27.

³⁷⁹ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 40.

³⁸⁰ Cemiyetin adında geçen Yunanca "Μούσαι-Μούσεζ" kavramı, "Müzler" ya da "Musalar" olarak Türkçeye çevrilebilir. Musalar, Antik Yunan mitolojisinde sanat ve bilimle ilişkilendirilen dokuz ilham perisine verilen addır. Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, 12. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 208-209. Antik Yunan akademilerinde bilimin ve sanatın koruyucuları olarak görülen Musalara kutsiyet atfedilmiş ve bu akademiler, "Musalar Evi" olarak da nitelendirilmişlerdir. Helenistik dönemde İskenderiye'de kurulan Mouseion, bu duruma örnek gösterilebilir. Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, s. 414, 526. 19. yüzyılda Yunan cemiyetlerinin veya okullarının isimlerinde "Musalar Evi" ya

aydınlanmasına katkı sağlama amacını güderek bir bakıma Antik Yunan akademilerini canlandırma misyonu üstlenmiştir. Bu doğrultuda Atina’da bir bilim okulu oluşturan cemiyet, Yunanların fikri gelişimini öncelemiş ve arkeolojik eserlerin korunması üzerine de çalışmalar yapmıştır.³⁸² Ancak Yunan bağımsızlık mücadelesinin başlamasıyla cemiyetin yanı sıra okul da faaliyetlerini sona erdirmiştir. Her ne kadar kısa ömürlü de olsa, *İlim Dostları Cemiyeti*, toplum eğitimi konusunda devletten bağımsız, yani özel ve dolayısıyla laik bir girişim olması açısından Osmanlı coğrafyasındaki Rumların kültürel bağlamda cemiyetleşme hareketine öncülük etmiştir.³⁸³

Tanzimat öncesinde Osmanlı Rumları arasında ortaya çıkan bir diğer örgütlenme faaliyeti de, Anadolu topraklarında görülmüştür. Özellikle İzmir, bu bağlamda, Anadolu’nun başka bölgeleriyle kıyaslanamayacak bir toplumsal örgütlenme niteliğiyle ön plandadır.³⁸⁴ Kentin, toplumsal dönüşüme katkı sunan kendine özgü sosyo-ekonomik dinamikleri ve ileri seviyede gelişmişliği, İzmir Rumları arasında, başkentteki Rumlardan çok daha önce bir sosyal hareketliğinin ve buna bağlı olarak cemiyetleşme olgusunun doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu bakımdan İzmir’de ortaya çıkan ilk Rum cemiyetleri, 19. yüzyıl boyunca hem İstanbul’da hem de Anadolu’da yayılan cemiyetleşme hareketinin öncüleri olarak kabul edilebilir.

da “Musa severler/Musa dostları” şeklinde ifadelere rastlanması da, bunların Antik Yunan’la bağ kurarak Yunan aydınlanmasına hizmet ettiklerini ve bilim ve sanat içerikli faaliyet alanları oluşturduklarını göstermektedir. Ayvalık Akademisi’nin bir diğer adı olan Ellinomouseion ve yukarıda bahsedilen Filomousos Eteria, bu okul ve cemiyetlere örnek verilebilir.

³⁸¹ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 43. Filomousos Eteria adlı cemiyetin aynı ismi taşıyan bir muadili de Viyana’da 1814 yılında kurulmuştur. Yunan bağımsızlık mücadelesi sırasında Yunanistan’da geçici devlet başkanlığını üstlenecek olan İoannis Kapodistrias tarafından kurulan bu cemiyet, Yunanistan çapında okul sayılarını artırma yoluyla kapsamlı bir eğitim projesi geliştirmeyi amaçlamıştır. Ubcini, **Letters on Turkey**, Part II, s. 86-87. Öte yandan Türkçe bir kaynakta da 1814’te kurulan bir “Müzeler Cemiyeti”nden söz edilmektedir. Cemiyetin isminin Musalar ya da Müzleri çağrıştırması ve kuruluş tarihi dolayısıyla Filomousos Eteria’ya gönderme yapıldığı düşünülmektedir. Her ne kadar verilen tarih Viyana’daki cemiyetin kuruluş tarihini yansıtsa da, konuyla ilgili detaylı bilgi aktarılmadığı için hangi cemiyetin kastedildiğini tespit etmek güçtür. Yine de söz konusu “Müzeler Cemiyeti”nin kurulmasının ardından Osmanlı’daki Rumların dış dünya ile karşılıklı etkileşim içinde bir eğitim sistemi geliştirdiğinden bahsedilmektedir. Tekeli-İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi...**, s. 34.

³⁸² Vassiadis, **a.g.e.**, s. 43; Konstantinos Papanikolaou, **O İ. Kapodistrias kai i Filiki Etaireia (1814-1821)**, s. 28.

³⁸³ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 43-44.

³⁸⁴ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 331-332.

Bu çerçevede, 1818 yılında İzmir’de kurulan *İyonya Kulübü* (Ιωνική Λέσχη/ İoniki Leshi) bir kısım araştırmacı tarafından Anadolu Rumlarının ilk kültür cemiyeti olarak addedilmektedir. Ancak *Helen Kulübü* (Ελληνική Λέσχη /Elliniki Leshi) olarak da nitelendirilen *İyonya Kulübü*’nün eğitimle ilgili faaliyetleri hakkında yeterli bilginin bulunmayışı ve aynı yıl İzmir’de kurulan *Helen Ticaret Kulübü* (Ελληνική Εμπορική Λέσχη /Elliniki Emporiki Leshi) veya diğer adıyla *Helen Kulübü* ile isim yönünden gösterdiği özdeşlik, *İyonya Kulübü*’nün *Helen Ticaret Kulübü*’nden farklı bir oluşum olup olmadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu nedenle *İyonya Kulübü*’nün Anadolu topraklarında kurulmuş ilk Rum kültür cemiyeti olup olmadığı tartışmalıdır.

Nitekim konuya ilişkin Yunan araştırmacıların da farklı tespitleri bulunmaktadır. Vassiadis, 1818’de kurulan *İyonya Kulübü*’nün edebi amaçlar taşıdığını, kulübün sonradan *Helen Kulübü* (Elliniki Leshi) olarak adlandırıldığını ve Yunan ayaklanmasının ardından ortadan kalktığını ifade etmektedir.³⁸⁵ Keza başka bir çalışmada da *İyonya Kulübü*’nün 1818’de kurulduğu, sonradan *Helen Kulübü* olarak nitelendirildiği ve kulübün önemli bir toplumsal rol üstlendiği ifade edilmiştir.³⁸⁶ Ancak Solomonidis, çeşitli yönleriyle İzmir Rumlarını incelediği “*Tis Smyrnis*” adlı eserinde, *Helen Kulübü* (Elliniki Leshi) başlığı altında, *Helen Ticaret Kulübü*’nü (Elliniki Emporiki Leshi) ele almıştır. Solomonidis, *Helen Ticaret Kulübü*’nün genel bir tanıtımını yaparak, kulübün 1818 yılındaki kuruluşundan, faaliyetini sona erdirdiği 1922 tarihine kadar geçirdiği evrelerden ve aldığı farklı isimlerden de bahsetmiştir. Bu çerçevede *Helen Ticaret Kulübü*’nün başlangıçta *İyonya Kulübü* adını aldığını, 1842’den sonra *Grek Kulübü* (Γραικική Λέσχη/ Graikiki Leshi) ve daha sonra 1922’ye kadar *Helen Kulübü* olarak adlandırıldığını ifade etmiştir.³⁸⁷ Keza 1849 tarihli bir İzmir Rum gazetesinde de “*İzmir’in Grek Kulübü*” başlığı altında, bahsi geçen ticaret kulübünün nizamnamesine yer verilirken, nizamname maddelerinin *İyonya Kulübü*’nün ilkeleri olduğu ve ayrıca kulübün

³⁸⁵ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 44.

³⁸⁶ Athanasios Papadimitropoulos, “*Ekpaidefsi stin Periohi tis Smyrnis*”, **Naftiki Epitheorisi**, Tomos 172, Tevhos 582, Athina, 2012, s. 119.

³⁸⁷ Hristou Sokr. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, Athina, 1957, s. 83, 86-87. Helen Ticaret Kulübü’nün zaman içinde aldığı farklı isimlere yönelik benzer bilgiler için bkz. Aimilia Themopoulou, “*O Eksastismos Mias Mikrasiatikis Polis: To Paradeigma tis Smyrnis*”, **Hamenes Patrides: Smyrni, i Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou**, Ta Nea, 2002, s. 60.

sembolünde de Antik İyonyalıları simgeleyen “İones” isminin bulunduğu belirtilmiştir.³⁸⁸ Bu bilgiler ışığında, *İyonya Kulübü* ile *Helen Ticaret Kulübü*'nün aynı cemiyetler olabileceği varsayımı daha kuvvetli görünmektedir.

İktisadi, ticari veya mesleki bir oluşum olarak addedilebilecek olan *Helen Ticaret Kulübü*'nün varlığı, yerel ve sosyo-ekonomik faktörlerin de Osmanlı Rum dünyasındaki örgütlenmeleri etkilediğini ortaya koyar niteliktedir. Her ne kadar bu kulüp, sistematik bir gelişim göstermese de,³⁸⁹ hem genel olarak Rumların cemiyetleşme hareketine hem de onların mesleki örgütlenmelerine örnek teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Nizamnamesinde İzmir'in Rum tüccarları arasında dayanışma sağlamak, ticari çıkarları gözetmek, ticari işlemleri kolaylaştırmak, hayırseverlik görevlerini yerine getirmek ve toplumsal sınıf gözetmeksizin meslek gruplarına yardımcı olmak³⁹⁰ gibi kuralların yer aldığı *Helen Ticaret Kulübü*'nün, ticari faaliyetlerin yanı sıra hayırseverlikle ilgili amaçlara da yöneldiği görülmektedir. Kulübün hayırseverlikle ilgili geniş bir faaliyet alanına rastlanmasa da, kulüp merkezinin salonlarındaki duvarları süsleyen kültürel ve sosyal yardımlaşma içerikli yazıların varlığı³⁹¹ ve Aralık 1818'de çıkan büyük bir yangından dolayı, kuruluşunun henüz ilk günlerinde kulüp üyelerinin yangınzedelerin yardımına koşmak gibi bir eylemde bulunması,³⁹² cemiyetin yardımseverlik boyutu kapsamında değerlendirilebilir. Ancak bununla birlikte kulübün bir Mason örgütü olduğu ve hayırseverlikle ilgili faaliyetlerinin de bu yönünü gizlemek için gerçekleştirildiğine dair söylentiler de mevcuttur.³⁹³ Ayrıca kulüp, 1840'lardan itibaren eğitime veya kentin diğer

³⁸⁸ **Efimeris tis Smyrnis**, 16 Septemvriou 1849, Arith. 23, Etos A', s. 1.

³⁸⁹ Helen Ticaret Kulübü, zaman içinde bölünmeler ve geçici kesinti dönemleri yaşamıştır. Ancak isim değişiklikleri, üye kayıpları, çözümler ve kapatılmalarına rağmen kulüp, 1922'ye kadar İzmir'in sosyal hayatının merkezini oluşturmuştur. Kyriaki Mamoni-Lida İstikopoulou, **Somateiaki Organosi tou Ellinismou sti Mikra Asia (1861-1922)**, Vivliopoleion tis Estias, Athina, 2006, s. 126-127.

³⁹⁰ **Efimeris tis Smyrnis**, 16 Septemvriou 1849, Arith. 23, Etos A', s. 1.

³⁹¹ Bu yazılardan örnekler için bkz. **Efimeris tis Smyrnis**, 16 Septemvriou 1849, Arith. 23, Etos A', s. 2; Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 83.

³⁹² Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 83.

³⁹³ Solomonidis, kulübün hayırsever amaçlara yöneldiğini ifade etmekle birlikte, bazı kimselerin kulübü bir Mason örgütü olarak nitelendirdiğini belirtmekte; Mamoni ise kulübün amblemlerinden hareketle Mason locası ile sıkı ilişki içinde olduğunu vurgulamaktadır. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 83; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 126.

ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyet göstermekten ziyade, yalnızca eğlenceye dönük etkinliklerde bulunmuştur.³⁹⁴

Her ne olursa olsun *Helen Ticaret Kulübü*, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan ve birçok kente yayılan ticaret odalarının, tam anlamıyla olmasa da, bir nevi prototipi olarak düşünülebilir. Genel ve özel ticari çıkarları gözetme yönüyle ticari, ticaretle uğraşan meslek dallarını bünyesinde toplama yönüyle mesleki, tüccarlar arasında sağladığı mesleki dayanışma, iş kolaylaştırma ve yardımlaşma yönüyle de iktisadi ve hayırsever bir oluşum olarak nitelendirilebilecek olan *Helen Ticaret Kulübü*, aynı zamanda İzmir Rum burjuvazisinin toplanma yeri ve sosyalleşme merkezi olma vasıflarını da üstlenmiştir.

Helen Ticaret Kulübü'nün, Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar arasında, özellikle sosyo-kültürel nitelikteki örgütlenmelere göre oldukça erken bir dönemde varlık göstermesi, cemiyetleşme olgusunun her bölgede farklı bir gelişim sergilediği ve bu olguyu, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile bölgenin ihtiyaçlarının belirlediği sonucunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan İzmir Rumları, bölgedeki ticari gelişimin de etkisiyle, başkentteki soydaşlarından çok daha önce cemiyet kültürü ile tanışmışlardır. Buradaki ekonomik gelişim, bir süre sonra kültürel oluşumların ortaya çıkmasını da tetiklemiştir.

Diğer yandan Osmanlı coğrafyasında, Tanzimat'tan önce daha sınırlı olan örgütlenme faaliyetleri, toplumsal özgürleşmeye yönelik Tanzimat ve Islahat Fermanlarının sunduğu esneklik çerçevesinde hız kazanmaya başlamıştır. Ayrıca siyasi amaçlı örgütlenmeler dışında, kanuni bir dayanağı olmasa bile örfi olarak dernek kurma hakkı izne bağlanmıştır.³⁹⁵ Bu dönemde eğitim alanında da ortaya çıkan gelişmeler, özellikle kültürel bağlamda Rumların örgütlenmesine katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda, Anadolu Rumları arasında eğitimle ilgili faal bir şekilde

³⁹⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 127.

³⁹⁵ Hatemi, "*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi*", s. 201. Ancak bu dönemde cemiyetlerin kurulmasına ilişkin yasal bir mevzuat olmadığından, ortaya çıkan oluşumların devletten izin alma yoluyla kurulup kurulmadıklarına dair kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Aynı sorunun dile getirildiği bir başka çalışma için bkz. Çağla Derya Tağmat, **İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 28-29.

çalışan ilk cemiyet yine İzmir'den çıkmıştır. 1838 yılında kurulan *Mouseion Cemiyeti*³⁹⁶ Rumların Anadolu'daki ilk ilmi cemiyeti olarak kabul edilmektedir.

Evangeliki Okulu'nun³⁹⁷ kütüphanesini düzenlemek için bir araya gelen bir grup genç tarafından kurulan *Mouseion Cemiyeti*, ticari, edebi ve ahlaki konularda fikir alışverişinde bulunmak ve çeşitli dersler vermek suretiyle zihinsel gelişimin sağlanması amaçlarına yönelmiştir.³⁹⁸ 1853'te *Filologikon Mouseion* (Φιλολογικόν Μουσεῖον)³⁹⁹ adını alan cemiyet, bu tarihten itibaren amacını, seçme gazeteleri, bilimsel dergileri ve Avrupa kitaplarını okuma yoluyla yararlı bilgileri yaymak, toplum yararına ders vermek ve böylece aydın ve eğitilmiş bireyler yetiştirmek olarak belirlemiştir.⁴⁰⁰ Cemiyet, 1873'te yine bir isim değişikliğine giderek *Mouseion ve Evangeliki Okulu'nun Kütüphanesi* (Μουσεῖον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής/ *Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis*) adını almış ve 1888 yılından itibaren görevini Evangeliki Okulu'nun mütevelli heyetine devretmiştir.⁴⁰¹

Yalnızca edebi konularda değil, aynı zamanda arkeoloji, epigrafi ve nümismatik alanında da çalışmalar yapan *Mouseion Cemiyeti*, 35 bin ciltlik eser ve 180 nadir el yazmasının bulunduğu bir kütüphanenin yanı sıra, seramikler, çömlekler, kabartmalar, mermer heykeller ve yazıtlar gibi yaklaşık 3000 parçadan

³⁹⁶ Μουσεῖον (Ελληνικόν Μουσεῖον)/*Mouseion* (Ellinikon *Mouseion*). Bu cemiyet, tıpkı Filomousos Eteria'da olduğu gibi yine Yunan mitolojisinde yer alan Musalara atfen *Mouseion* adını almıştır. Bir nevi akademi işlevine sahip olan cemiyetin adı, Türkçeye ilim yuvası, ilim evi şeklinde çevrilebilir. Nitekim cemiyetin seçtiği isimle bağlantılı olarak *Amaltheia* adlı İzmir Rum gazetesinde ele alınan bir makalede, Yunan mitolojisinde bellek tanrıçası Mnimosyni'nin kızları olarak anılan Musalardan bahsedilerek, *Mouseion Cemiyeti* bu Musalarla ilişkilendirilmiştir. İ. İsidoridis Skylissis, "*İ Genesis tis Efim. Amaltheias*", **Amaltheia**, 25 (7) İouliou 1888, Etos N', Arith. 4193, s. 1. Keza *Mouseion Cemiyeti*'nin ilerleyen süreçte çıkardığı, bir nevi bilimsel yayını niteliğindeki dergisinde yer alan bir başka makalede de, Antik Yunan'da akademi anlamında kullanılan ve Musalara atfen *Mouseion* adını alan kurumlardan bahsedilmiş, İzmir *Mouseion*'u ile karşılaştırma yapılarak İzmir'in ve İzmir *Mouseion*'unun önemi vurgulanmıştır. Dionysiou Markopoulou, "*Peri Mouseion kai Vivliothikon para tois Arhais Ellisi kai peri tou en Smyrni Mouseiou kai tis Vivliothikis tis Evangelikis Sholis*", **Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis**, Periodos Triti, Etos Proton kai Defteron 1878-9 kai 1879-80, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1880, s. 1-33.

³⁹⁷ Ευαγγελική Σχολή/Evangeliki Sholi. Türkçeye Evangeliki Mektebi veya Evangeliki Okulu olarak geçmiştir. İzmir'de 18. yüzyılın başlarında kurulmuş okul, 1922'ye kadar İzmir Rumlarının köklü eğitim kurumlarından biri olarak eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Ath. Palaiologou, **İmerologion tis Anatolis: Politeiografikon kai Filologikon tou Etous 1883**, Etos Defteron, Typois Thrakis, en Konstantinoupolei, 1882, s. 74; Stavros Th. Anestidis, "*İ Paideia kai o Politismos*", **Hamenes Patrides: Smyrni, İ Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou**, Ta Nea, 2002, s. 92.

³⁹⁸ Anestidis, **a.g.m.**, s. 92.

³⁹⁹ Türkçeye Edebiyat Evi şeklinde çevrilebilir.

⁴⁰⁰ **Amaltheia**, 24 Dekemvriou 1853, Etos ΙΣ', Arith. 775, s. 4. Bu gazetede zaman zaman cemiyete dair haberler yer almıştır.

⁴⁰¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 76, 79.

oluşan bir arkeoloji müzesi oluşturmuş ve çoğunluğu Anadolu menşeli olmak üzere 15 bin sikkeden oluşan bir nümismatik koleksiyonunu bünyesinde toplamıştır.⁴⁰² Ayrıca Yunan entelektüel camiasından seçkin isimlerin yanı sıra, Avrupa'nın saygın bilim adamları ve devlet adamlarına da fahri üyelikler vererek zengin bir üye profili çizen cemiyet,⁴⁰³ çok yönlü çalışmaları ve Yunan kültür dünyasına sunduğu katkı ile önde gelen Rum cemiyetleri arasında yerini almıştır.

Osmanlı Rumlarında cemiyetleşme hareketinin hız kazandığı ve cemiyet kültürünün olgunlaşmaya başladığı Tanzimat döneminde, yalnızca İzmir'de değil, Osmanlı başkenti başta olmak üzere, Anadolu'nun birçok bölgesinde bilimsel ve edebi konularda tartışmak ve fikirsel düzlemde gelişim sağlamak amacıyla bir araya gelen insanların oluşturduğu⁴⁰⁴ birçok kültürel nitelikte örgütlenme ortaya çıkmıştır. Bu örgütlenmeler, eğitimin, bilimin, sanatın yaygınlaştırılması fikrini ileri taşıdıkları gibi, Helenizm'in yayılmasına da aracılık etmişlerdir.⁴⁰⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumlar arasında bir "*cemiyet çılgınlığı*"⁴⁰⁶ halini alacak olan cemiyetleşme hareketine, daha önce bahsi geçen Yunanistan menşeli oluşumlar ile İzmir'in ilk cemiyetleri örnek teşkil ettiği kadar, Osmanlı Devleti'ndeki resmi oluşumlar ve Müslümanların kurduğu cemiyetler de katkı sağlamıştır.

Bu perspektifte değerlendirilebilecek olan *Encümen-i Dâniş*, Osmanlı Devleti'nin ilk resmi ilim kurulu olarak 1851 yılında açılmıştır.⁴⁰⁷ Çoğu araştırmacı

⁴⁰² Anestidis, **a.g.m.**, s. 92-93. Cemiyetin el yazmaları koleksiyonuna yönelik oluşturduğu katalog için bkz. A. Papadopoulou tou Kerameos, **Katalogos ton Heirografon tis en Smyrni Vivliothikis tis Evangelikis Sholis**, Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis, Typografeion o Typos, Smyrni, 1877.

⁴⁰³ Cemiyetin fahri üyelerinin bir listesi için bkz. **Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis**, Periodos Deftera, Etos Defteron kai Triton 1876-1878, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1878, s. λ'-λστ'.

⁴⁰⁴ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁰⁵ Matoula Kouroupou, "*Vivliografia Entypon ton Mikrasiatikon İdrymaton kai Syllogon 1846-1922*", **DKMS**, Tomos Tritos, Athina, 1982, s. 150.

⁴⁰⁶ Συλλογομανία/Sylogomania. Terimin Türkçe karşılığı cemiyet çılgınlığıdır. Konuyla ilgili birçok araştırma eserinde, Osmanlı'daki Rumlar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan cemiyetleşme hareketine bu isim verilmektedir. Örnek olarak bkz. Haris Eksertzoglou, "*İ Syngrotisi tou Dimosiou Horou stin Konstantinoupoli tou 19ou Aiona*", **O Ekso-Ellinismos: Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922 Pnevmatikos kai Koinonikos Vios**, Epistimoniko Symposio (30 kai 31 Oktovriou 1998), Etaireia Spoudon Neoellinikou Politismou Kai Genikis Paideias, s. 18; Matoula Kouroupou, "*Vivliografia Entypon ton Mikrasiatikon İdrymaton kai Syllogon: Prosthikes*", **DKMS**, Tomos Dekatos, Athina, 1993-1994, s. 236. Buna benzer bir yaklaşımı, 19. yüzyıl Osmanlı'sının bir nevi "cemiyetler çağı" görünümü teşkil ettiğini ifade ederek Mehmet Alkan da benimsemiştir. Alkan, "*Osmanlı'da Cemiyetler Çağı*", s. 6.

⁴⁰⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", **1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: Osmanlı İlimi ve Mesleki Cemiyetleri**, (Yay. Haz. Ekmeleddin

tarafından Fransız Akademisi'nin örnek alınarak kurulduğu ifade edilen *Encümen-i Dâniş*'in bir akademi olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, bu oluşumu bir ilim cemiyeti olarak nitelendiren araştırmalar da mevcuttur.⁴⁰⁸ Nitekim bu dönemde cemiyet terimi, birden fazla anlamı karşılamak için kullanılmıştır.⁴⁰⁹ Gerçekte resmi nitelik taşıyan kurumların bir kısmı da, isimlerinde cemiyet terimini kullanmayı tercih etmişlerdir.⁴¹⁰ Bu durum, genel olarak, II. Meşrutiyet dönemine kadar cemiyet teriminin kullanımıyla ilgili hukuki bir çerçevenin oluşturulmamış olmasından kaynaklanmıştır.⁴¹¹ Ancak Darülfünun'da okutulacak kitapların telif ve tercümesini yapmak amacıyla oluşturulan *Encümen-i Dâniş*⁴¹² örneğinden hareket edildiğinde, bu oluşumun, cemiyetten ziyade Meclis-i Maarif-i Umumiye'ye bağlı olarak çalışan resmi bir kuruluş olduğunu⁴¹³ vurgulamak gerekmektedir.

Öte yandan 1861 yılında kurulan *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, *Encümen-i Dâniş* gibi resmi bir kuruluş olarak değil, özel bir cemiyet olarak ortaya çıkmıştır.⁴¹⁴ Üye sayısı bakımından Müslümanların ağırlıkta olduğu ilk ilmi cemiyet⁴¹⁵ olma özelliği taşıyan *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*, Batı akademileri gibi bilim adamlarının oluşturduğu bir teşekkül değil, daha ziyade Batı kültürünü tanıma imkânı bulan ve yabancı dil bilen, aydın devlet adamlarının oluşturduğu bir cemiyettir. Bilimin Osmanlı halkına tanıtılması amacını üstlenen cemiyet, bir kütüphane ve okuma salonu da açarak Türkçe, Fransızca, İngilizce, Yunanca ve Ermenice gazete ve

İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987, s. 198-199.

⁴⁰⁸ Encümen-i Dâniş'in cemiyet olarak algılanmasında, Ahmet Cevdet Paşa'nın "...Paris'in Akademi nam meclisi tarzında bir Cemiyet-i İlmiye teşkili" şeklindeki sözleri etkili olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa'nın Tezakir adlı eserinden akt. İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", s. 199-200; Osman Zahit Küçükler, "*Encümen-i Daniş'in Kurumsal Yapısı*", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 45, S. 2, Haziran 2012, s. 142.

⁴⁰⁹ Hatemi, "*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi*", s. 201; Alkan, "*Osmanlı'da Cemiyetler Çağı*", s. 6.

⁴¹⁰ Tefrik Cemiyeti, Cemiyet-i Mahsusa, Telif ve Tercüme Cemiyeti, Mecelle Cemiyeti gibi. Alkan, "*Osmanlı'da Cemiyetler Çağı*", s. 6.

⁴¹¹ Alkan, "*Osmanlı'da Cemiyetler Çağı*", s. 6.

⁴¹² Encümen-i Dâniş'in organizasyonu, işleyişi ve üstlendiği görevlere yönelik bilgilerin yer aldığı kuruluş nizamnamesi için bkz. **Takvim-i Vekayi**, 1 Haziran 1851 (1 Şaban 1267), No: 449.

⁴¹³ İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", s. 199.

⁴¹⁴ İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", s. 202, 204.

⁴¹⁵ Her ne kadar bir kısım araştırmacı tarafından Osmanlı Devleti'nde Müslümanların teşkil ettiği ilk ilmi cemiyet olarak 1800'lerin başında kurulan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi zikredilse de, bu teşekkülün cemiyet niteliği taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır. Yine de ilmi bir topluluk olarak kabul gören bu teşekkül, Beşiktaş ulema grubu olarak da adlandırılmaktadır. Kazım Yetiş, "*Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 552-553; İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", s. 199; Alkan, "*Osmanlı'da Cemiyetler Çağı*", s. 6.

dergileri toplum hizmetine sunmuştur.⁴¹⁶ Maddi sıkıntılar nedeniyle 1867'de faaliyetine son veren *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin, üyeleri arasında ulema sınıfına mensup kişilerin bulunmayışı da, modernleşme hareketi içinde yetişen yeni aydın tipinin toplum içinde yer edinmeye başladığını göstermesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır.⁴¹⁷ Neticede, *Encümen-i Dâniş*'in yanı sıra *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* de, ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan eğitimle ilgili oluşumlara esin kaynağı olmuştur.

Bütün bu bilgiler ışığında, Osmanlı Rumlarının örgütlenmesi bağlamında, Batı akademilerinin model oluşturarak cemiyetleşme hareketinin doğuşuna katkı sağladığını, ardından Atina ve İzmir'de filizlenen cemiyetlerin, hareketin olgunlaşmasına öncülük ettiğini ve son olarak Osmanlı merkezli oluşumların da bu hareketin hızlanmasına olumlu etkide bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu doğrultuda, İstanbul Rumları arasında da başlayan ve hızla yayılan cemiyetleşme hareketi, zaman içinde İzmir'in bu alandaki öncü kimliğini gölgede bırakacak bir düzeye ulaşmıştır. 19. yüzyılın başlarına kadar uzanan bir cemiyetleşme geleneğinin mirasçıları olarak ortaya çıkan⁴¹⁸ İstanbul Rum cemiyetlerinin gelişmesinde, Islahat Fermanı'nın yarattığı özgürlük ortamı kadar, Yunanistan devletinin izlediği Helenizm politikasının da etkisi olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'daki Rumların Helenleştirilmesi projesi kapsamında, İstanbul Rum cemaati önemli bir rol üstlenmiş, cemiyetler yoluyla Anadolu içlerindeki Rum nüfusu kültürel bağlamda dönüştürme görevine soyunmuşlardır.⁴¹⁹

İstanbul Rumları, cemaate dayalı kimliklerini, cemiyetlerle geliştirme yoluna girerlerken, kurdukları cemiyetlere, İzmir menşeli oluşumların yanı sıra, özellikle 1836 yılında Atina'da kurulan *Maarifperver Cemiyet*'i model olarak almışlardır.⁴²⁰

⁴¹⁶ İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", s. 213, 216.

⁴¹⁷ İhsanoğlu, "*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri*", s. 208.

⁴¹⁸ Vassiadis, **a.g.e.**, s. 43.

⁴¹⁹ Anadolu'daki Rum nüfusun Helenleştirilmesi projesiyle, şehir cemaatleri, civar bölgelerdeki kırsal nüfusu kültürel olarak içine katmayı başarmıştır. Kechriotis, "*Yunan Smyrna'sı: Cemaatlerden Tarihin Pantheon'una*", s. 78.

⁴²⁰ Augustinos, **a.g.e.**, s. 247. Vassiadis de, Rumların kültürel bağlamda cemiyetleşme hareketine en büyük etkiyi Maarifperver Cemiyet'in yaptığını ifade etmektedir. Vassiadis, **a.g.e.**, s. 44. Bir önceki bölümde Maarifperver Cemiyet'in eğitimle ilgili faaliyetlerinden ve Anadolu'daki etkinliğinden bahsedilmiştir.

Yunanistan'da eğitim konusunda önemli bir figürü temsil eden *Maarifperver Cemiyet*'in model seçilmesinde, eğitimi önceleyen yaklaşımı ile ulusal bilinç yaratma konusunda ve soydaşlar arasında bağ kurarak dayanışma olgusunu yerleştirmedeki başarısı, hiç şüphesiz etkili olmuştur.

Bu kapsamda ortaya çıkan ilk oluşum, *Maarif Mektebi* (Εκπαιδευτικόν Φροντιστήριον /Ekpaideftikon Frontistirion) adıyla 1861 yılında kurulmuştur.⁴²¹ Osmanlı'daki Ortodoks topluluklar ve kadınlar arasında köken ve dil ayrımı gözetmeksizin eğitimin yayılması amacına yönelen cemiyet, okullar kurmak, ders kitapları yayımlamak, yoksul öğrencileri ve eğitim kurumlarını desteklemek gibi bir faaliyet alanı oluşturmuştur.⁴²² Ancak bunları uygulayamadan etkinliğini yitiren cemiyetin misyonunu, çeşitli özel oluşumlar üstlenmiştir.⁴²³ Bunlardan biri, hiç kuşkusuz, *Maarif Mektebi*'yle aynı yıl kurulan ve Rum dünyasına damgasını vuran *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως /Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos),⁴²⁴ nam-ı diğer *Syllogos*⁴²⁵ olmuştur.⁴²⁶

Çeşitli edebi ve bilimsel konularda araştırmalar ve çalışmalar yapmak üzere kurulan *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti*,⁴²⁷ Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar arasında eğitimin yaygınlaştırılması hedefini ön plana çıkarmış ve sonraki süreçte kurulacak olan cemiyetlere örnek teşkil ettiği gibi, Rumlar için adeta bir eğitim

⁴²¹ Od. İalemos, "Ι Ιστορία του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλογού και τις Επιδράσεις Αυτού επί τις Εκπαιδευτικές εν Τουρκία Ενέργειες του Ίμετερου Εθνούς", ΕΦΣΚ, Τόμος ΙΒ', 1877-78, εν Κωνσταντινουπόλει, 1879, σ. 7.

⁴²² **Καταστατικόν ἰ Θεμελιώδης Κανονισμός του εν Κωνσταντινουπόλει Εκπαιδευτικού Frontistirionu**, Typois E. I. Lazaridou, εν Κωνσταντινουπόλει, 1862, σ. 1-2.

⁴²³ Hr. G. Pantazidis, "Vraheia Ekthesis tis Paideftikis Draseos tou en Konstantinoupolei Ellinikou Filologikou Syllogou (1861-1904)", **İmerologion ton Ethnikon Filanthropikon Katastimaton tou Etous 1905**, Etos Proton, Typois Adelfon Gerardon, εν Κωνσταντινουπόλει, 1904, σ. 122.

⁴²⁴ İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti, farklı kaynaklarda Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi olarak da yer almaktadır. Bu kullanıma bir örnek için bkz. Haris Eksertzoğlu, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, (Çev. Foti Benlisoy – Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.

⁴²⁵ Σύλλογος/Syllogos. Başlı başına cemiyet anlamına gelen syllogos kavramı, genel olarak İstanbul ve Anadolu'da kurulan bütün Rum eğitim cemiyetlerinin üzerinde bir konuma sahip olan İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'ne atfen kullanılan özel bir nitelemedir.

⁴²⁶ 1879 yılında Atina'da düzenlenen Helen Cemiyetleri Kongresi'ne, İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti tarafından sunulan raporda, önce Maarif Mektebi'nin amaçlarından bahsedilmiş ve Edebiyat Cemiyeti'nin amaçları da bu çerçevede ifade edilmiştir. "Ekthesis ton Ergon tou en Konstantinoupolei Ellinikou Filologikou Syllogou", **Synedrion ton Ellinikon Syllogon: Praktika tis Protou Autou Synodou, en Athinai en Etei 1879**, ek tou Typografeiou Petrou Perri, εν Athinai, 1879, σ. 101-103.

⁴²⁷ Pantazidis, **a.g.m.**, s. 122.

bakanlığı⁴²⁸ şeklinde çalışmasından dolayı diğer cemiyetler arasında idari bir üstünlüğe sahip olmuştur.⁴²⁹ Cemiyet, Osmanlı Devleti'ndeki Rum eğitim sisteminin, merkezi koordinasyon altında bir bütünlük içinde gelişmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda, Anadolu ve Rumeli'deki Rum okulları için kitaplar hazırlayan cemiyet, kendi oluşturduğu programlara göre eğitim-öğretim yapılmasını sağladığı gibi, gönderdiği müfettişlerce de okulların denetlenmesini gerçekleştirmiştir.⁴³⁰

Anadolu'nun en ücra köşesine kadar Rumların yaşadığı her yerde eğitim ve aydınlanma faaliyetlerine girişen *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti*, kültürel açıdan çok yönlü etkinliklerde bulunmuştur. Filoloji ve arkeoloji, bilim ve doğal bilimler, eğitim, toplumsal ahlak ve güzel sanatlar olmak üzere beş komisyon halinde çalışan cemiyet,⁴³¹ İstanbul ve Anadolu Rumlarıyla ilgili etnografik malzeme toplamış, Yunan bilim adamları ve düşünürlerin biyografilerini hazırlamış, eserlerini yorumlamış ve yayımlamış, İstanbul ve Anadolu'daki Rum yapıtlarını ve binalarını incelemiştir.⁴³² Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden cemiyet ve cemaatler ise eğitim kurumlarının desteklenmesi veya amaçlarının gerçekleştirilmesi için yardım talep ederek *Edebiyat Cemiyeti*'ne raporlar göndermişlerdir.⁴³³

Diğer yandan cemiyetin, bir nevi Rum bilimler akademisi gibi bir işlevi olduğu da göze çarpmaktadır. Avrupa akademileriyle bilimsel ilişkiler kuran cemiyet, bu akademilerden fahri üyeler seçmiş, ayrıca Osmanlı'nın yüksek kademelerinde yer alan devlet adamları⁴³⁴ ve birçok Osmanlı yazarı da cemiyetin fahri üyeliğini kabul etmiş ve cemiyet üyelerinin bir kısmı da Avrupa akademilerine fahri üye olarak seçilmişlerdir.⁴³⁵ Ayrıca zaman zaman kuruluş yıldönümlerinde çeşitli etkinlikler düzenleyen cemiyetin, bu faaliyetlerine Osmanlı üst düzey

⁴²⁸ İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin faaliyetlerini detaylı bir şekilde ele alan ve cemiyetin İstanbul ve Anadolu'daki Rumlar için resmen olmasa da fiilen bir eğitim bakanlığı görevini üstlendiğini dile getiren bir çalışma için bkz. Tatiana Stavrou, **O En Konstantinoupolei Ellinikos Filologikos Syllogos: To Ypourgeion Paideias tou Alitrotou Ellinismou**, Athinai, 1967.

⁴²⁹ Eksertzoğlu, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati**, s. 2-5.

⁴³⁰ Tekeli-İlkin, **Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi**, s. 102-103.

⁴³¹ **PEFSK**, 19 Maiou 1880, Tomos IE', 1880-81, Typois S. İ. Voutyra, en Konstantinoupolei, 1884, s. 24.

⁴³² Tekeli-İlkin, **Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi**, s. 103.

⁴³³ Eksertzoğlu, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati**, s. 54; **PEFSK**, 19 Maiou 1880, Tomos IE', s. 26-28.

⁴³⁴ Örneğin Osmanlı vezirlerinden Abdurrahman Sami ve Yusuf Kamil Paşalar da cemiyetin fahri üyeleri arasında yer almıştır.

⁴³⁵ Tekeli-İlkin, **Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemi**, s. 102.

yetkililerin de iştirak etmesi, cemiyetin devletle geliştirdiği olumlu ilişkiyi göstermesi açısından dikkate değerdir.⁴³⁶

İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti'nin Rum dünyası açısından büyük önem taşıyan faaliyetlerinden ve 1860'lara kadar sakin seyreden cemiyetleşme olgusunu *cemiyet çılgınlığına* eviren fitili ateşlemesinden dolayı, cemiyetleşme hareketinde genel olarak İstanbul merkezli bir anlatım tercih edilmektedir. Zira *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti*'nin kurulmasının ardından, İstanbul'un hemen her semtinde farklı türlerde birçok cemiyet ortaya çıkarken, cemiyetleşme olgusu, İstanbul Rum Ortodoks cemaatinin hâkim kültürel göstergesi durumuna gelmiştir.⁴³⁷

Ancak Anadolu'da da Rumların yaşadığı hemen her bölgede eğitim-kültür cemiyetlerinden, sosyal yardımlaşma cemiyetlerine, kadın cemiyetlerinden, ticari ve mesleki cemiyetlere ve hatta spor cemiyetlerine kadar çok geniş bir yelpazede örgütlenme faaliyetleri görülmüştür. Anadolu'da kurulan bu cemiyetler, kendi dinamiklerinin ve ihtiyaçlarının belirlediği bir ereve içinde geliştiyse de, başta *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti* olmak üzere, Atina menşeli *Maarifperver Cemiyet* ve *Anatoli Cemiyeti* de Anadolu cemiyetlerinin biçimlenmesinde rol oynamış ve bu cemiyetler ile karşılıklı bir etkileşim içinde bulunmuştur. Ancak Anadolu Rumları yalnızca Helenizm propagandasının bir sonucu olarak cemiyetleşme yoluna gitmemiş, aynı zamanda cemaat kültürü ve cemaatlerine sıkı sıkıya olan bağlılık da cemiyetleşmenin önünü açmıştır.

Anadolu cemiyetleri ile karşılıklı etkileşim sağlayan bir diğer grubu ise özellikle Anadolu'nun i kesimlerinden daha iyi ekonomik olanaklar dolayısıyla İstanbul'a ve Osmanlı Devleti'nin diğer büyük merkezlerine göç eden Rumların kurdukları cemiyetler oluşturmuştur. Göçmen Rumlar, cemaat yapısına eklemlenebilmek, sıkı ilişkiler geliştirerek dayanışma sağlayabilmek için cemiyetler

⁴³⁶ Cemiyetin 1893 yılındaki 32. kuruluş yıl dönümüne ilişkin Neologos dergisinde yer alan bir habere göre, cemiyet bütün cemiyetlerin atası olarak nitelendirilmiştir. Yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen etkinliğe iştirak edenler arasında Rum Ortodoks Patriğinin yanı sıra, çok sayıda metropolit ve din adamının, Yunanistan'ın ve Osmanlı Devleti'nin üst düzey devlet görevlilerinin ve birçok temsilcinin yer aldığı dikkati çekmektedir. **Neologou Evdomadiaia Epitheorisis**, Arith. 31, Tomos B', 23 Maiou 1893, s. 611-612.

⁴³⁷ Eksertzoğlou, "*İ Syngrotisi tou Dimosiou Horou stin Konstantinoupoli tou 19ou Aiona*", s. 18. İstanbul'da kurulan Rum cemiyetleri ile ilgili kapsamlı bir çalışma için bkz. Çağla Derya Tağmat, **İstanbul'da Helenizm: Sosyo-Kültürel rgtlenmeler (1908-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

kurmaya yönelmişler ve yerleştikleri şehirlerde, cemaatlerinin bir minyatürünü yeniden üretme çabalarında önemli yer tutan cemiyetleri aracılığıyla var olmuşlardır.⁴³⁸ Bir nevi hemşehrilik cemiyetleri olarak da adlandırılabilir bir örgütlenme yolu benimseyen göçmen Rumlar, hem kendi aralarında hem de göç ettikleri bölgelerdeki soydaşları için sosyal dayanışma ve yardımlaşma bağlamında önemli çaba göstermişlerdir.

⁴³⁸ Stefo Benlisoy, “İstanbul’da Yaşayan Nevşehirli Ortodokslar Tarafından Kurulan Papa Yeorgios Nam Cemiyet-i Islahiyyesi”, **Tarih ve Toplum**, S. 236, Ağustos 2003, s. 35.

İKİNCİ BÖLÜM

BATI ANADOLU'DA RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)

Bu çalışmada Batı Anadolu, Osmanlı idari teşkilatlanmasına göre Aydın ve Hüdavendigâr vilayetleri ile Biga müstakil sancağını kapsayan bir coğrafi bölge olarak ele alınmıştır. Batı Anadolu hem coğrafi konumundan hem de sosyo-ekonomik dinamiklerinden ötürü, Osmanlı Devleti'nde ilk Rum cemiyetlerinin ortaya çıktığı bölgedir. Buradaki Rumların örgütlenme hareketleri, Tanzimat'tan önceye uzanan bir dönemde örfi kurallara bağlı olarak ortaya çıktığı gibi, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmış, Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilanı ile da *cemiyet çılgınlığı* gitgide şiddetlenmiştir. II. Meşrutiyet'in eşitlik, kardeşlik, özgürlük vurgusu, cemiyetlerin kurulmasında yeni bir itici güç olmuştur. Cemiyetleşme faaliyetleri, 1909 yılında yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu⁴³⁹ ile yasal bir zeminde devam ederken, kuruluşları daha eskiye dayanan cemiyetlerin bir kısmı, kanunun öngördüğü düzenlemelere ayak uydurmuş, bir kısmı kapanmış, ayrıca yeni cemiyetler de teşkil edilmiştir.

Cemiyetler Kanunu'nun siyasi cemiyet teşkilini yasaklamasının ardından, cemiyetlerin seçtiği isimler de genellikle yanılıcı olmuştur. Osmanlı idarecilerinin hedefi olmamak ve faaliyetlerini sürdürebilmek için yeniden oluşturulma yoluna giderek isim değiştiren cemiyetlerin bir kısmı, hayırsever ve kültürel pelerin altında etnik içerikli faaliyet de göstermiştir.⁴⁴⁰

İlerleyen süreçte ortaya çıkan siyasi gelişmelerin ve birbirini izleyen savaşların etkisiyle Batı Anadolu Rumlarının teşkil ettikleri cemiyetlerin niteliklerinde birtakım değişiklikler görülmeye başlamıştır. Mübadeleye kadar uzanan zaman diliminde, siyasal ve toplumsal koşullara bağlı olarak cemiyetler yeni biçimler almış, birçoğu dönemin siyasi iklimine kapılıp gitmiş ve faaliyet alanları ne

⁴³⁹ Cemiyetler Kanunu tasarısının Meclis-i Mebusan'daki müzakere süreci için bkz. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. 4-6 (1325), İnikad: 96, 101, 103, 106, 114, 115, 119, 127. 16 Ağustos 1909 tarihinde yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu metni için bkz. **Takvim-i Vekayi**, 7 Şaban 1327, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), No: 310, s. 11-13; **Düstur**, II. Tertip, C. I, s. 604-608, No: 2393, 29 Receb 1327, 3 Ağustos 1325 (16 Ağustos 1909). 21 Ağustos 1909'da Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. maddeyle birlikte, cemiyet kurma hak ve hürriyeti anayasal açıdan da güvence altına alınmıştır. **Düstur**, II. Tertip, C. 1, s. 638-644, No: 2402, 5 Şaban 1327, 8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909).

⁴⁴⁰ Sideri, **a.g.e.**, s. 54, 57.

olursa olsun, cemiyetlerin, kültürel Helenizm'den siyasi Helenizm'e yönelmesi, başka bir deyişle *Megali İdea* bağlantısı, hissedilir düzeyde artmaya başlamıştır.⁴⁴¹

2.1. Aydın Vilayeti

Aydın vilayeti, idari açıdan İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe (Muğla) ve Denizli sancaklarını kapsamaktadır. Menteşe, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bağımsız bir sancak haline gelse de,⁴⁴² daha önce Aydın vilayetine bağlı olduğu için bu bölümde incelenmesi uygun görülmüştür.

Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin idari taksimatına göre, Aydın vilayeti dâhilinde yerleşmiş olan Rum nüfus İzmir, Efes, İlioupolis ve Thira (Aydın ve Tire), Filadelfia (Alaşehir), Anea (Soğucak-Kuşadası), Krini (Çeşme), Vryoula (Urla), Pergamos (Bergama)⁴⁴³ ve Sardeis (Salihli-Sart) Metropolitliklerine bağlıdır.⁴⁴⁴

1914 yılına ait Osmanlı nüfus istatistiğine göre, Aydın vilayetinin Menteşe sancağı dâhil, toplam nüfusu 1.819.616'dır.⁴⁴⁵ Bu sayı içinde Rumlar, 319.019'lük nüfuslarıyla yüzde 17.5 gibi bir orana sahiptir. Vilayet dâhilindeki diğer Gayrimüslim topluluklar arasında Yahudiler, 36.656 kişiden oluşan nüfuslarıyla ikinci sırada yer alırken, Yahudileri 19.407'lik nüfusla Ermeniler takip etmiştir.⁴⁴⁶

Bu durumda Aydın vilayetindeki en kalabalık Gayrimüslim topluluğu Rum Ortodokslar oluşturmaktadır. Aydın vilayeti, aynı zamanda, Anadolu genelinde Rumların en çok nüfusa sahip olduğu bölgedir.

Resmi Osmanlı istatistiği haricinde, Atina Üniversitesi tarih profesörlerinden Georgios Sotiriadis'in, 1912 yılını temel alarak hazırladığı istatistikte, Aydın vilayetindeki Rum nüfusu için verdiği toplam sayı 622.810'dur.⁴⁴⁷ Ancak Osmanlı Devleti'ndeki Yunan diplomatik temsilcilikleri ile Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin

⁴⁴¹ Sideri, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁴² Serdal Soyluer, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, Sayı: 13, Yıl: 2006/Güz, s. 132.

⁴⁴³ Tam ismi Pergamos ve Adramyttion (Bergama ve Edremit) Metropolitliğidir.

⁴⁴⁴ Metropolitliklerle ilgili bilgi için bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 80-81, 83-91, 93-95.

⁴⁴⁵ 1905-1906 nüfus sayımı temel alınarak hazırlanan 1914 yılı nüfus istatistiğinde Menteşe sancağı, Aydın vilayetinden bağımsız olarak gösterilmiştir. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 392-395. Aydın vilayeti ve Menteşe sancağının toplam nüfusu için bkz. **a.g.e.**, s. 362-367, 392-395.

⁴⁴⁶ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 362-367, 392-395.

⁴⁴⁷ George Sotiriadis, **An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, Edward Stanford Ltd., London, 1918, s. 9.

çalışmaları sonucunda elde edilen Sotiriadis verilerinin, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'ın toprak talepleri için Eleftherios Venizelos Hükümetinin resmi dayanağı olarak kullanıldığı⁴⁴⁸ göz önüne alındığında, iki nüfus istatistiği arasındaki belirgin farkın nedeni de anlaşılacaktır.

Diğer yandan, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı da Osmanlı coğrafyası genelinde ciddi demografik değişimlere neden olmuştur. Bu süreçte ilk olarak Balkan Savaşlarının etkisiyle başlayan göç dalgası, temelde iki yönlü olarak gelişmiş ve önce Balkan Müslümanları, savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınmış, ardından da özellikle Batı Anadolu kıyılarından büyük bir Rum nüfusu Yunanistan'a göç etmiştir.⁴⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hükümetlerinin izlediği politikalar neticesinde de yalnızca Batı Anadolu'da değil, Rumların yaşadığı hemen her bölgede, kimi zaman zorunlu kimi zaman isteğe bağlı yer değiştirmeler yaşanmıştır.⁴⁵⁰

Bu çerçevede, Aydın vilayetinde yaşayan Rumların, savaş dönemlerindeki nüfus hareketliliklerine ek olarak, siyasi konjonktür de göz önünde bulundurulduğunda, örgütlenme faaliyetlerinde koşullara bağlı dalgalanmalar yaşandığını söylemek mümkündür. Ancak her koşulda, Anadolu Rumlarının ticari ve kültürel açıdan kalbi olan İzmir başta olmak üzere, Aydın vilayetinin genelinde Rumların cemiyetleşme faaliyetleri önemli bir düzeyde devam etmiştir.

2.1.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Batı Anadolu'nun Batı'ya daha açık konumu dolayısıyla bu bölgedeki Rumlar arasında aydınlanma hareketinin erken bir dönemde başladığı dile getirilmiştir. Bu doğrultuda henüz Tanzimat ilan edilmeden başlayan örgütlenme faaliyetlerinde iktisadi nitelikli oluşumların yanı sıra, aydınlanmacı eğilimler taşıyan eğitim ve kültür hareketleri ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

⁴⁴⁸ Nakracas, **a.g.e.**, s. 71; Kitromilides-Alexandris, "*Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration*", s. 23.

⁴⁴⁹ Mehmet Yılmaz, "*Balkan Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Yunanistan'a Rum Göçleri*", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, Güz 2001, s. 16, 18-20.

⁴⁵⁰ Bütün bu göç hareketlerinde, Balkan Savaşlarında Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın karşı karşıya gelmesinin payı oldukça büyüktür. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilanı için bkz. **ELÍA, Arheio Eleftheriou Venizelou**, Fak. 68.6.1.001, 5 Oktovriou 1912.

hız kazanan bu hareketler, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamından da en iyi şekilde yararlanmışlardır.

Bu süreçte Anadolu Rumları arasında Yunan kültürünün yayılması amacıyla eğitime ayrı bir önem verilmiştir. Cemaat okulları desteklenmiş, Türkleşmeye daha yatkın olan Anadolu'nun iç kesimlerine Yunan öğretmenler gönderilmiş, en küçük Rum yerleşiminde bile eğitime yönelik cemiyetler kurulmuş veya en azından halkın kültürel gelişimi için kütüphane veya okuma salonları teşkil edilmiştir.⁴⁵¹

Aydın vilayeti içinde sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin en yüksek olduğu İzmir sancağının, Anadolu Rumları açısından ticari olduğu kadar düşünsel bir merkez de olması, eğitim ve kültür faaliyetlerine de yansımıştır. İzmir Rumlarının okulları, cemiyetleri ve kulüplerinin yanı sıra, kütüphaneleri, tiyatroları, matbaaları, gazeteleri ve dergileri, kültürel zenginliklerinin en çarpıcı örneklerini oluşturmaktadır.⁴⁵²

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte İzmir başta olmak üzere Aydın vilayetinin hemen her bölgesinde birçok eğitim ve kültür cemiyetinin faaliyet gösterdiği dikkati çekmektedir. Çoğu Meşrutiyet öncesi kurulan cemiyetlerden başka, Meşrutiyet coşkusunun ardından ortaya çıkan cemiyetler de mevcuttur. Örneğin İzmir'de Aralık 1908'de, henüz bir nizamnamesi olmadığı için amacını gazeteden duyuran *Korais Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης “Ο Κοραΐς” /Filekpaideftiki Adelfotis “Ο Κοραΐς”), ilköğretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması üzerine eğilmiştir.⁴⁵³ Mamoni, bu cemiyetin, 1886 yılında aynı isimle kurulan ve amacı Evangeliki Okulu'ndaki yoksul öğrencileri desteklemek olan bir başka cemiyetin devamı olabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁵⁴

İzmir'deki bir başka eğitim cemiyeti de, Meşrutiyet öncesi kurulup, 1908 yılında faaliyetine devam ettiği bilinen *Aziz Nikolaos Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ο Άγιος Νικόλαος /Filekpaideftiki Adelfotis Ο Αγιος Νικόλαος)'dir. 1922'deki büyük İzmir yangınında yok olan aynı isimli Rum

⁴⁵¹ Stefanou İ. Papadopoulou, “Eisagogi stin İstoria ton Ellinikon Filekpaideftikon Sylligon tis Othomanikis Aftokratorias kata ton 19o kai 20o Aiona”, **Parnassos**, Periodos Deftera, Tomos Δ', Arith. 2, Filologikos Syllogos Parnassos, Aprilios-Iounios 1962, s. 255.

⁴⁵² Rumlar tarafından İzmir'de çıkarılan gazeteler için bkz. **Salname-i Vilayet-i Aydın**, 25 Defa, H. 1326, (M. 1908), s. 208-209.

⁴⁵³ **İmerisia**, 12 Dekemvriou 1908, Arith. 943, s. 3.

⁴⁵⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 92.

mahallesinde kurulan cemiyet, halk için akşam okulları düzenlemiş, büyük bayramlarda yoksullara çeşitli yardımlar dağıtmış ve mahallenin okullarına büyük hizmetlerde bulunmuştur.⁴⁵⁵ 1908 yılında cemiyetin 15. yıldönümünü kutlayacağı bilgisine ise bir gazete haberinde rastlanmıştır. Yine aynı habere göre bu kutlamaya, cemiyet üyelerinin yanı sıra, bütün Hristiyan camiası davet edilmiştir.⁴⁵⁶

Bugünkü Bornova sınırları içinde kalan Kokluca'da⁴⁵⁷ II. Meşrutiyet öncesi kurulan (1907) *Filomousia Uhuvveti*, başka bir deyişle *Bilim ve Sanatsever*⁴⁵⁸ *Kardeşliği* (Αδελφότης “Φιλομουσία” /Adelfotis “Filomousia”), faaliyetini Meşrutiyet'in ardından da devam ettiren cemiyetlerden bir diğeridir. Cemiyetin, 1918 yılında bölge Rum çocuklarına kapılarını açan bir erkek okulu inşasında önemli hizmetleri olduğu bilinmektedir.⁴⁵⁹

1909 yılında kurulan *Halk Merkezi* (Λαϊκόν Κέντρον /Laikon Kentron) ise II. Meşrutiyet sonrası dönemde İzmir'in önde gelen eğitim cemiyetlerinden biri olarak literatüre geçmiştir. Stylianos N. Kollaros ile Dimitrios İoakeimidis tarafından kurulan cemiyet, Rum halkının, özellikle işçi sınıfının eğitimi üzerine eğilerek kültürel nitelikte ve toplum yararına faaliyet göstermiştir. Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle de sıkı ilişkiler geliştiren *Halk Merkezi*, 1910 yılında *Anatoli*'ye yazdığı bir mektupta, amacını, bölge Rum halkı arasında Yunancanın yaygınlaştırılması ve Yunan değerleri ile Yunan ulusal dünya görüşünün güçlendirilmesi şeklinde belirtmiştir.⁴⁶⁰ Kurulduğu yıldan itibaren Evangeliki Okulu'ndan öğretim personeli sağlayarak 500 öğrenci kapasiteli bir akşam okulu açan *Halk Merkezi*, burada din, tarih, matematik, ticaret, dil, coğrafya gibi çeşitli alanlarda pratik bilgilerin verileceği dersler organize etmiştir. Ayrıca amaçlarına uygun olarak bir okuma salonu ve küçük bir kütüphane oluşturmayı öngören cemiyet, *Anatoli Cemiyeti*'nden de destek istemiştir.⁴⁶¹

1911 yılında İzmir Metropolit Hrysostomos'un da girişimleriyle kendi hususi binasını satın alan *Halk Merkezi*, aynı sene İzmir Rum halkına yönelik yayınladığı

⁴⁵⁵ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 93.

⁴⁵⁶ *İmerisia*, 12 Septemvriou 1908, Arith. 864, s. 3.

⁴⁵⁷ Yunancası Κουκλουτζάς/Koukloutzas olan köy, günümüzde Bornova'ya bağlı Altındağ semtidir.

⁴⁵⁸ Maarifperver de denebilir.

⁴⁵⁹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 135-136.

⁴⁶⁰ AA, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1910, Z 235.

⁴⁶¹ AA, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1910, Z 235.

bir broşürde faaliyet programından bahsetmiştir. Bu program kapsamında, o seneye ilişkin, Eylül ayından Nisan ayına kadar akşam dersleri düzenleneceği ve Yunanca, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Aritmetik, Sağlık başta olmak üzere çeşitli konulardaki bu derslere işçi, memur, zanaatkâr gibi meslek sahiplerinin yanı sıra, öğrenme heveslisi her Rum bireyin ücretsiz olarak katılabileceği belirtilmiştir. Fabrika sahibi ve işverenlerden, işçi ve çalışanlarının bu derslere katılımını rica eden cemiyet, okuma-yazma bilmeyenlerin okuma-yazma öğrenmeleri, diğerlerinin de bilgi ve görgülerini arttırmaları için derslerin önemine vurgu yapmıştır.⁴⁶² Yine programda, düzenli olarak her Pazar konferanslar düzenleneceği ve İzmir'in yoksul ve çalışkan çocukları arasından yarışma yoluyla seçilen bir öğrencinin Evangeliki Okulu'nda *Halk Merkezi* tarafından burslu olarak okutulacağı bilgisi ile bir toplanma yeri bulunmayan bazı Rum cemiyet ve loncalarının, toplantı ve konferansları için belirli günlerde *Halk Merkezi*'nin salonlarını kullanabilecekleri duyurusu yer almıştır.⁴⁶³

Kapılarını İzmir Rum cemiyetlerine açan *Halk Merkezi* ile ilgili çeşitli duyuru ve haberlere İzmir Rum gazetelerinde de sıkça rastlanmaktadır. Hatta İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin ardından, *Halk Merkezi*'nin faaliyetlerinde bir aksama olmadığı, cemiyetin aktif bir şekilde faaliyetlerini sürdürdüğü, yine bu dönemin gazete sütunlarına yansıyan cemiyet haberlerinden anlaşılmaktadır. Örneğin; Ekim 1919 tarihli *Kosmos* gazetesinde *Halk Merkezi*'nin bir konferans duyurusunun yanı sıra, akşam okulu dersleriyle ilgili bir ilanı yer almaktadır.⁴⁶⁴ Ayrıca Aralık 1919'da İzmir'deki *Tezgâhtarlar Birliği* başkanının, birliğin amacının geliştirilmesine yönelik *Halk Merkezi* konferans salonunda bir konuşma yapacağı; Mart 1921'de ise bir başka cemiyetin, yine *Halk Merkezi*'nin salonunu konferans için kullanacağı *Kosmos* gazetesinde duyurulmaktadır.⁴⁶⁵

1922'ye kadar faaliyetini sürdüren *Halk Merkezi*, zaman zaman da İzmir'in cemiyet ve loncalarından temsilcileri bir araya getirerek toplantılar düzenlemiştir.⁴⁶⁶

⁴⁶² AA, Fak. Z'(Smyrnis-Filadelfeias), 1911, Z 255.

⁴⁶³ AA, Fak. Z'(Smyrnis-Filadelfeias), 1911, Z 255.

⁴⁶⁴ *Kosmos*, 26/8 Oktovriou 1919, Arith. 449, s. 2.

⁴⁶⁵ *Kosmos*, 28/10 Dekemvriou 1919, Arith. 506, s. 2; *Kosmos*, 10/23 Martiou 1921, Arith. 918, s. 2.

⁴⁶⁶ *Amaltheia*, 1/14 Martiou 1922, Arith. 19163, s. 2; *Estia*, 19 Martiou 1922, Arith. 1883, s. 3.

İzmir Rum cemaati tarafından oldukça sevilen cemiyet adına bir marş bile bestelenmiştir.⁴⁶⁷

İzmir'in kültürel zenginliği, *Halk Merkezi*'nin yanı sıra, irili ufaklı birçok eğitim ve kültür derneğinde hayat bulmuştur. Gençler, öğrenciler ve İzmir Uluslararası Amerikan Koleji'nden⁴⁶⁸ mezunların oluşturduğu *Rum Edebiyat Cemiyeti* “*Omiros*” (Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος “Ομηρος” /Ellinikos Filologikos Syllogos “Omiros”) bu oluşumlardan biridir. Kuruluş tarihine rastlanmayan cemiyetin, 1909 yılında faaliyetini sürdürdüğü bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca 1913 yılında cemiyet üyeleri tarafından bir tiyatro oyunu sahnelendiği bilgisi mevcuttur.⁴⁶⁹

Rum Alman Lisesi'nde de 1910-1911 yıllarında *Öğrenci Cemiyeti* (Μαθητικός Σύλλογος /Mathitikos Syllogos) faaliyet göstermiş; bu süreçte, lisedeki yetimlerin bakımını üstlenmek üzere bir de kadın cemiyeti teşkil edilmiştir.⁴⁷⁰

1912 yılında kurulan *Kadınlar Birliği* (Ένωσις Κυριών /Enosis Kyrion) ise Rum kadınlarının eğitimine eğilmiş, onlara yönelik bir Pazar Okulu⁴⁷¹ oluşturmuştur.⁴⁷²

Aynı dönemde kurulduğu tahmin edilen *Karınca Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Μύρμηγξ /Filekpaideftiki Adelfotis Myrminks), İzmir Güzelyalı'da⁴⁷³ varlık göstermiştir. Hakkındaki tek bilgi, Midilli Bankası İzmir şubesinde 1911'den 1917'ye kadar, Anadolu Bankası İzmir şubesinde de 1912'den 1917'ye kadar hesabı olduğu yönünde, Mamoni ile İstikopoulou'nun eserinde aktarılan bilgidir.⁴⁷⁴ Bu durum, cemiyetin en azından 1911-1917 yılları arasında varlık gösterdiğini kanıtlamaktadır.

⁴⁶⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 94.

⁴⁶⁸ İzmir Uluslararası Amerikan Koleji, İzmir'de bulunan Amerikalı misyonerler tarafından 1879 yılında bir erkek okulu olarak kurulan ve 1891 yılında lise düzeyinde eğitim vermeye başlayan bir eğitim kurumudur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Cenk Demir, **Amerikan Board'un İzmir'deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014, s. 168-179. Ayrıca bkz. Georgelin, **a.g.e.**, s. 90.

⁴⁶⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 94.

⁴⁷⁰ Aynı yer.

⁴⁷¹ Pazar okulları, Hristiyan kiliselerinde pazar günleri genellikle çocuklar için düzenlenen dini kurslardır.

⁴⁷² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 95.

⁴⁷³ Yunancada Μυρακτή/Myrakti veya Κοκάργιαλι/Kokargiali (Kokaryalı) olarak bilinen bir semttir.

⁴⁷⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 136.

Bayraklı'da da kuruluş tarihine ulaşılamayan *Kültür Cemiyeti* (Αδελφότης Μόρφωσης /Adelfotis Morfosis) adında bir oluşumdan söz edilebilir. Cemiyet, cemaat okullarının geliştirilmesi, yoksul öğrencilerin desteklenmesi ve cemiyet üyelerinin çeşitli konferanslar, sanatsal temsiller ve kütüphane yoluyla gelişmelerinin sağlanması gibi amaçlara yönelmiştir.⁴⁷⁵

Bu dönemde eğitim bağlamında önemli roller üstlenen cemiyetlerin yanı sıra, edebiyat ve sanatın geliştirilmesine yönelik kültürel nitelikli oluşumlar da göze çarpmaktadır. Bunlar arasında *İzmir Edebiyat ve Sanat Cemiyeti* (Φιλολογικός και Καλλιτεχνικός Σύλλογος Σμύρνης /Filologikos kai Kallitehnikos Syllogos Smyrnis) 1911 yılında faaliyet hayatına başlamıştır. *Kosmos* adında bir İzmir edebiyat dergisinin⁴⁷⁶ teşvikiyle oluşturulan cemiyetin çatısı altında, İzmir'in önde gelen aydın ve sanatçı kesimi toplanmıştır. Yedi kişilik bir yönetim kurulu belirleyen *Edebiyat ve Sanat Cemiyeti*'nin başkanlığını ise İzmirli Rum şair M. Argyropoulos üstlenmiştir.⁴⁷⁷ 1912 yılının Ekim ayında Yunanistan, Mısır ve Anadolu'nun diğer bölgelerinden de sanatçıların katılacağı bir fuar düzenlemeyi planlayan cemiyet, Balkan Savaşları'nın neden olduğu siyasi çalkantılardan ötürü bu organizasyonu iptal etmek durumunda kalmıştır. Buna rağmen cemiyetin, tiyatro gösterileri ve konferanslar düzenlemek gibi çeşitli aktivitelerle kültürel amacını sürdürdüğü görülmektedir.⁴⁷⁸

Birinci Dünya Savaşı yıllarında da benzer amaçlara yönelen *İzmir Sanatseverler Kulübü* (Όμιλος Φιλοτέχνων Σμύρνης /Omilos Filotehnon Smyrnis) ile *İzmirli İlim Mukavelesi* (Επιστημονική Συμρναίων Σύμβασις /Epistimoniki Smyrnaion Symvasis) adında cemiyetler teşkil edilmiştir. Hem isimlerinden hem de faaliyet alanlarından, İzmir'in Rum entelektüel kesimini hedeflediği anlaşılan bu iki cemiyetten *İzmir Sanatseverler Kulübü* hakkında gazetelerde birçok habere rastlanması, bu oluşumun oldukça etkin nitelikte çalışmalar yaptığını göstermektedir. 1916 yılında kurulan ve başkanlığını Angelos Simiriotis'in yaptığı *Sanatseverler*

⁴⁷⁵ Soldatos, a.g.e., T. 2, s. 213-214.

⁴⁷⁶ Kosmos dergisi 1908 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1916 yılında dergi, aynı isim altında günlük yayımlanan bir haber gazetesine dönüşmüştür. İzmir'de Rum basını ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Giorgos A. Giannakopoulos, "O Ellinikos Typos sti Smyrni", **E İstorika (Eleftherotypia)**, Tevhos: 148, 29 Avgoustou 2002, s. 38-43.

⁴⁷⁷ **Amaltheia**, 13/26 Dekemvriou 1911, Arith. 10058, s. 2.

⁴⁷⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 95.

Kulübü, Urla'da 1905-1906 yıllarında kurulan aynı isimli cemiyetin devamıdır.⁴⁷⁹ Kulübün, kendisine ait bir binası olmadığı için, kulüp toplantıları üyelerin evlerinde, bazı okulların konferans salonlarında veya *Halk Merkezi*'nde gerçekleştirilmiştir.⁴⁸⁰ Sanat ve edebiyat içerikli bu toplantıların yanı sıra, *Sanatseverler Kulübü*, deneysel psikoloji, modern Yunan edebiyatı ve felsefe, siyasi iktisat, fizyoloji gibi daha üst kültür düzeyine hitap eden konularda konferanslar ve dersler organize etmiştir.⁴⁸¹ Ders programlarını zaman zaman *Kosmos* gazetesinden duyuran kulüp, 1919 yılında İzmir'in diğer önde gelen kültür cemiyetleriyle birlikte İzmir'de bir edebiyat cemiyeti oluşturulması için de önemli çalışmalarda bulunmuştur.⁴⁸² İstanbul'daki *Sylogos* (Rum Edebiyat Cemiyeti) ve Atina'daki *Parnassos Edebiyat Cemiyeti* (Φιλολογικός Σύλλογος Παρνασσός /Filologikos Sylogos Parnassos)⁴⁸³ örneğinden hareket eden İzmir'in Rum entelektüelleri, *Edebiyat Cemiyeti* (Φιλολογικός Σύλλογος /Filologikos Sylogos) adını taşıyan bir kültür cemiyetinin kurulması yolunda yedi kişilik geçici bir yönetim kurulu belirleyerek ilk adımı atmışlardır. Bu kurula *Sanatseverler Kulübü* Başkanı Angelos Simiriotis başkanlık etmiştir.⁴⁸⁴

Edebiyat Cemiyeti'nin oluşturulması sürecinde, cemiyetin amaç ve faaliyet alanının belirlenmesi konusu, İzmir Rum entelektüel dünyasının temel meşguliyetlerinden biri haline gelmiştir. Hatta bu süreçte, *Kosmos* gazetesinde yer alan bir köşe yazısında da yeni cemiyetin, bölgenin bütün sanatsal ve edebi hislerine tercüman olması, edebiyatla ilgili bütün fikri unsurları bir araya getirmesi, bir dergi yayınlaması, sanatsal ve edebi müsabakaların yanı sıra sanatsal toplantılar, sergiler ve festivaller düzenlemesi ve kültürel konferanslarla birlikte dersler organize etmesi gibi bir program geliştirmesine yönelik öneriler ortaya atılmıştır.⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ Aynı yer.

⁴⁸⁰ İzmir Sanatseverler Kulübü'nün Halk Merkezi'nde toplanmasına bir örnek olarak *Kosmos* gazetesinde yer alan bir haber için bkz. "To Zitima tou Filologikou Sylogou", **Kosmos**, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 2.

⁴⁸¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 95-96.

⁴⁸² Kulübün 1919-1920 senesine dair yayınladığı bir ders programı duyurusu için bkz. **Kosmos**, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 2. Edebiyat cemiyeti oluşturma çabaları için bkz. **Kosmos**, aynı sayı ve 5/18 Dekemvriou 1919, Arith. 484, s. 2.

⁴⁸³ 1865 yılında kurulan Parnassos Edebiyat Cemiyeti, Atina'da kültürel amaçlara yönelik ilk cemiyettir.

⁴⁸⁴ **Kosmos**, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 1-2.

⁴⁸⁵ **Kosmos**, 1/14 İanouariou 1920, Arith. 510, s. 6.

Ancak İzmir Rum kültür cemiyetleri arasında bütünleştirici bir üst kurul görevi üstlenmesi planlanan *Edebiyat Cemiyeti*'nin temeli savaş yıllarında atıldığı için sınırlı bir faaliyet alanına sahip olmuştur. Her ne kadar 1920 yılının başlarında yapılan bir toplantıyla cemiyetin yönetim kurulu resmen belirlendiyse de, faaliyetleri istenilen düzeye ulaşamamıştır. İzmir gibi sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile kültürel birikimin yüksek olduğu bir bölgede, böyle bir oluşumun tam anlamıyla hayata geçirilememesi, dönemin koşullarıyla açıklanabileceği gibi, kültürel bakımdan geç kalınmış bir hamle olarak da addedilebilir. Zira savaş ortamı, cemiyetin aktif faaliyet göstermesinde büyük bir engel teşkil etmiştir. Nitekim gazetelerde bile konuyla ilgili tartışmaların yerini bir süre sonra savaş haberleri almış ve *Edebiyat Cemiyeti* gündemden düşmüştür. Yalnızca 1920 yılının başlarında, *Kosmos* gazetesinde cemiyetin kurul toplantılarına ilişkin birkaç ilan dikkati çekmektedir.⁴⁸⁶

Edebiyat Cemiyeti girişiminin uğradığı akıbeti bir yana bırakacak olursak, *İzmir Sanatseverler Kulübü*'nün Yunan işgali döneminde geliştirdiği etnik nitelikte faaliyetlerden de bahsetmek gerekmektedir. Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkışında, yerli Rumlar tarafından düzenlenen gösterilerde yer alan cemiyet, işgal süresince Yunan ordusuna destek mahiyetinde çalışmalarda da bulunmuştur. Bunlardan en dikkat çekici olanı, 1922 Mart ayında Paris'te, Türk ve Yunan hükümetlerine sunulacak mütareke önerisini görüşmek için bir araya gelen İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarına iletmiş oldukları bildiridir. Anadolu'daki Rum ve Ermeni nüfusu adına kaleme alınan bu bildiride, her iki unsurun İtilaf güçlerine verdikleri destek ve hizmetleri hatırlatılarak *Türk dostu* Avrupa hükümetleri tarafından yüzüstü bırakıldıklarına dair tepkiler dile getirilmiş ve yabancı aydınlara çağrı yapılarak *Doğu Sorunu*'nun adil bir şekilde çözümü istenmiştir.⁴⁸⁷

Faaliyetini Yunan ordusunun yenilgisiyle birlikte sonlandırdığı düşünülen *Sanatseverler Kulübü* dışında, işgal döneminde varlığına rastlanan bir başka kültür cemiyeti de *Gençler Edebiyat Kumpanyası* (Φιλολογική Συντροφία Οι Νέοι/

⁴⁸⁶ *Kosmos*, 27/9 İanouariou 1920, Arith. 536, s. 2; 30/12 İanouariou 1920, Arith. 539, s. 2; 1/14 Fevrouariou 1920, Arith. 541, s. 2; 15/28 Fevrouariou 1920, Arith. 555, s. 2.

⁴⁸⁷ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 96.

Filologiki Syntrofia Oi Neoi)'dir.⁴⁸⁸ Yukarıda bahsi geçen *Edebiyat Cemiyeti*'nin oluşturulması için çaba gösteren cemiyetlerden biri olan *Edebiyat Kumpanyası*, genç edebiyatçılardan teşekkül etmiş; çalışmalarını edebiyat, halkbilim, tiyatro ve müzik olmak üzere dört ana dala ayırmıştır. Yunanların yenilgiye uğrayarak Anadolu'dan ayrıldığı 1922 yılına kadar faaliyetini sürdüren cemiyet, Anadolu'daki Yunan işgalini de desteklemiş, cephedeki Yunan askerlerine kitap göndermiştir. Ayrıca *İzmir Sanatseverler Kulübü*'nün faaliyetine benzer şekilde, "*Küçük Asya Helenizmi*"nin haklarının savunulması için dış kamuoyuna çağrılar yapmıştır.⁴⁸⁹

1919 yılında bir gazete haberinde adına rastlanan *Bornova Maarifperver ve Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης των Κυριών Βουρνόβα /Filekpaideftiki kai Filanthropiki Adelfotis ton Kyrion Bournova) ise adından da anlaşıldığı gibi Bornova'da faaliyet göstermiştir.⁴⁹⁰

Benzer şekilde, "*Venizelos*" *Öğrenci Cemiyeti*'nin (Μαθητικός Σύλλογος "Βενιζέλος" /Mathitikos Syllogos "Venizelos") adına da 1920 yılına ait bir gazete haberinde rastlanmıştır. O dönemde Karantina olarak adlandırılan Küçükyalı'da kurulan cemiyetin, Venizelos ismini tercih etmesi ise Yunan devlet adamına duyulan sempatinin bir ifadesi gibidir. Haberde, cemiyetin düzenlediği bir şenlikten elde ettiği geliri, insani yardım amaçlı kullanacağı dile getirilmiştir.⁴⁹¹

Yine aynı semtte 1922 yılında kurulan *Karantina Edebiyat ve Spor Cemiyeti* (Φιλολογικόν και Αθλητικόν Σωματείον "Καραντίνα" /Filologikon kai Athlitikon Somateion "Karantina") ile ilgili olarak bir Rum gazetesinde konferans duyurusu yer almaktadır.⁴⁹²

1922 yılında, Yunan ordusunun yenilgiye uğrayarak Anadolu'dan ayrılmasından kısa bir süre önce kurulan bir başka cemiyet ise *Kültür Birliği* (Μορφωτικός Σύνδεσμος /Morfotikos Syndesmos)'dir. Bir kadın oluşumu olarak

⁴⁸⁸ Συντροφία/Syntrofia sözcüğü Türkçeye arkadaşlık, ortaklık, kumpanya şeklinde çevrilebilir. Engin Berber, bahsi geçen cemiyeti Türkçeye Gençlerin Edebi Arkadaşlığı olarak çevirmiştir. Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 348. Yukarıda tercih edilen kumpanya sözcüğü ise "*aynı görüşü paylaşan, aynı eylemi yapanlar kimseler topluluğu*" anlamında kullanılmıştır. Bkz. **Büyük Türkçe Sözlük**, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

⁴⁸⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 97.

⁴⁹⁰ **Kosmos**, 28/10 Avgoustou 1919, Arith. 136, s. 2.

⁴⁹¹ **Kosmos**, 8/21 Avgoustou 1920, Arith. 709, s. 2.

⁴⁹² **Estia**, 19 Martiou 1922, Arith. 1883, s. 3.

karşımıza çıkan cemiyetin başkanlığını Ourania Synanidou üstlenmiştir. Cemiyete dair ulaşılabilen tek bilgi, yoksul öğrenciler yararına bir tiyatro gösterisi düzenlediği ve üyelerinin de sahnelenen oyunda rol aldığı şeklinde Rumca gazetelerde yer alan bir haberdir.⁴⁹³

Yine aynı dönemde kurulan (1922) bir başka oluşum da *Íyonya Eğitimi Kulübü* (Εκπαιδευτικός Όμιλος της Ιωνίας /Ekpaideftikos Omilos tis Ionias)'dür. Cemiyetin, eğitim ve kültürle ilgili konferanslar düzenlediği dışında başka bir faaliyetine rastlanmamıştır.⁴⁹⁴

Diğer yandan İzmir'e bağlı olan kazalarda da eğitim ve kültüre dönük faaliyet geliştiren cemiyetlerin varlığına rastlanmaktadır. Örneğin Foça'da, idare merkezi İzmir'de olan Ομόνοια/*Omonoia Cemiyeti*,⁴⁹⁵ 1900 yılında faaliyetine başlamış, Meşrutiyet'in ilanının ardından da varlığını sürdürmüştür. Yeni Foça Rum cemaat okulları heyeti ile sıkı bir işbirliği geliştiren cemiyet, okulların desteklenmesi ve Panagia (Meryem Ana) Kilisesi'nin onarılması gibi geniş bir yelpazede, hem eğitsel hem dini amaçlara yönelmiştir. 1908'den itibaren eğitim amacının daha çok öne çıktığı cemiyet, 1910 yılında Yeni Foça'da yeni bir okul inşası için bir teşkilat oluşturmuştur.⁴⁹⁶

Foça'nın kuzeyinde yer alan Çandarlı'da *Arkesilaos Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος “Ο Αρκεσίλαος” /Filekpaideftikos Syllogos “Ο Arkesilaos”)⁴⁹⁷ ve Kınık'ta okulların desteklenmesi amacına yönelik *Anagennisis Cemiyeti* (Σύλλογος Αναγέννησις /Syllogos Anagennisis)⁴⁹⁸ hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

Çeşme yarımadasında da eğitimle ilgili faaliyet gösteren birkaç cemiyetten söz etmek mümkündür. Kuruluş tarihine ulaşılamayan *Çeşme Rum Kadınları Öğrenmeyi Sevenler Birliği “Proodos”* (Φιλομαθητικός Σύνδεσμος των Ελληνίδων Κρήνης “Η Πρόοδος” /Filomathitikos Syndesmos ton Ellinidon Krinis “İ Proodos”),

⁴⁹³ **Patris**, 8 Martiou 1922, Arith. 846, s. 2; **Amaltheia**, 12/25 Martiou 1922, Arith. 19173, s. 2.

⁴⁹⁴ **Kosmos**, 5/18 Fevrouariou 1922, Arith. 1140, s. 2; **Tharros**, 5 Fevrouariou 1922, Arith. 3059, s. 2.

⁴⁹⁵ Cemiyetin tam adı Foça Omonoia Cemiyeti (Φωκαϊκή Αδελφότης “Ομόνοια” /Fokaiki Adelfotis “Omonoia”)’dir. **Armonia**, 24 Martiou 1908, Arith. 6334, s. 2.

⁴⁹⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 139.

⁴⁹⁷ Margaritis Evangelidis, **İpomnima peri ton Dikaiomaton kai Pathimaton ton Estion tou Politismou Mikras Asias kai Thrakis**, en Athinai, 1918, s. 55.

⁴⁹⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 257.

hayırsever nitelikleri ağır basan bir eğitim cemiyetidir. Rum kadınlarının teşkil ettiği cemiyetin amacı, Çeşme Rum okullarındaki yoksul öğrencilere yardım etmek, yoksul öğrencilere ücretsiz veya cüzi bir ücret karşılığında gıda sağlamak için aşevi kurmak ve üyelerinin gelişimini sağlamak şeklinde belirlenmiştir.⁴⁹⁹

1908 yılında Çeşme Reisdere’de de *Proodos* isminde bir cemiyet kurulmuştur. Tam ismi *Proodos Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης “Η Πρόοδος” /Filekpaideftiki Adelfotis “İ Proodos”) olan oluşum, bir kütüphane kurmuş ve Atina’daki *Anatoli Cemiyeti*’nden de kitap ve harita talebinde bulunmuştur.⁵⁰⁰

Urla’da ise 1906 yılında kurulan *Bilim ve Sanatseverler Birliği* (Σύνδεσμος Φιλομούσων /Syndesmos Filomouson), bir eğitim ve sanat cemiyeti olarak varlığını 1922’ye kadar sürdürmüştür. Ortaya çıkış nedeni, bölgedeki Anaksagoreio Okulu’nu, eğitim araç gereçleri bakımından desteklemektir.⁵⁰¹ Okulun adı, büyük olasılıkla Urlalı Antik Yunan düşünürlerinden Anaksagoras’a atfen seçilmiştir.⁵⁰² Anaksagoras, benzer biçimde, bölgede kurulan cemiyetlere de isim seçme konusunda ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda, 1910 yılında varlığına rastlanan “*Anaksagoras*” *Maarifperver Cemiyeti*’nden (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης “Αναξαγόρας”/ Filekpaideftiki Adelfotis “Anaksagoras”)⁵⁰³ söz etmek yerinde olacaktır. Bir başka kaynakta bu cemiyetin adı *Anaksagoras Çocuk Cemiyeti* (Παιδικός Σύλλογος ο Αναξαγόρας /Paidikos Syllogos o Anaksagoras) olarak geçmekte ve 1911 yılında kurulduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁴ *Anaksagoras Cemiyeti*, bir kütüphane ve deney yapılması için bir de laboratuvar oluşturmuş, ancak faaliyetini bir süre sonra sonlandırmıştır.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 260-261; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 214.

⁵⁰⁰ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 214; Pant. M. Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon Prousis kai Smyrnis**, Syllogos pros Diadosin Ofelimon Vivlion, en Athinaiis, 1919, Anatyposis 2006, s. 152. Cemiyetin yıldönümü yortusuna dair Amaltheia gazetesinde yer alan bir duyuru için bkz. **Amaltheia**, 17/30 Noemvriou 1908, Arith. 9156, s. 2.

⁵⁰¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 146.

⁵⁰² Okulla ilgili olarak bkz. **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 189-192.

⁵⁰³ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 214.

⁵⁰⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 148.

⁵⁰⁵ Aynı yer.

Yine Urla'da, eğitimin desteklenmesi ve bölge kız okulunun eskiyen binasının yenilenmesi amacıyla yönelen *Klazomenai*⁵⁰⁶ *Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κλαζομενών /Filekpaideftikos Syllogos Klazomenon) 1909 yılında kurulmuştur.⁵⁰⁷

Öte yandan Yunanca Nea Efesos⁵⁰⁸ olarak bilinen Kuşadası'nda da Rumlar, eğitim ve kültür alanında cemiyetler teşkil etmişlerdir. II. Meşrutiyet öncesi kurulan bu cemiyetlerin, Meşrutiyet'ten sonraki dönemde faaliyetlerini sürdürüp sürdürmedikleri bilinmemektedir.

Lidya bölgesi sınırlarına giren Bayındır, Tire, Ödemiş gibi İzmir'in daha iç kesimlerinde ise özellikle eğitim ile sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik cemiyetlerin varlığına rastlanmaktadır. Bayındır'da II. Meşrutiyet öncesinde kurulan eğitim cemiyetlerinden bazıları sonraki süreçte de faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunlar arasında 1887 yılında kurulan *Omonoia Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ομόνοια /Filekpaideftiki Adelfotis Omonoia), okulların korunması ve geliştirilmesinin yanı sıra, Rum cemaatinin kültürel olarak ilerlemesi için bir kütüphane oluşturulması konusunda çalışmalar yapmıştır.⁵⁰⁹ Bu çalışmalar kapsamında *Anatoli Cemiyeti*'nden destek istemiş, yine Atina'daki *Parnassos Edebiyat Cemiyeti*'nden de yayınlarını talep etmiştir. Bu süreçte bir kütüphane oluşturmayı başaran cemiyet, üyelerinden yıllık aidat yoluyla maddi destek sağlamıştır. İzmir'deki Atina Bankası şubesinde⁵¹⁰ bir mevduat hesabı bulunan cemiyetin, elde ettiği geliri bankada değerlendirdiği düşünülmektedir. Ancak 1913 yılında çıkan bir yangından dolayı, cemiyet üyelerinin bir araya geldiği bina ile cemiyetin kütüphanesi tahrip olmuştur.⁵¹¹ *Omonoia Maarifperver Cemiyeti*'nin, 1914 yılında *Anatoli*'ye yazdığı bir mektuptan, faaliyetlerini sürdüreceği yeni bir bina

⁵⁰⁶ Κλαζομεναί/Klazomenai, günümüzde Urla'ya bağlı İskele Mahallesi'nde yer alan antik kentin adı olmakla birlikte, Rumlar tarafından Urla'nın doğu sahil şeridini tanımlamak için bu isim kullanılmıştır.

⁵⁰⁷ Ksenofanis, T. 6, 1909, s. 189.

⁵⁰⁸ Νέα Έφεσος/Nea Efesos (Kuşadası).

⁵⁰⁹ Ksenofanis, T. 2, 1905, s. 430.

⁵¹⁰ Yunan menşeli Atina Bankası'nın yanı sıra Selanik Bankası ve Şark Bankası (Banque d'Orient) gibi bankalar 1905 yılında İstanbul ve İzmir'de şubeler açmıştır. Jacques Thobie, "European Banks in the Middle East", **International Banking 1870-1914**, (Ed. Rondo Cameron, V. I. Bovykin), Oxford University Press, Oxford, 1991, s. 421. Ayrıca 1908 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesi'nde İzmir'de şubesi olan bankalar arasında Atina Bankası'nın da ismi yer almaktadır. **Salname-i Vilayet-i Aydın**, s. 208.

⁵¹¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 34.

inşasına başladığı ve yeniden bir kütüphane oluşturma çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹²

Bayındır'dakine benzer bir cemiyet de Ödemiş'te kurulmuştur. 1913 tarihli bir Rum salnamesinde adı geçen *Agapi Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η “Αγάπη” /Filekpaideftikos Syllogos i “Agapi”), II. Meşrutiyet öncesinde faaliyetine başlamıştır. Ahlaki gelişimi önceleyen, ilerlemeci ve yenilikçi bir yapıya sahip olan cemiyet, ekonomik açıdan da güçlü olarak addedilmiştir. Ödemiş'in önde gelen Rum cemiyetlerinden biri olan *Agapi*, bölgeyi ziyaret eden yabancılar açısından da bir merkez konumunda olmuştur.⁵¹³

Ödemiş'te varlık gösteren bir diğer eğitim cemiyeti ise *Ödemiş Maarifperver Kadınlar Cemiyeti “Melissa”* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των Κυριών Οδεμησίου “Μέλισσα” /Filekpaideftiki Adelfotis ton Kyrion Odemisiou “Melissa”)’dır. Sosyal bir etkinlik alanına sahip olan cemiyet, Rum kadınının kültürel ve ahlaki yönden gelişimini öncelemiş, ayrıca eğitim kurumlarına yönelik çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Ödemiş Rum cemaatine ait kız okulu ve anaokulunun çevre düzenlemesi ve eğitim araç-gereçleri için bağış kampanyaları düzenlemiştir. 1912 yılında 80 üyesi bulunan cemiyetin başkanlığını ise Anastasia Papakosta yapmıştır.⁵¹⁴

Ödemiş'in güneybatısında yer alan Tire'de ise kuruluş tarihine ulaşamayan *Maarifperver “Mnimosyni” Cemiyeti*'nin (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η “Μνημοσύνη” /Filekpaideftikos Syllogos i “Mnimosyni”) varlığından söz edilebilir.

Aiolya'nın güneydoğusu ile Lidya'nın batısını oluşturan Manisa'nın, hemen hemen tüm kazalarında yerleşmiş bulunan Rum nüfus, Manisa merkezin yanı sıra ağırlıklı olarak Alaşehir, Turgutlu, Akhisar kazalarında toplanmıştır. Nüfusla ilintili olarak da bu bölgede kurulan Rum cemiyetlerinin sayısı fazladır. Patrikhane'nin idari yapılanmasına göre Efes ve Alaşehir Metropolitliklerine bağlı olan Manisa'nın Rum halkı, II. Meşrutiyet'ten önce cemiyetleşme hareketine başladığı gibi, Meşrutiyet döneminde ve sonrasında da bu alandaki faaliyetlerini sürdürmüştür.

⁵¹² AA, Fak. Θ' (İlioupoleos), 1914-1915, Θ 177.

⁵¹³ *Anatolikon İmerologion dia to Etos 1913*, (Haz. Thrasiv. M. Mali), en Smyrni, t.y., s. 253.

⁵¹⁴ *Anatolikon İmerologion*, s. 254-255.

Özellikle eğitim ve kültür alanında Manisa Rumlarının 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren örgütlenme faaliyeti içinde oldukları göze çarpmaktadır.⁵¹⁵ Ancak Manisa’da Rum nüfusun en kalabalık olduğu merkez kazada, bu süreçte kurulan cemiyetlerin bir kısmının 20. yüzyıl başlarında da faaliyetlerine devam ettiği bilirse de, II. Meşrutiyet’i izleyen dönemde varlık gösterip göstermediklerine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu açıdan Manisa merkezde yerleşmiş bulunan Rumların Meşrutiyet’in ardından kurdukları kültürel nitelikli cemiyetler arasında, en erken tarihli cemiyet olarak *Edebiyat Cemiyeti*’ni, Yunanca adıyla Φιλολογικός Σύλλογος / Filologikos Syllogos’u göstermek mümkündür. 1914 tarihli bir İzmir edebiyat dergisinde adı geçen cemiyetin, sanatsever gençler tarafından kurulduğu ve genç kızların ilerlemesine de öncülük ettiği bilinmektedir.⁵¹⁶

Diğer yandan Alaşehir ya da Yunanca adıyla Filadelfia Metropolitliğinin bulunduğu Alaşehir’de, 19. yüzyıl sonlarında kurulan *Bilim ve Sanatsever Kardeşlik*’in (Φιλόμουσος Αδελφότης / Filomousos Adelfotis),⁵¹⁷ faaliyetini II. Meşrutiyet sonrasında da devam ettirdiği görülmektedir. Metropolitlik tarafından da desteklenen cemiyetin amacı, yoksul ailelere yardım etmek ve okulların gelişimine katkıda bulunmaktır. Meşrutiyet sonrası faaliyeti ile ilgili tek bilgi, 1909 yılında 1350 lirayı bulan sermaye stokundan yıllık bağış olarak 40 lirayı yoksul öğrencilere harcadığı bilgisidir.⁵¹⁸

Yine Alaşehir’de 1913 yılında Alaşehir Metropolitisi tarafından kurulan “*Kallativos*” *Öğrenci Cemiyeti* (Μαθητικός Σύλλογος ο “Καλλάτινος” / Mathitikos Syllogos o “Kallativos”) de eğitsel bir amaca yönelmiş ve Yunan dilinin yaygınlaşmasını sağlamak üzerine çalışmıştır.⁵¹⁹ Bu durum, Manisa’nın doğusunda yer alan Alaşehir’de Türkçe konuşan bir Rum Ortodoks topluluğun varlığına işaret

⁵¹⁵ 19. yüzyılda Manisa’da Rum eğitimi ile ilgili olarak bkz. Arhontia Papadopoulou, “*Í Ekpaidefsi sti Magnisia tou Sipyrou*”, **O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo: Paideia, Ekpaidefsi stis Alismonites Patrides tis Anatolis, Praktika 2ou Symposiou**, Nea İonia, 2006, s. 139-147.

⁵¹⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 256.

⁵¹⁷ Kaynaklarda cemiyetin kuruluş tarihine yönelik birkaç farklı bilgi yer almaktadır. Mamoni-İstikopoulou, 1878 ve 1889 şeklinde iki farklı kuruluş tarihi verirken, Soldatos aynı cemiyetin kuruluş tarihi olarak 1888’i işaret etmektedir. Bu durum, bahsi geçen cemiyetin 1888-89 yıllarında yeniden oluşturulduğunu akıllara getirmektedir. Bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 36, 263; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 217.

⁵¹⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 36, 263.

⁵¹⁹ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 217.

ettiği gibi, iç bölgelere doğru gidildikçe Türkofon Rum nüfusun artmaya başladığı olgusunu da kanıtlar niteliktedir.

Örneğin daha batıdaki Turgutlu'da (Kasaba) Rumlar arasında egemen olan dil Yunancadır, ancak Rum erkekleri istisnasız olarak Türkçeyi de bilirken, Rum kadınları daha çok Türkçe konuşmaktadırlar.⁵²⁰ 1914'te 3500 civarında⁵²¹ Rum nüfusa sahip olan Turgutlu'da da 1921 yılında *Kasaba Maarifperver Cemiyeti* “*Korais*” (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κασαμπά ο “Κοραής” /Filekpaideftiki Adelfotis Kasaba o “Korais”) adında bir cemiyet teşkil edilmiştir.⁵²² 1905 yılında kurulan, ancak bir süre sonra faaliyetini sonlandıran *Proodos Maarifperver Cemiyeti*'nin (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Πρόοδος /Filekpaideftiki Adelfotis Proodos)⁵²³ halefi niteliğinde olan *Kasaba Maarifperver Cemiyeti*'nin başkanlığını Kyrillos Zahopoulos üstlenmiştir. *Proodos Cemiyeti*'nin bir erkek ve bir kız okulu inşa etmeye yönelik amaçlarını da devralan cemiyet, varlıklı Rumların desteğiyle bu amaçları hayata geçirme konusunda büyük oranda ilerleme kaydetmiş, ancak Yunan ordusunun 1922'de uğradığı yenilginin ardından faaliyetini sonlandırmak zorunda kalmıştır.⁵²⁴

Akhisar'da “*Elpis*” *Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η “Ελπίς” /Filekpaideftikos Syllogos i “Elpis”) 1909 yılında faaliyetine başlamıştır. Cemiyet, okulların sağlık ve pedagoji açısından modernleştirilmesi için rekonstrüksiyon çalışmaları yapmış, okullar için arsa alımlarını programlamış ve eğitim kurumlarını fiziksel ve sporla ilgili aletlerle zenginleştirmeyi, akşam dersleri düzenlemeyi, kütüphane ve okuma salonunun yanı sıra bir fizyografi⁵²⁵ müzesi oluşturmayı faaliyet programına almıştır.⁵²⁶ Cemiyetin sekreterliğini pedagog Georgios Manolakas üstlenmiştir. Bu isme, Akhisar'da kurulan başka cemiyetlerde

⁵²⁰ N. Tzolozoglou, “*Monografia peri Kasaba*”, **Ksenofanis**, Tomos Ektos (T. 6), 1909, s. 522-523.

⁵²¹ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 364. 1909 tarihli Ksenofanis dergisinde ve Kontogiannis'in 1921 basımlı kitabında da Turgutlu'nun toplam nüfusu içinde Rumların sayısı 3600 olarak verilmektedir. N. Tzolozoglou, “*Monografia peri Kasaba*”, **Ksenofanis**, Tomos Ektos (T. 6), 1909, s. 521; Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 329. Ancak Sotiriadis istatistiğinde 1912 itibarıyla Turgutlu'nun Rum nüfusuna dair daha abartılı bir rakam kullanılmıştır. Sotiriadis, **a.g.e.**, s. 9.

⁵²² Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 216.

⁵²³ Proodos Maarifperver Cemiyeti için bkz. **Ksenofanis**, T. 2, 1905, s. 319-320.

⁵²⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 37.

⁵²⁵ Fizyografi, doğal coğrafya, fiziki coğrafya anlamına gelmektedir.

⁵²⁶ Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon...**, s. 150; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 36.

de rastlanması dolayısıyla, Manolakas'ın Akhisar Rum cemaatinin gelişimi konusunda aktif olarak faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

Yine Akhisar'da, İzmir'dekinin muadili niteliğinde olan *Halk Merkezi* (Λαϊκόν Κέντρον /Laikon Kentron), toplum yararına faaliyet göstermiş ve akşam dersleri organize etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında çalışmalarına ara veren *Halk Merkezi*, 1918'de imzalanan mütarekenin ardından faaliyetlerine devam etmiştir. A. Aleksandridis, G. Prodromidis, S. Solomonidis, E. Kaprou, E. Abatzoglou, S. Karakoulis bu oluşumun yönetim kurulunda yer alan isimler arasındadır.⁵²⁷

Alaşehir Metropolitliğine bağlı olan Kula'da ise bizzat metropolitin girişimleriyle kurulan ve 1913 yılı itibariyle varlık gösteren beş öğrenci cemiyeti dikkati çekmektedir. Bunlardan Πρόοδος /Proodos, Δράσις /Drasis ve Ανατολή /Anatoli cemiyetleri erkek öğrencilerin, Αθηνά /Athina ve Μούσα /Mousa ise kız öğrencilerin oluşturdukları cemiyetlerdir. Hepsinin ortak amacı, öğrencilerin kendi kendilerine çalışmalarını sağlamak ve Yunancayı etkili bir biçimde kullanmayı alışkanlık haline getirmek olarak belirlenmiştir.⁵²⁸

Kula Rum cemaati, ayrıca, Rum gençlerinin iyi eğitim alabilmesi için destek arayışlarına da girişmiştir. Cemaatin 1913 yılında Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne yazdığı mektup, bu çerçevede değerlendirilebilir. *Anatoli Cemiyeti*'ne, Kula'daki Erkek Rum Okulu'nu bitirmiş iki başarılı öğrencinin İzmir'de veya başka bir yerde eğitimlerini sürdürebilmesi için masraflarının karşılanması talebini ileten Kula cemaati, bu iki öğrencinin desteklenmesiyle ilerleyen süreçte memleketlerindeki Türkçe konuşan Rumların Yunanca öğrenmesine ve gelişmesine katkı sağlayacak iki öğretmen kazanacaklarını dile getirmiştir.⁵²⁹

Soma'da 1909 yılında kurulan *Teceddüt Cemiyeti* "Proodos" (Αναμορφωτικός Σύλλογος "Η Πρόοδος" / Anamorfortikos Syllogos "İ Proodos") da Anatoli Cemiyeti'nden benzer şekilde bir talepte bulunmuştur. Rumların cehalet içinde kalmasını mutlakiyet rejimine bağlayan *Proodos Cemiyeti*, fikri ve ahlaki gelişimi önceleyerek Rum kardeşlerinin eğitimine önem vermiştir. Bu doğrultuda,

⁵²⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 261.

⁵²⁸ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 217.

⁵²⁹ AA, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1913-1914, Z 378.

kuruluşunu *Anatoli Cemiyeti*'ne bildirerek resmi düzeyde tanınmak isteyen *Proodos Cemiyeti*, *Anatoli*'den beklediği desteğin yanı sıra, kurduğu okuma salonu için materyal talep etmiştir.⁵³⁰

Soma'da varlık gösteren bir başka eğitim cemiyeti de II. Meşrutiyet öncesinde kısa ömürlü bir faaliyet döneminden sonra 1920'de A. Georgiadis başkanlığında tekrar kurulan *Omonoia Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης “Ομόνοια” /Filekpaideftiki Adelfotis “Omonoia”) olmuştur.⁵³¹

Manisa'da son olarak, tamamı Rum yerleşimi olan ve günümüzde Halitpaşa veya Hocalı olarak bilinen Papazlı köyünde, Yunan işgali döneminde kurulan *Papazlı Kadınlar Teceddüt Birliği “Anagennisis”* (Αναμορφωτικός Σύνδεσμος Κυριών και Δίδων Παπαζλή “Η Αναγέννησις” /Anamorfortikos Syndesmos Kyrion kai Didon Papazlı “i Anagennisis”) adındaki kültürel ve hayırsever niteliklere sahip cemiyetten de bahsetmek gerekmektedir. Cemiyet, amacı doğrultusunda, bir kütüphane kurulması, konferanslar ve geziler düzenlenmesi, müzik, yabancı dil, resim ve dans kursları oluşturulması gibi bir çalışma alanı belirlemiştir. Ayrıca antik, Bizans ve yeni Yunan kültürünü tasvir eden, çeşitli Rum köylerindeki kadınların geleneksel kıyafetlerini gösteren ve çeşitli bitki, çiçek, böcek vs. gibi doğa bilimleriyle ilgili kartpostallar ve fotoğraflar içeren bir albüm yapma projesine soyunmuştur.⁵³²

Aydın sancağının kazaları, özellikle Menderes Ovası'nın kuzeyinde kalan bölge, Söke'den Nazilli'ye kadar bir hat boyunca Rum Ortodoks nüfusun önemli bir çoğunluğunun yerleştiği merkezleri oluşturmaktadır.⁵³³ Bunlar arasında en yoğun Rum nüfus, Söke ile Aydın merkezde toplanmıştır.⁵³⁴ Nüfus yoğunluğuna ve sosyo-ekonomik gelişmişliğe istinaden, bu bölgede çok sayıda Rum cemiyetine rastlanmaktadır. Ancak Söke'ye ilişkin oldukça az bilginin bulunması, ya burada az sayıda cemiyet kurulduğunu ya da Söke Rum cemiyetlerine dair bilgilerin yeterince az olduğunu veya henüz gün ışığına çıkmadığını göstermektedir. Varlığına ulaşılan

⁵³⁰ AA, Fak. H'(Efesou), 1909, H 178.

⁵³¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 263.

⁵³² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 256-257.

⁵³³ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 147-148.

⁵³⁴ Nakracas, **a.g.e.**, s. 106-107.

cemiyetlerin ise yalnızca isimleri elde edilebildiğinden, bu cemiyetlerin hangi alana eğildikleri konusunda tahmin yürütülememektedir.⁵³⁵

Aydın merkezde ise Söke'dekinin aksine daha çok cemiyetin varlığına rastlanmaktadır. Burada göze çarpan ilk eğitim cemiyeti, 1866'da kurulan *Hayırsever ve Maarifperver Cemiyet* (Φιλανθρωπικός και Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος/ Filanthropikos kai Filekpaideftikos Syllogos)'tir.⁵³⁶ Faaliyetini ne zaman sonlandırdığı belli olmayan bu cemiyetin yanı sıra, sonraki yıllarda *Aydın Rum Maarifperver Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αϊδινίου /Ellinikos Filekpaideftikos Syllogos Aidiniou) adında bir oluşumun varlığına da rastlanmaktadır. Araştırmacı Mamoni ve İstikopoulou'nun eserinde, 1910 yılında *Anatoli Cemiyeti*'ne yazılmış bir mektupta mührü yer alan *Aydın Rum Maarifperver Cemiyeti*'nin, *Hayırsever ve Maarifperver Cemiyet*'in yeniden canlandırılmış biçimi olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır.⁵³⁷ Her iki cemiyet göz önüne alındığında, *Aydın Rum Maarifperver Cemiyeti*'nin, en azından II. Meşrutiyet sonrasında da varlığını sürdürdüğü kesinlik kazanmaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından varlığına rastlanan bir diğer cemiyet ise *Halk Dili Cemiyeti* (Σύλλογος των Μαλλιαρών /Syllogos ton Malliaron)'dir. Halk dili Yunancanın yaygınlaştırılması amacına yönelik cemiyet, eğitimli gençleri bir araya getirerek yeni Yunan filolojisinin ilgiyle takip edilmesine aracı olmuştur.⁵³⁸

Yine Aydın'da kültürel nitelikte çalışmalar yapan kadın cemiyetlerinin de varlığına rastlamak mümkündür. Bunlar arasında *Aydın Bilim ve Sanatsever Kardeşliği "Parthenon"* (Φιλόμουσος Αδελφότης "Ο Παρθενών" Αϊδινίου/ Filomousos Adelfotis "Ο Parthenon" Aidiniou) 1909 yılında kurulmuş, 1919 yılında *Aydın Genç Hanımlar Birliği* (Σύνδεσμος των Δεσποινίδων Αϊδινίου /Syndesmos ton Despoinidon Aidiniou) adı altında faaliyetini sürdürmüştür.⁵³⁹ Ayrıca *Genç Hanımlar Edebiyat Cemiyeti* (Φιλολογικός Σύλλογος Δεσποινίδων/ Filologikos

⁵³⁵ Bahsi geçen cemiyetlerin isimlerinden hareket edilerek ilgili bölümlerde değinilmiştir, tasnif edilemeyenlere ise "Diğer Cemiyetler" başlığı altında yer verilmiştir.

⁵³⁶ Kontogianni, *İ Ellinikotis ton Nomon...*, s. 153.

⁵³⁷ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 40.

⁵³⁸ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 264.

⁵³⁹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 265.

Syllogos Despoinidon) de, Aydınlı Rum kadınların teşkil ettiği bir diğer kültürel oluşumdur.⁵⁴⁰

Günümüzde Aydın'ın Efeler ilçesine bağlı olan Umurlu'da, 1909 yılında kurulan *Omonoia Kulübü* (Λέσχη Ομόνοια / Leshi Omonoia), bilim ve sanatsever Umurlu Rumlarının isteği doğrultusunda, cemaat için yararlı nitelikte faaliyet göstermiş ve bir okuma salonu kurmak için çaba harcamıştır.⁵⁴¹

Nazilli'de ise Rum cemaatinin okullarını desteklemeyi ve korumayı amaç edinen *Evangelismos Maarifperver Cemiyeti*'nin (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ευαγγελισμός /Filekpaideftikos Syllogos Evangelismos) kuruluş tarihine yönelik bilgi mevcut değildir. Cemiyetin dikkat çekici özelliği ise kız okulunda yalnızca Rum değil, Ermeni, Katolik ve Musevi cemaatlerine mensup öğrencilerin de eğitim görmesine imkân tanımış olmasıdır.⁵⁴²

Ne var ki, Anadolu Rumlarının etnik kimlik kazanması için eğitim yoluyla Helenizm ideolojisinin yayılmasına aracılık eden bu yerel cemiyetler, özellikle Türkçe konuşan Rum nüfusun kıyı şeridinde göre artış gösterdiği Nazilli gibi iç bölgelerde, amaçlarına ulaşabilmek adına daha yoğun bir çaba harcamak zorunda kalmışlardır. Örneğin Nazilli'den Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne 1909 yılında yazılan bir mektupta, bölgedeki Türkofon Rum öğrencilerin, Yunanistan'ı okyanus ötesinde zannetmelerine ilişkin verilen detay, Anadolu'nun içlerine doğru gidildikçe Yunanistan devleti ve Yunan ulusuna dair bilgi düzeyinin oldukça sınırlı olduğunu gözler önüne sermektedir.⁵⁴³

Karya ve Likya bölgesine yayılan Muğla'da da, II. Meşrutiyet öncesinde eğitime yönelik oluşturulan Rum cemiyetleri dikkati çekmektedir. Sonraki süreçte bu cemiyetlerin faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediklerine dair detaylı bilgilere ulaşılamasa da, II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde Ομόνοια /Omonoia, "*Osia Kseni*" *Hayırsever Cemiyeti* (Φιλανθρωπικός Σύλλογος η "Οσία Ξένη" /Filanthropikos Syllogos i Osia Kseni), *Milas Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Μυλάσων /Filekpaideftikos Syllogos Mylason), Καρτερία / Karteria ve Ελπίς /Elpis

⁵⁴⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 41.

⁵⁴¹ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 188-189.

⁵⁴² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 267.

⁵⁴³ **AA**, Fak. Θ' (İlioupoleos), 1908-1910, Θ 143.

adında oluşumların varlık gösterdiğini belirtmek gerekmektedir. Bunlar arasında, Milas'ta kurulan “*Osia Kseni*” *Hayırsever Cemiyeti*, eğitimin geliştirilmesi ve desteklenmesi amacına yönelik *Omonoia Cemiyeti*'nin devamı niteliğinde olup, eğitim alanını da içeren çok yönlü bir faaliyet sahasına sahip olmuştur. 1904 yılında kurulan *Osia Kseni Cemiyeti*, kendine ait özel binası içinde bir okuma salonu oluşturmuştur.⁵⁴⁴ *Milas Maarifperver Cemiyeti*'nin de benzer şekilde bir kütüphane ve okuma salonu kurduğu bilinmektedir.⁵⁴⁵ Muğla merkezde kurulan *Karteria Cemiyeti* bir kız okulu inşa etme görevini üstlenirken, daha küçük bir sermaye birikimine sahip olan *Elpis Cemiyeti* de bir erkek okulu kurma işine soyunmuştur.⁵⁴⁶

Muğla'daki eğitime dönük faaliyetler arasında, Fethiye'deki Rum Kız Okulu'nun müdürlüğünü yapan Despoina Papathanasiou'nun da adını zikretmek yerinde olacaktır. Zira kendisi de Fethiyeli olan Papathanasiou, kadın eğitimi üzerine yoğunlaşan ve Helenizm ideolojisinin Anadolu'da yayılmasına öncülük eden cemiyetlerden biri olan Atina'daki *Maarifperver Cemiyet*'in⁵⁴⁷ öğretmen okulunda eğitim almış, bu süreçte masrafları, *Anatoli Cemiyeti* tarafından karşılanmış ve 1907 yılında eğitimini tamamladıktan sonra Fethiye'ye öğretmen olarak gönderilmiştir. 1922'ye kadar Fethiye Rum cemaatine hizmet eden Papathanasiou, etnik nitelikte çalışmalar yapmış ve savaş yıllarında bölgedeki Rum çocuklarına gizli bir şekilde eğitim vermeye devam etmiştir.⁵⁴⁸

Ayrıca Atina'ya göç eden bir grup Fethiyeli Rum ve az sayıda diğer bölgelerden gelen Anadolu Rum'u tarafından Atina'da 1918 yılında *Panlykios Cemiyeti* (Πανλύκιος Σύλλογος /Panlykios Syllogos) adında bir dernek kurulmuştur. Cemiyetin amacı, Anadolu'dan Atina'ya yüksek öğrenim için gelen gençlere maddi destek sunmak ve Türk ordusundan firar eden Anadolu kökenli Hristiyanlarla ilgilenmek olarak belirlenmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 39; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 215.

⁵⁴⁵ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 215.

⁵⁴⁶ Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon...**, s. 153.

⁵⁴⁷ Maarifperver Cemiyet ile ilgili hatırlatma için Birinci Bölüm'de Anadolu Rumlarının Kültürel Yapısı ve Helenizm Propagandası alt başlığına bakılabilir.

⁵⁴⁸ Vaianni, **a.g.e.**, T. 2, s. 124.

⁵⁴⁹ Nik. Karageorgiou, “*Apo ti Makri tis Mikrasias sti Nea Makri tis Attikis*”, **DKMS**, Tom. 1, 1977, s. 310.

20. yüzyılın başlarında yaklaşık 4500 Rum nüfusuna⁵⁵⁰ sahip olan Denizli'de de 1908 yılında bir maarifperver cemiyet kurulmuştur. Denizli'deki Rum okullarının durumunu iyileştirmek ve eğitimi geliştirmek amacına yönelik bu cemiyetin kuruluşunu, İzmir'de yerleşik bulunan Denizlili Rumlar teşvik etmiş ve İzmir'de de aynı cemiyetin bir şubesini açmışlardır.⁵⁵¹

2.1.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

İslamiyet'in yanı sıra diğer ilahi dinlerin de sıcak baktığı bir olgu olan hayırseverlik, zaman içinde tüzel bir kimlik kazanarak toplumsal yardımlaşma ve dayanışma açısından daha etkili bir araca dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde yüzyıllardan beri var olan vakıf geleneğinin⁵⁵² bir uzantısı olarak hayırseverlik cemiyetlerinin kurulmasıyla, sosyal farkındalık artmış, dini duyguların yanı sıra toplumsal bağlar da pekiştirilmiştir. Konuya Osmanlı coğrafyasındaki Rumlar açısından bakıldığında, 19. yüzyıldan itibaren hemen her alanda örgütlenme eğilimi sergileyen Rumların, hayırseverlik bağlamında da yoğun bir cemiyetleşme faaliyetine giriştiğini ifade etmek gerekir.

Rumlar arasında sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya dönük cemiyetlerin ortaya çıkması, dini etkenlerin yanı sıra, toplumsal duyarlılıklarının bir göstergesi olarak açıklanabilir. Güçlü cemaat bağlarına sahip olan Rumların hayırseverlik faaliyetleri, kilise ve okul inşasından, yoksulları desteklemeye, aşevi kurmaktan kütüphane oluşturmaya kadar sosyal, dini, kültürel ve ekonomik alanlara yayılmıştır. Bu açıdan, bir önceki bölümde bahsedilen eğitimle ilgili cemiyetlerin birçoğunda da sosyal yardımlaşma ve dayanışma esasının ön planda tutulduğu ve birçok faaliyetin hayırseverlik kapsamına girdiğini de belirtmek gerekmektedir. Başka bir deyişle, eğitime yönelik oluşumlarla hayırseverliğin genel olarak iç içe geçtiğini söylemek

⁵⁵⁰ Kontogianni, **Geografia Mikras Asias**, s. 344. 1906/1907 Osmanlı nüfus istatistiğinde Denizli Rum nüfusu için verilen rakam 3400 civarındayken, 1914'te bu sayı 3700'ü geçmemektedir. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 336, 366. Öte yandan Sotiriadis'in 1912'de Denizli Rumlarının toplam nüfusuna dair verdiği rakam, Osmanlı istatistiklerinde yer alan rakamın neredeyse iki katıdır. Sotiriadis, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁵¹ AA, Fak. Z'(Smyrnis-Filadelfeias), 1908-1909, Z 363.

⁵⁵² Osmanlı Devleti'nde hayırseverlik ve vakıflarla ilgili olarak bkz. Amy Singer, **Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti**, (Çev. Dilek Şendil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

yanlış olmayacaktır. Diğer yandan, 1908-1922 döneminde arka arkaya yaşanan savaşlardan kaynaklanan insani sorunlar da, çeşitli yardım derneklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu bölümde, özellikle cemiyetlerin isimlerinden hareket edilerek, sosyal yardımlaşmaya dönük faaliyet geliştiren cemiyetler ele alınacaktır. Bunlar arasında, isimlerinde hayırsever, yardımsever, fukaraperver gibi sıfatlar kullanan cemiyetler bulunduğu gibi, hem hayırsever hem dini nitelik taşıyan cemiyetler ile kendilerini hayırsever olarak nitelendiren kadın cemiyetleri de yer almaktadır.

Konuya, Rum cemiyetlerinin Anadolu'daki doğum yeri olan İzmir'den başlamak gerekirse, II. Meşrutiyet'ten çok daha önceye uzanan bir dönemde hayırseverlik faaliyetleriyle karşılaşılacaktır. Cemiyetleşme bağlamında ise İzmir'de ortaya çıkan ilk hayırsever oluşumun, *Fukara Sandığı* (Ταμείον των Πτωχών/ Tameion ton Ptohon) olduğunu söylemek mümkündür. 1839 yılında kurulduğu bilgisine rastlanan cemiyetin amacı, yoksul ailelere ve yardıma muhtaç insanlara düzenli yardımlarda bulunmak olarak belirlenmiştir.⁵⁵³ Cemiyetin faaliyetleri, II. Meşrutiyet'in ardından da aksamadan devam etmiştir. Bunun örneklerini dönemin gazetelerinden okumak mümkündür. Ekim 1908'de *İmerisia* gazetesinde yer alan bir haberde, cemiyetin Eylül ayı içinde yaptığı yardımlar tek tek sıralanırken,⁵⁵⁴ Temmuz 1911'de de *Amaltheia* gazetesinde benzer içerikte bir habere rastlanmıştır.⁵⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı yıllarında *Fukara Sandığı*, bütün hayırsever cemiyetleri bir araya getirerek göçmenler ve yardıma muhtaç kişiler için çeşitli yardım malzemelerinin tedarik edildiği bir merkez oluşturmuştur.⁵⁵⁶ *Fukara Sandığı Hayırsever Merkezi* (Κεντρικόν Φιλανθρωπικόν Ταμείον των Πτωχών /Kentrikon Filanthropikon Tameion ton Ptohon) adını taşıyan bu oluşumun idaresi için de özel bir kurul belirlenmiştir.⁵⁵⁷ Faaliyetini 1922'ye kadar sürdüren cemiyet, büyük

⁵⁵³ G. N. Mihail, **Ellinikos Odigos 1920**, Kyrieris-Giannopoulos&Sia, Athinai, 1919 adlı eserden yeniden basım: **İ Smyrni prin apo tin Katastrofi, Enas Odigos tou 1920**, Ekdoseis "To Pontiki", Athina, 1992, s. 40; **O Faros tis Anatolis, Engyklopaïdikon İmerologion tou Etous 1901**, ek tou Typografeiou Adelfon Gerardon, en Konstantinoupolei, 1900, s. 302.

⁵⁵⁴ **İmerisia**, 3 Oktovriou 1908, Arith. 882, s. 3.

⁵⁵⁵ **Amaltheia**, 6/19 İouliou 1911, Arith. 9922, s. 2.

⁵⁵⁶ **İ Smyrni prin apo tin Katastrofi**, s. 40.

⁵⁵⁷ Kurulda yer alan isimler için bkz. **Kentrikon Filanthropikon Tameion ton Ptohon: Logodosia 15 Minon (Apo 22 Fevrouariou 1919 mehri 31 Maiou 1920)**, Smyrni, 1920, s. 8.

bayramlarda da yoksullara ve mahkûmlara yönelik çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵⁵⁸

Diğer yandan, Karşıyaka'da 1921 yılında faaliyet gösteren *Karşıyaka Fukara Sandığı*'nın (Ταμείον Πτωχών Κορδελιού /Tameion Ptohon Kordeliou) İzmir'deki oluşumun bir şubesi olup olmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁵⁹

Fukara Sandığı gibi, Meşrutiyet'ten çok daha önce kurulan bir diğer hayırsever cemiyet de, *Yetimhane Cemiyeti* (Αδελφότης του Ορφανοτροφείου/ Adelfotis tou Orfanotrofeiou)'dir. 1865 yılında evsiz birçok yetim çocuğun ölümüne yol açan kolera salgınından sonra kurulan cemiyet (1867), bir yetimhane oluşturma amacına yönelmiştir. Kısa süre içinde 600'ü aşkın üye sayısına ulaşan cemiyette, İzmirliilerin yanı sıra, İstanbul ve Odesa'dan da üyeler yer almıştır. Cemiyetin etkin çalışmaları sonucu, kız ve erkek çocukları için ayrı birer bölüme sahip olan İzmir Rum Yetimhanesi 1870 yılında faaliyet göstermeye başlamıştır.⁵⁶⁰ Aynı zamanda bir okul işlevi gören yetimhanede, çocuklara sanat, müzik gibi derslerin yanı sıra ayakkabıcılık, demircilik, dokumacılık gibi mesleki dersler de verilmiştir.⁵⁶¹ Finansal kaynaklar açısından zengin sayılabilecek cemiyet, ilerleyen süreçte yetimhanenin yanına bir de kilise inşa ettirmiştir.⁵⁶² Doğrudan Patrikhane'ye bağlanan yetimhane ve kilise, bir süre sonra, cemiyet kurucularının Yunan yanlısı eğilimleri ve Yunanistan'la yakın ilişkileri dolayısıyla, İzmir'deki Yunan konsoloslğunun denetimi ve koruması altına girmiştir. 1908 yılında Yunan hükümetinin onayıyla yetimhane, Yunanistan İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış, *Yetimhane Cemiyeti* de 1922'ye kadar İzmir'deki varlığını korumuştur.⁵⁶³

Yine Meşrutiyet öncesinde kurulan (1889) *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης Κυριών /Agathoergos Adelfotis Kyrion) de 1922'ye kadar faaliyet göstermiştir. Bir kadın cemiyeti olarak öne çıkan oluşumun öncelikli amacı, yoksul kız çocuklarına çeşitli el sanatları öğretmek onlara iş imkânı sağlamak olmuştur. El sanatları üzerine bir atölye oluşturan ve genç kadın işçilere de dersler

⁵⁵⁸ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 105.

⁵⁵⁹ *Kosmos*, 25/7 Dekemvriou 1921, Arith. 1100, s. 2.

⁵⁶⁰ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 105.

⁵⁶¹ *İ Smyrni prin apo tin Katastrofi*, s. 39; *O Faros tis Anatonis, (İmerologion)*, s. 302.

⁵⁶² Κοίμηση της Θεοτόκου/Koimisi tisTheotokou adındaki bu kilise, 1922'deki İzmir yangınında yok olan Rum Ortodoks kiliselerinden biridir.

⁵⁶³ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 106.

veren cemiyet, ayrıca yoksul ve düşkünlere yönelik çeşitli hayır işlerinde bulunmuştur. Cemiyetin gelir kaynakları arasında varlıklı Rumların yaptığı yüksek meblağlı bağışlar da önemli bir yer tutmaktadır. Bağış yoluyla elde ettiği bu gelirleri toplum yararına harcamaktan çekinmeyen cemiyet, 1912 yılında da bir anaokulu inşa etmek için arsa satın almıştır.⁵⁶⁴

Meşrutiyet'ten kısa bir süre önce varlık gösterdiği bilinen *Aziz Konstantin Hayırsever Cemiyeti* (Φιλανθρωπική Αδελφότης Αγίου Κωνσταντίνου /Filanthropiki Adelfotis Agiou Konstantinou) ile Meşrutiyet'in ilanının ardından faaliyetlerine rastlanan *Aziz Vikentios Pavlos Hayırsever Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης του Αγίου Βικεντίου Παύλου /Agathoergos Adelfotis tou Agiou Vikentiou Pavlou) ve *Eşitlik Cemiyeti* (Σύνδεσμος η Ισότης /Syndesmos i İsothis) adlı oluşumlar da İzmir'in hayırsever Rum cemiyetleri arasında yer almışlardır.⁵⁶⁵ Birçok Rum cemiyetinin ortak özelliklerinden biri olan *koruyucu aziz* belirleme veya cemiyeti bir azize atfetme durumu, bahsi geçen ilk iki oluşumun isimlerinde de görülmektedir. Her ne kadar, cemiyetler için seçilen isimler, onların niteliğini veya faaliyet alanını tanımlama konusunda ipucu verse de, bazen yanıltıcı olmaktadır. Bu olgudan hareketle, yukarıda sözü edilen ilk iki oluşumun hayırsever olduğu kadar, dini nitelik taşıyabileceği de olasılık dâhilinde düşünülmelidir. Bununla birlikte *Eşitlik Cemiyeti*'nin seçtiği isimde, Meşrutiyet'in havasını hissetmek mümkün olduğu gibi, cemiyet hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadığı için nitelikleri konusunda tam bir tespit bulunmak mümkün değildir.

Sosyal yardımlaşmaya yönelik faaliyetlerin ilerleyen yıllarda da devam ettiği İzmir'de, 1911 yılında Οικονομικών Συσσίτιον /Oikonomikon Syssition adında bir aşevi cemiyeti kurulmuştur. Türkçeye *İktisadi Aşevi Cemiyeti* olarak çevrilebilecek bu oluşum, İzmir'in çeşitli mahallelerinde şubeler oluşturarak faaliyetini hem Birinci Dünya Savaşı yıllarında hem de Yunan işgali döneminde sürdürmüştür. Atina'daki *Vatansever Kuruluş* (Πατριωτικό Ίδρυμα /Patriotiko İdryma)⁵⁶⁶ tarafından

⁵⁶⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 106-107.

⁵⁶⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 107.

⁵⁶⁶ Vatansever Kuruluş, Yunan Kızılhaçı ile birlikte çalışan bir Yunan yardım kuruluşudur. 1915'te Yunanistan Kraliçesi Sofia tarafından Yunan Kadınları Vatansever Birliği (Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων /Patriotikos Syndesmos Ellinidon) adıyla kurulan örgüt, 1917 yılında Vatansever Yardım Kuruluşu (Πατριωτικόν Ίδρυμα Περιθάλψεως /Patriotikon İdryma Perithalipseos) adını almıştır. Anadolu'daki Yunan işgali döneminde, Anadolu Rumlarına giysi ve diğer ana ihtiyaç malzemelerini

desteklenen cemiyetin, bu kuruluşun direktifleri doğrultusunda Rumların yanı sıra Türklere de yemek dağıttığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁶⁷

Gıda yardımı üzerine odaklanan bir diğer cemiyet ise *Ortodoks Cemaati Aşevi Cemiyeti* (Συσσίτιον Ορθοδόξου Κοινότητος /Syssition Orthodoxou Koinotitos)'dir. 1914 yılında kurulan aşevi, şüphesiz ki savaş koşullarında, yardıma muhtaç Rumlara bir umut ışığı olmuştur. Faaliyetlerini *Halk Merkezi*'nin binasında gerçekleştiren cemiyet, yoksullara günlük ortalama 500 ila 700 porsiyon yemek dağıtmış ve ayrıca yoksul öğrencilere destek olmuştur. Varlıklı Rumların bağışlarıyla ayakta duran cemiyet, yardım amaçlı yapılan temsillerden de gelir elde etmiştir. Angeliki Athanasoula başkanlığında, kadınlardan oluşan bir kurul tarafından idare edilen cemiyetin, Yunan işgali döneminde de faaliyetini sürdürdüğü bilinmektedir.⁵⁶⁸

Aziz Georgios Cemiyeti (Αδελφότης Αγίου Γεωργίου /Adelfotis Agiou Georgiou) ile *Aziz İoannis Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Αδελφότης Αγίου Ιωάννου /Filoptohos Adelfotis Agiou Ioannou) de işgal döneminde faaliyet gösteren hayırsever cemiyetlerdendir. *Aziz İoannis Cemiyeti*, yoksullara yemek dağıtmak için *Vatansever Kuruluş*'tan maddi destek almıştır.⁵⁶⁹

Ayrıca 1919 yılında kurulan ve Rum izci teşkilatının muadili niteliğinde olan *Yoksulların Küçük Arkadaşları* (Μικράι Φίλοι των Πτωχών /Mikrai Filai ton Ptohon) adlı oluşum da *Vatansever Kuruluş* tarafından desteklenmiştir. Aslında cemiyet, varlığını, *Vatansever Kuruluş*'un İzmir şubesi temsilcisi olan R. Kyriakidou'ya borçludur.⁵⁷⁰ Her ne kadar bu dönemde kurulan birçok Rum cemiyeti gibi Yunanistan yanlısı bir siyasi tutum içinde olsa da, cemiyet, Yunan işgali altındaki

tedarik etme görevini üstlenmiştir. Muhtaç durumdaki Rumların barınma sorununa da çözüm bulan kuruluş, ayrıca savaş yetimlerinin bakımını üstlenmiştir. Victoria Solomonidis, **Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin, 1919-1922**, PhD Thesis, King's College, University of London, 1984, s. 175; Mihail L. Rodas, **İ Ellada sti Mikran Asia (1918-1922)**, Kleisiouni, Athinai, 1950, s. 41. Vatansever Kuruluş'un ortaya çıkış süreci ve çalışma alanları ile ilgili olarak bkz. Mih. Hr. Ailianos, **To Ergon tis Ellinikis Perithalpsous**, Ekdoseis Grafeiou Typou İpourgeiou Eksoterikon, en Athinai, 1921, s. 169-187. Vatansever Kuruluş, Anadolu'da Rumların yaşadığı hemen her bölgeye metropolitlikler aracılığıyla yardımlarda bulunmuştur. 1919'da Yunanistan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığından Başbakan Eleftherios Venizelos'a gönderilen bir rapordan, Vatansever Kuruluş'un İstanbul ve Pontus'ta temsilciler bulundurduğu ve çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. **ELİA, Arheio Eleftheriou Venizelou**, Fak. 68.9.5.83, 11 İouliou 1919.

⁵⁶⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 107.

⁵⁶⁸ **İ Smyrni prin apo tin Katastrofi**, s. 40; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 107-108.

⁵⁶⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 108.

⁵⁷⁰ **Vima (Kosmos)**, 7/20 İouliou 1919, Arith. 134, s. 1.

bölgelerde yoksul Rumlara yardım görevini üstlenmiştir.⁵⁷¹ Yönetim kurulu kadınlardan oluşan cemiyetin yardım faaliyetlerindeki hedef kitle, öncelikli olarak çocuklar ve kadınlar olmuştur. *Yoksulların Küçük Arkadaşları*, Yunan işgalinin Aydın'a yayılması sürecinde,⁵⁷² savaştan etkilenen bölge sakini Rumlara, *Vatansever Kuruluş*'la birlikte çeşitli yardım malzemeleri göndermiş, özellikle yoksul ve savaş mağduru çocuklar için giysi tedarik etmiştir.⁵⁷³ Ayrıca kültürel faaliyetler de gerçekleştiren cemiyet, İzmir'de halka açık konferanslar düzenlemiş, genç kızların ve kadınların gelişimini öncelemiştir.⁵⁷⁴

Öte yandan İzmir'in kazalarında da, İzmir merkezindeki gibi II. Meşrutiyet öncesine uzanan bir dönemden itibaren hayırsever nitelikte oluşumların varlığına rastlanmaktadır. Ancak II. Meşrutiyet'i başlangıç noktası olarak ele aldığımızda, Çeşme'de bu dönemde varlık gösteren *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis), Urla'da II. Meşrutiyet'ten 1922'ye kadar faaliyetini sürdüren *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης Κυριών/ Agathoergos Adelfotis ton Kyrion) ve Foça'da Yunan işgali döneminde faaliyet gösteren *Yeni Foça Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης Κυριών Νέας Φωκαίας /Filoptohos Adelfotis Kyrion Neas Fokaias) ile *Eski Foça Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης Κυριών Παλαιάς Φωκαίας /Filoptohos Adelfotis Kyrion Palaias Fokaias) adındaki oluşumlar dikkat çekmektedir. Bu oluşumlar arasında Urla ve Foça'daki kadın cemiyetlerinin, Yunan işgali döneminde Yunan ordusuna destek amaçlı faaliyet geliştirdikleri de gözden kaçırılmamalıdır.⁵⁷⁵

⁵⁷¹ **Vima (Kosmos)**, 7/20 İouliou 1919, Arith. 134, s. 1.

⁵⁷² Aydın, 27 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgal edilmiştir. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. B., TTK, Ankara, 1989, s. 37. İşgal sürecinin ilk haftalarında Kuvayı Milliye birlikleriyle Yunan ordusu arasında yoğun çatışmalar yaşanırken, Yunan işgaline uğrayan birçok bölgede olduğu gibi burada da kaçınılmaz olarak Türk ve Rum toplulukları arasında bir çatışma durumu baş göstermiştir. Karşılıklı bir kıyıma dönüşen savaş, birçok kaynaktaki vahşet ve felaket gibi terimlerle ifade edilmektedir. **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, (15 Mayıs-4 Eylül 1919)**, C. 2, 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1963, s. 137, 148; Arnold Joseph Toynbee, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 176-177, 225; Rodas, **a.g.e.**, s. 99-106.

⁵⁷³ **Vima (Kosmos)**, 7/20 İouliou 1919, Arith. 134, s. 1-2; Rodas, **a.g.e.**, s. 106.

⁵⁷⁴ Cemiyetin, Kosmos gazetesinde yer alan bir konferans duyurusu için bkz. **Kosmos**, 25/7 Oktovriou 1919, Arith. 448, s. 2.

⁵⁷⁵ Urla'daki cemiyet için bkz. **Amaltheia**, 16/29 Martiou 1922, Arith. 19176, s. 2. Foça'daki cemiyetler için bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 139.

Bergama’da ise *Su Deposu* (Υδραγωγείον /İdragogeion) adında, bölge Rum cemaatinin su ihtiyacını karşılamak üzere 60’tan fazla çeşmenin bakımını üstlenen bir cemiyetin varlığından söz edilebilir. Cemiyetin kuruluş tarihine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁷⁶ Yine Bergama’da, 1908 yılında kurulan *Evangelismos Cemiyeti* (Αδελφότης ο Ευαγγελισμός /Adelfotis o Evangelismos), halk hastanesinin gelişimi için çaba göstermiştir. Cemiyetin ilk başkanı, Doktor D. Papastavrou’dur.⁵⁷⁷ *Pallas Kadın Cemiyeti* (Γυναικείος Σύλλογος “Πάλλας” /Gynaikeios Syllogos “Pallas”) ise hayırsever amaçlara yönelen bir kadın cemiyeti olarak varlık göstermiştir.⁵⁷⁸

Ayrıca Tire’de, kuruluş tarihi bilinmeyen *Kadınlar İttifakı* (Σύμπνοια των Κυριών/ Sympnoia ton Kyrion) adlı cemiyetin, toplum yararına çeşitli konferanslar ve tiyatro gösterileri düzenlediği bilgisi mevcuttur.⁵⁷⁹

Öte yandan Aydın vilayetinin diğer sancaklarında da hayırsever amaçlara yönelen Rum cemiyetlerinin varlığına rastlanmaktadır. Örneğin Manisa sancağında, *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης Κυριών /Agathoergos Adelfotis Kyrion) 1910’da kurulmuştur.⁵⁸⁰ Cemiyete dair tek bilgi, başkanlığını Sofia D. Louka’nın yaptığı ve üyeleri arasında Eleni Karakasi, Ourania Despotopoulou, Aspasia Veziroglou, Evdokia Palaiologou gibi isimlerin yer aldığı bilgisidir.⁵⁸¹

Akhisar’da 19. yüzyıl sonlarında kurulduğu tahmin edilen *Thyateira*⁵⁸² *Kulübü* (Λέσχη Θυάπειρα /Leshi Thyateira), hayır kurumlarının, okulların ve hastanelerin gelişimine yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu cemiyetin faaliyetine ne kadar süre devam ettiği bilinmemekle beraber, II. Meşrutiyet yıllarında varlık gösteren *Rum Kulübü* (Ελληνική Λέσχη /Elliniki Leshi), *Thyateira Kulübü*’nün ardılı olarak kabul edilmektedir.⁵⁸³ Dolayısıyla *Akhisar Rum Kulübü*’nün de aynı amaçlara yöneldiği düşünülmektedir.

Yine Akhisar’da kurulan *Fukara Sandığı* (Ταμείο των Πτωχών /Tameio ton Ptohon) ise yoksulların ve göçmenlerin bakımını üstlenmiştir. Dünya Savaşı

⁵⁷⁶ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 54.

⁵⁷⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 32.

⁵⁷⁸ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 54.

⁵⁷⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 263.

⁵⁸⁰ Arhontia Papadopoulou, **a.g.m.**, s. 142.

⁵⁸¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 256.

⁵⁸² Thyateira, Akhisar’ın antik dönemde kullanılan adıdır.

⁵⁸³ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 45; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 36, 261.

yıllarında kurulduğu düşünölen cemiyet, savaş süresince 800 Rum göçmene yardımında bulunmuştur. Kurulunda G. Prodromidis, A. Georgiadis, K. Papazoglous gibi Akhisar'ın önde gelen isimleri yer almıştır.⁵⁸⁴

Soma'da kurulan *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών /Filoptohos Adelfotis ton Kyrion) hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, mübadeleden birkaç yıl önce varlık gösterdiği tahmin edilmektedir.⁵⁸⁵

Aydın'da II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde faaliyet gösteren *Hayırsever Evangelik Cemiyeti* (Ευαγγελικός και Φιλανθρωπικός Σύλλογος /Evangelikos kai Filanthropikos Syllogos), bölgedeki hastane ile kız okulunun bakımını üstlenmiştir.⁵⁸⁶ Ancak cemiyetin, faaliyetine II. Meşrutiyet yıllarında da devam edip etmediği bilinmemektedir.

Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan *Aydın Genç Hanımlar Hayırsever Cemiyeti "Parthenon"* (Αγαθοεργός Αδελφότης των Δεσποινίδων Αϊδινίου "Ο Παρθενών" /Agathoergos Adelfotis ton Despoinidon Aidiniou "Ο Parthenon"), isminden de anlaşılacağı üzere, hayırsever faaliyetlere yönelen bir kadın cemiyetidir.

Göçmenleri ve Yoksulları Koruma Birliği (Σύνδεσμος επί της Περιθάλψεως των Προσφύγων και Απόρων /Syndesmos epi tis Perithalipseos ton Prosfygon kai Aporon) ise Aydın'da 1919 yılı itibariyle faaliyetini sürdüren, insani yardım amaçlı cemiyetlerden biridir.⁵⁸⁷

Ayrıca Söke'de 1908 yılında kurulan *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών /Filoptohos Adelfotis ton Kyrion) adında bir cemiyetin varlığından söz edilebilir.

Nazilli'de ise kuruluş tarihlerine ulaşılamayan *Gençler Cemiyeti* (Σύλλογος των Νέων /Syllogos ton Neon), bir çan kulesi inşa etme amacına yönelirken, *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis) bir hastane

⁵⁸⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 261.

⁵⁸⁵ Mamoni-İstikopoulou, cemiyetin adını, 1920-1921 tarihli Yunan salnamelerinden aktarmıştır. Dolayısıyla cemiyetin, bu tarihlerde varlık gösterdiği sanılmaktadır. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 263.

⁵⁸⁶ Kontogianni, **İ Ellinikoti ton Nomon...**, s. 153.

⁵⁸⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 265.

kurma işiyle meşgul olmuştur. Ayrıca Nazilli Rum tüccarları tarafından da başka bir *Fukaraperver Cemiyeti* teşkil edilmiştir.⁵⁸⁸

Muğla Milas'ta 1906 yılında kurulan *Merhametli Aziz İoannis Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Σύλλογος “Ο Άγιος Ιωάννης Ο Ελεήμων” /Filoptohos Syllogos “O Agios İoannis O Eleimon”), “*Osia Kseni*” *Hayırsever Cemiyeti* ile sıkı bir işbirliği içinde olmuş ve II. Meşrutiyet'in hemen öncesine denk gelen bir dönemde Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne raporlar göndermiştir.⁵⁸⁹ Faaliyetine Meşrutiyet sonrasında devam edip etmediği bilgisine rastlanmamakla beraber, Milas'ta toplum yararına faaliyet gösteren önemli bir Rum cemiyeti olarak bilinmektedir.

2.1.3. Mesleki Cemiyetler

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren süregelen mesleki örgütlenmeler, işgücü ve üretim ilişkilerini düzenlemeye yönelik olarak, bir denetim mekanizması içinde iktisadi hayatı canlı tutan, meslek grupları arasında dayanışma sağlayan ve devletin ekonomik amaçlarına da hizmet eden yapılardır. Osmanlı'daki temelini ahilik teşkilatından alan meslek örgütlenmeleri, kökleri çok daha eskiye uzanan loncaları da kapsamaktadır. Bir nevi esnaf ve zanaatkâr dayanışması üzerine kurulu bir örgütlenme modeli olan loncalar, Osmanlı Devleti'nin iktisadi hayatına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Ahilikten farklı olarak lonca tipi örgütlenmede Gayrimüslimler de yer almıştır.⁵⁹⁰

Bu çerçeveden bakıldığında, çeşitli mesleklere sahip Osmanlı Rumları da, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili inisiyatifler geliştirerek, bir Bizans geleneği olarak gördükleri lonca çatısı altında örgütlenmişlerdir. Kurdukları loncalarla ekonomik güçlerinin yanı sıra siyasi güç de elde eden Rumlar, mesleki pelerin altında zaman zaman siyasi ve dini mekanizmalara da nüfuz etmişlerdir.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 267.

⁵⁸⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 39.

⁵⁹⁰ Osmanlı Devleti'nde ahilik teşkilatı ve loncalar için ayrıca bkz. Selahattin Bayram, “*Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları*”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2012, s. 81-115.

⁵⁹¹ Haralambos Babounis-Stelios Mouzakis, “*Hristianikes Koinotites kai Adelfotites sti Mikra Asia stis Arhes tou 20ou Aiona: Apo ton Kodika Alikarnassou-Bodroum*”, **4o Symposio Praktika:**

Ancak loncalar, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşmeye yönelik atılımlar dolayısıyla eski ekonomik gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu durumda etki alanı daralan loncaların faaliyetleri, ağırlıklı olarak mesleki dayanışma ile sosyal konularda sınırlı kalmıştır.⁵⁹²

Öte yandan Rumlar arasında lonca grubuna dâhil olmayan meslek gruplarının oluşturduğu örgütlenmeler de mevcuttur. Esnaf grupları dışındaki bu mesleki örgütlenmeler, daha çok, mesleki konularda fikir alışverişi, mesleki eğitim, gelişim ve dayanışmaya yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin doktor, öğretmen, eczacı gibi meslek gruplarının oluşturduğu cemiyetlerde, iktisadi birliktelikten ziyade kültürel ve mesleki gelişime yönelik bir örgütlenme modelinin benimsendiği görülmektedir.

Rum mesleki cemiyetlerinin niteliği, her bölgede ihtiyaç duyulan klasik meslek grupları hariç tutulursa, genellikle faaliyet gösterdikleri bölgelerin sosyo-ekonomik yapısına da ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, kültürel, sosyal ve ekonomik açıdan Anadolu Helenizmi'nin kalbi olarak nitelendirilen İzmir, çok sayıda ve çok çeşitli meslek dallarının oluşturduğu cemiyetlere ev sahipliği yapma konusunda birinci sıradadır.

Birçoğu II. Meşrutiyet öncesine uzanan bir dönemde faaliyetine başlayan Rum meslek cemiyetleri arasında, Meşrutiyet'in ardından da varlığını sürdürdüğü bilinen birkaç oluşum bulunmaktadır. Bunlardan *Avukatlar Cemiyeti*'nin (Δικηγορικός Σύλλογος /Dikigorikos Syllogos) 1862 yılında yayımlanan nizamnamesinden, oldukça köklü bir cemiyet olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹³ Bir nevi baro işlevi gören cemiyetin temel amacı, avukatlık mesleğine saygın bir yer edindirmek olmuştur. Cemiyet, üyelerinin gelişimi için hukuksal konularda konferanslar organize etmiş, hukuk bilimiyle ilgili kitaplar yayımlamış ve yoksullara ücretsiz hizmet verilmesini öngörmüştür. Yunan işgali döneminde de varlığını

Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous, Nea İonia, 2010, s. 66.

⁵⁹² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 118-119.

⁵⁹³ Avukatlar Cemiyeti'nin nizamnamesine ulaşılammış, ancak Anadolu Rum cemiyetlerine ait basılı materyallerin sıralandığı bir bibliyografya çalışmasında, cemiyet nizamnamesinin künye bilgilerine rastlanmıştır. Bu bilgiler içerisinde, nizamnamenin, bir sayfada Yunanca bir sayfada İtalyanca olmak üzere (Kanonismos tou Dikigorikou Syllogou eis Smyrnin/ Regolamentoo del Corpo Degli Avvocati in Smirne) iki dilli basıldığı dikkati çekmektedir. Kouroupou, "*Vivliografia Entypon ton Mikrasiatikon İdrymaton kai Syllogon 1846-1922*", s. 158.

sürdüren cemiyetin son yıllarında başkanlığını İzmirli şair M. Argyropoulos yapmıştır.⁵⁹⁴

Rumların teşkil ettiği *Avukatlar Cemiyeti*'nin yanı sıra, 1908 yılında *İmerisia* gazetesinin bir haberinde, *Osmanlı Avukatlar Cemiyeti* adında bir oluşuma da rastlanmıştır. Haberde, İzmir bölgesindeki avukatların bahsi geçen cemiyete kayıt olmaları ve bölgede cemiyete ait şubeler oluşturmaları duyurusuna yer verilmiştir.⁵⁹⁵ Ancak *Osmanlı Avukatlar Cemiyeti* hakkında detaylı bilgiye ulaşamadığı için, bu oluşumun bütün Osmanlı unsurlarına yönelik kapsayıcı bir nitelik taşıyıp taşımadığı bilinmemektedir.

Öte yandan, yine eski bir mesleki oluşum olan (1886) *Eczacılar Cemiyeti* (Φαρμακευτικός Σύλλογος /Farmakeftikos Syllogos), İzmir'in Rum eczacıları tarafından kurulmuştur. Eczacılık mesleğinin güçlendirilmesi ve ilaçların bakkal veya tuhafiyeciler tarafından satılmasının yasaklanması için çalışmalar yapan cemiyet, Meşrutiyet'in 1908'deki ilanının ardından *Eczacılar Birliği* (Φαρμακευτική Ένωσις /Farmakeftiki Enosis) adı altında yeniden örgütlenmiş, Yunan işgali döneminde ise adını *Küçük Asya Eczacılar Cemiyeti* (Μικρασιατικός Φαρμακευτικός Σύλλογος /Mikrasiatikos Farmakeftikos Syllogos) olarak değiştirmiştir.⁵⁹⁶ Görüldüğü gibi, faaliyetini uzun yıllar devam ettiren cemiyet, her dönemin siyasi koşullarına göre yeniden şekillenmiştir.

İzmir'in Rum mimarları da, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce örgütlenme yoluna giderken, Rum bilim adamları da Meşrutiyet'in ardından, itibarlarını yükseltmek ve ideallerini yerine getirmek amacıyla *İzmir Bilim Cemiyeti* (Επιστημονικός Σύλλογος της Σμύρνης /Epistimonikos Syllogos tis Smyrnis) çatısı altında örgütlenmişlerdir.⁵⁹⁷

Meşrutiyet döneminde bir başka mesleki cemiyet de İzmir'in Rum gazetecileri tarafından oluşturulmuştur. İzmir'de yayımlanan *Amaltheia*, *Armonia*, *İmerisia* ve *Nea Smyrni* gazetelerinin⁵⁹⁸ sorumlu müdürleri, İstanbul'daki *Yunan*

⁵⁹⁴ *İ Smyrni prin apo tin Katastrofi*, s. 31.

⁵⁹⁵ *İmerisia*, 17 Dekemvriou 1908, Arith. 947, s. 3.

⁵⁹⁶ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 113.

⁵⁹⁷ *İmerisia*, 26 Noemvriou 1908, Arith. 929, s. 3.

⁵⁹⁸ 20. Yüzyıl başlarında İzmir'deki Rum basını için bkz. Eva Ahladi, "O Smyrnaikos Typos stis Arhes tou 20ou Aiona: İ Apotyposi tis Koinonikis Diamahis", *O Ellinikos Typos 1784 os Simera: İstorikes*

Gazeteciler Birliği'nin (Πανελλήνιος Δημοσιογραφικός Σύνδεσμος /Panellinos Dimosiografikos Syndesmos) İzmir'de aynı isim altında bir şubesini kurarak Rum çıkarlarını ilgilendiren her konuda fikir alışverişinde bulunmayı ve ortak hareket etmeyi misyon edinmişlerdir.⁵⁹⁹ İzmir'in Rum gazetecileri, Yunan işgali döneminde de *İzmir Gazete Yazarları Birliği* (Σύνδεσμος Συντακτών Σμύρνης /Syndesmos Syntakton Smyrnis) adı altında bir başka cemiyet daha oluşturmuşlardır.⁶⁰⁰

Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte farklı meslek gruplarının teşkil ettiği cemiyetler arasında Σύνδεσμος των Ιεροψαλτών /Syndesmos ton İeropsalton'u da saymak mümkündür. Türkçeye *Muganniler Birliği* veya *Kilise Müzisyenleri Birliği* olarak çevrilebilecek oluşum, bir müzik cemiyeti gibi görünmesine rağmen, müzisyenlerin oluşturduğu ve mesleki dayanışmayı gözetten bir cemiyet olması dolayısıyla bu bölümde incelenmiştir. 1908 yılında kurulan cemiyetin ilk yönetim kurulunda F. Arapogloun, N. Vakalakin, P. Melakopidin, A. Mitarangan, A. Samouhon, N. Vlantiadin ve İ. Megalooikonomou yer almıştır.⁶⁰¹

Öte yandan cemiyetin, 1911 yılındaki nizamnamesinden, İzmir Metropoliti'nin himayesinde yeniden oluşturulduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰² *İzmir Kilise Müzisyenleri Birliği* adı altında yeniden kurulan cemiyet, İzmir'deki kilise müzisyenlerinin bir çatı altında toplanarak birbirleriyle yardımlaşmalarını ve dayanışmalarını sağlamak, kilise müzisyenlerinin manevi gelişiminin yanı sıra, çeşitli konularda çalışmalar yapmasını ve yasal faaliyetlerini desteklemek, ihtiyaç halinde yoksul üyelerin bakımını üstlenmek ve onlara yardım etmek, geleneksel kilise müziğini geliştirmek ve sahteciliğe kaçan modernist eğilimlerden bu müziği korumak gibi amaçlara yönelmiştir.⁶⁰³ Bu çerçevede üyelerin kullanımı için bir müzik kütüphanesi ile bir enstrüman evi oluşturmayı öngören cemiyet, geleceğin kilise müzisyenlerine geleneksel müziğin öğretilmesi amacıyla da bir müzik okulu kurmayı gündeminde tutmuştur.⁶⁰⁴ Ayrıca, *Kilise Müzisyenleri Birliği*'nin mühründe

kai Theoritikes Prosengiseis, (Epim. Loukia Droulia), İnstitouto Neoellinikon Erevnon Ethniko İdryma Erevnon, Athina, 2005, s. 463-469.

⁵⁹⁹ **İmerisia**, 12 Avgoustou 1908, Arith. 840, s. 3.

⁶⁰⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 163.

⁶⁰¹ **İmerisia**, 20 Septemvriou 1908, Arith. 871, s. 3.

⁶⁰² **Kanonismos tou En Smyrni Syndesmou ton İeropsalton**, ek tou Typografeiou "Theon o Smyrnaios", Smyrni, 1911, s. 3.

⁶⁰³ **Kanonismos tou En Smyrni Syndesmou ton İeropsalton**, s. 3-4.

⁶⁰⁴ **Kanonismos tou En Smyrni Syndesmou ton İeropsalton**, s. 13-14.

yer alan Aziz Damaskinos tasviri ile yıldönümü yortusu için belirlenen gün, cemiyetin bu azize atfedildiğini göstermektedir.⁶⁰⁵

1911 senesinde oluşturulan bir başka cemiyet ise din adamlarının oluşturduğu *İzmir Ruhban Birliği*'dir. Din adamlarının kültürel açıdan geliştirilmesi ile hasta ve yoksul meslektaşlarının desteklenmesi amacına yönelik cemiyet, ayrıca, din adamlarının maaşlarını iyileştirmeye yönelik bir düzenleme önerisini de gündeme taşımıştır. Konuyla ilgili gerekli düzenlemeleri ise İzmir'in en büyük dini cemiyetlerinden biri olan *Efseveia Cemiyeti*⁶⁰⁶ hayata geçirmiştir.⁶⁰⁷

İzmir'in Rum öğretmenleri de hem Meşrutiyet öncesinde hem de Meşrutiyet'in ardından mesleki dayanışmaya yönelik birkaç cemiyet teşkil etmişlerdir. Bunlardan ilki 1874 yılında *İzmir Rum Öğretmenler Cemiyeti* (Σύλλογος των εν Σμύρνη Ελλήνων Διδασκάλων /Syllogos ton en Smyrni Ellinon Didaskalon) adı altında kurulan ve mesleki gelişimin yanı sıra eğitim-öğretimde görülen sorunlara çözüm üretmeyi amaç edinen oluşumdur. Bir diğeri, 1900 yılında kurulan *Öğretmenler Cemiyeti* (Διδασκαλικός Σύλλογος /Didaskalikos Syllogos)'dir. Faaliyetine ne kadar süre devam ettiği bilgisine ulaşılamayan cemiyetin yanı sıra, 1906 yılında *İzmir Öğretmenler Birliği* (Διδασκαλικός Σύνδεσμος Σμύρνης/ Didaskalikos Syndesmos Smyrnis) adı altında bir başka cemiyet daha kurulmuştur. Faaliyetini Meşrutiyet'in ardından da devam ettiren *İzmir Öğretmenler Birliği*, genel olarak pedagojik konular ile öğretim teknikleri üzerine eğilmiş ve eğitim alanında faaliyet gösteren diğer cemiyetlerle de ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda, örneğin, başarılı gençlerin Atina'da bulunan öğretmen okullarında eğitim görebilmesi için *Anatoli Cemiyeti*'nin desteğini istemiştir. Cemiyet ayrıca, mesleki dayanışmanın bir göstergesi olarak, öğretmenlik mesleğinin itibarını güçlendirmek ve öğretmen yokluğunun önüne geçebilmek amacıyla maaşların iyileştirilmesine yönelik çalışmalarda bulunmuştur.⁶⁰⁸ 1918 yılında aynı isimle yeniden kurulduğu bilinen cemiyetin, bu tarihten önce faaliyetlerini, en azından bir süreliğine askıya aldığı anlaşılmaktadır. Yunan işgali döneminde de faaliyetini sürdüren cemiyet, 1922 yılı

⁶⁰⁵ **Kanonismos tou En Smyrni Syndesmou ton İeropsalton**, s. 15-16.

⁶⁰⁶ Tam adı Efseveia Dini Cemiyeti (Θρησκευτική Αδελφότης Ευσεβεία /Thriskeftiki Adelfotis Efseveia) olan cemiyetten, Dini Cemiyetler başlığı altında bahsedilmiştir.

⁶⁰⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 114.

⁶⁰⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 114-116.

Mart ayında *Küçük Asya Savunma Örgütü*'ne (Μικρασιατική Άμυνα /Mikrasiatiki Amyna)⁶⁰⁹ desteğini açıklamıştır.⁶¹⁰

Bir diğer öğretmen cemiyeti ise 1908 yılına ait bir gazetede adına rastlanan *Rum Öğretmenler Birliği* (Ελληνικός Διδασκαλικός Σύνδεσμος /Ellinikos Didaskalikos Syndesmos)'dir. Cemiyet, 4/17 Aralık 1908 tarihli *İmerisia* gazetesine verdiği ilanda, nizamnamesini görüşmek ve oya sunmak üzere İzmir okullarındaki bütün Rum öğretmenlere çağrıda bulunmuştur.⁶¹¹ Bu bilgiden hareketle cemiyetin yeni teşkil edilmiş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak cemiyet hakkında başka bir bilgiye ulaşılamadığından, faaliyetleri konusunda fikir yürütülememektedir.

Ayrıca 1922 yılında varlığına rastlanan *Orta Öğretim Çalışanları Cemiyeti* (Σύλλογος Λειτουργών Μέσης Εκπαιδύσεως /Syllogos Leitourgon Mesis Ekpaidefseos) de eğitim alanında oluşturulan mesleki örgütlenmeler içinde sayılabilir.⁶¹²

İzmir'de kurulan bir başka mesleki cemiyet, *İzmir Rum Tezgâhtarlar Birliği* (Σύνδεσμος των Ελλήνων Εμποροϋπαλλήλων Σμύρνης /Syndesmos ton Ellinon Emporoypallilon Smyrnis)'dir. 1907 yılında teşkil edilen cemiyet, ticaretle ilgili akşam dersleri düzenlemiş, ancak bir süre sonra faaliyetini durdurmuştur.⁶¹³ 1919 yılında tekrar kurulduğu görülen cemiyetin⁶¹⁴ amacı, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin, İzmir'deki ticari ve endüstriyel mağazalarda ve işyerlerinde çalışan bütün tezgâhtarları bir araya getirerek, onların maddi ve manevi açıdan gelişimini sağlamak ve aralarındaki dayanışma duygusunu güçlendirmek üzerine odaklanmıştır.⁶¹⁵

İzmir Rumlarının teşkil ettiği ve 1908-1922 yılları arasında faaliyetlerine rastlanan diğer mesleki cemiyetler ise şu şekilde sıralanabilir:⁶¹⁶ *Hizmetliler Yardımlaşma Cemiyeti* “*Ergasia-Proodos*” (Αδελφότης Αλληλοβοηθείας των

⁶⁰⁹ Küçük Asya Savunma Örgütü, Diğer Cemiyetler başlığı altında incelenmiştir.

⁶¹⁰ *Amaltheia*, 29/11 Martiou 1922, Arith. 19186, s. 2.

⁶¹¹ *İmerisia*, 4 Dekemvriou 1908, Arith. 936, s. 3.

⁶¹² *Kosmos*, 16/29 Martiou 1922, Arith., 1163, s. 2.

⁶¹³ *Kosmos*, 8/21 İouliou 1920, Arith. 678, s. 3.

⁶¹⁴ *Kosmos*, 2/15 Dekemvriou 1919, Arith. 482, s. 2.

⁶¹⁵ *Kosmos*, 8/21 İouliou 1920, Arith. 678, s. 3.

⁶¹⁶ Söz konusu mesleki cemiyetler, *İmerisia*, *Amaltheia* ve *Kosmos* gazetelerinden ve Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 117-118'den derlenmiştir.

Υπηρετών “Εργασία-Πρόοδος” /Adelfotis Allilovoitheias ton İpireton “Ergasia-Proodos”), *Litografî İşçileri Uluslararası Birliği* (Διεθνής Σύνδεσμος των Εργατών Τυπολιθογράφων /Diethnis Syndesmos ton Ergaton Typolithografon), *Marangoz İşçileri Cemiyeti* (Αδελφότης των Εργατών Ξυλουργών /Adelfotis ton Ergaton KsyLOURgon), *İşçi Birliği* (Πανεργατική Ένωσις /Panergatiki Enosis),⁶¹⁷ *Gazete Saticıları Cemiyeti* (Αδελφότης των Εφημεριδοπωλών /Adelfotis ton Efimeridopolon), *İzmir Tütün İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Καπνεργατών Σμύρνης/ Syndesmos Kapnergaton Smyrnis), *Liman İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Εργατών Λιμένος /Syndesmos Ergaton Limenos), *Liman Kayıkçıları Birliği* (Σύνδεσμος Λεμβούχων του Λιμένος /Syndesmos Lemvouhon tou Limenos), *Makarna Ustaları Birliği* (Σύνδεσμος Τεχνιτών Μακαρονοποιών /Syndesmos Tehniton Makaronopoion), *Otelciler Birliği “Morfefs”* (Σύνδεσμος των Ξενοδόχων “Ο Μορφεύς”/ Syndesmos ton Ksenodohon “Ο Morfefs”), *Tarım Birliği* (Γεωργική Ένωσις/ Georgiki Enosis), *İzmir Demiryolları Personeli Birliği* (Σύνδεσμος Προσωπικού Σιδηροδρόμων Σμύρνης /Syndesmos Prosopikou Sidirodromon Smyrnis), *İzmir ve Cıvırı Fırın İşçileri Cemiyeti “Anagennisis”* (Αδελφότης Αρτεργατών Σμύρνης-Περιχώρων “Η Αναγέννησις” /Adelfotis Artergaton Smyrnis-Perihoron “İ Anagennisis), *Eczane Çalışanları Birliği* (Σύνδεσμος Υπαλλήλων των Φαρμακεμπόρων και Φαρμακείων /Syndesmos İpallilon ton Farmakemporon kai Farmakeion) ile 1922 yılında faaliyet gösterdiği bilinen *İzmir Matbaa İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Εργατών Τυπογράφων Σμύρνης /Syndesmos Ergaton Typografon Smyrnis), *İzmir ve Cıvırı Ayakkabı Ustaları Birliği* (Σύνδεσμος Τεχνιτών Υποδηματοποιών Σμύρνης και Περιχώρων /Syndesmos Tehniton İpodimatopoion Smyrnis), *Kuru Üzüm Sımsarları Birliği* (Σύνδεσμος Σταφιδομεσιτών /Syndesmos Stafidomesiton), *Kuru Üzüm İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Σταφιδεργατών /Syndesmos Stafidergaton), *Bakkal Toptancıları Birliği* (Σύνδεσμος των Εμποροπαντοπωλών /Syndesmos ton Emporopantopolon), *Emlak Komisyoncuları Birliği* (Σύνδεσμος Κτηματομεσιτών/ Syndesmos Ktimatomesiton), *İyonya Deniz İşçileri Birliği* (Ιωνική Ένωσις Εργατών Θαλάσσης /İoniki Enosis Ergaton Thalassis), *Fayton ve At Arabası Sahipleri Birliği* (Σύνδεσμος Ιδιοκτητών Αμαξών και Αμαξοκαρροποιών

⁶¹⁷ 1908 yılının Eylül ayında, İşçi Birliği'nin oluşturmasına yönelik ilk adım atılmış ve İzmir'deki bütün işçi derneklerinin temsilcileri toplantıya çağırılmıştır. *Amaltheia*, 27/10 Septemvriou 1908, Arith. 9106, s. 2.

/Syndesmos İdioktiton Amakson kai Amaksokarropoion), *İzmir İşçi Merkezi* (Εργατικών Κέντρον Σμύρνης/ Ergatikon Kentron Smyrnis), *İnşaat İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Εργατών Οικοδομών /Syndesmos Ergaton Oikodomon), *İzmir ve Cıvırı Kömür Satıcıları Birliği “Azize Markella”* (Σύνδεσμος Ανθρακοπωλών Σμύρνης-Περιχώρων “Η Αγία Μαρκέλλα”/ Syndesmos Anthrakopolon Smyrnis-Perihoron “İ Agia Markella”), *Kömür Taşıyıcıları Birliği* (Σύνδεσμος Ανθρακεργατών /Syndesmos Anthrakergaton), *Boyacılar Birliği* (Σύνδεσμος Ελαιοχρωματιστών /Syndesmos Elaiohromatiston), *Tamirciler Birliği* (Σύνδεσμος Μηχανικών /Syndesmos Mihanikon),⁶¹⁸ *Terzi Çalışanları Birliği* (Σύνδεσμος Ραπτεργατών /Syndesmos Raptergaton), *Keresteciler Birliği* (Σύνδεσμος Ξυλεμπόρων /Syndesmos Ksylemporon), *Mermer Ustaları Birliği* (Σύνδεσμος Μαρμαρογλυπτών /Syndesmos Marmaroglypton), *Mücevher Ustaları Birliği* (Σύνδεσμος Κοσμηματογράφων /Syndesmos Kosmimatografon), *Un İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Αλευρεργατών /Syndesmos Alevrergaton), *Gemi Kömürcüleri Birliği* (Σύνδεσμος Ναυτοθερμαστών /Syndesmos Naftothermaston), *Simsarlar Birliği* (Σύνδεσμος Μεσιτών /Syndesmos Mesiton).

Aynı dönemde İzmir’de faaliyet gösteren Rum loncaları arasında da bakkallar, kasaplar, pastacılar, uncular, kahvehaneciler, ayakkabıcılar, mobilyacılar, nalbantlar, demirciler, camcılar, boyacılar, inşaatçılar, kiremitçiler, çiçekçiler, bahçıvanlar, faytoncular, berberler, kuyumcular, sarraflar, şarap fıçıcuları, şarap üreticileri, rençperler, eskiciler, sütçüler, simitçiler, kürkcüler, dilenciler,⁶¹⁹ balıkçılar, ipekçiler/ipek dokumacıları, halı/kilim dokumacıları gibi çok çeşitli meslek dallarına ait örgütlenmeler dikkati çekmektedir.⁶²⁰

Bu örgütlenmeler bir bütün olarak, İzmir’in sosyo-ekonomik yapısındaki çeşitliliği gözler önüne sermektedir. Yalnızca İzmir merkezde değil, İzmir’in kazalarında da Rumlar, bölge ihtiyaçları doğrultusunda ya loncalar kurmuşlar ya da mesleki cemiyetler oluşturmuşlardır. Örneğin Bergama’da *Bakkallar Cemiyeti* (Σωματεῖον των Παντοπωλών /Somateion ton Pantopolon) ile *Terziler ve*

⁶¹⁸ Hakkında bilgi bulunmadığı için cemiyetin adı Türkçeye Tamirciler Cemiyeti olarak çevrilmiştir. Ancak μηχανικός/mihanikos terimi makine ile ilgili olup, birçok anlama gelmektedir.

⁶¹⁹ Bir meslek olmamasına rağmen dilencililiğin lonca teşkilatı içinde yer alması hayli ilginçtir.

⁶²⁰ Lonca listesi, Amaltheia, İmerisia, Kosmos gibi dönemin İzmir Rum gazetelerinden derlenmiştir. Daha ayrıntılı bir liste için bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 119-120.

Manifaturacılar Cemiyeti (Σωματεῖον τῶν Ὑφασματοπωλῶν καὶ τῶν Ραπτῶν/ Somateion ton Ifasmatopolon kai ton Raption), bir nevi lonca tipi örgütlenme modeli izlemişler ve bir lonca geleneği olarak hayırsever nitelikli faaliyetlerde de bulunmuşlardır.⁶²¹

Benzer şekilde, Çeşme yarımadasında da mesleki dayanışmanın yanı sıra sosyal yardımlaşma amacını da gözeterek cemiyet ve loncaların varlığına rastlanmaktadır. Bu oluşumlar arasında Çeşme Çiftlikköy’de⁶²² *Taksiarhis Bakkallar Cemiyeti*’nin (Ἀδελφότης τῶν Παντοπωλῶν “Ὁ Ταξιάρχης” /Adelfotis ton Pantopolon “Ὁ Taksiarhis”) yanı sıra, *Aziz Tryfon* (Ἅγιος Τρύφων /Agiōs Tryfon) ve *Aziz Spyridon* (Ἅγιος Σπυρίδων /Agiōs Spyridon) adında iki çiftçi cemiyeti ve *Aziz Nikolaos* (Ἅγιος Νικόλαος /Agiōs Nikolaos) adında bir denizci cemiyeti göze çarpmaktadır. Ayrıca 1921’de yine bölgedeki tarımsal faaliyetlerle ilişkili olarak *İthalat ve İhracat Kooperatifi* (Εἰσαγωγικὸς καὶ Εξαγωγικὸς Συνεταιρισμὸς/ Eisagogikos kai Eksagogikos Synetairismos) ile 1922’de *Tarım Kredi Birliği* “*Proodos*” (Γεωργικὸς Πιστωτικὸς Σύνδεσμος ἢ “Πρόοδος”/Georgikos Pistotikos Syndesmos i “Proodos”) kurulmuştur.⁶²³ *Tarım Kredi Birliği*, tütün, kuru üzüm ve anason üretiminde, bölge çiftçilerinin yükünü hafifletmeyi hedeflemiştir.⁶²⁴

Keza Alaçatı’da da, tarım, bir Rum salnamesinde de belirtildiği gibi, bölge insanının temel geçim kaynağıdır.⁶²⁵ Durum böyle olunca, bölgedeki çiftçiler arasında yardımlaşma sağlamayı ve tarımsal faaliyetleri desteklemeyi amaç edinen oluşumların ortaya çıkması da doğaldır. Bölge Rumlarının kurduğu *Alaçatı Tarım Birliği* (Γεωργικὸς Σύνδεσμος Αλατσάτων /Georgikos Syndesmos Alatsaton), adındaki oluşum, bu kapsamda değerlendirilmelidir. *Alaçatı Tarım Birliği*, uygulamalı dersler ve konferanslar yoluyla Rum çiftçilerin zirai kültürünü geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.⁶²⁶

Urla’da ise ayakkabıcılar, bakkallar, uncular ve berberlerin oluşturdukları loncalar, mesleki dayanışma amaçlı faaliyetlerinin yanı sıra, eğitim ve insani yardım

⁶²¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 31.

⁶²² Yunanca Κάτω Παναγία/Kato Panagia olarak bilinmektedir.

⁶²³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 144.

⁶²⁴ **Estia**, 12 İouniou 1922, Arith. 1962, s. 3.

⁶²⁵ **Neon Engyklopaïdikon İmerologion tou Etous 1915**, Konstantinoupolis, t.y., s. 143.

⁶²⁶ **Amaltheia**, 4/17 Maiou 1907, Arith. 8688, s. 2.

odaklı çalışmalarda bulunmuşlardır.⁶²⁷ Yine Urla'da 1906'dan 1911'e kadar faaliyet gösteren *Tarım Birliği* (Γεωργικός Σύνδεσμος /Georgikos Syndesmos) ile 1910'dan 1914'e kadar faaliyet gösteren *Tarım Cemiyeti* (Γεωργικών Αδελφάτων /Georgikon Adelfaton) de Rum mesleki örgütlenmeleri arasında sayılabilir.⁶²⁸ *Tarım Cemiyeti*, kuruluşundan dört ay sonra *Amaltheia* gazetesine bir yazı göndererek hem kurulduğunu duyurmuş, hem faaliyetlerinden bahsetmiş, hem de cemiyetin kuruluşuna emeği geçenlere teşekkürlerini sunmuştur. Bu yazıda dikkati çeken bir teşekkür de, bölgede aktif çalışmalarda bulunan ve cemiyetin ortaya çıkmasında büyük emeği olan ziraatçı Halil Efendi'ye yapılmıştır.⁶²⁹ Bu gelişme, bölgedeki farklı etnik unsurlar arasında mesleki açıdan diyalog geliştirildiğini ve yardımlaşmanın öncelendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca Yunan işgali döneminde Çeşme'de ve Urla'da, Yunan ordusunun teşvikiyle kurulan *Erythrai Öğretmen Cemiyeti* (Πανερυθραϊκός Διδασκαλικός Σύνδεσμος /Panerythraikos Didaskalikos Syndesmos) (Çeşme) ile *Öğretmen Cemiyeti* (Διδασκαλικός Σύνδεσμος /Didaskalikos Syndesmos) (Urla) isimli oluşumlar dikkati çekmektedir.⁶³⁰

İzmir'in daha iç bölgelerinde ise temel tarımsal mahsulün tütün olmasına bağlı olarak Tire'de *Tütün İşçileri Birliği* (Σύνδεσμος Καπνεργατών /Syndesmos Kapnergaton) ve Ödemiş'te tütün üretimini canlandırmayı amaç edinen *Tütüncüler Cemiyeti* (Σύλλογος των Καπνουργών /Syllogos ton Kapnourgon) adlı oluşumların varlığından söz edilebilir.⁶³¹

Aydın vilayetinin diğer sancaklarında da İzmir'dekine benzer nitelikte mesleki örgütlenmeler dikkati çekmektedir. Ancak Batı Anadolu'nun iç kesimlerinde İzmir'deki gibi bir basın faaliyeti gelişmediği için, bu bölgelerle ilgili bilgiler sınırlı kalmaktadır. İzmir Rum basını zaman zaman Aydın vilayetinin diğer sancaklarına dair haberlere yer verse de, bu bölgelerdeki mesleki örgütlenmelere ilişkin bilgiler yetersizdir.

⁶²⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 149.

⁶²⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 147-148.

⁶²⁹ **Amaltheia**, 27/12 Fevrouariou 1911, Arith. 9816, s. 2.

⁶³⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 261.

⁶³¹ **Anatolikon İmerologion 1913**, s. 253.

Manisa’da öne çıkan mesleki bir cemiyete rastlanmamakla birlikte, genel itibariyle bölge ticaretinin Manisa Rumlarının elinde olduğu söylenebilir.⁶³² Örneğin, Turgutlu’da Rumlar çoğunlukla ticaret ve esnaflıkla uğraşmışlar, az bir kısmı buradaki endüstri ve çeşitli ustalık dallarıyla meşgul olmuştur. Bu doğrultuda, Rumların genellikle bakkallık, fırıncılık, unculuk, alkollü içki imalatçılığı, kahvehanecilik, aşçılık, bahçıvanlık, marangozluk, inşaatçılık ve çiftçilik gibi meslekler edindiklerini söylemek mümkündür.⁶³³ Her ne kadar kaynaklarda Turgutlu Rumları tarafından kurulan mesleki cemiyetlere rastlanmasa da, birçok bölgede olduğu gibi burada da lonca tipi örgütlenme yoluna gidildiği olasılık dâhilindedir.

Öte yandan yerel zirai ürünlerin toplandığı bir merkez niteliğindeki Aydın sancağı, bu konumundan dolayı istikrarlı bir pazara ve geniş bir yerel ticaret hacmine sahip olmuştur. Sanayileşme bağlamında İzmir kadar gelişmiş olmasa da, buradaki zirai ürün bolluğu, zeytinyağı, bez ve pamuklu dokuma gibi işlenmiş zirai ürün fabrikalarının kurulmasına imkân tanımıştır. Şehrin ekonomik altyapısı, önemli mesleki faaliyetlerin gelişimine olanak sunarken, Aydın Rumları doktorluk, öğretmenlik, eczacılık gibi bilinen meslek dallarının yanı sıra, özellikle ticaret sektöründe hizmet vermişlerdir. Ayrıca, Osmanlı Tütün Rejisinde de memur, telgraf memuru, demiryolu istasyon şefi olarak görev yapan birçok Rum Ortodoks’a rastlamak mümkündür.⁶³⁴

Aydın Rumlarının mesleki faaliyetleri bağlamında lonca teşkilatlarını da göz ardı etmemek gerekir. Aydın’daki en güçlü Rum loncaları, şarap üreticileri, zeytinyağı üreticileri, sabun üreticileri loncalarıdır. Diğer önemli gruplar arasında bakkallar, kasaplar, fırıncılar, uncular, yüncüler, keresteciler, manifaturacılar, ayakkabıcılar sayılabilir. Duvarcı/inşaatçı loncaları ile özel hizmetlilerin ve bahçıvanların oluşturdukları loncalar ise daha küçük mesleki oluşumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³⁵

1908 yılında kurulan *Aydın Demiryolu İşçileri ve Memurları Birliği* “*Empros*” (Σύνδεσμος των Εργατών και Υπαλλήλων Σιδηροδρόμου Αϊδινίου

⁶³² Kontogianni, *İ Ellinikotis ton Nomon...*, s. 126.

⁶³³ N. Tzolooglou, “*Monografia peri Kasaba*”, **Ksenofanis**, Tomos Ektos (T. 6), 1909, s. 522.

⁶³⁴ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 352, 408.

⁶³⁵ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 352.

“Εμπρός” /Syndesmos ton Ergaton kai Ípallilon Sidirodromou Aidiniou “Empros”)⁶³⁶ adlı oluşumun faaliyetine ne kadar süre devam ettiği bilinmemektedir.

Ayrıca 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda İtilaf Devletleri temsilcilerine başvurarak yaşadıkları yerin Yunanistan’a bağlanması talebinde bulunan Aydın Rum cemiyetleri arasında mesleki nitelikli şu oluşumlar dikkati çekmektedir: *Rum İnşaatçılar Komitesi* (Επιτροπή των Ελλήνων Κτιστών /Eritropi ton Ellinon Ktiston), *Aydın Rum Manifaturacıları* (Ελληνες Υφασματοπόλαι Τράλλεων /Ellines Ífasmatorpolai Tralleon), *Aydın Rum Tezgâhtarlar Birliği* (Ο εν Αϊδινίω Ελληνικός Σύνδεσμος των Εμποροϋπαλλήλων /Ο εν Aidinio Ellinikos Syndesmos ton Emporoypallilon), *Rum Ayakkabıcılar Kurulu* (Συμβούλιο των Ελλήνων Υποδηματοποιών /Symvoulío ton Ellinon Ípodimatoipoion), *Rum Uncular Cemiyeti* (Ελληνικό Σωματείο των Αλευροπωλών /Elliniko Somateio ton Alevropolon), *Rum Sabun İmalatçıları* (Ελληνες Σαπωνοποιοί /Ellines Saponopoioi), *Rum Fırıncılar Loncası* (Συντεχνία των Ελλήνων Αρτοποιών /Syntehnia ton Ellinon Artopoion), *Bahçivanlar Loncası* (Συντεχνία των Κηπουρών /Syntehnia ton Kipouron), *Aydın Rum Demircileri* (Ελληνες Σιδηρουργοί Τράλλεων /Ellines Sidirourgoi Tralleon), *Aydın Rum Yağ Üreticileri* (Ελληνες Ελαιοπαραγωγοί Τράλλεων /Ellines Elaioparagogoí Tralleon), *Şarap Üreticileri Loncası* (Συντεχνία των Οινοπαραγωγών /Syntehnia ton Oinoparagogon), *Aydın Rum Çuhacıları* (Ελληνες Τσοχατζήδες Τράλλεων /Ellines Tsohatzides Tralleon), *Aydın Rum Kerestecileri* (Ελληνες Ξυλέμποροι Τράλλεων /Ellines Ksylemporoí Tralleon), *Bakkallar Loncası* (Συντεχνία των Παντοπωλών /Syntehnia ton Pantopolon).⁶³⁷

Söz konusu mesleki oluşumların, Mütareke döneminde siyasi bir tutum içine girerek Aydın’ın Yunanistan’la birleşmesi taleplerine karşılık, bölgenin Yunan işgaline uğradığı süreçte Aydın Rum Metropolitliği görevinde bulunan Smaragdos’un⁶³⁸ işgale karşı çıkarak sahip olduğu Osmanlı kimliğine vurgu yapması da atlanmaması gereken bir ayrıntıdır.⁶³⁹ Bu durum, Yunan işgali sürecinde genel

⁶³⁶ **İmerisia**, 17 Oktovriou 1908, Arith. 895, s. 3.

⁶³⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 264-266.

⁶³⁸ Kiminas, **a.g.e.**, s. 87.

⁶³⁹ **Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922**, Cilt I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 97. 30 Ekim 1919’da Harbiye Nezareti’ne sunulan bir raporda Yunan ve yerli Rumlar tarafından yapılan propaganda faaliyetlerinden

olarak siyasallaşan ve çoğunluğu Yunanistan yanlısı tavır takınan Anadolu Rumları ve cemiyetleri arasında işgale karşı olan Rumların da bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Nazilli ise 19. yüzyılda Batı Anadolu'da örülen demiryolu hattının buraya ulaşmasından sonra oldukça gelişmiştir. Zira demiryolu, ticaretin anahtarı olduğu gibi iktisadi gelişmişliğin de önünü açmış ve ulaştığı bütün bölgelerde sosyo-ekonomik bir dönüşüm başlatmıştır. Ticari işletmelerin yanı sıra, küçük çırçır fabrikalarının bulunduğu Nazilli'de⁶⁴⁰ ayrıca, kadınlara mesleki bir kazanım sağlamak amacıyla çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlere dair detaylı bilgi bulunmasa da, en azından birinin halı dokuma atölyesi kurma amacına yöneldiği bilinmektedir.⁶⁴¹

Muğla ve Denizli sancakları ise engebeli arazi yapısı dolayısıyla Aydın vilayetinin diğer bölgelerine göre daha küçük bir ekonomik rağbetin görüldüğü yerlerdir.⁶⁴² Ancak Rumların bu bölgelerde de mesleki nitelikte örgütlenme eğilimi sergilemesi, büyük ya da küçük ekonomi ile ilgili değil, Rumlar arasındaki mesleki dayanışma ruhunun bir göstergesidir.

Muğla'da II. Meşrutiyet öncesinde kurulan *Loncalar Birliği*'nin (Ενωσις των Συντεχνιών /Enosis ton Syntehnion) sonraki süreçte faaliyetine devam edip etmediğine dair bir bilgi yoktur. Ancak Rum lonca örgütlenmelerinin daha üstünde bir oluşumun tek örneği olması dolayısıyla, *Loncalar Birliği*'ni bu bölümde ele almak uygun olacaktır. Bütün loncaları temsil eden bir yönetim kurulu tarafından idare edilen birliğin amacı, ihtiyaç halinde üyelerine maddi ve manevi yardım sağlamak olarak belirlenmiştir. Her bir loncanın üyesi, zorunlu olarak birliğin de üyesi sayılmıştır. Muğla Rum cemaati açısından *Loncalar Birliği*, yerli sanayi ile ortak pazarın maddi ve manevi olarak desteklenmesini sağlayan güçlü bir merkez konumunda olmuştur.⁶⁴³

bahsedilmiştir. Söz konusu belgede Aydın Rum Metropolit'i'nin adı İzmaragos olarak Türkçeye transkript edilmiştir. Bkz. aynı yer.

⁶⁴⁰ Kontogianni, *Geografia Mikras Asias*, s. 343.

⁶⁴¹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 267.

⁶⁴² Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 148.

⁶⁴³ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 268.

Bir diğ er mesleki örgütlenme örneğ i de Bodrum'da karş ımıza çı kmaktadır. *Aziz Stefanos İnşaatç ılar Loncas ı Cemiyeti* (Αδελφότης της Συντεχνίας των Οικοδόμων ο Άγιος Στέφανος /Adelfotis tis Syntehniaς ton Oikodomon o Agios Stefanos) adını taşıyan oluş um, hem bir loncanın varlığı na hem de lonca üyelerinin oluşturduğ u bir cemiyetin varlığı na iş aret etmektedir. Söz konusu Rum inşaatç ılar loncasının üyeleri, 1912 yılında bir kilise inş ası için bir araya gelerek *Aziz Stefanos İnşaatç ılar Loncas ı Cemiyeti*'ni teşkil etmişlerdir. Aslında cemiyet önce inşaatç ılar loncasının koruyucu azizi olan Aziz Spiridonas'a atfedilmiş, ancak daha sonra lonca ile cemiyetin iki farklı oluş um olduğunu göstermek amacıyla Aziz Stefanos koruyucu aziz olarak seçilmiştir.⁶⁴⁴ 87 üyeden oluş an cemiyetin nizamnamesinde üye olmak için bağ ış yapılması gerektiğ inden bahsedilmektedir. Ayrıca yıllık zorunlu aidat da toplayan cemiyet, bu gelirleri söz konusu kilisenin yapımı için faize yatırmıştır.⁶⁴⁵ Ancak büyük olasılıkla kilisenin inş asını tamamlayamadan 1914 yılında faaliyetini sonlandırmıştır. Zaten Bodrum Rumları da 1915 yılına kalmadan On İki Ada'ya ve Girit'e göç etmişlerdir. Bu göçün temel sebebini savaş ve savaştan dolayı ilan edilen seferberlik hali oluşturmuştur.⁶⁴⁶

Kayaköy Öğretmenler Cemiyeti (Διδασκαλικός Σύλλογος Λιβισίου/ Didaskalikos Syllogos Livisiou) ise adından da anlaşılacağı üzere Fethiye'ye bağ li olan Kayaköy'de⁶⁴⁷ 1907 yılında kurulan, hem eğ itsel hem de mesleki tipte bir örgütlenme olarak kabul edilebilir. Zira köyün öğretmenleri bu cemiyet çatısı altında toplanmıştır.⁶⁴⁸ *Kayaköy Öğretmenler Cemiyeti*'nin II. Meşrutiyet sonrasında varlığını sürdürdüğüne dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Kayaköy'ün, Fethiye Rumlarının önemli bir merkezi olması, yoğun bir Rum nüfus barındırması ve dolayısıyla eğitime dönük faaliyetlerin süreklilik göstermesi, cemiyetin, varlığını bir süre daha koruduğunu düşündürmektedir.

Denizli'de ise mesleki nitelikte bir örgütlenmenin varlığı na rastlanmasa da, burada Teselya kökenli Pantazopoulos kardeşlere ait büyük bir un fabrikasının

⁶⁴⁴ Babounis- Mouzakis, **a.g.m.**, s. 68.

⁶⁴⁵ **GAK/ATA**, Karias (Periohi Boudroumiou), Kodikas 449E (Arith.8499), s. 1-2.

⁶⁴⁶ Babounis- Mouzakis, **a.g.m.**, s. 74-75.

⁶⁴⁷ Kayaköy'ün Yunanca adı Λιβίσιν/Livisi'dir.

⁶⁴⁸ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 219.

bulunduğu ve bölge Rumlarının çoğunun ticaret veya küçük endüstriyle uğraştığı edinilen bilgiler arasındadır.⁶⁴⁹

2.1.4. Sanat ve Spor Cemiyetleri

Anadolu Rumları arasında Helenizm inşasının önemli bir aracı niteliğinde olan eğitim cemiyetlerinin yanı sıra, sanat ve spora yönelik geliştirilen faaliyetler de Rumların kültürel kimlik söylemlerinin bir parçası olarak Helenizm ideolojisinin gelişmesine ve yayılmasına hizmet etmiştir. Müzik ve tiyatro gibi, sanatın daha sosyal dalları, eğlence yöntemi üzerinden Rum toplumunda estetik duygusunu geliştirirken, aynı zamanda kültürel ve siyasi propagandada etkili araçlar olarak kullanılmıştır. Diğer yandan, çeşitli sanat dalları gibi yüzyıllar öncesine dayanan kökleriyle, birlik ve beraberlik duygusunu besleyen spor da, Rumlar arasında önemli bir sosyal aktivite olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çerçevede, Anadolu'daki ilk Rum cemiyetlerinin ortaya çıktığı Batı Anadolu'da, gelişmiş bir sosyo-ekonomik altyapının tetiklediği kültürel zenginliğin bir parçası olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanat ve spor bağlamında da bir sosyal hareketlilik yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte genellikle müzikle sporun bir arada olduğu cemiyetlerin yanı sıra, edebiyat ve tiyatro gibi çeşitli sanat dallarına yönelik cemiyetler de teşkil edilmiş ve bu cemiyetler aracılığıyla daha geniş bir kesime hitap edilerek kültürel gelişimin yanı sıra, ulusal bir bilinç yaratılması hedeflenmiştir.

Aslında her biri kültürel nitelik taşıyan bu sanat ve spor cemiyetleri arasında, özellikle edebiyat ve dil alanına yönelen cemiyetler, Rumların oluşturduğu eğitim ve kültür cemiyetleri kapsamında ele alındığı için bu bölümde yeniden incelenmeyecektir. Diğer kültürel cemiyetlerde, müziğin ve sporun genellikle iç içe olduğu örgütlenme yapısı benimsendiği için, bu iki alanı bir arada incelemek uygun görülmüştür. Rumların cemiyet teşkiline gittiği bir diğer sanatsal alan da tiyatro olduğu için, bu başlık altında tiyatro cemiyetlerine de yer verilecektir.

⁶⁴⁹ Kontogianni, *İ Ellinikotis ton Nomon...*, s. 138-139.

Ancak unutmamak gerekir ki, Rumların sanatsal faaliyetleri yalnızca müzik ya da tiyatroyla sınırlı değildir. Resim, heykel, mimari gibi sanat dallarında da önemli eserler veren Rumların, bu alanlarda cemiyetleşme hareketlerine rastlanmadığı için, söz konusu sanatsal faaliyetler, bu tezin kapsamı dışında kalmaktadır.⁶⁵⁰

Osmanlı Rumlarının, bilinen ilk müzik cemiyeti olarak *İstanbul Müzik Cemiyeti* (Ο Εν Κωνσταντινουπόλει Μουσικός Σύλλογος /Ο En Konstantinoupolei Mousikos Syllogos)⁶⁵¹ karşımıza çıkmaktadır. 1863'te İstanbul'da kurulan bu cemiyet, Anadolu'da *Orfevs Müzik Kulübü* (Μουσικός Όμιλος Ορφεύς /Mousikos Omilos Orfevs) adlı cemiyet takip etmiştir. 1890 yılında, Panos Argyropoulos, Andreas Voulgaridis, Aimilios Kartalis, Nikolaos Manolidis, İoannis Fatseas gibi İzmir'in tanınmış ailelerine mensup kişilerin bir araya gelerek oluşturduğu *Orfevs Müzik Kulübü*, Anadolu Rumlarının ilk müzik cemiyetidir.⁶⁵² 23 Nisan 1891'deki⁶⁵³ Aziz Georgios yortusunda verdiği konserle cemiyet, ilk kez kamusal alanda bir faaliyet gerçekleştirerek adını duyurmuştur.⁶⁵⁴ Müzik faaliyetlerinin yanı sıra, spora yönelik çalışmalarda da bulunan *Orfevs*, İzmir'in gençleri arasında spor ruhunu yaymak amacıyla kendi bünyesinde bir spor birimi oluşturmuştur. Ancak bir süre sonra cemiyet üyeleri arasında çıkan anlaşmazlık sonucu, spor biriminin üyeleri *Orfevs*'ten ayrılarak 1894 yılında *Gymnasion* (Γυμνάσιον)⁶⁵⁵ adında bir spor cemiyeti teşkil etmişlerdir.⁶⁵⁶ 1898 yılında ise *Gymnasion* ile *Orfevs*'in yeniden bir araya gelmesiyle *Panionios Jimnastik Cemiyeti* (Πανιώνιος Γυμναστικός Σύλλογος/ Panionios Gymnastikos Syllogos) adı altında yeni bir cemiyet oluşturulmuştur.⁶⁵⁷

Bu yeni cemiyet, her ne kadar 1898 yılında teşkil edilse de, *Orfevs*'in yerini aldığı için kuruluş tarihi olarak 1890 yılını benimsemiştir.⁶⁵⁸ *Panionios Jimnastik*

⁶⁵⁰ İzmirli Rum ressamı için bkz. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 140-164.

⁶⁵¹ **Kanonismos tou en Konstantinoupolei Mousikou Syllogou**, Typois A. Koromila kai P. Paspalli, en Konstantinoupolei, 1863.

⁶⁵² Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 182.

⁶⁵³ Gregoryen takvime göre 23 Nisan günü, Miladi takvime göre 6 Mayıs'a karşılık gelmektedir.

⁶⁵⁴ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 182-184.

⁶⁵⁵ Gymnasion terimi, spor salonu anlamına gelmektedir.

⁶⁵⁶ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 185; Mamonı-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 120.

⁶⁵⁷ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 188.

⁶⁵⁸ Panionios Jimnastik Cemiyeti'nin Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne gönderdiği mektuplarda yer alan mühründe, kuruluş tarihi olarak 1890 yazmaktadır. Örnek olarak bkz. AA, Fak. Z'(Smyrnis-Filadelfeias), 1907, Z 189; 1908, Z 209; 1910, Z 237.

Cemiyeti, adını en çok spor alanında duyuracak olsa da, *Orfefs*'in geleneğini sürdürerek, içinde müzik, edebiyat ve diğer güzel sanat dallarının da bulunduğu 14 farklı alanda kendini göstermiş ve geliştirmiştir.⁶⁵⁹ Bununla birlikte, *Orfefs Müzik Kulübü*'nün, yalnızca müzikle ilgilenen bir cemiyet olarak 1908 yılında yeniden kurulmasını da şaşırtıcı bir gelişme olarak eklemek gerekmektedir.⁶⁶⁰

Öte yandan 1922 yılına kadar faaliyetini sürdüren ve İzmir'in önde gelen cemiyetleri arasında yerini alan *Panionios Jimnastik Cemiyeti*, bir spor salonunun yanı sıra, konferans, konser ve sanat sergileri gibi çeşitli etkinliklerin düzenlendiği ayrı bir toplanma yeri de oluşturmuştur. İlk dikkat çeken kültürel nitelikteki çalışmaları arasında, 1900-1901 yıllarında cemiyet marşını belirlemek için organize ettiği bir şiir yarışması yer almaktadır.⁶⁶¹ Bu yarışma sonucunda, o dönemde henüz 13 yaşında bir öğrenci olan Stelios Sperantsas'ın⁶⁶² şiiri birinci seçilerek, müzik öğretmeni ve besteci Dimos Milanakis tarafından bestelenmiştir.⁶⁶³

1904 yılına kadar sporun yanında çeşitli sanatsal etkinliklerde bulunan *Panionios*, 1906 yılında yayınladığı nizamnamesinde, kendisini yalnızca bir spor cemiyeti olarak tanımlamıştır.⁶⁶⁴ Aynı nizamnamede cemiyetin başkanı olarak A. Fotiadis ve genel sekreteri olarak İ. Diamantopoulos'un isimleri yer almaktadır.⁶⁶⁵

1906 yılından itibaren bir spor kulübü şeklinde faaliyet göstermeye devam eden *Panionios Cemiyeti*'nin, Anadolu'da sporun geliştirilmesi ve Anadolu Rumları arasında dayanışma olgusunun güçlendirilmesi bağlamında gerçekleştirdiği belki de

⁶⁵⁹ Petros Linardos, “*Rizes kai Ekseliksi tou Mikrasiatikou Athlismou apo tin Arhaiotita mehri to 1922*”, **Praktika 1ou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo**, Nea İonia, 2005, s. 142.

⁶⁶⁰ **İmerisia**, 25 İouliou 1908, Arith. 825, s. 3.

⁶⁶¹ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 189.

⁶⁶² Yunan edebiyatının tanınmış isimlerinden olan İzmirli Stelios Sperantsas, Evangeliki Okulu'nu bitirdikten sonra Atina'da tıp eğitimi almış, ardından Yunan ordusunda radyolog olarak görev yapmıştır. Eğitimi radyolojiyle sınırlamayan Sperantsas, önce Atina'da, sonra Paris'te devam ettiği dişçilik eğitiminin ardından Atina Üniversitesi'nde ortodonti bölümünü kurmuştur. Uzun yıllar aynı bölümde profesör olarak görev yapan Sperantsas, çocuk yaşlardan itibaren edebiyata olan ilgisini, özellikle şiir alanında göstermiş ve Yunan edebiyatına sayısız eser bırakmıştır. Konuyla ilgili olarak bkz. <http://www.enosismyrneon.gr/el/ekdoseis-tes-enoses/arthra-arkheiou/sperantzias-stelios.html>, Erişim Tarihi: 15.10.2016; <https://www.sansimera.gr/biographies/262>, Erişim Tarihi: 15.10.2016; Barbis Vozalis, **Portraita Protoporon Odontiatron tis Larisas**, Larisa, 2006, s. 112-114.

⁶⁶³ Panionios Jimnastik Cemiyeti'nin marşı için bkz. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 190-191.

⁶⁶⁴ **Kanonismos Panioniou Gymn. Sylogou Smyrnis, İdrythentos to 1890**, 1906, s. 3.

⁶⁶⁵ **Kanonismos Panioniou Gymn. Sylogou Smyrnis**, s. 26. 1919 yılı itibarıyla Panionios Cemiyeti'nin başkanı D. Dallas, genel sekreteri M. Grigoriadis'tir. **İ Smyrni prin apo tin Katastrofi**, s. 32.

en önemli faaliyet, *Panionia Spor Müsabakalarını* düzenlemek olmuştur. *Panionia Müsabakaları*, ilk kez 1896 yılında *Panionios*'un kurucu cemiyetlerinden biri olan *Gymnasion* tarafından başlatılmıştır.⁶⁶⁶ Birkaç küçük aksama dışında, 1921'e kadar hemen her yıl düzenlenen bu müsabakalarda, atletizmden yüzmeye, bisikletten jimnastiğe kadar birçok dalda spor oyunları gerçekleştirilmiş ve İzmir'deki Rum spor kulüplerinin yanı sıra, Anadolu'dan ve Osmanlı Rumlarının yaşadığı çeşitli bölgelerden spor kulüpleri müsabakalara katılmıştır.⁶⁶⁷

Yunanistan Atletizm Federasyonu'na⁶⁶⁸ (SEGAS) da üye olan *Panionios Cemiyeti*, Ayvalık'ta, İskenderiye'de ve Atina'da düzenlenen çeşitli müsabakalarda yer almış, ayrıca 1896 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan Uluslararası Olimpiyat Oyunlarına da birkaç kez katılmıştır.⁶⁶⁹ Her ne kadar Osmanlı topraklarında doğsa da bu cemiyet, bir Rum cemiyeti olması dolayısıyla Yunanistan ile organik bir bağa sahip olmuş; hatta cemiyetin sporcuları da, Olimpiyatlarda, Osmanlı Devleti'ni temsilen değil, daha yerel düzeyde, İzmir'i temsilen yer almışlardır.

Panionios Cemiyeti, 1922'de Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte İzmir'deki faaliyetini sonlandırarak Atina'nın Nea Smyrni semtinde, *İzmir Panionios Jimnastik Cemiyeti* ismiyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

İzmir'in bir diğer spor cemiyeti, yine 19. yüzyıl sonlarında kurulup (1891) faaliyetini 1922'ye kadar sürdüren *Απόλλων/Apollon Cemiyeti*'dir. *Panionios Cemiyeti*'ne benzer şekilde, önce bir müzik cemiyeti olarak ortaya çıkan *Apollon*, düzenli olarak konserler düzenlemiş ve edebiyatla ilgili toplantılar gerçekleştirmiştir.⁶⁷⁰ 1894 yılından itibaren bünyesinde bir gezi birimi oluşturan cemiyet, bir süre sonra bu birimi genişleterek sporu da içine katmıştır. 1908 yılında kendisini bir spor cemiyeti olarak tanımlayana kadar geçen süre içerisinde, bir yandan sanatsal faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan *Panionios Cemiyeti* gibi,

⁶⁶⁶ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 197; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 123-124.

⁶⁶⁷ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 198.

⁶⁶⁸ Yunanca Σύνδεσμος Ελληνικών Γυμναστικών Αθλητικών Σωματείων (ΣΕΓΑΣ) /Syndesmos Ellinikon Gymnastikon Athlitikon Somateion (SEGAS) olarak bilinen Yunan Jimnastik ve Spor Cemiyetleri Birliği, bir diğer adıyla Yunanistan Atletizm Federasyonu, 1897'de kurulmuş ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

⁶⁶⁹ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 198-204.

⁶⁷⁰ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 168.

hem yerel hem de uluslararası birçok spor müsabakasında yer almış; ayrıca *Panionia Müsabakaları* kadar büyük çaplı olmasa da *Apollonia Müsabakalarını* organize etmiştir.⁶⁷¹ Dönemin Aydın Valisi Mehmet Kamil Paşa'nın⁶⁷² da teşviki ve himayesi altında düzenlenen *Apollonia Müsabakalarına*, *Apollon*'un yanı sıra, İzmir'in diğer spor kulüpleri de katılmıştır.⁶⁷³ *Apollon*, ayrıca, çocuk ve genç sporculara yönelik olarak da spor müsabakaları organize etmiştir.⁶⁷⁴

1908 yılında yayımlanan nizamnamesinde *Apollon Cemiyeti*'nin adının, *Apollon Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος ο “Απόλλων” /Gymnastikos Syllogos o “Apollon”) olarak değiştirildiği dikkati çekmektedir. Yine nizamname kapağında cemiyetin 1891 yılında kurulduğu ve 1905 yılında yeniden oluşturulduğu bilgisi yer almaktadır.⁶⁷⁵ 1922'ye kadar varlığını sürdüren *Apollon Cemiyeti*, Yunanistan'a göç ettikten sonra Atina'da bir spor kulübü olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.

Spora yönelik oluşturulan İzmir Rum cemiyetleri arasında *Kürek Kulübü* (Ομίλος Ερετών /Omilos Ereton) ile *İzmir At Yarışları Birliği* (Ιπποδρομικός Σύνδεσμος Σμύρνης /İppodromikos Syndesmos Smyrnis) de dikkat çekmektedir. 1902 yılında kurulan *Kürek Kulübü*'nün üyeleri aynı zamanda, mesleki bir oluşum olan *Kayıkçılar Birliği*'nin⁶⁷⁶ de üyeleridir. *Kürek Kulübü*, 1906 yılında Atina'da düzenlenen Ara Olimpiyatlarına ve 1907 yılında İzmir'deki kürek yarışlarına katılmıştır.⁶⁷⁷ Kulübün, II. Meşrutiyet'in ardından da faaliyetine devam ettiği

⁶⁷¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 121; Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 170-178.

⁶⁷² II. Abdülhamit ve V. Mehmet dönemlerinde 4 kez sadrazamlık görevinde bulunan Mehmet Kamil Paşa, 1896-1907 yılları arasında Aydın valisi olarak İzmir'de görev yapmıştır. Atilla Çetin, “*Kıbrıslı Kamil Paşa*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 393.

⁶⁷³ 1904 yılında düzenlenen I. Apollonia Müsabakalarının program broşürünün kapağında Kamil Paşa'nın ismi de yer almaktadır. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 171.

⁶⁷⁴ **Amaltheia**, 27/10 Septemvriou 1908, Arith. 9106, s. 2.

⁶⁷⁵ Bahsi geçen nizamnameye ulaşamamış, ancak Solomonidis, Tis Smyrnis adlı eserinde nizamnamenin kapağına yer vermiştir. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 169.

⁶⁷⁶ Bahsi geçen Kayıkçılar Birliği'nin, Mesleki Cemiyetler başlığı altında adı verilen Liman Kayıkçıları Birliği (Σύνδεσμος Λεμβούχων του Λιμένος/ Syndesmos Lemvouhon tou Limenos) olduğu sanılmaktadır.

⁶⁷⁷ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 220; Mamoni-İstikopoulou, **a.g.e.**, s. 124. İzmir'in Rum kürek sporcuları ve Rum yüzücüleri için bkz. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 220.

bilinmektedir.⁶⁷⁸ *İzmir At Yarışları Birliği*'nin adına ise 1922 tarihli bir gazete haberinde rastlanmıştır.⁶⁷⁹

İzmir Rumlarının renkli sosyal yaşantısı içinde varlık gösteren bir başka oluşum da, kuruluşu *Orfevs, Panionios* ve *Apollon* cemiyetleri gibi 19. yüzyıla dayanan (1893) *İzmir Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονική Εταιρία Σμύρνης/ Filarmoniki Eteria Smyrnis)'dir. Kurulduğu andan itibaren Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle sıkı ilişkiler geliştiren *Filarmoni Cemiyeti*, toplum yararına konserler ve dans gösterileri düzenlemiştir.⁶⁸⁰ Ayrıca *Apollon Cemiyeti*'nden bazı üyelerin katılımıyla *İzmir Müzik Okulu* (Μουσική Σχολή Σμύρνης /Mousiki Sholi Smyrnis) adında bir başka oluşumun ortaya çıkmasına da ön ayak olmuştur.⁶⁸¹ *Filarmoni Cemiyeti*'nin faaliyetleri zaman zaman kesintiye uğrasa da, en azından varlığını Yunan işgali döneminde de sürdürdüğü bilinmektedir.⁶⁸²

İzmir Kilise Müziği Cemiyeti (Εκκλησιαστικός Μουσικός Σύλλογος Σμύρνης/ Ekklesiastikos Mousikos Syllogos Smyrnis) ise 1903 yılında kilise korosu şefi Misail Misailidis tarafından kurulmuş ve geleneksel Bizans müziğinin geliştirilmesi amacına yönelmiştir.⁶⁸³ Cemiyetin II. Meşrutiyet'in ardından faaliyetine devam edip etmediği bilinmemekle beraber, 1908 yılında benzer isimde bir başka cemiyetin varlığı tespit edilmiştir. *İzmir Kilise Müziği Birliği* (Εκκλησιαστικός Μουσικός Σύνδεσμος Σμύρνης /Ekklesiastikos Mousikos Syndesmos Smyrnis) adını taşıyan bu cemiyet, 1908 yılının Eylül ayında kurulmuş ve amacını, Bizans kilise müziğini geliştirmek ve kilise müzisyenleri arasında dayanışma sağlamak olarak belirlemiştir.⁶⁸⁴ 1903 yılında kurulan cemiyetle isim benzerliğinin yanı sıra, aynı amaca yönelmiş olması, *İzmir Kilise Müziği Birliği*'nin, önceki cemiyetin devamı

⁶⁷⁸ Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından, kulübün kürek yarışları düzenlediğine dair bir habere rastlanmıştır. **İmerisia**, 22 İouliou 1908, Arith. 822, s. 3. Ayrıca kulüp, yardım amaçlı tiyatro gösterileri de organize etmiştir. **Amaltheia**, 30/13 Septemvriou 1908, Arith. 9117, s. 2.

⁶⁷⁹ **Tharros**, 25 İanouariou 1922, Arith. 3048, s. 2.

⁶⁸⁰ **AA**, Fak. Z'(Smyrnis-Filadelfeias), 1894, Z 2; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 122.

⁶⁸¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 122. 1908 yılına ait İmerisia gazetesinde, İzmir Müzik Okulu'nun bir konser duyurusuna rastlanmıştır. Bu duyuru, İzmir Müzik Okulu'nun 1908 yılında faaliyet gösterdiğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. **İmerisia**, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3.

⁶⁸² 1920 yılına ait Kosmos gazetesinde Filarmoni Cemiyeti'nin, maddi nedenlerden dolayı faaliyetlerine bir süre ara verdiği, ancak İzmir Metropoliti Hrysostomos'un maddi desteğiyle yeniden ayağa kalktığı ifade edilmektedir. **Kosmos**, 11/24 Dekemvriou 1920, Arith. 832, s. 4.

⁶⁸³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 124.

⁶⁸⁴ **Amaltheia**, 19/2 Noemvriou 1908, Arith. 9158, s. 2.

olabileceğini akıllara getirmektedir. Ancak bunu kanıtlayacak nitelikte bir bilginin varlığına ulaşamamıştır.

Kilise müziğinin kurucusu Aziz Damaskinos'a atfedilen *İzmir Kilise Müziği Birliği*, amacını gerçekleştirmek için müzikle ilgili çeşitli konularda dersler ve konferanslar organize etmeyi ve müzik kütüphanesinin yanı sıra bir de okuma salonu oluşturmayı öngörmüştür.⁶⁸⁵ Bu yönüyle cemiyet, daha önce sözü edilen *İzmir Kilise Müzisyenleri Birliği* adındaki mesleki oluşuma da benzemektedir.⁶⁸⁶

Yine bir müzik cemiyeti olan *Rum Mandolin Orkestrası* (Ελληνική Μαντολινάτα /Elliniki Mantolinata) da Yunan işgali döneminde faaliyet göstermiştir.⁶⁸⁷

Öte yandan İzmir'de, okullara ve çeşitli insani yardım kuruluşlarına destek sağlamak amacıyla tiyatro oyunları sahneleyen ve genellikle amatör tiyatrocular tarafından oluşturulan cemiyetleri de göz ardı etmemek gerekir. Bunlar arasında *Rum Tiyatroseverler Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλοδραματικός Σύλλογος /Ellinikos Filodramatikos Syllogos), *Aishylos Tiyatroseverler Cemiyeti* (Φιλοδραματικός Σύλλογος Αισχύλος /Filodramatikos Syllogos Aishylos), *İzmir Aristofanis Tiyatroseverler Cemiyeti* (Ο εν Σμύρνη Φιλοδραματικός Σύλλογος Αριστοφάνης /O en Smyrni Filodramatikos Syllogos Aristofanis) ile *Thespis Cemiyeti* (Σύλλογος Θέσπις /Syllogos Thespis) gibi oluşumlar dikkati çekmektedir.⁶⁸⁸ Bütün bu tiyatro cemiyetlerinin 19. yüzyıl sonlarında kurulduğu bilinmekle beraber, faaliyetlerini ne zaman sona erdirdiklerine dair kesin bir bilgiye ulaşamamıştır.

İzmir'in diğer semtlerinde de sanat ve sporun iç içe yer aldığı örgütlenmeler mevcuttur. Örneğin Karşıyaka'da, kürek yarışları düzenleyen ve tiyatro oyunları sahneleyen bir Rum kulübünün yanı sıra, bir müzik kulübünün de varlığı dikkati çekmektedir. İsimleri bilinmeyen bu oluşumlar dışında, 1906'da kurulan *Karşıyaka Jimnastik ve Müzik Cemiyeti* (Γυμναστικός και Μουσικός Σύλλογος Καρσιγιακά/ Gymnastikos kai Mousikos Syllogos Karşıyaka) ile İzmir'in ünlü sporcularının, spor

⁶⁸⁵ **Amaltheia**, 19/2 Noemvriou 1908, Arith. 9158, s. 2; **İmerisia**, 3 Dekemvriou 1908, Arith. 935, s. 3.

⁶⁸⁶ İzmir Kilise Müzisyenleri Birliği için Mesleki Cemiyetler başlığına bakılabilir.

⁶⁸⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 125.

⁶⁸⁸ **İmerisia**, 18 Oktovriou 1908, Arith. 896, s. 3. İzmir'de tiyatronun gelişimi ve tiyatroyla ilgilenen cemiyetlerle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Hristou Sokr. Solomonidi, **To Theatro sti Smyrni (1657-1922)**, Typografeia Ar. Mavridi, Athina, 1954.

hayatına ilk adımlarını attıkları Κόπανος /Kopanos ve Αίας /Aias adlarında iki yerel spor cemiyetine daha rastlanmıştır.⁶⁸⁹ Ayrıca 1908 yılında *İzmir Aristofanis Tiyatroseverler Cemiyeti*'nin, Ekim ayı içinde Rum okulları yararına Karşıyaka'da bir tiyatro oyunu sahnelediği bilgisine ulaşılmıştır.⁶⁹⁰

Rumlar tarafından Melantia⁶⁹¹ olarak adlandırılan Karataş'ta ise 1906 yılında, Omiros Onasis, Anastasios Hatziemmanouil, Theofanis Misail ve G. Makrigiannis'in girişimleriyle *Pelops Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος Πέλοψ/ Gymnastikos Syllogos Pelops) kurulmuştur.⁶⁹² *Panionios* ve *Apollon* gibi, *Yunanistan Atletizm Federasyonu*'na üye spor kulüpleri arasında adı geçen *Pelops*'un amacı, başta su sporları olmak üzere sporun ilerlemesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede *Pelops*, özellikle kürek ve yüzme alanında sporcular yetiştirmiş, ayrıca atletizm ve futbola da ilgilenmiştir.⁶⁹³ Cemiyetin düzenlediği kürek ve yüzme müsabakalarına, *Kürek Kulübü*, *Apollon* ve *Panionios*'un yanı sıra, İzmir'in hemen hemen bütün Rum spor cemiyetleri katılım göstermiştir. Uluslararası platformlarda da başarılarla imza atan *Pelops*, Anadolu'daki Yunan işgalinin son günlerine kadar faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁹⁴ Yunanistan'a göç ettikten sonra, aynı isimle yeniden kurulan *Pelops*, burada varlığını birkaç yıl daha sürdürmüştür.

Öte yandan 1896'da *Panionia Müsabakalarına*, 1904'te de *Apollonia Müsabakalarına* ev sahipliği yapan Bornova'da da spor, ilgi çekici bir alan olarak toplum hayatında yer edinmiştir. Buradaki spor cemiyetleri arasında ilk olarak, Bornova'daki İngilizler tarafından II. Meşrutiyet öncesinde kurulan *Bornova Spor Kulübü* (Bournabat Athletical Association) dikkati çekmektedir.⁶⁹⁵ Ardından Bornovalı Rum sporseverler de, *Thisefs Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος

⁶⁸⁹ Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 215.

⁶⁹⁰ *İmerisia*, 18 Oktovriou 1908, Arith. 896, s. 3.

⁶⁹¹ Μελαντία/Melantia (Karataş).

⁶⁹² Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 135. Solomonidi Pelops'un kuruluş tarihi olarak 1908 yılını vermektedir. Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 211. Ancak 1907 yılına ait bir gazete haberinde Pelops'un düzenlediği kürek yarışlarından bahsedilmesi, cemiyetin 1908 yılından önce kurulduğunu göstermektedir. *Amaltheia*, 6/19 İouliou 1907, Arith. 8742, s. 2. Ayrıca 1908 yılının yaz aylarında cemiyetin yeni yönetim kurulunu belirlemek üzere seçim yapılmış ve bu seçim sonucunda yeni kurulda, Th. Misailidis, O. Onasis, D. Voutsinas, G. Mavrogiannis (Makrigiannis olabilir), A. Hatziemmanouil, P. Dimitropoulos ve İ. Tzinoglou yer almıştır. *İmerisia*, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3; *Amaltheia*, 1/14 Septemvriou 1908, Arith. 9092, s. 2.

⁶⁹³ Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 211-212.

⁶⁹⁴ Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 212.

⁶⁹⁵ Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 170.

Θησεύς /Gymnastikos Syllogos Thisefs) ile *Ermis Jimnastik Kulübü* (Γυμναστικός Όμιλος Ερμής /Gymnastikos Omilos Ermis) çatısı altında örgütlenmişlerdir.

1907 yılında kurulan *Thisefs Jimnastik Cemiyeti*, *Apollon Cemiyeti* ile sıkı bir işbirliği geliştirmiş ve onun desteğiyle bir spor salonu oluşturmuştur.⁶⁹⁶ İlk başkanı Nikolaos Mytilinios olan *Thisefs Jimnastik Cemiyeti*'nin, 1908 yılında oluşturduğu yeni yönetim kurulunda, başkanlık görevini Mathaios Vafeiadakis üstlenmiştir.⁶⁹⁷ Cemiyet, spor aktivitelerinin yanı sıra, üyeleri için zaman zaman gezi organizasyonları da düzenlemiştir.⁶⁹⁸

Ermis Jimnastik Kulübü ise 1908 yılında kurulmuş ve *Thisefs Cemiyeti*'nden daha uzun bir süre faaliyet göstermiştir. Başkanlığını Nikolaos Tsangridis'in üstlendiği cemiyetin amacı, üyelerinin birlik ve beraberliği çerçevesinde, sporun desteklenmesini sağlayarak toplumun ilerlemesine katkıda bulunmak olarak belirlenmiştir.⁶⁹⁹ Özellikle atletizm ve futbol dalında yetiştirdiği sporcular, *Panionia* ve *Apollonia Müsabakalarına* katılmış ve birçoğu kendini kanıtlamayı başarmıştır.⁷⁰⁰

Aynı dönemde Bornova'da, bahsi geçen cemiyetlerden bağımsız olarak bir Rum futbol takımı da oluşturulmuştur.⁷⁰¹ Ayrıca Buca'da faaliyet gösteren *Buca Futbol Kulübü*'nü (Ποδοσφαιρικός Όμιλος Βουτζά /Podosfairikos Omilos Boutza) de Rum spor cemiyetleri arasında saymak gerekir.

İzmir'in kazalarında ise Menemen'de 1919 yılında faaliyetini sürdürdüğü bilinen *Menemen Filarmoni Cemiyeti*'nin (Φιλαρμονικός Σύλλογος Μενεμένης /Filarmonikos Syllogos Menemenis) yönetim kurulunda K. Hatziantoniou, Athanasio V. Kassakou, Panagioti Hatzipanagiotou gibi isimler yer almıştır.⁷⁰² Yunan işgali döneminde *Müzik Cemiyeti* (Μουσικός Σύλλογος /Mousikos Syllogos) adında bir oluşum daha Menemen'de faaliyet göstermiştir.⁷⁰³

⁶⁹⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s.134; Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 214.

⁶⁹⁷ **Amaltheia**, 20/3 Noemvriou 1908, Arith. 9159, s. 2.

⁶⁹⁸ **İmerisia**, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3.

⁶⁹⁹ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 214. Cemiyetin yönetim kurulu için bkz. **Amaltheia**, 20/3 Noemvriou 1908, Arith. 9159, s. 2.

⁷⁰⁰ Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 214.

⁷⁰¹ Bu takımın oyuncularını için bkz. Solomonidi, **Tis Smyrnis**, s. 215.

⁷⁰² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 259-260.

⁷⁰³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 138.

Urla'da 1895 yılında kurulan *Urla Müzik Kulübü* (Μουσικός Όμιλος Βουρλών /Mousikos Omilos Vourlon) 1914'e kadar faaliyet göstermiştir.⁷⁰⁴ Kurucuları arasında G. Diamantakis ve M. Mihailidis'in yer aldığı cemiyet, müzikle ilgili çeşitli sosyal aktivitelerde bulunduğu gibi, etnik içerikli konularla da ilgilenmiştir. Bu doğrultuda Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle yazışmalar yapan *Müzik Kulübü*, *Küçük Asya Helenizmi*'ni olumsuz etkileyebileceğini düşündüğü bazı konularda fikrini beyan etmiştir.⁷⁰⁵

Ödemiş'te *Orfevs Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονικός Σύλλογος Ορφεύς/ Filarmonikos Syllogos Orfevs) adındaki müzik cemiyetinin 1912 yılında kurulmuş olması muhtemeldir.⁷⁰⁶ Tire'de de *Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονικός Σύλλογος/ Filarmonikos Syllogos) adında bir müzik cemiyetinin varlığından söz edilebilir.⁷⁰⁷

Aydın vilayetinin diğer sancaklarına bakıldığında, ilk olarak Manisa'da çeşitli müzik cemiyetlerinin varlığından söz edilebilir. *Manisa Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονικός Σύλλογος Μαγνησίας /Filarmonikos Syllogos Magnisias), *Ermis Müzik Kulübü* (Μουσικός Όμιλος Ερμής /Mousikos Omilos Ermis), *Çocuk Mandolin Orkestrası* (Παιδική Μαντολινάτα /Paidiki Mantolinata), *Arion Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονικός Σύλλογος Αρίων /Filarmonikos Syllogos Arion) gibi oluşumlar, Manisa'da müziğe yönelik ilginin birer dışavurumu niteliğindedir. Bu cemiyetler arasında *Manisa Filarmoni Cemiyeti*'nin, yalnızca Rum Ortodoks cemaatinin değil, Türklerin bayram ya da şenliklerinde de görev alması, sanatın, milli duyguları perçinlediği kadar, ulusüstü bir niteliği olduğunu da ortaya koymaktadır. Adı geçen cemiyetlerin ne zaman faaliyet gösterdiği tam olarak bilinmese de, *Arion Filarmoni Cemiyeti*'nin, *Manisa Filarmoni Cemiyeti*'nin devamı olabileceği ihtimali ve en azından II. Meşrutiyet sonrasında varlık gösterdiği edinilen bilgiler arasındadır.⁷⁰⁸

Manisa Alaşehir'de ise 1909 yılında *Filadelfia (Alaşehir) Jimnastik Cemiyeti*'nin (Γυμναστικός Σύλλογος Φιλαδέλφειας /Gymnastikos Syllogos

⁷⁰⁴ Cemiyetin, Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki tehcir nedeniyle faaliyetlerini sonlandırdığı belirtilmektedir. S. Mohammad T. Shariat-Panahi, "Vourla", **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2010, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=3958>, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

⁷⁰⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 145-146.

⁷⁰⁶ **Anatolikon İmerologion 1913**, s. 253.

⁷⁰⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 263.

⁷⁰⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 33, 256.

Filadelfeias) yanı sıra, 1913 yılında da *Müzik ve Spor Cemiyeti “Ermitis”* (Μουσικογυμναστικός Σύλλογος ο “Ερμίτης” /Mousikogymnastikos Syllogos o “Ermitis”) teşkil edilmiştir.⁷⁰⁹ *Ermitis Cemiyeti*, Anadolu Rum cemiyetleri içinde, genel olarak müzik ve sporun uyum içinde var olduğunu gösteren cemiyetlere iyi bir örnektir.

Turgutlu’da 1907 yılında faaliyetine başlayan *Manisa Spil Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος “Ο Σίπυλος της Μαγνησίας” /Gymnastikos Syllogos “Ο Sipylos tis Magnisias”)⁷¹⁰ ya da kısaca *Spil Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος “Σίπυλος” /Gymnastikos Syllogos “Sipylos”), spor alanında Manisa’yı temsil eder bir konuma yükselerek etkinliğini uzun yıllar sürdürmüştür. 1919 yılında *Yunanistan Atletizm Federasyonu*’na (SEGAS) üye spor kulüpleri arasında adı geçen *Sipylos*,⁷¹¹ İzmir’deki *Panionios Kulübü*’nün düzenlediği spor müsabakalarında da adını duyurmuştur. 1908 yılında *Panionia Müsabakalarına* katılan *Sipylos*, atletizm dalında derece yapmıştır.

Akhisar’da “*Elpis*” *Maarifperver Cemiyeti*’nin sekreterliğini yapan Georgios Manolakas, *Thyateira (Akhisar) Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος “Τα Θυάτειρα” /Gymnastikos Syllogos “Τα Thyateira”) adında bir spor cemiyetinin kurulmasına da öncülük etmiştir.⁷¹² Ayrıca Akhisar’da Odys. İlios başkanlığında 1909 yılında kurulan bir müzik cemiyetinin de varlığına rastlanmaktadır. “*Orfevs*” *Müzik Cemiyeti* (Μουσικός Σύλλογος ο “Ορφεύς” /Mousikos Syllogos o “Orfevs”) adındaki bu oluşumun müzik direktörlüğünü üstlenen Prof. K. Mertzani, İzmir’den bu iş için özel olarak davet edilmiştir.⁷¹³ Çeşitli müzik enstrümanlarıyla donatılmış cemiyetin, kültürel bir programa sahip olduğu da edinilen bilgiler arasındadır.⁷¹⁴

Soma’da ise 1920-1921 yıllarında faaliyet gösterdiği sanılan *Maarifperver Müzik Cemiyeti* (Μουσικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος /Mousikos Filekpaideftikos Syllogos) adında bir oluşum dikkati çekmektedir.⁷¹⁵

⁷⁰⁹ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 217.

⁷¹⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 263.

⁷¹¹ **İ Athlitiki**, 16 Fevrouariou 1929, Arith. Fyllou 52, s. 2.

⁷¹² Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon...**, s. 150.

⁷¹³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 36.

⁷¹⁴ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 216.

⁷¹⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 263.

Aydın'da *Aydın Filarmoni Cemiyeti*'nin (Φιλαρμονική Εταιρία Τράλλεων /Filarmoniki Eteria Tralleon) 1919 yılında faaliyetini sürdürdüğü bilgisi mevcuttur. Ayrıca Söke Rumlarının 1908 yılında teşkil ettiği *Müzik ve Spor Cemiyeti "İonikos Astir"* (Μουσικογυμναστικός Σύλλογος "Ιωνικός Αστήρ" /Mousikogymnastikos Syllogos "İonikos Astir"), hem müzik hem de sporla ilgilenen bir diğer cemiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷¹⁶ Bu cemiyet, mübadelenin ardından Yunanistan'ın Tebai (Thiva) şehrine yerleşen mübadiller tarafından Ιωνικός Αστέρης Θήβας /İonikos Asteras Thivas adıyla yeniden kurulmuştur.

II. Meşrutiyet öncesi kurulduğu sanılan *Nazilli Müzik Kulübü* (Μουσικός Ομιλος Ναζλίου /Mousikos Omilos Nazliou) ve 1919 yılında kurulan *Nazilli Aishylos Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος Αισχύλος Ναζλίου /Gymnastikos Syllogos Aishylos Nazliou) de, Nazilli'de varlık gösteren Rum cemiyetlerindedir.⁷¹⁷

2.1.5. Dini Cemiyetler

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi din temeli üzerine inşa edildiği için, dinin, Rumların cemaat yapılanmasındaki bütünleştirici ve birleştirici etkisi yadsınamaz. Rum milleti, genel itibariyle Ortodoks mezhebinden olduğu için, cemaatin adı Rum Ortodoks olarak adlandırılmaktadır. Ancak Anadolu'da özellikle 19. yüzyıldan itibaren gelişen misyonerlik faaliyetleri, Katolik ve Protestan mezheplerinin de Rumlar arasında yayılmasına yol açmış, *din değiştirme* olarak nitelendirilen faaliyetler ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, dini propaganda yoluyla değil, az sayıda da olsa bazı Anadolu Rum topluluklarının çok daha önceden beri Ortodoksluk dışındaki mezhepleri benimsedikleri de görülmektedir. Yerli Rumlar dışında, Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden zamanında Anadolu'ya göç etmiş bazı Katolik Yunan toplulukları da bulunmaktadır. Bunlar genellikle daha az sayıda olduğu için, baskın Ortodoks inancı, dini cemiyetler aracılığıyla Anadolu'nun bazı bölgelerindeki Rum Ortodokslar arasında din değiştirme olgusunun önüne geçmeye yönelik tedbirler de almışlardır. Ancak Aydın vilayetinde dini cemiyetlerin, daha çok, bir

⁷¹⁶ Linardos, **a.g.m.**, s. 142.

⁷¹⁷ Aynı yer.

kilise inşası veya onarımı, kilise için yardım toplama ya da cemaate yönelik hayır işlerinde bulunma gibi faaliyetlere yöneldiği görülmektedir. Sosyal yardımlaşma faaliyetlerinin daha ön planda olduğu düşünülen bazı cemiyetler hayırsever cemiyetler kapsamında incelendiği için, bu bölümde aynı cemiyetler ele alınmayacaktır. Zira daha önce de belirtildiği gibi, Rumların cemiyetleşme faaliyetlerinde çoğu zaman eğitim, hayırseverlik ve din iç içe geçmiştir.

Aydın vilayetinin merkez sancağı İzmir’de, en eski dini cemiyet olarak *Aya Fotini (Azize Fotini) Cemiyeti* (Αδελφότης της Αγίας Φωτεινής /Adelfotis tis Agias Foteinis) karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında kurulan cemiyeti, ilerleyen süreçte Katolik ve Protestan propagandalarına karşı kurulan *Ortodoksluk Cemiyeti* (Αδελφότης Ορθοδοξία /Adelfotis Orthodoxia) ve *Aziz Polykarpos Ortodoks Dini Cemiyeti* (Ορθόδοξον Θρησκευτικόν Σωματείον Ο Άγιος Πολύκαρπος /Orthodokson Thriskeftikon Somateion O Agios Polykarpos) adlı oluşumlar takip etmiştir.

İzmir’deki Katolik ve Protestan misyonerlerin, özellikle eğitim kurumları aracılığıyla yaydıkları dini propagandalara karşı 1885 yılında kurulan *Ortodoksluk Cemiyeti*, Rum Ortodoks cemaatin dini duygularını güçlendirme yoluyla misyonerlik faaliyetlerinin sebep olduğu din değiştirme vakalarının önüne geçme amacına yönelmiştir. İlerleyen yıllarda etkinliğini yitirmeye başlayan cemiyet, aynı isim altında, bu defa hayırsever sıfatına da sahip olarak yeniden örgütlenmiştir.⁷¹⁸ Bu bağlamda, söz konusu ikinci cemiyetin, 1908 yılına ait bir gazete haberinde adı geçen *Hayırsever Ortodoksluk Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης “Ορθοδοξία”/ Agathoergos Adelfotis “Orthodoxia”) olması olasılığı yüksek görünmektedir. Hatta cemiyetin hayırsever nitelikte çalışmalar yaptığı, gazetede yer alan habere de anlaşılmaktadır. Bu habere göre yeni cemiyet, kızıl hastalığına karşı aşı temin ederek yoksulların ücretsiz yararlanacağı bir aşı kampanyası başlatmıştır.⁷¹⁹ Hayırsever cemiyet, 1914 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Yine II. Meşrutiyet öncesinde kurulan (1892) *Aziz Polykarpos Ortodoks Dini Cemiyeti* de kuruluşundan kısa bir süre sonra isim değişikliğine giderek *Efseveia Dini Cemiyeti* (Θρησκευτική Αδελφότης Ευσέβεια /Thriskeftiki Adelfotis Efseveia)

⁷¹⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 98.

⁷¹⁹ **İmerisia**, 1 Dekemvriou 1908, Arith. 933, s. 3.

adını almıştır.⁷²⁰ Mihail Hatzilouis tarafından kurulan cemiyetin amacı, dini vaazlar, dersler ve çeşitli aktiviteler yoluyla Katolik ve Protestan propagandalarının önüne geçmek ve Rum Ortodoks cemaatinin dini duygularını güçlendirerek cemaat üyelerine dindarlığı aşlamak olarak belirlenmiştir.⁷²¹ İzmir Rumlarının önde gelen cemiyetleri arasında yerini alan *Efseveia*, kapsamlı bir faaliyet alanı geliştirmiştir. Amacına uygun olarak Pazar okulları oluşturmuş, akşam dersleri organize etmiş, Yunancanın yanı sıra Türkofon Rumlar için Türkçe bilen vaizlerle çalışmış, yoksul öğrenciler yararına bir kütüphane ve okuma salonu kurmuş ve daha geniş bir kitleye ulaşmak adına dini risalelerin yanı sıra, 1911 yılından itibaren haftalık süreli yayını olan *Īeros Polykarpos*'u yayımlamıştır.⁷²²

Faaliyetini 1922'ye kadar devam ettiren *Efseveia*, İzmir'in birçok cemiyetiyle işbirliği içinde hayırsever ve kültürel çalışmalarda bulunmuştur. Tıpkı *Halk Merkezi* gibi, birçok cemiyete toplantı ve konferansları için kapılarını açmıştır. Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle de sıkı ilişkiler geliştiren *Efseveia*, *Anatoli* ile birlikte öğrencilere eğitim desteği sunmuş, onları geleceğin öğretmenleri ve vaizleri olarak yetiştirmiştir.⁷²³

Efseveia Dini Cemiyeti'nin yanı sıra, İzmir'de başka dini cemiyetler de teşekkül etmiştir. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce kurulan (1908) *Aziz Tryfon Cemiyeti* (Αδελφότης Αγίου Τρύφωνος /Adelfotis Agiou Tryfonos), İzmir'de aynı isimli kilisenin restorasyonu amacına yönelmiştir.⁷²⁴ Yine 1908'de kurulan *Aziz Nikolaos Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης Κυριών Αγίου Νικολάου /Adelfotis Kyrion Agiou Nikolaou) da benzer şekilde, Aziz Nikolaos Kilisesi'nin dekorasyonu ve süslenmesi ile ilgilenmiş ve bu iş için *Marangoz İşçileri Birliği* de cemiyete bağışta bulunmuştur.⁷²⁵

Yine aynı dönemde varlık gösterdiği bilinen "*Kutsal Haç*" *Cemiyeti*'nin (Αδελφότης "Τίμιος Σταυρός" /Adelfotis "Timios Stavros") de isminden hareketle dini amaçlara yöneldiği tahmin edilmektedir. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen

⁷²⁰ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 99.

⁷²¹ *Ekklesiastiki Alitheia*, 6 Septemvriou 1897, Etos IZ', Arith. 28, s. 219; Evangelidis, *a.g.e.*, s. 54.

⁷²² *Ī Smyrni prin apo tin Katastrofi*, s. 39; Evangelidis, *a.g.e.*, s. 54.

⁷²³ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 100.

⁷²⁴ *Īmerisia*, 13 Maiou 1908, Arith. 763, s. 3.

⁷²⁵ *Īmerisia*, 12 Dekemvriou 1908, Arith. 943, s. 3.

cemiyetin, Meşrutiyet'in ilanının ardından yıldönümü yortusu düzenlediği bilgisine bir gazete haberinde rastlanmıştır. Haberde, cemiyet yortusunda dağıtılan bağışlar sıralanmış ve organize edilen kutlamaya katkılarından ötürü bazı isimlere teşekkür edilmiştir.⁷²⁶

Öte yandan 1919 yılında, Yunan işgali döneminde, İzmir'deki Katolik Rumların da *Rum Katolikler Cemiyeti* (Σύλλογος των Ελληνοκαθολικών /Syllogos ton Ellinokatholikon) adı altında örgütlendikleri dikkati çekmektedir. Cemiyet, işgal sırasında Yunanistan hükümetini temsilen İzmir'de bulunan Yunan milletvekili Zamanos'un teşvikiyle kurulmuştur.⁷²⁷

Myrakti Rum Kadınlar Birliği "Anastasis" (Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών Μυρακτής η "Ανάστασις" /Syndesmos Ellinidon Kyrion Myraktis i "Anastasis") ise İzmir Güzelyalı'da 1919 yılında kurulmuştur.⁷²⁸ İsminden hareketle bir kadın derneği olduğu anlaşılan cemiyet, dini ve hayırsever nitelikte faaliyet göstermiştir. İlk yönetim kurulu 24 üyeden oluşan cemiyetin öncelikli amacı, Güzelyalı Rum cemaatine ait olan, küçük ve oldukça yıpranmış Azize Marina Kilisesi'ni, Efes Metropolitliğinin onayıyla yeniden inşa etmek olmuştur.⁷²⁹ Bu amaç doğrultusunda cemiyet, kuruluşunu izleyen ilk aylarda, kilisenin inşası için ihtiyaç duyulan sermayenin büyük bir kısmını bağış yoluyla temin etmiş ve Ekim 1919'da yeni kilisenin temelini atmıştır.⁷³⁰ Azize Marina Kilisesi'nin yeniden inşası için atılan bu adım, Rum cemaati tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanırken, kilisenin inşası için Osmanlı idaresinden gerekli izinlerin işgal sürecinde alınıp alınmadığı ya da bu inşaatın 1922'ye kadar tamamlanıp tamamlanmadığı bilgisi mevcut değildir. Ancak cemiyetin, Yunan işgaline destek veren ve dolayısıyla Osmanlı idaresiyle bütün bağlarını koparan Fener Rum Patrikhanesi başta olmak üzere, ilişki kurduğu kurumlar göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı idaresinin pek önemsenmediği de anlaşılacaktır. Azize Marina Kilisesi, Yunan ordusunun İzmir'e girişinden sonra, Küçük Asya topraklarında temeli atılan ilk Rum Ortodoks kilisesi olarak ün

⁷²⁶ İmerisia, 20 Septemvriou 1908, Arith. 871, s. 3.

⁷²⁷ Mihail L. Rodas, *İ Ellada sti Mikran Asia (1918-1922)*, Kleisiouni, Athinai, 1950, s. 41.

⁷²⁸ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 136.

⁷²⁹ Güzelyalı, İzmir Metropolitliğine değil, Efes Metropolitliğine bağlıdır. Bu nedenle bahsi geçen kilise inşası için Efes Metropolitliğine başvurulmuştur.

⁷³⁰ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 136-137.

yapmıştır.⁷³¹ Söz konusu *Kadınlar Birliği*, kilise inşasının yanı sıra başka faaliyetlerde de bulunmuştur. İzmir’de bulunduğu süre içerisinde Yunan ordusu için resepsiyonlar düzenlemiş; bölge okulları heyetiyle işbirliği yaparak okulların desteklenmesine yönelik çalışmalar yapmış ve muhtaç durumdaki Rum göçmenlere, İstanbul merkezli *Patrikhane Merkez Komitesi* (Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή /Patriarhiki Kentriki Epitropi)⁷³² ile Atina merkezli *Vatansever Kuruluş* tarafından gönderilen yardım malzemelerinin dağıtılmasına aracılık etmiştir.⁷³³

Aralık 1920’de *Kosmos* gazetesinde adına rastlanan *Aziz Eleftherios Kadınlar Cemiyeti*’nin (Αδελφότης των Κυριών ο “Άγιος Ελευθέριος” /Adelfotis ton Kyrion o “Agiος Eleftherios”) de, dini nitelikli bir cemiyet olduğu sanılmaktadır. Zira cemiyetin, yıldönümü yortusunu duyurduğu ilanda, bağışlarla ayakta duran Aziz Voukolos ve Aziz Polykarpos Kiliseleri için yardım çağrısı yer almıştır.⁷³⁴

İzmir Üçkuyular’da⁷³⁵ da 1921 yılında, yine Aziz Eleftherios’a atfen kurulan *Aziz Eleftherios Dini ve Maarifperver Cemiyeti* (Θρησκευτική και Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ο Άγιος Ελευθέριος /Thriskeftiki kai Filekpaideftiki Adelfotis O Agios Eleftherios), Üçkuyular’daki Rum cemaatine ait kilise ile okulun yeniden inşa edilmesi amacına yönelmiştir.⁷³⁶ Aslında bu yönüyle cemiyet, hayırsever cemiyetler arasında da sayılabilir.

İzmir’in kazalarına baktığımızda, Menemen’de varlık gösteren *Evangelismos Dini Cemiyeti*’nin (Θρησκευτική Αδελφότης Ευαγγελισμός /Thriskeftiki Adelfotis Evangelismos) isminden hareketle dini nitelik taşıdığı sanılmaktadır. 1886 yılında kurulan cemiyet, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından varlığını sürdüren birçok Rum cemiyeti gibi Yunan yanlısı bir tutum içinde olmuştur. Zira 1919 yılında Paris Barış Konferansı’ndaki İtilaf güçleri temsilcilerine yazılan ve Menemen’in Yunanistan’la

⁷³¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 137.

⁷³² Patrikhane Merkez Komitesi, 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nin ardından kurulmuş, Birinci Dünya Savaşı sırasında göç etmek zorunda kalan Rumları, eskiden yaşadıkları yerlere yeniden yerleştirmek, onların bakımını üstlenmek ve mal varlıklarının iadesini sağlamak gibi amaçlara yönelmiştir. Ailianos, **To Ergon tis Ellinikis Perithalpeos**, s. 361. İnsani yardım kuruluşu olmasının yanı sıra, temelde etnik nitelikte faaliyet geliştiren komite, 1919 yılında Patrikhane tarafından basılan ünlü Kara Kitap’ın hazırlanmasına da katkı sağlamıştır. Kara Kitap için bkz. Oikoumenikon Patriarheion, **Mavri Vivlos: Diogmon kai Martyrion tou en Tourkia Ellinismou (1914-1918)**, ek tou Patriarhikou Typografeiou, en Konstantinoupolei, 1919.

⁷³³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 137.

⁷³⁴ **Kosmos**, 14/27 Dekemvriou 1920, Arith. 836, s. 2.

⁷³⁵ Yunancası Τρία Πηγάδια/Tria Pigadia olarak bilinmektedir.

⁷³⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 137.

birleşmesi talebini içeren bir mektupta, *Evangelismos Dini Cemiyeti*'nin mührü yer almaktadır. 1919 yılı itibarıyla cemiyetin yönetim kurulunda yer alan isimler A. Vakalakis, A. Hatzimihail, İ. İlidis ve N. Tzelmetzis'tir.⁷³⁷

Bergama'da 1908 yılında kurulan *Aziz Antipas Dini Cemiyeti* (Θρησκευτική Αδελφότης Ο Άγιος Αντίπας /Thriskeftiki Adelfotis O Agios Antipas), geniş kapsamlı bir faaliyet alanına sahip olmakla birlikte, Bergama'nın da en tanınmış cemiyetlerinden biridir.⁷³⁸ Kuruluş nizamnamesinde cemiyetin amacı, tarihi kiliselerin onarımı ve süslenmesi; dini ayinlerin desteklenmesinin yanı sıra, kilise dersleri ile konferanslar düzenlenmesi ve Kızıl Avlu olarak bilinen Aziz Antipas Bazilikası'nın⁷³⁹ kalıntılarının dini ve tarihi açıdan tanınması için çalışmalar yapılması şeklinde sıralanmıştır.⁷⁴⁰ Üyeleri arasında kadınların da bulunduğu cemiyet, bir halk kütüphanesi oluşturulması için yerel düzeydeki diğer cemiyetlerle ve Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'yle işbirliği içinde olmuş, ayrıca iki kitabın basımını da finanse etmiştir.⁷⁴¹ 1911 yılında Bergama'da yayımlanan Aleksandrou D. Kolyfeti'nin *İthiki kai Thriskeftiki Morfosis* adlı eserin arka sayfasındaki "*Aziz Antipas Dini Cemiyeti yararına satılmaktadır*" ibaresi ile eserin her nüshasında cemiyet mührünün yer alması, bahsi geçen iki kitaptan birinin bu olabileceğini akıllara getirmektedir.⁷⁴²

Bergama'ya bağlı bir nahiye olan Dikili'de de dini nitelikli olduğu bilinen *Kutsal Yağ Taşıyanlar Cemiyeti* (Σύλλογος των Μυροφόρων /Syllogos ton Myroforon)⁷⁴³ ile *Azize Paraskevi Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης Κυριών "η Αγία Παρασκευή" /Adelfotis Kyrion "i Agia Paraskevi") adında iki oluşumun varlığı

⁷³⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 259.

⁷³⁸ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 54.

⁷³⁹ Bergama'da yer alan Kızıl Avlu, Roma İmparatorluğu döneminde, Mısır tanrılarına ithafen inşa edilmiştir. Erken Bizans döneminde kiliseye çevrilen yapı, Hristiyanlığın ilk yedi kilisesinden biri olarak bilinmektedir. Aziz Antipas ise Hristiyanlığın ilk azizlerinden biri olarak kabul edilmekte ve mezarının Kızıl Avlu'da yer aldığı söylenmektedir. Bu nedenle Kızıl Avlu, Hristiyanlar arasında Aziz Antipas'ın adıyla anılmaktadır. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Yüksel Güngör, **Bergama Krallık Kültü**, Bergama Belleten 14, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Bergama, Eylül 2005, s. 115-119; Adolf Hoffmann, "*Pergamon'daki Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihçesi*", **Anadolu/Anatolia**, Sayı: 25, 2003, s. 37-52.

⁷⁴⁰ **Kanonismos tis en Pergamo Thriskeftikis Adelfotitos o "Agios Antipas"**, en Smyrni, Typografeion H Melissa, 1908, s. 5. Ayrıca bkz. Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon...**, s. 149-150.

⁷⁴¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 32.

⁷⁴² Aleksandrou D. Kolyfeti, **İthiki kai Thriskeftiki Morfosis, Meleti İthikokoinoniki**, Pergamos, 1911.

⁷⁴³ Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon...**, s. 149; Evangelidis, **a.g.e.**, s. 53.

dikkati çekmektedir. İlk cemiyet hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamakla birlikte, *Azize Paraskevi*'nin Kasım 1910'da kurulduğu bilgisi mevcuttur. Bölgede yer alan kilisenin dekorasyonu ve süslenmesinin yanı sıra, gerekli eksikliklerini tamamlamak için kurulan cemiyet, aynı zamanda bir kadın cemiyeti olması dolayısıyla kadın üyelerden teşekkül etmiştir. Cemiyetin gelir kaynakları, üyelerinin isteğe bağlı bağışlarından oluşmuştur. 1913 yılına kadar topladığı bağışlar ve düzenlediği piyango çekilişi sayesinde, çalışmalarını başlatabilmek için gerekli tutarın büyük bir kısmını temin ederek, kilisenin tadilat işlerini üstlenen müteahhitle bir sözleşme imzalamıştır. Buna göre tadilatın, 1913 yılı Ağustos ayında tamamlanması öngörülmüştür.⁷⁴⁴

Öte yandan Çeşme yarımadasında da dini nitelikli oluşumların varlığından söz etmek mümkündür. Çeşme'nin güneyindeki Çiftlikköy'de iki ayrı mahallede kurulan *Aziz Nestor* (Άγιος Νέστωρ /Agius Nestor) ile *Aziz Amvrosios* (Άγιος Αμβρόσιος /Agius Amvrosios) cemiyetleri, gençler tarafından teşkil edilmiştir. *Aziz Nestor Cemiyeti*, kurulduğu mahallede yer alan Aziz Dimitrios Kilisesi'nin dekorasyonu ve süslenmesi işiyle meşgul olmuş ve 1914 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Bu cemiyetten bir süre sonra kurulduğu bilinen *Aziz Amvrosios Cemiyeti* de benzer şekilde, kendi mahallesindeki Aziz Nikolaos Kilisesi'nin bakımını üstlenmiştir.⁷⁴⁵

Urla'da *Alitheia Dini Cemiyeti* (Θρησκευτική Αδελφότης Αλήθεια/Thriskeftiki Adelfotis Alitheia)⁷⁴⁶ adında dini bir cemiyetin varlığından söz edilebilir. 1908 yılında dini içerikli akşam dersleri organize eden cemiyet, bu dersler için İzmir'den vaizler getirmiştir.⁷⁴⁷ Ayrıca 1921 yılında Pinelopi İliadi başkanlığında kurulan *Dindar Kadınlar Kardeşliği* (Φιλόθηρος Αδελφότης

⁷⁴⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 33-34.

⁷⁴⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 144.

⁷⁴⁶ Αλήθεια/Alitheia, gerçek, hakikat anlamına gelmektedir.

⁷⁴⁷ **Ksenofanis**, T. 5, 1908, s. 503.

Κυριών/ Filothriskos Adelfotis Kyrion) de bölgedeki Aziz Georgios Kilisesi'nin⁷⁴⁸ onarımı ile ilgilenmiştir.⁷⁴⁹

Aydın vilayetinin diğer sancaklarından Manisa'da ise dini nitelikte bir kadın cemiyetinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Akhisar'da faaliyet gösteren *Kadınlar Cemiyeti* (Σύλλογος Κυριών/ Syllogos Kyrion), inşası yarım kalan Aziz Nikolaos Kilisesi'nin tamamlanması için çalışmalar yapmıştır. 1909 yılında başkanlığını K. İordanoglou'nun yaptığı cemiyetin kuruluş tarihi bilinmemekle beraber, araştırmacı Soldatos'un 1908 yılında kurulduğunu ifade ettiği *Maarifperver ve Dindar Kadınlar ve Genç Hanımlar Cemiyeti* (Σύλλογος Κυριών και Δεσποινίδων Φιλεκπαιδευτικός και Φιλόθηρσκος /Syllogos Kyrion kai Despoinidon Filekpaideftikos kai Filothriskos) ile aynı cemiyet olması muhtemel görünmektedir.⁷⁵⁰

2.1.6. Diğer Cemiyetler

Aydın vilayetinde kurulan diğer Rum cemiyetleri arasında, siyasi nitelikli oluşumların yanı sıra, Ege adaları ve Anadolu'nun diğer bölgelerinden Aydın vilayetine yerleşmiş göçmen Rumların oluşturduğu hemşehrilik cemiyetleri ile faaliyet bilgilerine ulaşılamayan ve bundan dolayı tasnif edilemeyen veya yukarıdaki sınıflandırma kapsamına girmeyen birtakım oluşumlar yer almaktadır.

1908 yılındaki Jön Türk Devrimi'nin ardından ortaya çıkan ve genellikle üyelerine meşrutiyet kültürünü aşlamak ve ulusal ideolojiyi korumak üzerine eğilen cemiyetler,⁷⁵¹ siyasi nitelikli cemiyetler arasında sayılabileceği gibi, özellikle Yunan işgali döneminde kurulan ve Yunan ordusuna destek içerikli birtakım siyasi faaliyetlerde bulunan kadın dernekleri ile izci örgütleri de bu kapsamda ele alınabilir.

Bu çerçevede, bölgesel tasnifin öncelendiği diğer bölümlerden farklı olarak, bu bölümde tematik bir sınıflandırma yapılmış ve önce siyasi nitelikli cemiyetler,

⁷⁴⁸ Urla'daki Aziz Georgios Kilisesi, 18. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olup, 1916 yılındaki İngiliz bombardımanı sonucu hasar görmüştür. S. Mohammad T. Shariat-Panahi, "Vourla", **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2010, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=3958>, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

⁷⁴⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 149.

⁷⁵⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 36, 261; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 216.

⁷⁵¹ Stefanou İ. Papadopoulou, "Eisagogi stin İstoria ton Ellinikon Filekpaideftikon Syllogon tis Othomanikis Aftokratorias kata ton 19o kai 20o Aiona", **Parnassos**, Periodos Deftera, Tomos Δ', Arith. 2, Filologikos Syllogos Parnassos, Aprilios-İounios 1962, s. 257-258.

daha sonra göçmen cemiyetleri ve devamında tasnif edilemeyen cemiyetlerin ele alınması uygun görülmüştür.

Siyasi cemiyetler bağlamında, öncelikle, Meşrutiyet'in ilanının ardından siyasi konulara yönelen ve genellikle etnik içerikli faaliyet geliştiren cemiyetlerden söz etmek gerekmektedir. Meşrutiyet'in getirdiği eşitlik, adalet ve özgürlük nosyonlarından Rum toplumunun en iyi şekilde yararlanabilmesi kaygısıyla ortaya çıkan bu cemiyetlerin varlığı, 1909 yılındaki Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği siyasi cemiyet kurma yasağıyla birlikte, genel olarak kısa sürmüştür.

Söz konusu cemiyetler ilk etapta, ekonomik ve kültürel gelişmişliğin bir sonucu olarak siyasi konulara ilginin de üst seviyelerde olduğu İzmir'de ortaya çıkmış ve Meşrutiyet'in ilanını coşkuyla karşılayan İzmir Rumlarına, anayasal hak ve yükümlülüklerini öğreterek Rumlar arasında ulusal bilincin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.⁷⁵² *İzmir Rum Birliği* (Ελληνικός Σύνδεσμος Σμύρνης /Ellinikos Syndesmos Smyrnis) adındaki cemiyet, bu kapsamda değerlendirilebilir. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından kurulduğu sanılan cemiyet, Meşrutiyet konusunda halkı aydınlatmasının yanı sıra, milletvekili seçimleriyle de ilgilenmiş, hatta vekil adayları cemiyetten destek istemişlerdir.⁷⁵³ Önceliğini seçim konusuna ayıran cemiyet, nizamnamesinin belirlenmesi ve oylanması işini daha sonraya bırakmıştır.⁷⁵⁴

Stilpon Pittakis ve Hristos Vasilakakis öncülüğünde kurulan *Karşıyaka Vatansever Cemiyeti* (Ο εν Κορδελιώ Πατριωτικός Σύλλογος /O en Kordelio Patriotikos Syllogos) de, Meşrutiyet konusunda Rum halkının bilinçlendirilmesi için *İzmir Rum Birliği* ile uyum içinde çalışmıştır.⁷⁵⁵

Keza Urla'da da Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan *Vatansever Birlik* (Πατριωτικός Σύνδεσμος /Patriotikos Syndesmos), Rum halkının düşünsel yönden gelişimi ile ulusal çıkarların korunması amacına yönelmiştir. Cemiyetin yaklaşık üç

⁷⁵² Osmanlı ülkesinin hemen her tarafında Meşrutiyet'in ilanı coşkuyla karşılanmış ve bütün Osmanlı unsurları bir arada kutlamalara katılmıştır. **İkdam**, 13 Temmuz 1324, s. 1-2; **Tanin**, 24 Temmuz 1324, s. 3. İzmir Rumlarının Meşrutiyet coşkusu için bkz. **Amaltheia**, 12/25 İouliou 1908, Arith. 9049, Ektakton Fyllon, s. 2; 15/28 İouliou 1908, Arith. 9053, s. 2; 21/3 İouliou 1908, Arith. 9058, s. 2; **İmerisia**, 14 İouliou 1908, Arith. 815, s. 1-3; 19 İouliou 1908, Arith. 820, s. 1-2.

⁷⁵³ **İmerisia**, 8 Noemvriou 1908, Arith. 914, s. 3.

⁷⁵⁴ **İmerisia**, 29 Noemvriou 1908, Arith. 932, s. 3.

⁷⁵⁵ **İmerisia**, 2 Septemvriou 1908, Arith. 856, s. 3.

yıl süren faaliyetleri, genellikle siyasi içerikli konferanslar organize etmek üzerine odaklanmıştır.⁷⁵⁶

Bergama'da ise 1909 yılında kurulan *Siyasi Merkez* (Πολιτικόν Κέντρον/Politikon Kentron), başkansız bir kurul tarafından yönetilmiş ve diğer siyasi cemiyetler gibi kısa ömürlü olmuştur.⁷⁵⁷

Aydın vilayetinin diğer bölgelerinde de, Meşrutiyet'in ilanının ardından ortaya çıkan Rum cemiyetleri mevcuttur. Manisa'da kurulan *Milli Teceddüt Cemiyeti* (Εθνικός Αναμορφωτικός Σύλλογος /Ethnikos Anamorfotikos Syllogos), Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne gönderdiği mektupta, Meşrutiyet'in ilanından övgüyle bahsederken, Meşrutiyet'le birlikte özgürleşen fikirlerin bu cemiyette vücut bulduğunu dile getirmiştir. Amacını, toplum yararına düzenli olarak konferanslar düzenlemek, bölgenin büyük merkezlerinde cemiyetin şubelerini açmak ve “*milli görevde*” öncü güç olmak şeklinde belirtmiştir.⁷⁵⁸ Cemiyetin merkezi Manisa'da olsa da, faaliyet alanına civar bölgeleri de katmış; dini, eğitsel ve toplumsal gelişimi öncelemiştir.⁷⁵⁹ *Milli Teceddüt Cemiyeti*'nin akıbetine dair bir bilgiye rastlanmamış olması, II. Meşrutiyet'in ardından kurulan etnik içerikli birçok cemiyet gibi kısa ömürlü olduğunu akıllara getirmektedir.

Yine Manisa'da Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan *Rum Kulübü* (Ελληνική Λέσχη /Elliniki Leshi), ticari ve siyasi faaliyetlerinde üyelerinin gelişimi ve yardımlaşması amacını taşımıştır.⁷⁶⁰

Öte yandan Aydın, Muğla ve Denizli'de Meşrutiyet'in ardından kurulan siyasi nitelikli oluşumların varlığına rastlanmamıştır. Ancak 1910 yılında Denizli'den Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne gönderilen bir mektupta, Meşrutiyet'in sunduğu özgürlük ortamının, Rumlar açısından yavaş yavaş kısıtlanmaya başladığını gözlemlemek mümkündür. *Anatoli Cemiyeti*'nin süreli yayını olan *Ksenofanis* dergisinin Denizli'deki muhabirinin kaleme aldığı mektupta, Anadolu'nun iç bölgelerine Yunanistan'dan posta yoluyla gelen herhangi bir materyalin ulaştırılmasının çok zor olduğu, birçok malzemenin şüpheli görülerek yerine

⁷⁵⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 146-147.

⁷⁵⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 32.

⁷⁵⁸ AA, Fak. H'(Efesou), 1909, H 177.

⁷⁵⁹ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 188.

⁷⁶⁰ **İmerisia**, 10 Oktovriou 1908, Arith. 889, s. 3.

ulaştırılmadığı bilgisi verilerek, *Ksenofanis* dergisinin Denizli yerine İzmir'e gönderilmesi talep edilmiştir. Muhabirin ifadesine göre, Osmanlı yetkilileri, üzerinde *Syllogos* ve *Atina* kelimelerinin yer aldığı pullardan dolayı, Yunanistan'dan gelen kitap kolilerine şüpheyle yaklaşmakta ve alıcıları, *Büyük Yunanistan* için çalışan ajanlar olarak görmektedir. Bu nedenle mektupta, kitap ve çeşitli eğitim materyalinin Anadolu'ya gönderimi konusunda daha güvenli olabilecek yöntemler sıralanmıştır.⁷⁶¹

Bu bağlamda, Anadolu Rumlarına karşı Osmanlı yönetiminin daha katı politikalara yönelmesi, dönemin siyasi koşulları açısından değerlendirildiğinde, topraklarını Osmanlı Devleti aleyhine genişletmeye devam eden Yunanistan'ın,⁷⁶² kuruluşundan itibaren Osmanlı Rumları üzerindeki etnik propagandasına karşı alınan önlemlerden biri olarak görülebilir. Keza ilerleyen süreçte, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı döneminde, Rumlar açıktan açığa Yunanistan yanlısı bir tutum belirlemeye başlayacak, buna karşılık Osmanlı politikaları daha da sertleşecektir.

Aydın vilayetinde kurulan bir diğer siyasi cemiyet grubunu da Yunan işgali döneminde oluşturulan cemiyetler teşkil etmektedir. Türk-Yunan Savaşı'nın farklı aşamalarında ortaya çıkan cemiyetler, genel olarak *Küçük Asya Helenizmi*'nin korunması adına Yunan işgaline maddi ve manevi destek vermişlerdir. Söz konusu cemiyetler arasında, en dikkat çekici siyasi oluşum, Ekim 1921'de İzmir'de kurulan *Küçük Asya Savunma Örgütü* (Μικρασιατική Άμυνα /Mikrasiatikiki Amyna)'dür.⁷⁶³ 1916 yılında Yunanistan'da ortaya çıkan *Ulusal Savunma* (Εθνική Άμυνα/ Ethniki Amyna) hareketinden adını alan *Küçük Asya Savunma Örgütü*, hem Yunanistan ile hem de söz konusu *Ulusal Savunma Örgütü*'nün İstanbul'daki uzantısı ile bağlantı içinde olmuştur.⁷⁶⁴ Kurucuları arasında A. Psaltof, A. Lambrou, P. Evripiaios, S.

⁷⁶¹ AA, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1910-1912, Z 368.

⁷⁶² 1878 Berlin Antlaşması sonucunda Yunanistan 1881'de Teselya'yı topraklarına katmış; 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonucunda Girit özerkliğini ilan etmiş ve 1908 yılında Yunanistan'a bağlandığını açıklamıştır. Yukarıda sözü edilen dönem -1910 yılı- özellikle Girit meselesi yüzünden Yunanistan ile ilişkilerin gergin olduğu bir dönemdir. Zaten kısa bir süre sonra patlak veren Balkan Savaşları neticesinde de Girit'in yanında diğer Ege adaları, Makedonya ve Güney Epir Yunanistan'a bırakılmıştır. Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX. Cilt, s. 231-233, 350.

⁷⁶³ Örgütün bir diğer adı olarak Küçük Asya Örgütü (Παμμικρασιατική Οργάνωσις /Pammikrasiatikiki Organosis) kullanılmaktadır.

⁷⁶⁴ Ulusal Savunma (Εθνική Άμυνα/Ethniki Amyna), Yunanistan'da Birinci Dünya Savaşı'na girme konusunda Venizelos iktidarı ile Yunan Kralı Konstantinos arasında yaşanan siyasi gerilim sonucunda, Venizelos cephesinin kurduğu bir siyasi yapılanmadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "*Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş*",

Solomonidis gibi İzmir Rum cemaatinin önde gelen isimlerinin yer aldığı *Küçük Asya Savunma Örgütü*, ekonomik açıdan nüfuz sahibi İzmirli Rum tüccarlar ile İzmir Metropolit Hrysostomos'un desteğini de alarak güçlü bir yapı oluşturmuştur.⁷⁶⁵ Hemen hemen bütün Batı Anadolu'ya yayılarak şubeler kuran örgütün temel hedefi, özerk bir İzmir devleti kurmak olmuştur. Bu yönde yoğun çalışmalar yapan örgütün siyasi propagandaları ise Rum halkı üzerinde oldukça etkili olmuş ve çeşitli bölgelerde Rum cemaatleri veya dernekleri bağışlar toplayarak örgüte destek vermişlerdir. Hatta kimi zaman desteğin boyutu değişmiş, Yunan ordusuna gönüllü olarak katılmaya kadar varmıştır. 1922 yılında Yunan Hükümeti ve Patrikhane de *Küçük Asya Savunma Örgütü* ile anlaşarak özerk İzmir düşüncesini desteklemişlerdir.⁷⁶⁶

Yunan işgali döneminde Rumlar tarafından teşkil edilen siyasi cemiyetler arasında, bir diğer dikkat çekici grubu da Rum kadınlarının kurdukları cemiyetler oluşturmuştur. 1919 yılının Temmuz ayında kurulan *Askerin Küçük Asyalı Kız Kardeşi Cemiyeti* (Σύνδεσμος Μικρασιάτις Αδελφή του Στρατιώτου /Syndesmos Mikrasiatis Adelfi tou Stratiotou), Yunan ordusuna sağlık hizmetlerinin yanı sıra, terzilik ve kütüphane hizmetlerinde de bulunmuştur.⁷⁶⁷ *Anatoli Cemiyeti*'yle yazışmalar yapan cemiyet, askere dağıtılacak kitaplar konusunda *Anatoli*'nin desteğini istemiştir.⁷⁶⁸

Benzer şekilde *İades*⁷⁶⁹ *Birliği* (Σύνδεσμος των Ιάδων /Syndesmos ton İadon), *İzmir Rum Kadınları Lisesi* (Λύκειον Ελληνίδων Σμύρνης /Lykeion Ellinidon Smyrnis), *İzmir Kadın Cemiyetleri Birliği* (Ενωσις των Γυναικείων Σωματείων Σμύρνης /Enosis ton Gynaikeion Somateion Smyrnis), *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü* (Αμυνα Ελληνίδων Μικράς Ασίας /Amyna Ellinidon Mikras

Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, (Ed. Mustafa Daş, Türkmen Törel, vd.), İzmir, 2015, s. 347-360.

⁷⁶⁵ Rodas, a.g.e., s. 265, 273-274.

⁷⁶⁶ Küçük Asya Savunma Örgütü ile ilgili olarak bkz. Engin Berber, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı ya da 9 Eylül 1922'yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", **Cumhuriyet Özel Eki**, 9 Eylül 2006. Özerk İzmir devleti ile ilgili olarak bkz. Alptekin Müderrisoğlu, "Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IX, Sayı 27, Ankara, 1993, s. 569-579.

⁷⁶⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 129.

⁷⁶⁸ AA, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1921-1922, Z 314.

⁷⁶⁹ Yunan mitolojisinde adı geçen İad'lar, bir tür nimf/nymph (peri) olarak bilinmektedirler. Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, 12. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 147.

Asias), *Küçük Asya Kadın Cemiyetleri Birliği* (Ενωσις των Γυναικείων Σωματείων της Μικράς Ασίας /Enosis ton Ellinikon Gynaikion Somateion tis Mikras Asias) ve *Kadınlar Birliği* (Σύνδεσμος Κυριών /Syndesmos Kyrion) Yunan ordusuna çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.⁷⁷⁰ Bu cemiyetler arasında *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*, Ekim 1921’de kurulan *Küçük Asya Savunma Örgütü*’nden bir süre sonra, Evangelia Peridou tarafından ilk genel ve siyasi Rum kadın örgütü olarak kurulmuştur. Ardından Batı Anadolu’nun hemen hemen bütün kadın cemiyetleri, bu oluşumla irtibat kurarak Yunan ordusuna destek sağlamışlardır.⁷⁷¹

Öte yandan Bornova’da *Bornova Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης των Κυριών Βουρνόβα /Adelfotis ton Kyrion Bournova) adlı oluşumun bir kadın cemiyeti olması dışında, niteliğiyle ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bir gazete haberinde, cemiyetin bir film gösteriminden elde ettiği parayı, cephedeki Yunan askerine fanila vb. giysiler almak için kullandığı bilgisine rastlanmıştır.⁷⁷² Bu açıdan, işgal döneminde benzer nitelikte faaliyetlerde bulunan birçok cemiyet gibi, bu cemiyetin de Yunan ordusuna destek veren Rum kadın derneklerinden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yunan işgali döneminde Göztepe’de kurulan *Göztepe Rum Kadınları Birliği* (Σύνδεσμος Ελληνίδων Ενόπης /Syndesmos Ellinidon Enopis)⁷⁷³ de *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü* ile işbirliği yaparak Yunan ordusunu desteklemiştir.⁷⁷⁴

İzmir’in kazalarında da benzer şekilde örgütlenmeler dikkati çekmektedir. Menemen’de 1919 yılında kurulan *Efprepeia Kadınlar Cemiyeti* (Σύλλογος Κυριών η “Ευπρέπεια” /Syllogos Kyrion i “Efprepeia”), Bergama’da *İzmir Yunan Yüksek Komiserliği* tarafından kurulan *Genç Hanımlar Kültür Birliği* (Μορφωτικός Σύλλογος Δεσποινίδων /Morfotikos Syllogos Despoinidon) ile *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*’yle bağlantılı olan *Genç Hanımlar “Anagennisis” Cemiyeti* (Σύλλογος Δεσποινίδων η “Αναγέννησις” /Syllogos Despoinidon i “Anagennisis”) ve *Bergama Kadınlar Birliği* (Σύνδεσμος των Κυριών Περγάμου/

⁷⁷⁰ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 130-131, 258; Rodas, *a.g.e.*, s. 255-256.

⁷⁷¹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 131.

⁷⁷² *Amaltheia*, 16/29 Martiou 1922, Arith. 19176, s. 2.

⁷⁷³ Ενόπη/Ενοπί, Göztepe’nin Yunanca adıdır.

⁷⁷⁴ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 136.

Syndesmos ton Kyrion Pergamou) Yunan işgalini destekleyen kadın cemiyetleri arasındadır.⁷⁷⁵ Bayındır'da ise “İzcinin Anası” Kadınlar Cemiyeti (Αδελφότης των Κυριών “Μάνα του Προσκόπου” /Adelfotis ton Kyrion “Mana tou Proskopou”), *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*'yle işbirliği geliştiren bir kadın cemiyeti olarak varlık göstermiştir.⁷⁷⁶

Yunan işgali döneminde İzmir Rum cemiyetlerinin çoğunluğu açıktan açığa Yunanistan'ı desteklemiş ve görünürdeki niteliklerine ek olarak siyasi bir tutum içinde olmuşlardır. 19 Mayıs 1922 tarihli *Tharros* gazetesinde yer alan bir haber, İzmir Rum toplumunun artık neredeyse Yunanistan'ın bir parçası haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Haberde, Yunan Kralı Konstantin'in 22 Mayıs'taki isim günü için İzmir Metropolitliği'nin bir ayın düzenleyeceği bilgisi yer alırken, bu ayine Yunan Yüksek Komiserliği ve Yunan ordusu komutanlarının yanı sıra, bütün İzmir Rum cemiyet ve lonca başkanlarının da davet edilmesi, aslında cemiyetlerin Yunanistan ile kurduğu organik bağı somut olarak gözler önüne sermiştir.⁷⁷⁷

Öte yandan Manisa'da da Yunan işgali döneminde kurulan siyasi nitelikli oluşumlar dikkati çekmektedir. Bunlar arasında Manisa merkezde kurulan *Genç Hanımlar Kültür Birliği “Anagennisis”* (Μορφωτικός Σύνδεσμος των Δεσποινίδων η “Αναγέννησις” /Morfotikos Syndesmos ton Despoinidon i “Anagennisis”), askeri bir hastane inşası için bölge metropolitliğinin destek çağrısına karşılık vererek 30 liralık maddi yardımda bulunmuştur. Ayrıca 1919 yılında teşkil edilen *Rum Kulübü* (Ελληνική Λέσχη /Elliniki Leshi) de, Yunan işgali süresince faaliyetine devam etmiş, özellikle üyelerinin fikirsel gelişimi ile ticari ve siyasi faaliyetlerinde yardımlaşmalarını sağlamak amacıyla yönelmiştir.⁷⁷⁸

Bu dönemde Manisa Turgutlu'da da,⁷⁷⁹ Yunan ordusunu maddi ve manevi açıdan desteklemek amacıyla birtakım kadın cemiyetleri ve şubeleri kurulmuştur. İsimleri bilinen cemiyetler arasında *Askerin Kız Kardeşi* (Αδελφή του Στρατιώτου /Adelfi tou Stratiotou), *Hayırsever Cemiyet* (Αγαθοεργός Αδελφότης /Agathoergos

⁷⁷⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 138, 255.

⁷⁷⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 262.

⁷⁷⁷ **Tharros**, 19 Maiou 1922, Arith. 3158, s. 2.

⁷⁷⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 255-256.

⁷⁷⁹ Turgutlu, 29 Mayıs 1919'da Yunanlar tarafından işgal edilmiş ve savaş sonuna kadar işgal altında kalmıştır. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 38.

Adelfotis), *Rum Kadınları Savunma Cemiyeti* (Σωματεῖον Ἀμύνης Ἑλληνίδων /Somateion Amynis Ellinidon), *Gayret Cemiyeti* (Ἀδελφότης ὁ Ζήλος /Adelfotis ὁ Zilos), *Kasaba İstasyonu Şubesi* (Τμήμα Σταθμοῦ Κασαμπά /Tmima Stathmou Kasaba), *Çalışma Şubesi* (Τμήμα Ἐργασίας /Tmima Ergasias), *Muhaberat Şubesi* (Τμήμα Ἀλληλογραφίας /Tmima Allilografias), *Hemşireler Şubesi* (Τμήμα Νοσοκόμων /Tmima Nosokomon) bulunmaktadır.⁷⁸⁰

Akhisar'da da benzer şekilde, 1920 yılında kurulan *Akhisar Genç Hanımlar Birliği* (Ἐνωσις Δεσποινίδων Ἀξαρῖου /Enosis Despoinidon Aksariou) adında bir kadın cemiyeti göze çarpmaktadır. Cemiyetin dört kişiden oluşan yönetim kurulu, 1922 yılında İzmir'deki *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*'ne, örgütün emirlerini beklediklerini ifade eden bir destek mektubu ilemiştir.⁷⁸¹ Buradan da anlaşılacağı üzere, *Akhisar Genç Hanımlar Birliği*, Yunan çıkarları için çalışmıştır.

Öte yandan aynı dönemde faaliyet gösteren diğer siyasi oluşumlar arasında, Rum gençlerinin oluşturduğu izci örgütlerini de saymak gerekir. Zira yalnızca İzmir'e değil, hemen hemen bütün Aydın vilayetine yayılan izci örgütleri, bir yandan Rum okullarındaki öğrenciler arasında ulusçu duyguları güçlendirmeye yönelik faaliyet gösterirken, diğer yandan Yunan ordusuna önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Rumların teşkil ettikleri cemiyetler arasında, siyasi nitelikli oluşumlar dışında, bir diğer grubu da İzmir'deki göçmen cemiyetleri oluşturmaktadır. Anadolu'dan, Ege adalarından veya Yunanistan'dan İzmir'e göç etmiş Rumların kurdukları bu cemiyetler, hemşehrilik olgusunun ön planda tutulduğu örgütlenmelerdir. Bunlar arasında II. Meşrutiyet'ten önce kurulup sonraki süreçte de varlık gösteren cemiyetler ile Meşrutiyet sonrasında kurulan ve çoğu 1922'ye kadar faaliyetini sürdüren şu cemiyetler göze çarpmaktadır: *Çuha Adası "Panagia Myrtidiotissa" Cemiyeti* (Κυθηραϊκή Ἀδελφότης Παναγία Μυρτιδιώτισσα /Kythiraiki Adelfotis Panagia Myrtidiotissa),⁷⁸² *Giritliler Cemiyeti* (Ἀδελφότης τῶν

⁷⁸⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 37.

⁷⁸¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 262.

⁷⁸² Türkçe Çuha Adası olarak bilinen Kythira, Mora yarımadasının güneyinde bulunan ve İyonya Adaları içinde yer alan bir adadır. Çuha Adası "Panagia Myrtidiotissa" Cemiyeti'nin, 19. yüzyıl sonlarında kurulduğu ve faaliyetini 1922'ye kadar sürdürdüğü bilinmektedir. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 109. II. Meşrutiyet döneminde cemiyetin varlık gösterdiğinin bir kanıtı olarak bkz. **Amaltheia**, 27/10 Septemvriou 1908, Arith. 9106, s. 2. Diğer yandan, 1908 yılında,

Κρητών /Adelfotis ton Kriton), *Makedonyalılar Cemiyeti* (Αδελφότης Μακεδόνων /Adelfotis Makedonon), *Makedonya Birliği* (Μακεδονική Ένωσις /Makedoniki Enosis), *Trakya Birliği* (Θρακική Ένωσις /Thrakiki Enosis), *Midilli Hayırsever Cemiyeti* (Λεσβιακή Αγαθοεργός Αδελφότης /Lesviaki Agathoergos Adelfotis), *Tinos Cemiyeti* (Τηνιακή Αδελφότης /Tiniaki Adelfotis),⁷⁸³ *Kapadokya Birliği* (Καππαδοκικός Σύνδεσμος /Kappadokikos Syndesmos),⁷⁸⁴ *Pisidyahılar Birliği* (Ένωσις Πισιδών/ Enosis Pisidon),⁷⁸⁵ *Epirililer Birliği* (Σύνδεσμος Ηπειρωτών /Syndesmos İpeiroton), *Onikiadalılar Birliği* (Σύνδεσμος Δωδεκανησίων /Syndesmos Dodekanision).⁷⁸⁶

Aydın vilayeti kapsamındaki diğer cemiyetler ise faaliyetleri hakkında detaylı bilgiye ulaşılamadığı için tasnif edilememiştir. Bunlar arasında İzmir’de, *Bornova Rum Birliği* (Σύνδεσμος των Ελλήνων Βουρνόβα /Syndesmos ton Ellinon Bournova), Menemen’de 1918’de kurulan *Kadınlar Cemiyeti* (Σύλλογος Κυριών/ Syllogos Kyrion) ve Urla’da 1919 yılında faaliyet gösterdiği bilinen *Urla Cemiyeti* (Σύλλογος Βρυούλλων /Syllogos Vryoullon) sayılabilir.⁷⁸⁷ Ayrıca Meşrutiyet’in ilanından sonra (1908) Eski Foça’da kurulan *Foça Birliği*’nin (Φωκαϊκός Σύνδεσμος/ Fokaikos Syndesmos), bir hamal grevinin ardından teşkil edildiği ve belirli konularda bölge halkının sorunlarına adil çözümler getirmek için uğraştığı bilinmektedir.⁷⁸⁸

Aydın sancağında, 1919 yılında faaliyet gösterdiği bilinen *Melissa Rum Kulübü* (Ελληνική Λέσχη Μέλισσα /Elliniki Leshi Melissa), *Melissa Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης των Κυριών Μέλισσα /Adelfotis ton Kyrion Melissa), *Aydın Gençler Birliği* (Σύνδεσμος των Νέων Αϊδινίου /Syndesmos ton Neon Aidiniou) ve

Bornova’da faaliyet gösteren Bornova Çuha Adası Cemiyeti (Η εν Βουρνόβα Κυθηραϊκη Αδελφότης/Í en Bournova Kythiraiki Adelfotis) adında benzer bir oluşuma da rastlanmıştır. **Amaltheia**, 26/9 Septemvriou 1908, Arith. 9105, s. 2. Amaltheia gazetesinde yer alan bir başka haberdan, Bornova Çuha Adası Cemiyeti’nin dini amaçlara yöneldiği anlaşılmaktadır. **Amaltheia**, 2/15 Oktovriou 1908, Arith. 9119, s. 2.

⁷⁸³ Tinos Adası, Kiklad Adaları içinde yer almaktadır.

⁷⁸⁴ Kapadokya Birliği, 1919’daki kuruluşunun ardından Atina’daki Anatoli Cemiyeti’yle çeşitli konularda yazışmalar yapmıştır. **AA**, Fak. Z’(Smyrnis-Filadelfeias), 1919, Z 295; 1920, Z 297; 1920, Z 298.

⁷⁸⁵ 1919 yılına ait bir gazete haberinden, Pisidyahılar Birliği’nin 1919’da da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. **Kosmos**, 28/10 İouliou 1919, Arith. 376, s. 2.

⁷⁸⁶ Bu cemiyetlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 108-112.

⁷⁸⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 148-149, 259.

⁷⁸⁸ **Amaltheia**, 7/20 Oktovriou 1908, Arith. 9122, s. 2.

Rum Kadınlar Birliği (Σύνδεσμος των Ελληνίδων Κυριών /Syndesmos ton Ellinidon Kyrion) adlı oluşumlar hakkında da detaylı bilgiye ulaşamamıştır.⁷⁸⁹

Benzer şekilde, Söke’de 1908 yılında kurulan Ομόνοια /*Omonoia* ve Αγάπη/ *Agapi* cemiyetleri ile Söke’ye bağlı bir Rum köyü olan Domatia’da (Doğınbey) kuruluş tarihine rastlanmayan *Panionion Cemiyeti*’ni (Σύλλογος “Το Πανιώνιον”/ Syllogos “To Panionion”) tasnif edilemeyen cemiyetler arasında saymak mümkündür. Öte yandan yine Söke’de II. Meşrutiyet’ten bir süre önce kurulan Ήλιος /*İlios*, Πρόοδος /*Proodos* ve *Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης των Κυριών/ Adelfotis ton Kyrion) adlı oluşumların,⁷⁹⁰ faaliyetlerine Meşrutiyet’in ardından devam edip etmediklerine dair bir bilgiye de ulaşamamıştır.

⁷⁸⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 265-266.

⁷⁹⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 268.

2.2. Hüdavendigâr Vilayeti

Hüdavendigâr vilayeti, idari açıdan Bursa (Hüdavendigâr), Balıkesir (Karesi), Bilecik (Ertuğrul), Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) ve Kütahya sancaklarından oluşmaktadır. Bunlar arasında Balıkesir sancağı, 1909 yılında müstakil mutasarrıflık olmuştur.⁷⁹¹

Vilayet dâhilinde yaşayan Rum Ortodoksların yerleşim açısından en çok tercih ettiği sancaklar ise Balıkesir ve Bursa'dır. II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde 1.691.277 toplam nüfus içerisinde 166.368 Rum nüfusuna sahip olan vilayetin, 1914 Osmanlı istatistiğine göre toplam nüfusu 1.844.637 ve Rum nüfusu 184.424 kişiden oluşmuştur.⁷⁹² Bu verilere göre Rumlar, Hüdavendigâr vilayetinde en çok nüfusa sahip olan Gayrimüslim topluluktur. Rumları, 1914 yılında 87.088 kişiyle Ermeniler takip etmiştir.⁷⁹³

Bölge Rumları, Patrikhane'nin idari taksimatına göre, Bursa, İznik (Nikaia), Nikomidia (İzmit),⁷⁹⁴ Kyzikos (Erdek), Proikonnisos (Marmara Adaları), Moshonisia (Ayvalık Adaları), Kydonies (Ayvalık), Edremit⁷⁹⁵ ve Ankara⁷⁹⁶ Metropolitliklerine bağlı olmuştur.⁷⁹⁷

Cemiyetleşme faaliyetleri açısından bölge Rumlarının, 19. yüzyılın ortalarından itibaren aktif bir şekilde örgütlendiklerini söylemek mümkündür. Vilayetin iç kesimlerine göre Rum nüfusun daha yoğun olduğu Balıkesir ve Bursa'nın kıyı şeridinde, çok sayıda cemiyet teşkil edilmiştir. Diğer yandan, Rum

⁷⁹¹ Mücteba İlgürel, "Balıkesir", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 13. Hüdavendigâr vilayetine bağlı olduğu son yıllarda Balıkesir, Ayvalık, Erdek, Bandırma, Edremit, Burhaniye, Sındırgı, Gönen ve Balya kazalarından oluşan Balıkesir sancağı, müstakil olduktan sonra da aynı idari taksimatı korumuştur. **Hüdavendigâr Vilayeti Salname-i Resmisi**, H. 1325, s. 124-125. Ayrıca Kütahya ve Afyonkarahisar sancakları da ilerleyen süreçte Hüdavendigâr vilayetinden ayrılarak müstakil birer sancak olmuştur.

⁷⁹² 1905-1906 nüfus sayımı bilgileri için bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 338-339. Hüdavendigâr vilayetinin 1914 nüfusuna, ilerleyen süreçte vilayetten ayrılan Balıkesir, Kütahya ve Afyonkarahisar sancakları ile Kütahya'dan ayrılan Eskişehir'in nüfusları dâhil edilmiştir. Nüfus rakamları için bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 370-393.

⁷⁹³ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 370-392.

⁷⁹⁴ Bursa sancağının bir kısmı İzmit Metropolitliğine bağlıdır.

⁷⁹⁵ Tam ismi Pergamos ve Adramyttion (Bergama ve Edremit) Metropolitliğidir.

⁷⁹⁶ Kütahya sancağı, Patrikhane'nin taksimatına göre Ankara Metropolitliğine bağlıdır.

⁷⁹⁷ Kiminas, **a.g.e.**, s. 69-72, 75-82, 97-99.

nüfusun oldukça az olduğu Afyonkarahisar ile nispeten daha çok Rum nüfus barındıran Bilecik'te herhangi bir Rum cemiyetinin varlığına rastlanmamıştır.⁷⁹⁸

2.2.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Bursa Rumları, eğitim alanında örgütlenme faaliyetlerine 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bursa'da varlığına rastlanan ilk Rum eğitim cemiyeti, *Vithynia Umumi Maarifperver Cemiyeti* (Γενική Φιλεκπαιδευτική Εταιρία Βιθυνίας /Geniki Filekpaideftiki Eteria Vithynias),⁷⁹⁹ 1872 yılında kurulmuştur.⁸⁰⁰ Kapsamlı bir etkinlik alanına sahip olan cemiyetin, en azından yüzyıl sonuna kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir.

Bununla birlikte, Bursa merkezde yaşayan Rum cemaatinin eğitimle ilgili örgütlenme faaliyeti, Anadolu'daki son yıllarında da devam etmiştir. Türkçeye *Kadınlar Riyaseti* olarak çevrilebilecek olan Κοσμητεία των Κυριών /Kosmiteia ton Kyrion adlı cemiyet, E. Evgenidis'in teşvikiyle Bursa'da Evgenidis ailesine ait olan eğitim kurumlarının düzenli çalışması için kurulsun da, ilerleyen süreçte etnik nitelikte, diğer bir ifadeyle Yunanistan yanlısı faaliyet geliştirmiştir.⁸⁰¹

Benzer şekilde, 1919 yılında kurulan *Bursa Rum Kulübü Vithynia* (Ελληνική Λέσχη Προύσης Η Βιθυνία /Elliniki Leshi Prousis İ Vithynia) da hem kültürel hem de etnik eğilimler taşıyan bir cemiyettir. Nizamnamesinde cemiyetin amacı, şehirdeki Rumlar arasında fikir alışverişi yoluyla yakın ilişkiler geliştirilmesi ve Bursa'daki bütün Rumların toplum yararına faaliyet için bir araya gelmesi şeklinde belirtilmiştir.⁸⁰² Kulübün feshi durumunda bütün kazanılmış haklarının Bursa K.

⁷⁹⁸ 1914 yılı temel alındığında, Afyonkarahisar sancağının toplam nüfusu 285.820 kişiden oluşmaktadır. Bu sayı içinde Ermeniler 7437 kişiyken, Rum nüfusu yalnızca 632 kişiden oluşmuştur. 236.491'lik nüfusuyla Afyonkarahisar'dan daha küçük olan Bilecik'te ise Rumlar 13.576 kişiden oluşmuştur. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 370-373, 390-391.

⁷⁹⁹ Tez kapsamında "Vithynia" ile "Bitinya" terimleri aynı bölgeyi ifade etmektedir. Çağdaş Yunancada "β" harfi, "v" şeklinde telaffuz edildiği için Çağdaş Yunanca "Vithynia" olarak telaffuz edilen terim, Türkçeye "Bitinya" olarak yerleşmiştir. Tez kapsamında Yunanca terimlerin Latin harfleriyle transkripsiyonunda telaffuz da dikkate alınarak Yunanca kaynak isimlerinde veya cemiyet isimlerinde yer alan "Bitinya" teriminin karşılığı olarak "Vithynia" yazımı kullanılmış, transkripsiyon yönteminin kullanılmadığı diğer durumlarda ise "Bitinya" yazımı tercih edilmiştir.

⁸⁰⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 23.

⁸⁰¹ Cemiyetin kuruluş tarihine dair bilgi olmasa da, Mamoni-İstikopoulou, Yunanların Anadolu'daki son yıllarında kurulduğunu ifade etmiştir. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 24.

⁸⁰² **Kanonismos tis Ellinikis Leshis Prousis "Vithynias"**, 1919, s. 3.

Evgenideia Okulu'na devredileceği, yine nizamnamede ifade edilmiştir.⁸⁰³ Bu durum, *Kadınlar Riyaseti* adlı cemiyette de vurgulanan Evgenidis okullarının, Bursa Rumları açısından önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Başkanlığını Ven. Adamantiadis'in yaptığı *Bursa Rum Kulübü*, konferanslar, tiyatro ve dans gösterileri düzenlemeyi faaliyet alanı içinde belirtmiş, ayrıca Bursa'daki farklı kilise bölgelerinde⁸⁰⁴ egemen olan dar, bölgeci zihniyetle savaşılarak bütün şehri ortak bir çaba etrafında buluşturmayı başarmıştır.⁸⁰⁵

Bursa'daki diğer Rum yerleşimleri arasında Bursa merkezden sonra en kalabalık Rum nüfusa sahip olan Mudanya'da, Meşrutiyet'ten önce kurulan bazı cemiyetlerin faaliyetlerine Meşrutiyet'in yeniden ilan edildiği 1908 yılında da devam ettiği görülmektedir. Bunlar arasında, 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan *Apameia*⁸⁰⁶ Cemiyeti (Αδελφότης Απάμεια /Adelfotis Apameia), kültürel ve eğitime yönelik bir etkinlik alanı geliştirerek, cemaatin zihniyet bağlamında ilerlemesinin önünü açmıştır. Okullar için yardım sağlamaktan, yoksulların maddi olarak desteklenmesine kadar çok yönlü bir faaliyet alanına sahip olan cemiyet, çalışkan öğrencileri ödüllendirmiş, çocukların beden terbiyesi için bir spor salonu oluşturmuş, halka açık bir okuma salonu ve kütüphane kurmuş, yetişkinlerin eğitimiyle ilgilenerek bir akşam okulu düzenlemiş, halk eğitim dersleri ve konferanslar organize etmiş, hatta bir müzik grubu bile oluşturmuştur. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte siyasete karışan *Apameia Cemiyeti*, *İstanbul Örgütü*'yle vardığı uzlaşmanın sonucu olarak Mudanya'da, Rumların anayasal haklarını ve yükümlülüklerini öğretme işini üstlenen siyasi bir heyet teşkil etmiştir. Bu heyette, Bursa ve Gemlik'in yanı sıra, bütün civar cemaatler temsil edilirken, cemiyetin konferans salonunda, Helenizm'e dair konularda konferanslar tertip edilmiştir. Mondros Mütarekesi'nin ardından cemiyetin girişimleriyle Mudanya izci teşkilatı oluşturulmuştur. Bu teşkilat, *İstanbul Rum İzci Örgütü*'nün bir şubesi gibi çalışarak etnik nitelikte faaliyet göstermiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰³ **Kanonismos tis Ellinikis Leshis Prousis "Vithynias"**, s. 7.

⁸⁰⁴ Bursa sancağı, Patrikhane'nin idari taksimatına göre üç ayrı metropolitlik bölgesi içinde kalmaktadır. Bunlar Bursa (Prousa), İzmit (Nikomideia) ve İznik (Nikaia) Metropolitlikleridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 78-82.

⁸⁰⁵ **Kanonismos tis Ellinikis Leshis Prousis "Vithynias"**, s. 5.

⁸⁰⁶ Apameia, Mudanya'nın Yunanca bir diğer adıdır.

⁸⁰⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 25-26.

Mudanya'ya bağlı olan Kumyaka'da da II. Meşrutiyet öncesi eğitime yönelik kurulan cemiyetlerin varlığına rastlanmaktadır. Ancak bu cemiyetlerin sonraki süreçte faaliyetlerine devam edip etmedikleri bilinmemektedir. Çoğunlukla Rumların yaşadığı Tirilye'de ise 1914'te kurulan bir maarifperver cemiyetin varlığından söz etmek mümkündür.

Yunanlar tarafından Mihaliç olarak bilinen Karacabey'de de Meşrutiyet öncesi kurulan eğitim cemiyetleri dikkati çekmektedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru, *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti*'nin (Syllogos) desteği ve teşvikiyle kurulan *Ana Dil Cemiyeti*'nin (Μητρική Γλώσσα /Mitriki Glossa)⁸⁰⁸ dağılmasından bir süre sonra, 1906'da *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis) kurulmuştur.⁸⁰⁹ Her ne kadar cemiyetin adından dolayı hayırsever cemiyetler içinde ele alınması uygun görünse de, yöneldiğı faaliyet alanının ağırlıklı olarak eğitimle ilgili olması, cemiyetin bu bölümde incelenmesini gerekli kılmıştır. *Fukaraperver Cemiyeti*, bölgedeki Rum eğitiminin gelişimi için yerel okulları desteklemiş ve Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne bursiyerler göndermiştir. Bu bursiyerler, eğitimlerini tamamladıktan sonra memleketlerine dönerek cemaate olan hizmetlerini, öğretmen veya rahip olarak yerine getirmişlerdir.⁸¹⁰ *Fukaraperver Cemiyeti*'nin, faaliyetlerinin içeriğinden dolayı, varlığını II. Meşrutiyet'in ardından da devam ettirdiğı düşünölmektedir.

Balıkesir (Karesi) sancağında da Bursa'dakine benzer şekilde örgütlenme faaliyetlerine rastlanmaktadır. Bu çerçevede, uzun yıllar yalnızca Rumların yaşadığı Ayvalık'a⁸¹¹ bakıldığında, II. Meşrutiyet öncesinde yoğun bir cemiyetleşme hareketiyle karşılaşılacaktır. Eğitim cemiyetleri bağlamında ise II. Meşrutiyet'in ardından faaliyetine devam ettiğı bilinen tek cemiyet, *Fukaraperver Öğrenci Cemiyeti* (Μαθητική Φιλόπρωχος /Mathitiki Filoptohos)'dir. İsminden anlaşılacağı üzere, hayırsever bir nitelik de taşıyan cemiyet, öğrencilerin ve ebeveynlerinin haftalık bağışlarıyla kütüphane tanzim etmiş ve yoksul öğrencilerin, ders kitabı, kıyafet, ayakkabı gibi çeşitli ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yardım faaliyetlerinde

⁸⁰⁸ EFSK, Tomos KA', 1887-1888 ve 1888-1889, en Konstantinoupolei, 1891, s. 195.

⁸⁰⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 22.

⁸¹⁰ Aynı yer.

⁸¹¹ Ayvalık'taki Rum yerleşimlerinin kısa bir tarihi için bkz. Dimitrios Psarros, "*İ Oikistiki İstoria ton Kydonion*", **Praktika Iou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo**, N. İonia, 2005, s. 257-268.

bulunmuştur. Cemiyetin kuruluş tarihine ulaşılamasa da, Birinci Dünya Savaşı'na kadar ayakta kaldığı bilinmektedir.⁸¹²

Erdek Rumlarının bilinen en eski cemiyeti, kültürel nitelikte bir örgütlenme olan 1865 tarihli *Erdekliler Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Αρτακηνών /Filekpaideftiki Adelfotis Artakinon)'dir.⁸¹³ II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte ise 1908 yılında, *Kyzikos Kültürel Toplum Birliği* (Μορφωτικός Κοινοτικός Σύνδεσμος “Κύζικος” /Morfotikos Koinotikos Syndesmos “Kyzikos”) kurulmuştur.⁸¹⁴ Cemiyetin amacı, toplumsal konuları geliştirmek, üyelerinin ve bütün Erdeklilerin ahlaki ve fikri gelişimini sağlamak olarak belirlenmiştir.⁸¹⁵ Başkanlığını A. Makris'in yaptığı cemiyet, çok yönlü bir faaliyet alanına sahip olmuştur. Konferanslar ve tiyatro oyunları için bir toplanma yeri tahsis etmiş, 1908 yılında temeli atılan ve kültürel Helenizm'in somut yansıması niteliğindeki mimarisıyla Atina Üniversitesi'nin bir minyatürü şeklinde inşa edilen yeni erkek okulunun yapımına katkıda bulunmuştur.⁸¹⁶ İlerici fikirlerle donanmış, genç ve kültürlü üyelerinin, İon Dragoumis'in *İstanbul Örgütü*'yle de bağlantısı olmuş, ancak ilerleyen süreçte cemiyet, Osmanlı idarecileri tarafından ihtilalci amaçlara hizmet etmekle suçlanmıştır. Yürütülen soruşturma neticesinde, cemiyetin arşivine el konulurken, yönetim kurulu üyeleri de yargılanmış ve cemiyet, çözülme sürecine girmiştir.⁸¹⁷

Yunanca Κούταλη /Koutali olarak bilinen Ekinlik Adası'nda ise 1870'ten 1920'ye kadar faaliyet gösteren *Evangelismos Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης “Ο Ευαγγελισμός” /Filekpaideftiki Adelfotis “Ο Evangelismos”) adında bir oluşumun varlığı söz konusudur. Balkan Savaşlarının ardından 1915 yılına kadar çalışmalarını askıya alan cemiyet, bu kesinti dönemi sonrasında faaliyetlerine daha büyük bir katılımı ile devam etmiştir. Cemaat okullarının korunması ve bakım işlerini üstlenmiş, toplum yararına girişilen her

⁸¹² Ioannis Karahristos, “Aivali (Kydonies)”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2003, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=3440>, Erişim Tarihi: 18.12.2015.

⁸¹³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 19.

⁸¹⁴ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 53.

⁸¹⁵ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 230.

⁸¹⁶ Dimitrios Stamatopoulos, “Artaki”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2002, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=3770>, Erişim Tarihi: 23.07.2016.

⁸¹⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 20.

faaliyete öncülük etmiştir. 19. yüzyılın sonlarında inşasını tamamladığı erkek okulunun yanı sıra, 1912 yılında da kız okulu inşası için ek gelir bulma kampanyalarına girişmiştir. 1922'ye kadar faaliyetini sürdüren cemiyetin mal varlığı, mübadelenin ardından Yunan devletine aktarılmıştır.⁸¹⁸

Kyzikos (Erdek) Metropolitliğine bağlı olan Bandırma'da ise 1908 yılında *Proodos Rum Kulübü* (Ελληνική Λέσχη “Η Πρόοδος” /Elliniki Leshi “İ Proodos”) adında bir cemiyet teşekkül etmiştir.⁸¹⁹ Bandırma'nın restore edilmiş, eski bir okulunda faaliyet gösteren kulübün amacı, konferanslar ve tiyatro gösterileri düzenleyerek ve bir orkestra oluşturarak üyelerinin fikri, ahlaki ve estetik yönünden gelişimini sağlamak ve cemaatin yoksul eğitim kurumlarına düzenli olarak ödenek temin etmek şeklinde belirlenmiştir.⁸²⁰ 1914 yılında birtakım zorluklarla karşılaşan kulüp, okullara yaptığı finansal desteği askıya almak durumunda kalmıştır.⁸²¹

Bandırma'da ayrıca *Maarifperver Cemiyet* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης / Filekpaideftiki Adelfotis) adında bir eğitim cemiyetinin daha varlık gösterdiği bilinmektedir.⁸²²

Diğer yandan Kapıdağ yarımadasının doğusunda yer alan ve bazıları tamamen Rum yerleşimi olan köylerde de cemiyetleşme faaliyetleri görülmüştür.⁸²³ Bunlar arasında Yunanca Mihaniona olarak bilinen Muhanya veya Çakılıköy'de Πρόοδος /*Proodos* adında bir cemiyet varlık göstermiştir. 1866 yılında kurulan ve eğitim alanına dönük faaliyet geliştiren cemiyet, Rum okullarının geliştirilmesine destek vermiş, hatta İstanbul'un ünlü Rum bankerlerinden Georgios Zarifis de cemiyetin kız okulu kurması için katkıda bulunmuştur.⁸²⁴ *Proodos* cemiyetinin 1900'lü yılların başlarında da faaliyetini sürdürmekte olduğu bilgisine rastlansa da,

⁸¹⁸ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 210.

⁸¹⁹ Kulübün ismi çeşitli kaynaklarda yalnızca Rum Kulübü (Ελληνική Λέσχη/Elliniki Leshi) veya Bandırma Kulübü (Λέσχη Πανόρμου/Leshi Panormou) olarak aktarılmıştır. Evangelidis, **a.g.e.**, s. 54; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 209. Ancak kulübün Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne göndermiş olduğu mektuptaki mühründe “Rum Kulübü. Bandırma. Proodos 1908” (“Ελληνική Λέσχη. Εν Πανόρμω. Η Πρόοδος 1908”/“Elliniki Leshi. En Panormo. İ Proodos 1908”) ibaresi yer almaktadır. **AA**, Fak. ΣΤ'(Kyzikou-Prokonnisou), 1907-1908, ΣΤ 86.

⁸²⁰ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 138-139.

⁸²¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 21.

⁸²² Evangelidis, **a.g.e.**, s. 54.

⁸²³ Kapıdağ yarımadasındaki Rum yerleşimleri ve bölgenin tarihi ile ilgili olarak bkz. Reşit Mazhar Ertüzün, **Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar: Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar**, 3. B., Ozan Sanatevi, İstanbul, 1999.

⁸²⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 22, 250.

II. Meşrutiyet'in ardından varlık gösterip göstermediği bilinmemektedir. Ancak bununla birlikte, araştırmacı Soldatos'un bahsettiği *Kyzikos Maarifperver Cemiyeti* "Proodos" (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κυζίκου η "Πρόοδος" /Filekpaideftiki Adelfotis Kyzikou i "Proodos") adındaki Bandırma cemiyetinin, Mihaniona ve Kastelli'de (Kestel veya Kestanelik)⁸²⁵ okul kurulması için çaba gösterdiği görülmektedir. Faaliyet noktaları kesişen bu iki cemiyetten, en azından Bandırma'dakinin 1912-13 yıllarında da varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bu yıllarda Bandırma Rum cemaatine maddi destek sunan *Kyzikos Maarifperver Cemiyeti* "Proodos", bir halk kütüphanesi oluşturulması için de ayrıca çaba göstermiştir.⁸²⁶ Diğer yandan Anatoli Cemiyeti'nin süreli yayını olan *Ksenofanis* dergisinde, İstanbul'da da *Muhanyalılar Maarifperver Cemiyeti* "Proodos" (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των Μηχανιωτών "Πρόοδος" /Filekpaideftiki Adelfotis ton Mihanioton "Proodos") adında bir cemiyetin varlığından söz edilmektedir.⁸²⁷ Hem dergide yer alan yazıdan hem de cemiyetin adından yola çıkılarak, bahsi geçen oluşumun İstanbul'a göç eden Muhanyalılar tarafından teşkil edildiğini anlamak mümkündür. Ancak yukarıda sözü edilen üç *Proodos* cemiyeti hakkında ufak ipuçları dışında detaylı bilginin bulunmaması, bu cemiyetlerin birbirinin devamı olup olmadığı ya da en azından ikisinin aynı cemiyet olabileceği ihtimalini akıllara getirmekte ve bu konuda tespit yapılmasını güçleştirmektedir. Bu karışıklığın sebebi, yukarıda da görüldüğü gibi, Muhanya ile ilgili kurulan bütün bu cemiyetlerin isminde *Proodos* terimine rastlanılmasından kaynaklanmaktadır.

Muhanya'nın komşu köylerinden Preme⁸²⁸ ya da günümüzdeki adıyla Karşıyaka köyü de, Girit kökenli Rumların oluşturduğu bir yerleşimdir. Burada büyük cemiyetlere rastlanmamakla birlikte, İstanbul'da yaklaşık 200 ailenin oluşturduğu Premeliler cemaati, Preme'deki eğitim faaliyetlerini desteklemek adına cemiyetler kurmuştur.⁸²⁹ Bunlar arasında, II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde (1907) kurulan *Taksiyarhis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης "Ο Ταξιάρχης" / Filekpaideftiki Adelfotis "Ο Taksiarhis"), 1914 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

⁸²⁵ Kestanelik köyü, Kapıdağ yarımadasında, Çakılköy (Mihaniona)'nın kuzeyinde yer almaktadır.

⁸²⁶ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 208.

⁸²⁷ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 187.

⁸²⁸ Preme ismi, büyük olasılıkla köyün Yunanca ismi olan Πέραμος/Peramos'tan gelmektedir.

⁸²⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 21-22.

Kilise bölgesi olarak Ankara Metropolitliğine bağlı olan, Hüdavendigar vilayetinin bir diğer sancağı Kütahya’da, 1909 yılında kurulan *Kütahya “Palingenesia” Cemiyeti*⁸³⁰ (Ο εν Κοτύαιω Σύλλογος “Η Παλιγγενεσία” /Ο εν Κοτύαιω Συλλογος “Ϊ Palingenesia”), eğitime yönelik faaliyetler geliştirdiği gibi, hayırsever nitelikleriyle de ön plana çıkmıştır. Cemiyetin kuruluşuna Atina’daki *Anatoli Cemiyeti* ön ayak olmuştur. Zira *Anatoli Cemiyeti*’nin sunduğu olanaklardan yararlanarak daha yüksek dereceli okullarda öğrenim gören bir grup Kütahyalı Rum Ortodoks, kendi memleketlerine hizmet için geri döndüğünde, *Anatoli*’nin de destek ve teşvikiyle *Palingenesia Cemiyeti*’ni oluşturmuştur.⁸³¹ Bu nedenle *Palingenesia Cemiyeti*’nin *Anatoli Cemiyeti* ile organik bir bağa sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Başkanlığını Başrahip Pavlos Frangopoulos’un yaptığı *Palingenesia Cemiyeti*, kuruluş aşamasından faaliyetlerine kadar birçok konuda *Anatoli*’ye bilgi aktarmıştır.

Cemiyetin ortaya çıkış sürecine, Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmiş olması da zemin hazırlamıştır. *Anatoli Cemiyeti*’ne yazdığı bir mektupta, mutlakiyetin, Rum cemaatini derin bir uykuya mahkûm ettiğini ve *Palingenesia Cemiyeti*’nin kurulmasıyla cemaatin zihinsel uyanışını gerçekleştirmek için bir kapı aralandığını dile getiren cemiyet, Yunan ulusunun ve Türkiye’deki Helenizm’in gelişimi açısından meşrutiyet idaresini yararlı bulduğunu ifade etmiştir. Mektupta ayrıca, Türkçe konuşan Rumlar arasında Yunancanın yaygınlaştırılmasını sağlayan en önemli aracın cemiyetler olduğunu vurgulayan *Palingenesia Cemiyeti*, Meşrutiyet’in ilanının, Rumların ahlaki ve düşünsel gelişimini sağlayan bu tarz cemiyetlerin kurulmasını teşvik ettiğini de eklemiştir.⁸³²

Palingenesia Cemiyeti’nin dikkat çektiği Türkofon Rumlar, o dönemde Kütahya Rum cemaatinin büyük bölümünü teşkil etmekteydi. Nitekim cemiyet nizamnamesinin de bir sayfada Yunanca, diğer sayfada Karamanlıca olarak kaleme alınmış olması, Kütahya’da Türkçe konuşan bir Rum Ortodoks topluluğunun varlığını kanıtlar niteliktedir.⁸³³ İlerleyen süreçte ise Kütahya’da Yunan dilinin

⁸³⁰ Παλιγγενεσία/Palingenesia, yeniden doğuş anlamına gelmektedir.

⁸³¹ ΑΑ, Fak. Α’(İkoniou-Angyras), 1909-1910, Α 329.

⁸³² ΑΑ, Fak. Α’(İkoniou-Angyras), 1909-1910, Α 322.

⁸³³ Cemiyetin nizamnamesi için bkz. **Kanonismos tou en Kotyαιο Syllou “Ϊ Palingenesia”**, ek tou Typografeiou Gervant Adzemian, Konstantinoupolis, 1909.

oldukça yaygınlaştığı, Rumlar arasında Türkçeden daha ağır bastığı ve daha az bir kesimin Türkofon olarak kaldığı bilgisine kaynaklarda rastlanmaktadır.⁸³⁴

Palingenesia Cemiyeti'nin yıldönümü yortusu olarak 25 Mart, yani Ortodoks Kilisesi'nin büyük bayramlarından biri olan Evangelismos günü kabul edilmiştir.⁸³⁵ Fahri başkanı Ankara Metropoliti olan cemiyetin feshi halinde, bütün mal varlığının Kütahya Rum Ortodoks Cemaati Mektebi'ne bırakılacağı ibaresi de nizamnamesinde yer alan bilgiler arasındadır.⁸³⁶

Palingenesia Cemiyeti, amacını, kütüphane ve okuma salonu kurarak bütün gençleri ve vatandaşları fikri ve ahlaki yönden geliştirmek; bütçesi izin verdiği ölçüde, Kütahya'daki Rum okulundan en iyi derecede mezun olan kabiliyetli öğrencilerin daha yüksek dereceli okullara gönderilerek eğitimlerini en iyi şekilde tamamlamalarını sağlamak ve Kütahya Rum Ortodoks cemaatinin amele ve işçi güruhundan olanlara gücünün yettiği ölçüde iş bulmaya kılavuzluk etmek olarak belirlemiştir.⁸³⁷ Bu doğrultuda Kütahya Rum cemaatinin kültürel açıdan gelişimine katkı sağlayan *Palingenesia Cemiyeti*, özellikle gençlere yönelik çalışmalarda bulunmuştur. Rum gençlerini kötü alışkanlıklardan uzak tutma amacına yönelik olarak oluşturduğu okuma salonunda çeşitli konferanslar düzenlemiş, bu gençlere iş olanakları sağlamış ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda yeni iş sahaları kurmaya teşvik etmiştir.⁸³⁸

Cemiyet ayrıca, geçmiş yıllarda bir yangından dolayı harap olan kız okulunun yerine, aynı çatı altında yeni bir kız okulu ile anaokulu inşa etmek üzere kolları sıvayarak, okulun mimari planını üstlenmiş, inşa masraflarını karşılayacak bir bütçe ayırmış; inşaat işçileri de bu iş için yarım maaşla çalışma vaadiyle cemiyete destek olmuşlardır. Eğitime dönük faaliyetleri okul inşasıyla sınırlı kalmayan cemiyet, Bursa başta olmak üzere bölgede bulunan lise gibi daha yüksek kademeli okullara ve İstanbul'da henüz kurulmuş olan (1909) Dil ve Ticaret Okulu'na bursiyerler

⁸³⁴ Kontogianni, *İ Ellinikotis ton Nomon...*, s. 123.

⁸³⁵ *Kanonismos tou en Kotyaio Syllou "İ Palingenesia"*, s. 24-25.

⁸³⁶ *Kanonismos tou en Kotyaio Syllou "İ Palingenesia"*, s. 10-11, 28-29.

⁸³⁷ *Kanonismos tou en Kotyaio Syllou "İ Palingenesia"*, s. 2-3.

⁸³⁸ AA, Fak. A (İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 329.

göndermiştir. Ayrıca, 1910-1911 yıllarında şehirde baş gösteren büyük salgın hastalıklarla mücadelede de başrolü oynamıştır.⁸³⁹

2.2.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

Mudanya’da 1908-1909 yıllarında kurulan *İşçi Teavün Cemiyeti* “Aziz Georgios” (Αλληλοβοηθητικός Εργατικός Σύλλογος “Ο Άγιος Γεώργιος” /Allilovoithitikos Ergatikos Syllogos “O Agios Georgios”), bölge zanaatkârları ile meslek erbabı tarafından oluşturulmuştur. İlk etapta, cemaatten herhangi bir bedel talep etmeden, Aziz Georgios Kilisesi’nin bakımını üstlenerek kiliseyi süsleme işine girişen cemiyet, zaman içinde çeşitli hayırsever faaliyetlere yönelmiştir. Örneğin, 1914-1915 yıllarında, seferberlikten dolayı orduya giren Rumların ailelerine destek olmuştur.⁸⁴⁰

Mudanya’daki bir diğer hayırsever oluşum da aynı zamanda bir kadın cemiyeti olan *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* “*Evangelismos*” (Αγαθοεργός Αδελφότης των Κυριών “Ο Ευαγγελισμός” /Agathoergos Adelfotis ton Kyrion “Ο Evangelismos”)’tur. 1911 yılında V. Diamantopoulou başkanlığında kurulmuştur. Faaliyetine Yunan işgali döneminde de devam eden cemiyet, İzmir’deki *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*’yle Yunan işgaline bağlılığını bildiren nitelikte yazışmalar yapmıştır.⁸⁴¹

Tirilye’de 1908 yılında kurulan *Fukaraperver ve Terakkiperver Cemiyet* (Φιλόπτωχος και Φιλοπρόοδος Αδελφότης /Filoptohos kai Filoproodos Adelfotis), isminden de anlaşılacağı üzere yoksullara yardım amacı taşımıştır. Bir başka Tirilye cemiyeti ise *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Φιλανθρωπική Αδελφότης Κυριών / Filanthropiki Adelfotis Kyrion)’dir. Cemiyet, Tirilye Rum cemaatinin isteği doğrultusunda, eski bir kız okulunu onarıp, binayı kulüp ile tiyatro salonuna çevirme işini üstlenmiş ve yapılması düşünülen tiyatro salonunu, Tirilye’deki maarifperver cemiyetin de kullanması öngörülmüştür.⁸⁴² Bahsi geçen maarifperver cemiyetin

⁸³⁹ AA, Fak. A (İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 329.

⁸⁴⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 26.

⁸⁴¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 252.

⁸⁴² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 252.

1914 yılında kurulduğu hatırlanırsa,⁸⁴³ kuruluş tarihine ulaşılabilen *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti*'nin de en azından bu yıllarda faaliyet gösterdiği anlaşılabilmektedir.

Yunanca adı Kouvouklia olan ve günümüzde Nilüfer'e bağlı bulunan Görükle'de, 1908 yılında *Gençler Cemiyeti* (Σύλλογος των Νέων /Syllogos ton Neon) kurulmuştur. Toplum yararına hizmet etmeyi amaç edinen cemiyetin kuruluşuna, 1878'de yine Görükle'de kurulan *Fukaraperver Cemiyeti*'nin (Φιλόπρωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis) kurucularından Petros Papadopoulos öncülük etmiştir.⁸⁴⁴ Bir okuma salonu oluşturan cemiyet, ayrıca Rum mezarlıklarının duvarla çevrilmesi işini de üstlenmiştir.⁸⁴⁵ Birinci Dünya Savaşı sırasındaki seferberlikle beraber, birçok üyesini kaybeden *Gençler Cemiyeti*, dağılma sürecine girerken, cemiyetin üyesi olan pek çok genç, askerlik yapmamak için New York'a göç etmiş ve orada *Görükleliler Cemiyeti Aziz Georgios'u* (Σύλλογος Κουβουκλιωτών Ο Άγιος Γεώργιος /Syllogos Kouvouklioton O Agios Georgios) oluşturmuştur. Savaş sonunda memleketleri Görükle'ye geri dönen göçmenler, New York'ta kurdukları cemiyetin merkezini de buraya taşımışlardır.⁸⁴⁶

Balıkesir'de de insani yardım kuruluşlarının yanı sıra, hayırsever nitelik taşıyan Rum cemiyetleri teşkil edilmiştir. Bu doğrultuda, *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης Κυριών /Filoptohos Adelfotis Kyrion), Ayvalık'ta 1905 yılında kurulan, hayırsever bir kadın cemiyetidir. Kadınların estetik ve sanatsal yönden eğitimi ile yoksul kız çocuklarının desteklenmesi amacını taşıyan cemiyet, faaliyetlerini kendisine ait olan iki katlı bir binada yürütmüştür. Bu binanın birinci katına bir dokuma tezgahı yerleştirilmiş, burada yetenekli genç kızlar ev kullanımına yönelik halı ve kilim gibi çeşitli ürünlerin dokunmasıyla ilgilenmiş; ikinci katı ise nakış işleme bölümüne ayrılmıştır.⁸⁴⁷ *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti*'nin ne kadar süre faaliyet gösterdiği bilinmemekle birlikte, etkinlik alanından dolayı uzun bir süre varlığını koruduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca cemiyetin temsilcilerinden Olga M. Tzouga'nın, Yunan işgali döneminde Ayvalık'ta kurulan siyasi nitelikli kadın

⁸⁴³ Bahsi geçen maarifperver cemiyet ile ilgili olarak Eğitim ve Kültür Cemiyetleri başlığına bakılabilir.

⁸⁴⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 24.

⁸⁴⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 252.

⁸⁴⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 24.

⁸⁴⁷ İoannis Karahristos, "*Aivali (Kydonies)*", **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2003, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=3440>, Erişim Tarihi: 18.12.2015.

cemiyetlerinden *Genç Hanımlar Kültür Birliği* (Μορφωτικός Σύνδεσμος Δεσποινίδων /Morfotikos Syndesmos Despoinidon) ve *Ayvalık “Askerin Kız Kardeşi”* (Κυδωνιάτις Αδελφή Στρατιώτου /Kydoniatis Adelfi Stratiotou) ile de bağlantıları olmuştur.⁸⁴⁸

Ayvalık Adaları⁸⁴⁹ içindeki en büyük ve yerleşimin bulunduğu tek ada olan Cunda (Alibey) Adası’nda⁸⁵⁰ 1905 yılında kurulan “*Ekatonnisos*” *Hayırsever Cemiyeti* (Φιλανθρωπική Αδελφότης η “Εκατόννησος” /Filanthropiki Adelfotis i “Ekatonnisos”), faaliyetini 1908 yılında da sürdürmüştür. Başkanlığını Athanasios Kouvaras’ın yaptığı cemiyetin amacı, toplum yararına çalışmak olarak belirlenmiştir. Cemiyet, 1908 yılında, kuruluşunun üçüncü yıldönümü dolayısıyla düzenlediği yortuda, insani sorunları masaya yatırarak en öncelikli işinin yoksul ve yetimlere sığınma yerleri bulmak olduğunu belirtmiştir.⁸⁵¹

Edremit’te de ekonomik gelişmişlik düzeyinin yüksek olması, sosyal yaşamda da kendini göstermiştir. Zira bölgede, 19. yüzyıl sonlarından itibaren hayırsever nitelik taşıyan cemiyetlerin kurulduğu dikkati çekmektedir. Bir de kuruluş tarihi belli olmayan, ancak büyük olasılıkla yine II. Meşrutiyet öncesinde kurulduğu sanılan *Aziz Therapon Hastane Cemiyeti* (Αδελφότης του Νοσοκομείου Ο Άγιος Θεράπων /Adelfotis tou Nosokomeiou O Agios Therapon) varlık göstermiştir. Aziz Therapon’a atfen kurulan cemiyet, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin bütün yoksul hastalara ücretsiz tedavi sunacak olan küçük bir hastane kurulması amacına yönelmiştir. Zaten cemiyetin mütevelli heyetinde yer alan bir doktor da, belirli günlerde ve saatlerde hastalara ücretsiz tedavi hizmeti sunmuştur.⁸⁵²

1899 yılında padişah iradesi ile Burhaniye adı verilen Kemerion’da ne zaman kurulduğu belli olmasa da *Terakki* (Πρόοδος /Proodos) ve *Teavün* (Αλληλοβοήθεια/ Allilovoiitheia) adında iki cemiyet teşkil edilmiştir. Bölgedeki Rum cemaatine ait kilisenin dekorasyonu ve peyzajının yanı sıra, kız okulu ile Rum mezarlığının tamamlanmasına destek veren bu iki cemiyet, yaptığı çalışmalardan da anlaşıldığı

⁸⁴⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 254.

⁸⁴⁹ Ayvalık Adaları, Yunanca misk adaları anlamına gelen Μοσχονήσια/Moshonisia veya antik adıyla yüz ada anlamına gelen Εκατόνησοι/Ekatonisoi olarak bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. **Anatolikon İmerologion**, Smyrni, 1913, s. 226-227.

⁸⁵⁰ Yunanca adı Μοσχόνησος/Moshonisos’tur.

⁸⁵¹ **İmerisia**, 5 Ιουνίου 1908, Arith. 782, s. 3.

⁸⁵² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 247.

gibi toplum yararına hizmet etmiştir.⁸⁵³ Ayrıca Küçük Asya Araştırmaları Merkezindeki bir tanıklığa göre, Burhaniye’de bir gençlik derneğinin yanı sıra, *Kadınlar ve Erkekler Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών και Γυναικών /Filoptohos Adelfotis Andron kai Gynaikon) varlık göstermiştir.⁸⁵⁴

Öte yandan Balıkesir’e bağlı Marmara adalarının en büyüğü olan Marmara Adası’nda yerleşik bulunan Rumların 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren cemiyetleşme faaliyetlerine yöneldikleri bilinmektedir. II. Meşrutiyet’in ardından adada etkin olduğu anlaşılan tek cemiyet ise “*Proodos*” *Hayırsever Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης “Η Πρόοδος” /Agathoergos Adelfotis “İ Proodos”)’dir. Her ne kadar kuruluş tarihine ve hakkında detaylı bilgiye rastlanmasa da bu cemiyetin, 1911 yılında, adadaki Aziz Georgios ibadethanesine yakın bir yerde çeşme yaptırdığı bilgisi, en azından Meşrutiyet döneminde varlık gösterdiğini kanıtlar niteliktedir.⁸⁵⁵

Kütahya sancağında ise *Kütahya “Palingenesia” Cemiyeti*’nin de başkanlığını yapmış olan Başrahip Pavlos Frangopoulos tarafından 1910 yılında *Aziz Therapon Cemiyeti* (Άγιος Θεράπων /Agios Therapon) kurulmuştur. İsminden hareketle dini nitelikli bir cemiyet olduğu sanılsa da, sosyal yardımlaşmaya dönük faaliyetlerde de bulunduğu göze çarpmaktadır. Nitekim cemiyet, 1910-1911 yıllarında Kütahya’da baş gösteren büyük salgın hastalıklarla mücadelede önemli rol oynamıştır.⁸⁵⁶

2.2.3. Mesleki Cemiyetler

Bursa’da Rumların teşkil ettiği herhangi bir mesleki cemiyete rastlanmamakla beraber, genel mesleklerin yanı sıra, bölgeye özgü iş kollarıyla uğraştıklarını söylemek mümkündür. Örneğin, verimli arazisi, limanı ve oldukça aktif bir yaşam süren sakinleri sayesinde, 19. yüzyıldan itibaren ekonomik açıdan büyük ilerleme kaydeden Tirilye’den, birçok Rum doktor, eczacı, akademisyen, ziraatçı, öğretmen,

⁸⁵³ Oikonomos Georgios Papadopoulos, **To Kemerion (Bourhanie)**, Typografeion P. A. Petrakou, Athinai, 1919, s. 8.

⁸⁵⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 247-248.

⁸⁵⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 18.

⁸⁵⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 49.

tüccar ve armatör çıkmıştır.⁸⁵⁷ Ayrıca Tirilye’de ipek dokumacılığı da oldukça gelişmiş ve bu sektöre katkı sağlamak için yerel düzeyde bir de Rum cemiyeti kurulmuştur.⁸⁵⁸

Öte yandan Balıkesir, Rumların mesleki örgütlenmeleri bakımından çok daha renkli bir görüntü çizmektedir. Ayvalık’ta kurulan *Tezgâhtarlar Cemiyeti* (Σύλλογος Εμποροῦπαλλήλων / Syllogos Emporoyvallilon), bir nevi kulüp gibi daha çok eğlenceye yönelik faaliyet gösterse de yardımsever nitelikleri de olan bir mesleki oluşumdur.⁸⁵⁹

Ayvalık’taki bir diğer mesleki örgütlenmeyi ise çiftçiler oluşturmuştur. *Tarım Birliği* (Γεωργικός Σύνδεσμος / Georgikos Syndesmos) adındaki oluşum, iki temel amaç etrafında 1914’e kadar faaliyet göstermiştir. Bu amaçlardan ilki, eğitim amaçlı olan üretim çiftliğinin olabildiğince hızlı bir şekilde her yönden geliştirilmesi, ikincisi ise bütün bölgeyi kapsayan ve Yunanistan’dakinin muadili bir ziraat okulu kurulmasıdır.⁸⁶⁰ 1908 yılında üretim çiftliği için 200 değirmen tahsis eden cemiyet, tarım türlerinin geliştirilmesine özen göstermiş, ağaçlandırma çalışmaları yapmış ve bölgede tarıma yönelik sevginin yerleştirilmesi için çaba harcamıştır. Saygın Rum ailelerinden Pantazopoulos kardeşler, uygulamalı tarım dersleri için cemiyete 16 dönüm arazi bağışlamış, ayrıca *Neos Menandros Kumpanyası* da üretim çiftliği yararına bir gösteri sergilemiştir.⁸⁶¹ Ziraat okulunun kurulup kurulmadığı bilinmese de, *Tarım Birliği*’nin oluşturduğu üretim çiftliği, bölge zirai ekonomisine katkı sağlamış ve tarımla uğraşan kesimin bu alanda eğitilmesi için önemli bir rol üstlenmiştir.

Ayrıca Yunan işgali döneminde, Yunan ordusunun eğitim şubesi, Ayvalık, Urla, Çeşme gibi çeşitli bölgelerde Rum toplumunun ilerlemesi ve kültürel gelişimi için öğretmen cemiyetlerinin kurulmasına ayrı bir önem vermiştir. Eğitsel içerikli olduğu kadar mesleki nitelik de taşıyan öğretmen cemiyetleri, Helenizm odaklı ortak bir amaca hizmet etmişlerdir. Örneğin, Ayvalık’taki cemiyet, üyelerinin mesleki

⁸⁵⁷ Er. Zelliou-Mastorokosta, “*İ Palaia kai Nea Triglia*”, **E’ Panellinio Synedrio gia ton Ellinismo tis Mikras Asias**, Thessaloniki, 2000, s. 138.

⁸⁵⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 252.

⁸⁵⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 30.

⁸⁶⁰ Aynı yer.

⁸⁶¹ **Amaltheia**, 25/7 İanouariou 1908, Arith. 8911, s. 2.

gelişiminin yanı sıra, fiziksel ve sosyal açılardan ilerlemesi ile dayanışmanın geliştirilmesi üzerine odaklanmış; bu amaç çerçevesinde, düzenli olarak pedagoji kongreleri, pedagoji dershaneleri, halk dersleri ve konferansları organize etmek, pedagoji ile ilgili bir dergi yayınlamak, kütüphane ve bir okuma salonu oluşturmak, üyelerin desteklenmesi için bir tasarruf fonu meydana getirmek gibi faaliyet alanları belirlemiştir.⁸⁶²

Balıkesir'in daha iç bölgelerine gidildiğinde, kıyı şeridinde göre daha az Rum nüfusuna sahip olan Balya kazası karşımıza çıkmaktadır. Maden ocaklarının bulunduğu Balya'da yaşayan Rumların çoğunluğu, köken olarak Doğu Karadeniz'e (Pontus) dayanmaktadır. 19. yüzyıl başlarında Doğu Karadeniz bölgesindeki madenlerde çalışmış olan ve dolayısıyla madencilik tekniklerini iyi bilen Rumlar, 19. yüzyıl ortalarında Balya'daki maden ocakları aktif olarak çalışmaya başladığında buraya göç etmişlerdir.⁸⁶³ Madenciliğin yanı sıra ticaret, zanaat, inşaat, eğitim, tarım gibi çeşitli sektörlerde çalışan Balya Rumları, küçük ama dinamik bir sosyo-ekonomik yapı geliştirmişlerdir.⁸⁶⁴ Mesleki örgütlenme bağlamında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde kurulan *Müteahhitler Cemiyeti* (Σύλλογος Εργολάβων /Syllogos Ergolavon)⁸⁶⁵ haricinde başka derneklere kaynaklarda rastlanmamıştır. Ancak 1908 yılında Balya madenlerinde baş gösteren işçi grevinin büyük çapta ve iyi örgütlenmiş olması, çoğunluğu Rum olan maden işçilerinin, günümüzdeki gibi olmasa da sendikal tipte bir örgütlenmenin bir nevi bölgedeki prototipini göstermiş olabileceklerini akıllara getirmektedir.⁸⁶⁶

Öte yandan Erdek'te 1912 yılında *Kybele* (Κυβέλη /Kyveli) adında bir tarım cemiyeti kurulmuştur.⁸⁶⁷ Erdek Rumları, tarımsal faaliyette bulunduğu kadar denizcilikle de uğraşmıştır. Bu açıdan meslek grupları da zirai, ticari ve denizle ilgili alanlarda yoğunlaşmıştır. Mesleki açıdan sıkı bir örgütlenme yoluna giden Erdek

⁸⁶² Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 253-254.

⁸⁶³ Kontogianni, *Geografia Mikras Asias*, s. 261; Dimitrios Stamatopoulos, "Balia", *Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia*, 2002, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=5432>, Erişim Tarihi: 25.07.2016.

⁸⁶⁴ Faidon G. Papatheodorou, "Ta Metalleia Vasikos Paragontas stin Anaptyksi kai sti Diamorfosi tou Haraktira tou Oikismou tis Balias", *4o Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous*, Nea İonia, 2010, s. 209.

⁸⁶⁵ Kontogianni, *İ Ellinikotis ton Nomon...*, s. 149.

⁸⁶⁶ *BOA, DH.MUI*, 108/1/48, H. 24 Cemaziyelevvel 1328.

⁸⁶⁷ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 250.

Rumları, çoğunlukla loncalar oluşturmuşlardır.⁸⁶⁸ Katircılar (katırlarla yük taşımacılığı yapanlar), bağcılar ve bahçıvanlar, bakkallar, ayakkabıcılar, inşaatçılar, sandalcılar ve fırıncıların ayrı ayrı oluşturdukları loncaları bu mesleki örgütlenmeler arasında saymak mümkündür. Diğer cemiyetlerin birçoğunda olduğu gibi, bu loncaların da hemen her birinin koruyucu azizi bulunmaktadır.⁸⁶⁹

Bandırma'da ise ipek böcekçiliği ve arıcılık Rumlar arasında yaygın mesleklerdendir.⁸⁷⁰ Ancak burada mesleki bir örgütlenmenin varlığına rastlanmamıştır.

2.2.4. Sanat ve Spor Cemiyetleri

İzmir'in Anadolu Rumlarının kültürel merkezi olması bağlamında üstlendiği rol tartışılmazsa da, zaman zaman Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde de sanatın yanında sporun da öne çıktığı birtakım cemiyetler teşkil edilmiştir.

Bu çerçevede, Mudanya'ya bağlı olan Tirilye'de, *Maarifperver Müzik Cemiyeti* (Μουσικοφιλεκπαιδευτική Αδελφότης /Mousikofilekpaideftiki Adelfotis) 1920 yılında kurulmuştur.⁸⁷¹

Gemlik'te birer gençlik oluşumu olarak ortaya çıkan *Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος /Gymnastikos Syllogos) ile *Müzik Cemiyeti*'nin (Μουσικός Σύλλογος /Mousikos Syllogos) kuruluş tarihleri belli değildir. *Jimnastik Cemiyeti*'ne ilişkin tek bilgi, bir spor salonu ile bir beden eğitimi öğretmene sahip olduğudur. Öncülüğünü Fotis Pantermalis'in üstlendiği *Müzik Cemiyeti* ise eksiksiz bir orkestra teşkil etmiştir. Ancak Yunanistan'ın casusu olmakla itham edilen orkestra şefi ve öğretmen Karakasis'in tutuklanması ve ardından intihar etmesinden sonra, çözülme sürecine giren cemiyet, 1919'da Fotis Pantermalis tarafından yeniden canlandırılmıştır. Bu dönemde cemiyet bünyesinde, kız çocuklarının mandolin orkestrası da faaliyet göstermiştir. Rum cemaatinin her gösterisinde ve toplantısında

⁸⁶⁸ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 353.

⁸⁶⁹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 18-19.

⁸⁷⁰ Kontogianni, *Geografia Mikras Asias*, s. 265.

⁸⁷¹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 25.

orquestrasıyla yer alan *Müzik Cemiyeti*, işgal döneminde Gemlik'e giren Yunan ordusunu⁸⁷² karşılama töreninde de hazır bulunmuştur.⁸⁷³

Batı Anadolu Rumlarının 19. yüzyılın başlarından itibaren önemli bir ticari ve kültürel merkezi konumunda bulunan Ayvalık'ta ise birçok alanda olduğu gibi, sanat ve spor bağlamında da hareketlilik görülmüştür. Aynı yüzyılın sonlarında bölgenin müzik kültürünün gelişimine katkı sağlayan iki cemiyetin varlığından söz edilebilir. *Arion* (Αρίων) ve *Orfevs* (Ορφεύς) adlarındaki bu iki cemiyetin kuruluş tarihlerine yönelik kesin bir bilgiye rastlanmasa da, kısa zaman içerisinde bu cemiyetlerin birleşerek *Apollon* (Απόλλων) adında yeni bir müzik cemiyeti teşkil ettiği bilinmektedir.⁸⁷⁴ Kuruluşu II. Meşrutiyet öncesine rastlayan *Apollon* cemiyetinin ilerleyen süreçte faaliyetine devam edip etmediğine dair kesin bir bilgi yoktur.

Öte yandan Ayvalık Rumları, *Aiolikos Jimnastik Cemiyeti*'nin (Γυμναστικός Σύλλογος Αιολικός /Gymnastikos Syllogos Aiolikos) 1906 yılında kurulmasıyla, sporda da adlarını duyurmuşlardır. Genel olarak futbola yönelen cemiyet, İzmir'deki *Panionios Cemiyeti*'nin düzenlediği müsabakalara benzer şekilde, 1907'den itibaren *Aiolya Spor Müsabakalarını* organize etmiştir. Gazete sütunlarında haberlerine rastlanan bu müsabakalara, Anadolu'nun diğer spor kulüpleri de katılmıştır. Örneğin, Mart 1908'de bir İzmir gazetesinde yer alan habere göre, *Aiolikos Jimnastik Cemiyeti*, İzmir ve Anadolu spor kulüplerine, Haziran ayında ikincisi düzenlenecek olan *Aiolya Spor Müsabakalarına* katılımları için çağrıda bulunmuş, ayrıca spora ve kulüpler arasındaki birlik ve kardeşliğe de vurgu yapmıştır.⁸⁷⁵ Ayvalık'ın zengin kültürel ve toplumsal yaşantısına yalnızca spor aktiviteleri bağlamında değil, neşrettiği *Kydoniatikos Astir* gazetesi ve *Aiolikos* dergisiyle de katkı sunan *Aiolikos Cemiyeti*, Anadolu'daki Rum spor kulüpleri içinde saygın bir yer edinmeyi başarmıştır.⁸⁷⁶ Aktif bir şekilde spor hayatını sürdüren cemiyetin, varlığını Yunan işgali döneminde de koruduğu düşünülmektedir. Zira 1919'da *Yunanistan Atletizm*

⁸⁷² 6 Temmuz 1920'de İngilizler Gemlik'i işgal etmiş, ardından 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal eden Yunanlara bırakmışlardır. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 111.

⁸⁷³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 22-23; 251.

⁸⁷⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 30, 253.

⁸⁷⁵ **Armonia**, 20 Mart 1908, Arith. 6331, s. 2.

⁸⁷⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 30.

Federasyonu'na (SEGAS) üye spor kulüp ve cemiyetleri arasında *Aiolikos Jimnastik Cemiyeti*'nin de ismini görmek mümkündür.⁸⁷⁷

Edremit'te 1908 yılında *Koroivos Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος “Κόροιβος” /Gymnastikos Syllogos “Koroivos”) adında bir spor kulübü teşekkül etmiştir. Cemiyetin kuruluşunu duyuran İzmir Rum gazetelerinden *İmerisia*, bölge Rum cemaatinin desteğiyle *Koroivos*'un hızlı bir şekilde ayağa kalkacağına dair duyduğu inancı dile getirmiştir.⁸⁷⁸ Kuruluşunun hemen ardından, İzmir'deki spor cemiyetlerini ziyaret eden cemiyet başkanı Athanasios Velkos, bu cemiyetlerin çalışma prensiplerini ve yöntemlerini yerinde gözlemleyerek *Koroivos*'un örgütlenmesi üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu süreçte Velkos'a, *Panionios* ve *Apollonas* kulüpleri de oldukça samimiyet göstererek kılavuzluk etmişlerdir.⁸⁷⁹ *Koroivos Jimnastik Cemiyeti*, kısa sürede kendini geliştirerek 1909 yılında 13'üncüsü düzenlenen *Panionia Müsabakalarına* katılmıştır.

Erdek Rumları ise 1920'de faaliyet gösterdiği bilinen *Maarifperver Müzik Cemiyeti*'ni (Μουσικοφιλεκπαιδευτικός Σύλλογος /Mousikofilekpaideftikos Syllogos) oluşturmuşlardır.

Bandırma'da *Kyzikinos Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος Ο “Κυζικηνός” /Gymnastikos Syllogos “O Kyzikinos”) adındaki spor cemiyeti hakkında ulaşılabilen tek bilgi, 1914 yılında üyelerinin girişimiyle içine düştüğü durgunluktan çıktığı ve yeniden canlandırıldığı bilgisidir.⁸⁸⁰ Bu bilgidен hareketle cemiyetin 1914 yılından önce kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

2.2.5. Dini Cemiyetler

Yunanca adıyla Arvanitohori, günümüzde ise Bursa Mudanya'ya bağlı olan Yıldıztepe'de, *Zoodohos Pigi Cemiyeti* (Αδελφότης της Ζωοδόχου Πηγής /Adelfotis tis Zoodohou Pigis) adında bir oluşuma rastlanmıştır. *Zoodohos Pigi*, Türkçeye yaşam suyu, yaşam veren kaynak şeklinde çevrilebilir. İlk kez 9. yüzyılda Meryem Ana'ya atfen kullanılan bu sıfat, İstanbul'daki Balıklı Meryem Ana Rum

⁸⁷⁷ *İ Athlitiki*, 16 Fevrouariou 1929, Arith. Fyllou 52, s. 2.

⁸⁷⁸ *İmerisia*, 11 İouliou 1908, Arith. 813, s. 3.

⁸⁷⁹ *İmerisia*, 15 İouliou 1908, Arith. 816, s. 3; *İmerisia*, 18 İouliou 1908, Arith. 819, s. 3.

⁸⁸⁰ Evangelidis, *a.g.e.*, s. 54.

Manastırı'nın da Yunanca ismidir. Bu sıfattan hareketle dini bir cemiyet olduğu sanılan *Zoodohos Pigi Cemiyeti* hakkında ulaşılabilen tek kaynak, cemiyetin gelir-gider cetveli ile bağışçılarının bir listesinin yer aldığı defterdir. Bu defterde 1895 yılı itibariyle cemiyete bağış yapanların veya üye olanların kayıt altına alındığı görülmektedir.⁸⁸¹ 1896'dan 1909 yılına kadar da cemiyetin yıllık bilançosuna yer verilmiştir.⁸⁸² Bu bilgiler doğrultusunda, *Zoodohos Pigi Cemiyeti*'nin 1895-1909 yılları arasında faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

Balıkesir Erdek'te ise denizcilerin kurduğu eski bir cemiyet olan *Aziz Nikolaos Cemiyeti* (Αδελφότης ο Άγιος Νικόλαος /Adelfotis o Agios Nikolaos), birkaç kesinti dönemi yaşayarak 1922'ye kadar faaliyet göstermiştir. Adından da anlaşılacağı gibi dini bir nitelik taşıyan cemiyet, bölgede bulunan Aziz Nikolaos Kilisesi ile ilgilenmiş, kilisenin güzelleştirilmesi yönünde faaliyet göstermiştir.⁸⁸³ Hatta 1917 yılındaki büyük Erdek yangınında⁸⁸⁴ zarar gören kiliseyi, ABD'de bulunan Erdekli Rumların da yardımıyla onarmıştır. Bununla birlikte cemiyet, sosyal içerikli bir faaliyet alanı da geliştirmiş, özellikle itfaiyecilik hizmetinin teşkilatlanması için birtakım girişimlerde bulunmuştur.⁸⁸⁵

2.2.6. Diğer Cemiyetler

Hüdavendigâr vilayeti dâhilinde varlık gösteren diğer Rum cemiyetleri arasında siyasi nitelik taşıyan cemiyetlerin yanı sıra, faaliyet bilgilerine ulaşılamayan birtakım cemiyetler ile yukarıdaki sınıflandırma kapsamına girmeyen cemiyetler yer almaktadır. Siyasi nitelikli cemiyetler arasında II. Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulan daha etnik içerikli dernekler bulunduğu gibi, özellikle mütareke döneminde siyasi faaliyetlere yönelen izci örgütleri ile Yunan işgaline destek veren birtakım oluşumlar sayılabilir.

⁸⁸¹ **GAK/ATA**, Vithynias (Periohi Arvanitohoriou), Kodikas 446 (446-III, 279), s. 3-26.

⁸⁸² **GAK/ATA**, Vithynias (Periohi Arvanitohoriou), Kodikas 446 (446-III, 279), s. 27-41.

⁸⁸³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 19.

⁸⁸⁴ Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı'da çıkan büyük yangınlar için bkz. Taylan Esin-Zeliha Etöz, "Osmanlı Şehir Yangınları 1914-1918", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 14, İletişim, Yaz 2012, s. 9-52.

⁸⁸⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 19.

Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından kurulan cemiyetlerden biri, *Ayvalık Rum Siyasi Birliği* (Ελληνικός Πολιτικός Σύνδεσμος Κυδωνίων /Ellinikos Politikos Syndesmos Kydonion)'dir. Amacı, meşruti idarenin ruhuna uygun olarak, hak ve yükümlülüklerini açık ve tam olarak öğrenmeleri için Rum toplumuna kılavuzluk etmek ve Rum milletinin ilerlemesi için Meclisi ve faaliyetlerini desteklemek şeklinde belirlenmiştir. Yönetim kurulunda, hem Ayvalık hem de Rum toplumu açısından gelecek vaat eden ve ilerleme yanlısı olarak nitelendirilen, Ayvalık Rum cemaatinin saygın isimleri yer almıştır.⁸⁸⁶ Ancak diğer siyasi cemiyetler gibi *Ayvalık Rum Siyasi Birliği*'nin de ömrü kısa sürmüştür.⁸⁸⁷

Cunda Adası'nda 1908 yılının Eylül ayında kurulan *Rum Siyasi Cemiyeti* (Ελληνικός Πολιτικός Σύλλογος /Ellinikos Politikos Syllogos) de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin yarattığı heyecanla ortaya çıkan cemiyetlerden biridir. Cemiyetin kurucuları arasında "*Ekatonnisos*" *Hayırsever Cemiyeti*'nin⁸⁸⁸ de başkanlığını yapan Athanasios Kouvaras, İoannis Angelaras, Anastasios Moshos, Evangelos Kokkinis gibi isimler yer almıştır. Amacı ise *Ayvalık Rum Siyasi Birliği*'ndeki gibi, Meşrutiyet'in ruhuna uygun olarak, Rum halkını hak ve yükümlülükleri konusunda bilinçlendirmek ve Rum milletinin ilerlemesi yönünde çalışmalar yapmak olarak belirlenmiştir.⁸⁸⁹

Yunan işgali döneminde Ayvalık'ta kurulan siyasi nitelikli kadın cemiyetlerinden *Genç Hanımlar Kültür Birliği* (Μορφωτικός Σύνδεσμος Δεσποινίδων /Morfotikos Syndesmos Despoinidon) ve *Ayvalık "Askerin Kız Kardeşi"* (Κυδωνιάτις Αδελφή Στρατιώτου /Kydoniatis Adelfi Stratiotou), Mart 1922'de İzmir'deki *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*'nün, drahminin değer kaybetmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkabilecek bir ekonomik krize yönelik destek çağrısına, Yunan ordusuna maddi ve manevi destek olacaklarına dair yanıt vermişlerdir.⁸⁹⁰

Mudanya'da kurulan *Vatansever Kadınlar Birliği* (Πατριωτικός Σύνδεσμος Κυριών /Patriotikos Syndesmos Kyrion), Atina merkezli cemiyetin Mudanya'daki

⁸⁸⁶ **Amaltheia**, 13/26 Noemvriou 1908, Arith. 9153, s. 2.

⁸⁸⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 30.

⁸⁸⁸ Bahsi geçen cemiyet için Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri başlığına bakılabilir.

⁸⁸⁹ **İmerisia**, 12 Septemvriou 1908, Arith. 864, s. 3.

⁸⁹⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 254.

şubesidir. Bu şubeye Theoktisti K. Konstantinidou başkanlık etmiştir. Yunanistan'ın Küçük Asya Harekâtı sırasında kurulduğu anlaşılan cemiyet, Anadolu'daki Yunan ordusunun tedavi ve bakım kolu olarak görev yapmıştır.⁸⁹¹

Balıkesir Bandırma'da da benzer nitelikte bir oluşum dikkat çekmektedir. *Bandırma Vatansever Rum Kadınları Birliği* (Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων Κυριών Πανόρμου /Patriotikos Syndesmos Ellinidon Kyrion Panormou) 1922 yılında, İzmir'deki *Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü*'ne amaçlarını bildiren bir mektup göndermiştir. Mektupta, başkanlığını Ester V. Tavoulari'nin yaptığı cemiyetin amacı, Yunan askerine küçük hediyeler göndermek, yoksul ailelere yardımlar yapmak, Rum erkeklerinin *kutsal vatan toprağının savunulmasında* türlü işlerde örgütlenmesine katkıda bulunmak olarak belirtilmiştir.⁸⁹² Bu sözler çerçevesinde, cemiyetin Anadolu'daki Yunan işgalini desteklediği görülmektedir.

Öte yandan Bandırma'nın tam karşı yakasında yer aldığı için günümüzde Karşıyaka adıyla bilinen Preme köyünden İstanbul'a göç eden Rumların kurduğu cemiyetler arasında, 1919 yılında oluşturulan *Preme'yi Canlandırma Cemiyeti* (Ανορθωτικός Σύνδεσμος των Περαμίων /Anorthotikos Syndesmos ton Peramion)⁸⁹³ önemli bir yer tutmuştur. Üyeleri arasında, daha önce bahsi geçen *Taksiyarhis Maarifperver Cemiyeti*'nden kimselerin de bulunduğu cemiyet, 1922'ye kadar faaliyetini sürdürmüştür. Dünya Savaşı yıllarında, özellikle 1915 yılındaki Rum tehciri sırasında harap olan Preme köyünü yeniden eski haline getirmek, köy sakinlerinin maddi ve manevi olarak yükünü hafifletmek için çaba göstermiştir.⁸⁹⁴

Balya'da ise Birinci Dünya Savaşı başlarında kurulan ve hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız *İttifak Cemiyeti* (Σύλλογος “η Σύμπνοια” /Syllogos “i Sympnoia”)⁸⁹⁵ haricinde, Yunan işgali döneminde, buraya küçük bir Yunan muhafız birliği yerleştirilmesine paralel olarak bölge Rumlarının Άμυνα /Amyna (*Savunma*)

⁸⁹¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 26.

⁸⁹² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 250.

⁸⁹³ Ανορθωτικός/Anorthotikos terimi, yeniden oluşturmak, yeniden düzenlemek, tamir etmek, ıslah etmek anlamlarına gelen ανορθώνω/anorthono filinden türetilmiştir. Cemiyet isminin Yunancadan Türkçeye çevrilmesinde ise anlam bütünlüğünü tamamlayacak sözcükler tercih edilmiştir.

⁸⁹⁴ Dimitrios Stamatopoulos, “Peramos”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2001, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=5747>, Erişim Tarihi: 23.09.2016. Ayrıca bkz. **Kanonismos tou Anorthotikou Syndesmou ton Peramion**, Konstantinoupolis, 1919.

⁸⁹⁵ Kontogianni, **İ Ellinikotis ton Nomon...**, s. 149.

adında milis güçleri oluşturdukları bilinmektedir.⁸⁹⁶ Ayrıca 1920 yılında Balya’da faaliyet gösteren bir izci örgütünün varlığından da söz edilebilir.⁸⁹⁷

Anatoli Cemiyeti’nin süreli yayını *Ksenofanis*’te aktarıldığına göre, küçük bir Rum cemaatine sahip olan Eskişehir’de de 1909 yılında bir Rum cemiyeti faaliyet göstermiştir.⁸⁹⁸ İsmi verilmeyen cemiyetin, Eskişehir Rum Ortodoks cemaati tarafından Rumların fikri ve ahlaki gelişimi için teşkil edildiği ifade edilmiştir.⁸⁹⁹

Öte yandan tasnif edilemeyen cemiyetler arasında Edremit’te kurulan *Bekârlar Cemiyeti* (Σύλλογος Αγάμων /Syllogos Agamon) de yer almaktadır. Kuruluş tarihi bilinmeyen cemiyetin, eğlence amacıyla kurulduğu, ancak bunun yanında çeşitli sosyal ve etnik temalı faaliyetler planladığı ve yasak gazeteleri okumayı amaç edindiği de ulaşılan bilgiler arasındadır. Cemiyet, diğer cemiyetlerde pek rastlanmayan bir şekilde, ömür boyu başkanı olarak İ. Hiotellis’i seçmiştir.⁹⁰⁰

Erdek’te kurulan *Dönüşüm Cemiyeti* (Σωματεῖον της Μεταμορφώσεως / Somateion tis Metamorphoseos) hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, *Plouton Mezarlık Peyzaj Cemiyeti* (Αδελφότης προς Εξωραϊσμόν του Νεκροταφείου “Ο Πλούτων” /Adelfotis pros eksoraismon tou Nekrotafeiou “O Plouton”) de adından anlaşıldığı gibi bölge Rum mezarlığının çevre düzenlemesi ile ilgilenmiştir.⁹⁰¹

Poyrazlı, Harmanlı, Balıklı, Tuzla ve Paşalimanı gibi Rum köylerinin bulunduğu Paşalimanı Adası’nda⁹⁰² da kendine özgü bir cemiyet teşkil edilmiştir. Tuzla köyünde kurulan *Tuzla Çocuk Cemiyeti* “*Anagennisis*”in (Παιδικός Σύλλογος Χουχλιών η “Αναγέννησις” /Paidikos Syllogos Houhliou i “Anagennisis”) faaliyet alanı bilinmese de, isminden hareketle çocuklar için çalışmalar yaptığı sanılmaktadır. Türk-Yunan nüfus mübadelesinin ardından Midilli’ye yerleştirilen Tuzla köyü

⁸⁹⁶ Papatheodorou, **a.g.m.**, s. 219.

⁸⁹⁷ Papatheodorou, **a.g.m.**, s. 215.

⁸⁹⁸ Eskişehir’de en kalabalık nüfusa sahip olan Gayrimüslim topluluk Ermenilerdir. 1914 tarihli Osmanlı nüfus istatistiğine göre, Eskişehir Ermeni cemaati 8276 kişiden oluşurken, Rum Ortodokslar 2613’lük bir nüfusa sahip olmuştur. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 384.

⁸⁹⁹ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 183.

⁹⁰⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 247.

⁹⁰¹ Dimitrios Stamatopoulos, “*Artaki*”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2002, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=3770>, Erişim Tarihi: 23.07.2016.

⁹⁰² Adalar (Proikonnisos) Metropolitliğine bağlı olan Paşalimanı, Avşa, Ekinlik, Marmara adalarında Rumların yerleştiği bölgeler için bkz. <http://users.sch.gr/markmarkou/katalog/ecp/proikonnesos.htm>, Erişim Tarihi: 12.05.2016.

sakinlerinin çocukları, bu cemiyetin mal varlığını Yunan Hava Kuvvetlerine bağışlamıştır.⁹⁰³

⁹⁰³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 20-21.

2.3. Biga Müstakil Sancağı

1888 yılından itibaren bağımsız sancak olarak Osmanlı idari teşkilatı içinde yer alan Biga sancağı, Çanakkale, Biga, Ezine, Lapseki ve Bayramiç kazalarından oluşmaktaydı.⁹⁰⁴ Merkez kazası Çanakkale olan Biga sancağı, Mısya'nın batısında kalan ve antik dönemde Troas veya Troad olarak adlandırılan Biga yarımadasını kapsamaktadır.

Bu bölgede yaşayan Rum nüfus, Patrikhane'nin idari taksimatına göre Dardanellia ve Lampsakos (Çanakkale ve Lapseki) Metropolitliğine bağlıdır.⁹⁰⁵ 1906 Osmanlı nüfus sayımına göre, yani II. Meşrutiyet'in hemen öncesinde, Biga sancağının 186.455 toplam nüfusu içerisinde Rumların 38.291 olarak sayıldığı görülmektedir.⁹⁰⁶ 1912 yılında ise Yunanistan'ın bölge Rumlarının nüfusuna yönelik ortaya koyduğu rakam, 177.489 toplam nüfus içerisinde 38.830 kişidir.⁹⁰⁷ Ancak 1914 yılına ait resmi Osmanlı istatistiğinde Çanakkale Rumlarının sayısı, 165.815 toplam nüfus içerisinde 8541 olarak yer almaktadır.⁹⁰⁸ Kısa süre içinde Rum nüfusunda yaşanan bu düşüş, Balkan Savaşları'nın etkisiyle başlayan göç dalgasının yanı sıra Dünya Savaşı'ndan kaynaklanan zorunlu askerlik sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Zira yalnızca Biga yarımadasında değil, Osmanlı ülkesinin her yanında Gayrimüslimlerin de silahaltına alındığı bu süreçte, Rumların askerlik yapmamak için Yunanistan başta olmak üzere yurtdışına doğru büyük bir göç hareketine başladığı görülmektedir.

Balkan Savaşları'nın ardından başlayan göç hareketi, Çanakkale'nin etnik çehresini oldukça değiştirmiştir. Ağırlıklı olarak Ayvıcık, Çanakkale merkez, Biga

⁹⁰⁴ 1889 tarihli devlet salnamesinde Biga sancağının kazaları olarak Biga, Lapseki, Ezine ve Ayvıcık kazalarının adları yer almaktadır. Çanakkale, diğer adıyla Kale-i Sultaniye, Biga sancağının merkez kazası olmakla birlikte, sancağın diğer adı olarak da kullanılmaktadır. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, 44. Def'a, H. 1306, (M. 1889), s. 712-714. Bayramiç ise 1902 yılında kaza statüsüne kavuşmuştur. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, 58. Sene, H. 1320, (M. 1902), s. 774.

⁹⁰⁵ Daha önce Kyzikos Metropolitliğine bağlı olan Çanakkale Rumları, 1913 yılında Dardanellia ve Lampsakos Metropolitliği kurulduktan sonra buraya bağlanmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 75; <http://users.sch.gr/markmarkou/katalog/ecp/dardanellia.htm>, Erişim Tarihi: 11.06.2016.

⁹⁰⁶ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 348-349.

⁹⁰⁷ Soteriadis, **a.g.e.**, s. 6.

⁹⁰⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 398-399. Çanakkale'de Rum yerleşimleri ve nüfus bilgileri için ayrıca bkz. Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 150-151; Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 208-211.

ve Lapseki kazalarında yerleşmiş bulunan Rumların, 1914 nüfus istatistiğine göre Ayvacık'ı tamamen boşalttıkları görülmektedir.⁹⁰⁹

20. yüzyıl başlarında iç ve dış ticaretiyle gelişmiş bir bölge olan Çanakkale'de, büyük ya da küçük birçok ülkenin diplomatik temsilcilikleri de kurulmuştur. Bunlar arasında Yunanistan da ikinci konsolosluk düzeyinde varlık göstermiştir.⁹¹⁰

Öte yandan bu bölgedeki Rum nüfusun cemiyetleşme faaliyetlerine bakıldığında, Batı Anadolu'nun diğer kıyı şeridinde olduğu gibi burada da birçok alanda örgütlenme eğilimi sergiledikleri dikkati çekmektedir. Çoğu II. Meşrutiyet öncesinde kurulan cemiyetler arasında, en erken tarihli cemiyet olarak karşımıza *Hayırsever ve Yardımsever Cemiyet* (Αγαθοεργός και Φιλανθρωπική Αδελφότης /Agathoergos kai Filanthropiki Adelfotis) çıkmaktadır. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmeyen cemiyete dair 29 Mayıs 1872 tarihli *Anatolikos Astir* adlı bir İstanbul gazetesinde rastlanan haberde, cemiyetin kurulduğuna dair bilgi verilmekte ve cemiyetin, okulların geliştirilmesine katkıda bulunmak ve yoksullara yardım etmek amacını taşıdığı ifade edilmektedir.⁹¹¹ 100'ün üzerinde üyesi bulunan cemiyetin, faaliyetini ne kadar süre devam ettirdiği bilinmemektedir.

Hayırsever nitelik taşıyan bir başka cemiyet de başkanlığını Amalia A. Zerfou'nun yaptığı *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti* (Αγαθοεργός Αδελφότης των Κυριών /Agathoergos Adelfotis ton Kyrion) adını taşımaktadır. Bir kadın cemiyeti olan *Hayırsever Kadınlar Cemiyeti*'nin amacı, yoksul genç kızlara halı dokumacılığını öğreterek onlara geçimlerini sağlayacak bir meslek edindirmek olarak belirlenmiştir.⁹¹² Cemiyetin kuruluş tarihine yönelik kesin bir bilgi olmasa da, 1905 yılına ait bir Rum salnamesinde adı geçmekte⁹¹³ ve 1908 yılında da faaliyetini sürdürdüğü, dönemin gazetelerinde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Bu haberlerden birine göre, Şubat 1908'de yıldönümünü kutlayan cemiyetin düzenlediği

⁹⁰⁹ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 348, 390-392; Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 150-151.

⁹¹⁰ Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 209; Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 438.

⁹¹¹ **Anatolikos Astir**, 17/29 Maiou 1872, Etos IA', Arith. 982, s. 4.

⁹¹² Lida İstikopoulou, **İ Elliniki Tapitourgia kai i Tapitourgos sti Mikra Asia (1860-1922)**, Vivliopoleion tis Estias, Athina, 2000, s. 216; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 248.

⁹¹³ Salnamede cemiyetin adı Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti (Φιλόπρωχος Αδελφότης των Κυριών / Filoptohos Adelfotis ton Kyrion) olarak yer almaktadır. Ancak bahsi geçen cemiyetin başkanlığını Amalia A. Zerfou'nun yaptığı ifade edildiği için, bu iki cemiyetin aynı cemiyet olduğu düşünülmektedir. **Ethnika Filanthropika Katastimata, 1905 İmerologion**, s. 187.

kutlama merasimine yalnızca Rum cemaatinin üyeleri değil, yabancı temsilciler de katılmıştır. Çevrede oldukça ilgi uyandıran kutlama töreninde ayrıca, cemiyetin halı atölyesinde dokunan on halı sergilenmiştir.⁹¹⁴

Benzer nitelikte bir cemiyet de başkanlığını Dimitrios Hatzopoulos'un yaptığı *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών /Filoptohos Adelfotis ton Kyrion)'dir.⁹¹⁵

Temelde sosyal yardımlaşma ve dayanışma esasına dayanan Çanakkale Rum cemiyetlerinin birçoğunun dini bağlantıları bulunmakta ya da en azından bölge Rum cemaatini bir arada tutmak açısından büyük bir kilise bünyesinde veya bir azize atfen kuruldukları görülmektedir. Bu cemiyetler, yoksullara yardım etmekten, okullara ve kiliselere katkı sağlamaya kadar cemaati geliştirecek yönde ve hayırseverlik bağlamında faaliyet göstermeye gayret etmişlerdir.

Bunlardan biri de Lapseki'de kurulan *Eğitim Cemiyeti "Aziz Tryfon"* (Εκπαιδευτική Αδελφότης "Άγιος Τρύφων" /Ekpaideftiki Adelfotis "Agios Tryfon") adındaki oluşumdur. 1904 yılında Aziz Tryfon'a atfen kurulan bu cemiyetin yanı sıra, Lapseki Rumlarının Aziz Tryfon adında bir de kiliseleri bulunmaktadır.⁹¹⁶ Başka bir ifadeyle Aziz Tryfon, hem Lapseki Rumlarının hem de onların kurduğu cemiyetin bir nevi koruyucu azizi konumundadır. Adından hareketle eğitim alanına yönelik faaliyet geliştirdiği anlaşılan cemiyetin, Meşrutiyet sonrası dönemde etkinliğini sürdürdüğüne ilişkin bir bilgiye rastlanmamıştır.

Çanakkale merkezde bulunan İtepe/Erenköy'de⁹¹⁷ cemaate ait Aziz Georgios Kilisesi'nin bütçesine katkı sağlamak amacıyla oluşturulan bir yardım sandığı niteliğindeki *Dini Cemiyet*'in (Θρησκευτική Αδελφότης /Thriskeftiki Adelfotis) de faaliyetini ne kadar sürdürdüğü bilinmemektedir.⁹¹⁸

Öte yandan her ne kadar Edirne vilayetine bağlı olsa da Gelibolu'da II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte (1908) kurulan "*Foiniks*" *Rum Cemiyeti*'ni (Ελληνικός Σύλλογος "Φοίνιξ" /Ellinikos Syllogos "Foiniks") de burada zikretmek

⁹¹⁴ **Amaltheia**, 15/28 Fevrouariou 1908, Arith. 8928, s. 2.

⁹¹⁵ **Ethnika Filanthropika Katastimata, 1905 İmerologion**, s. 187.

⁹¹⁶ **Ethnika Filanthropika Katastimata, 1905 İmerologion**, s. 187.

⁹¹⁷ Beldenin Yunanca adı Οφρύνιον/Ofrynion'dur.

⁹¹⁸ **Ethnika Filanthropika Katastimata, 1905 İmerologion**, s. 186.

yerinde olacaktır. 25 genç tarafından Gelibolu'daki Rum okulunda kurulan cemiyetin başkanlığını, geçici olarak, okul müdürü İ. Eleftheriadou üstlenmiştir. Cemiyetin amacı, Rum cemaatinin çıkarlarını uzun yıllardır sabote eden hizipçiliğin önüne geçerek bir dünya görüşü oluşturmak; bilgiyi yaymak üzere, okuma ve dinlenme salonu kurmak ve halk derslerinin yanı sıra konferanslar düzenlemek olarak belirlenmiştir.⁹¹⁹

⁹¹⁹ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARADENİZ BÖLGESİ'NDE RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)

Bu bölümde, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerindeki Rumların II. Meşrutiyet ve sonrası dönemde örgütlenme hareketleri ele alınmıştır. Her ne kadar Sivas vilayetinin bir kısmı coğrafi açıdan Orta ve Doğu Anadolu kapsamına girse de, konu bütünlüğünün bozulmaması açısından bu bölümde incelenmiştir.

Batı Anadolu'dan sonra en kalabalık Rum nüfusunu barındıran Karadeniz Bölgesi'nde, Rumların cemiyetleşme hareketleri Batı Anadolu'ya göre daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu durum, temelde, Karadeniz Bölgesi'nin Yunan aydınlanmacı fikirlerinin yayıldığı bölgelere olan uzaklığı ile bağlantılıdır.

Bununla birlikte Karadeniz Bölgesi'nin coğrafi açıdan Rusya'ya olan yakınlığı, bölge Rumlarının sosyo-ekonomik gelişiminde etkili olmuştur. İşlek limanlarıyla Rusya ile Orta Doğu arasında önemli bir ticari köprü konumunda olan Karadeniz Bölgesi'nde, Rumlar ağırlıklı olarak ticareti ellerinde bulundurmışlardır. Ayrıca 18. yüzyıldan itibaren ticaret amacıyla Rusya'ya göç eden Rum toplulukları da zamanla zenginleşmiş ve Anadolu Rumlarının, özellikle Karadeniz Bölgesi'ndeki Rumların gelişiminde söz sahibi olmuşlardır. Rumların ekonomik açıdan iyi durumda olması, cemiyet faaliyetlerinin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Zira cemaatin sosyo-ekonomik durumu ne kadar iyiyse, cemiyetlerin maddi gücü de o kadar iyi olmuş ve bu da eğitimden, kültürel faaliyetlere ve hatta siyasi faaliyetlere kadar yansımıştır.

Ancak Karadeniz Bölgesi'nin daha iç kesimlerindeki Rumlar, genel olarak daha zorlu arazi yapısı, iklim koşulları ve ulaşım güçlüğü nedeniyle kıyı şeridindeki Rumlara nispeten içe dönük bir cemaat yapısı geliştirmişlerdir. Bu durum, eğitim başta olmak üzere birçok alandaki faaliyetin aksamasına neden olsa da, daha iyi yaşam koşulları için Osmanlı'nın, Rusya'nın veya Avrupa'nın büyük şehirlerine göç eden Rumların maddi yardımları veya teşkil ettikleri cemiyetler vasıtasıyla söz konusu iç kesimlerin ve buralardaki Rum topluluklarının gelişimine katkı sağlanmıştır.

Karadeniz Bölgesi'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan cemiyetleşme hareketleri, 20. yüzyıla girildiğinde artarak devam etmiştir. Ancak Birinci Dünya

Savaşı yıllarındaki tehcir uygulamaları, Rum cemiyetlerinin faaliyetlerinde aksamaya neden olurken, Mütareke döneminde bölgedeki birçok Rum kültür cemiyeti siyasi bir kimlik kazanmaya başlamıştır.

3.1. Kastamonu Vilayeti

Osmanlı idari taksimatına göre Kastamonu vilayeti, Kastamonu, Bolu, Çankırı ve Sinop sancaklarından oluşmaktadır.⁹²⁰ II. Meşrutiyet döneminde Bolu, müstakil sancak olarak Kastamonu vilayetinden ayrılmıştır.⁹²¹

Antik dönemde Paflagonya olarak adlandırılan bölgenin nüfusu, 1914 yılı Osmanlı nüfus verilerine göre, Bolu sancağı da dâhil 1.175.875 kişidir.⁹²² Bu sayının 26.104'lük kesimini oluşturan Rumlar, vilayet dâhilindeki diğer Gayrimüslim topluluklar arasında en kalabalık nüfusa sahip olmuştur.⁹²³ Ancak Karadeniz Bölgesi'ndeki toplam Rum nüfusu açısından değerlendirildiğinde, Kastamonu vilayeti, bölgedeki diğer vilayetlere göre daha az sayıda Rum nüfus barındırmış, bu nüfus da ağırlıklı olarak Kastamonu ve Sinop sancaklarında toplanmıştır.

Patrikhane'nin idari taksimatına göre Halkidonya (Kadıköy), Neokaisareia (Niksar) ve Amasya Metropolitliklerine bağlı olan⁹²⁴ Rum nüfusun bir kısmının Antik Yunan kolonilerinin soyundan geldiği, bir kısmının da çok daha yakın bir dönemde ticaret amacıyla Orta Anadolu'dan, özellikle Kayseri ve Ankara'dan göç ettiği iddia edilmektedir.⁹²⁵ Türkçe, Yunanca veya Yunancanın Pontus diyalektini konuşan bu bölge Rumları, örgütlenme faaliyetlerine ise II. Meşrutiyet'ten önce başlamıştır. Bu süreçte özellikle eğitim alanına yönelik Rum cemiyetleri ortaya çıkarken, bunların çok az bir kısmı II. Meşrutiyet döneminde de varlığını korumuştur. Bu cemiyetler genel olarak Rumlar arasında Yunan kültürünü

⁹²⁰ **Salname-i Sene 1288 (Kastamonu Vilayeti Salnamesi)**, H. 1288 (M. 1871), 3 Defa, 110-113. Kastamonu, Bolu, Çankırı ve Sinop sancaklarına bağlı kazalar için bkz. **a.g.e.**, s. 110-147. Bu sancak ve kazaların Yunanca isimleri için bkz. Georgiou Kleanthous Skalieri, **Laoi kai Fylai tis Mikras Asias**, Typografeion Typos, en Athinai, 1922, s. 43-44, 61.

⁹²¹ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, R. 1326, (M. 1910), 65. Sene, s. 798-801.

⁹²² Karpaz, **Osmanlı Nüfusu**, s. 378-381, 386-387.

⁹²³ Kastamonu vilayetinde Ermeniler 11.920 kişiden oluşan nüfuslarıyla Rumlardan sonra gelmişlerdir. Karpaz, **Osmanlı Nüfusu**, s. 378-381, 386-387.

⁹²⁴ Sözü edilen metropolitliklerle ilgili olarak bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 73-74, 96-97, 102-103.

⁹²⁵ Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 111.

yaygınlaştırmaya ve korumaya yönelik kız ve erkek okulları kurmak şeklinde faaliyet göstermiştir.

Öte yandan bölgedeki cemiyetleşme olgusunun diğer Karadeniz vilayetlerine göre düşük seviyede kalması, bölgeye yönelik kısıtlı bilginin varlığına işaret edebileceği gibi, nüfus azlığından veya cemiyetlere fazla ihtiyaç duyulmamasından da kaynaklanabilir. Bölge Rumlarının cemiyet faaliyetleri açısından, Kastamonu ve Sinop sancakları daha hareketli bir görüntü çizmiştir.

3.1.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Kastamonu vilayetinde yaşayan Rumların eğitim ve kültür alanına yönelik cemiyet kurma faaliyetleri genel olarak II. Meşrutiyet öncesine uzanmaktadır. Bu kapsamda Kastamonu, Bolu ve Sinop sancaklarında eğitimle ilgili Rum cemiyetlerinin varlığına rastlanmakla beraber, yalnızca Sinop'taki cemiyetlerin II. Meşrutiyet döneminde de faaliyet gösterdikleri kesin olarak bilinmektedir.

Antik dönemde Karadeniz kıyılarındaki ilk İyon kolonisi olma özelliğiyle tanınan Sinop,⁹²⁶ yüzyıllar boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuş ve stratejik önemini korumuştur. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, ekonomik zenginliğin, eğitim ve kültür alanına da yansıdığı Sinop, Kastamonu'nun diğer sancaklarına göre sayıca daha fazla Rum okuluna ev sahipliği yapmıştır.⁹²⁷ Eğitim ve kültüre verilen önemi, bu alanda cemiyetleşme faaliyetleri göstererek de sergileyen Sinop Rumları, iki kültür cemiyeti çatısı altında örgütlenmişlerdir. Bu cemiyetler, *Rum Birliği* “*Mithridatis*” (Ελληνικός Σύνδεσμος “Μιθριδάτης”/Ellinikos Syndesmos “Mithridatis”) ile “*Diogenis*” *Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης “ο Διογένης”/Filekpaideftiki Adelfotis “o Diogenis”)’dir.

1909 yılında Sinop'tan Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne gönderilen bir mektup, Sinop'taki Rum eğitimine ışık tuttuğu kadar, söz konusu *Mithridatis Cemiyeti* ile ilgili bilgi de vermektedir. Bu çerçevede, Helenistik dönem Pontus

⁹²⁶ G. Dominou, **Geografia tou Pontou**, ek tou Typografeiou D. H. Serasi, en Trapezounti, 1896, s. 81; A. A. Papadopoulou, **O İpodoulos Ellinismos tis Asiatikis Ellados, Ethnikos kai Glossikos Eksetazomenos**, İoan. N. Sideri, en Athinai, 1919, (Anatyposis 1998), s. 87.

⁹²⁷ 1922'de yayımlanan Skalieris'in eserinde, Kastamonu vilayeti dâhilindeki Rum Ortodokslara ait okul sayısı 38 olarak verilmektedir. Bunlardan 12'si Kastamonu, 4'ü Çankırı, 8'i Bolu ve 14'ü Sinop sancağında yer almıştır. Skalieri, **a.g.e.**, s. 262.

krallarından biri olan Mithridatis'in⁹²⁸ adını taşıyan cemiyetin, müzik ve jimnastik birimlerini de içeren çok yönlü bir kültürel program geliştirdiği, mektuptan edinilen bilgiler arasındadır.⁹²⁹

Sinoplu Diyojen'den adını alan "*Diogenis*" *Maarifperver Cemiyeti* hakkında ise detaylı bir bilgiye ulaşılamasa da, söz konusu iki cemiyetin adına 1910 tarihli bir Trabzon Rum gazetesinde rastlanmıştır. Gazetede yer alan habere göre, *Mithridatis Cemiyeti* ile "*Diogenis*" *Maarifperver Cemiyeti*, Sinoplu Rumların İstanbul'da kurdukları *Sinoplular Proodos Cemiyeti* (Αδελφότης των Σινωπέων "η Πρόοδος"/ Adelfotis ton Sinopeon "i Proodos")⁹³⁰ adı altında birleşmişlerdir.⁹³¹

Dönemin Amasya Metropolitisi Germanos (Karavangelis) de Sinop cemiyetlerinin tek çatı altında birleşmesini desteklemiştir. Böylece Sinop Rumlarının yararına ortak amaçlar etrafında bütünleşmeyi hedefleyen söz konusu cemiyetler, gelirlerini bir anaokulu yapımına, bölge Rumlarının eğitim ihtiyaçlarının giderilmesine, okuma salonu, kütüphane ve müzik ve spor birimlerinin korunmasına ve yoksul bölge gençlerinin eğitimine tahsis etmeyi öngörmüşlerdir.⁹³²

Sinop'ta varlık gösteren bir başka Rum eğitim cemiyeti ise adına bir Osmanlı belgesinde rastlanan *Periklis Rum Maarifperver Cemiyeti*'dir. Cemiyet hakkındaki tek bilgi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında seferberlikten dolayı faaliyetini sürdüremediği bilgisidir.⁹³³

3.1.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

Kastamonu vilayetindeki Rumlar, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmaya dönük örgütlenme faaliyetleri içinde de yer almışlardır. Vilayetle aynı ismi taşıyan merkez sancağın Safranbolu⁹³⁴ kazasında, *Terakkiperver Kadınlar Cemiyeti*

⁹²⁸ D. Í. Oikonomidou, *O Pontos kai ta Dikaia tou en Auto Ellinismou*, Ioannou N. Sideri, en Athinai, 1920, s. 45.

⁹²⁹ AA, Fak. IA (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 109.

⁹³⁰ Πρόοδος /Proodos Türkçede terakki, ilerleme anlamlarına geldiği için cemiyet ismi de Türkçeye Sinoplular Terakki Cemiyeti olarak çevrilebilir.

⁹³¹ *Faros tis Anatolis*, 9 Septemvriou 1910, Arith. 156, s. 3.

⁹³² *Faros tis Anatolis*, 9 Septemvriou 1910, Arith. 156, s. 3.

⁹³³ BOA, DH.EUM.6.Şb., 7/9, H. 8 Cemaziyelahir 1334 (M. 11 Nisan 1916).

⁹³⁴ Safranbolu, Bizans döneminden itibaren Theodoroupoli olarak da adlandırılmıştır. Θεοδωρούπολη/ Theodoroupoli (Safranbolu). Theodoroupoli adıyla ilgili olarak bkz. Ioannis G. Artopoulos, "Í

(Φιλοπρόδος Αδελφότης Κυριών/ Filoproodos Adelfotis Kyrion) Meşrutiyet'in ilanından bir süre önce kurulmuş ve faaliyetini toplumsal hizmet alanında sürdürmüştür. Bu çerçevede, cemiyetin önelediği kesim kadınlar olmuş, özellikle ebe istihdamıyla ilgilenerek hamile kadınlara ücretsiz gebelik takip hizmeti sağlamıştır.⁹³⁵

Yine Kastamonu'nun bir kazası olan Tosya'da da *Fukaraperver Sandığı* (Φιλόπρωχο Ταμείο /Filoptoho Tameio) adında bir oluşumun varlığından söz edilebilir.

İnebolu'da Meşrutiyet sonrasında faaliyet gösteren bir Rum cemiyetinin varlığına ulaşılamasa da, İnebolu'nun Rum mahallelerinden biri olan Acıdonoz'da,⁹³⁶ Rum okulu ve Rum kilisesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1919 ve 1920 yıllarında cemaatten bağış toplandığı bilgisi mevcuttur.⁹³⁷ Acıdonoz Rum cemaatine ait bir defterde yer alan söz konusu bağış listesi, cemaatin sahip olduğu yardımlaşma ve dayanışma ruhunu gözler önüne sermektedir.

Sinop'ta ise *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης των Κυριών/ Filoptohos Adelfotis ton Kyrion) adında bir hayırsever derneğin varlığına, 1909 yılında Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne yazılan bir mektupta rastlanmıştır.⁹³⁸

3.1.3. Mesleki Cemiyetler

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Kastamonu vilayetinde de temel mesleki örgütlenme tipinin loncalar olduğu dikkati çekmektedir. Klasik zanaatların yanı sıra bölgeye özgü iş kollarıyla da meşgul olan Rumlar, kurdukları loncalarla mesleki dayanışmayı ön planda tutmuşlardır. Bu örgütlenmeler II. Meşrutiyet öncesine uzandığı gibi, Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde de varlık göstermiştir.

Örneğin, Kastamonu sancağına bağlı Safranbolu'da 1914 yılı civarında Rum zanaatkârların, kendi meslekleriyle ilgili cemiyetler veya loncalar etrafında

Saframpoli tis Mikras Asias kai to Provlima tou Onomatos tis kata ti Vizantini Periodo", **DKMS**, Tom. 14, Athina, 2004, s. 9-40.

⁹³⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 249; Evangelidis, **a.g.e.**, s. 53.

⁹³⁶ Acıdonoz olarak da bilinmekle beraber, günümüzdeki adı Yenimahalle'dir.

⁹³⁷ **GAK/ATA**, Paflagonias (Periohi İnepoleos), Kodikas 392 (392-III, 230).

⁹³⁸ **AA**, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 109.

örgütledikleri dikkati çekmektedir. Genel olarak marangozluk, demircilik, kuyumculuk, kalaycılık, duvarcılık, terzilik, kunduracılık veya yemenicilik⁹³⁹ gibi zanaatlarla meşgul olan Safranbolu Rumları, diğer birçok Rum cemiyetinde olduğu gibi, kendilerine koruyucu birer Ortodoks azizi belirleyerek örgütlenmişlerdir.⁹⁴⁰

Ayrıca Yunan Devlet Arşivlerinde bulunan bir defter, Safranbolu'da 1919-1920 yıllarında faaliyetini sürdüren bir öğretmen cemiyetinin de varlığına işaret etmektedir. Herhangi bir sıfat kullanmayan ve kendisini yalnızca *Öğretmenler Cemiyeti* (Διδασκαλικός Σύλλογος /Didaskalikos Syllogos) adıyla niteleyen bu oluşum, 1919 ve 1920 yıllarında gerçekleştirdiği toplantıları el yazısıyla kayıt altına almıştır. Bu tutanaklarda Safranbolu Rum okullarının nizamnamesinden ders programlarına kadar birçok konu kaleme alınmıştır.⁹⁴¹

Kastamonu sancağının bir diğer kazası olan Tosya'da da Rumların teşkil ettiği *Duvarcılar Cemiyeti* (Σωματείο Κτιστών /Somateio Ktiston), mesleki dayanışmayı gözetmesinin yanı sıra, yangın söndürmede kullanılmak üzere kasabaya bir tulumba yerleştirmek gibi halk yararına hizmetlerde de bulunmuştur.⁹⁴²

Kastamonu vilayetinin diğer sancak ve kazalarında mesleki bir örgütlenmeye rastlanmamakla beraber, Rumların çalıştığı iş kollarına yönelik çoğunlukla lonca tipi örgütlenmelerin kurulduğu ihtimal dâhilindedir.

3.1.4. Dini Cemiyetler

II. Meşrutiyet döneminde Kastamonu vilayetinde varlık gösteren tek dini cemiyete, Bolu sancağının bir kazası olan ve kilise hukuku açısından Halkidonya (Kadıköy) Metropolitliğine bağlı olan Düzce'de rastlanmıştır.

19. yüzyıl sonlarında Düzce'ye yerleşmeye başlayan Rumlar, küçük bir cemaate sahip olmakla birlikte, kiliseleri ve okulları olmadığı için dini propagandalara açık bir vaziyette olmuşlardır. Bunun önüne geçmek ve cemaat

⁹³⁹ Yemeni, deriden yapılan ve elle dikilen bir ayakkabı çeşididir.

⁹⁴⁰ Durmuş Gür, A. Nazlı Soykan, "Safranbolu, Hagios Stephanos Manastırı (Kilise, Metropolithane, Inas Mektebi, Iskalion Mektebi)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 36, Şubat 2015, s. 555; Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 249.

⁹⁴¹ GAK/ATA, Paflagonias (Periohi Saframpoleos), Kodikas 379 (379-XX, 128).

⁹⁴² Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 249.

bağlarını güçlendirmek için 1909 yılında kurulan *Efseveia Dini Cemiyeti* (Θρησκευτική Αδελφότης η Ευσέβεια /Thriskeftiki Adelfotis i Efseveia), kilise, okul, mezarlık ve kütüphane gibi cemaatin temel toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak kurumların oluşturulması işini üstlenmiştir. Bu doğrultuda hızlıca çalışmalara başlayan cemiyet, başta Patrikhane olmak üzere İstanbul'daki büyük kurum ve cemiyetlerden dini ve eğitsel alanda eksikliklerinin ve ihtiyaçlarının giderilmesi talebinde bulunmuştur.⁹⁴³

3.1.5. Diğer Cemiyetler

Fazlaca cemiyet bilgisine rastlanmayan Kastamonu vilayetinde, bölge Rumlarının oluşturduğu siyasi veya tasnif edilemeyen nitelikte bazı oluşumlar da göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, 1916 yılında feshedildiği bilgisi edinilen *Rum Gençler Cemiyeti*'dir. Kastamonu valisinin, vilayet dâhilinde teşkil edilen cemiyetlere ilişkin Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 30 Nisan 1916 tarihli yazıda yer alan bu bilginin yanı sıra, söz konusu cemiyetin, gençlerin ahlakını yükseltmek gayesinde olduğu belirtilmiştir.⁹⁴⁴

Bir diğer oluşum ise Mütareke döneminde Batı Karadeniz Rumlarının siyasi açıdan en aktif olduğu bölgelerden biri olan İnebolu'da karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgalinin ardından gelişen, özellikle Samsun ve Trabzon civarında bağımsız bir Pontus devleti kurmaya yönelik çete faaliyetleri ile Patrikhane destekli siyasi çalışmalar,⁹⁴⁵ Batı Karadeniz kıyılarına kadar uzanmış⁹⁴⁶ ve Sinop ve İnebolu'da da Rumlar siyasi açıdan teşkilatlanmaya

⁹⁴³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 28-29. Çokona, kilisesi ve okulu olmayan bu cemaatten Bolu cemaati olarak söz etmektedir. Çokona, **a.g.e.**, s. 169.

⁹⁴⁴ **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 7/27, H. 27 Cemaziyelahir 1334 (M. 30 Nisan 1916). Belgede, Çankırı'da Hürriyet ve İtilaf Cemiyeti tarafından bir grubun kurulduğu, ancak bir süre sonra bu grubun dağıldığı bilgisine ek olarak merkez-i vilayette teşekkül eden Rum Gençler Cemiyeti'nin de feshedildiği bilgisi aktarılmaktadır. Söz konusu Rum cemiyetinin merkez-i vilayette kurulduğu belirtildiği için, bu bilgiden, cemiyetin Çankırı'da değil, Kastamonu sancağında kurulduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁴⁵ Bağımsız bir Pontus devleti kurmaya yönelik çete faaliyetlerini Patrikhane'nin yanı sıra, Trabzon Metropolitliği ve Yunanistan bazen gizlice bazen de açıktan açığa desteklemişlerdir. **TİTE Arşivi**, K23/G10/B10, 24.06.1335. Pontus devleti kurulmasına yönelik Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Patrikhane'yle sıkı ilişki kurmuş, hatta konuyla ilgili Patrikhane'ye bizzat talimatlar vermiştir. **Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922**, s. 134.

⁹⁴⁶ Her ne kadar Yunanlar tarafından Pontus olarak nitelendirilen ve Orta ve Doğu Karadeniz'i kapsayan coğrafi bölgenin batı sınırı Sinop kabul edilse de, kimi araştırmacılar Pontus'un sınırlarını

başlamıştır.⁹⁴⁷ Bu teşkilatlanmalar kapsamında ele alınabilecek olan İstanbul merkezli *Rum Muhacirin Cemiyeti*, İnebolu'da bir şube kurmuştur.⁹⁴⁸ İstanbul ve Karadeniz Bölgesi'nde Rum nüfusunu arttırmaya yönelik çalışmalarda bulunan cemiyet, işgal döneminde Osmanlı idaresiyle tüm bağlarını koparan Patrikhane⁹⁴⁹ tarafından desteklenmiştir. Cemiyetin İnebolu'da şube kurmasında, buradaki Rumların Yunan milliyetçiliği çerçevesinde çalışmalar yürütme konusunda deneyimli olmalarının da etkisi olmuştur.⁹⁵⁰ Zira İnebolu Rumları 20. yüzyılın başlarından itibaren bir Pontus teşkilatı oluşturmaya yönelik hamlelerde bulunarak⁹⁵¹ Helenizm ideolojisine sıkı sıkıya bağlılık göstermişler ve bu yönleriyle diğer Batı Karadeniz Rumlarından farklı bir konuma sahip olmuşlardır.⁹⁵²

Benzer şekilde, İnebolu'da şube kuran bir diğer siyasi Rum cemiyeti de 1908 yılında Samsun'da kurulan, Pontusçu faaliyetleri destekleyen ve Mütareke döneminde de varlığını sürdüren *Meşru Müdafaa Cemiyeti*'dir.⁹⁵³

Öte yandan önemle belirtilmesi gereken bir nokta da, Mütareke döneminde İnebolu Rumlarının bu milliyetçi duruşunun aksine, Safranbolu Rumlarının ve cemiyetlerinin Helenizm ideolojisinden uzak bir tutum sergiledikleri hususudur. Özellikle Batı Anadolu'da Türk-Yunan Savaşı'nın şiddetlendiği bir evrede, çoğunluğu Türkçe konuşan Safranbolu Rumları, Yunanistan ve Rum Patrikhanesi'nin yaymaya çalıştığı Helenizm ideolojisine ve bu ideolojiden kaynaklanan siyasi mücadeleye destek vermek şöyle dursun, milliyet olarak Ortodoks Türk olduklarını beyan eden açıklamalarda bulunmuşlardır. 30 Nisan

İnebolu'ya kadar uzatmaktadır. Zinovia Lithoksoou –Salata, “*İ Hora tou Pontou kai oi Katoikoi tis*”, **Pontiaki Stoa**, 1975-1984, Ekdisis Pamponiakis Enoseos, Athinai, s. 146.

⁹⁴⁷ BOA, DH.ŞFR., 108/38, H. 17 Cemaziyelahir 1338 (M. 8 Mart 1920).

⁹⁴⁸ Cemiyetin adı Türkçe kaynaklarda Rum Göçmenler Cemiyeti veya sadece Göçmenler Cemiyeti olarak da geçmektedir. Rum Muhacirin Cemiyeti ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mesut Çapa, **Pontus Meselesi**, Serander Yayınları, Trabzon, 2001, s. 52-53; Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 138-139.

⁹⁴⁹ Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 163.

⁹⁵⁰ Karadeniz Bölgesi'nde Rum nüfusunu arttırmaya yönelik olarak Yunan Başbakanı Venizelos'un, Kars ve Sohum'dan 200 bin civarında Rum'un Karadeniz sahillerine göç ettirilmesi için talimat verdiği de ayrıca dikkati çekmektedir. **TİTE Arşivi**, K19/G10/B10, 06.02.1336.

⁹⁵¹ Mustafa Kemal Nutuk'ta, ilk Pontus toplantı yerinin İnebolu'da, Manastır olarak adlandırılan bir tepede, Amerikalı Rum göçmenlerinden Rahip Klematios tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Kemal Atatürk, **Nutuk**, C. II, 10. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 626.

⁹⁵² Mehmet Okur, “*Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetler*”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 14, Yaz 2007, s. 25.

⁹⁵³ Türkçe kaynaklarda cemiyetin adı, Müdafaa-i Meşruta olarak da geçmektedir. **Pontus Meselesi**, (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, 1995, s. 126; Çapa, **a.g.e.**, s. 53-54.

1921’de Safranbolu’daki 2749 Rum nüfus adına Anadolu Ajansı’na gönderdikleri bir telgrafta, Yunanca bilmeyip adet, gelenek ve lisanları itibariyle Türk olduklarını ve eski zamanlarda Ortodoksluğu kabul ettiklerini beyan etmişler; Helenizm’in yayılcı siyasetine karşı olduklarından dolayı İstanbul’daki Rum Patrikhanesi ile ilişkilerini keserek Anadolu’da Türk Ortodoks Patrikliği kuracaklarını belirtmişlerdir.⁹⁵⁴

Bu bilgidен, en azından bir kısım Anadolu Rum’unun Yunan işgaline destek vermeyerek Helenizm ideolojisine hizmet etmedikleri anlaşılmaktadır.⁹⁵⁵ Ancak bütün bu gelişmelere rağmen, Safranbolu Rumları da diğer Anadolu Rumları gibi Türk-Yunan savaşının sona ermesinin ardından mübadeleye tabi olmuşlardır. Başka bir ifadeyle din olgusu, etnisitenin önüne geçmiş ve mübadele din esasına dayanılarak yapılmıştır.⁹⁵⁶

⁹⁵⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Mayıs 1921, s. 1. Zira bu gelişmenin ardından Keskin Metropolit Vekili Papa Eftim’in öncülüğünde Anadolu’da bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurulmuştur.

⁹⁵⁵ Anadolu’nun yanı sıra, Ege adalarındaki Rumların bir kısmı da benzer bir tutum içinde olmuşlardır. Sakarya Savaşı’nda Yunan ordusunun uğradığı yenilgiden sonra Midilli Rumları Türk hâkimiyetinde kalmak istediklerini beyan etmişlerdir. **TİTE Arşivi**, K65/G214/B214, 29.03.1338.

⁹⁵⁶ Lozan Barış Konferansı’nda imzalanan mübadele metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, 3. B., Ankara, TTK, 2000, s. 185-191; **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L. Meray), İkinci Takım, Cilt II, 2. B., YKY, İstanbul, 2001, s. 82-88.

3.2. Sivas Vilayeti

Sivas vilayeti, idari açıdan Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) sancaklarından oluşmaktadır.⁹⁵⁷ Kilise hukuku bakımından bu vilayette yaşayan Rum Ortodoks nüfus, Amasya, Neokaisareia (Niksar) ve Koloneia (Şebinkarahisar) Metropolitliklerine bağlı olmuştur.⁹⁵⁸

Söz konusu Rum nüfus, 1914 tarihli Osmanlı nüfus istatistiğine göre 75.324 kişiden oluşmuştur. Vilayetin toplam nüfusunun⁹⁵⁹ hemen hemen yüzde 6.5'lik bir kısmını oluşturan Rumlar, vilayet dâhilinde Ermenilerden daha az bir nüfusa sahip olmuştur. Ağırlıklı olarak Sivas sancağında yaşayan Ermeniler ise 143.406 kişiden oluşan nüfuslarıyla Sivas vilayetindeki en kalabalık Gayrimüslim topluluğu oluşturmuştur.⁹⁶⁰ Rumlar ise çoğunlukla Amasya ve Karahisar-ı Şarki sancaklarında toplanmıştır. Bu iki sancağı Tokat izlemiş, Sivas sancağında ise daha az sayıda Rum yaşamıştır.⁹⁶¹

Günümüzde Sivas, coğrafi açıdan İç Anadolu Bölgesi'ne dâhil bir il olsa da, Osmanlı dönemindeki idari yapılanmaya göre daha geniş bir coğrafi alanı kapsamış ve kendisine bağlı bulunan sancaklar Karadeniz bölgesinde yer aldıkları veya idari ve sosyo-ekonomik açılardan Karadeniz bölgesinin uzantısı niteliğinde oldukları için, Sivas vilayetinin, söz konusu bölge kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür.

Sivas vilayetindeki Rum nüfusun örgütlenme faaliyetleri, diğer bölgelerde olduğu gibi II. Meşrutiyet'ten önce başlamıştır. Özellikle Amasya sancağı, daha da özelinde Merzifon, Rumların cemiyet kurma faaliyetlerinin merkezi olmuş; kurulan cemiyetler, ağırlıklı olarak Helenizm ideolojisini benimseyen ve bu ideolojiyi bölge Rumlarına yaymaya çalışan bir niteliğe sahip olmuşlardır.

⁹⁵⁷ Sivas vilayetine bağlı sancak ve kazalar için bkz. **Salname-i Vilayet-i Sivas**, H. 1304, (M. 1886), 13 Defa, s. 76-134; **Sivas Vilayeti Salnamesi**, H. 1325, (M. 1907), 17 Defa, s. 255-257.

⁹⁵⁸ Söz konusu metropolitliklerle ilgili olarak bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 96-97, 102-103, 106-107.

⁹⁵⁹ 1914 tarihli Osmanlı nüfus istatistiğine göre Sivas vilayetinin toplam nüfusu 1.169.443 kişiden oluşmaktadır. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 377.

⁹⁶⁰ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 374-376.

⁹⁶¹ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 374-376.

3.2.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Sivas sancağı, az sayıda Rum nüfusuna ev sahipliği yaptığı için olsa gerek, burada Rumlara ait okul sayısı da düşük olmuş, eğitim ve kültür alanına yönelik bir cemiyet faaliyetine de rastlanmamıştır. Ancak Amasya sancağına bakıldığında, 110 Rum okuluyla eğitim bağlamında önemli bir merkez konumunda olan Amasya'da⁹⁶² kültürel bağlamda örgütlenme faaliyetleri de önemli bir düzeyde seyretmiştir. Buradaki eğitim ve kültüre dönük faaliyetler yalnızca yerel düzeyde kalmamış, Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile de işbirliği geliştirilmiştir.⁹⁶³

Amasya sancağı dâhilinde yerleşen Rum nüfusun çoğu, günümüzde Samsun'un bir ilçesi olan Havza'da⁹⁶⁴ toplanmıştır.⁹⁶⁵ Kaza merkezinde yaşayan az sayıda Rum'a karşılık, genellikle köylerde yerleşmiş bulunan Havza Rumları,⁹⁶⁶ 1913 yılında teşkil ettikleri *Foivos Rum Maarifperver Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο Φοίβος /Ellinikos Filekpaideftikos Syllogos o Foivos) ile eğitim alanında cemiyetleşme faaliyetlerine katılmışlardır. Başkanlığını A. G. Konstantinidis'in yaptığı cemiyetin amacı, Türkofon Rum cemaatinin okullarını destekleyerek Yunan dilinin ve kültürünün yaygınlaşmasını sağlamak ve böylece bölgedeki diğer dini propagandaların önüne geçmek olarak belirlenmiştir. Anadolu'daki Rum cemiyetlerinin çoğu gibi Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile iletişim kuran cemiyet, *Anatoli*'den eğitim-öğretim teknikleri ilgili bir yönerge ile ders araç gereçleri konusunda materyal desteği istemiştir.⁹⁶⁷

Ancak *Foivos Cemiyeti*'nin ilerleyen süreçte faaliyetine devam edip etmediği bilinmemektedir. Zira kurulduktan kısa bir süre sonra, 3 Mayıs 1914 tarihinde Osmanlı makamları tarafından bu cemiyetin, "*milli ve siyasi esas ve unvanı haiz olması sebebiyle kurulmasının kanunen caiz olmadığı*" bildirilmiştir.⁹⁶⁸ Bu

⁹⁶² Skalieri, **a.g.e.**, s. 264.

⁹⁶³ Eğitim konusunda Amasya sancağının çeşitli bölgelerinden Anatoli Cemiyeti'ne gönderilen mektuplardan birkaç örnek için bkz. **AA**, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908, IA 88; IA 91; 1909, IA 103; 1910-1911, IA 125.

⁹⁶⁴ Yunancası Κάβζα/Kavza'dır.

⁹⁶⁵ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 376.

⁹⁶⁶ Havza'daki Rum yerleşimleri için bkz. Ari Çokona, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 222.

⁹⁶⁷ **AA**, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 138.

⁹⁶⁸ **BOA**, DH.İD., 126/59, H. 7 Cemaziyelahir 1332 (M. 3 Mayıs 1914).

koşullarda cemiyetin faaliyetine yasal olarak devam etmesi mümkün görünmemektedir.

Cemiyetleşme faaliyetleri açısından Havza'da durum böyleyken, Amasya'nın en önemli eğitim merkezlerinden biri olan Merzifon, Rum eğitim-kültür cemiyetleri açısından oldukça hareketli bir görüntü çizmiştir. Bu hareketliliğin yaşanmasında, hiç şüphesiz, Merzifon Amerikan Koleji olarak bilinen Anadolu Koleji'nin rolü büyüktür. Amerikan Protestan misyonerlerinin 1886'da kurdukları, lise düzeyinde eğitim veren kolej,⁹⁶⁹ yalnızca Merzifon ve çevresine değil, Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinden öğrencilere de eğitim sağlamıştır. Kolej yetkilileri tarafından, her ne kadar Osmanlı Devleti'ndeki bütün milliyetlere kapısı açık olan bir eğitim kurumu olarak nitelendirilse de, Müslümanlar okula fazla rağbet göstermemiş, öğrencileri ağırlıklı olarak Gayrimüslimlerden, çoğunlukla da Ermeni ve Rumlardan oluşmuştur.⁹⁷⁰ Diğer yandan okulun kuruluş sözleşmesinde yer alan "*dinsel kanaatleri nedeniyle hiçbir öğrencinin okula kabul edilmesi engellenemez*" şeklindeki ifade,⁹⁷¹ okulun Protestanlık propagandası yapmadığının bir kanıtı olarak değerlendirilse de, Merzifon Amerikan Koleji'nin Anadolu'daki Protestan misyonerlik faaliyetlerinin bir şubesi olarak çalıştığı şeklinde yaygın bir görüş vardır.

Bununla birlikte, Anadolu Koleji'nin, ders dışı aktivite olarak öğrencilerine çeşitli kültürel faaliyetlerde bulunma imkânı sunan ve öğrencilerin kültürel gelişimleri için kulüp ve cemiyetlerin oluşturulmasını teşvik eden nitelikteki çalışmaları, kolejde okuyan Rum öğrenciler üzerinde de etkili olmuştur. Kolejdeki ilk edebiyat dernekleri Rumlar ve Ermeniler tarafından oluşturulmuş ve böylece genç zihinlerin birçok yönden gelişiminin sağlanması hedeflenmiştir. Genellikle okulun öğretmenleri gözetiminde oluşturulan bu öğrenci cemiyetleri, II. Meşrutiyet'in

⁹⁶⁹ Okulun kuruluş süreci ile ilgili olarak bkz. Gülbadi Alan, **Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008, s. 226-227.

⁹⁷⁰ Alan, **a.g.e.**, s. 260-263.

⁹⁷¹ Alan, **a.g.e.**, s. 262. Anadolu Koleji'nde öğretmenlik yapan D. Theoharidis de, Atina'da 1912 yılında 16.'sı düzenlenen Şarkiyatçılar Kongresinde, kolejin amacının Anadolu'da Protestan inancını yaymak olmadığını, aksine dini propagandanın ve bu alana yönelik faaliyetin yasak olduğunu, kolej öğrencilerinin dinlerini diledikleri gibi yaşamakta özgür olduklarını belirten açıklamalarda bulunmuştur. **Pontos**, Etos Δ', Avgoustos-Septemvrios 1912, Ar. 25-26/1-2, s. 9.

ilanının ardından daha ulusçu eğilimler taşımaya başlamışlar ve üyelerine ulusal bilinç kazandırma konusunda önemli rol oynamışlardır.⁹⁷²

Bu kapsamda incelenmesi gereken *Pontus Rum Spor Cemiyeti* (Ελληνικός Αθλητικός Σύλλογος Πόντος /Ellinikos Athlitikos Syllogos Pontos),⁹⁷³ Anadolu Koleji'nin Rum öğrencileri ve mezunları tarafından 1904 yılında kurulmuştur.⁹⁷⁴ Her ne kadar isminde bir spor cemiyeti olduğu belirtilse de, söz konusu cemiyet, sporun yanı sıra edebiyat ve müzik gibi kültürel ve sanatsal içerikli faaliyetlerle de ilgilenmiştir.

Yabancı bir okulda okumalarına karşın cemiyet üyeleri, her fırsatta Helenizm'e ve Ortodoksluğa olan inanç ve bağlılıklarını dile getirmişler,⁹⁷⁵ Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile bu konuda işbirliği geliştirerek *Anatoli*'den manevi destek almışlar ve bu cemiyeti bir nevi kılavuz olarak benimsemişlerdir.⁹⁷⁶ 1908 yılında 140 üyesi bulunan *Pontus Rum Spor Cemiyeti*, Anadolu Koleji'nde kurulan bir başka Rum cemiyeti olan *Rum Maarifperver Kulübü*'nü (Ελληνική Φιλεκπαιδευτική Λέσχη /Elliniki Filekpaideftiki Leshi)⁹⁷⁷ 1909 yılında bünyesine katarak adındaki “*spor*” ibaresini çıkarmıştır.⁹⁷⁸ Bundan böyle faaliyetine *Pontus Rum Cemiyeti* (Ελληνικός Σύλλογος Πόντος /Ellinikos Syllogos Pontos) ya da kısaca *Pontus Cemiyeti* adı altında devam eden oluşum, gittikçe artan üye sayısı ve geniş faaliyet alanıyla yalnızca Merzifon değil, hemen hemen bütün Karadeniz Rumları

⁹⁷² Alan, **a.g.e.**, s. 324-325; **Pontos**, Etos Δ', Noemvrios 1912, Ar. 28-4, s. 49-50.

⁹⁷³ Cemiyetin adı, Türkçe kaynaklarda Pontus İdman Kulübü olarak da geçmektedir. Bkz. Kurt, **Pontus Meselesi**, s. 125.

⁹⁷⁴ Cemiyetin mühründe 1904 tarihi yer aldığı için bu tarihte kurulduğu düşünülmektedir. Ancak bazı Yunan araştırmacılar cemiyetin kuruluş tarihi olarak 1903 yılını vermektedirler. Bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 218; Theofanis Malkidis, “*O Ellinikos Athlitikos Syllogos Pontos Merzifountas*”, **4o Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous**, Nea İonia, 2010, s. 130.

⁹⁷⁵ **AA**, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1906, IA 74. Pontus Rum Spor Cemiyeti, benzer bir yaklaşımı Samsun'daki bir Rum derneğine (Türkçe kaynaklarda adı Samsun Teceddüt ve İhya Cemiyeti olarak geçmektedir) 1908 yılında yazdığı mektupta da sergilemiş, hatta mektubun sonlarında kullandığı “Yaşa Yunan, yaşa kurtuluş!” sözleri, sonraki yıllarda Türkler tarafından siyasi olarak nitelendirilerek cemiyetin Pontuşçu yönünü ortaya koyan bir kanıt olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu mektup için bkz. Kurt, **Pontus Meselesi**, s. 154.

⁹⁷⁶ Pontus Cemiyeti'nin Anatoli Cemiyeti ile yoğun yazışmaları bulunmaktadır.

⁹⁷⁷ Türkçeye Rum İrfanperver Kulübü olarak da çevrilmiştir. Bkz. Kurt, **Pontus Meselesi**, s. 125-126; Çapa, **a.g.e.**, s. 54; Alan, **a.g.e.**, s. 325.

⁹⁷⁸ **Κανονισμος του εν το Ανατολικο Kollegio Merzifountos Ellinikou Syllogou Pontos**, Typois Nerso kai Sirapian, Merzifoun, 1913, s. 3; **AA**, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 103.

açısından önce önemli bir kültür cemiyeti, ilerleyen süreçte de siyasi bir cemiyet haline gelmiştir.

Anadolu Koleji yönetimi de, söz konusu iki cemiyetin birleşmesini ve çalışmalarını teşvik etmiştir. Zira bu birleşmeyle yeni cemiyetin artan üye sayısına ve geniş faaliyet alanına yetecek bir yeni bir merkez arayışını, Kolej'in yaptığı arsa bağıışı karşılamıştır.⁹⁷⁹

Bu arada yeni cemiyet, mührünü de değiştirmiş, *Pontus Rum Spor Cemiyeti*'ne ait simge ve yazıları kullanmamıştır. Daha önce dikdörtgen şeklinde olan, "*Ellinikos Athlitikos Syllogos Pontos (Pontus Rum Spor Cemiyeti), Merzifoun, 1904*" ibarelerinin bulunduğu mühür⁹⁸⁰ yerine; daire şeklinde, üzerinde "*Ellinikos Syllogos Pontos (Pontus Rum Cemiyeti), Merzifoun, 1909*" ibarelerinin yanı sıra, baykuş, lir ve disk figürlerinin yer aldığı yeni bir mühür tasarlamış ve kullanmıştır.⁹⁸¹ Bu mührde yer alan baykuş bilgiyi, lir müziği ve dolayısıyla sanatı, disk ise sporu temsil ederken, cemiyetin çok yönlü faaliyet alanı da böylece bir mühür üzerinde simgelenmiştir. *Anatoli Cemiyeti*'ni de isim değişikliği konusunda haberdar eden yeni *Pontus Cemiyeti*'nin, yazışmalarında kullandığı *Pontus Rum Spor Cemiyeti*'ne ait antetli kağıtlardaki "*athlitikos/spor*" ibaresinin üzerini karalaması da ayrıca dikkat çekici bir noktadır.⁹⁸²

Yeni cemiyet, Anadolu Koleji'nde okuyan Rum öğrenciler arasında Yunan dili, kültürü ve geleneklerinin, kısacası Helenizm ideolojisinin daha yoğun olduğu bir programa duyulan ihtiyaçtan kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁸³ Nizamnamesinde amacı, kolejdaki bütün Rum öğrencileri kardeşlik duyguları içinde bir araya getirmek ve üyelerinin fikirsel, bedensel ve estetik açıdan gelişmelerini sağlamak olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda edebiyat, spor ve müzik olmak üzere üç birim oluşturan cemiyet, edebiyat alanında tarihsel, bilimsel, siyasal, dil ve ahlaki konularda konferanslar ve toplantılar organize etmek, çeşitli edebi yarışmalar düzenlemek, bir dergi yayınlamak, kitap ve dergiler edinmek, bir kütüphane tanzim etmek; spor

⁹⁷⁹ Kurt, **Pontus Meselesi**, s. 125-126.

⁹⁸⁰ AA, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1907, IA 75.

⁹⁸¹ AA, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 105. Ayrıca yeni mührün tasviri, söz konusu yeni cemiyetin nizamnamesinde de yer almaktadır. Bkz. **Kanonismos tou en to Anatoliko Kollegio Merzifountos Ellinikou Syllogou Pontos**, s. 14.

⁹⁸² AA, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 105; IA 110; 1910-1911, IA 111.

⁹⁸³ **Pontos**, Etos Δ', Avgoustos-Septemvrios 1912, Ar. 25-26/1-2, s. 1.

alanında egzersizler yaptırmak, müsabakalar düzenlemek; müzik ve sanat alanında ise bir orkestra ve dans topluluğu oluşturmak, çeşitli müzikal enstrümanlar edinmek, tiyatro gösterileri düzenlemek gibi faaliyetlerle çok yönlü amacına hizmet etmiştir.⁹⁸⁴

Bir futbol takımına da sahip olan *Pontus Cemiyeti*, takım formasında Yunan bayrağının renkleri olan mavi ve beyazın üzerine Pontus'un baş harfi olan P/Π'yi kullanmıştır.⁹⁸⁵ Yalnızca bu icraatı bile, cemiyetin milli yönelimlerini ortaya koymaktadır.

Pontus Cemiyeti, 1910 yılından (Mart 1910) itibaren *Pontos* adında, aylık olarak bir dergi de yayınlamaya başlamıştır. Tanıtım başlığında “*Pontos, Pontus'un Filolojik, Bilimsel ve Pedagojik Aylık Yayını*” ibaresi bulunan derginin yayın kurulunda Dimitrios Theoharidis, Kallisthenis G. Hourmouziadis, Leonidas M. Kazezoglou gibi, aynı zamanda kolejde öğretmenlik yapan isimler yer almıştır.⁹⁸⁶ *Pontos* dergisinde tarih, bilim, eğitim, edebiyat, arkeoloji, filoloji, felsefe, sosyoloji gibi çok çeşitli konularda makalelere yer verilirken, *Pontus Cemiyeti*'nin faaliyet ve raporlarının yanı sıra, Anadolu Koleji'nden ve kolejde kurulan başka derneklerden de haberler aktarılmıştır. Dergi, Balkan Savaşları sırasında, yeterli miktarda bağış ve abonelik alamaması sonucu ekonomik olarak zarara uğramış, bu nedenle baskı sayısında azaltmaya gitmiştir.⁹⁸⁷ Bu koşullar altında yayınına bir süre daha devam eden derginin ulaşılabilen en son sayısı 1914 yılının Haziran-Temmuz aylarına aittir. Büyük olasılıkla bu tarihten sonra *Pontos* dergisi yayın hayatına veda etmiştir.

Öte yandan aynı yıllarda, *Pontus Cemiyeti*'nin üye sayısında da artış görülmüştür. 1912-1913 yılına ait faaliyet raporunda cemiyetin üye sayısı 180 kişi olarak verilmektedir. Bu dönemde cemiyet başkanı İ. Statiropoulos, başkan yardımcısı K. Dimitrokopoulos ve genel sekreteri L. Kazezoglou'dur.⁹⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Osmanlı Devleti tarafından savaşa yönelik alınan tedbirler çerçevesinde Anadolu Koleji'nin binalarına el konulması,⁹⁸⁹ *Pontus*

⁹⁸⁴ **Kanonismos tou en to Anatoliko Kollegio Merzifountos Ellinikou Syllougou Pontos**, s. 3-4.

⁹⁸⁵ Malkidis, **a.g.m.**, s. 133.

⁹⁸⁶ **Pontos**, Etos A', Martios 1910, Ar. 1.

⁹⁸⁷ **Pontos**, Etos Δ', İounios-İoulios 1913, Ar. 35-36/11-12, s. 230.

⁹⁸⁸ **Pontos**, Etos Δ', İounios-İoulios 1913, Ar. 35-36/11-12, s. 229, 231.

⁹⁸⁹ 1916 yılında Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin Rus işgaline uğraması sonucu, Merzifon ve civarı da savaş bölgesi ilan edilmiş ve Osmanlı yönetimi, asker iskânı ve hastane olarak yararlanmak üzere

Cemiyeti'nin de faaliyetlerini askıya almasına neden olmuştur. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından yeniden çalışmalarına başlayan kolejde, *Pontus Cemiyeti* de tekrar hayata geçirilmiştir. Bu süreçte adı çete faaliyetlerine karışan ve siyasi çalışmalara yönelen *Pontus Cemiyeti*'nin son başkanlığını, bir dönem *Pontos* dergisi yayın kurulunda da bulunan D. Theoharidis yapmıştır. 1921 yılında Pontusçuluk faaliyetlerinin artması üzerine Ankara Hükümeti tarafından Anadolu Koleji'ne baskın yapılmasıyla hem kolej hem de *Pontus Cemiyeti* kapatılmış, cemiyet üyeleri tutuklanmıştır.⁹⁹⁰ Tutuklanan cemiyet üyeleri, vatana ihanet suçundan İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır.⁹⁹¹

Anadolu Koleji'nde Rumların oluşturduğu *Pontus Cemiyeti*'nden başka cemiyetler de teşkil edilmiştir. Bunlar arasında yalnızca Rumlardan oluşan cemiyetler bulunduğu gibi, farklı etnik kökene sahip öğrenci ve öğretmenlerin bir araya gelmesiyle kurulan cemiyetler de mevcuttur.

Öncelikle yukarıda adı geçen ve 1909 yılında *Pontus Rum Cemiyeti* adı altında *Pontus Rum Spor Cemiyeti* ile birleşen *Rum Maarifperver Kulübü*'ne bir parantez açmak gerekirse, kulübün 1907 yılında oluşturulduğunu, *Orfevs* (Ορφεύς) adında bir müzik şubesinin bulunduğunu ve kültürel nitelikte faaliyet gösterdiğini belirtmek gerekir.⁹⁹² Cemiyetin adında geçen Rum sözcüğünden de anlaşılacağı gibi, üyeleri Rumlardan oluşmuştur.

Diğer yandan, yine kolej bünyesinde kurulan *Arkeoloji Kulübü* (Αρχαιολογική Εταιρεία /Arhaiologiki Etaireia) ise etnik açıdan karışık bir niteliğe sahip olmuştur. Hem öğrencilerden hem öğretmenlerden oluşan kulüp, Karadeniz Bölgesi başta olmak üzere, Anadolu'nun tarihi mirasını araştırmaya yönelmiş; bu amaç doğrultusunda arkeolojik toplantılar ve geziler düzenlemiş ve üyelerinin bulunduğu tarihi eserleri kolejin müzesinde sergilemiştir.⁹⁹³ Kuruluş tarihine ulaşılamasa da, kulübün, *Pontos* dergisinin yayınlandığı 1910-1914 tarihleri arasında faaliyetini sürdürdüğü görülmektedir.

bazı okul ve hastane binalarına el koymuştur. Bunlar arasında Merzifon Anadolu Koleji de bulunmaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Alan, **a.g.e.**, s. 502-508.

⁹⁹⁰ Malkidis, **a.g.m.**, s. 132. Daha detaylı bilgi için bkz. Alan, **a.g.e.**, s. 543-545, 554-574.

⁹⁹¹ **Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922**, s. 281; Alan, **a.g.e.**, s. 544.

⁹⁹² **AA**, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 103. Cemiyetle ilgili olarak ayrıca bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 220-221.

⁹⁹³ **Pontos**, Etos A', Martios 1910, Ar. 1, s. 12; Alan, **a.g.e.**, s. 328.

Kolejin genel yapısı itibariyle etnik açıdan karışık olan, ancak üyeleri içinde Rumların da bulunduğu diğer cemiyetler arasında *Kolej Yıllık Birliği*,⁹⁹⁴ *Hayvanseverler Kulübü* (Εταιρία των Ζωοφίλων /Etairia ton Zoofilon) ve *Maarif Birliği*'ni (Εκπαιδευτικός Σύνδεσμος /Ekpaideftikos Syndesmos) de saymak mümkündür. Okuldan mezun olan öğrencilerin her yıl sonunda mezuniyet faaliyetlerini düzenlemek ve yıllık hazırlamakla ilgilenen *Kolej Yıllık Birliği*'nin⁹⁹⁵ faaliyet gösterdiği tarih aralığına ulaşılamamıştır. Diğer yandan *Hayvanseverler Kulübü*'nün 1913 yılında, *Maarif Birliği*'nin ise 1914 yılında faaliyet gösterdiği, *Pontos* dergisinde yer alan haberlerden anlaşılmaktadır.⁹⁹⁶

Anadolu Koleji'nde öğrenci ve öğretmenlerin teşkil ettikleri cemiyetlerin yanı sıra, kolej mezunlarının da bir cemiyet çatısı altında örgütlendikleri dikkati çekmektedir. Yalnızca Rum değil, farklı etnik kökene sahip mezunlardan oluşan *Mezunlar Cemiyeti* (Σύλλογος των Αποφοίτων /Syllogos ton Apofoiton)⁹⁹⁷ 1891 yılında teşkil edilmekle beraber, faaliyetini Meşrutiyet'in ilanının ardından da devam ettirmiştir. Zira 1910 yılında yayın hayatına atılan *Pontos* dergisinin sayfalarında, söz konusu cemiyete dair haberler yer almaktadır. Bu haberlerden birine göre, *Mezunlar Cemiyeti* Eylül 1912'de bir toplantı gerçekleştirmiş ve toplantı neticesinde, cemiyet üyelerinin yılda üç defa bir araya gelmesi, mezunların durumuna ilişkin *Pontos* ve *Nor Ayk*⁹⁹⁸ dergilerine bilgi verilmesi, kolejin yeni programlarından mezunların haberdar edilmesi ve konferanslar düzenlenmesi karara bağlanmıştır.⁹⁹⁹ *Mezunlar Cemiyeti*'nin, hayırseverlik yönü ağır basan çalışmaları da olmuştur. Bu doğrultuda, Anadolu Koleji'nin kütüphane ve müze binalarının yapımını üstlenen ve öğrencilere yönelik sosyal faaliyet imkânları geliştiren cemiyet, koleje ekonomik ve sosyal açıdan önemli katkı sağlamıştır.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁴ Adına Türkçe bir kaynakta rastlandığı için Yunancası yazılmamıştır.

⁹⁹⁵ Alan, **a.g.e.**, s. 328.

⁹⁹⁶ **Pontos**, Etos Δ', Martios 1913, Ar. 32-8, s. 152; **Pontos**, Etos E', Aprilios 1914, Ar. 45, s. 112.

⁹⁹⁷ Mezunlar Kulübü şeklinde bir kullanıma da rastlanmıştır. Bkz. Alan, **a.g.e.**, s. 327.

⁹⁹⁸ Kolejdeki Ermeni cemiyetinin yayınladığı dergidir. Nazan Maksudyan, "Amerikan Kaynaklarında Merzifon Amerikan Koleji'nin Kısa Tarihçesi", **Kebikeç**, Sayı: 36, 2013, s. 139.

⁹⁹⁹ **Pontos**, Etos Δ', Avgoustos-Septemvrios 1912, Ar. 25-26/1-2, s. 32.

¹⁰⁰⁰ Alan, **a.g.e.**, s. 327.

Anadolu Koleji haricinde, yine bir Amerikan girişimi olan Merzifon Yatılı Kızlar Okulu'nda¹⁰⁰¹ da öğrenci cemiyetleri kurulmuştur. Bunlar arasında, ismini Yunan mitolojisinde geçen bir yıldızdan alan *Esperos Cemiyeti* (Σύλλογος Ἐσπερος/ Syllogos Esperos) Rum kız öğrencilerin oluşturduğu bir cemiyettir. Ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmeyen cemiyetin bir kütüphanesi bulunmakta ve bu yönüyle kültürel niteliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. *Pontos* dergisinde yer alan bir habere göre cemiyet, Mart 1913'te kütüphanesini büyütmek ve zenginleştirmek için bir kermes düzenlemiştir.¹⁰⁰² Böylece hem amacına yönelik bir faaliyette bulunmuş hem de toplum yararına bir hizmet gerçekleştirmiştir.

Aziz Vasileios Rum Maarifperver Birliği (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος ο Μέγας Βασίλειος /Ellinikos Filekpaideftikos Syndesmos o Megas Vasileios)¹⁰⁰³ ise Anadolu Koleji'nden bağımsız olarak Merzifon'da kurulan bir başka Rum eğitim cemiyetidir. Önemli bir Hristiyan azizine atfedilen cemiyetin kuruluş tarihine ulaşılamasa da, 1911-1913 yılları arasında faaliyet gösterdiği kesin olarak bilinmektedir. Aralık 1911 tarihli *Pontos* dergisinde yer alan bir habere göre söz konusu cemiyet, bölgedeki Rum cemaatine ait okulların mevcut durumu ve eksikliklerini incelemek üzere üç kişilik bir heyet oluşturmuş ve bir rapor kaleme alarak bölge Rum eğitiminin geliştirilmesi için ders programları ile kitaplarda düzenlemeler yapılması önerisinde bulunmuştur.¹⁰⁰⁴ 1912 yılına ait bir başka haberde ise cemiyetin amacı, Merzifon ve civarındaki Rum halkının gelişimine ve ilerlemesine katkıda bulunmak şeklinde ifade edilirken, cemiyetin kadınlar arasında toplantılar ve suareler düzenlemek, kilise ve okullara yönelik yardımlarda bulunmak gibi faaliyetleri olduğu da belirtilmiştir.¹⁰⁰⁵ Böylece cemiyetin yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmadığı, sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygusunu da

¹⁰⁰¹ Okul hakkında detaylı bilgi için bkz. Alan, **a.g.e.**, s. 161-210. *Pontos* dergisinde okulun adı Amerikan Kız Okulu olarak geçmektedir. **Pontos**, Etos Δ', Martios 1913, Ar. 32-8, s. 152.

¹⁰⁰² **Pontos**, Etos Δ', Martios 1913, Ar. 32-8, s. 152.

¹⁰⁰³ Cemiyete dair bilgiye *Pontos* dergisinde rastlanmıştır. Derginin bir sayısında cemiyetin adı Aziz Vasileios Maarifperver Birliği (Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος "Μεγ. Βασίλειος" /Filekpaideftikos Syndesmos "Meg. Vasileios"), bir başka sayısında ise Aziz Vasileios Rum Birliği (Ελληνικός Σύνδεσμος "Ο Μ. Βασίλειος" /Ellinikos Syndesmos "Ο Μ. Vasileios") olarak yer almaktadır. **Pontos**, Etos Γ', Dekemvrios 1911, Ar. 4, s. 64; Etos Δ', Fevrouarios 1913, Ar. 31-7, s. 128. Cemiyete dair başka bir kaynak bulunamadığı için, isim konusunda söz konusu iki seçenek de değerlendirilmiş ve Aziz Vasileios Rum Maarifperver Birliği (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος ο Μέγας Βασίλειος /Ellinikos Filekpaideftikos Syndesmos o Megas Vasileios) şeklinde bir kullanıma karar verilmiştir.

¹⁰⁰⁴ **Pontos**, Etos Γ', Dekemvrios 1911, Ar. 4, s. 64.

¹⁰⁰⁵ **Pontos**, Etos Γ', İουνιος-Ιουλιος 1912, Ar. 10-11, s. 179.

pekiştirdiği görülmektedir. Başkanlığını İ. Gnostopoulos'un yaptığı cemiyetin yönetim kurulunda, S. A. Tonoukaroglous, G. Pavlidis, İ. Hristidis, N. Symeonidis, İ. Papadopoulos, N. Eleftheriadis, İ. Tzitzekoglou gibi isimler yer almıştır.¹⁰⁰⁶

Amasya Merzifon'daki yoğun cemiyetleşme faaliyetlerine karşılık, Sivas vilayetinin diğer sancaklarında daha az sayıda Rum cemiyeti varlık göstermiştir. Bunlardan biri, Yunanca adı Evdokias¹⁰⁰⁷ olan Tokat sancağında, 1913 yılında kurulan *Tokat Rum Maarifperver Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ευδοκιάς /Ellinikos Filekpaideftikos Syllogos Evdokias)'dir. İsminde geçen Rum/Helen ibaresinin, Cemiyetler Kanunu çerçevesinde Osmanlı yetkili makamları tarafından nasıl karşılandığına dair bir bilgi bulunamasa da, cemiyetin, 1914 yılında Atina ile yaptığı yazışmalardan, faaliyetini sürdürmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum, aslında Cemiyetler Kanunu'nun uygulanmasındaki esnekliği de gözler önüne sermektedir.

Başkanlığını St. Apostolidis'in yaptığı *Tokat Rum Maarifperver Cemiyeti*, kuruluş amacını, Tokat'taki Türkofon Rum cemaat arasında Yunan dilinin ve eğitiminin yaygınlaştırılması olarak belirlemiştir.¹⁰⁰⁸ Programında ayrıca, kütüphane ve okuma salonu kurmak, bir vaiz istihdam etmek, yoksul öğrencileri ve ailelerini korumak, yoksul kız ve erkek öğrencilerin daha yüksek dereceli okullara gönderilmesini sağlamak ve halkın eğitimi için akşam okulları düzenlemek gibi faaliyetlere yer veren cemiyet,¹⁰⁰⁹ Anadolu'da kurulan birçok Rum cemiyeti gibi Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile temas kurmuş ve çalışmalarından *Anatoli*'yi haberdar etmiştir.

Ayrıca kütüphanesi için *Anatoli*'den kitap yardımı talep eden söz konusu cemiyet, Tokat Rumlarına dair ekonomik, kültürel, dini vs. birçok konuda da *Anatoli*'ye bilgi aktarmıştır.¹⁰¹⁰ Cemiyetin mühründe bir kalbin ortasından geçen çapa ve bu simgeyi çevreleyen zeytin dalı figürü kullanılmıştır. Mühre dikkatle bakıldığında, çapanın ucunun haç şeklinde olduğu görülebilir. Genellikle deniz veya

¹⁰⁰⁶ **Pontos**, Etos Δ', Fevrouarios 1913, Ar. 31-7, s. 128.

¹⁰⁰⁷ Ευδοκιάς/Evdokias veya Ευδοκιοπούλις/Evdokioupolis. Bkz. Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 118.

¹⁰⁰⁸ **AA**, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 245.

¹⁰⁰⁹ **AA**, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 245.

¹⁰¹⁰ **AA**, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 245; IA 246.

denizcilikle ilgili bir çağrışım yapan çapa sembolünün, başka Rum eğitim cemiyetlerinin mühürlerinde de kullanılmış olması,¹⁰¹¹ bu sembolün eğitimle ilgili bir anlamı da olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Zeytin dalı ise barışın sembolü olarak bilinmekle beraber, alanı ne olursa olsun birçok cemiyet, mühründe bu figürü çerçeve amacıyla kullanmıştır.

Benzer şekilde, Karahisar-ı Şarki sancağına bağlı olan Hamidiye'de¹⁰¹² 1909 yılında kurulan *Rum Hayır ve Maarif Cemiyeti* (Ελληνικός Ευεργετικός και Εκπαιδευτικός Σύλλογος /Ellinikos Evergetikos kai Ekpaideftikos Syllogos) de mühründe bir haç ve çevresinde zeytin dalı figürünü kullanmıştır. *Rum Hayır ve Maarif Cemiyeti* ile ilgili ulaşılabilen tek kaynak, cemiyetin 1909 yılında *Anatoli Cemiyeti*'ne göndermiş olduğu mektuptur. Bu mektupta cemiyet faaliyetlerinin yanı sıra, bölgedeki Rum cemaatin sosyal yapısına dair aydınlatıcı birtakım bilgiler yer almaktadır.

Mektuba göre, *Rum Hayır ve Maarif Cemiyeti*, yaklaşık 100 aileden oluşan ve Lazca konuşan bölge Rum cemaatinin ulusal bilinç kazanmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. Başkanlığını Georgios Ioannis Papadopoulos'un yaptığı cemiyet, ilk iş olarak bölgedeki Rum okulunun sınıf sayısını arttırmaya yönelmiştir.¹⁰¹³ Bu sayede, Yunanca bilmeyen civar Rum köylerindeki öğrencilerin de eğitim görmesini sağlayarak hem Yunan dilinin hem de Yunan kültürünün yayılmasına aracılık etmiştir.

Bununla birlikte cemiyet, adından da anlaşılacağı gibi yalnızca eğitim alanında değil, sosyal alanda da birtakım hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Dönemin Neokaisareia (Niksar) Metropolitinin¹⁰¹⁴ de teşvikiyle cemaat için yeni bir ibadet yeri inşa etme işini üstlenmiş ve eş zamanlı olarak bir de okul inşaatına başlamıştır. Bölge Rumlarının kültürel yönden gelişimi için bir okuma salonu da oluşturan cemiyet, *Anatoli Cemiyeti*'nden de materyal desteği talep etmiştir.¹⁰¹⁵

¹⁰¹¹ Örneğin Ankara'da kurulan Rum Cemiyeti Anorthosis (1908) de mühründe simge olarak çapa kullanmıştır. Söz konusu cemiyet için Dördüncü Bölüm'de Ankara Vilayeti başlığına bakılabilir.

¹⁰¹² 1910 yılından sonra Hamidiye ismi Mesudiye olarak değiştirilmiştir. Günümüzde Mesudiye, Ordu'ya bağlı bir ilçedir.

¹⁰¹³ AA, Fak. IA (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 231.

¹⁰¹⁴ Amvrosios, 1903-1911 yılları arasında Neokaisareia Metropolitisi olarak görev yapmıştır. Kiminas, a.g.e., s. 103.

¹⁰¹⁵ AA, Fak. IA (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 231.

Özetle, milli vurguların yoğun olarak yapıldığı mektupta, cemiyetin, faaliyetleriyle göz doldurduğu ve bölgede Helenizm'in benimsenmesi ve korunması yönünde yoğun çaba harcadığı dikkati çekmektedir.

Koloneia Metropolitliğinin merkezi olan Karahisar-ı Şarki sancağı, bir başka Rum cemiyetine daha ev sahipliği yapmıştır. *Omonoia* adını taşıyan bu cemiyete, 1912 tarihli bir Osmanlı belgesinde rastlanmıştır. Söz konusu belgeden, cemiyetin, okul yapılmak üzere Rum cemaatine bir bina tahsis ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁶ Bu yönüyle *Omonoia Cemiyeti*'nin hem eğitim hem de hayırseverlik alanında faaliyet gösterdiği ifade edilebilir.

3.2.2. Mesleki Cemiyetler

Sivas vilayetindeki Rumların geçim kaynakları arasında tarım, ticaret, madencilik gibi sektörler öne çıkmıştır. Örneğin, meyve bahçeleriyle ünlü olan Amasya'da tarıma dayalı iş kollarının yanı sıra ticaret ve hayvancılıkla geçinen Rumlar, demircilik, unculuk, ayakkabıcılık, saatçilik gibi mesleklerle de uğraşmışlardır.¹⁰¹⁷ Ayrıca Merzifon'da kumaş sanayii gelişmiş, bölge Rumları bu sektörle de ilgilenmiştir.¹⁰¹⁸ Şebinkarahisar'da da 19. yüzyıla kadar madencilikle uğraşan Rumlar, madenlerin 1850'lerden itibaren birer birer kapanmasıyla Rusya, Amerika ve Anadolu'nun maden çıkarılan çeşitli bölgelerine göç etmiştir.¹⁰¹⁹ Bölgede kalan Rumların temel geçim kaynaklarını ise tahıl, bakliyat gibi tarım ürünleri yetiştiriciliği ile hayvancılık oluşturmuştur.¹⁰²⁰

Vilayet dâhilindeki Rumların mesleki örgütlenmeleri bağlamında ise Merzifon'da varlığına rastlanan bir öğretmen cemiyeti dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak yine de bölge Rumlarının, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi, sahip oldukları iş kollarında loncalar kurmuş olabilecekleri olasılığını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

¹⁰¹⁶ BOA, ŞD., 1821/15, H. 4 Zilkade 1330 (M. 16 Ekim 1912). Söz konusu belgede cemiyetin adı Omonya olarak geçmektedir.

¹⁰¹⁷ Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias*, s. 121-122; Çokona, *a.g.e.*, s. 221-222.

¹⁰¹⁸ Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias*, s. 123.

¹⁰¹⁹ Çokona, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁰²⁰ Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias*, s. 117.

Söz konusu öğretmen cemiyeti de, birçok cemiyete ev sahipliği yapan Anadolu Koleji'nde kurulmuştur. *Öğretmenler Birliği* (Διδασκαλικός Σύνδεσμος/ Didaskalikos Syndesmos) adını taşıyan cemiyet, 1910-1913 yılları arasında faaliyet göstermiştir.¹⁰²¹ Mesleki dayanışmanın yanı sıra eğitim alanında karşılaşılan sorunların üzerine eğilen cemiyet, özellikle pedagojik konularda fikir alışverişi sağlamak için çeşitli kongre ve toplantılar organize etmiştir. Örneğin, cemiyetin, 1911 yılının Mart ayında gerçekleştirdiği bir toplantıda, yeteneksiz çocuklar ile işitme engellilerin eğitimi konusunda konuşmalar yapılmış,¹⁰²² 1912 yılındaki bir başka toplantısında ise coğrafya dersi ve dersin öğretimi ile ilgili konular görüşülmüştür.¹⁰²³ Bu toplantılarda göze çarpan önemli noktalardan biri de, cemiyet üyelerinin yalnızca Rumlardan değil, farklı etnisiteye mensup kişilerden de oluşmasıdır. Zira bu durum, aslında, Merzifon Amerikan Koleji'nde görev yapan öğretmenlerde herhangi bir milliyet ayrımı gözetilmemesinden kaynaklanmıştır.¹⁰²⁴

¹⁰²¹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 221.

¹⁰²² *Pontos*, Etos B', Martios 1911, Ar. 7, s. 116.

¹⁰²³ *Pontos*, Etos Δ', Oktovrios 1912, Ar. 27-3, s. 48.

¹⁰²⁴ Merzifon Amerikan Koleji'nde 1886-1921 yılları arasında hizmet veren öğretmenlerin isim listesi, tespitimizi güçlendirmektedir. Bkz. Alan, *a.g.e.*, s. 292-293.

3.3. Trabzon Vilayeti

Trabzon vilayeti, Osmanlı idari taksimatına göre, Trabzon, Canik (Samsun), Gümüşhane ve Lazistan sancaklarını kapsamaktadır.¹⁰²⁵ 1910 yılından itibaren Canik, müstakil sancak olarak idare edilmeye başlanmıştır.¹⁰²⁶

Vilayet dâhilindeki Rum nüfus, 1914 tarihli Osmanlı nüfus istatistiğine göre, Canik sancağı dâhil, 1.516.249 toplam nüfus içinde 260.313 kişiden oluşmuştur.¹⁰²⁷ Sotiriadis'e göre bu sayı, 353.533'tür.¹⁰²⁸ İki istatistik arasında bu denli uçurum olması, siyasi nedenlerle açıklanabileceği gibi, konumuzu asıl ilgilendiren iki nüfus istatistiği arasındaki fark değil, sancakların barındırdığı Rum nüfus yoğunluğudur. Buna göre, Trabzon vilayetindeki Rumların çoğunluğu Trabzon sancağında toplanmış, bu sancağı sırasıyla Samsun, Gümüşhane ve Lazistan sancakları izlemiştir.

Söz konusu Rum nüfus kilise hukuku bakımından Trabzon, Amasya, Neokaisareia (Niksar), Haldia (Gümüşhane) ve Rodopolis¹⁰²⁹ Metropolitliklerine bağlı olmuştur.¹⁰³⁰

Karadeniz Bölgesi'nin diğer vilayetlerindeki Rumlarla kıyaslandığında, Trabzon vilayetindeki Rumlar, hem nüfus yoğunluğu bakımından hem de kültürel ve ticari zenginlikleri bakımından daha önde olmuştur. Sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş bir görüntü çizen Trabzon Rumları, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren örgütlenme faaliyetlerinde bulunmaya başlamışlardır. Bu örgütlenmeler, Batı Anadolu'ya göre daha geç bir dönemde ve sınırlı sayıda ortaya çıksa da, Trabzon Rum cemaatini güçlendirecek yapıya sahip ve yeterli olmuşlardır. Kurulan cemiyetler, ağırlıklı olarak, Helenizm ideolojisinin yayılmasını sağlayan en temel alan olan eğitim-kültür alanında varlık göstermişlerdir. Helenizm'in temsilciliğini

¹⁰²⁵ **Trabzon Vilayetine Mahsus Salname**, H. 1318, (M. 1900), 18. Defa, s. 237-243.

¹⁰²⁶ 1910 tarihli devlet salnamesinde Samsun (Canik) bağımsız sancak olarak yer almaktadır. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, R. 1326, (M. 1910), 65. Sene, s. 804-805.

¹⁰²⁷ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 378-379, 388-389. 1914 tarihli nüfus istatistiğine göre Trabzon vilayetindeki Ermeni nüfusu 64.607 kişidir. Bkz. aynı yer.

¹⁰²⁸ Sotiriadis, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁰²⁹ Rodopolis Metropolitliğinin merkezi Maçka idi.

¹⁰³⁰ Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 95. Adı geçen metropolitliklerle ilgili bilgi için bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 96-97, 102-106, 107-110.

üstlenen bu cemiyetlerin bir kısmı, ilerleyen süreçte politize olarak bağımsız bir “Pontus Devleti” hayalini canlandırmaya dönük faaliyette bulunmuşlardır.

3.3.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Karadeniz Bölgesi’ndeki Rum nüfusun yoğun olarak toplandığı Trabzon vilayeti, bölgenin diğer vilayetlerine göre daha çok sayıda Rum cemiyetine de ev sahipliği yapmıştır. Nüfus yoğunluğunun yanı sıra, eğitim-öğretim faaliyetlerinin iyi seviyelerde olması, bu durumu tetiklemiştir.

Vilayetin merkez sancağı konumunda olan Trabzon sancağında, Rumların eğitim-öğretim faaliyetlerinin temelinde, Ellinikon Frontistirion Trapezountas adındaki okulun önemli bir yeri vardır. İdari olduğu kadar kültürel bir merkez de olan Trabzon sancağındaki bu okul, 1682 yılında kurulmuş, büyük ve önemli bir Rum eğitim kurumuydu.¹⁰³¹ Trabzon Rum Okulu olarak Türkçeye çevrilebilecek olan Frontistirion, dönemin sosyo-ekonomik koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰³² İlerleyen süreçte de bu okuldaki mezun olan bir Rum aydın kitlesi oluşmuş ve bu kitle, Trabzon başta olmak üzere Karadeniz Bölgesi’nin çeşitli yerleşimlerinde cemiyetler teşkil edilmesine öncülük etmişlerdir.

Cemiyetleşme bağlamında buradaki Rum cemaat, ilk olarak eğitim alanına yönelmiştir. Trabzon’da kurulan en eski Rum eğitim cemiyeti *Ksenofon Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ξενοφών /Filekpaideftikos Syllogos Ksenofon)’dir. Bununla beraber, Trabzon Metropolitliğinin ön ayak olduğu, Trabzon köylerindeki Rumların eğitimiyle ilgilenen ve *Dış Okullar Heyeti* (Επί των έξω Σχολείων Επιτροπή /Epi ton ekso Sholeion Epitropi) adını taşıyan oluşum da eğitim alanında Rumların oluşturduğu ilk cemiyet olarak kabul edilmektedir.¹⁰³³

Uzun yıllar faaliyetini sürdüren *Ksenofon Maarifperver Cemiyeti*, 1871’de Frontistirion Okulu’nun son sınıfında okuyan ve buradan mezun olan Rumlar tarafından kurulmuş; temel hedefi üyelerinin fikirselsel gelişimi ve Karadeniz

¹⁰³¹ Detaylı bilgi için bkz. Antoni İ. Pavlidi, **To Frontistirio Trapezountas (1900-1914) kai i Ideologiki Kyriarhia ton Ellinon ston Ponto**, Epitropi Pontiakon Meleton, Athina, 2004.

¹⁰³² **A.g.e.**, s. 119.

¹⁰³³ Mitropolitou Trapezountos Hrysanthou, **İ Ekklesia Trapezountos**, Typografeion Estia, en Athinai, 1933, s. 745.

Rumlarının dil ve kültürel mirasını korumak olmuştur.¹⁰³⁴ Cemiyetin ilk beş yıllık faaliyeti de bu hedef doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bir kütüphane ve okuma salonu oluşturulmuş, dersler ve konferanslar organize edilmiş ve milli eserlerin toplanması için bir komite oluşturmuştur.¹⁰³⁵ Çeşitli Rum adet ve geleneklerinin bir araya getirilmesini sağlayan komite, aynı zamanda bölgede eski çağlardan itibaren yerleşmiş kavimlerin tarihini araştırmayı da görev edinmiştir.¹⁰³⁶ 1875 tarihli nizamnamesinde üye sayısında azalma olduğu takdirde kendini feshedeceğini ve bütün mal varlığını Ellinikon Frontistirion Trapezountas'a devredeceğini de hüküm altına alan¹⁰³⁷ cemiyet, çok yönlü çalışmalarıyla zaman içinde Trabzon'un en önemli kültür cemiyeti haline gelmiştir.

Kitap bağışlarıyla zengin bir kütüphane oluşturan *Ksenofon Cemiyeti*, okuma salonunda da düzenli olarak dönemin önde gelen Yunan gazete ve dergilerini bulundurmıştır. Pontus lehçesiyle ilgili çalışmalar yapmış, yaptığı bu çalışmaları, raporlar halinde *İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti (Syllogos)* ile paylaşmıştır.¹⁰³⁸ Ünlü bir Fransız cemiyeti de *Ksenofon Cemiyeti* ile yazışmalarda bulunmuştur.¹⁰³⁹

Sonraki süreçte Trabzon ve civarındaki Rum okullarının durumunu analiz eden çalışmalar yapan cemiyet, bu çalışmalar esnasında birtakım zorluklarla karşılaşmış, okulların eksikliklerini, öğretmen yetersizliğini ve yerel idarecilerin ilgisizliğini gözlemlemiştir. Ayrıca Frontistirion Okulu'na iki sınıf daha eklenmesini önermiş, bir de Ruhban Okulu kurulması yönünde çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁴⁰ *Anatoli Cemiyeti* gibi ünlü bir Yunan kültür derneği olan *Yunan Dilini Yayma Cemiyeti*'nden (Σύλλογος προς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων /Syllogos pros Diadosin ton Ellinikon Grammaton) maddi desteğin yanı sıra, kitap yardımı da almıştır. Trabzon ve civarından, maddi durumu yetersiz başarılı çocukları, Atina'daki yüksekokullara burslu olarak göndermiştir.¹⁰⁴¹ Çok yönlü çalışmalarıyla 1914 yılına kadar varlık

¹⁰³⁴ **Kanonismos tou en Trapezounti Syllogou ton Filomathon Ksenofontos**, en Konstantinoupolei, 1875, s. 3.

¹⁰³⁵ Ant. Terzopoulos, "*Filekpaideftikos Syllogos Trapezountos o Ksenofon*", **Pontiaki Stoa**, 1972-1974, Ekdosis PamPontiakis Enoseos, Athinaï, s. 287-292.

¹⁰³⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 202.

¹⁰³⁷ **Kanonismos tou en Trapezounti Syllogou ton Filomathon Ksenofontos**, s. 10.

¹⁰³⁸ **EFSK**, Tomos Θ', 1874-1875, en Konstantinoupolei, 1875, s. 231.

¹⁰³⁹ **EFSK**, Tomos Θ', s. 205; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 202-203.

¹⁰⁴⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 203-204.

¹⁰⁴¹ **Faros tis Anatonis**, 24 Dekemvriou 1910, Arith. 176, s. 5.

gösteren *Ksenofon Cemiyeti*, Trabzon'un kültürel yaşantısına damga vuran oluşumlar arasında yerini almıştır.

1908 yılında kurulan *Promithefs Rum Cemiyeti* (Ελληνικός Σύλλογος Προμηθεύς /Ellinikos Syllogos Promithefs) de, Meşrutiyet döneminde Trabzon'un önde gelen Rum kültür derneklerinden biridir. A. N. İeroklis başkanlığında oluşturulmuştur. 20 Eylül 1908 tarihinde Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne kuruluşunu ilan eden bir mektup gönderen cemiyet, bu mektupta amacını, üyelerinin kültürel yönden gelişimini sağlamak için bir okuma salonu kurmak ve konferanslar düzenlemek, sporu yaygınlaştırmak için de bir spor salonu kurmak şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁴² Ayrıca *Anatoli Cemiyeti*'nden uygun bir spor öğretmeni talebinde bulunan *Promithefs Cemiyeti*, maddi gücü ancak 3 aylık masrafını karşılamaya yeteceğinden dolayı, bu öğretmeni yalnızca spor salonunu kurma konusunda kendilerine yardım için talep etmiştir.¹⁰⁴³ Spordan güzel sanatlara, müzikten edebiyata kadar çok çeşitli konularda halka açık konferanslar düzenleyen cemiyet, tek bir alanla sınırlı kalmamış, kültürel açıdan çok yönlü faaliyet göstermeye gayret etmiştir.

Diğer yandan Gümüşhane'nin Torul kazasına bağlı bir Rum madenci köyü olan Kromni'den¹⁰⁴⁴ Trabzon'a göç eden Rumların bir araya gelerek oluşturdukları *Trabzon Kromnililer Cemiyeti* (Η εν Τραπεζούντι Αδελφότης Κρωμναίων /İ en Trapezounti Adelfotis Kromnaion), bir hemşehrilik cemiyeti olduğu kadar, maarifperver yönüyle de ön plana çıkmıştır. Zira *Kromnililer Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κρωμναίων /Filekpaideftiki Adelfotis Kromnaion)¹⁰⁴⁵ olarak da bilinen cemiyetin amacı, Kromni okullarına yardım ederek eğitimin gelişmesine katkıda bulunmak olmuştur. Yapılan bağışlar sayesinde Trabzon'da gayrimenkul de edinen söz konusu cemiyet, Kromni'ye kitap yardımı başta olmak üzere çeşitli yardımlar göndermiştir.¹⁰⁴⁶ 1869 gibi nispeten erken bir dönemde kurulan cemiyet, uzun yıllar faaliyet göstererek varlığını 1922'ye kadar

¹⁰⁴² AA, Fak. IB'(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1908, IB 122.

¹⁰⁴³ Aynı yer.

¹⁰⁴⁴ Κρώμνη/Kromni, günümüzde Krom veya Korom şeklinde anılmakta, Gümüşhane'nin Yağlıdere köyü sınırları içerisinde yer almaktadır.

¹⁰⁴⁵ Cemiyetin adı Mamoni-İstikopoulou'nun eserinde Kromnililer Maarifperver Cemiyeti (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κρωμναίων /Filekpaideftiki Adelfotis Kromnaion) olarak geçmektedir. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 208.

¹⁰⁴⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 271.

sürdürmüştür.¹⁰⁴⁷ Bu yönüyle *Kromnililer Cemiyeti*'nin, Karadeniz Rum cemiyetleri içinde uzun süre varlık gösterip bölge Rumlarındaki sosyal ve siyasal dönüşüme de tanıklık eden cemiyetlerden biri olduğu söylenebilir.

Maçka'nın Galyan köyünde de 1910 yılında kurulan *Anagennisis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος Αναγέννησις /Filekpaideftikos Syndesmos Anagennisis) Galyan'daki Rum eğitiminin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda çeşitli yollardan maddi gelir elde etmeye çalışan cemiyet, tiyatro gösterileri düzenlemiş ve bu gösterilerden elde ettiği gelirleri eğitime destek amacıyla kullanmıştır.¹⁰⁴⁸

Giresun'da ise adını Yunan mitolojisinden alan *Argonautlar Cemiyeti* (Σύλλογος “οι Αργοναύται”/ Syllogos “oi Argonaftai”) kültürel bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Argonautlar, mitolojide adı geçen Argo gemisinin mürettebatıdır. Efsaneye göre söz konusu gemi, Doğu Karadeniz'de Giresun'u da kapsayan bir alana yayılmış olan Kolhis diyarına doğru bir yolculuğa çıkmıştır. Argonautlar'ın macera dolu bu yolculuğu, Antik Yunan'ın büyük destansı öykülerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁴⁹ Giresun bölgesi de, Kolhis ülkesinin mirasını taşıdığı için olsa gerek, 1908 yılında bölge Rumları, Antik Yunan'a gönderme yaparak *Argonautlar Cemiyeti*'ni kurmuşlardır. Cemiyete seçilen bu isim bile, tek başına, cemiyet üyelerinin ulaştığı ulusal bilinç düzeyini ve Helenizm'in bölgedeki etkisini göstermesi açısından yeterlidir. Halk yararına çeşitli konularda konferanslar düzenleyen cemiyetin başkanlığını Doktor Hristos Papadopoulos üstlenmiştir.¹⁰⁵⁰

Ayrıca Giresun Tirebolu'da *Rum Maarifperver Cemiyeti “Odysseia”* (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος “Οδύσσεια” /Ellinikos Filekpaideftikos Syllogos “Odysseia”), 1908 yılının Ekim ayında kurulmuş, başkanlığını Lampros Th. Lamprianidis üstlenmiştir. Cemiyet, bir okuma salonu oluşturarak ve konferanslar

¹⁰⁴⁷ Ath. İ. Parharidis, “*İstorika Simeiomata: İ Kromni*”, *Pontiaka Fylla*, Ar. 21, Noemvrios 1937, s. 371; Evangelidis, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰⁴⁸ **Faros tis Anatolis**, 24 Avgoustou 1911, Arith. 241, s. 4.

¹⁰⁴⁹ Argonautlar efsanesi için bkz. Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, s. 51-54. Konuyla bağlantılı olarak Euripides'in Medea tragedyasına da bakılabilir. Euripides, **Medea**, (Çev. Ari Çokona), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁰⁵⁰ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 185; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 215.

düzenleyerek Tirebolu Rumları arasında eğitimin yaygınlaştırılmasını amaçlamıştır.¹⁰⁵¹

Benzer amaçları taşıyan bir başka eğitim cemiyeti de Bulancak'ta karşımıza çıkmaktadır. *Anagennisis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η Αναγέννησις /Filekpaideftikos Syllogos i Anagennisis)¹⁰⁵² adını taşıyan cemiyet, Anadolu'daki Türk direnişinin de başladığı tarih olan 1919 yılında kurulmuştur. Diğer cemiyetlere göre daha geç bir dönemde faaliyet gösteren *Anagennisis Cemiyeti*, bir okuma salonuna sahip olmuş ve bölge Rumlarının kültürel yönden gelişimi için çalışmıştır.¹⁰⁵³

Trabzon'un bir başka kazası olan Ordu'da *Ordulular Rum Cemiyeti* "*Anagennisis*" (Ελληνικός Σύλλογος Κοτυωριτών η Αναγέννησις /Ellinikos Syllogos Kotyoriton i Anagennisis), 1909 yılında kurulmuştur. Cemiyetin varlığına ve faaliyetleri hakkında bilgiye *Anatoli Cemiyeti*'ne yazdığı mektuplardan ulaşılmıştır. Bu mektuplarda ilk dikkati çeken, cemiyetin ismi ile mühründeki uyumdur. Zira "αναγέννησις/anagennisis" sözcüğü yeniden doğuş anlamına gelirken, mühürde bulunan Anka kuşu tasviri, yine yeniden doğuşu simgelemektedir. Yazışmalardan anlaşılan bir diğer nokta ise cemiyetin maddi kaynaklarının yetersiz olduğudur. Rum halkı yararına bir kütüphane ve okuma salonu oluşturmak isteyen cemiyet, maddi imkânsızlıktan ötürü yeterli kitap elde edememiştir. Bu nedenle *Anatoli Cemiyeti*'nden kitap talebinde bulunmuştur.¹⁰⁵⁴ Bu talebi yerine gelmiş olacak ki, *Anagennisis Cemiyeti*'nin *Anatoli*'ye gönderdiği bir sonraki mektup teşekkür mektubu olmuştur.¹⁰⁵⁵ Cemiyet, 1913 yılına kadar faaliyet göstermiştir.

İlerleyen süreçte Ordu'da *Yeni Hayat Cemiyeti* (Σύλλογος Νέα Ζωή /Syllogos Nea Zoi) ve *Ordulular Kulübü* (Λέσχη Κοτυωριτών /Leshi Kotyoriton) adında iki kültür cemiyeti daha kurulmuştur. 1919-1921 yılları arasında faaliyet gösteren cemiyetler, Ordu Rumlarını edebiyat, spor, tiyatro gibi çeşitli kültürel alanlarda

¹⁰⁵¹ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 229-230; Evangelidis, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰⁵² Αναγέννησις/anagennisis, yeniden doğuş anlamına gelmektedir.

¹⁰⁵³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 216.

¹⁰⁵⁴ **AA**, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 232.

¹⁰⁵⁵ **AA**, Fak. IA' (Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 234.

beslemiştir.¹⁰⁵⁶ Ayrıca bu süreçte Psomiadeios adındaki Rum okulunda, çok yönlü faaliyet alanına sahip bir Rum öğrenci cemiyeti de teşkil edilmiştir.¹⁰⁵⁷

Trabzon'dan sonra önemli bir ticari merkez konumunda olan Canik (Samsun) sancağında ise Rumların sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş bir yapı sergiledikleri dikkati çekmektedir. Bu gelişmişlik, eğitim faaliyetlerine de olumlu yansımıştır. Zira Canik sancağı, Trabzon vilayeti içinde en fazla Rum okulu sayısına sahip sancaktır.¹⁰⁵⁸ Çoğunlukla Samsun merkez ve Bafra kazalarına toplanan Rumların,¹⁰⁵⁹ eğitim alanındaki örgütlenme hareketleri ise 19. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır.

Bu çerçevede, bilinen ilk Rum cemiyeti olarak 1875 yılında Samsun'da kurulan *Terakkiperver Kulübü* (Φιλοπρόδος Λέσχη /Filoproodos Leshi) dikkati çekmektedir.¹⁰⁶⁰ II. Meşrutiyet dönemine kadar Samsun'da başka Rum cemiyetleri de teşkil edilmiştir; ancak bu cemiyetlerin, faaliyetlerini Meşrutiyet'in ilanından sonra da sürdürüp sürdürmedikleri bilinmemektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte ise yine Samsun'da, *Periklis Merkezi Milli Cemiyet* (Κεντρικός Εθνικός Σύλλογος ο Περικλής /Kentrikos Ethnikos Syllogos o Periklis) (1908) kurulmuştur. Söz konusu cemiyet, birçok bölgede olduğu gibi Samsun'da da, Meşrutiyet'le birlikte politize olan Rumları temsil etmiştir. Ancak cemiyet, yalnızca siyasi değil, kültürel nitelikte de faaliyet göstermiştir. Cemiyetin, hem isminde hem de mühründe bir Antik Yunan figürü olan Perikles'i¹⁰⁶¹ kullanması, ulaşılan ulusal bilinç düzeyini göstermesi açısından ayrıca dikkat çekicidir.

Periklis Cemiyeti'nin amaçları, Rumların anayasa ile güvence altına alınmış haklarını ve çıkarlarını korumak; onların fikri ve ahlaki yönden gelişimini sağlamak ve Yunan milli kültürünü, dersler, konferanslar organize ederek, Rum halkına ulaştıracak bir dergi yayınlayarak ve bir kütüphane ile okuma salonu oluşturarak

¹⁰⁵⁶ **Pontiaki Estia**, T. 2, 1950, s. 60.

¹⁰⁵⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 214.

¹⁰⁵⁸ Canik sancağında bulunan Rum okulu sayısı 323 iken, Trabzon sancağında 280 okul bulunmaktadır. Skalieri, **a.g.e.**, s. 263.

¹⁰⁵⁹ 1914 tarihli Osmanlı nüfus verilerine göre, Samsun'da 54.709, Bafra'da 30.838 Rum yaşamıştır. Karpas, **Osmanlı Nüfusu**, s. 388.

¹⁰⁶⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 271.

¹⁰⁶¹ Perikles, Antik Yunanistan'da Atina kent devletinin başkanıdır.

desteklemek şeklinde sıralanabilir.¹⁰⁶² *Anatoli Cemiyeti*'yle de iletişim halinde olan *Periklis Cemiyeti*, faaliyetini Birinci Dünya Savaşı yıllarında da sürdürmüştür. Ayrıca 1916 yılında *Fos (Işık)* adında haftalık bir gazete yayınlamaya başlamıştır.¹⁰⁶³

Canik sancağı dâhilinde, Samsun'dan sonra Rum nüfusunun yoğun olarak toplandığı Bafra'da da, Rumların kültürel örgütlenmelerine rastlanmaktadır. Aynı zamanda bir kadın cemiyeti olan *Pallas Cemiyeti* (Επιμελητήριο Παλλάς /Epimelitirion Pallas), bu oluşumlardan biridir. Kuruluş tarihine ulaşılammakla birlikte, 1909 tarihli *Ksenofanis* dergisinde adının geçmesi, cemiyetin en azından II. Meşrutiyet döneminde faaliyette bulunduğunu gösterir. Anna Aaron'un başkanlığını yaptığı cemiyet, Bafra Rum kadınları arasında fikri ve ahlaki gelişimi amaç edinmiş; bu amaca ulaşmak içinse dersler ve konferanslar organize etmiştir.¹⁰⁶⁴

Aktis Maarifperver Cemiyeti (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ακτίς/ Filekpaideftiki Adelfotis Aktis) de Bafra'da kurulan bir başka Rum eğitim derneğidir.

Diğer yandan Alaçam Rum cemaati de *Maarifperver Cemiyet* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης /Filekpaideftiki Adelfotis) adında bir eğitim derneğine sahip olmuş,¹⁰⁶⁵ ayrıca cemaat heyeti de Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile eğitimle ilgili konularda yazışmalar yapmıştır.¹⁰⁶⁶

1920'ye kadar Canik (Samsun) sancağının kazası olan Ünye'de¹⁰⁶⁷ ise Rumların kültürel örgütlenmeleri II. Meşrutiyet öncesine uzanmaktadır. *Evangelismos Kulübü* (Λέσχη ο Ευαγγελισμός /Leshi o Evangelismos) (1875) ve *Filadelfia Okuma Salonu* (Αναγνωστήριο η Φιλαδελφία /Anagnostirio i Filadelfia) (1890) adını taşıyan dernekler, Ünye Rumlarının kültürel gelişimlerine katkı sunmuşlardır.¹⁰⁶⁸ Bununla birlikte, Meşrutiyet'in 1908 yılındaki ilanıyla ortaya çıkan

¹⁰⁶² AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908, IA 98.

¹⁰⁶³ Georgios Th. Kandilaptis, "O Typos en Ponto", **Pontiaki Stoa**, 1971, Ekdotis Pamponiakis Enoseos, Athinai, s. 287.

¹⁰⁶⁴ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 186.

¹⁰⁶⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 272.

¹⁰⁶⁶ Bu yazışmalar için bkz. AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1912-1913, IA 126; IA 131.

¹⁰⁶⁷ 1920'de Ordu sancağı oluşturulmuş ve Ünye de oraya bağlanmıştır. Tahir Sezen, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 505.

¹⁰⁶⁸ Söz konusu cemiyetler için bkz. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 214-215; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 223.

özgürlük havası, Ünye Rumlarında da sosyal bir dönüşüme neden olmuş, 1909 yılında kurulan *Patris Rum Maarifperver Cemiyeti* (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Πατρής /Ellinikos Filekpaideftikos Syllogos Patris) eğitim alanının yanı sıra, ulusal öncelikleri de ihmal etmemiştir. Amacını, Ünye'deki Rum eğitim kurumlarını maddi ve manevi olarak desteklemek ve Rum halkının eğitimini sağlamak olarak belirleyen cemiyet, bölge Rumlarının ilerlemesi ve ulusal bilinç kazanması için çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁶⁹

Ünye ile Ordu arasında yer alan Fatsa'da Rumlar, 1908 yılında *Omonia Kitap Okuma Kulübü*'nü kurmuşlardır.¹⁰⁷⁰

Gümüşhane'de ise eğitim-kültür bağlamında Rumların örgütlenme hareketleri II. Meşrutiyet'ten çok daha önce başlamıştır. 1888 yılında kurulan *Madenci Cemiyeti* (Σύλλογος Μεταλλεύς /Syllogos Metallefs), mesleki bir oluşum olmasının yanı sıra, bölge okullarına destek sağlamaya yönelmiş; 1892'de kurulan *Sokratis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σωκράτης /Filekpaideftikos Syllogos Sokratis) de aynı amacı taşımıştır.¹⁰⁷¹ Her iki cemiyet de kısa ömürlü olurken, 1908 yılında kurulan *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο Κυριακίδης /Filekpaideftikos Syllogos o Kyriakidis), Gümüşhane Rumlarının en gözde cemiyeti haline gelmiştir. Kültürel bağlamda bölge Rumlarına önemli hizmetlerde bulunan ve bu nedenle çok sevilen öğretmen Giorgios Papadopoulos Kyriakidis'e atfen bu ismi alan cemiyet, mühründe de Kyriakidis'in tasvirini kullanmıştır.¹⁰⁷² Kyriakidis, 1893'teki ölümünden önce, sahip olduğu bütün kitaplarını ve el yazmalarını Gümüşhane'nin ünlü Rum okulu Frontistirion'un kütüphanesine bağışlamıştır.¹⁰⁷³ *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti* de hem aldığı isimle hem de gerçekleştirdiği faaliyetlerle Kyriakidis'in adını ve anısını yaşatmıştır.

Anadolu'da kurulan birçok Rum cemiyetine benzer şekilde, *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti* de Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne mektuplar göndererek

¹⁰⁶⁹ AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 233.

¹⁰⁷⁰ Çokona, a.g.e., s. 183.

¹⁰⁷¹ D. İ. Oikonomidou, "Argyropolis", *Arheion Pontou*, Syngramma Periodikon, T. 3, Typografeion Estia, en Athinai, 1931, s. 174.

¹⁰⁷² Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti'nin mührü için Anatoli Cemiyeti ile yaptığı yazışmalara bakılabilir. AA, Fak. IB'(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1908-1909, IB 175; 1910-1911, IB 178; IB 179; IB 180.

¹⁰⁷³ Oikonomidou, "Argyropolis", s. 174. Kyriakidis hakkında daha detaylı bilgi için bkz. a.g.m., s. 171-175.

kuruluşunu ve amacını bildirmiş; *Anatoli*'den destek talep etmiştir. 1909 ve 1910 senelerine ait mektuplarda *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti*'nin amacı, cemiyet üyelerinin yanı sıra Gümüşhane Rumlarının ahlaki ve fikri gelişimini sağlamak ve yalnızca Gümüşhane merkezde değil, civar Rum köylerinde de eğitimi yaygınlaştırmak olarak ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁴ Bu doğrultuda cemiyet, halk kütüphanesi ile okuma salonunun bakımını üstlenerek bunların devamlılığını sağlamak, halk yararına haftalık dersler düzenlemek, bir müzik kulübü oluşturmak, çalışan Rumlara mesleki bilgi ve beceri kazandırmaya yönelik teknik eğitim vermek gibi hedefler belirlemiştir.¹⁰⁷⁵

Ayrıca her mektubunda *Anatoli Cemiyeti*'nden çeşitli bilimsel yayın talebinde bulunan *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti*, bu talebine geç de olsa karşılık almış ve 1911 yılında kütüphanesi için istediği yayınlara kavuşmuştur.¹⁰⁷⁶

Trabzon'da yayınlanan *Faros tis Anatonis* gazetesi de cemiyetle ilgili haberlere sıklıkla yer vermiştir. Bu haberlerden birine göre cemiyetin, halk yararına dersler düzenlediği ve bu dersleri genellikle Frontistirion'un öğretmenlerinin verdiği göze çarpmakta,¹⁰⁷⁷ bir başka haberde ise cemiyetin, civar köylerden biri olan Hutura adlı Rum köyündeki¹⁰⁷⁸ okula maddi destek sağlamak için düzenlenen tiyatro gösterisi için kostüm tedarik etme işini üstlendiği dikkati çekmektedir.¹⁰⁷⁹ Gazetede yer alan bu haberlerden, *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti*'nin, belirlediği hedefler doğrultusunda çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır.

Cemiyetin başkanlığını Dimitrios Apostolidis, daha sonra İoan. G. Grigoriadis üstlenmiş, genel sekreterliğini ise Anestis Oikonomidis yapmıştır.¹⁰⁸⁰

Mübadelenin ardından Yunanistan'ın Naousa şehrine yerleştirilen bir kısım Gümüşhaneli Rum, 1926 yılında *Naousa Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti*'ni

¹⁰⁷⁴ AA, Fak. IB'(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1908-1909, IB 175; 1910-1911, IB 178; IB 179.

¹⁰⁷⁵ Ksenofanis, T. 6, 1909, s. 41-42.

¹⁰⁷⁶ AA, Fak. IB'(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1910-1911, IB 180.

¹⁰⁷⁷ *Faros tis Anatonis*, 8 Dekemvriou 1910, Arith. 172, s. 3.

¹⁰⁷⁸ Bizans döneminde kurulan köyün günümüzdeki adı Alemdar'dır, Gümüşhane merkeze 6 km uzaklıktadır. Çokona, a.g.e., s. 205.

¹⁰⁷⁹ *Faros tis Anatonis*, 11 Dekemvriou 1910, Arith. 173, s. 3.

¹⁰⁸⁰ *Faros tis Anatonis*, 17 Noemvriou 1910, Arith. 166, s. 3; 23 Dekemvriou 1910, Arith. 177, s. 5.

(Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Ναούσης ο Κυριακίδης /Filekpaideftikos Syllogos Naousis o Kyriakidis) kurarak cemiyeti ve geleneklerini yaşatmaya çalışmıştır.¹⁰⁸¹

Günümüzde Gümüşhane'nin Merkez ilçesi Dumanlı köyü sınırları içerisinde yer alan Santa adlı Rum yerleşiminde de eğitim ve kültüre dönük cemiyet faaliyetleri göze çarpmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak 1908 yılında açılan bir kıraathaneden söz etmek gerekir. *Meleti Okuma Salonu* (Αναγνωστήριο Μελέτη/ Anagnostirio Meleti) adı altında kültürel nitelikleriyle öne çıkan bu mekân, bir kültür derneği şeklinde çalışmalar yapmıştır. Gençleri kötü alışkanlıklardan, özellikle iskambil oyunu gibi zaman öldüren oyunların oynatıldığı kahvehanelerden uzak tutmayı amaç edinen *Meleti Okuma Salonu*, zamanla Santalı entelektüel camia ile öğrencilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Trabzon, İstanbul ve Atina'nın önde gelen gazetelerinin toplandığı ve bünyesinde bir de kütüphane bulunan okuma salonu, birçok ders ve konferansa da ev sahipliği yaparak bölge Rumlarının kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur. *Meleti Okuma Salonu*, 1914 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁸²

Yine Santa'da 1910 yılında kurulan *Thihis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο Θήχης /Filekpaideftikos Syllogos o Thihis) de, Santa'daki Rum eğitimini geliştirmeyi amaç edinmiştir. Bu amaca ulaşmak için, irili ufaklı birkaç mahalleden oluşan Santa'da bir merkez okulu kurmak ve pedagojik öğretimi zorunlu tutmak şeklinde iki düstur benimseyen cemiyet, halk dersleri de organize etmiştir. Cemiyetin yönetim kurulunda F. Heimonidou, T. Mavropoulou, K. Amarantou ve İ. İosifidou yer almıştır.¹⁰⁸³

Lazistan sancağının merkez kazası olan Rize'de de bir kültür cemiyetinin varlığına rastlanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rize'nin Rus ordusu tarafından işgal edilmesinin¹⁰⁸⁴ ardından, 1917 yılında *Hrysanthos Cemiyeti* (Σύλλογος Χρύσανθος /Syllogos Hrysanthos) kurulmuştur. İsmi Trabzon Metropolitisi Hrysanthos'tan alan cemiyet, düzenlediği kültürel ve sanatsal etkinliklerle Rize Rumlarının sosyal yaşantısına renk getirmiştir. Konferanslar organize etmiş, tiyatro oyunları ve dans gösterileri sahnelemiş, konserler

¹⁰⁸¹ Oikonomidou, "Argyropolis", s. 175.

¹⁰⁸² Stathis Athanasiadis, "Stin Santa", *Pontiaki Estia*, T. 41, 1953, s. 2043.

¹⁰⁸³ *Faros tis Anatonis*, 4 Septemvriou 1910, Arith. 155, s. 3; 18 Dekemvriou 1910, Arith. 175, s. 3.

¹⁰⁸⁴ Rize, 8 Mart 1916'da Rus işgaline uğramıştır. Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 8.

düzenlemiştir. Ancak savaş ortamında faaliyetini Ocak 1918'e kadar sürdürebilmiştir.¹⁰⁸⁵

3.3.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

Karadeniz Bölgesi'nin diğer vilayetlerine göre sosyo-ekonomik açıdan daha gelişmiş olan Trabzon vilayetinde Rumlar, bu gelişmişliğin bir yansıması olarak sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya önem vermişler, hem yoksul soydaşları için hem de Rum toplumunun çeşitli yönlerden gelişmesi için hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu faaliyetleri genel olarak çeşitli yardımlaşma cemiyetleri çatısı altında sürdüren Rumların, hayırseverlik bağlamında yöneldikleri üç temel grup olmuştur. Bunlardan ilki yoksullar, ikincisi çocuklar ve yetimler, üçüncüsü kadınlar şeklinde sınıflandırılabilir. Temelde bu gruplara yardımı öngören cemiyetlerin en çok ilgilendiği alan ise eğitim olmuştur. Eğitim faaliyetleri, okullar, yoksul öğrenciler desteklenmiş, kadın eğitimine önem verilmiştir.

Bu cemiyetlerden Trabzon'da kurulan *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis), Karadeniz Bölgesi'nde varlık gösteren en eski Rum cemiyeti olarak bilinmektedir. Kuruluşunun 1830'lara dayandırıldığı cemiyet, 1868'de yeniden oluşturulmuş, faaliyetini 1922'ye kadar sürdürmüştür.¹⁰⁸⁶ Bu uzun faaliyet döneminde birçok yardım kampanyasında adı geçen cemiyetin öncelikli hedef grubu yoksullar ve çocuklar olmuştur. 1920 yılında Trabzon'u kırıp geçiren kolera salgınında daha yoksul durumdaki vatandaşlara yardım elini uzatmıştır. İlginç olan nokta ise cemiyetin söz konusu yardımlarının yalnızca Rumlara değil, Türkler ve Ermeniler gibi farklı etnik kökenden insanlara da yönelmiş olmasıdır.¹⁰⁸⁷ Bu açıdan *Fukaraperver Cemiyeti*'ni, genel olarak diğer Rum hayırsever cemiyetlerinden ayırmak gerekir.

Trabzon'da kurulan bir diğer Rum hayırsever derneği de *Merimna Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης Κυριών Μέρμνα /Adelfotis Kyrion Merimna)'dir. Trabzon ve

¹⁰⁸⁵ Filippos Pappas, "Í Rizous os Koinotis", **Pontiaki Estia**, T. 89-90, 1957, s. 4265; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 216-217.

¹⁰⁸⁶ **Kanonismos tis en Trapezounti Filoptohi Adelfotitos**, Typois Anesti Konstantinidou, 1903, s. 19; Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 206-207.

¹⁰⁸⁷ **Pontiaki Estia**, 1951, s. 786; Hrysanthos, **a.g.e.**, s. 748-749.

civarındaki ilk Rum kadın cemiyeti olan *Merimna*, 1904 yılında kurulmuş, faaliyetini II. Meşrutiyet'in ilanının ardından da devam ettirmiştir. Rum kızlarını eğitmeyi ve onlara meslek edindirmeyi amaç edinen cemiyet, hayırsever dernekler arasında ele alınabileceği gibi eğitim dernekleri arasında da sayılabilir.

Kurulduğu ilk yıldan itibaren biçki ve terzilik ile dikiş ve nakış bölümleri oluşturmuş, bu alanlarda disiplinli bir şekilde öğrenci yetiştirmiştir. Cemiyetin gelirleri, üyelerin düzenli aidatlarının yanı sıra, bağışlar ve miraslar ile yetiştirilen öğrencilerin ürettiği el işlerinin satışından elde edilen gelirlerden oluşmuştur.¹⁰⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaş mağdurlarına yardımlarda da bulunan cemiyet, Yunanistan'ın 1922'de Anadolu topraklarında uğradığı hezimetin ardından faaliyetini sonlandırmıştır. Yunanistan'a göç eden cemiyet üyeleri, 1923 yılında Selanik'te *Merimna Cemiyeti*'ni yeniden örgütlemiştir.¹⁰⁸⁹

1916 yılında kurulan Επιτροπή των Προσφύγων /Epitropi ton Prosfygon, Türkçeye *Göçmenler Heyeti* veya *Göçmenler Komisyonu* olarak çevrilebilir. Trabzon Metropolitisi Hrysanthos'un teşvikiyle oluşturulan söz konusu cemiyetin başkanlığını da yine Hrysanthos üstlenmiştir. Hayırsever bir cemiyet olan *Göçmenler Heyeti*'nin, isminden hareketle Rum göçmenlerin ihtiyaçları ile ilgilendiği tahmin edilmektedir. Ayrıca savaş yıllarında bölgedeki Rum yetimhanesinin bakımını üstlenmiştir.¹⁰⁹⁰

Yine Trabzon'da kurulan (*Trabzon*) *Kromni Terakkiperver Cemiyeti* (Ο εν Τραπεζούντι Φιλοπρόοδος Σύλλογος Κρώμνα /O en Trapezounti Filoproodos Syllogos Kromna) ise bir önceki bölümde sözü edilen *Kromnililer (Maarifperver) Cemiyeti* gibi, Gümüşhane'nin Kromni köyündeki Rumlara yardım etmeyi amaç edinmiştir. Eğitim yönüyle öne çıkan *Kromnililer (Maarifperver) Cemiyeti*'nden farklı olarak bu cemiyet, Kromni'deki yoksul ailelere yardımı öncelemiştir. Zira bir Rum madenci köyü olan Kromni, 19. yüzyılda zengin ve gözde bir yerleşim yeri iken, köy nüfusunun Anadolu'nun diğer bölgelerindeki madenlere çalışmak için göç etmesi üzerine, 20. yüzyılda hayvancılıkla geçimlerini sağlayan az bir nüfusa düşmüş

¹⁰⁸⁸ Lena Savvidou, Ahilleas Leras, Evangelos Samaras, "Adelfotita Kyrion Trapezountas: I Merimna (1904-1922)", **4o Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous**, Nea Ionia, 2010, s. 97-126.

¹⁰⁸⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 209.

¹⁰⁹⁰ Hrysanthos, **a.g.e.**, s. 748, 764-765.

ve yoksullaşmıştır.¹⁰⁹¹ Bu süreçte Trabzon başta olmak üzere çeşitli şehirlerde yaşayan Kromnili Rumlar, memleketlerini ve burada kalan az sayıda Rum'u desteklemek amacıyla çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında, Kromnili Rumların sıkı bir hemşehrilik bilincine sahip oldukları söylenebilir. *Kromni Terakkiperver Cemiyeti* de, bu hemşehrilik bilinci içinde, Kromni yararına faaliyet gösteren bir cemiyettir. Kuruluş tarihine ulaşamayan cemiyetin II. Meşrutiyet döneminde varlık gösterdiği, *Faros tis Anatolis* adlı Trabzon gazetesinde yer alan bir haberden anlaşılmaktadır. 11 Haziran 1911 tarihli söz konusu habere göre, *Kromni Terakkiperver Cemiyeti*, Kromni'deki yoksul ailelere 300 kg üzerinde buğday dağıtmıştır.¹⁰⁹² Sosyal yardımlaşma ve dayanışma açısından iyi bir örnek teşkil eden cemiyetin, faaliyetini ne kadar sürdürdüğü ise bilinmemektedir.

Türkçeye *Himaye Cemiyeti* olarak çevrilebilecek *Αδελφότης Προστασία/ Adelfotis Prostasia*¹⁰⁹³ ise Sürmene'de, günümüzde Üstüncü olarak adlandırılan köyde kurulmuştur.¹⁰⁹⁴ Bir kız okulu inşa etme amacına yönelik oluşumun, eğitim alanında hayırsever faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Samsun Rumları da, eğitim alanında olduğu kadar hayırseverlik alanında da cemiyetleşme eğilimi göstermişlerdir. Sosyal yardımlaşma bağlamında bölge Rumlarının bilinen ilk cemiyetleri, II. Meşrutiyet öncesinde (1899) kurulan *Fukaraperver Ortodoksluk Cemiyeti* (*Φιλόπρωχος Αδελφότης Ορθοδοξία /Filoptohos Adelfotis Orthodoxia*)'dir. Faaliyetini ne kadar sürdürdüğü bilgisine ulaşılmasa da, bu cemiyeti hemen hemen aynı dönemde kurulan benzer nitelikteki bir başka Rum cemiyeti takip etmiştir. *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (*Φιλόπρωχος Αδελφότης των Κυριών /Filoptohos Adelfotis ton Kyrion*) adındaki bu oluşum, 1903 yılında kurulmuş ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar faaliyet göstermiştir.¹⁰⁹⁵ Hayırseverlik niteliğinin yanı sıra bir kadın cemiyeti olarak da öne çıkan oluşumun, faaliyette bulunduğu dönemde, şehrin yoksul Rumlarına yardım eli uzatan yegâne Rum cemiyeti olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁰⁹¹ Çokona, a.g.e., s. 212.

¹⁰⁹² *Faros tis Anatolis*, 11 İouniou 1911, Arith. 220, s. 3.

¹⁰⁹³ Προστασία/Prostasia sözcüğü, Türkçede koruma, esirgeme, himaye anlamlarına gelmektedir.

¹⁰⁹⁴ *Ksenofanis*, T. 6, 1909, s. 321.

¹⁰⁹⁵ *Anagennisis*, 8 Fevrouariou 1920, Arith. 6, s. 1.

Diğer yandan bir cemiyet faaliyeti olmasa da, Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaklaşık olarak 20 bin yetim barındıran Samsun Rum yetimhanesinde, şehrin saygın Rum kadın ve genç kızlarının öğretmenlik ya da hemşirelik gibi hizmetlerde bulunması, hayırseverlik kapsamında ele alınması gereken faaliyetler arasında sayılabilir.¹⁰⁹⁶

Gümüşhane sancağında ise özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan hayırseverlik cemiyetleri dikkati çekmektedir. Bu cemiyetlerin II. Meşrutiyet döneminde faaliyetlerini sürdürüp sürdürmedikleri bilgisine ulaşılamamıştır. Ancak maden yataklarıyla ünlü olan Gümüşhane’de, 19. yüzyılın ortalarından itibaren maden ocaklarının kapatılmasıyla Anadolu’nun çeşitli bölgelerine göç eden Rumların, hem memleketlerinin imarı hem de yoksullaşmaya başlayan Rum cemaatinin desteklenmesi için çeşitli cemiyetler teşkil ettikleri göze çarpmaktadır. Söz konusu dış Rumlar kadar, bölgede yaşamlarını sürdüren Rumlar da, özellikle yoksullara yardımı önceleyen nitelikte cemiyetler kurarak sosyal dayanışma bağlamında adımlar atmışlardır. 1865 yılında Trabzon’da ve 1870 yılında İstanbul’da aynı isimle kurulan *Gümüşhaneliler Cemiyeti* (Αδελφότης Αργυροπολιτών /Adelfotis Argyropoliton) ile 1875 yılında Gümüşhane’de kurulan *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis), bu oluşumlara örnek olarak gösterilebilir.¹⁰⁹⁷

Diğer yandan Gümüşhane’ye bağlı bazı Rum köylerinde de hayırsever cemiyetler kurulmuştur. Örneğin, eğitim-kültür bağlamında da adından söz ettiren Rum yerleşimi Santa’da, II. Meşrutiyet öncesinde kurulan bir hayırseverlik cemiyetine rastlanmakla birlikte, sonraki süreçte faaliyetine devam edip etmediğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης / Filoptohos Adelfotis) adındaki bu oluşumu diğer insani yardım cemiyetlerinden ayıran özellik, Santa’yı Bayburt ve Trabzon’a bağlayacak bir araba yolu inşası gibi farklı bir amaca yönelmiş olmasıdır. Ancak ekonomik imkânsızlıklardan ötürü bu

¹⁰⁹⁶ **Hronika tou Pontou**, Tevhos 23-24, İoulios kai Avgoustos 1946, s. 573; **Anagennisis**, 8 Fevrouariou 1920, Arith. 6, s. 1.

¹⁰⁹⁷ Oikonomidou, “Argyropolis”, s. 174-175.

amaç gerçekleştirilememiştir. Bunun üzerine cemiyet, insani yardım niteliğindeki faaliyetlerine 15 sene devam etmiştir.¹⁰⁹⁸

Benzer şekilde yine bir Rum yerleşimi olan Stavrin¹⁰⁹⁹ köyünde de, *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης /Filoptohos Adelfotis) adında bir hayırsever cemiyetin varlığından söz edilebilir.

Günümüzde Gümüşhane'nin Olucak köyü sınırları içinde kalan İmera'da¹¹⁰⁰ *İmeralılar Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης Ιμεραίων /Filoptohos Adelfotis İmeraion) 1907 yılında kurulmuştur. Meşrutiyet'in ilanının ardından da faaliyetine devam eden cemiyet, adından anlaşılacağı üzere, yoksulların bakımını üstlenmiş, yoksul öğrencileri desteklemiş ve ayrıca bir spor salonu kurmuştur.¹¹⁰¹ Mübadeleden sonra aynı isimle Selanik'te yeniden oluşturulmuştur.¹¹⁰²

Cemiyet faaliyetlerinin yanı sıra, İmeralı zengin Rumların da bölgenin geliştirilmesine yönelik hayırseverlik kapsamına giren faaliyetlerde bulduklarını belirtmek gerekir. Giorgios Korsavvidis, Giorgios Efthivoulis, İoannis Fostiropoulos, Andreas Simonof gibi hayırsever Rumlar, özellikle İmera Rum cemaatine ait okulların desteklenmesi için bağış yapmışlardır.¹¹⁰³

Son olarak Lazistan sancağında, birçok Rum yerleşiminde kurulan türde, yoksullara yönelik bir hayırsever cemiyet teşkil edildiği dikkati çekmektedir. Rize Rumlarının oluşturduğu bu *Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης / Filoptohos Adelfotis) hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır.

3.3.3. Sanat ve Spor Cemiyetleri

Trabzon vilayetinde sanat ve spora yönelik Rum örgütlenmeleri, buradaki kültürel hareketliliğin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan *Rum Milli Birliği* (Ελληνική Εθνική Ένωσις /Elliniki Ethniki Enosis), Trabzon'da 1916 yılında

¹⁰⁹⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 225-226.

¹⁰⁹⁹ Köyün şimdiki adı Uğurtaş'dır. Önceleri Torul'a bağlı olan Stavrin, 1908 yılında Kromni ve Santa gibi Gümüşhane'ye bağlanmıştır. **BOA**, DH.TMIK.S., 73/30, H. 29 Rebiülevvel 1326 (M. 30 Nisan 1908).

¹¹⁰⁰ Ιμερα/İmera.

¹¹⁰¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 273.

¹¹⁰² A. Fostiropoulos, "*İ İmera*", **Pontiaki Estia**, T. 5, 1950, s. 286.

¹¹⁰³ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 186.

Rus işgalinin¹¹⁰⁴ ardından kurulmuştur. Aslında isminden dolayı, siyasi nitelikte faaliyet gösterdiği tahmin edilen cemiyet, sporla da ilgilenmiştir. Cemiyet üyelerinden Alkiviadis Sidiropoulos, bir spor salonu oluşturmak için uygun mekân bulma konusunda yoğun çaba harcamıştır. Bu çabaların sonucunda yeni bir spor cemiyetinin temeli atılmış ve 1917 yılının Aralık ayına kadar faaliyet gösteren *Akritas Jimnastik Cemiyeti* (Γυμναστικός Σύλλογος Ακρίτας /Gymnastikos Syllogos Akritas) kurulmuştur.¹¹⁰⁵ İlk başkanlığını Th. P. Theofylaktos'un yaptığı cemiyet, spor faaliyetlerinin yanı sıra güzel sanatlarla da ilgilenmiştir.¹¹⁰⁶

Diğer yandan *Filarmoni* (Φιλαρμονική /Filarmoniki) adında bir müzik cemiyetinin 1909 yılında Frontistirio'nun merasim salonunda kuruluş yıldönümünü kutladığı bilgisine ulaşılmıştır. Hatta merasimin ardından Soğuksu beldesine bir gezi düzenlenmiştir.¹¹⁰⁷ Ancak cemiyetin tam olarak ne zaman kurulduğu ve faaliyetini ne kadar süre devam ettirdiğine ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, Trabzon'da *Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονική Εταιρεία /Filarmoniki Eteria) adında bir müzik derneğine daha rastlanmıştır. Söz konusu cemiyetin 1918 yılında faaliyet gösterdiği¹¹⁰⁸ bilinmekle beraber, bu iki cemiyetin aynı cemiyet olup olmadığı hakkında isim benzerliği dışında bir tahmin yürütülememektedir.

Samsun'da ise *Karadeniz Müzik Cemiyeti Anagennisis* (Πανευξείνιος Μουσικός Σύλλογος Αναγέννησις /Panefkseiniios Mousikos Syllogos Anagennisis),¹¹⁰⁹ müzikle ilgili olduğu kadar sporla da ilgilenmiştir. Başkanlığını Th. İ. Arzoglou ve başkan yardımcılığını F. Koulianidis'in yaptığı cemiyet, bir filarmoni orkestrası oluşturarak konserler düzenlemiş ve spor alanında da müsabakalar organize etmiştir.¹¹¹⁰ 1910 yılındaki Paskalya kutlamaları sırasında Trabzon'a gezi düzenleyerek Trabzon'daki diğer cemiyetlerle tanışma ve fikir alışverişinde bulunma

¹¹⁰⁴ Trabzon, 18 Nisan 1916'da Rus işgaline uğramıştır. Süleyman Tekir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/32, Bahar 2016, s. 54.

¹¹⁰⁵ A. K. Sidiropoulos, "O Gymnastikos Syllogos Akritas tis Trapezountos", **Arheion Pontou**, T. 29, 1968-69, s. 369-373.

¹¹⁰⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 211.

¹¹⁰⁷ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 239.

¹¹⁰⁸ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 55. Adı geçen cemiyetin 1918'de faaliyet gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır. Mamoni-İstikopoulou, **a.g.e.**, s. 270.

¹¹⁰⁹ Efkseniios konuksever, misafirperver anlamına gelmekle birlikte, genellikle Karadeniz'i nitelemek için kullanılmaktadır. Zira Efkseniios Pontos ifadesi Karadeniz demektir. Burada panefkseiniios (pan: bütün, efkseniios: konuksever Karadeniz) sözcüğünün karşılığı olarak Karadeniz tercih edilmiştir.

¹¹¹⁰ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 287.

olanağı yakalamıştır. Özellikle Trabzon'daki *Promithefs Cemiyeti*, söz konusu Samsun cemiyetini heyecanla karşılamıştır.¹¹¹¹

Ayrıca 22 kişiden oluşan bir orkestraya sahip olan *Orfefs Müzik Cemiyeti* (Μουσικός Σύλλογος Ορφεύς /Mousikos Syllogos Orfefs) de Samsun'da kurulan bir diğer Rum sanat derneğidir. Söz konusu cemiyet de *Anagennisis Cemiyeti* gibi yalnızca müzikle değil, spor ve tiyatro ile de ilgilenmiştir. Bünyesinde orkestrası olan bir müzik bölümü, bir futbol takımı ve bir tiyatro kulübü olan *Orfefs Müzik Cemiyeti*'nin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, Birinci Dünya Savaşı yıllarında faaliyeti sekteye uğramıştır. 1921 yılında ise üyeleri, bölge Rum gençlerini Türklere karşı kışkırtmak ve örgütlemek suçlarından yargılanmışlardır.¹¹¹²

Bu çok yönlü sanat cemiyetlerinin yanı sıra, yalnızca sportif faaliyetlerle ilgilenen *Atlas Spor Cemiyeti* (Αθλητικός Σύλλογος Άτλας /Athlitikos Syllogos Atlas) de Samsun'da varlık göstermiştir.

Gümüşhane'de ise 1908 yılında, öğretmen Hristos Papadopoulos'un girişimiyle *Filarmoni Kulübü* (Φιλαρμονικός Όμιλος /Filarmonikos Omilos) adında bir müzik cemiyeti kurulmuştur. Kulübün kuruluşu, Gümüşhane Rumlarının gözde eğitim derneği *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti*'nin amaçları arasında yer aldığı için, kulüp, bu cemiyetin teşvikiyle oluşturulmuş ve cemiyetle organik bir bağa sahip olmuştur.¹¹¹³ *Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti*'nin düzenlediği organizasyonlarda da yer alan *Filarmoni*,¹¹¹⁴ Balkan Savaşlarından sonra faaliyetini sonlandırmıştır.¹¹¹⁵

3.3.4. Diğer Cemiyetler

Trabzon vilayetinde faaliyet gösteren diğer Rum örgütlenmeleri arasında siyasi veya tasnif edilemeyen cemiyetler bulunmaktadır. Bunlar arasında Trabzon sancağında, Kypseli (Κυπέλη), Pothos (Πόθος), Ermonassa (Ερμώνασσα), Sapfo

¹¹¹¹ *Pontos*, Etos A', Ar. 3, 1910, s. 292-293; Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 213.

¹¹¹² Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 271-272.

¹¹¹³ *Ksenofanis*, T. 6, 1909, s. 41-42.

¹¹¹⁴ *Faros tis Anatonis*, 17 Noemvriou 1910, Arith. 166, s. 3.

¹¹¹⁵ Oikonomidou, "Argyropolis", s. 175.

(Σαπφώ), Drasis (Δράσις), Íraklis (Ηρακλής) adında, faaliyet bilgilerine ulaşılamayan, dolayısıyla tasnif edilemeyen cemiyetler mevcuttur.¹¹¹⁶

Ayrıca Giresun'da kurulan *Rum Halk Birliği* (Ελληνικός Λαϊκός Σύνδεσμος/ Ellinikos Laikos Syndesmos)¹¹¹⁷ hakkında detaylı bilgiye ulaşılammıştır.

Kilise hukuku bakımından Amasya Metropolitliğine bağlı olan Samsun Rum cemaati¹¹¹⁸ içinde, hemşehriliğin ön planda tutulduğu cemiyetler de varlık göstermiştir. Buradaki Rum cemaati ağırlıklı olarak Kapadokya bölgesinin yanı sıra, Karadeniz bölgesinin diğer şehirlerinden ve Midilli, Sakız gibi Yunan adalarından göç eden Rumlardan oluşmuştur.¹¹¹⁹ Sinop ve Ünye'den Samsun'a göç etmiş Rumlardan oluşturduğu *Sinoplular Cemiyeti* (Σύλλογος των Σινωπέων /Syllogos ton Sinopeon) ile *Ünyeliler Cemiyeti* (Σύλλογος των Οινοέων /Syllogos ton Oinoeon) söz konusu hemşehrilik cemiyetlerine örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca Alaçam'da varlığına rastlanan *Evangelismos Cemiyeti*'nin (Αδελφότης ο Ευαγγελισμός /Adelfotis o Evangelismos)¹¹²⁰ faaliyet alanı hakkında bilgiye ulaşılammıştır.

Torul'un güneybatısında yer alan Korkota adındaki Rum köyünde ise bir cemiyet kurulup kurulmadığına dair bilgi yoktur. Ancak bu köy sakinlerinin, büyük olasılıkla ticaret amacıyla göç ettikleri Kırım'ın Yalta ve Aluşta kentlerinde *Korkotalılar Cemiyeti* (Αδελφότης Κορκοταίων /Adelfotis Korkotaion) adında, Korkota'ya yönelik eğitim ve dini alanda gelişimi amaçlayan bir dernek teşkil ettikleri bilgisi mevcuttur.¹¹²¹ Bu dernek, Korkota Rumları arasındaki dayanışmanın bir örneğini teşkil etmektedir.

Ayrıca 1919 yılında İstanbul'da kurulan *Merkezi Pontus Komitesi* (Κεντρική Επιτροπή των Ποντίων /Kentriki Epitropi ton Pontion) ile 1920 yılında kurulan ve bu cemiyetle organik bir bağa sahip olan *İstanbul Pontuslu Rumlar Komitesi*

¹¹¹⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 271.

¹¹¹⁷ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹¹⁸ **Kanonismos tis Ellinikis Orthodoxou Koinotitos Amisou**, Typ. Hristidou (en Konstantinoupolei), en Amiso, 1909, s. 3.

¹¹¹⁹ İ. Saltsis, "*Amisos*", **Pontiaki Estia**, T. 2, 1950, s. 25-26.

¹¹²⁰ Evangelidis, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹²¹ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 186. Anatoli Cemiyeti'nin ilk başkanı Margaritis Evangelidis de yukarıda sözü edilen Korkotalılar Cemiyeti ismini eserinde zikretmiş, ancak hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiştir, dolayısıyla yukarıda sözü edilen cemiyetle aynı cemiyet olup olmadığı hakkında isim benzerliği dışında bir tahmin yürütülememektedir. Evangelidis, **a.g.e.**, s. 53.

(Επιτροπεία Ποντίων Ελλήνων εν Κωνσταντινουπόλει /Επιτροπεία Pontion Ellinon en Konstantinoupoli), bir yandan İstanbul'daki Pontuslu Rumlar için yardımlaşma niteliğiyle ön plana çıkarken, diğer yandan Doğu Karadeniz (Pontus) bölgesindeki yoksul Rumlar için yardım faaliyetleri organize etmiş ve eğitimle ilgili faaliyetlerde de bulunmuştur.¹¹²² Mütareke döneminde kurulan bu cemiyetler, aslında politik amaçlara hizmet etmişler ve bağımsız bir Pontus devleti fikrini desteklemişlerdir.

¹¹²² Kyriaki Mamoni- Lida İstikopoulou, **Syllogoi Konstantinoupoleos (1861-1922)**, Syllogos Pros Diadosin Ofelimon Vivlion, Athinai, 2009, s. 380, 390.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA ANADOLU VE DİĞER BÖLGELERDE RUM ÖRGÜTLENMELERİ (1908-1922)

Tezin bu bölümünde Anadolu'nun iç kesimleri ile diğer bölgelerindeki Rum örgütlenmeleri incelenmiştir. Ankara ve Konya vilayetleri Orta Anadolu kapsamında ele alınmasına rağmen, Konya vilayeti, idari yapılanmasından dolayı Akdeniz bölgesinin büyük bir kısmını da içine almaktadır. Diğer bölgeler kapsamında ise coğrafi açıdan kuzeybatı Anadolu'ya dâhil edebileceğimiz İzmit müstakil sancağı, Akdeniz bölgesindeki Adana vilayeti ve son olarak Doğu Anadolu'daki Erzurum vilayeti incelenmiştir.

Orta Anadolu'daki Rumların örgütlenme hareketleri, Batı Anadolu ve Karadeniz bölgesindekilere göre biraz daha cılız kalmıştır. Bu durum bölgenin coğrafi koşulları kadar, iklim, nüfus, ulaşım, ekonomi, eğitim gibi faktörlerle de ilişkilidir. Ayrıca bölgeye dair yazılı kaynakların ve basın-yayın faaliyetlerinin de azlığını hesaba katmak gerekmektedir. Bütün bu etkenlere rağmen, bölge Rumlarının başta eğitim olmak üzere çeşitli alanlardaki cemiyetleşme faaliyetleri 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır.

Öte yandan bölge Rumlarının bir kısmı, 19. yüzyıldan itibaren daha iyi yaşam ve çalışma koşulları için Anadolu'nun büyük ticari merkezlerine göç ederken, kendi memleketlerine dönük yatırım yapmayı ve yardımlarda bulunmayı da ihmal etmemişlerdir. Bölge ekonomisinin güçlenmesinde ve cemaat eğitiminin gelişmesinde, büyük şehirlere yerleşen bu Rum göçmenlerin kurdukları cemiyetlerin de etkisi olmuştur.

Bununla birlikte II. Meşrutiyet'in ilanı, Orta Anadolu Rumlarını kıyı bölgelerindeki Rumlar kadar heyecanlandırmamıştır. Anadolu'nun iç kesimlerindeki Rumların çoğu siyasi ve sosyal hayattaki bu değişimi anlayamamış, dolayısıyla Meşrutiyet'in ilanına daha kayıtsız kalmışlardır.¹¹²³ Bu durum ister istemez Orta Anadolu Rumlarının cemiyetleşme hareketine de yansımıştır. Başka bir deyişle, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Orta Anadolu Rumları arasında cemiyet faaliyetlerinde kayda değer bir artış görülmemiştir.

¹¹²³ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 458.

Diğer bölgelerde ise Rum nüfusu ile doğru orantılı olarak daha az sayıda Rum cemiyetinin varlığına rastlanmıştır. Bu nedenle İzmit, Adana ve Erzurum başlıkları altında verilen Rum cemiyetleri, herhangi bir tematik tasnife gerek duyulmadan sıralanmıştır.

4.1. Ankara Vilayeti

Ankara vilayeti, Osmanlı idari taksimatına göre Ankara, Kırşehir, Kayseri, Yozgat ve Çorum sancaklarından oluşmuştur. Vilayetteki Rum Ortodoks nüfusun bağlı olduğu metropolitlikler ise Ankara, Kayseri ve uzak da olsa Haldia (Gümüşhane) Metropolitlikleridir.¹¹²⁴

1914 yılına ait Osmanlı nüfus istatistiğine göre, Ankara vilayetinin toplam nüfusu 953.817'dir. Bu sayıya, o yıllarda bağımsız sancak olan Kayseri de dâhil edildiğinde 1.216.891 kişiden oluşan bir nüfus karşımıza çıkmaktadır. Bu nüfus içinde, Ermenilerin hemen hemen yarısı kadar nüfusa sahip olan Rumlar, Ankara vilayeti dâhilinde 20.226 kişi, Kayseri'de 26.590 kişiden oluşmuştur.¹¹²⁵ Buradan, yalnızca Kayseri sancağında yerleşmiş bulunan Rumların, Ankara, Kırşehir, Yozgat ve Çorum sancaklarının toplam Rum nüfusundan daha fazla sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Kayseri'nin Rum Ortodokslar açısından önemli bir dini merkez olmasıyla da açıklanabilir. Rumlar Kayseri'nin yanı sıra, ağırlıklı olarak Yozgat'ın Akdağmadeni kazasında, Ankara merkez kazada ve Kırşehir'e bağlı Keskin kazasında toplanmışlardır.¹¹²⁶

¹¹²⁴ Ankara, Kayseri ve Haldia (Gümüşhane) Metropolitlikleri ile ilgili bilgi için bkz. Kiminas, **a.g.e.**, s. 97-99, 100-102, 105-106. Haldia Metropolitliğinin ilginç bir özelliği de, sınırları dışında, özellikle Anadolu'nun iç kesimlerinde yer alan bazı yerleşimlerin, kilise hukuku bakımından kendisine bağlı olmasıdır. Bu yerleşimler arasında Ankara vilayetine bağlı olan Keskin Maden (Kırşehir sancağı) ve Akdağmadeni (Yozgat sancağı), Sivas vilayetine bağlı olan Sim Madeni veya diğer adıyla Gümüşhacıköy (Amasya sancağı), Konya vilayetine bağlı olan Bereketli Maden veya diğer adıyla Çamardı ve Bolkar Madeni veya diğer adıyla Madenköy (Niğde sancağı) gibi zengin maden yataklarının bulunduğu yerleşimler göze çarpmaktadır. Söz konusu yerleşimlerdeki Rum nüfusun bir kısmı Gümüşhaneli Rum madencilerden oluştuğundan olsa gerek ki, bu yerleşimler kilise hukuku bakımından Haldia (Gümüşhane) Metropolitliğine bağlanmıştır. Haldia Metropolitliği sınırlarına giren yerleşim yerleri ile ilgili olarak ayrıca bkz. <http://users.sch.gr/markmarkou/katalog/ecp/chaldia.htm>. Erişim Tarihi: 12.11.2016.

¹¹²⁵ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 362-363, 392-393. Kayseri sancağı dâhil Ankara vilayetindeki Ermenilerin nüfusu 1914 yılı itibariyle 93.166 kişidir. Bkz. aynı yer.

¹¹²⁶ Söz konusu yerleşimlerin nüfus bilgileri için bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 362.

Cemiyetleşme hareketleri açısından ise bölge Rumlarının çoğunlukla Ankara ve Kayseri sancaklarında faaliyet gösterdikleri dikkati çekmektedir. Diğer yandan, başta Kayseri olmak üzere, Ankara vilayetinin çeşitli bölgelerinden İstanbul'a veya Osmanlı Devleti'nin diğer büyük merkezlerine göç eden Rumların oluşturduğu cemiyetlerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Nitekim bu cemiyetler, başka şehirlerde kurulmuş olsalar da, faaliyet alanı olarak Ankara vilayeti seçmişlerdir.

4.1.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Ankara Rumları, eğitim alanındaki örgütlenme faaliyetlerine 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamışlardır. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, cemiyet kültürüyle zaten tanışmış olan Ankara Rum cemaati, *Ankara Rum Cemiyeti* “*Anorthosis*” (Ελληνικός Σύλλογος Άγκυρας η “Ανόρθωσις” /Ellinikos Syllogos Angyras i “Anorthosis”)¹¹²⁷ adında bir eğitim cemiyeti teşkil etmiştir. Kasım 1908’de¹¹²⁸ kurulan cemiyetin amacı, Türkçe konuşan Rumlar¹¹²⁹ arasında Yunan dilini yaymak ve Rumların kültürel bağlamda gelişimini sağlamak olarak belirlenmiştir.¹¹³⁰ Rum eğitimine oldukça önem veren cemiyet, bu konuda Atina’daki *Anatoli Cemiyeti* ile de irtibat sağlamıştır. *Anatoli*’ye gönderdiği 1910 tarihli bir mektupta, bölge Rum okulundan mezun olanlar arasında bir bilgi yarışması düzenleyerek bu yarışma sonucunda başarılı olanları, *Anatoli Cemiyeti*’nin Sisam Adası’nda bulunan Ruhban Okulu’na bursiyer olarak göndereceğinden bahseden *Anorthosis Cemiyeti*, *Anatoli*’den konuyla ilgili destek istemiştir.¹¹³¹ Bölge Rumlarının yalnızca eğitimiyle değil, aynı zamanda kültürel gelişimiyle de ilgilenen

¹¹²⁷ Ανόρθωσις/Anorthosis sözcüğü, canlanma, canlandırma, düzelme anlamlarına gelmektedir.

¹¹²⁸ Anatoli Cemiyeti’nin süreli yayını Ksenofanis’te, Anorthosis Cemiyeti’nin Kasım 1908’de kurulduğu aktarılmakta (yazı 20 Mart 1909’da kaleme alınmıştır), hatta Anorthosis Cemiyeti’nden Anatoli Cemiyeti’ne gönderilen bir mektupta yer alan mühürden silik de olsa 1908 tarihi seçilebilmektedir. **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 181-182. **AA**, Fak. A’(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 331. Ancak Mamoni-İstikopoulou’nun eserinde söz konusu cemiyetin kuruluş tarihi 1909 olarak verilmiştir. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 50.

¹¹²⁹ Doğu Karadeniz (Pontus) kökenliler dışında Ankara Rumlarının konuşma dilleri Türkçe idi. Taylan Esin, “*Yunanca Kaynaklara Göre 1916 Ankara Yangını*”, **Toplumsal Tarih**, S. 227, Kasım 2012, s. 26.

¹¹³⁰ **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 181.

¹¹³¹ **AA**, Fak. A’(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 331.

cemiyet, halk için tiyatro gösterileri de düzenlemiştir.¹¹³² Faaliyetine Türk-Yunan Savaşı'nın sona erdiği 1922 yılına kadar devam etmiştir.

Türk Milli Mücadelesi'nin yönetildiği yer olan Ankara'da, Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren irili ufaklı çeteler oluşturan Rumlar,¹¹³³ mütarekenin ardından Batı Anadolu'da başlayan Yunan işgaliyle umutlanmışlar, hatta Yunan işgal kuvvetlerinin 1921 yazında Polatlı'ya kadar ilerlemesi, büyük olasılıkla bölge Rumlarına da cesaret vermiştir.¹¹³⁴ Bu tarihten itibaren Ankara Rumlarının sürgün edilmesi gündeme gelirken, siyasi eğilim gösteren kişiler için tutuklamalar başlatılmıştır. İşte bu tutuklamalar arasında *Anorthosis Cemiyeti*'nin yönetim kurulu üyeleri de yer almıştır. Cemiyetin Yunan işgali döneminde siyasileşmiş olduğunun bir başka göstergesi de, kendi kütüphanesi ve arşivini Türklerin eline geçmesin diye yakmış olduğu yönündeki bilgidir.¹¹³⁵

Ankara'da eğitim alanında faaliyet gösteren başka bir Rum cemiyetine rastlanmasa da, bölge Rumları için aktif bir şekilde çalışan Rum cemaat okulları heyetini de göz ardı etmemek gerekir. 1908 yılında *Anatoli Cemiyeti*'nden öğretmen talebinde bulunan heyet,¹¹³⁶ 1909 yılında yine aynı cemiyete gönderdiği bir başka mektupta başarılı bir Rum öğrenci için destek istemiştir.¹¹³⁷

Öte yandan Ankara vilayetinin diğer sancaklarında da eğitsel veya kültürel nitelikli birtakım örgütlenmelerin varlığı dikkati çekmektedir. Aslında vilayet bazında bakıldığında, genel olarak Batı Anadolu veya Karadeniz vilayetlerine göre Ankara'da daha az sayıda cemiyetin varlığına rastlanmıştır. Bu durum, bölge Rumlarının nüfusu, sosyo-ekonomik düzeyi ve cemaat ilişkilerinden kaynaklanabileceği gibi, cemiyetlerin, faaliyetlerini kitlelere ulaştırabilecek imkânlardan yoksun olması veya bu imkânların sınırlı olması ile de bağlantılı olabilir.

¹¹³² **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 181-182.

¹¹³³ Rum çetelerinin Ankara ve çevresinde Müslüman halka ve hükümete karşı giriştiği eylemlerle ilgili olarak hazırlanan rapor için bkz. **BOA**, DH.EUM.6.Şb., 28/48, H. 19 Rebiülevvel 1336 (M. 3 Ocak 1918).

¹¹³⁴ Esin, "*Yunanca Kaynaklara Göre 1916 Ankara Yangını*", s. 26.

¹¹³⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 50-51.

¹¹³⁶ **AA**, Fak. A'(İkoniou-Angyras), 1907-1908, A 314.

¹¹³⁷ **AA**, Fak. A'(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 325.

Söz konusu cemiyetlerden biri Kırşehir sancağının Keskin kazasında Meşrutiyet'in ilanının ardından kurulmuştur. Denek Maden¹¹³⁸ ya da Keskin Maden¹¹³⁹ olarak da bilinen bölge, özellikle Doğu Karadeniz bölgesinden göç eden madencilerden oluşan bir Rum topluluğuna ev sahipliği yapmıştır.¹¹⁴⁰ Bölge Rumları yalnızca madencilikte değil, aynı zamanda halı dokumacılığında da önemli bir yere sahip olmuştur.¹¹⁴¹

Αναμόρφωσις /Anamorfosis¹¹⁴² adını taşıyan ve mühründe *Rum Cemiyeti* (Ελληνικός Σύλλογος /Ellinikos Syllogos) ibaresi bulunan söz konusu Keskin cemiyeti, 1910 yılında kurulmuştur. Başkanlığını Aleksandros Panopoulos adında bir doktorun yaptığı cemiyet, amacını Türkçe konuşan Keskin Rum topluluğu arasında Yunan dilini yaymak olarak belirlemiştir. Cemiyetin isminde yer alan Rum/Helen (Ελληνικός /Ellinikos) ibaresinden dolayı Yunanlığa hizmet eden siyasi bir dernek olup olmadığı Türk yetkili makamlarınca tartışılmışsa da, sonunda siyasi olmadığına karar verilip faaliyetine devamında herhangi bir sakınca görülmemiştir.¹¹⁴³ Ancak ilerleyen süreçte, 1914 yılında Türk makamları, bu defa bölge Rum cemaati idare heyetinin Yunanlığa hizmet edip etmediği hakkında bir soruşturma başlatmıştır.¹¹⁴⁴ Soruşturmadan bir sonuç çıkmazken, Anadolu topraklarında gitgide artan Yunan propagandası ve Balkan Savaşları'nın tetiklediği ulusal duygular, yetkililerin bu tutumunun ardında yatan nedenler arasında sayılabilir.

Ankara vilayetinin bir diğer sancağı olan Kayseri'de de ağırlıklı olarak Türkçe konuşan bir Rum Ortodoks topluluğu yaşamıştır. Rumlar için dini açıdan

¹¹³⁸ Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias*, s. 133. Bir diğer kullanım olarak Dinek Keskin'i'ne de rastlanmıştır. Sezen, *a.g.e.*, s. 151, 301. Ayrıca bkz. İlhan Şahin, "Kırşehir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 484.

¹¹³⁹ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 235.

¹¹⁴⁰ Anagnostopoulou, *Mikra Asia*, s. 235. Kilise hukuku bakımından oldukça uzaktaki Haldia (Gümüshane) Metropolitliğine bağlı olan Keskin Rum cemaati nizamnamesi için bkz. *GAK/ATA*, Galatias (Periohi Angyras), Kodikas 383 (383-I, 218), s. 1-14.

¹¹⁴¹ Kontogianni, *Geografia tis Mikras Asias*, s. 133.

¹¹⁴² Reform, düzenleme, ıslah etme anlamlarına gelmektedir.

¹¹⁴³ *BOA*, DH.İD., 132/1, H. 29 Zilhicce 1328 (M. 1 Ocak 1911). Anamorfosis Cemiyeti'nin transkript edilmiş nizamnamesi ve cemiyetle ilgili detaylı bir çalışma için ayrıca bkz. Fethi Gedikli, "1910 Tarihli Keskin Rum Cemiyeti ve Cinsiyet ve Kavmiyet Esas ve Unvanlarıyla Dernek Kurma Yasağı", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 8, Güz 2009, s. 23-46.

¹¹⁴⁴ *BOA*, DH.EUM.3.Şb., 1/16, H. 17 Ramazan 1332 (M. 10 Ağustos 1914).

önemli bir merkez konumunda olan Kayseri sancağı,¹¹⁴⁵ II. Meşrutiyet öncesine uzanan bir dönemde, eğitimin desteklenmesine ve geliştirilmesine yönelik olarak kurulan Rum cemiyetlerine ev sahipliği yapmıştır.

Antik Yunan mitolojisindeki Tanrıça Athena'dan¹¹⁴⁶ adını alan *Athena Kulübü* (Λέσχη Αθηνά /Leshi Athina) veya ilerleyen süreçteki adıyla *Athena Bilim ve Sanatsever Kardeşliği* (Φιλόμουσος Αδελφότης Αθηνά /Filomousos Adelfotis Athina) ile Yahya Peygamber'den adını alan *Aziz İoannis Prodromos Cemiyeti* (Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος /Agios İoannis o Prodromos), maarifperver nitelikte faaliyet geliştirmiştir. Ancak bu cemiyetlerin, 1908 sonrasında faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediklerine dair bir bilgi mevcut değildir.

Öte yandan Kayseri'deki çok sayıda Rum yerleşimi içinde, cemiyet faaliyetinin olduğu yerleşim sayısı ya oldukça azdır ya da cemiyetlere dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar Kayseri, Orta Anadolu Rumları açısından hem dini hem de eğitsel bir merkez görüntüsü çizse de, Flaviana (Zincidere), Farasa (Çamlıca), Moutalaski (Talas), Kermira (Germir), Androniki (Endürlük), İncesu gibi büyük Rum topluluklarının yaşadığı yerleşimlerde¹¹⁴⁷ bile cemiyet faaliyetleri kısıtlı kalmıştır.

Bununla birlikte Kayseri'nin diğer bölgelerine göre daha az sayıda Rum'un yaşadığı Bünyan kazasına bağlı olan Gergeme¹¹⁴⁸ köyünde, Meşrutiyet'in ilanından bir yıl kadar önce (1907) kurulan ve faaliyetini daha sonra da sürdüren bir Rum eğitim cemiyetinin varlığından söz edilebilir. *Fukaraperver Maarif Cemiyeti Filadelfia* (Φιλόπρωχος Εκπαιδευτική Αδελφότης η Φιλαδέλφια /Filoptohos Ekpaideftiki Adelfotis i Filadelfia) adını taşıyan cemiyet, civar köylerdeki yoksul ve yetim Rum öğrencilerinin eğitimi için maddi destek sağlayarak eğitim alanında hayırseverlik faaliyetlerinde bulunmuştur.¹¹⁴⁹

¹¹⁴⁵ Kayseri'deki metropolitlik, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı metropolitlikler arasında hiyerarşik açıdan birinci sırada gelmektedir. Skalieri, **a.g.e.**, s. 278; Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 137.

¹¹⁴⁶ Zeka ve erdem tanrıçası Athena için bkz. Erhat, **a.g.e.**, s. 65-67.

¹¹⁴⁷ Sözü geçen yerleşimlerle ilgili olarak bkz. Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 138-140; Çokona, **a.g.e.**, s. 329-338.

¹¹⁴⁸ Yunancası Κέρκεμε/Kergeme veya Kerkeme olarak bilinmektedir.

¹¹⁴⁹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 185.

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Kayseri bölgesinde eğitime yönelik varlık gösteren başka bir cemiyete ulaşılamamakla birlikte, aslında genel olarak Orta Anadolu bölgesinde, cemaat okullarının desteklenmesi ve eğitimin geliştirilmesine yönelik adımların, çoğunlukla büyük şehirlere göç eden Rumlar tarafından atıldığını ve onların kurdukları cemiyetlerle bölgeye eğitim alanında yatırımlar yapılabildiğini belirtmek gerekir. Bu çerçevede, İstanbul'da 19. yüzyılın sonlarında kurulan *Kapadokya Maarif Cemiyeti* (Καπαδοκική Εκπαιδευτική Αδελφότης /Kappadokiki Ekpaideftiki Adelfotis), Kayseri'ye yönelik eğitim faaliyeti geliştiren cemiyetler arasında önemli bir yere sahiptir.¹¹⁵⁰ Bu cemiyeti, yine Kayserili Rum göçmenlerin II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinde oluşturdukları *Aziz Georgios Potamialılar Cemiyeti* (Αδελφότης Ποταμιτών ο Άγιος Γεώργιος /Adelfotis Potamiton o Agios Georgios) (1908),¹¹⁵¹ *Agioi Anargyroi Kayserililer Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των Καισαρέων οι Άγιοι Ανάργυροι /Filekpaideftiki Adelfotis ton Kaisareon oi Agioi Anargyroi) (1910),¹¹⁵² *Kayserililer Rum Maarifperver Cemiyeti "Enosis"* (Ελληνικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Καισαρέων η Ένωσις /Ellinikos Filekpaideftikos Syllogos ton Kaisareon i Enosis) (1913), *Kayseri Bölgesi Aziz Konstantinos Maarifperver ve Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική και Φιλόπτωχος Αδελφότης ο Άγιος Κωνσταντίνος της Επαρχίας Καισαρείας /Filekpaideftiki kai Filoptohos Adelfotis o Agios Konstantinos tis Eparhias Kaisareias) (1921) gibi oluşumlar izlemiştir. İster bölgesel isterse daha yerel nitelikte olsun, İstanbul'da kurulan bu cemiyetlerin hepsinin ortak amacı, Kayseri'deki Rum eğitim kurumlarını desteklemek ve Rum cemaatinin eğitimini güçlendirmek olmuştur.

Ankara vilayetinin diğer sancakları Yozgat ve Çorum'da ise II. Meşrutiyet'in ardından faaliyet gösteren herhangi bir Rum eğitim cemiyeti bilgisine ulaşılamasa da, Çorum Rumlarının eğitimle ilgili konularda Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile irtibat kurduğunu belirtmek gerekir. Küçük bir cemaat olan Çorum Rumları, 1912 yılında bir mektup kaleme alarak maddi yetersizlikten ötürü okullarının eksiklikleri

¹¹⁵⁰ Cemiyetin 1872 yılında yayımladığı nizamnamesi için bkz. **Kappadokiki Ekpaideftiki Adelfotis, Organikos Aftis Kanonismos**, en Konstantinoupolei, 1872.

¹¹⁵¹ Ποτάμια/Potamia'nın Türkçe karşılığı Dereköy'dür. Günümüzde Nevşehir'in Ürgüp ilçesinde yer almaktadır, Nevşehir-Kayseri sınırına oldukça yakındır.

¹¹⁵² Cemiyet, günümüzde Kayseri Melikgazi'ye bağlı bir mahalle olan Ağırnas'taki Rum cemaatine yönelik faaliyet geliştirmiştir.

olduğundan bahsetmiş ve coğrafya haritaları başta olmak üzere ders araç gereçleri konusunda *Anatoli Cemiyeti*'nden destek istemiştir.¹¹⁵³

4.1.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

Ankara vilayetinde kurulan cemiyetler genel olarak, eğitim faaliyetleri ile hayırseverlik faaliyetlerinin iç içe olduğu bir eğilim sergilemektedir. Fakat cemaat içi iktisadi dayanışma modeli olarak ortaya çıkan yardım sandıkları da sosyal yardımlaşma bağlamında incelenmesi gereken oluşumlardır. Bir genelleme yapıldığında, Anadolu'nun hemen her bölgesinde, yerel nitelikte faaliyet gösteren bu tarz oluşumlarla karşılaşmak mümkündür.

Bu çerçevede Ankara vilayetinde, Ankara ve Kayseri sancaklarında kurulan iki ayrı *Fukara Sandığı*'ndan (Ταμείον των Πτωχών /Tameion ton Ptohon) söz edilebilir. Ankara'da varlık gösteren *Fukara Sandığı* hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer *Fukara Sandığı* ise Kayseri İncesu'da, büyük olasılıkla II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında faaliyet göstermiş, özellikle İstanbul'daki İncesulu Rum göçmenlerin gönderdikleri paraların yoksul Rumlara dağıtımıyla ilgilenmiştir.¹¹⁵⁴

Yine İncesu'da kurulan bir başka hayırsever nitelikte oluşum da *Evangelismos Cemiyeti* (Αδελφότης ο Ευαγγελισμός /Adelfotis o Evangelismos)'dir. İncesu Aziz Dimitrios Kilisesi heyetinin Karamanlıca olarak kaleme aldığı zabıtlarda adına rastlanan cemiyetin, II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce ve Meşrutiyet döneminde varlık gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu zabıtlarda, cemiyete ait gelir cetvelleri yer almıştır.¹¹⁵⁵

Ayrıca İncesu'dan İstanbul'a göç eden Rumlara 1909 yılında teşkil ettikleri *İncesu Omonoia Hayırsever Cemiyeti* (Φιλανθρωπική Αδελφότης Ομόνοια της Ινδζέσου /Filanthropiki Adelfotis Omonoia tis İncesu) de Kayseri İncesu'da bulunan

¹¹⁵³ AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1911-1912, IA 243. Çorum sancağının bir kısmı Kayseri, bir kısmı Neokaisareia (Niksar) Metropolitliği sınırlarına girmektedir. Anatoli Cemiyeti'nin arşivindeki bu belge, Neokaisareia dâhilinde sınıflandırılmıştır.

¹¹⁵⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 184-185.

¹¹⁵⁵ GAK/ATA, Kappadokias (Periohi İntzesou), Kodikas 178 (178-III, 54), s. 6-7, 27-28.

Rum mahallelerindeki okulları desteklemenin yanı sıra, yöredeki yoksul Rumlara yardım etmeyi öngörmüştür.¹¹⁵⁶

Benzer şekilde Ankara civarından İstanbul'a göç eden Rumların kurduğu *İstanbul Galatya-Frigya Rumları Birliği* (Σύνδεσμος Ελλήνων Γαλατοφρυγίας εν Κωνσταντινουπόλει /Syndesmos Ellinon Galatofrygias en Konstantinoupolei), yine hayırseverlik kapsamında ele alınabilecek oluşumlardan biridir. Mütareke döneminde kurulan (1919) cemiyetin başkanlığını A. Giannopoulos, genel sekreterliğini S. H. Haralambidis yapmıştır.¹¹⁵⁷ Cemiyet, 1919 yılında düzenlediği bir tiyatro gösterisiyle, 1916 Ankara yangınında¹¹⁵⁸ yerle bir olan Rum kiliseleri ve okulları yararına gelir sağlamıştır. Yardım konusunda ağırlıklı olarak Ankara'ya odaklanan cemiyetin üyeleri arasında Ankara'nın yanı sıra, Eskişehir, Kütahya, Haymana ve Denek Maden (Keskin)'den Rumlar yer almıştır.¹¹⁵⁹

4.1.3. Dini Cemiyetler

Kayseri'de Meşrutiyet öncesi varlık gösteren *Ortodoksluk Cemiyeti* (Αδελφότης Ορθοδοξία /Adelfotis Orthodoxia), İzmir'deki aynı isimli cemiyet örnek alınarak kurulmuştur.¹¹⁶⁰ Meşrutiyet döneminde faaliyetine devam edip etmediği bilinmese de, bölgenin önemli cemiyetleri arasında sayılmaktadır. Cemiyet, bölgedeki Katolik ve Protestan misyonerlerin propagandalarına ve dolayısıyla din değiştirme faaliyetlerine karşı Rum Ortodoks halk arasında Ortodoksluk inancını güçlendirme amacına yönelmiştir.¹¹⁶¹

Bir başka dini nitelikte cemiyet ise İstanbul'daki Gergemeliler tarafından 1909 yılında kurulmuştur. *Gergeme Manastırı Cemiyeti* (Κέρκεμε Μοναστηρή

¹¹⁵⁶ Mamoni-İstikopoulou, *Sylogoi Konstantinoupoleos*, s. 339-340.

¹¹⁵⁷ *Kanonismos tou Syndesmou ton Ellinon Galatofrygias*, Typois Tsaousi, en Konstantinoupolei, 1919, s. 10.

¹¹⁵⁸ Ankara yangını ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Taylan Esin- Zeliha Etöz, **1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı**, İletişim Yay., İstanbul, 2015.

¹¹⁵⁹ Mamoni-İstikopoulou, *Sylogoi Konstantinoupoleos*, s. 386.

¹¹⁶⁰ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 184.

¹¹⁶¹ Çokona, **a.g.e.**, s. 329.

Αδελφότης /Kerkeme Monastiri Adelfotis)¹¹⁶² adındaki bu oluşum, Kayseri Gergeme'deki manastırın korunması için çalışmalar yapmıştır.¹¹⁶³

4.1.4. Diğer Cemiyetler

Ankara vilayeti kapsamında faaliyet gösteren diğer Rum örgütlenmeleri, ya siyasi ya da tasnif edilemeyen türde oluşumlardır. Bunlar arasında *Rum Kulübü*, *Yozgat sancağında varlık göstermiştir*.

Anagennisis Gençler Birliği (Σύνδεσμος των Νέων η Αναγέννησις /Syndesmos ton Neon i Anagennisis)¹¹⁶⁴ ise Ankara sancağında, Milli Mücadele yıllarında faaliyette bulunmuştur. Kuruluş tarihine ulaşamayan cemiyetin siyasi bir mahiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Zira cemiyet kendi arşivini, daha önce bahsi geçen *Ankara Rum Cemiyeti "Anorthosis"* gibi güvenlik endişesiyle ateşe vermiş ve cemiyet yöneticilerinin bir kısmı şehri terk ederken, bir kısmı da yakalanmıştır.¹¹⁶⁵ Bu bilgiden hareketle, *Anagennisis Gençler Birliği*'nin etnik içerikli faaliyet geliştirdiğini, başka bir deyişle savaş yıllarında Yunanistan yanlısı bir tutum içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte, haksız Yunan işgaline karşı Türk Milli Mücadelesi'ni destekleyen Karamanlı Ortodoksların varlığını da göz ardı etmemek gerekir. Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı oldukları için Rum olarak nitelendirdiğimiz, çoğunluğu Türkçe konuşan Karamanlılar, 1922 yılında Keskin Metropolit Vekili Papa Eftim'in öncülüğünde Kayseri'de bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurmak suretiyle hem Yunan işgalini destekleyen Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılmışlar, hem de Türk olduklarını beyan ederek Milli Mücadele'ye destek vermişlerdir.¹¹⁶⁶ Bu

¹¹⁶² Cemiyet adı büyük olasılıkla Karamanlıca yazılmıştır; zira manastır sözcüğünün Yunancası olan μοναστήρι yerine μοναστηρή kullanılarak aslında Türkçeye "Gergeme Manastırı" olarak çevrilebilecek şekilde bir tamlama yapılmıştır. Bu nedenle cemiyetin ismi de "Gergeme Manastır Cemiyeti" değil, "Gergeme Manastırı Cemiyeti" şeklinde yazılmıştır.

¹¹⁶³ Mamoni-İstikopoulou, **Sylogoi Konstantinoupoleos**, s. 340. Günümüzde bu yapıdan geriye fazla bir şey kalmamıştır. Şeyda Güngör Açıkgöz, **Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 133, 369.

¹¹⁶⁴ Αναγέννησις/Anagennisis yeniden doğuş, canlanış, diriliş anlamlarına gelmektedir.

¹¹⁶⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 51.

¹¹⁶⁶ Papa Eftim ve Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin kurulma süreci ile ilgili olarak bkz. Yonca Anzerlioğlu, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, 2. B., Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009, s. 262-309; Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, **Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: Hıristiyan Türkler ve**

harekete yalnızca Orta Anadolu'dan değil, Trabzon, Kastamonu, Samsun, Çorum, Sivas, Antalya, Silifke, Fethiye gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Ortodokslar da katılmıştır.¹¹⁶⁷ Bu da aslında, Türk Ortodoks hareketinin görmezden gelinemeyecek kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve Anadolu'daki Ortodoks varlığının yalnızca Helenizm'e hizmet etmediğini göstermektedir. Başka bir deyişle bu durum, Anadolu'da hem Yunanistan'ın hem de Fener Rum Patrikhanesi'nin politikalarına karşı çıkan Ortodoksların varlığına işaret etmektedir.

Papa Eftim, İstos Yayın, İstanbul, 2016, s. 25-150. Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin 21 Eylül 1922'de kurulduğunun ilanı için bkz. **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 24 Eylül 1922, s. 1.

¹¹⁶⁷ **Anadolu'da Ortodoksluk Sadası**, 24 Eylül 1922, s. 2.

4.2. Konya Vilayeti

Osmanlı idari teşkilatlanmasına göre Konya, Niğde, Burdur, Isparta, Antalya sancaklarından oluşan Konya vilayetinin sınırları Orta Anadolu'dan Akdeniz bölgesine kadar uzanmaktadır. Burdur, Isparta ve Antalya sancakları coğrafi açıdan Akdeniz bölgesinde yer alsalar da, idari bakımdan Konya vilayetinin birer parçası olduklarından dolayı, bu bölümde coğrafi bölge ayırımına gidilmemiş, vilayetin bir bütün olarak incelenmesi uygun görülmüştür.

Konya vilayeti dâhilindeki Rumlar ise Patrikhane'nin idari taksimatına göre Konya, Kayseri, Pisidya (Antalya, Isparta) ve Haldia (Gümüşhane) Metropolitliklerine bağlı olmuştur.¹¹⁶⁸

1914 tarihli Osmanlı nüfus istatistiğine göre Konya vilayetinin 789.308 kişiden oluşan toplam nüfusu içinde Rum nüfusu 25.071 olarak verilmektedir.¹¹⁶⁹ Ancak bu sayıya o dönemde bağımsız sancak haline gelmiş olan Niğde ve Antalya sancakları dâhil değildir. Aynı istatistik verilerinde Niğde'nin toplam nüfusu 291.117, Niğde Rumları 58.312 ve Antalya'nın toplam nüfusu 249.686, Antalya Rumları ise 12.385 kişi olarak yer almaktadır.¹¹⁷⁰ Bütün sancaklar hesaba katıldığında, Konya vilayetinin toplam nüfusu içinde yaklaşık yüzde 7'lik bir orana sahip olan Rumların en kalabalık olduğu sancak Niğde'dir. Burayı sırasıyla Antalya, Isparta, Konya ve Burdur sancakları takip etmiştir.

Bölge Rumlarının cemiyetleşme faaliyetlerine bakılacak olursa, Ankara vilayetine göre cemiyetlerin sayısal çokluğundan söz edilebilir. Diğer bölgelerde olduğu gibi Konya vilayetinde de, kurulan cemiyetlerin türü, bölgenin ve cemaatin ihtiyaçlarına göre belirlenmiştir. Bu açıdan, çoğunlukla eğitim alanında örgütlenmelere rastlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin büyük ticari merkezlerinde yaşayan göçmen Rumların da bölgeye yönelik faaliyet gösteren cemiyetler kurduklarını belirtmek gerekir.

¹¹⁶⁸ Metropolitliklerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Kiminas, *a.g.e.*, s. 91-92, 99-102, 105-106.

¹¹⁶⁹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 380-381.

¹¹⁷⁰ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 384-385, 394-395.

4.2.1. Eğitim ve Kültür Cemiyetleri

Konya sancağının çeşitli kazalarında Rumların eğitime yönelik örgütlenme faaliyetleri II. Meşrutiyet'ten önceki bir döneme uzanırken, Konya merkezinde Meşrutiyet'in ilanının ardından, 1911 yılında kurulan bir eğitim cemiyeti dikkati çekmektedir. Niğde'ye bağlı bir Rum köyü olan Aksos (Hasaköy) Rumlarının Konya'da kurdukları *Hasaköylüler Maarifperver ve Fukaraperver Cemiyeti* “*Azize Makrina*” (Φιλεκπαιδευτική και Φιλόπτωχος Αδελφότης Ναξινών η “*Αγία Μακρίνα*”/ Filekpaideftiki kai Filoptohos Adelfotis Naksinon “i Agia Makrina”), isminden de anlaşıldığı gibi hayırsever niteliklere sahip olan bir eğitim cemiyetidir. Nizamnamesinde amacı, Hasaköy'deki okulları desteklemek ve bölge Rum eğitiminin gelişimine katkı bulunmak; ırk ve din ayrımı gözetmeksizin, genel olarak yoksullara yardım etmek şeklinde belirlenmiştir.¹¹⁷¹ Cemiyetin kurucuları arasında K. İliadis, H. P. Meletiadis, P. Konstantinou, S. P. Lampridis, G. P. Glykidis, Vasil. P. İosifidis gibi isimler yer almış, başkanlığını ise Konya'daki bir Rum hayırseverlik cemiyeti olan *Aziz Amfilohios Fukaraperver Cemiyeti*'nin sekreterliğini yürüten Giorgios Mavrohalyvidis üstlenmiştir.¹¹⁷² Cemiyete üyelik konusunda, kadın ya da erkek, isteğe bağlı miktarda bağış yapan herkese hak tanınmıştır. Faaliyetini ne kadar süre devam ettirdiği bilinmese de, Konya'nın önemli Rum cemiyetleri arasında sayılmaktadır.

Konya sancağı dâhilinde bir başka eğitim cemiyeti de, günümüzde Bermende veya Savaş köyü olarak bilinen Permata'da kurulmuştur. *Permata Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Περιμάτων /Filekpaideftiki Adelfotis Permaton) adını taşıyan cemiyet, 1907 yılında faaliyetine başlamış, II. Meşrutiyet'in ilanının ardından da varlığını sürdürmüştür. Cemiyetin ilk başkanlığını M. A. Nomidis yapmıştır. Bölge Rum okulundaki yoksul öğrencilerin desteklenmesi amacına yönelik cemiyet, Rum cemaate ait kütüphane ve okuma salonunun da bakımını üstlenmiştir.¹¹⁷³ Birçok Anadolu Rum cemiyeti gibi Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne bilgi vermeyi ve ondan destek istemeyi de ihmal etmemiştir.¹¹⁷⁴

¹¹⁷¹ **Kanonismos tis en İkonio Filekp. kai Filoptohou Adelfotitos Naksinon i Agia Makrina**, Typois Aktinos, en Konstantinoupolei, 1911, s. 3.

¹¹⁷² **Kanonismos tis en İkonio Filekp. kai Filoptohou Adelfotitos Naksinon i Agia Makrina**, s. 8.

¹¹⁷³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 54.

¹¹⁷⁴ **AA**, Fak. A (İkoniou-Angyras), 1912-1913, A 253.

Niğde’de Meşrutiyet’in ilanının ardından kurulan (1909) *Elpis Maarifperver ve Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική και Φιλόπρωχος Αδελφότης η Ελπίς/ Filekpaideftiki kai Filoptohos Adelfotis i Elpis), isminden de anlaşılacağı üzere hem eğitim hem de sosyal yardımlaşma alanına yönelen bir cemiyet olarak varlık göstermiştir. Mühründe yer alan “*Niğde - Kayabaşı ve civarı*” ibaresinden, cemiyetin Niğde merkezde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷⁵ Niğde’deki mevcut Rum okullarını desteklemek, cemaat için yeni okullar kurmak ve bir kütüphane ile okuma salonu oluşturmak gibi eğitime yönelik faaliyetlerinin yanı sıra, işsizlere iş bulmak ve muhtaç durumdakilerin bakımını üstlenmek de cemiyetin hayırsever yönünü ortaya koyan diğer faaliyetleri arasında olmuştur.¹¹⁷⁶ *Elpis Cemiyeti* de Anadolu’daki diğer birçok Rum cemiyeti gibi, Atina’daki *Anatoli Cemiyeti* ile yazışmalarda bulunmuş ve işbirliği sağlamaya yönelik çaba göstermiştir. *Anatoli*’ye yazdığı bir mektupta, varlığını Meşrutiyet’le ilişkilendiren cemiyet, Meşrutiyet’ten önce Niğde Rumlarının yüzyıllar boyunca bir kış uykusunda olduklarını ve neredeyse milli benliklerini kaybetmeye başladıklarını kaydederek Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte özgürlük dalgasının yayıldığını ifade etmiş ve *Anatoli*’den eğitimle ilgili iki istekte bulunmuştur. Bu isteklerden ilki, bölgeye bir Rum kız okulu inşa etme konusunda *Anatoli*’den bekledikleri destek, bir diğeri ise bölge Rum cemaatleri arasında işbirliği ve dayanışma ruhunun sıkılaştırılması ve milli ve dini terbiyelerinin sağlanması için bölgeye Türkçe bilen bir vaiz gönderilmesi olmuştur.¹¹⁷⁷ Bu bilgiden, bölge Rumlarının Türkçe konuştuğu ve kastedilen “*milli benliğin*” de Yunan kimliği olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada *Elpis Cemiyeti*, çoğu Anadolu Rum cemiyeti gibi, Türkçe konuşan Rumlar arasında eğitim yoluyla Yunan kültürünü yayarak milli bilinç oluşturulmasına aracılık etmiştir.

Niğde bölgesindeki diğer Rum yerleşimlerine göre nispeten daha küçük bir köy olan Sazalca,¹¹⁷⁸ yine çoğu Orta Anadolu yerleşiminde olduğu gibi Türkçe konuşan bir Rum topluluğunu barındırmıştır.¹¹⁷⁹ Bu topluluğun kültürel bağlamda

¹¹⁷⁵ AA, Fak. A’ (İkoniu-Angyras), 1909, A 201.

¹¹⁷⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 199.

¹¹⁷⁷ AA, Fak. A’ (İkoniu-Angyras), 1909, A 201. Mamoni’nin aktardığına göre Elpis Cemiyeti’nin kız okulu inşası için yardım talebi Anatoli Cemiyeti tarafından reddedilmiştir. Diğer talebin yerine getirilip getirilmediği ise bilinmemektedir. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 199.

¹¹⁷⁸ Günümüzde Niğde’ye bağlı Taşlıca köyünün eski ismidir.

¹¹⁷⁹ Logotheti-Merlie, **a.g.m.**, s. 60.

gelişimine destek olan cemiyet ise II. Meşrutiyet'ten önce İstanbul'da Sazalcalı Rum göçmenler tarafından kurulmuştur. *Sazalca Bilim ve Sanatsever Kardeşliği "Azize Trias"* (Φιλόμουσος Αδελφότης Σαζάλδζας η "Αγία Τριάς" /Filomousos Adelfotis Sazaldzas i "Agia Trias") adını taşıyan bu oluşum, Sazalca'ya yönelik bir faaliyet alanı geliştirmiş ve Meşrutiyet'in ardından da faaliyetlerine devam etmiştir. Bir hemşehrlik cemiyeti olarak üyeleri arasında dayanışma sağlamanın yanı sıra, cemiyetin asıl ilgilendiği konu, Sazalca Rum cemaatinin eğitimi olmuştur. Bu kapsamda cemiyet, nizamnamesinde de aktarıldığı üzere, Sazalca'daki Rum okulunun geliştirilmesi, yetimlerle yoksul öğrencilerin desteklenmesi, başarılı bir öğrencinin İstanbul'da daha yüksek dereceli okullarda eğitim görmesini sağlayarak bu kişinin daha sonra Sazalca Rum cemaatine öğretmen olarak tayin edilmesi gibi amaçlar edinmiştir.¹¹⁸⁰

Isparta'da 19. yüzyılın son çeyreğinde eğitim alanında cemiyetleşme faaliyetlerine rastlanmaktadır.¹¹⁸¹ Meşrutiyet'in 1908 yılında yeniden ilanıyla birlikte kültürel nitelikte bir cemiyet daha kurulmuştur. *Agapi Kadınlar Cemiyeti* (Αδελφότης των Κυριών η Αγάπη /Adelfotis ton Kyrion i Agapi) adındaki bu oluşum, aynı zamanda bir kadın cemiyetidir. Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile temas halinde de olan *Agapi Kadınlar Cemiyeti*'nin amacı, bölgedeki Türkçe konuşan Rum kadınlarına Yunanca öğretmek Yunan dilinin yaygınlaşmasını sağlamak olmuştur.¹¹⁸²

Türkçe konuşan bir diğer Rum topluluğunun yaşadığı Burdur'da da eğitime yönelik olarak *Enosis Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος η Ένωσις/ Filekpaideftikos Syllogos i Enosis) varlık göstermiştir. 1908 yılında N. Tsolozoglou adında bir öğretmenin girişimiyle kurulan cemiyet, 1909 Cemiyetler Kanunu dolayısıyla kısa bir durgunluk dönemi yaşadysa da, yetkili makamlar tarafından tanınmasının ardından faaliyetlerine devam etmiştir. İlk iş olarak kütüphanesini zenginleştirmeye soyunan *Enosis Cemiyeti*, *Anatoli Cemiyeti* ile de bağlantı kurarak eğitim konusunda destek istemiştir. Burdur bölgesinden yoksul ve

¹¹⁸⁰ **Kanonismos tis Filomousou Adelfotitos Sazaldzas i Agia Trias**, Typografeion Hr. Maidou, en Konstantinoupolei, 1909, s. 3-4.

¹¹⁸¹ 19. ve 20. yüzyıllarda Isparta'daki Rumların eğitim faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Har. D. Sapountzakis, **İ Elliniki Paideia sti Sparti Pisidias (Sta Teleftaia 200 Hronia prin apo tin Katastrofi)**, N. İonia, 1983.

¹¹⁸² **AA**, Fak. E'(Pisidias), 1908, E 331.

başarılı çocukların *Anatoli Cemiyeti*'nin Samos'taki Ruhban Okulu'nda okuması için çalışmalarında bulunan *Enosis Cemiyeti*, Burdur Rum Erkek Okulu inşaatının bitirilmesi için de maddi yardım yapmıştır.¹¹⁸³

Konya vilayetine bağlı bir diğer sancak olan Antalya'da da Rum cemaatin eğitim ve kültür alanına yönelik örgütlenme faaliyetleri 19. yüzyılın son çeyreğine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, Antalya Rumlarının kültürel açıdan örgütlenmeleri bağlamında fitili ateşleyen cemiyet, Türkçeye *Mentor Mütalaahanesi*¹¹⁸⁴ veya *Mentor Okuma Salonu* olarak çevrilebilecek olan *Αναγνωστήριον ο Μέντωρ /Anagnostirion o Mentor*¹¹⁸⁵ (1874) olmuştur.

1906 yılında kurulan *Dindar Cemiyet* (Φιλόθρησκος Αδελφότης /Filothriskos Adelfotis) ise her ne kadar isminden dolayı dini bir çağrışım yapsa da, eğitimsever özelliğiyle ön plana çıkan bir cemiyettir. Bir akşam okulu kurarak Antalya Rum cemaatinin çeşitli konularda aydınlanmasını amaç edinen cemiyet,¹¹⁸⁶ ayrıca fiziksel aktiviteleri de önemsemiş ve bünyesinde bir spor birimi oluşturmuştur.¹¹⁸⁷ Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilanıyla faaliyetine son vermiştir.

Ancak Antalya Rumlarının eğitim alanındaki örgütlenme faaliyetleri bununla sınırlı kalmamış, Meşrutiyet'in ilanının ardından da devam etmiştir. 1910 yılında kurulan *Antalyalı Mihail Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Μιχαήλ ο Ατταλειάτης/ Filekpaideftikos Syllogos Mihail o Attaleiatis) ile bölge Rum cemaatinin kültürel gelişimine katkı sağlanmıştır. İsmi 11. yüzyılda yaşamış

¹¹⁸³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 47.

¹¹⁸⁴ *Αναγνωστήριον/Anagnostirion* sözcüğünün Türkçedeki karşılığı okuma salonudur. Ancak bu terim, kastedilen anlamı karşılama konusunda yetersiz kalmaktadır. Hem dönemin dili itibarıyla hem de anlam bakımından mütalaahane sözcüğü anagnostirion terimini karşılama konusunda daha uygun düşmektedir. Zira bu kullanıma 1909 yılında Kütahya'da kurulan Palingenesia Cemiyeti'nin nizamnamesinde de rastlanmıştır. Yunanca ve Karamanlca basılan bu nizamnamede anagnostirion terimi, Karamanlca bölümde mütalaahane sözcüğü ile karşılanmıştır. **Kanonismos tou en Kotyαιο Syllougou "İ Palingenesia"**, s. 3. Ayrıca dönemin Yunancası ve Türkçesini yansıtan iki farklı Yunanca-Türkçe sözlüğe bakıldığında, terimin karşılığı olarak kıraat edecek yer, kiraathane açıklamalarının yer aldığı görülebilir. A. Th. Fardi, K. İo. Fotiadou, **Leksikon Ellinotourkikon**, Tomos Protos, ek tou Typogrf. Anatoli, en Konstantinoupolei, 1860, s. 43 ve İ. P. Panagiotidou, **Leksikon Ellino-Tourkikon**, Typois İ. Panagiotidou, en Konstantinoupolei, 1897, s. 108.

¹¹⁸⁵ Mentor, Yunan mitolojisinde adı geçen ve günümüzde akıl hocası, rehber, kılavuz gibi anlamlarda kullanılan bir kavramdır. Erhat, **a.g.e.**, s. 204.

¹¹⁸⁶ **Ksenofanis**, T. 5, 1907-1908, s. 257.

¹¹⁸⁷ Linardos, **a.g.m.**, s. 142.

bir Bizanslı tarihçiden alan¹¹⁸⁸ cemiyetin amacı, Antalya'nın Türkçe konuşan Rum topluluğu arasında Yunancanın yaygınlaştırılmasını sağlamak ve cemiyet üyelerinin hem düşünsel hem de ahlaki gelişimine katkıda bulunmak şeklinde belirlenmiştir. Bu amaca ulaşmak için cemiyet, bir akşam okulunun yanı sıra bir kütüphane ve okuma salonu oluşturmayı, bir dergi yayınlamayı, çeşitli konferanslar ve vaazlar yoluyla milli ve dini konularda gençleri aydınlatarak milli örf ve adetlerin pekiştirilmesini öngörmüştür.¹¹⁸⁹ Meşrutiyet sonrası kurulan birçok Rum cemiyeti gibi bu cemiyetin de Anadolu'daki Rum cemaati üzerinde Yunan milli bilincini yerleştirme amacına yöneldiği görülmektedir. Diğer yandan Antalya Rumlarının da cemiyete ilgisi büyük olmuş ve henüz kuruluş aşamasındayken birçok kişi bu oluşuma üyelik kaydı yaptırmıştır.¹¹⁹⁰

Evangelismos Maarifperver Cemiyeti (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος ο Ευαγγελισμός /Filekpaideftikos Syllogos o Evangelismos) de yine Antalya'da kurulan bir başka Rum eğitim derneği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹⁹¹

Neticede Konya vilayetindeki Rum Ortodoksların eğitimle ilgili örgütlenme faaliyetleri, tıpkı Ankara vilayetindeki gibi, ağırlıklı olarak Türkçe konuşan bölge Rumlarına Yunan dilinin öğretilmesi ve Yunan kültürünün aşılması üzerine odaklanmıştır. Bu konuda, çoğu zaman, Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ve Osmanlı'daki Yunan konsolosları vasıtasıyla Yunanistan'ın girişimleri, Metropolitlikler kanalıyla da Patrikhane'nin girişimleri dikkati çekmektedir. Ancak gerek cemiyet nizamnameleri olsun, gerekse kendi cemaatleri için yayınladıkları salnameler olsun, bölge Rumlarının, Karamanlıca adı verilen, Yunan harfleriyle Türkçe yazma konusundaki genel eğilimlerini terk etmediği görülmektedir. Hatta Anzerlioğlu'nun da işaret ettiği gibi, Karamanlılar olarak da adlandırılan bu Orta Anadolu Ortodoksları, konuşma dili olarak Yunancayı hiçbir zaman

¹¹⁸⁸ Vangelis Kechriotis, "1911 Rum Cemaati Nizamnamesi: 20. Yüzyılın Başında Antalya'daki Rumlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 201, Eylül 2010, s. 47.

¹¹⁸⁹ **Ksenofanis**, T. 7, 1910, s. 67.

¹¹⁹⁰ **Ksenofanis**, T. 7, 1910, s. 68.

¹¹⁹¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 269.

benimsememişlerdir.¹¹⁹² Dolayısıyla bölgedeki Ortodoks halka Yunanca öğretme çabaları büyük oranda sonuçsuz kalmıştır.

4.2.2. Sosyal Yardımlaşma Cemiyetleri

Konya’da 1904 yılında kurulan *Aziz Amfilohios Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης ο Άγιος Αμφιλόχιος /Filoptohos Adelfotis o Agios Amfilohios), faaliyetini Meşrutiyet’in ilanının ardından da devam ettiren cemiyetlerden biridir. 4. yüzyılda Konya Piskoposluğu yapmış olan Kapadokyalı Aziz Amfilohios’a atfen kurulan cemiyet, özellikle eğitim alanında hayırsever nitelikte faaliyetlerde bulunmuştur. Amacını muhtaç durumdaki öğrencilere destek olmak ve başarılı gençleri burslu olarak *Anatoli Cemiyeti*’nin Ruhban Okulu’na göndermek olarak belirleyen cemiyetin ilk başkanlığını Konya Rum Okulları Müdürü İ. Kolomvos yapmıştır.¹¹⁹³ Cemiyet ayrıca kültürel bir program da geliştirmiş ve hem müzik hem de tiyatroya yönelik birtakım çalışmalarda bulunmuştur.¹¹⁹⁴ Atina’daki *Anatoli Cemiyeti* ile yazışmalarına da rastlanan cemiyetin, halk yararına bir kütüphane oluşturduğu ve bu kütüphaneye Atina’dan kitap temin ettiği de dikkati çekmektedir.¹¹⁹⁵

Konya’da önemli bir Rum yerleşimi olan Silli (Sille)’de kurulan *Fukaraperver Ortodoksluk Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης η Ορθοδοξία/ Filoptohos Adelfotis i Orthodoxia) hem dini hem hayırsever özelliklere sahiptir. 1905 yılında kurulan cemiyetin amacı, Protestan veya Katolik misyoner faaliyetlerinin önüne geçmek olmuştur.¹¹⁹⁶ Bu doğrultuda ilk iş olarak yüksek kademeli bir okul kurmaya girişen cemiyet, bu okulu misyoner propagandalarını engelleyebilecek yegâne araç olarak görmüştür. Zira daha iyi bir eğitim için büyük şehirlere gidemeyen ve misyoner okullarında okumak zorunda kalan bölgenin yoksul öğrencileri, bundan böyle cemiyetin kurduğu okulda eğitim görecektir ve böylece misyoner faaliyetlerinin neden olduğu din değiştirme olgusunun önüne

¹¹⁹² Anzerlioğlu, **a.g.e.**, s. 209-211. Karamanlı Ortodoksların eğitim faaliyetleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, “19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim: Nevşehir Mektepleri”, **Toplumsal Tarih**, S. 74, Şubat 2000, s. 24-33.

¹¹⁹³ **Ksenofanis**, T. 2, 1905, s. 321.

¹¹⁹⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 53.

¹¹⁹⁵ **AA**, Fak. A (İkoniou-Angyras), 1908, A 188.

¹¹⁹⁶ **AA**, Fak. A (İkoniou-Angyras), 1907, A 146.

geçilebilecekti. Bu okulun yapımı için Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile fikir alışverişinde bulunan *Ortodoksluk Cemiyeti*, aynı zamanda varlıklı Rumlardan maddi destek arayışına girmiştir. Ancak birtakım aksaklıklardan dolayı söz konusu okul Silli'de kurulamamıştır.¹¹⁹⁷ Bu konuda hayal kırıklığına uğrayan cemiyet, yine de pes etmemiş, bölge Rum gençleri için bir okuma salonu oluşturmuş ve gençlerin diğer şehirlerdeki yüksek dereceli okullarda eğitim görebilmesi için maddi destek sağlamıştır.¹¹⁹⁸

Konya Ilgın'da kurulan *Elpis Fukaraperver Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης η Ελπίς /Filoptohos Adelfotis i Elpis) ise yoksul ailelere yardım etmesinin yanı sıra, eğitime yönelik hayırsever faaliyet de geliştirmiştir. Ilgın'daki başarılı öğrencilerin daha yüksek kademeli okullarda okuyarak memleketlerine öğretmen olarak hizmet vermeleri için burs sağlamıştır.¹¹⁹⁹

Niğde Bor'da varlığına rastlanan *Sosyal Yardım Cemiyeti*'nin (Σύλλογος Πρόνοια /Syllogos Pronoia) 1909 yılında kurulduğundan¹²⁰⁰ başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Diğer yandan Ürgüp'te 1898 yılında kurulan *Fukaraperver Ortodoksluk Cemiyeti*'nin (Φιλόπρωχος Αδελφότης η Ορθοδοξία/ Filoptohos Adelfotis i Orthodoxia), faaliyetini 1913 yılında da sürdürdüğüne rastlanmakla birlikte, cemiyet büyük şehirlerdeki Ürgüplü göçmenler tarafından desteklenmiştir.¹²⁰¹

Burdur'da 1909 yılından itibaren varlık gösteren *Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης Κυριών /Filoptohos Adelfotis Kyrion) de adından anlaşılacağı üzere sosyal yardımlaşma alanına yönelen bir başka Rum cemiyetidir.¹²⁰² Aynı zamanda bir kadın cemiyeti olan oluşum, dönemin varlıklı Rum kadınlarının, her nerede olursa olsun, sosyal yardım faaliyetleri içinde yer aldıklarının bir kanıtı niteliğindedir. Görece küçük bir cemaate sahip olan Burdur'da bile bir kadın cemiyetinin kurulmuş olması, Rum toplumunda kadının sosyal yaşantıdaki rolünü ve önemini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

¹¹⁹⁷ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 52.

¹¹⁹⁸ AA, Fak. A (İkoniu-Angyras), 1908, A 187.

¹¹⁹⁹ AA, Fak. A (İkoniu-Angyras), 1908, A 185.

¹²⁰⁰ GAK/ATA, Kappadokias (Periohi Porou), Kodikas 271 (271-I, 79), s. 4.

¹²⁰¹ Mamoni-İstikopoulou, *Somateiaki Organosi*, s. 187.

¹²⁰² AA, Fak. E (Pisidias), 1909, E 347.

Hayırseverlik yönüyle öne çıkan bir başka kadın cemiyeti de Antalya’da kurulmuştur. *Aziz Panteleimon Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti* (Φιλόπρωχος Αδελφότης των Κυριών ο Άγιος Παντελεήμων /Filoptohos Adelfotis ton Kyrion Agios Panteleimon) adını taşıyan bu oluşum, Meşrutiyet’in ilanının ardından faaliyet göstermiştir.¹²⁰³

4.2.3. Mesleki Cemiyetler

Konya vilayeti genelinde Rumların teşkil ettiği mesleki örgütlenmeler, çoğunlukla lonca tipi örgütlenmelerdir.

Niğde sancağı, büyük şehirlerle yapılan transit ticaretin merkezi konumunda olmuştur. Bu özelliğinden dolayı canlı bir ticaret hayatına ev sahipliği yapan Niğde’de, Konya vilayetinin diğer bölgelerine göre daha çok sayıda Rum yaşamış ve ticaretle uğraştıklarından dolayı göç etmeye ihtiyaç duymamışlardır.¹²⁰⁴

Rum kadınlarının halı dokumacılığı ile uğraştığı Niğde’nin Bor kazasında kurulan *Bor’un Arısı Kooperatifi* (Συνεταιρισμός Μέλισσα του Πόρου/ Synetairismos Melissa tou Porou), Rum kadınlarını halı tüccarlarına sömürmemeyi amaçlamakla birlikte, kâr amacı gütmeyen ve yoksullara yardım eden bir kooperatif olduğundan dolayı kısa süre içinde iflas etmiştir.¹²⁰⁵ 1905 yılında kurulan kooperatifin, en azından II. Meşrutiyet sonrasına kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.¹²⁰⁶

Nevşehir’de ise Rumlar terzi, berber, yemenici, boyacı, kuyumcu, tuhafiyeci, kayıkçı ve arıcılar loncalar halinde örgütlenmişlerdir. Lonca tipi örgütlenmelerden farklı olarak bir de 1920’li yıllarda varlığına rastlanan bir Rum öğretmen cemiyeti oluşturulmuştur.¹²⁰⁷

Ürgüp’te de her biri farklı bir lonca tarafından temsil edilen *Dönüşüm Cemiyeti* (Μεταμόρφωσις /Metamorfosis), *Koimisis tis Theotokou Kayıkçılar*

¹²⁰³ St. I. Papazoglou, “To Panorama tis Anotolis-Attaleia”, *Ap’ola*, 6 Fevrouariou 1911, Fyllon 25, s. 295.

¹²⁰⁴ Çokona, *a.g.e.*, s. 347.

¹²⁰⁵ Çokona, *a.g.e.*, s. 347.

¹²⁰⁶ *GAK/ATA*, Kappadokias (Periohi Porou), Kodikas 271 (271-I, 79), s. 6-8.

¹²⁰⁷ Bu öğretmen cemiyeti ile ilgili olarak bkz. *GAK/ATA*, Kappadokias (Periohi Neapolis), Kodikas 131 (131-XXIII, 11), s. 142.

Loncası (Κοίμησις της Θεοτόκου Συντεχνία Καϊκτζήδων /Koimisis tis Theotokou Syntehnia Kaiktzidon), *Patir Avraam Mücevherciler Loncası* (Πατήρ Αβραάμ Συντεχνία Πετράδων /Patir Avraam Syntehnia Petradon), *Aziz Georgios* (Άγιος Γεώργιος /Agios Georgios), *Aziz Spiridon* (Άγιος Σπυρίδων /Agios Spiridon), *Aziz Haralambos* (Άγιος Χαράλαμπος /Agios Haralambos) gibi oluşumlar dikkati çekmektedir.¹²⁰⁸

Eğitim seviyesinin iyi durumda olduğu Isparta Rumları arasında doktorluk, avukatlık, eczacılık, öğretmenlik gibi mesleklerin yanı sıra, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi ticaret önemli bir geçim kaynağı olmuş; Rumlar ayrıca halı dokumacılığı, gül yağı üretimi gibi bölgeye has uğraşlarla da yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹²⁰⁹ Mesleki örgütlenme bağlamında ise bölgeye has söz konusu iş kollarında çeşitli kooperatifler kurarak bir yandan yerli sanayinin geliştirilmesine katkı sağlamışlar, diğer yandan cemaat okullarına destek olmuşlardır.¹²¹⁰

Burdur'da da Isparta'daki gibi gül yetiştiriciliğinin yanı sıra halı dokumacılığı ve değirmencilik Rumların temel uğraşları arasında yer almıştır.¹²¹¹

Antalya Rumlarının başlıca geçim kaynağını ise bölgenin önemli ihracat ürünleri olan tahıl ve kereste ticareti oluşturmuştur.¹²¹² Ayrıca kunduracılık, terzilik, marangozluk, demircilik, inşaatçılık, sarraflık, saatçilik, açıcılık, kahvecilik, hamallık, manavlık, kasaplık, fırıncılık, arabacılık, değirmencilik gibi çeşitli meslek dalları da bölge Rumlarının uğraşları arasında yer almıştır.¹²¹³ Mesleki örgütlenme açısından bakıldığında ise Antalya'da da lonca gruplarının önemli bir yere sahip oldukları görülür. Bu loncalar arasında *Ayakkabıcılar ve Kiremitçiler Loncası* ile *Marangozlar, İnşaatçılar ve Sıvacılar Loncası*, Antalya Rumlarının iki büyük lonca grubunu teşkil etmiştir. 1909 yılında ise *Marangozlar, İnşaatçılar ve Sıvacılar Loncası*'nin üyeleri, *Yardımlaşma Birliği* (Σύνδεσμος η Αλληλοβοήθεια /Syndesmos i Allilovoiitheia) adı altında mesleki bir oluşumun daha kurulmasına ön ayak olmuşlardır.¹²¹⁴

¹²⁰⁸ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 55.

¹²⁰⁹ Nikos Viketos, "*İ Enosi Pisidon tis Smyrnis kai oi Anthellinikoi Diogmoi sti Sparti tis Mikras Asias*", **İ Sparti tis Anatonis**, Enosi Spartis M. Asias, Hronos 4os, Fyllo 10, Maios 1992, s. 4.

¹²¹⁰ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 47.

¹²¹¹ Çokona, **a.g.e.**, s. 362.

¹²¹² Papazoglou, **a.g.m.**, s. 295.

¹²¹³ Kechriotis, "*1911 Rum Cemaati Nizamnamesi...*", s. 44.

¹²¹⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 45.

4.2.4. Sanat ve Spor Cemiyetleri

“*Amfion*” *Filarmoni Cemiyeti* (Φιλαρμονική Εταιρία “Αμφίων” /Filarmoniki Eteria “Amfion”) Isparta’da kurulan bir Rum müzik cemiyetidir.¹²¹⁵ İsmi, müziğe ilgisi olan mitolojik bir karakterden¹²¹⁶ alan cemiyet hakkında detaylı bilgiye ulaşamadığından, faaliyet gösterdiği dönem bilinmemektedir.

Müzikle ilgili oluşumlara 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren aşına olan Antalya Rumları,¹²¹⁷ Meşrutiyet’in ilanının ardından da (1909) *Orfefs Müzik Cemiyeti*’ni (Μουσικός Σύλλογος Ορφεύς /Mousikos Syllogos Orfefs) kurmuşlardır. Hem alanının müzik olması dolayısıyla hem de gençlerden oluşan üye profiliyle dinamik bir görüntü çizen cemiyet, müziğin yanı sıra dans bölümü, spor salonu ve bir de okuma salonu oluşturmuştur.¹²¹⁸ Bu çok yönlülük, Rum cemaatinin kültürel bağlamda gelişmesine de olanak sağlamıştır.

Orfefs Müzik Cemiyeti ile aynı sene kurulan (1909) *Öğrenci Jimnastik Cemiyeti “Louis”* (Μαθητικός Γυμναστικός Σύλλογος ο Λούης /Mathitikos Gymnastikos Syllogos o Louis) de Antalya’da faaliyet gösteren bir Rum spor cemiyetidir. İsminden anlaşıldığı üzere ya öğrenciler tarafından kurulmuş ya da öğrencilere yönelik hizmet vermiştir. Ayrıca birçok Anadolu Rum cemiyeti gibi Atina’daki *Anatoli Cemiyeti* ile irtibat kurarak *Anatoli*’nin desteğini istemiştir.¹²¹⁹

Son olarak yine Antalya’da, bu defa mütareke döneminde kurulan bir bando ya da diğer adıyla *Antalya Filarmonik*’ten bahsetmek gerekir. Dönemin belediye başkanının girişimleriyle oluşturulan bu bando, İtalyanların Antalya’dan çekilirken bıraktıkları 45 enstrümanla kurulmuştur.¹²²⁰ Bu bilgidен, *Antalya Filarmonik*’in 1921 yılı sonlarında veya 1922 yılı başlarında kurulduğu yorumunu yapmak mümkündür. Zira İtalyanlar 5 Temmuz 1921’de Antalya’yı tamamen boşaltmışlardır.¹²²¹ Diğer

¹²¹⁵ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 219.

¹²¹⁶ Erhat, **a.g.e.**, s. 35.

¹²¹⁷ Antalya Rumları ilk kez 1882 yılında kendilerine ait bir bando (filarmoni) kurmuşlardır. Kalabalık bir ekibe sahip olan bando, 1894 yılındaki kolera salgını ve 1895 yılında çıkan büyük bir yangının ardından dağılmıştır. Kechriotis, “*1911 Rum Cemaati Nizamnamesi...*”, s. 48. Söz konusu kolera salgını ile ilgili olarak bkz. Mehmet Ak, “*19. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011, s. 254-268.

¹²¹⁸ Papazoglou, **a.g.m.**, s. 295.

¹²¹⁹ AA, Fak. E’(Pisidias), 1911, E 378.

¹²²⁰ Kechriotis, “*1911 Rum Cemaati Nizamnamesi...*”, s. 48.

¹²²¹ Jaeschke, **a.g.e.**, s. 155.

Rum cemiyetlerinden farkı ise üyelerinin Osmanlı vatandaşlığına geçen Yunanların yanı sıra, Türkler ve Rumlardan oluşmasıdır.¹²²²

4.2.5. Diğer Cemiyetler

Isparta’da Meşrutiyet’in ilanının ardından kurulan (1908) ve Rum topluluğun haklarının yanı sıra manevi gelişiminin desteklenmesi amacına yönelik bir cemiyetin varlığından söz edilebilir.¹²²³ İsim bilgisine ulaşılamayan cemiyetin, amacından hareketle siyasi nitelikte bir oluşum olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan Antalya Rumlarının hem kahvehane hem de kulüp olarak faaliyet gösteren Ἀτταλος /Attalos adında bir oluşuma daha sahip oldukları ayrıca dikkati çekmektedir.¹²²⁴ Kulüp, büyük olasılıkla adını, antik dönemde Antalya kentini kuran Pergamon Kralı II. Attalos’tan almıştır.¹²²⁵

¹²²² Kechriotis, “1911 Rum Cemaati Nizamnamesi...”, s. 48.

¹²²³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 46.

¹²²⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 269.

¹²²⁵ Pergamon Krallığı, Attalos Hanedanı ve II. Attalos hakkında detaylı bilgi için bkz. Elizabeth Kosmetatou, “*The Attalids of Pergamon*”, **A Companion to the Hellenistic World**, (Ed. Andrew Erskine), Blackwell Publishing, 2003, s. 159-174.

4.3. İzmit Müstakil Sancağı

1888 yılında Hüdavendigar vilayetinden ayrılarak müstakil sancak olan İzmit, 20. yüzyılın hemen başında İzmit merkez kazası ile birlikte Karamürsel, Adapazarı, Kandıra, Geyve ve Yalova kazalarından oluşmaktaydı.¹²²⁶ İlerleyen süreçte bu kazalar arasına İznik de dâhil edilmiştir.¹²²⁷

Diğer yandan İzmit, hem Karadeniz’e kıyısı olması bakımından hem de müstakil sancak olmadan evvel kısa süreliğine Kastamonu vilayetine de bağlı olmasından¹²²⁸ dolayı Karadeniz bölgesi kapsamında incelenebileceği gibi, kuzeybatı Anadolu’da Bitinya adı verilen bölgenin bir uzantısı olmasından kaynaklı olarak da Batı Anadolu içinde ele alınabilir. Bu açıdan herhangi bir karışıklığın önüne geçmek adına, İzmit’in diğer bölgeler kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür.

İzmit sancağında yaşayan Rum Ortodoks nüfus, Patrikhane’nin idari taksimatına göre, üç metropolitliğin yetki alanı içerisinde yer almıştır. Nikomideia (İzmit), Nikaia (İznik) ve Halkidonya (Kadıköy)¹²²⁹ Metropolitliklerine bağlı olan Rumlar, 1914 tarihli Osmanlı nüfus verilerine göre, İzmit’in toplam 325.153’lük nüfusu içinde 40.048 kişi olarak kayıtlara geçmişlerdir.¹²³⁰ Söz konusu Rum nüfusun çoğu da Yalova, Adapazarı ve Geyve kazalarında toplanmıştır.

Sosyo-ekonomik açıdan ise bölge Rumlarının, tarım ve ticarete dayalı bir yapı içinde gelişme imkânı buldukları söylenebilir. Özellikle İzmit’in İstanbul’a yakınlığı ve İstanbul ile iç bölgeleri bağlayan bir köprü niteliği taşıması, burada ticaretin gelişmesine olanak tanımıştır. 19. yüzyıl sonlarında demiryolu hattının Geyve gibi İzmit sancağının daha iç kesimlerinden geçmesi, genel olarak deniz kıyısına yerleşme eğiliminde olan Rum nüfusun ticaretle uğraşan kesimini cezbetmiş

¹²²⁶ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, H. 1319, (M. 1901/1902), 57 Defa, s. 752-755. H. 1305 senesine ait Osmanlı devlet salnamesinde İzmit’in Hüdavendigar vilayetine bağlı olduğu görülmektedir. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, H. 1305, (M. 1887/1888), 43 Defa, s. 313. Bir sonraki seneye ait devlet salnamesinde ise İzmit’in bağımsız sancak olarak adının geçtiği dikkati çekmektedir. **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye**, H. 1306, (M. 1888/1889), 44 Defa, s. 709. İzmit’e bağlı kazaların Yunanca isimleri için bkz. Skalieri, **a.g.e.**, s. 56.

¹²²⁷ 1914 yılına ait Osmanlı nüfus verilerinde İzmit sancağına bakıldığında, İznik’in İzmit’e bağlı bir kaza olduğu dikkati çekmektedir. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 386.

¹²²⁸ Feridun Emecen, “*Hüdavendigar*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 286.

¹²²⁹ Kandıra kazasının Rum cemaati, Halkidonya (Kadıköy) Metropolitliğinin yetki alanı içinde yer almıştır. Skalieri, **a.g.e.**, s. 281.

¹²³⁰ Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 386-387.

ve Geyve bölgesindeki Rum nüfusu artmıştır.¹²³¹ Geyve’de pamuk ve ipek üretimiyle meşgul olan Rumlar, demiryolu hattı sayesinde ticarete de önemli bir mesafe kat etmişlerdir. Adapazarı ise adından da anlaşılacağı gibi, bölge için önemli bir pazar konumunda olmuş, bu bölge Rumları da tarım, ticaret ve çeşitli zanaatların yanı sıra, sosyo-ekonomik gelişmişliğin eğitim alanına sunduğu katkının bir sonucu olarak doktorluk, öğretmenlik, avukatlık gibi mesleklerle de uğraşmışlardır.¹²³²

Kültürel bağlamda ise İzmit sancağında yaşayan Rumların önemli bir kısmı, konuştukları dil yönüyle Anadolu’nun diğer bölgelerindeki soydaşlarından ayrılmaktadır. Bu bölgede, anadili Yunanca veya Türkçe olan Rumlardan farklı olarak Ermenice konuşan Rumların varlığına rastlanmaktadır. Hay-Horomlar veya Hay-Hurumlar¹²³³ adı verilen bu Rum topluluğu, Anadolu geneline yayılmış olan Rumlar arasında homojen bir kültürel yapının olmadığını en önemli kanıtlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İzmit sancağının özellikle Geyve ve Adapazarı kazalarında yerleşen bu topluluk, en çok Ortaköy, Hudi ve Fındıklı köylerinde varlık göstermiştir.¹²³⁴

*Helen şuuruna sahip Ortodoks Ermeniler*¹²³⁵ olarak da nitelendirilen Hay-Hurumların kökenleri konusunda çeşitli fikirler öne sürülmektedir.¹²³⁶ Ancak hangi ırka mensup olurlarsa olsunlar, Hay-Hurumlar, dini açıdan bölge Rum Metropolitliğine ve dolayısıyla Rum Ortodoks Patrikhanesi’ne bağlı olduklarından dolayı Rum olarak kabul edilmişler, okullarda ve kiliselerde Yunancanın öğretilmesiyle özellikle eğitim ve ibadet dili olarak Yunancayı benimsemişlerdir.¹²³⁷

İzmit Rumları arasında kültürel yapıda görülen bu farklılık, cemaatin sosyal yapılanmasında herhangi bir aksamaya yol açmamıştır. Hatta Geyve bölgesinde Hay-

¹²³¹ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 158-159.

¹²³² Savvas Kalenteridis, **Dytikos Pontos, Vithynia-Paflagonia**, Infognomon Ekdoseis, Athina, 2005, s. 93-96.

¹²³³ Hay sözcüğü, Ermenicede önder, lider anlamına gelen ve Ermeni soyunun kurucusu olduğuna inanılan Hayk’tan türetilmiştir. Hurum ise Rum, yani Romalı sözcüğünün Ermenicedeki karşılığıdır. Bu iki sözcüğün birleşiminden Ermeni-Rumlar anlamına gelen Hay-Hurum kelimesi ortaya çıkmıştır. Yorgos İ. Anastasiadis, “*Ermenice Konuşan Rumlar: Hay-Hurumlar*”, (Çev. Frango Karaoğlan-Elçin Macar), **Toplumsal Tarih**, S. 156, C. 26, Aralık 2006, s. 38-39.

¹²³⁴ A. A. Papadopoulou, **O İpodoulos Ellinismos tis Asiatikis Ellados, Ethnikos kai Glossikos Eksetazomenos**, İoan. N. Sideri, en Athinai, 1919, (Anatyposis 1998), s. 73.

¹²³⁵ A. A. Papadopoulou, **O İpodoulos Ellinismos...**, s. 73.

¹²³⁶ Hay-Hurumların köken tartışmalarıyla ilgili olarak bkz. Anastasiadis, **a.g.m.**, s. 39-41.

¹²³⁷ Georgiou D. Pahtikou, **Olympiakoi Agones en Vithynia**, ek tou Typografeiou Adelfon İ. Kalergi, en Athinai, 1893, s. 9.

Hurumların kurdukları cemiyetlerde, İzmit sancağının diğer kazalarında kurulan Rum cemiyetlerinde olduğu gibi, Yunan kültürünün baskınlığı dikkati çekmektedir. Yazışmalarında, tuttıkları raporlarda vs. Yunancayı kullanan cemiyetler, Yunan kültürünün Ortodoks halk arasında yayılmasına da aracılık etmişlerdir. Bu durum aslında Helenizm'in ulaştığı başarıyı gösterirken, yerel kültürün de kısmen yitirildiğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Hay-Hurumların genç kesimi, hem aldıkları eğitimin bir parçası olarak hem de Yunan kültürünü yaymaya dönük cemiyetler vasıtasıyla Ermeniceyi yavaş yavaş terk ederek günlük yaşantılarında Yunanca konuşmaya başlamıştır.¹²³⁸ Hatta Hay-Hurumların yoğun olarak yaşadığı Geyve'nin Hudi köyündeki cemaat, Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne mektup yazarak bölgedeki Ermeni propagandasından bahsetmiş ve Yunan kültürünün korunması için cemiyetten destek talep etmiştir.¹²³⁹ Adapazarı'nın anadili Ermenice veya Türkçe olan Rumları ise *Anatoli Cemiyeti*'nin Anadolu'da Yunancanın ve Yunan kültürünün yayılması için gösterdiği çabadan daha erken bir dönemde Yunanca konuşmaya başlamışlardır.¹²⁴⁰ Bu da aslında Yunanca ve Yunan kültürünün yayılması konusunda cemiyet ve eğitim faaliyetlerinin bölgesel düzeyde değişiklik gösterdiğini ifade etmektedir.

İzmit Rumlarının Helenleşmesinde, en az kilise ve okul kadar payı olan söz konusu cemiyet faaliyetlerine bakıldığında ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren örgütlenme hareketlerinin başladığı görülecektir. Bu dönemde, sancağın merkez kazası olan İzmit'te kurulan *Maarifperver Cemiyet* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης/ Filekpaideftiki Adelfotis) (1872) ve *Omonoia Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ομόνοια/ Filekpaideftiki Adelfotis Omonoia) (1885) isimlerinden de anlaşılacağı üzere eğitim alanına yönelerek okul kurma faaliyetleriyle meşgul olmuşlardır.¹²⁴¹

¹²³⁸ Ari Çokona, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 163.

¹²³⁹ AA, Fak. Δ'(Nikaias-Prousis-Halkidonas), 1898, Δ 8.

¹²⁴⁰ Magda M. Kitromilidi, "Oi Ellines tis Vithynias kai to Ethniko Kentro 1898-1903: Anekdotas Martyries apo to Arheio tou Syllogou Anatoli", **DKMS**, Tom. 8, Athina, 1990-1991, s. 89. İlerleyen süreçte Adapazarı Rumlarının herhangi bir cemiyet faaliyetine rastlanmamakla birlikte, Adapazarı Rum cemaat okulları heyetinin oldukça aktif çalıştığını ve Anatoli Cemiyeti ile de bağlantı kurarak bölge Rumlarının eğitimi konusunda yoğun çaba harcadığını belirtmek gerekir. AA, Fak. Γ'(Konstantinoupoleos-Nikomideias), 1908, Γ 401.

¹²⁴¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 27, 252.

Böylece nispeten erken bir dönemde cemiyet kültürüyle tanışan İzmit Rumları, II. Meşrutiyet döneminde de cemiyet çalışmalarına devam etmiştir. Bu dönemde karşımıza çıkan ilk cemiyet, *Rum Müzik Cemiyeti “Apollon”* (Ελληνικός Μουσικός Σύλλογος ο “Απόλλων”/Ellinikos Mousikos Syllogos o “Apollon”)’dur. Kuruluş tarihine ulaşamayan cemiyetin, en azından 1909 Cemiyetler Kanunu’na kadar varlık gösterdiği bilinmektedir. Zira Cemiyetler Kanunu’nun çıkarılmasının ardından cemiyet, Osmanlı idarecilerinin dikkatini çekmiş ve dağılmıştır.¹²⁴² *Rum Müzik Cemiyeti*’nin hangi faaliyetine istinaden bu kararın alındığını kestirmek güç olsa da, Cemiyetler Kanunu’nun kavmiyet esasına dayanan ve bu nitelikte unvan kullanan cemiyet teşekkülünü yasaklaması,¹²⁴³ cemiyetin dağılmasında bir dereceye kadar rol oynamıştır denilebilir. Zira dört yıl sonra, 1913 yılında yeniden kurulan cemiyet, ismini *Kültür Birliği* (Μορφωτικός Σύλλογος /Morfortikos Syllogos) olarak değiştirmiştir. 1922’ye kadar varlığını sürdüren *Kültür Birliği*, bölge Rumları için kültürel ve sanatsal faaliyet gösteren yegâne cemiyet olmuştur. Bir okuma salonu ile müzik şubesi kuran cemiyet, konserler ve tiyatro gösterileri düzenlemiş, bölgedeki Rum erkek okulunun müsamere salonunu da müzik dersleri için kullanmıştır. Bölge Rum halkını gerek kültürel yönden geliştirmek gerekse eğlence yönünden doyuma ulaştırmak için oldukça aktif çalışan cemiyet, Yunan işgali döneminde de, bir sinema binası inşa etmek üzere oluşturulan *Rum Kulübü*’nün (Ομιλος /Omilos) çalışmalarını teşvik etmiştir. Ancak savaş yıllarından dolayı sinema tamamlanamamıştır.¹²⁴⁴

İzmit sancağının, Rum cemiyetlerinin kuruluşuna sahne olan bir diğer kazası ise Geyve’dir. Geyve’ye bağlı Hudi ve Ortaköy’de kurulan Rum cemiyetleri, çoğunluğu Ermenice veya Türkçe konuşan cemaat mensupları arasında Yunan kültürünün yayılması ve yerleşmesini sağlamak üzere varlık göstermişler, dolayısıyla Helenizm’e hizmet etmişlerdir.

Bu cemiyetlerden, Ortaköy’de 1900 yılında kurulan *Maarifperver ve Hayırsever Ortodoksluk Cemiyeti*’nin (Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Ορθοδοξία /Filekpaideftiki kai Filanthropiki Adelfotis Orthodoxia) amacı, kamu yararına dersler vermek, bir kütüphane ve okuma salonu oluşturmak ve

¹²⁴² Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 28.

¹²⁴³ Cemiyetler Kanunu’nun söz konusu maddesi (4.madde) için bkz. **Takvim-i Vekayi**, 7 Şaban 1327, 10 Ağustos 1325 (23 Ağustos 1909), No: 310, s. 12; Kanunun tam metni için bkz. s. 11-13.

¹²⁴⁴ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 28.

böylece üyelerinin ve gençlerin fikri ve ahlaki yönden gelişmelerini sağlamak; yetimlere ve yoksul ailelere yardım etmek; cemaate ait kilise ve eğitim kurumlarını desteklemek şeklinde belirlenmiştir.¹²⁴⁵ *Maarifperver ve Hayırsever Ortodoksluk Cemiyeti*'nin II. Meşrutiyet'in ardından faaliyetine devam edip etmediği tam olarak bilinmese de, *Anatoli Cemiyeti* ile yaptığı yazışmalardan, Meşrutiyet'in hemen öncesinde, 1907 yılında da faaliyetini sürdürdüğü, hatta *Anatoli*'den destek istediği anlaşılmaktadır.¹²⁴⁶

Geyve'ye bağlı Hudi'de ise 1907 tarihli bir eğitim cemiyetinden söz edilebilir. *Vithynia Maarifperver Cemiyeti* (Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης η Βιθυνία/ Filekpaideftiki Adelfotis i Vithynia) adındaki bu oluşum, bölgedeki Ermenice ve Türkçe konuşan Rumlar arasında Yunan dilini yaygınlaştırma amacına yönelmiş, çeşitli mahallelerde anaokulları kurmuş ve Yunan ulusal bilincinin pekiştirilmesi için bir okuma salonu oluşturmuştur.¹²⁴⁷ Bu cemiyetin Meşrutiyet döneminde de varlığını sürdürdüğü, *Anatoli Cemiyeti*'ne gönderdiği mektuplardan anlaşılmaktadır.

İlerleyen süreçte ise Helenizm'in Hay-Hurumlar ve Türkçe konuşan Rumlar üzerindeki kültürel etkisine siyasal bir boyut da eklenmiştir. Bir cemiyet faaliyeti olmasa da, Ortaköy ve civarındaki Rumlar adına *Anatoli Cemiyeti*'ne gönderilen bir mektup, siyasi Helenizm'in ne kadar güçlendiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Zira mektup 1920 yılının Temmuz ayında kaleme alınmış, Helenizm'in özgürlüğü, Yunan ulusal çıkarlarına bağlılık ve İzmit bölgesindeki Türk-Yunan çatışması gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır.¹²⁴⁸ Aslında bu durum, mevcut konjonktür gereği olağandır. Söz konusu dönemde İstanbul'un da İzmit'in de İtilaf Devletleri ve Yunan işgali altında olduğu hatırlanacak olursa, hem bu bölgedeki Türk-Yunan çatışması hem de bölge Rumlarının Yunan yanlısı duruşu daha iyi anlaşılacaktır. Geyve'deki çatışmalar sonucu burası Türk Milli Mücadelesinin önemli merkezlerinden biri haline gelirken,¹²⁴⁹ Karamürsel ve Yalova'da yerli Rumlar

¹²⁴⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 27.

¹²⁴⁶ AA, Fak. Δ'(Nikaias-Prousis-Halkidonas), 1906-1907, Δ 40.

¹²⁴⁷ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 27.

¹²⁴⁸ AA, Fak. Δ'(Nikaias-Prousis-Halkidonas), 1920, Δ 62α.

¹²⁴⁹ Kuvayı Milliye birliklerinin 28 Mart'ta Geyve'ye girmesiyle Orta Anadolu'ya yapılacak olası Yunan saldırılarının önü kesilmiştir. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, III. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1978, s. 61; Yusuf Çam, **Milli Mücadele'de İzmit Sancağı**, İzmit Rotary Kulübü, İstanbul, 1993, s. 47.

çeteler oluşturup Türklere karşı Yunan ordusu ile birlikte hareket etmişlerdir.¹²⁵⁰ Ancak söz konusu mektup, sübjektif bir yaklaşım sergilemekte, karşılıklı bir çatışma durumundan söz etmemektedir. Bu durum, bölge Rumlarının mütareke ve işgal döneminde artık büyük oranda Helenleştiğini göstermektedir.

¹²⁵⁰ **BOA**, BEO, 4662/349612, H. 25 Safer 1339 (M. 7/8 Kasım 1920); **BOA**, BEO, 4664/349746, H. 9 Rebiülevvel 1339 (M. 20/21 Kasım 1920).

4.4. Adana Vilayeti

Eski çağlarda Kilikya olarak anılan bölge, Osmanlı idari teşkilatlanmasına göre Adana vilayetini kapsamaktadır. Adana, Kozan, Cebel-i Bereket, Mersin, İçel (İçil) sancaklarından oluşan Adana vilayeti, bünyesindeki Rum Ortodoks nüfusun bağlı bulunduğu kilise bakımından, Erzurum, Halep ve Diyarbakır vilayetleri ile birlikte Anadolu'nun diğer bölgelerinden ayrılmaktadır.¹²⁵¹ Söz konusu vilayetlerde yerleşik bulunan Rum nüfus, kilise hukuku açısından İstanbul'a değil, Antakya Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olmuştur.¹²⁵²

Bu çerçevede Adana Rumları da Antakya Patrikhanesi'ne bağlı Tarsus ve Adana Metropolitliğinin yetki alanı içerisinde yer almışlardır.¹²⁵³ Nüfus bakımından en çok Adana, Mersin ve Tarsus'ta yoğunlaşan bölge Rumlarını, ağırlıklı olarak, ticaret amacıyla Kapadokya'dan göç edenler oluşturmuştur.¹²⁵⁴ Kapadokya göçmenleri arasında Türkçenin yaygın olması, bölge Rumları arasında, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, iki dilli bir kültürel yapının doğmasına yol açmıştır. Bu durum, Adana Rum cemaati nizamnamesinden de anlaşılmaktadır. Söz konusu nizamnamenin hem Türkçe (Karamanlıca) hem de Yunanca basılmış olması, bölge Rumlarının bir kısmının Türkçe, bir kısmının da Yunanca konuştuğunu göstermektedir.¹²⁵⁵

Diğer yandan, vilayet dâhilinde, anadili Arapça olan Ortodoksların varlığını da göz ardı etmemek gerekir. Antakya Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan bu Ortodoks topluluğun etnik kökeni hakkında farklı görüşler mevcut olsa da, en

¹²⁵¹ Her ne kadar tezimiz, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı bulunan metropolitliklerdeki Rum nüfus üzerine yoğunlaşsa da, Antakya Patrikhanesi'ne bağlı olan Adana ve Erzurum Rumlarının cemiyet kurma faaliyetlerinde bulunması, bu bölge Rumlarının da tez kapsamında incelenmesini gerekli kılmıştır.

¹²⁵² Antakya Rum Ortodoks Patrikhanesi ve bağlı metropolitliklerle ilgili bilgi için bkz. İoannis Th. Bakas, "Oι Antioheianes Ekklisiastikes Eparhies tis Mikras Asias kai o Ellinismos tous (Teli tou 19ou Arhes tou 20ou Aiona)", **Mikrasiatiki Spitha**, 17, 2012, s. 69-86.

¹²⁵³ Tarsus ve Adana Metropolitliğine bağlı olan Rum Ortodokslarla ilgili bilgi için bkz. Bakas, **a.g.m.**, s. 78-86.

¹²⁵⁴ Anagnostopoulou, **Mikra Asia**, s. 238; Kontogianni, **Geografia tis Mikras Asias**, s. 183. Nüfus bilgileri için bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 360.

¹²⁵⁵ Adana Rum cemaatinin Yunanca nizamnamesi için bkz. **Kanonismos tis Ellinikis Orthodoxou Koinotitos Adanon**, Typois Aristovoulou, Anastasiadou kai Sas, en Konstantinoupolei, 1912; Yunan harfleriyle Türkçe (Karamanlıca) nizamnamesi için bkz. **Adana Rum Ortodoks Cemaati Nizamnamesi**, Typois Aristovoulou, Anastasiadou kai Sas, en Konstantinoupolei, 1912.

azından bölgede Arapçanın da önemli düzeyde konuşulduğunu söylemek mümkündür.

Sosyo-ekonomik açıdan ise bölge Rumları, görece gelişmiş bir topluluk görüntüsü çizmişlerdir. Büyük ölçüde iklim ve coğrafyanın şekillendirdiği bir ekonomik ortamdan, tarım, ticaret ve tarıma dayalı endüstri yoluyla en iyi şekilde yararlanmışlardır. Çoğunlukla pamuk, tütün, tahıl üretimi ve ticareti ile meşgul olmalarının yanı sıra, özellikle pamuk üretimine bağlı olarak dokumacılık, iplikçilik gibi endüstriyel sektörlerde de geçimlerini sağlamışlardır.¹²⁵⁶ Ayrıca 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde, halı ve kilim dokumacılığı da Rum kadınları arasında önemli bir geçim kaynağı olarak öne çıkarken, özellikle Adana sancağı bu alanda sayılı merkezlerden biri haline gelmiştir.¹²⁵⁷

Bölge Rumları arasındaki sosyo-ekonomik gelişim, kültürel alana da yansımıştır. Henüz II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde eğitim ve kültür alanında birtakım hamlelerde bulunan Rumlar, hem cemaat olarak hem de kurdukları cemiyetler aracılığıyla cemaat içi dayanışmanın yanı sıra kültürel gelişimin sağlanması yolunda da önemli adımlar atmışlardır.

Bu konuda yine Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'nin arşivinden aydınlatıcı bilgilere ulaşmak mümkündür.¹²⁵⁸ Örneğin Adana sancağında, 1900 yılında, Rum cemaat okulları heyetinin yerel çalışmalarla sınırlı kalmayarak Atina'daki *Anatoli Cemiyeti*'ne, bölgedeki eğitim kurumlarının desteklenmesi ve eğitimin güçlendirilmesi için yeni öğretim tekniklerini bilen bir müdür atanması talebini içeren bir mektupla başvurması,¹²⁵⁹ bölgedeki Rum eğitiminin geliştirilmesi yönünde bir çabayı göstermektedir. Bu örnekten, okul heyetlerinin de birer eğitim cemiyeti

¹²⁵⁶ İmerologion Adelfotitos Orthodoxias Mersinis, 1909, s. 156.

¹²⁵⁷ İstikopoulou, *İ Elliniki Tapitourgia*, s. 56.

¹²⁵⁸ İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti, nam-ı diğer Syllogos'un, Osmanlı coğrafyasındaki Rumlara ve Rum eğitimine dair sunduğu raporlar da oldukça önemli birer kaynak niteliğindedir. Her ne kadar bu raporlarda, 1908 sonrasında Anadolu Rumlarna ilişkin daha kısıtlı bilgiler yer alsa da, Kilikya Rumlarna ne 1908 öncesinde ne de 1908 sonrasında hiç rastlanılmamış olması ilginç bir durumdur. Yoruma açık olmakla birlikte bu durum, bir ihtimal, Kilikya Rumlarnın Antakya Patrikhanesi'ne bağlı olmalarıyla açıklanabilir. Syllogos'un Kilikya Rumlarna dair herhangi bir rapor kaleme almamış olması konusunda aynı tespitte bulunan Haris Eksertzoglou'nun yorumu ve bölge Rumları hakkındaki detaylı çalışması için bkz. Haris Eksertzoglou, "*İ Diahysi tis Ethnikis Taftotitis stis Orthodoxes Koinotites tis Kilikias*", *DKMS*, Tom. 11, Athina, 1995-1996, s. 181-238.

¹²⁵⁹ AA, Fak. B'(Antioheias-İerosolymon), 1900, B 2.

gibi faal çalıştıkları ve bu heyetler vasıtasıyla ihtiyaçlarını karşılayabilen cemaatin bazen bir cemiyet kurmaya bile gerek duymadığı anlaşılmaktadır.

Zira benzer bir girişimin ilerleyen süreçte Mersin Rum cemaati tarafından da gerçekleştirildiği dikkati çekmektedir. Mersin Rum okulları heyetinin 1919 yılı Haziran ayında *Anatoli Cemiyeti*'ne hitaben kaleme aldığı mektup, bölgedeki Rum eğitimine ışık tutacak niteliktedir. Söz konusu dönemde Mersin Rum cemaatinin yaklaşık 400 aileden oluştuğu ve bir kız ve bir erkek okuluna sahip olduğu ifade edilen mektupta, bölgedeki Rum eğitim kurumlarının ihtiyaçları sıralanarak *Anatoli Cemiyeti*'nden eğitimin desteklenmesi talep edilmiştir.¹²⁶⁰ Bu kapsamda, genç eğitiminden anlayan üniversiteli bir müdür, Atina Öğretmen Okulu'ndan mezun iki öğretmen ve bir anaokulu öğretmeni talebinde bulunan heyet, bölgedeki eğitimin desteklenmesinin ulusal açıdan taşıdığı önemi de vurgulamıştır. Bu ulusçu vurgunun yanı sıra, genel olarak mektubun dili, söz konusu dönemde İngiliz ve Fransız işgali altında bulunan Mersin'de¹²⁶¹ Rumların tutumunu öğrenebilmemiz açısından ipucu vermektedir. Zira Batı Anadolu'da Yunan işgalinin başladığı dönemde yazılan mektupta, işgalden bir "özgürlük dönemi" olarak bahsedilmiş, *Anatoli Cemiyeti*'nden ise bu süreçte çocukların ulusal gelişiminin sağlanması talebinde bulunulmuştur.¹²⁶² Yorumu açık olmakla birlikte bu durum, Mersin gibi Yunan etkisine daha uzak bir bölgede bile Helenizm propagandalarının ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Her iki örnekte de bölge Rum cemaatinin eğitime yönelik olarak okul heyetlerinin gösterdiği çabayı görmek mümkündür. Diğer yandan, bölge Rumları arasında kültürel gelişimin sağlanmasına yönelik az sayıda da olsa cemiyet teşkiline rastlanmaktadır. Bu cemiyetler daha çok kültürel ve dini nitelikleriyle ön plana çıkan oluşumlar şeklinde varlık göstermişlerdir. Bu bağlamda yine Adana sancağını ilk sıraya alırsak, öncelikle 1901 yılında kurulan *Bilim ve Sanatsever Kardeşlik* (Φιλόμευσος Αδελφότης /Filomousos Adelfotis) adlı oluşumdan söz etmek

¹²⁶⁰ AA, Fak. B' (Antioheias-İerosolymon), 1919, B 39.

¹²⁶¹ Mersin'de ve Kilikya bölgesinde İngiliz ve Fransız işgali bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 55-63. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK, Ankara, 1988.

¹²⁶² AA, Fak. B' (Antioheias-İerosolymon), 1919, B 39.

gerekir.¹²⁶³ Kuruluşu II. Meşrutiyet öncesine rastlayan bu cemiyet, Adana Rum cemaatine ait okulların geliştirilmesi ve desteklenmesi amacına yönelik bir eğitim-kültür cemiyetidir.¹²⁶⁴ Nizamnamesi Yunanca ve Türkçe (Karamanlıca) olarak kaleme alınmıştır. Cemiyet kurucularından iki kişinin 1912 yılında cemiyet üyeliğinden ayrılmış olabileceklerine dair Mamoni'nin ortaya koyduğu iddia, cemiyetin en azından II. Meşrutiyet'in ilanının ardından da varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.¹²⁶⁵

Adana'da kurulan bir diğer Rum cemiyeti ise *Aziz Georgios Cemiyeti* (Αδελφότης Άγιος Γεώργιος /Adelfotis Agios Georgios) adında dini nitelikte bir oluşumdur. 1921 yılında faaliyet gösteren cemiyet, aynı ismi taşıyan bir şapel inşa etme amacına yönelmiştir. Ne var ki, Rum ihtiyar heyeti, cemiyeti tanımamış ve faaliyetlerine karşı çıkararak kilisenin inşasını engellemiştir.¹²⁶⁶ Bu husumetin sebebi bilinmese de, dini veya idari bir gerekçesi olması muhtemel görünmektedir. Diğer yandan bu durum, cemiyetlerin genellikle bölge cemaati tarafından desteklendiği ve cemaat içi bağları sıkılaştırdığı yönündeki genel görüşe bir istisna olması bakımından ayrıca ilginçtir.

Yine 1921 yılında Adana'da faaliyet gösteren *Gençler Kulübü* (Λέσχη των Νέων /Leshi ton Neon), ulusal ideallerin (Helen idealleri) Rum gençleri arasında yerleştirilmesi için çalışmalarda bulunmuştur.¹²⁶⁷

Mersin'de ise II. Meşrutiyet'ten önce (1901) kurulan *Ortodoksluk Cemiyeti* (Αδελφότης Ορθοδοξία /Adelfotis Orthodoxia) dini olduğu kadar kültürel nitelikte de faaliyet göstererek bölge Rum cemaatinin gelişimine katkı sağlamıştır. Cemiyetin 1909 yılına ait bir salnamesinin bulunması, Meşrutiyet döneminde de varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu salnamede, cemiyetin başlıca amacı, bölge Rum cemaatinin dini ve ahlaki gelişiminin sağlanması için vaiz ya da din adamı istihdam etmek şeklinde belirtilmiştir.¹²⁶⁸ Diğer yandan, cemiyetin, üye aidatları ve bağışların

¹²⁶³ Cemiyetin kuruluş yılı, Mamoni-İstikopoulou'nun eserinde 1901, Soldatos'un eserinde 1900 olarak aktarılmıştır. Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 245; Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 221.

¹²⁶⁴ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 221.

¹²⁶⁵ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 245, 274.

¹²⁶⁶ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 245.

¹²⁶⁷ Soldatos, **a.g.e.**, T. 2, s. 222.

¹²⁶⁸ **İmerologion Adelfotitos Orthodoxias Mersinis**, s. 5.

yanı sıra salname basımından elde ettiği gelirlerini, eğitim ve hayır kurumlarının korunmasına tahsis etmesi, onun hayırsever niteliğini de ortaya koymaktadır.¹²⁶⁹

Ayrıca cemiyete bağış yapanlar arasında Mersin, Adana ve Tarsus gibi yakın bölge dışında, Kapadokya'dan İstanbul'a, Samsun'dan İzmir'e kadar birçok bölgeden isimlerin yer alması,¹²⁷⁰ cemiyetin oldukça itibar gördüğünü de göstermektedir.

Mersin'de teşkil edilen bir diğer cemiyet ise *Αναγνωστήριον ο Κοραΐς/Anagnostirion o Korais*'tir. Cemiyetin adı Türkçeye *Korais Okuma Salonu* veya *Korais Mütalaahanesi* şeklinde çevrilebilir. Adından hareketle kültürel niteliklere sahip olduğu anlaşılan cemiyetin kuruluşunu *Ortodoksluk Cemiyeti* teşvik etmiştir. Cemiyet, bir nevi kulüp niteliğinde faaliyet göstermiş, eğitsel ve dini konularda Rum halkının ilgisini canlı tutmayı hedeflemiştir.¹²⁷¹

1919 yılında varlık gösteren *Anagennisis Cemiyeti* (*Σύλλογος Αναγέννησις/Sylogos Anagennisis*)¹²⁷² de Mersin'de kurulmuştur.¹²⁷³

Öte yandan Tarsus'ta da nüfuzlu Rum ailelerinin katkılarıyla oluşturulan bir cemiyetin varlığından söz edilebilir. Ancak cemiyete dair ulaşılabilen tek bilgi, Balkan Savaşları sırasında dağılmış olduğu bilgisidir.¹²⁷⁴

¹²⁶⁹ **İmerologion Adelfotitos Orthodoxias Mersinis**, s. 6-8.

¹²⁷⁰ Cemiyete bağış yapılan bölgeler ve bağışçıların isimleri için bkz. **İmerologion Adelfotitos Orthodoxias Mersinis**, s. 257-264.

¹²⁷¹ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 246.

¹²⁷² *Αναγέννησις/Anagennisis* yeniden doğuş anlamına gelmektedir.

¹²⁷³ Mamoni-İstikopoulou, **Somateiaki Organosi**, s. 246.

¹²⁷⁴ Aynı yer.

4.5. Erzurum Vilayeti

Kilise hukuku bakımından Antakya Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı olan Erzurum'da görece daha az sayıda bir Rum topluluğu yaşamıştır.¹²⁷⁵ Bölgedeki etnik çeşitlilikten kaynaklı olarak Rumcanın yanı sıra çoğunlukla Türkçe, Lazca ve Ermenice de konuşan bölge Rumları genel olarak ticaret ve küçük endüstriyle meşgul olmuşlardır.¹²⁷⁶

Cemiyetleşme bağlamında ise II. Meşrutiyet'in ilanından önce, 1905 yılında kurulan *Erzurum Maarifperver Cemiyeti* “*Omonoia*” (Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεοδοσιουπόλεως “Ομόνοια” /Filekpaideftikos Syllogos Theodosioupleos “Omonoia”), diğer bölgelerde olduğu gibi Erzurum'da da Rumların eğitime verdikleri önemi gösterir niteliktedir. Cemiyetin amacı, Erzurum Rum cemaatinin kültürel seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmak, milli ve dini duygularını pekiştirmek, çalışkan öğrencilere Gümüşhane, Trabzon gibi şehirlerin daha yüksek dereceli okullarında okumaları için destek sağlamak ve şehrin yoksul Rum sakinleri ile burada geçici olarak ikamet eden Rumlara yardım etmek şeklinde belirlenmiştir.¹²⁷⁷ Sıralanan bu amaçlardan, cemiyet faaliyetlerinin yalnızca eğitim alanıyla sınırlı kalmadığı, sosyal alanda yardımlaşma ve dayanışma olgularının da hayata geçirilmesine katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

İlk başkanlığını Papa-Stylianos Fytianos'un yaptığı *Omonoia Cemiyeti*'nin bütün üyeleri gençlerden oluşmuş, bu gençler arasında Georgios Paraskevas, Aristidis Kyriakidis ve Sofoklis Haralampidis cemiyet için en çok mesai harcayan isimler olmuştur. Hatta Haralampidis ile Paraskevas, sonraki süreçte cemiyete başkanlık da yapmışlardır.¹²⁷⁸

Omonoia Cemiyeti de Atina'daki *Anatoli Cemiyeti* ile işbirliği geliştiren cemiyetlerden biridir. Cemiyetin Atina ile yaptığı yazışmalardan, Meşrutiyet'in ilanının ardından da faaliyetine devam ettiği ve bu dönemde özellikle kız eğitimine

¹²⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin 1914 yılına ait nüfus verilerine göre Erzurum vilayetindeki toplam Rum nüfusu 4859 kişiden oluşmaktadır. Bu sayıya, o dönemde Rus yönetiminde bulunan Kars Rumları dâhil değildir. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, s. 360.

¹²⁷⁶ Giorgos Sigalos, **Erzeroum 1916, İmerologio Dimitriou Avgerinou gia tin Ekdioksi ton Ellinon tou Erzeroum**, Ekdoseis Armos, Athina, 2011, s. 62-63, 72.

¹²⁷⁷ Sigalos, **a.g.e.**, s. 93.

¹²⁷⁸ Haralampidis'in başkanlığı sırasında G. Hatziparaskevas genel sekreter, Epameinondas Katenof da muhasebeci olarak görev yapmıştır. Sigalos, **a.g.e.**, s. 94-95.

önem verdiği anlaşılmaktadır.¹²⁷⁹ Cemiyet, bölgede kız okulu yokluğundan rahibe manastırında eğitim gören Rum kızları için bir okul kurulması yönünde çaba göstermiş, üye aidatları, bağışlar ve tiyatro gösterileri yoluyla elde ettiği gelirleri bu amaç doğrultusunda harcamıştır. Bölge Rum cemaatinde Helen ulusal bilincini yerleştirmek için genellikle etnik temalı tiyatro gösterileri organize eden cemiyet, cemaatin kültürel gelişimine okuma salonu ve kütüphane kurarak da katkı sağlamıştır.¹²⁸⁰

Omonoia Cemiyeti dışında, vilayet dâhilinde varlık gösteren bir cemiyet de Erzurum'a bağlı olan Bayburt'ta kurulmuştur. Ancak *Aktis* (Ακτίς) adını taşıyan bu cemiyetin, hangi dönemde faaliyet gösterdiği ve faaliyetlerinin içeriğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Daha önce Erzurum'a bağlı bir sancak olan, ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Rus yönetimi altına giren Kars'ta da dikkate değer bir Rum nüfus karşımıza çıkmaktadır. Türkler ve Ermenilerden sonra Kars'taki üçüncü büyük topluluğu oluşturan Rumlar, tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaret, demircilik, kalaycılık ve taşımacılık gibi zanaatlarla da uğraşmışlardır.¹²⁸¹ Kars Rumlarının, cemiyet oluşturma bağlamında örgütlenme hareketlerine rastlanmasa da, cemaat içinde kurdukları sıkı bağlar sayesinde etnik kimliklerini korudukları ve özellikle eğitim ve kültür alanında gelişme kaydettikleri dikkati çekmektedir. Bölgedeki diğer topluluklara kıyasla daha yüksek okuma yazma oranına sahip olan Kars Rumları, eğitime verdikleri önemi, okullaşma ve öğretmen yetiştirme konusunda da göstermişler, hatta Birinci Dünya Savaşı yıllarında pedagoji kurslarıyla Rum öğretmenlerin eğitimi üzerine eğilmişlerdir.¹²⁸²

¹²⁷⁹ AA, Fak. B'(Antiocheias-İerosolymon), 1911, B 35. Anatoli Cemiyeti'nin süreli yayını olan Ksenofanis'te de Omonoia Cemiyeti'ne yer verilerek cemiyetin bir kız okulu kurma amacına değinilmiştir. **Ksenofanis**, T. 6, 1909, s. 43.

¹²⁸⁰ Sigalos, **a.g.e.**, s. 93-94.

¹²⁸¹ Erkan Karagöz-Konstandinos Kinigopulos, **Güneybatı Kafkasya Kars Rumları ve Konstandinos Kinigopulos'un Anıları**, (Yay. Haz. Bingür Sönmez; Çev. Despina Eftimyadis), Babiali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016, s. 25, 35-36; Çokona, **a.g.e.**, s. 226.

¹²⁸² Karagöz-Kinigopulos, **a.g.e.**, s. 34, 108-109; Çokona, **a.g.e.**, s. 226.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı olan 19. yüzyıl, Osmanlı milletlerinden biri olan Rumlar açısından çok yönlü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu yüzyılda bir yandan Mora'da bağımsız bir Yunan devleti ortaya çıkarken, diğer yandan imparatorluk bünyesinde kalan Rumlar da siyasal, toplumsal ve kültürel anlamda bir sıçrayış yaşamışlardır. Bir yandan Yunan devletinin varlığı, diğer yandan Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme süreci, Osmanlı Rumlarının toplumsal örgütlenmesine yeni bir boyut kazandırarak cemiyet kültürünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Cemiyetleşme hareketinin Osmanlı Rumlarında diğer Gayrimüslim unsurlara veya Müslümanlara göre daha erken bir dönemde ortaya çıkması, Rumların soy ve kültür bağı kurabilecekleri bir Yunan devletinin varlığıyla açıklanabilir. Başka bir ifadeyle Rumların cemiyetleşmesine temel etki, Yunan devletinin varlığı olmuştur.

Cemiyetler, cemaatin sahip olduğu diğer toplumsal kurumlar gibi cemaat bağlarını güçlendiren ve devamlılığını sağlayan bir mekanizma olmuştur. Bu mekanizma, cemaat üyelerini sosyal bir ağın parçası haline getirirken, ortak kültür yaratma ve bunu sürdürebilme bağlamında da önemli bir rol üstlenmiştir. Osmanlı Rumları açısından cemiyetleşme olgusu, özellikle Yunan devletinin ortaya çıkışının ardından ortak bir kimlik etrafında bütünleşmede aracı bir rol oynamıştır. Osmanlı topraklarında kurulan Rum cemiyetleri, Rum cemaatine kazandırdığı sosyal hareketliliğin yanı sıra, cemaat üzerinde etnik aidiyet duygusu da geliştirerek ortak bir kültür inşasına, başka bir deyişle Helenizm ideolojisine hizmet etmiştir.

Ancak söz konusu cemiyetleşme süreci, Rumların yerleştiği her bölgede aynı düzeyde yaşanmamıştır. Zira her ne kadar cemaat yapıları benzer olsa da, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerindeki Rumlar, sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerden farklı düzeylerde gelişim göstermişlerdir. Bu açıdan Osmanlı başkenti İstanbul ile bu tezin coğrafyası olan Anadolu'yu birbirinden ayırmak gerekir.

Bir genelleme yapılırsa Anadolu Rumları, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullar bakımından İstanbul Rumlarına göre daha geri kalmış bir profil çizmiştir. Bu nedenle Anadolu'daki Rumların cemiyet bağlamında örgütlenme faaliyetleri de İstanbul Rumlarının cemiyetleşme hareketine göre daha cılız kalmıştır. Yalnızca

İstanbul'da 500 civarında Rum cemiyetine rastlanırken, bu sayıya, Anadolu'da Rumların yaşadığı bütün bölgeler hesaba katıldığında, ancak ulaşılabilmiştir. Bu gelişmede, hiç şüphesiz, Osmanlı başkentinin idari olduğu kadar ticari ve kültürel bir merkez olmasının da etkisi vardır. Zira genel olarak İstanbul Rum cemiyetlerinin sahip olduğu ekonomik ve sosyal imkânlar, bu cemiyetleri, Anadolu'daki oluşumlardan bir adım öne taşımıştır.

Ancak bu genellemenin dışında kalan istisnalar da olmuştur. Nitekim İstanbul ile Anadolu arasında yapılacak bir karşılaştırmada, ilk Rum cemiyetinin Anadolu'dan -İzmir'den- çıkması şaşırtıcı değildir. Zira Anadolu'nun batı kıyıları Yunan aydınlanmasının en çok etkilediği bölgelerden biri olmakla birlikte, özellikle İzmir'in, dış dünyaya açılan ticari bir kesişim noktası olması, bu bölgeyi yalnızca ekonomik değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da yükselen bir değer haline getirmiştir. Bu nedenle 19. yüzyılın başında, henüz İstanbul Rumları arasında oluşmamış olan cemiyetleşme olgusu, ilk kez İzmir'de, İzmir Rumları arasında şekillenmeye başlamıştır.

İzmir gibi, Anadolu'nun kıyı şeridinde yer alan ticari merkezlerde, Rumlar arasındaki sosyal hareketlilik, iç bölgelerdeki yerleşimlere göre daha yoğun olmuştur. Daha açık bir ifadeyle coğrafya, demografik ve sosyo-ekonomik gelişmeye kadar birçok alanda etkisini gösterirken, Rumlar arasındaki cemiyetleşme faaliyetlerinin de varlığını, niceliğini ve niteliğini belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur. Zira coğrafi konumu dolayısıyla dış dünyayla iletişim kurmaya daha açık olan Batı Anadolu'da cemiyetleşme faaliyetleri daha yoğun olarak görülürken, bu bölgeyi, daha doğuda ve daha içeride kalan ve bu nedenle Yunan ulusal uyanışının daha geç yaşandığı Karadeniz Bölgesi ve Orta Anadolu takip etmiştir.

Coğrafyanın yanı sıra, nüfus, ekonomi, eğitim seviyesi gibi faktörler de cemiyet teşkilini ve gelişimini belirlemiştir. Bu bağlamda, dinamik bir Rum nüfusuna sahip olan bölgelerde, genel olarak daha çok sayıda Rum cemiyetinin varlığından söz edilebilecekken, Osmanlı Devleti'nin büyük ticari merkezlerine yoğun göç veren Orta Anadolu gibi nüfusu az olan bölgelerde daha az sayıda cemiyet karşımıza çıkmaktadır. Daha somut bir ifadeyle Batı Anadolu'da 370 civarında cemiyet tespit edilirken, bu sayı Orta Anadolu'da 50-60 civarında kalmıştır.

Orta Anadolu'nun bazı köylerinde ve Karadeniz Bölgesi'nin daha iç ve yüksek kesimlerindeki köylerde Rumlar, daha çok varoluş mücadelesi içinde oldukları için ya hiç cemiyet kurmamışlar ya da kurdukları bir - iki cemiyetle cemaatlerinin ihtiyaç duyduğu bütün eksiklikleri kapatmaya çalışmışlardır. Aslında bu köylerde, genel olarak cemaat heyetleri birer cemiyet gibi çalışmıştır. Bunun yanında, söz konusu köylerden daha iyi yaşam koşulları için büyük şehirlere göç eden Rumlar, memleketlerinde bıraktıkları soydaşlarının yaşama ve var olma çabalarını desteklemişler ve göç ettikleri şehirlerde kurdukları cemiyetlerle memleketlerinin imarı, soydaşlarının eğitimi gibi konulara eğilerek sosyal dayanışmayı güçlendirmişlerdir. Özellikle Orta Anadolu Rumlarının İstanbul'da teşkil ettikleri cemiyetleri bu duruma örnek gösterebiliriz. Orta Anadolu'nun birçok Rum köyü, bu bölgeden İstanbul'a göç eden Rumlar tarafından kurulan cemiyetlerle temsil edilmiş ve desteklenmiştir. Bu cemiyetler, aynı zamanda, İstanbul gibi büyük merkezler ile Anadolu Rum cemaatleri arasında sosyal bir köprü vazifesi de görmüşlerdir.

Ekonomik anlamda ise yine kıyı şeridindeki büyük liman kentleri, özellikle ticaretle uğraşan Rumlar açısından birer cazibe merkezi olmuştur. Batı Anadolu'da İzmir, Karadeniz'de Trabzon ve Samsun'da ticaretle zenginleşen Rumlar, sosyal açıdan da cemaatlerine önemli ölçüde katkı sağlamışlardır. Bu katkı bazen eğitim alanında, bazen hayırseverlik alanında ortaya çıkan cemiyet faaliyetleriyle kendini göstermiştir.

Anadolu'da çok daha kısıtlı imkânlarla sahip olan Rum cemiyetlerinin maddi kaynakları arasında bağışçılar önemli bir yer tutmuştur. Üyelerin rutin olarak ödediği aidatlar dışında, varlıklı Rumlar da cemiyetlere bağış yaparak katkı sağlamışlardır. Bu durum aslında karşılıklı çıkarlara hizmet etmiştir. Zira maddi durumu yerinde olan Rumlar bağış yoluyla cemiyetlerin ayakta kalmasını ve cemiyet amaçlarının yerine getirilmesi için gereken maddi desteği sağlarken, cemiyetler de zenginlerin hayır işlemesine aracılık eden kurumlar olmuşlardır.

Cemaatin sahip olduğu eğitim seviyesi de cemiyet teşkilini tetiklemiştir. İyi bir tahsil, cemiyet kurmanın da anahtarı olmuştur. Zira cemiyet kurucuları, toplumun geri kalanına göre çoğunlukla daha eğitilmiş ve sosyal statü bakımından daha saygın

kimselerden oluşmuş ve bu sayede, özellikle eğitim alanında faaliyet gösteren cemiyetler, cemaat üyelerinin bilinçli bireyler olarak yetiştirilmesi için çaba harcamışlardır.

Kronolojik bir dizgiyle hareket edilirse, hemen her bölgede Rum cemiyetlerinin Tanzimat döneminde ortaya çıkmaya başladığı, Birinci Meşrutiyet yılları ve sonraki süreçte de hızla çoğaldığı görülecektir. Devlet düzeyinde alınan idari kararlar da Anadolu Rumlarının cemiyetleşme faaliyetlerini etkilemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı, bir hürriyet havasını beraberinde getirdiği için Rumların cemiyetleşme faaliyetlerinde bir hareketlilik gözlenmiştir. Ancak Cemiyetler Kanunu'nun birtakım kısıtlayıcı hükümler getirmesinin ardından bazı Rum cemiyetlerinin kapatıldığı, bazılarının isim değiştirdiği, bazılarının faaliyetlerinde duraksamalar olduğu dikkati çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında cemiyet faaliyetlerinde genel olarak bir durağanlık söz konusuysen, Yunan işgali döneminde hem cemiyet faaliyetlerinde hem de cemiyet sayısında artış tespit edilmiştir.

Çeşitli alanlarda etkinlik gösteren Anadolu Rum cemiyetlerinde en yoğun eğilim, eğitim-kültür ile sosyal yardımlaşma alanlarında görülmüştür. Ancak cemiyet faaliyetlerinde çoğu zaman hayırseverlik, din ve eğitim iç içe geçmiştir. Bu cemiyetler arasında, çoğunlukla sosyal yardımlaşmaya dönük faaliyetlerde bulunan Rum kadın cemiyetleri de önemli bir yer tutmuştur.

Öte yandan Anadolu'da faaliyet gösteren Rum cemiyetlerinin niteliklerinde, dönemsel olarak birtakım değişiklikler de ortaya çıkmıştır. Hayırsever veya kültürel niteliklere sahip birçok cemiyet, Anadolu Rumları arasında Helenizm'i yerleştirme ve onları ortak bir Helen kültürü etrafında birleştirme düşüncesiyle hareket ettiği için, dönemsel siyasi konjonktürden oldukça etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Helenizm'i kültürel bağlamda değerlendiren ve siyasetten görece uzak kalan çoğu cemiyet, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Helenizm'in siyasi tınısı olan Megali İdea'nın etkisi altında kalarak siyasallaşmaya başlamış ve Yunanların Türk-Yunan Savaşı olarak nitelendirdiği Türk Milli Mücadelesi döneminde, işgalci Yunan ordusuna destek verme eğiliminde olmuştur.

Bu genel tespitin yanı sıra, bölgesel düzlemde bakıldığında, Batı Anadolu ile kısmen Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum cemiyetlerinin siyasallaşmaya daha yatkın

oldukları görülmüştür. Bu gelişmede, dönemsel siyasi ortam kadar, sosyo-ekonomik koşullar da etkili olmuştur. Orta Anadolu ve diğer bölgelerdeki Rum topluluklarının oluşturdukları cemiyetler ise daha çok cemaat içi dayanışmayı önceleyerek dönemsel siyasi etkilerden nispeten uzak kalmışlardır. Bu durum, Anadolu genelindeki Rum cemaatleri arasında siyasi bir birliğin olmadığını göstermektedir. Nitekim Milli Mücadele döneminde özellikle Orta Anadolu Rumları ya da Karamanlılar olarak nitelendirilebilecek olan topluluk, genel olarak Yunan işgalini desteklememiş, aksine Anadolu'da bir Türk Ortodoks Patrikhanesi kurmak suretiyle Türk olduğunu beyan etmiştir.

Anadolu Rum cemiyetleri, bölgesel düzlemde ayırt edici birtakım niteliklere sahip olsalar da, örgütlenme yapıları ve işleyişleri bakımından büyük oranda benzerlik göstermişler, ortak kültürel değerlere ve geleneklere sahip çıkarak ulusal kimlik yaratmada bütünleştirici bir rol üstlenmişlerdir. Örneğin, her cemiyetin bir Ortodoks azizine atfedilerek onun koruyuculuğunda faaliyette bulunması, Rumların ortak dini değerlere verdikleri önemi göstermektedir. Bunun yanında, cemiyetlerin seçtiği isimlere bakıldığında, genellikle dini ya da ulusal çağrışım yapan isimlerin kullanıldığı görülecektir. Zira cemiyet kurucuları bu detayı atlamamış, cemiyetlerine seçtikleri isimlerle Anadolu Rumlarının zihninde, Yunan mirasına sahip çıkma algısı yaratarak ve onlara ortak kültürel değerleri hatırlatarak Helenizm'e ve dolayısıyla ulusal kimlik inşasına hizmet etmişlerdir.

Ayrıca bütün cemiyetlerin dikkat çekici bir ortak özelliği de, örgütlenme türü ne olursa olsun, birçoğunun Atina'daki *Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti* ile bağlantı kurmuş olmasıdır. *Anatoli Cemiyeti*'ni, bütün cemiyetlerin üstünde yer alan bir mekanizma, bir üst kurul ya da bir otorite olarak gören Anadolu Rum cemiyetleri, kuruldukları ilk andan itibaren bu cemiyetle iletişim kurarak bir nevi *Anatoli* tarafından tanınmak istemişlerdir. *Anatoli*'den çeşitli konularda yardım talebinde bulunan Rum cemiyetlerinin talepleri çoğunlukla karşılanmıştır. Yunan hükümetinden destek gören *Anatoli Cemiyeti* de, Rum cemiyetleri vasıtasıyla Anadolu Rumları arasında Helenizm'in yayılmasını sağlamıştır. Özellikle eğitim kanalıyla Helenizm'in yayılması için çaba gösteren cemiyet, Anadolu'nun en ücra bölgelerine bile öğretmen göndermiş, ders araç gereci temin etmiş; ayrıca başarılı öğrencilere burs imkânı vererek ve gerek manevi gerekse maddi destek sağlayarak

Anadolu Rumlarının Helenleşmesinde ve milli bilinç kazanmasında etkin rol oynamıştır.

Anatoli Cemiyeti başta olmak üzere, çeşitli yollardan Anadolu Rum cemiyetleriyle ilişki kuran Yunanistan'ın yanı sıra, bu cemiyetlere destek olan bir diğer otorite de Fener Rum Patrikhanesi olmuştur. Patrikhane, özellikle cemiyet kurucuları arasında yer alan din adamları vasıtasıyla Anadolu Rumları arasında dini ve milli duyguların pekiştirilmesi için etkin bir biçimde çalışmıştır. Patrikhane'nin Anadolu'daki Rum cemiyetleriyle kurduğu ilişkinin niteliğini ise genel olarak dönemin siyasi iklimi belirlemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı yaptırımları zayıflarken, Patrikhane ve Yunanistan'ın cemiyetler üzerindeki gücü ve etkinliği artmıştır.

KAYNAKÇA

ARSİVLER

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

TİTE Arşivi, K23/G10/B10, 24.06.1335.

TİTE Arşivi, K19/G10/B10, 06.02.1336.

TİTE Arşivi, K65/G214/B214, 29.03.1338.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 4662/349612, H. 25 Safer 1339 (M. 7/8 Kasım 1920)

BOA, BEO (Bab-ı Ali Evrak Odası), 4664/349746, H. 9 Rebiülevvel 1339 (M. 20/21 Kasım 1920).

BOA, DH.EUM.3.Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Üçüncü Şube), 1/16, H. 17 Ramazan 1332 (M. 10 Ağustos 1914).

BOA, DH.EUM.6.Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube), 7/9, H. 8 Cemaziyelahir 1334 (M. 11 Nisan 1916).

BOA, DH.EUM.6.Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube), 7/27, H. 27 Cemaziyelahir 1334 (M. 30 Nisan 1916).

BOA, DH.EUM.6.Şb. (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Altıncı Şube), 28/48, H. 19 Rebiülevvel 1336 (M. 3 Ocak 1918).

BOA, DH.İD. (Dahiliye Nezareti İdare Evrakı), 126/59, H. 7 Cemaziyelahir 1332 (M. 3 Mayıs 1914).

BOA, DH.İD. (Dahiliye Nezareti İdare Evrakı), 132/1, H. 29 Zilhicce 1328 (M. 1 Ocak 1911).

BOA, DH.ŞFR. (Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı), 108/38, H. 17 Cemaziyelahir 1338 (M. 8 Mart 1920).

BOA, DH.TMIK.S. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu/ Islahat Evrakı), 73/30, H. 29 Rebiülevvel 1326 (M. 30 Nisan 1908).

BOA, ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı), 1821/15, H. 4 Zilkade 1330 (M. 16 Ekim 1912).

ELİA, Arheio Eleftheriou Venizelou (Yunan Edebiyat ve Tarih Arşivi/ Eleftherios Venizelos Arşivi)

ELİA, Arheio Eleftheriou Venizelou, Fak. 68.6.1.001, 5 Oktovriou 1912.

ELİA, Arheio Eleftheriou Venizelou, Fak. 68.9.5.83, 11 İouliou 1919.

Estia Neas Smyrnis Arheio Anatolis (Estia Neas Smyrnis Anatoli Arşivi)

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1907, A 146

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1908, A 185.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1908, A 187.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1908, A 188.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1909, A 201.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1912-1913, A 253.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1907-1908, A 314.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 322.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 325.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 329.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1909-1910, A 331.

AA, Fak. A´(İkoniou-Angyras), 1911-1913, A 352.

AA, Fak. B´(Antioheias-İerosolymon), 1900, B 2.

AA, Fak. B´(Antioheias-İerosolymon), 1903-1905, B 16.

AA, Fak. B´(Antioheias-İerosolymon), 1911, B 35.

AA, Fak. B´(Antioheias-İerosolymon), 1919, B 39.

AA, Fak. Γ'(Konstantinoupoleos-Nikomideias), 1909-1910, Γ 265.

AA, Fak. Γ'(Konstantinoupoleos-Nikomideias), 1908, Γ 401.

AA, Fak. Δ'(Nikaias-Prousis-Halkidonas), 1898, Δ 8.

AA, Fak. Δ'(Nikaias-Prousis-Halkidonas), 1906-1907, Δ 40.

AA, Fak. Δ'(Nikaias-Prousis-Halkidonas), 1920, Δ 62α.

AA, Fak. E'(Pisidias), 1908, E 331.

AA, Fak. E'(Pisidias), 1909, E 347.

AA, Fak. E'(Pisidias), 1911, E 378.

AA, Fak. ΣΤ'(Kyzikou-Prokonnisou), 1907-1908, ΣΤ 86.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1894, Ζ 2.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1907, Ζ 189.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1908, Ζ 209.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1910, Ζ 235.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1910, Ζ 237.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1911, Ζ 255.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1919, Ζ 295.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1920, Ζ 297.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1920, Ζ 298.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1921-1922, Ζ 314.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1908-1909, Ζ 363.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1910-1912, Ζ 368.

AA, Fak. Ζ'(Smyrnis-Filadelfeias), 1913-1914, Ζ 378.

AA, Fak. Η'(Efesou), 1909, Η 177.

AA, Fak. Η'(Efesou), 1909, Η 178.

AA, Fak. Θ'(Ilioupoleos), 1900-1902, Θ 5.

AA, Fak. Θ'(İlioupoleos), 1908-1910, Θ 143.

AA, Fak. Θ'(İlioupoleos), 1914-1915, Θ 177.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1906, IA 74.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1907, IA 75.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908, IA 88.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908, IA 91.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908, IA 98.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 103.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 105.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909-1911, IA 107.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 109.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1909, IA 110.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1910-1911, IA 111.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1910-1911, IA 125.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1912-1913, IA 126.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1912-1913, IA 131.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 138.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 231.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 232.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 233.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1908-1910, IA 234.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1911-1912, IA 243.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 245.

AA, Fak. IA'(Amaseias-Koloneias-Neokaisareias), 1914, IA 246.

AA, Fak. IB'(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1908, IB 122.

AA, Fak. IB´(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1908-1909, IB 175.

AA, Fak. IB´(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1910-1911, IB 178.

AA, Fak. IB´(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1910-1911, IB 179.

AA, Fak. IB´(Rodopoleos-Trapezountos-Haldias), 1910-1911, IB 180.

Genika Arheia tou Kratous, Arheio teos Tameiou Antallaksimon (Yunanistan Devlet Arşivleri/ Mübadele Dairesi Arşivi)

GAK/ATA, Galatias (Periohi Angyras), Kodikas 383 (383-I, 218).

GAK/ATA, Kappadokias (Periohi İntzesou), Kodikas 178 (178-III, 54).

GAK/ATA, Kappadokias (Periohi Neapolis), Kodikas 131 (131-XXIII, 11).

GAK/ATA, Kappadokias (Periohi Porou), Kodikas 271 (271-I, 79).

GAK/ATA, Karias (Periohi Boudroumiou), Kodikas 449E (Arith.8499)

GAK/ATA, Paflagonias (Periohi İnepoleos), Kodikas 392 (392-III, 230).

GAK/ATA, Paflagonias (Periohi Saframpoleos), Kodikas 379 (379-XX, 128).

GAK/ATA, Vithynias (Periohi Arvanitohoriou), Kodikas 446 (446-III, 279).

Yayımlanmış Belgeler

Arşiv Belgeleriyle Rum Faaliyetleri 1918-1922, Cilt I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), İkinci Takım, Cilt II, 2. B., YKY, İstanbul, 2001.

Pontus Meselesi, (Yay. Haz. Yılmaz Kurt), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995.

RESMİ YAYINLAR

Devlet-i Aliye-i Osmaniyye'nin Binüçyüzonüç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiyyesi, İstanbul, 1316.

Düstur, I. Tertip, Cilt 1, Matbaa-ı Amire'de basılmışdır, Sene 1289 (M. 1872).

Düstur, I. Tertip, Cilt 2, Matbaa-ı Amire'de tab olunmuşdur, Sene 1289 (M. 1872).

Düstur, I. Tertip, Cilt 4, İstanbul, 1296 (M. 1878).

Düstur, II. Tertip, Cilt 1, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1329 (M. 1911).

Hüdavendigâr Vilayeti Salname-i Resmisi, H. 1325.

Meclis-i Meb'usan 1293:1877 Zabıt Ceridesi, (Der. Hakkı Tarık Us), C. I, Vakıt, İstanbul, 1940.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: I, İçtima Senesi: I, C. 4-6 (1325), İnikad: 96, 101, 103, 106, 114, 115, 119, 127.

Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, İstanbul, 1919.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 43 Defa, H. 1305, (M. 1887/1888).

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 44. Def'a, H. 1306, (M. 1889).

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 57 Defa, H. 1319, (M. 1901/1902).

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 58. Sene, H. 1320, (M. 1902).

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 65. Sene, R. 1326, (M. 1910).

Salname-i Sene 1288 (Kastamonu Vilayeti Salnamesi), 3 Defa, H. 1288, (M. 1871).

Salname-i Vilayet-i Aydın, 25 Defa, H. 1326, (M. 1908).

Salname-i Vilayet-i Sivas, 13 Defa, H. 1304, (M. 1886).

Sivas Vilayeti Salnamesi, 17 Defa, H. 1325, (M. 1907).

Takvim-i Vekayi

Trabzon Vilayetine Mahsus Salname, 18. Defa, H. 1318, (M. 1900).

ΝΙΖΑΜΝΑΜΕΛΕΡ ve RAPORLAR

Adana Rum Ortodoks Cemaati Nizamnamesi, Typois Aristovoulou, Anastasiadou kai Sas, en Konstantinoupolei, 1912.

“Ekthesis ton Ergon tou en Konstantinoupolei Ellinikou Filologikou Syllogou”,
Synedrion ton Ellinikon Syllogon: Praktika tis Protou Autou Synodou, en Athinai en Etei 1879, ek tou Typografeiou Petrou Perri, en Athinai, 1879.

Kanonismos Panioniou Gymn. Syllogou Smyrnis, Ídrythentos to 1890, 1906.

Kanonismos tis Ellinikis Leshis Prousis “Vithynias”, 1919.

Kanonismos tis Ellinikis Orthodoxou Koinotitos Adanon, Typois Aristovoulou, Anastasiadou kai Sas, en Konstantinoupolei, 1912.

Kanonismos tis Ellinikis Orthodoxou Koinotitos Amisou, Typ. Hristidou (en Konstantinoupolei), en Amiso, 1909.

Kanonismos tis en Íkonio Filekp. kai Filoptohou Adelfotitos Naksinon i Agia Makrina, Typois Aktinos, en Konstantinoupolei, 1911.

Kanonismos tis en Pergamo Thriskeftikis Adelfotitos o “Agios Antipas”, en Smyrni, Typografeion H Melissa, 1908.

Kanonismos tis en Trapezounti Filoptohi Adelfotitos, Typois Anesti Konstantinidou, 1903.

Kanonismos tis Filomousou Adelfotitos Sazaldzas i Agia Trias, Typografeion Hr. Maidou, en Konstantinoupolei, 1909.

Kanonismos tou Anorthotikou Syndesmou ton Peramion, Konstantinoupolis, 1919.

Kanonismos tou en Athinai Syllogou ton Mikrasiatou tis Anatolis, ek tou Typografeiou P. D. Sakellariou, en Athinai, 1892.

Kanonismos tou en Konstantinoupolei Mousikou Syllogou, Typois A. Koromila kai P. Paspalli, en Konstantinoupolei, 1863.

Kanonismos tou en Kotyao Syllogou “Í Palingenesia”, ek tou Typografeiou Gervant Adzemian, Konstantinoupolis, 1909.

Kanonismos tou en Smyrni Syndesmou ton Īeropsalton, ek tou Typografeiou “Theon o Smyrnaios”, Smyrni, 1911.

Kanonismos tou en to Anatoliko Kollegio Merzifountos Ellinikou Syllogou Pontos, Typois Nerso kai Sirapian, Merzifoun, 1913.

Kanonismos tou en Trapezounti Syllogou ton Filomathon Ksenofontos, en Konstantinoupolei, 1875.

Kanonismos tou Syndesmou ton Ellinon Galatofrygias, Typois Tsaousi, en Konstantinoupolei, 1919.

Kappadokiki Ekpaideftiki Adelfotis, Organikos Aftis Kanonismos, en Konstantinoupolei, 1872.

Katalogos ton Heirografon tis en Smyrni Vivliothikis tis Evangelikis Sholis, (A. Papadopoulou tou Kerameos), Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis, Typografeion o Typos, Smyrni, 1877.

Katastatikon i Themeliodis Kanonismos tou en Konstantinoupolei Ekpaideftikou Frontistiriou, Typois E. Ī. Lazaridou, en Konstantinoupolei, 1862.

Kentrikon Filanthropikon Tameion ton Ptohon: Logodosia 15 Minon (Apo 22 Fevrouariou 1919 mehri 31 Maiou 1920), Smyrni, 1920.

Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis, Periodos Deftera, Etos Defteron kai Triton 1876-1878, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1878.

Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis, Periodos Triti, Etos Proton kai Defteron 1878-9 kai 1879-80, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1880.

Pantazidis, Hr. G., *“Vraheia Ekthesis tis Paideftikis Draseos tou en Konstantinoupolei Ellinikou Filologikou Syllogou (1861-1904)”*, **Īmerologion ton Ethnikon Filanthropikon Katastimaton tou Etous 1905**, Etos Proton, Typois Adelfon Gerardon, en Konstantinoupolei, 1904.

Praktika ton Synedriaseon tou Dioikitikou Symvouliou kai ton Synelefseon tis en Athinai Filekpaideftikis Etairias, en Athinai, 1843.

Praktika tou Ellinikou Filologikou Syllogou Konstantinoupoleos, 19 Maiou 1880, Tomos IE’, 1880-81, Typois S. Ī. Voutyra, en Konstantinoupolei, 1884.

Synedrion ton Ellinikon Syllogon: Praktika tis Protou Autou Synodou, en Athinaiis en Etei 1879, ek tou Typografeiou Petrou Perri, en Athinaiis, 1879.

RUM SALNAMELERİ

Anatolikon İmerologion dia to Etos 1913, (Haz. Thrasiv. M. Mali), en Smyrni, t.y.

İmerologion Adelfotitos Orthodoxias Mersinis, 1909.

İmerologion tis Anatolis: Politeiografikon kai Filologikon tou Etous 1883, (Haz. Ath. Palaiologou), Etos Defteron, Typois Thrakis, en Konstantinoupolei, 1882.

İmerologion ton Ethnikon Filanthropikon Katastimaton tou Etous 1905, Etos Proton, Typois Adelfon Gerardon, en Konstantinoupolei, 1904.

Neon Engyklopaidikon İmerologion tou Etous 1915, Konstantinoupolis, t.y.

O Faros tis Anatolis, Engyklopaidikon İmerologion tou Etous 1901, ek tou Typografeiou Adelfon Gerardon, en Konstantinoupolei, 1900.

KİTAPLAR

Ailianos, Mih. Hr., **To Ergon tis Ellinikis Perithalipseos**, Ekdoseis Grafeiou Typou İpourgeiou Eksoterikon, en Athinaiis, 1921.

Akkuş, Turgay, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2010.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 4. B., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, TTK, Ankara, 1988.

Alan, Gülbadi, **Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

Alexandris, Alexis, **The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations 1918-1974**, 2. B. Centre for Asia Minor Studies, Athens, 1992.

Anagnostopoulou, Sia, **Mikra Asia: 19os Aionas-1919 Oi Ellinorthokses Koinotites Apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos**, Pedio, Athina, 2013.

_____, **The Passage from the Ottoman Empire to the Nation-States, A Long and Difficult Process: The Greek Case**, The Isis Press, İstanbul, 2004.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çev. İskender Savaşır), 3. B., Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Anzerlioğlu, Yonca, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, 2. B., Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, C. II, 10. B., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Augustinos, Gerasimos, **Küçük Asya Rumları, Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite**, (Çev. Devrim Evcı), Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, 10. B., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1976.

Babiniotis, Georgios, **Leksiko tis Neas Ellinikis Glossas**, 3. B., Kentro Leksilogias E.R.E., Athina, 2008.

Balcı, Sezai, **Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa**, 3. B., Libra Yayınevi, İstanbul, 2013.

Benlisoy, Foti, Stefo Benlisoy, **Türk Milliyetçiliğinde Katedilmemiş Bir Yol: Hıristiyan Türkler ve Papa Eftim**, İstos Yayın, İstanbul, 2016.

Berber, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Haz. Ahmet Kuyaş), 12. B., YKY, İstanbul, 2008.

Bilgiç, Bestami S., **Doğu Karadeniz Rumları**, TTK, Ankara, 2011.

Boubouglatzi, Evangelia D., **O Ellinismos tis Ionias (20os Aionas)**, Ekdotikos Oikos Adelfon Kyriakidi A. E., Thessaloniki, 2011.

Bozkurt, Gülnihal, **Alman- İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, TTK, Ankara, 1996.

Clogg, Richard, **İ Kath'imas Anatoli: Studies in Ottoman Greek History**, The Isis Press, İstanbul, 2004.

_____, **Modern Yunanistan Tarihi**, (Çev. Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Çam, Yusuf, **Milli Mücadele'de İzmit Sancağı**, İzmit Rotary Kulübü, İstanbul, 1993.

Çapa, Mesut, **Pontus Meselesi**, Serander Yayınları, Trabzon, 2001.

Çokona, Ari, **20. Yüzyıl Başlarında Anadolu ve Trakya'daki Rum Yerleşimleri**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2016.

Dalakoura, Katerina, Sidiroula Ziogou-Karastergiou, **İ Ekpaidefsi ton Gynaikon, Oi Gynaikes stin Ekpaidefsi (18os-20os ai.), Koinonikoi, İdeologikoi, Ekpaideftikoi Metashimatismoı kai i Gynaikeia Paremvasi**, Athina, 2015.

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876**, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.

Demirözü, Damla, **Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Dimaras, K. Th., **Ellinikos Romantismos**, Ermis, Athina, 2009.

_____, **Neoellinikos Diafotismos**, Pempti Ekdosi, Ermis, Athina, 1989.

Domninou, G., **Geografia tou Pontou**, ek tou Typografeiou D. H. Serasi, en Trapezounti, 1896.

Eksertzoglou, Haris, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, (Çev. Foti Benlisoy – Stefo Benlisoy), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Ercan, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kurulştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.

Erhat, Azra, **Mitoloji Sözlüğü**, 12. B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Ertüzün, Reşit Mazhar, **Kapıdağı Yarımadası ve Çevresindeki Adalar: Tarih ve Arkeolojisi Üzerinde Araştırmalar**, 3. B., Ozan Sanatevi, İstanbul, 1999.

Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 2. B., Risale Basın-Yayın Ltd., İstanbul, 1996.

Esin, Taylan, Zeliha Etöz, **1916 Ankara Yangını: Felaketin Mantığı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Euripides, **Medea**, (Çev. Ari Çokona), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Evangelidis, Margaritis, **İpomnima peri ton Dikaiomaton kai Pathimaton ton Estion tou Politismou Mikras Asias kai Thrakis**, en Athinai, 1918.

Fallmeraier, İakovou Filippou, **Peri tis Katagogis ton Simerinon Ellinon**, (Metafrasi-Parousiasi: Konstantinos P. Romanos), Ekdoseis Nefeli, Athina, 1984.

Fardi, A. Th., K. İo. Fotiadou, **Leksikon Ellinotourkikon**, Tomos Protos, ek tou Typogrf. Anatoli, en Konstantinoupolei, 1860.

Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, (Çev. Ercan Ertürk), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Fotiadis, Kostas, **Oi Eksislamismoı tis Mikras Asias kai oi Kryptohristianoı tou Pontou**, Ekdotikos Oikos Adelfon Kyriakidi, Thessaloniki, 1988.

Georgelin, Hervé, **Smyrna'nın Sonu, İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe**, (Çev. Saadet Özen), Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Güngör, Yüksel, **Bergama Krallık Kültü**, Bergama Belleten 14, Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, Bergama, Eylül 2005.

Hatipoğlu, M. Murat, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

İ Smyrni prin apo tin Katastrofi, Enas Odigos tou 1920, Ekdoseis “To Pontiki”, Athina, 1992.

İnalçık, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Ankara, 1943.

İstikopoulou, Lida, **İ Elliniki Tapitourgia kai i Tapitourgos sti Mikra Asia (1860-1922)**, Vivliopoleion tis Estias, Athina, 2000.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. B., TTK, Ankara, 1989.

Jusdanis, Gregory, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi**, (Çev. Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

Kalenteridis, Savvas, **Dytikos Pontos, Vithynia-Paflagonia**, İnfognomon Ekdoseis, Athina, 2005.

Kalfoglou, İ. İ., **Mikra Asia Kıtasının Tarihiye Coğrafyası**, Adelfoi Misailidai, Dersaadet, 1899. (Kalsoğlu, İoannis, **Küçük Asya Kıtasının Tarihi Coğrafyası**, (Çev. – Yay. Haz. Özge Özgür), Albatros Yayıncılık, İstanbul, 2013.)

Karagöz, Erkan, Konstandinos Kinigopulos, **Güneybatı Kafkasya Kars Rumları ve Konstandinos Kinigopulos’un Anıları**, (Yay. Haz. Bingür Sönmez; Çev. Despina Eftimyadis), Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2016.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943.

_____, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, VII, VIII, IX, TTK, Ankara, 2011.

Karpat, Kemal H., **Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik**, (Çev. Recep Boztemur), 2. B., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, (Çev. Dilek Özdemir), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.

_____, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Kili, Suna, A. Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifak’tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Kiminas, Demetrius, **The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs**, The Borgo Press, USA, 2009.

Kitsikis, Dimitri, **Türk-Yunan İmparatorluğu: Arabölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış**, (Çev. Volkan Aytar), İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Kolyfeti, Aleksandrou D., **İthiki kai Thriskeftiki Morfosis, Meleti İthikokoinoniki**, Pergamos, 1911.

Kontogianni, Pant. M., **Geografia tis Mikras Asias**, Typois P. A. Petrakou, Athinai, 1921.

_____, **İ Ellinikotis ton Nomon Prousis kai Smyrnis**, Syllogos pros Diadosin Ofelimon Vivlion, en Athinai, 1919, Anatyposis 2006.

Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, 2. B. Yordam Kitap, İstanbul, 2012.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 5. B., TTK Yayınları, Ankara, 1993.

Mamoni, Kyriaki, Lida İstikopoulou, **Somateiaki Organosi tou Ellinismou sti Mikra Asia (1861-1922)**, Vivliopoleion tis Estias, Athina, 2006.

_____, **Sylloγοi Konstantinoupoleos (1861-1922)**, Syllogos Pros Diadosin Ofelimon Vivlion, Athinai, 2009.

Mansel, Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, 3. B., TTK, Ankara, 1971.

McCarthy, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadoluşunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu**, (Çev. Bilge Umar), İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, **Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları**, (Çev. Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

Millas, Herkül, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar, Dil, Din ve Kimlikleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, 2. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Mitropolitou Trapezountos Hrysanthou, **İ Ekklesia Trapezountos**, Typografeion Estia, en Athinai, 1933.

Nakracas, Georgios, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, (Çev. İbrahim Onsunoglu), Belge Yayınları, İstanbul, 2003.

O Teleftaios Ellinismos tis Mikras Asias: Ekthesi tou Ergou tou Kentrou Mikrasiatikon Spoudon (1930-1973), Athina, 1974.

Oikonomidou, D. İ., **O Pontos kai ta Dikaia tou en Auto Ellinismou**, Ioannou N. Sideri, en Athinai, 1920.

Oikoumenikon Patriarheion, **Mavri Vivlos: Diogmon kai Martyrion tou en Tourkia Ellinismou (1914-1918)**, ek tou Patriarhikou Typografeiou, en Konstantinoupolei, 1919.

Özbaran, Salih, **Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rum/Rumi Aidiyet ve İmgeleri**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

Özel, Sabahattin, **Milli Mücadele’de Trabzon**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Özkaya, Yücel, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, 2. B., YKY, İstanbul, 2010.

Pahtikou, Georgiou D., **Olympiakoi Agones en Vithynia**, ek tou Typografeiou Adelfon İ. Kalergi, en Athinai, 1893.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, 3. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Panagiotidou, İ. P., **Leksikon Ellino-Tourkikon**, Typois İ. Panagiotidou, en Konstantinoupolei, 1897.

Papadopoulos, Oikonomos Georgios, **To Kemerion (Bourhanie)**, Typografeion P. A. Petrakou, Athinai, 1919.

Papadopoulou, A. A., **O İpodoulos Ellinismos tis Asiatikis Ellados, Ethnikos kai Glossikos Eksetazomenos**, İoan. N. Sideri, en Athinai, 1919, (Anatyposis 1998).

Papageorgiou, Stefanos P., **Modern Yunan Tarihinden Kesitler**, (Çev. Murat İssı), Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2015.

Paparrigopoulos, Konstantinos, **Ístoria tou Ellinikou Ethnous, Apo ton Arhaiotaton Hronon Mehri ton Neoteron**, 5 Tomoi, en Athinai, 1860-1874.

Pavliidi, Antoni Í., **To Frontistirio Trapezountas (1900-1914) kai i Ídeologiki Kyriarhia ton Ellinon ston Ponto**, Epitropi Pontiakon Meleton, Athina, 2004.

Rodas, Mihail L., **Í Ellada sti Mikran Asia (1918-1922)**, Kleisiouni, Athinai, 1950.

Sapountzakis, Har. D., **Í Elliniki Paideia sti Sparti Pisidias (Sta Teleftaia 200 Hronia prin apo tin Katastrofi)**, N. Íonia, 1983.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, 2. B., Ankara, TTK Yayınları, 1999.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Shaw, Stanford J., **From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study**, Vol. I, TTK, Ankara, 2000.

Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. 2, (Çev. Mehmet Harmancı), 3. B., E Yayınları, İstanbul, 2010.

Sigalos, Giorgos, **Erzeroum 1916, Ímerologio Dimitriou Avgerinou gia tin Ekdioksi ton Ellinon tou Erzeroum**, Ekdoseis Armos, Athina, 2011.

Singer, Amy, **Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretı**, (Çev. Dilek Şendil), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

Skalieri, Georgiou Kleanthous, **Laoi kai Fylai tis Mikras Asias**, Typografeion Typos, en Athinai, 1922.

Skopetea, Elli, **To Protypo Vasileio kai i Megali Ídea, Opseis tou Ethnikou Provlímatos stin Ellada (1830-1880)**, Ekdoseis Polytypo, Athina, 1988.

Smith, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, (Çev. Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.

Soldatos, Hristos Sp., **Í Ekpaideftiki kai Pnevmatiki Kinisi tou Ellinismou tis M. Asias (1800-1922)**, Tomos A' - B' - Γ', Athina, 1989-1991.

Solomonidi, Hristou Sokr., **Tis Smyrnis**, Athina, 1957.

_____, **To Theatro sti Smyrni (1657-1922)**, Typografeia Ar. Mavridi, Athina, 1954.

Soteriadis, George, **An Ethnological Map Illustrating Hellenism in the Balkan Peninsula and Asia Minor**, Edward Stanford Ltd., London, 1918.

Soulioti, A., **Oi Katoikoi tis Mikras Asias**, Athinai, 1921.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, C. I, 3. B., TTK, Ankara, 2000.

Stavrou, Tatiana, **O En Konstantinoupolei Ellinikos Filologikos Syllagos: To İpourgeion Paideias tou Alitrotou Ellinismou**, Athinai, 1967.

Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşına**, C.2, (Çev. Babür Kuzucu), 7. B., Belge Yay., İstanbul, 2001.

Svoronos, Nikos, **Çağdaş Hellen Tarihine Bakış**, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yayınları, İstanbul, 1988.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, III. Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1978.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2. B., TTK, Ankara, 1999.

The Greeks of the Ottoman Empire: Statistical and Ethnographical, Hellenic Committee, London, 1878.

Timur, Taner, **Osmanlı Kimliği**, 5. B., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2010.

Toker, Hülya, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Toynbee, Arnold Joseph, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, (15 Mayıs-4 Eylül 1919), C. 2, 1. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1963.

Ubcini, Abdolonyme, **Letters on Turkey: An Account of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of the Ottoman Empire, Part II, The Raiahs, including the Greeks, Armenians, Latins, Israelites**, London, 1856.

_____, **Türkiye 1850: Tanzimat, Ulema, Basın**, Cilt 1, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

Vaianni, Maria N., **Mikrasiatikos Ellinismos kai Filekpaideftiki Etaireia Amfidromoi Desmoi Paideias 1836-1900**, Ekdoseis Enoseos Smirneon, Athina, 2003.

Vassiadis, George A., **The Syllagos Movement of Constantinople and Ottoman Greek Education 1861-1923**, Centre of Asia Minor Studies, Athens, 2007.

Vozalis, Barbis, **Portraita Protoporon Odontiatron tis Larisas**, Larisa, 2006.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

MAKALELER

Adıyeke, Nuri, “*Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

_____, “*Osmanlı Millet Sistemine Dair Tartışmalar ve Siyasal Bir Uzlaşma Modeli Olarak Osmanlı Millet Sistemi*”, **Yeni Türkiye**, S. 60, 2014.

Ahladi, Eva, “*O Smyrnaikos Typos stis Arhes tou 20ou Aiona: İ Apotyposi tis Koinonikis Diamahis*”, **O Ellinikos Typos 1784 os Simera: İstorikes kai Theoritikes Prosengiseis**, (Epim. Loukia Droulia), İnstitouto Neoellinikon Erevnon Ethniko İdryma Erevnon, Athina, 2005.

Ak, Mehmet, “*19. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 17, Bahar 2011.

Akyılmaz, Gül, “*Osmanlı Devleti’nde Yönetici Sınıf-Reaya Ayrımı*”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1-2, Haziran-Aralık 2004.

Alkan, Mehmet Ö., “Osmanlı’da Cemiyetler Çağı”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 238, Ekim 2003.

“*Alytrotos Ellinismos: Megali İdea*”, **Megali Elliniki Engyklopaideia: Ellas**, Tomos Dekatos, Pirsos, Athinai, 1934.

Anagnostopoulou, Athanasia, “*Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi: Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim*”, **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, (Ed. Pinelopi Stathis; Çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy), 3. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Anastasiadis, Yorgos İ., “*Ermenice Konuşan Rumlar: Hay-Hurumlar*”, (Çev. Frango Karaoğlan-Elçin Macar), **Toplumsal Tarih**, S. 156, C. 26, Aralık 2006.

Anestidis, Stavros Th., “*İ Paideia kai o Politismos*”, **Hamenes Patrides: Smyrni, İ Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou**, Ta Nea, 2002.

Artopoulos, İoannis G., “*İ Saframpoli tis Mikras Asias kai to Provlima tou Onomatos tis kata ti Vizantini Periodo*”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tom. 14, Athina, 2004.

Athnasiadis, Stathis, “*Stin Santa*”, **Pontiaki Estia**, T. 41, 1953.

Babounis, Haralambos, Stelios Mouzakis, “*Hristianikes Koinotites kai Adelfotites sti Mikra Asia stis Arhes tou 20ou Aiona: Apo ton Kodika Alikarnassou-Bodroum*”, **40 Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous**, Nea İonia, 2010.

Bayram, Selahattin, “*Osmanlı Devleti’nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilatı ve Esnaf Loncaları*”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, 2012.

Bediz, Danyal, “*XIX. Asırda Türkiye’nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıl Dönümü*”, **AÜ DTCF Coğrafya Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1966.

Benlisoy, Foti, Stefo Benlisoy, “*Millet-i Rum’dan Helen Ulusuna (1856-1922)*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 8. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009.

_____, “*19. Yüzyılda Karamanlılar ve Eğitim: Nevşehir Mektepleri*”, **Toplumsal Tarih**, S. 74, Şubat 2000.

Benlisoy, Stefo, “*İstanbul’da Yaşayan Nevşehirli Ortodokslar Tarafından Kurulan Papa Yeorgios Nam Cemiyet-i Islahiyyesi*”, **Tarih ve Toplum**, S. 236, Ağustos 2003.

Berber, Engin, “*Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı ya da 9 Eylül 1922’yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü*”, **Cumhuriyet Özel Eki**, 9 Eylül 2006.

Bosworth, C. E., “*The Concept of Dhimma in Early Islam*”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982.

Braude, Benjamin, “*Foundation Myths of the Millet System*”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982.

_____, “*Millet Sisteminin İlginç Tarihi*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Bryer, Anthony A. M., “*The Tourkokratia in the Pontos: Some Problems and Preliminary Conclusions*”, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, Variorum Reprints, London, 1980.

_____, “*The Pontic Revival and the New Greece*”, **The Empire of Trebizond and the Pontos**, Variorum Reprints, London, 1980.

Clogg, Richard, “*The Greek Millet in the Ottoman Empire*”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982.

Çetin, Atilla, “*Kıbrıslı Kamil Paşa*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.

Davison, Roderic H., “*The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire*”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982.

Eken, Galip, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Taşrasında Rum Cemaatinin Sosyo-Ekonomik Durumuna Dair Bir Deneme: Tokat Örneği*”, **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Eksertzoglou, Haris, “*Í Diahysi tis Ethnikis Taftotitas stis Orthodoxes Koinotites tis Kilikias*”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tom. 11, Athina, 1995-1996.

_____, “*Í Syngrotisi tou Dimosiou Horou stin Konstantinoupoli tou 19ou Aiona*”, **O Ekso-Ellinismos: Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922 Pnevmatikos kai Koinonikos Vios**, Epistimoniko Symposio (30 kai 31 Oktovriou 1998), Etaireia Spoudon Neoellinikou Politismou Kai Genikis Paideias.

Emecen, Feridun, “*Hüdavendigâr*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998.

Ercan, Yavuz, “*Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Erdoğan, Mustafa, “*Cemaat, Cemiyet ve Ulus-Devlet*”, **Demokrasi Platformu**, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010.

Ertan, Temuçin Faik, “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hukuk Reformuna Genel Bir Bakış*”, **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1995.

Esin, Taylan, “*Yunanca Kaynaklara Göre 1916 Ankara Yangını*”, **Toplumsal Tarih**, S. 227, Kasım 2012.

Esin, Taylan, Zeliha Etöz, “*Osmanlı Şehir Yangınları 1914-1918*”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 14, İletişim, Yaz 2012.

Fostiropoulos, A., “*Í İmera*”, **Pontiaki Estia**, T. 5, 1950.

Frangakis-Syrett, Elena, “*Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)*”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir**

Osmanlı Limanından Hatıralar, (Der. Marie-Carmen Smyrnelis), 2. B., İletişim Yay., İstanbul, 2009.

Gedikli, Fethi, “1910 Tarihli Keskin Rum Cemiyeti ve Cinsiyet ve Kavmiyet Esas ve Unvanlarıyla Dernek Kurma Yasağı”, **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, Sayı 8, Güz 2009.

Georgakis, Angelo, “Ottoman Salonika and Greek Nationalism Before 1908”, **Études Balkaniques**, XLI, No: 1, 2005.

Georgiadou, Mihail, “Peri tis Kilikias Katholou kai Adanon”, **Ksenofanis, Syngramma Periodikon tou Syllou ton Mikrasiaton Anotolis**, Tomos Protos, Tevhos Proton, ek tou Typografeiou A. Trimi, Athinisin, 1896.

Giannakopoulos, Giorgos A., “ O Ellinikos Typos sti Smyrni”, **E İstorika (Eleftherotypia)**, Tevhos: 148, 29 Avgoustou 2002.

Gök, H. İbrahim, “Ortaçağ Arap Kaynaklarında Bilad-ı Rum ve Komşuları”, **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine (Mehmet Altay Köymen Armağanı)**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2011.

Gür, Durmuş, A. Nazlı Soykan, “Safranbolu, Hagios Stephanos Manastırı (Kilise, Metropolithane, Inas Mektebi, Iskalion Mektebi)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 36, Şubat 2015.

Hakan, Ayhan, “Dünyada ve Türkiye’de Akademilerin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C. 15, S. 2, 1982.

Hanioğlu, M. Şükrü, “Cemiyet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993.

Hastaoğlu, Vilma, “Anastasios Adosidis’e Ait Metinlerden Anadolu Rumlarına Dair Bilgiler”, **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, (Ed. Pinelopi Stathis; Çev. Foti Benlisoy, Stefo Benlisoy), 3. B., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011.

Hatemi, Hüseyin, “*Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Hoffmann, Adolf, “*Pergamon’daki Kızıl Avlu: Geleceğe Yönelik Perspektiflerle Ayrıntılı Bir Araştırma Tarihçesi*”, **Anadolu/Anatolia**, Sayı: 25, 2003.

İalemos, Od., “*Ī İstoria tou Ellinikou Filologikou Syllogou kai tis Epidraseos Autou epi tis Ekpaideftikis en Tourkia Energiās tou Īmeterou Ethnous*”, **Syngamma Periodikon tou Ellinikou Filologikou Syllogou Konstantinoupoleos**, Tomos IB’, 1877-78, en Konstantinoupolei, 1879.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “*Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin Kuruluş ve Faaliyetleri*”, **1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu: Osmanlı İlmi ve Mesleki Cemiyetleri**, (Yay. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İslam Konferansı Teşkilatı İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987.

İlgürel, Mücteba, “*Balıkesir*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992.

İnalcık, Halil, “*Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, “*Tanzimat Nedir*”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

İplikçioğlu, Bülent, “*Eskiçağ’da Anadolu*”, Anadolu maddesi içinde, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

Kamouzis, Dimitris, “*Ī Gynaikeia Ekpaidefsi kai o Glossikos Eksellinismos ton Tourkofonon Romion tis Mikras Asias: To Omireio Parthenagogeio Smyrnis (1881-1922)*”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Dekatos Enatos, Athina, 2015.

Kandilaptis, Georgios Th., “*O Typos en Ponto*”, **Pontiaki Stoa**, 1971, Ekdosis Pamponiakis Enoseos, Athinai.

Karageorgiou, Nik., “*Apo ti Makri tis Mikrasias sti Nea Makri tis Attikis*”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos 1, Athina, 1977.

Karal, Enver Ziya, “*Non-Muslim Representatives in the First Constitutional Assembly, 1876-1877*”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982.

Karpat, Kemal H., “*Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Kaya, İbrahim, “*The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences*”, **The Armenian Issue and the Jews**, (Ed. Sedat Laçiner, İbrahim Kaya), Ankara University Printing House, London-Ankara, 2003.

Kaya, Mustafa, “*Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu*”, **Gazi Türkiyat**, Sayı 10, Bahar 2012.

Kechriotis, Vangelis, “*1911 Rum Cemaati Nizamnamesi: 20. Yüzyılın Başında Antalya'daki Rumlar*”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 201, Eylül 2010.

_____, “*Atina'da Kapadokyalı, İzmir'de Atinalı, İstanbul'da Mebus: Pavlos Karolidis'in Farklı Kişilik ve Aidiyetleri*”, **Toplumsal Tarih**, S. 257, Mayıs 2015.

_____, “*Yunan Smryna'sı: Cemaatlerden Tarihin Pantheon'una*”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, (Der. Marie-Carmen Smyrnelis), 2. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Khan, Arshi, “*Osmanlı İmparatorluğu: Çokkültürlülüğün Doğulu Mimarı*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, “*Yunanistan'da Ulusal Bölünme ve Birinci Dünya Savaşı'na Giriş*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, (Ed. Mustafa Daş, Türkmen Törel, vd.), İzmir, 2015.

Kızıltan, Yılmaz, “*I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı*”, **GÜ Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 26, Sayı 1, 2006.

Kitromilides, Paschalis M., *“Imagined Communities and the Origins of the National Question in the Balkans”*, **European History Quarterly**, No. 19, 1989.

_____, *“On the Intellectual Content of Greek Nationalism: Paparrigopoulos, Byzantium and the Great Idea”*, **Byzantium and the Modern Greek Identity**, (Ed. David Ricks, Paul Magdalino), Centre for Hellenic Studies, King’s College, London, 1998.

Kitromilides, Paschalis M., Alexis Alexandris, *“Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration: The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the Close of the Ottoman Era”*, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Pemptos, Athina, 1984-1985.

Kitromilidi, Magda M., *“Oi Ellines tis Vithynias kai to Ethniko Kentro 1898-1903: Anekdotas Martyrias apo to Arheio tou Syllogou Anatoli”*, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tom. 8, Athina, 1990-1991.

Kocacık, Faruk, *“Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”*, **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Konortas, Paraskevas, *“From Tâ’ife to Millet: Ottoman Terms for the Ottoman Greek Orthodox Community”*, **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism: Politics, Economy and Society in the Nineteenth Century**, (Ed. Dimitri Gondicas, Charles Issawi), The Darwin Press Inc., Princeton, New Jersey, 1999.

Kosmetatou, Elizabeth, *“The Attalids of Pergamon”*, **A Companion to the Hellenistic World**, (Ed. Andrew Erskine), Blackwell Publishing, 2003.

Kouroupou, Matoula, *“Vivliografia Entypon ton Mikrasiatikon İdrymaton kai Syllogon 1846-1922”*, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Tritos, Athina, 1982.

_____, *“Vivliografia Entypon ton Mikrasiatikon İdrymaton kai Syllogon: Prosthikes”*, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Dekatos, Athina, 1993-1994.

Kurat, Yuluğ Tekin, *“Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”*, **Osmanlı**, C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

Küçük, Cevdet, “*Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*”, **Osmanlı**, (Ed. Güler Eren), C. 4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

_____, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat*”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İncalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2012.

_____, “*Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Küçükler, Osman Zahit, “*Encümen-i Daniş’in Kurumsal Yapısı*”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 45, S. 2, Haziran 2012.

Kütükoğlu, Mübahat S., “*Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları*”, **Üçüncü Askeri Tarih Semineri: Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar)**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 1986.

Lameras, Konst. G., “*Ekthesis ton Pepragmenon*”, **Ksenofanis, Syngamma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatalis**, Tomos Defteros, Tevhos Proton, ek tou Typografeiou Athanasiou G. Deligianni, en Athinai, 1905.

Leblebici, Doğan Nadi, “*Örgüt Kuramının Temelleri*”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2008.

Linardos, Petros, “*Rizes kai Ekseliksi tou Mikrasiatikou Athlitismou apo tin Arhaiotita mehri to 1922*”, **Praktika Iou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo**, Nea İonia, 2005.

Lithoksoou –Salata, Zinovia, “*İ Hora tou Pontou kai oi Katoikoi tis*”, **Pontiaki Stoa**, 1975-1984, Ekdotis Pampontiakis Enoseos, Athinai.

Logotheti-Merlie, Melpo, “*Oi Ellinikes Koinotites sti Synhroni Kappadokia*”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Protos, Athina, 1977.

Lowry, Heath W., Feridun Emecen, “*Trabzon*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2012.

Mackridge, Peter, “Byzantium and the Greek Language Question in the Nineteenth Century”, **Byzantium and the Modern Greek Identity**, (Ed. David Ricks, Paul Magdalino), Centre for Hellenic Studies, King’s College, London, 1998.

Maksudyan, Nazan, “Amerikan Kaynaklarında Merzifon Amerikan Koleji’nin Kısa Tarihi”, **Kebikeç**, Sayı: 36, 2013.

Malkidis, Theofanis, “O Ellinikos Athlitikos Syllogos Pontos Merzifountas”, **4o Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous**, Nea İonia, 2010.

Mamoni, Kyriaki, “To Arheio tou Mikrasiatikou Syllogou Anatoli”, **Mnimosini**, Tomos Evdomos 1978-1979, en Athinai, 1979.

“Margaritis Evangelidis”, **Ksenofanis, Syngramma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatolis**, Tomos Evdomos, en Athinai, 1910.

Markopoulou, Dionysiou, “Peri Mouseion kai Vivliothikon para tois Arhaiois Ellisi kai peri tou en Smyrni Mouseiou kai tis Vivliothikis tis Evangelikis Sholis”, **Mouseion kai Vivliothiki tis Evangelikis Sholis**, Periodos Triti, Etos Proton kai Defteron 1878-9 kai 1879-80, Typois Nikolaou A. Damianou, en Smyrni, 1880.

Milioris, Nikos E., “O Syllogos ton Mikrasiaton i Anatoli”, **Mikrasiatika Hronika**, IB’ (12), 1965.

Bakas, İoannis Th., “Oi Antioheianes Ekklesiastikes Eparhies tis Mikras Asias kai o Ellinismos tous (Teli tou 19ou Arhes tou 20ou Aiona)”, **Mikrasiatiki Spitha**, 17, 2012.

Müdürrisoğlu, Alptekin, “Batı Anadolu’da Kurulan Kısa Ömürlü Bir Devlet: İonya”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IX, Sayı 27, Ankara, 1993.

Oikonomidou, D. İ., “Argyropolis”, **Arheion Pontou**, Syngramma Periodikon, T. 3, Typografeion Estia, en Athinai, 1931.

Oikonomou, Panagiotis, “Ta Dimosievματα tou Periodikou Ksenofanis: Symvoli sti Mikrasiatiki Vivliografia”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Protos, Athina, 1977.

Okur, Mehmet, “Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi’nde Pontusçu Faaliyetler”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 14, Yaz 2007.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, “Osmanlılar’da Millet Sistemi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

Öngören, Reşat, “Mevlana Celaleddin-i Rumi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

Papadimitropoulos, Athanasios, “*Ekpaidefsi stin Periohi tis Smyrnis*”, **Naftiki Epitheorisi**, Tomos 172, Tevhos 582, Athina, 2012.

Papadopoulou, Arhontia, “*İ Ekpaidefsi sti Magnisia tou Sipyrou*”, **O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaitotita mehri ti Megali Eksodo: Paideia, Ekpaidefsi stis Alismonites Patrides tis Anatonis, Praktika 2ou Symposiou**, Nea İonia, 2006.

Papadopoulou, Stefanou İ., “*Eisagogi stin İstoria ton Ellinikon Filekpaideftikon Syllogon tis Othomanikis Aftokratorias kata ton 19o kai 20o Aiona*”, **Parnassos**, Periodos Deftera, Tomos Δ’, Arith. 2, Filologikos Syllogos Parnassos, Aprilios-İounios 1962.

Papatheodorou, Faidon G., “*Ta Metalleia Vasikos Paragontas stin Anaptyksi kai sti Diamorfosi tou Haraktira tou Oikismou tis Balias*”, **4o Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous**, Nea İonia, 2010.

Papazoglou, St. İ., “*To Panorama tis Anatonis-Attaleia*”, **Ap’ola**, 6 Fevrouariou 1911, Fyllon 25.

Pappas, Filippos, “*İ Rizous os Koinotis*”, **Pontiaki Estia**, T. 89-90, 1957.

Parharidis, Ath. İ., “*İstorka Simeiomata: İ Kromni*”, **Pontiaka Fylla**, Ar. 21, Noemvrios 1937.

Psarros, Dimitrios, “*Í Oikistiki Ístoria ton Kydonion*”, **Praktika 1ou Symposiou: O Ellinismos tis Mikras Asias apo tin Arhaiotita mehri ti Megali Eksodo**, N. İonia, 2005.

Rum maddesi, **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt 18.

Saltsis, İ., “*Amisos*”, **Pontiaki Estia**, T. 2, 1950.

Savvidou, Lena, Ahilleas Leras, Evangelos Samaras, “*Adelfotita Kyrion Trapezountas: İ Merimna (1904-1922)*”, **4o Symposio Praktika: Politikoi, Koinonikoi, Oikonomikoi Thesmoi ton Ellinon tis Mikras Asias kata tous Neoterous Hronous**, Nea İonia, 2010.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “*Divan-ı Hümayun’dan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama*”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, (Ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu), 3. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Shaw, Stanford J., “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Azınlıklar Sorunu*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

_____, “*The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876*”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 1, No. 1, Jan. 1970.

_____, “*The Ottoman Census System and Population 1831-1914*”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No. 3, Oct. 1978.

Sidiropoulos, A. K., “*O Gymnastikos Syllogos Akritas tis Trapezountos*”, **Arheion Pontou**, T. 29, 1968-69.

Somel, Selçuk Akşin, “*Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi*”, **Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar**, S. 5, Bahar 2007.

_____, “*Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C. 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, 8. B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Soyluer, Serdal, “XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 5, Sayı: 13, Yıl: Güz/2006.

Şahin, İlhan, “Kırşehir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002.

Şahin, İlhan, Feridun Emecen, “Anadolu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

Tanör, Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1., İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Tekir, Süleyman, “Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/32, Bahar 2016.

Terzopoulos, Ant., “Filekpaideftikos Syllogos Trapezountos o Ksenofon”, **Pontiaki Stoa**, 1972-1974, Ekdosis PamPontiakis Enoseos, Athinai.

Themopoulou, Aimilia, “O Eksastismos Mias Mikrasiatikis Polis: To Paradeigma tis Smyrnis”, **Hamenes Patrides: Smyrni, İ Mitropoli tou Mikrasiatikou Ellinismou**, Ta Nea, 2002.

Thobie, Jacques, “European Banks in the Middle East”, **International Banking 1870-1914**, (Ed. Rondo Cameron, V. I. Bovykin), Oxford University Press, Oxford, 1991.

Tok, Nafiz, “Ulus Cemaat ve Cemiyet: Cemaat ve Cemiyet Uluslar”, **Demokrasi Platformu**, Yıl: 6, Sayı: 23, Yaz 2010.

Tuncel, Metin, “Anadolu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

Turgay, A. Üner, “Trade and Merchants in Nineteenth Century Trabzon”, **Christians and Jews in the Ottoman Empire, The Functioning of a Plural Society**, (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), Holmes&Meier Publishers Inc., New York, 1982.

Tzedopoulos, Yorgos, “*Public Secrets: Crypto-Christianity in the Pontos*”, **Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon**, Tomos Dekatos Ektos, Athina, 2009.

Tzokas, Spyros, “*Oikonomikes Drastiriotites ton Ellinon sti Smyrni kata to B’ Miso tou 19ou Aiona*”, **O Ekso-Ellinismos Konstantinoupoli kai Smyrni 1800-1922: Pnevmatikos kai Koinonikos Vios**, Etaireia Spoudon Neoellinikou Politismou kai Genikis Paideias, 2000.

Tzolozoglou, N., “*Monografia peri Kasaba*”, **Ksenofanis**, Tomos Ektos (T. 6), 1909.

Viketos, Nikos, “*İ Enosi Pisidon tis Smyrnis kai oi Anthellinikoi Diogmoi sti Sparti tis Mikras Asias*”, **İ Sparti tis Anatolis**, Enosi Spartis M. Asias, Hronos 4os, Fyllo 10, Maios 1992.

Vryonis, Speros, “*The Greeks Under Turkish Rule*”, **Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki, 1976.

Yetiş, Kazım, “*Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyyesi*”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992.

Yılmaz, Mehmet, “*Balkan Savaşı’ndan Sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri*”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 10, Güz 2001.

Zelliou-Mastorokosta, Er., “*İ Palaia kai Nea Triglia*”, **E’ Panellinio Synedrio gia ton Ellinismo tis Mikras Asias**, Thessaloniki, 2000.

TEZLER

Demir, Cenk, **Amerikan Board’un İzmir’deki Faaliyetleri ve İzmir Uluslararası Kolej**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.

Güngör Açıkgöz, Şeyda, **Kayseri ve Çevresindeki 19. Yüzyıl Kiliseleri ve Korunmaları İçin Öneriler**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Papanikolaou, Konstantinos, **O Í. Kapodistrias kai i Filiki Etaireia (1814-1821): Paragontes kai Gegonota pou Kathorisan tin Metaksi tous Shesi**, Aristoteleio Panepistimio Thessalonikis, Tmima Ístorias kai Arhaiologias, Diplomatiki Metaptyhiaki Ergasia, Thessaloniki, 2007.

Sideri, Maria, **Oi Syllogoi os Foreis tis Ellinikis Ethnikistikis Ídeologias sta Teli tou 19ou kai tis Arhes tou 20ou Aiona: To Paradeigma tou Syllogou Mikrasiaton “Í Anatoli” kai i Syngrotisi tis Ellinikis Ethnikis Taftotitas stis Koinotites tis Mikras Asias**, Panepistimio Aigaiou, Tmima Koinonikis Anthropologias kai Ístorias, Didaktoriki Diatrivi, Mytilini, 2003.

Victoria Solomonidis, **Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin, 1919-1922**, PhD Thesis, King’s College, University of London, 1984.

Tağmat, Çağla Derya, **Ístanbul’da Helenizm: Sosyo-Kültürel Örgütlenmeler (1908-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

SÜRELİ YAYINLAR

Dergiler

Ap’Ola (Ístanbul)

Hronika tou Pontou

Ksenofanis, Syngamma Periodikon tou Syllogou ton Mikrasiaton Anatolis

Neologou Evdomadiaia Epitheorisis (Ístanbul)

Pontiaki Estia

Pontos (Merzifon)

Syngamma Periodikon tou Ellinikou Filologikou Syllogou Konstantinoupoleos

Gazeteler

Amaltheia (Ízmir)

Anadolu’da Ortodoksluk Sadası (Kayseri)

Anagennisis (Samsun)
Anatolikos Astir (İstanbul)
Armonia (İzmir)
Efimeris tis Smyrnis (İzmir)
Ekklesiastiki Alitheia (İstanbul)
Estia (İzmir)
Faros tis Anapolis (Trabzon)
Hâkimiyet-i Milliye (Ankara)
İ Athlitiki (Atina)
İkdam (İstanbul)
İmerisia (İzmir)
Kosmos (İzmir)
Patris (İzmir)
Tanin (İstanbul)
Tharros (İzmir)
Vima (Kosmos) (İzmir)

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.enosismyrneon.gr/el/ekdoseis-tes-enoses/arthra-arkheiou/sperantzastelios.html>, Erişim Tarihi: 15.10.2016.

<https://www.sansimera.gr/biographies/262>, Erişim Tarihi: 15.10.2016.

<http://users.sch.gr/markmarkou/katalog/ecp/chaldia.htm>, Erişim Tarihi: 12.11.2016.

<http://users.sch.gr/markmarkou/katalog/ecp/dardanellia.htm>, Erişim Tarihi: 11.06.2016.

<http://users.sch.gr/markmarkou/katalog/ecp/proikonnesos.htm>, Erişim Tarihi: 12.05.2016.

Karahristos, İoannis, “*Aivali (Kydonies)*”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2003, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=3440>, Erişim Tarihi: 18.12.2015.

Shariat-Panahi, S. Mohammad T., “*Vourla*”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2010, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=3958>, Erişim Tarihi: 10.06.2016.

Stamatopoulos, Dimitrios, “*Artaki*”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2002, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=3770>, Erişim Tarihi: 23.07.2016.

_____, “*Balia*”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2002, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=5432>, Erişim Tarihi: 25.07.2016.

_____, “*Peramos*”, **Engyklopaideia Meizonos Ellinismou, M. Asia**, 2001, <http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemma.aspx?lemmaId=5747>, Erişim Tarihi: 23.09.2016.

Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, Erişim Tarihi: 10.06.2016 ve 05.11.2016.

EKLER

Ek 1- Yunanca yer adları ve Türkçe karşılıkları.

Ek 2- Rum cemiyetleri listesi.

Ek 3- 1891 yılında Atina'da kurulan Anatoli Cemiyeti'nin 1892 tarihli nizamnamesi.

Ek 4- Dönemin Aydın Valisi Mehmet Kamil Paşa'nın teşviki ve himayesi altında 1904 yılında birincisi düzenlenen Apollonia Müsabakalarının broşürü.

Ek 5- 1909 yılında kurulan Kütahya Palingenesia Cemiyeti'nin bir sayfada Yunanca, diğer sayfada Karamanlıca olarak basılmış nizamnamesinden örnek sayfalar.

Ek 6- İzmir'de 1890 yılında kurulan Panionios Jimnastik Cemiyeti'nin 1906 tarihli nizamname kapağı.

Ek 7- Panionios Jimnastik Cemiyeti Marşı.

Ek 8- 1909 yılında İzmir'de kurulan Halk Merkezi adlı cemiyetin Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne gönderdiği 1910 tarihli mektup.

Ek 9- İzmir'deki Halk Merkezi adlı cemiyetin 1911 yılında yayınladığı bir broşür.

Ek 10- Bodrum Aziz Stefanos İnşaatçılar Loncası Cemiyeti'nin el yazısı nizamnamesi.

Ek 11- Kütahya'da 1909 yılında kurulan Kütahya Palingenesia Cemiyeti'nin Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne gönderdiği mektup.

Ek 1- Yunanca yer adları ve Türkçe karşılıkları.

BATI ANADOLU

Αδραμύττιο	Adramyttio	Edremit
Αϊβαλί	Aivali	Ayvalık
Αϊδίνι	Aidini	Aydın
Αλάτσατα	Alatsata	Alaçatı
Αλικαρνασσός	Alikarnassos	Bodrum
Αλώνη	Aloni	Harmanlı/Paşalimanı Adası ¹²⁸³
Άναια	Anea	Anya (Soğucak)/Kuşadası
Αξάρι	Aksari	Akhisar
Απάμεια	Apameia	Mudanya
Αρβανιτοχώρι	Arvanitohori	Yıldıztepe/Mudanya
Αρτάκη	Artaki	Erdek
Βαϊνδήρι	Vaindiri	Bayındır
Βηλόκωμα	Vilokoma	Bilecik
Βουτζάς	Voutzas	Buca
Βρύουλα	Vryoula	Urla
Βώρυ	Vori	Poyrazlı/Paşalimanı Adası
Γκιόζ Τεπέ	Gioz Tepe	Göztepe
Δαρδανέλλια	Dardanellia	Çanakkale
Δικελί	Dikeli	Dikili
Δορύλαιον	Dorylaion	Eskişehir
Ενόπη	Enopi	Göztepe
Ηλιούπολη	İlioupoli	Aydın

¹²⁸³ Yer isimlerinin Türkçesinde / işareti ile yerleşim biriminin bağlı bulunduğu yer, parantez () içinde de yerleşim birimine verilen diğer isimler belirtilmiştir.

Θείρα	Theira	Tire
Θυάτειρα	Thyateira	Akhisar
Καλλιθέα	Kallithea	Karantina (Küçükyalı)/İzmir
Καλλίπολη	Kallipoli	Gelibolu
Καραντίνα	Karantina	Karantina (Küçükyalı)/İzmir
Κασαμπάς	Kasabas	Kasaba (Turgutlu)/Manisa
Καστέλλι	Kastelli	Kestel (Kestanelik)/Erdek
Κάτω Παναγιά	Kato Panagia	Çiftlikköy/Çeşme
Κεμέριον	Kemerion	Burhaniye
Κινίκι	Kiniki	Kınık/İzmir
Κίος	Kios	Gemlik
Κλαζομεναί	Klazomenai	Kilizman (İskele)/Urla
Κορδελιό	Kordelio	Karşıyaka/İzmir
Κοτύαιο	Kotyαιο	Kütahya
Κουβούκλια	Kouvouklia	Görükle/Nilüfer
Κουκλουτζάς	Koukloutzas	Kokluca (Altındağ)/Bornova
Κούλα	Koula	Kula
Κούταλη	Koutali	Ekinlik Adası
Κρήνη	Krini	Çeşme
Κυδωνίες	Kydonies	Ayvalık
Κύζικος	Kyzikos	Belkıs/Erdek
Λάμψακος	Lampsakos	Lapseki
Λιβίσι	Livisi	Kayaköy/Fethiye
Μαγνησία	Magnisia	Manisa
Μάκρη	Makri	Fethiye

Μελαντία	Melantia	Karataş/Konak
Μενεμένη	Menemeni	Menemen
Μηχανιώνα	Mihaniona	Muhanya (Çakılıköy)/Erdek
Μιχαλίτσι	Mihalitsi	Mihaliç (Karacabey)/Bursa
Μοσχονήσια	Moshonisia	Moshonisia(Ayvalık Adaları)
Μοσχόνησος	Moshonisos	Cunda (Alibey) Adası
Μούγλα	Mouгла	Muğla
Μουδανιά	Moudania	Mudanya
Μπαϊρακλί	Bairakli	Bayraklı
Μπάλια	Balia	Balya
Μπαλούκεσερ	Baloukeser	Balıkesir
Μπουρνόβας	Bournovas	Bornova
Μύλασα	Mylasa	Milas
Μυρακτιή	Myrakti	Güzelyalı/Konak
Ναζλί	Nazli	Nazilli
Νέα Έφεσος	Nea Efesos	Kuşadası
Νέα Φόκαια	Nea Fokaia	Yeni Foça
Νίκαια	Nikaia	İznik
Ντενισλί	Denisli	Denizli
Ντωμάτια	Domatia	Doğanbey/Söke
Οδεμίσι	Odemisi	Ödemiş
Ομουρλού	Omourlou	Umurlu/Aydın
Οφρύνιο	Ofrynio	İntepe (Erenköy)/Çanakkale
Παλαιά Φόκαια	Palaia Fokaia	Eski Foça
Πάνορμος	Panormos	Bandırma

Παπαζλή	Papazli	Halitpaşa/Manisa
Πασά Λιμάνι	Pasa Limani	Paşalimanı
Πέραμος	Peramos	Preme (Karşıyaka)/Erdek
Πέργαμος	Pergamos	Bergama
Προικόννησος	Prikonnisos	Marmara Adası
Προύσα	Prousa	Bursa
Ρεϊς Ντερέ	Reisdere	Reisdere/Çeşme
Σάρδεις	Sardeis	Sart/Salihli
Σιγή	Sigi	Siği (Kumyaka)/Mudanya
Σκοπιά	Skopia	Balıkli/Paşalimanı Adası
Σμύρνη	Smyrni	İzmir
Σώκια	Sokia	Söke
Σώμα	Soma	Soma
Τράλλεις	Tralleis	Aydın
Τρία Πηγάδια	Tria Pigadia	Üçkuyular/İzmir
Τρίγλια	Triglia	Tirilye/Mudanya
Τσανδαρλί	Tsandarli	Çandarlı
Φιλαδέλφεια	Filadelfeia	Alaşehir
Χουχλιά	Houhlia	Tuzla/Paşalimanı Adası

KARADENİZ BÖLGESİ

Αλάτσαμ	Alatsam	Alaçam
Αμάσεια	Amaseia	Amasya
Αμισός	Amisos	Samsun
Αργυρούπολη	Argyroupoli	Gümüşhane
Άρδασσα	Ardassa	Torul

Γαλιάνα	Galiana	Galyan (Atasu)/Maçka
Δουστσέ	Doustse	Düzce
Ευδοκιάς	Evdokias	Tokat
Ίμερα	İmera	Olucak/Gümüşhane
Ινέπολη	İnepoli	İnebolu
Θεοδωρούπολη	Theodoroupoli	Safranbolu
Κάβζα	Kavza	Havza
Καρακαντζί	Karakantzi	Üstümdal/Sürmene
Κασταμονή	Kastamoni	Kastamonu
Κερασούντα	Kerasounta	Giresun
Κολώνεια	Koloneia	Şebinkarahisar
Κοτύωρα	Kotyora	Ordu
Κρόμνη	Kromni	Yağlıdere/Gümüşhane
Ματσούκα	Matsouka	Maçka
Μερζιφούντα	Merzifounta	Merzifon
Νεοκαισάρεια	Neokaisareia	Niksar
Νικόπολη	Nikopoli	Şebinkarahisar
Οινόη	Oinoi	Ünye
Πάφρα	Pafra	Bafra
Πουλαντζάκι	Poulantzaki	Bulancak
Ρίζαιο	Rizaio	Rize
Σαμψούντα	Sampsounta	Samsun
Σάντα	Santa	Dumanlı/Gümüşhane
Σαφράμπολη	Saframpoli	Safranbolu
Σεβάστεια	Sevasteia	Sivas

Σινώπη	Sinopi	Sinop
Σούρμενα	Sourmena	Sürmene
Σταυρίν	Stavrin	Uğurtaş/Torul
Τόσια	Tosia	Tosya
Τραπεζούντα	Trapezounta	Trabzon
Τρίπολη	Tripoli	Tirebolu
Χαλδία	Haldia	Gümüşhane
Χαμιδιέ	Hamidie	Hamidiye (Mesudiye)/Ordu
Χεροιάνα	Heroiana	Şiran

ORTA ANADOLU VE DİĞER BÖLGELER

Άγκυρα	Angyra	Ankara
Άδανα	Adana	Adana
Ανδρονίκιο	Andronikio	Endürlük/Kayseri
Αντάπαζαρ	Adapazar	Adapazarı
Αντιόχεια	Andioheia	Antakya
Αξός	Aksos	Hasaköy/Niğde
Αττάλεια	Attaleia	Antalya
Βουρδούριο	Vourdourio	Burdur
Γιόζκατ	Giozkat	Yozgat
Γκείβε	Geive	Geyve
Γκέλβερι	Gelveri	Güzelyurt/Aksaray
Δενέκ Μαντέν	Denek Maden	Keskin/Kırıkkale
Θεοδοσιούπολη	Theodosiupoli	Erzurum
Ίκόνιο	İkonio	Konya
Ίλγκίν	İlgin	İlgin/Konya
Ίντζέσου	İndzesou	İncesu/Kayseri

Καϊσάρεια	Kaisareia	Kayseri
Καρς	Kars	Kars
Κέργκεμε	Kergeme	Gergeme/Bünyan-Kayseri
Κερμίρα	Kermira	Germir/Kayseri
Μερσίνα	Mersina	Mersin
Μουταλάσκη	Moutalaski	Talas/Kayseri
Νεάπολη	Neapoli	Nevşehir
Νίγδη	Nigdi	Niğde
Νικομήδεια	Nikomideia	İzmit
Ορτά Κιοϊ	Ortaköy	Ortaköy (Kulfallar)/Geyve
Πέρματα	Permata	Bermende /Akşehir
Πόρος	Poros	Bor/Niğde
Ποτάμια	Potamia	Dereköy/Ürgüp
Προκόπι	Prokopi	Ürgüp
Σαζάλτζα	Sazaltza	Sazalca (Taşlıca)/Niğde
Σινασός	Sinasos	Mustafapaşa/Ürgüp
Σπάρτη	Sparti	Isparta
Σύλλη	Sylli	Sille/Konya
Ταρσός	Tarsos	Tarsus
Τσορούμ	Tsoroum	Çorum
Φάρασα	Farasa	Çamlıca/Yahyalı-Kayseri
Φλαβιανά	Flaviana	Zincidere/Kayseri
Φουντουκλή	Fountoukli	Fındıklı/Söğütlü-Sakarya
Χαλκηδόνα	Halkidona	Kadıköy/İstanbul
Χουδί	Hudi	Saraçlı/Geyve

Ek 2- Rum cemiyetleri listesi.

BATI ANADOLU

AYDIN VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI ¹²⁸⁴	CEMİYETİN KURULUŞ YILI ¹²⁸⁵	SAYFA NO ¹²⁸⁶
İZMİR	İZMİR	İyonya Kulübü	1818	80
		Helen Ticaret Kulübü	1818	80
		Mouseion Cemiyeti	1838	83
		Fukara Sandığı	1839	114
		Filologikon Mouseion (Edebiyat Evi)	1853	83
		Avukatlar Cemiyeti	1862	122
		Yetimhane Cemiyeti	1867	115
		Mouseion ve Evangeliki Okulu'nun Kütüphanesi	1873	83
		İzmir Rum Öğretmenler Cemiyeti	1874	125
		Ortodoksluk Cemiyeti	1885	147
		Eczacılar Cemiyeti	1886	123
		Hayırsever Kadınlar Cemiyeti	1889	115
		Orfefs Müzik Kulübü	1890	136
		Apollon Cemiyeti	1891	138
		Aziz Polykarpos Ortodoks Dini Cemiyeti	1892	147
		İzmir Filarmoni Cemiyeti	1893	140
		Gymnasion Spor Cemiyeti	1894	136
		Panionios Jimnastik Cemiyeti	1898 (1890)	136
		Öğretmenler Cemiyeti	1900	125
		Kürek Kulübü	1902	139
		İzmir Kilise Müziği Cemiyeti	1903	140
İzmir Öğretmenler Birliği	1906	125		
İzmir Rum Tezgâhtarlar Birliği	1907	126		

¹²⁸⁴ Cemiyetlerin isimleri Türkçe verilmiştir. Yunancaları için metin içinde, cemiyet isimlerinin ilk geçtiği sayfalara bakılabilir.

¹²⁸⁵ Kuruluş yılı bilinmeyen bazı cemiyetlerin faaliyette bulunduğu yıl/dönem "...faaliyette" ibaresiyle belirtilmiştir.

¹²⁸⁶ Cemiyet isimlerinin ilk geçtiği sayfa numaraları belirtilmiştir.

	Korais Maarifperver Cemiyeti	1908	94
	Eczacılar Birliği	1908	123
	İzmir Bilim Cemiyeti	1908	123
	Yunan Gazeteciler Birliği	1908	124
	Kilise Müzisyenleri Birliği	1908	124
	Rum Öğretmenler Birliği	1908	126
	Marangoz İşçileri Cemiyeti	1908	127
	Hizmetliler Yardımlaşma Cemiyeti “Ergasia-Proodos”	1908	126
	Gazete Satıcıları Cemiyeti	1908	127
	İşçi Birliği	1908	127
	İzmir Kilise Müziği Birliği	1908	140
	Aziz Tryfon Cemiyeti	1908	148
	Aziz Nikolaos Kadınlar Cemiyeti	1908	148
	İzmir Rum Birliği	1908	154
	Hayırsever Ortodoksluk Cemiyeti	1908 yılında faaliyette	147
	Aziz Nikolaos Maarifperver Cemiyeti	1908 yılında faaliyette	94
	Litografi İşçileri Uluslararası Birliği	1908 yılında faaliyette	127
	İzmir Aristofanis Tiyatroseverler Cemiyeti	1908 yılında faaliyette	141
	“Kutsal Haç” Cemiyeti	1908 yılında faaliyette	148
	Aziz Vikentios Pavlos Hayırsever Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde	116
	Eşitlik Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde	116
	Halk Merkezi	1909	95
	Rum Edebiyat Cemiyeti “Omiros”	1909 yılında faaliyette	97
	Rum Alman Lisesi Öğrenci Cemiyeti	1910-1911	97
	İzmir Edebiyat ve Sanat Cemiyeti	1911	98
	İktisadi Aşevi Cemiyeti	1911	116
	İzmir Ruhban Birliği	1911	125
	Kadınlar Birliği	1912	97
	Ortodoks Cemaati Aşevi Cemiyeti	1914	117

	İzmir Sanatseverler Kulübü	1916	98
	İzmirli İlim Mukavelesi	Birinci Dünya Savaşı yıllarında	98
	İzmir Tütün İşçileri Birliği	1918	127
	Yoksulların Küçük Arkadaşları	1919	117
	Rum Katolikler Cemiyeti	1919	149
	Askerin Küçük Asyalı Kız Kardeşi Cemiyeti	1919	157
	Kapadokya Birliği	1919	161
	Pisidyalılar Birliği	1919 yılında faaliyette	161
	Edebiyat Cemiyeti	1920	99
	Liman İşçileri Birliği	1920	127
	Liman Kayıkçıları Birliği	1920	127
	Tarım Birliği	1920	127
	İzmir ve Civarı Fırın İşçileri Cemiyeti "Anagennisis"	1920 yılında faaliyette	127
	İzmir Demiryolları Personeli Birliği	1920 yılında faaliyette	127
	Makarna Ustaları Birliği	1920 yılında faaliyette	127
	Otelciler Birliği "Morfevs"	1920 yılında faaliyette	127
	Eczane Çalışanları Birliği	1920 yılında faaliyette	127
	Aziz Eleftherios Kadınlar Cemiyeti	1920 yılında faaliyette	150
	Küçük Asya Savunma Örgütü	1921	156
	Gençler Edebiyat Kumpanyası	Yunan işgali döneminde	100
	Aziz Georgios Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	117
	Aziz İoannis Fukaraperver Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	117
	Küçük Asya Eczacılar Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	123
	İzmir Gazete Yazarları Birliği	Yunan işgali döneminde	124
	Rum Mandolin Orkestrası	Yunan işgali	141

		döneminde	
	İades Birliği	Yunan işgali döneminde	157
	İzmir Rum Kadınları Lisesi	Yunan işgali döneminde	157
	İzmir Kadın Cemiyetleri Birliği	Yunan işgali döneminde	157
	Küçük Asya Rum Kadınları Savunma Örgütü	Yunan işgali döneminde	157
	Küçük Asya Kadın Cemiyetleri Birliği	Yunan işgali döneminde	158
	Kadınlar Birliği	Yunan işgali döneminde	158
	Kültür Birliği	1922	101
	İyonya Eğitim Kulübü	1922	102
	Orta Öğretim Çalışanları Cemiyeti	1922 yılında faaliyette	126
	İzmir Matbaa İşçileri Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	İzmir ve Civarı Ayakkabı Ustaları Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	Kuru Üzüm Sımsarları Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	Kuru Üzüm İşçileri Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	Bakkal Toptancıları Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	Emlak Komisyoncuları Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	Fayton ve At Arabası Sahipleri Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	İyonya Deniz İşçileri Birliği	1922 yılında faaliyette	127
	İzmir İşçi Merkezi	1922 yılında faaliyette	128
	İnşaat İşçileri Birliği	1922 yılında faaliyette	128
	İzmir ve Civarı Kömür Satıcıları Birliği "Azize Markella"	1922 yılında faaliyette	128
	Kömür Taşıyıcıları Birliği	1922 yılında faaliyette	128

		Boyacılar Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Tamirciler Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Keresteciler Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Terzi alışanları Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Mermer Ustaları Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Mücevher Ustaları Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Gemi Kmrcleri Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Simsarlar Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		Un İşçileri Birliği	1922 yılında faaliyette	128
		İzmir At Yarışları Birliği	1922 yılında faaliyette	139
		Efseveia Dini Cemiyeti	-	147
		Aya Fotini (Azize Fotini) Cemiyeti	-	147
		Aziz Konstantin Hayırsever Cemiyeti	-	116
		Rum Tiyatroseverler Cemiyeti	-	141
		Aishylos Tiyatroseverler Cemiyeti	-	141
		Thespis Cemiyeti	-	141
		uha Adası "Panagia Myrtidiotissa" Cemiyeti	-	160
		Giritliler Cemiyeti	-	160
		Makedonyalılar Cemiyeti	-	161
		Makedonya Birliği	-	161
		Trakya Birliği	-	161
		Midilli Hayırsever Cemiyeti	-	161
		Tinos Cemiyeti	-	161
		Epirililer Birliği	-	161
		Onikiadalılar Birliği	-	161
	GÜZELYALI	Karınca Maarifperver Cemiyeti	1911-1917 arasında faaliyette	97

		Myrakti Rum Kadınlar Birliği “Anastasis”	1919	149
KARANTİNA (KÜÇÜKYALI)		“Venizelos” Öğrenci Cemiyeti	1920 yılında faaliyette	101
		Karantina Edebiyat ve Spor Cemiyeti	1922	
KARATAŞ		Pelops Jimnastik Cemiyeti	1906	142
BORNOVA		Thisefs Jimnastik Cemiyeti	1907	142
		Ermis Jimnastik Kulübü	1908	143
		Bornova Maarifperver ve Hayırsever Kadınlar Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	101
		Bornova Kadınlar Cemiyeti	Yunan işgali döneminde faaliyette	158
		Bornova Rum Birliği	-	161
KOKLUCA (ALTINDAĞ)		Filomousia Uhuvveti	1907	95
GÖZTEPE		Göztepe Rum Kadınları Birliği	Yunan işgali döneminde	158
BAYRAKLI		Kültür Cemiyeti	-	98
ÜÇKUYULAR		Aziz Eleftherios Dini ve Maarifperver Cemiyeti	1921	150
KARŞIYAKA		Karşıyaka Jimnastik ve Müzik Cemiyeti	1906	141
		Karşıyaka Vatansever Cemiyeti	1908	154
		Karşıyaka Fukara Sandığı	1921 yılında faaliyette	115
		Kopanos Cemiyeti	-	142
		Aias Cemiyeti	-	142
BUCA		Buca Futbol Kulübü	-	143
MENEMEN		Evangelismos Dini Cemiyeti	1886	150
		Kadınlar Cemiyeti	1918	161
		Efprepeia Kadınlar Cemiyeti	1919	158
		Menemen Filarmoni Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	143
		Müzik Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	143
FOÇA		Foça Omonoia Cemiyeti	1900	102
		Foça Birliği	1908	161
		Yeni Foça Fukaraperver Kadınlar	Yunan işgali	118

		Cemiyeti	döneminde	
		Eski Foça Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	118
	ÇANDARLI	Arkesilaos Maarifperver Cemiyeti	-	102
	DİKİLİ	Kutsal Yağ Taşıyanlar Cemiyeti	-	151
		Azize Paraskevi Kadınlar Cemiyeti	1910	151
	BERGAMA	Aziz Antipas Dini Cemiyeti	1908	151
		Evangelismos Cemiyeti	1908	119
		Siyasi Merkez	1909	155
		Genç Hanımlar Kültür Birliği	Yunan işgali döneminde faaliyette	158
		Genç Hanımlar “Anagennisis” Cemiyeti	Yunan işgali döneminde faaliyette	158
		Bergama Kadınlar Birliği	Yunan işgali döneminde faaliyette	158
		Bakkallar Cemiyeti	-	128
		Terziler ve Manifaturacılar Cemiyeti	-	128
		Su Deposu	-	119
		Pallas Kadın Cemiyeti	-	119
		KINIK	Anagennisis Cemiyeti	-
	ÇEŞME	Fukaraperver Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	118
		Erythrai Öğretmen Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	130
		Çeşme Rum Kadınları Öğrenmeyi Sevenler Birliği “Proodos”	-	102
	REİSDERE	Proodos Maarifperver Cemiyeti	1908	103
	ALAÇATI	Alaçatı Tarım Birliği	-	129
	ÇİFTLİKKÖY	İthalat ve İhracat Kooperatifi	1921	129
		Tarım Kredi Birliği “Proodos”	1922	129
		Taksiarhis Bakkallar Cemiyeti	-	129
		Aziz Spyridon Cemiyeti	-	129
		Aziz Nikolaos Cemiyeti	-	129
		Aziz Tryfon Cemiyeti	-	129
		Aziz Nestor Cemiyeti	-	152

		Aziz Amvrosios Cemiyeti	-	152
	URLA	Urla Müzik Kulübü	1895	144
		Sanatseverler Kulübü	1905-1906	99
		Bilim ve Sanatseverler Birliği	1906	103
		Tarım Birliği	1906	130
		Vatansever Birlik	1908	154
		Alitheia Dini Cemiyeti	1908 yılında faaliyette	152
		Hayırsever Kadınlar Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde	118
		Klazomenai Maarifperver Cemiyeti	1909	104
		“Anaksagoras” Maarifperver Cemiyeti	1910	103
		Tarım Cemiyeti	1910	130
		Anaksagoras Çocuk Cemiyeti	1911	103
		Urla Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	161
		Öğretmen Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	130
		Dindar Kadınlar Kardeşliği	1921	152
	BAYINDIR	Omonoia Maarifperver Cemiyeti	1887	104
		“İzcinin Anası” Kadınlar Cemiyeti	Yunan işgali döneminde faaliyette	159
	ÖDEMİŞ	Orfefs Filarmoni Cemiyeti	1912	144
		Ödemiş Maarifperver Kadınlar Cemiyeti “Melissa”	1912 yılında faaliyette	105
		Agapi Maarifperver Cemiyeti	1913 yılında faaliyette	105
		Tütüncüler Cemiyeti	-	130
	TİRE	Maarifperver “Mnimosyni” Cemiyeti	-	105
		Kadınlar İttifakı	-	119
		Tütün İşçileri Birliği	-	130
		Filarmoni Cemiyeti	-	144
MANİSA	MANİSA	Rum Kulübü	1908	155
		Milli Teceddüt Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde	155
		Hayırsever Kadınlar Cemiyeti	1910	119
		Edebiyat Cemiyeti	1914 yılında	106

			faaliyette	
		Rum Kulübü	1919	159
		Genç Hanımlar Kültür Birliği “Anagennisis”	Yunan işgali döneminde	159
		Manisa Filarmoni Cemiyeti	-	144
		Ermis Müzik Kulübü	-	144
		Çocuk Mandolin Orkestrası	-	144
		Arion Filarmoni Cemiyeti	-	144
	AKHİSAR	Maarifperver ve Dindar Kadınlar ve Genç Hanımlar Cemiyeti	1908	153
		Rum Kulübü	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	119
		“Elpis” Maarifperver Cemiyeti	1909	107
		“Orfefs” Müzik Cemiyeti	1909	145
		Fukara Sandığı	Birinci Dünya Savaşı yılarında	119
		Akhisar Genç Hanımlar Birliği	1920	160
		Halk Merkezi	-	108
		Thyateira Kulübü	-	119
		Thyateira (Akhisar) Jimnastik Cemiyeti	-	145
		Kadınlar Cemiyeti	-	153
	ALAŞEHİR	Bilim ve Sanatsever Kardeşlik	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	106
		Filadelfia (Alaşehir) Jimnastik Cemiyeti	1909	144
		“Kallativos” Öğrenci Cemiyeti	1913	106
		Müzik ve Spor Cemiyeti “Ermitis”	1913	145
	KULA	Proodos Cemiyeti	1913 yılında faaliyette	108
		Drasis Cemiyeti	1913 yılında faaliyette	108
		Anatoli Cemiyeti	1913 yılında faaliyette	108
		Athina Cemiyeti	1913 yılında	108

			faaliyette	
		Mousa Cemiyeti	1913 yılında faaliyette	108
	SOMA	Teceddüt Cemiyeti “Proodos”	1909	108
		Omonoia Maarifperver Cemiyeti	1920	109
		Maarifperver Müzik Cemiyeti	1920-1921 arasında faaliyette	145
		Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	-	120
	TURGUTLU	Proodos Maarifperver Cemiyeti	1905	107
		Manisa Spil Jimnastik Cemiyeti	1907	145
		Kasaba Maarifperver Cemiyeti “Korais”	1921	107
		Askerin Kız Kardeşi	Yunan işgali döneminde	159
		Hayırsever Cemiyet	Yunan işgali döneminde	159
		Rum Kadınları Savunma Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	160
		Gayret Cemiyeti	Yunan işgali döneminde	160
		Kasaba İstasyonu Şubesi	Yunan işgali döneminde	160
		Çalışma Şubesi	Yunan işgali döneminde	160
		Muhaberat Şubesi	Yunan işgali döneminde	160
		Hemşireler Şubesi	Yunan işgali döneminde	160
	PAPAZLI (HALİTPAŞA)	Papazlı Kadınlar Teceddüt Birliği “Anagennisis”	Yunan işgali döneminde	109
AYDIN	AYDIN	Hayırsever ve Maarifperver Cemiyet	1866	110
		Aydın Demiryolu İşçileri ve Memurları Birliği “Empros”	1908	131
		Halk Dili Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde	110
		Aydın Genç Hanımlar Hayırsever Cemiyeti “Parthenon”	II. Meşrutiyet döneminde	120
		Aydın Bilim ve Sanatsever Kardeşliği “Parthenon”	1909	110
		Aydın Rum Maarifperver Cemiyeti	1910 yılında	110

			faaliyette	
		Aydın Genç Hanımlar Birliği	1919	110
		Göçmenleri ve Yoksulları Koruma Birliği	1919 yılında faaliyette	120
		Rum İnşaatçılar Komitesi	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Rum Manifaturacıları	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Rum Tezgâhtarlar Birliği	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Rum Demircileri	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Rum Yağ Üreticileri	1919 yılında faaliyette	132
		Rum Ayakkabıcılar Kurulu	1919 yılında faaliyette	132
		Rum Fırıncılar Loncası	1919 yılında faaliyette	132
		Rum Uncular Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	132
		Rum Sabun İmalatçıları	1919 yılında faaliyette	132
		Şarap Üreticileri Loncası	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Rum Çuhacıları	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Rum Kerestecileri	1919 yılında faaliyette	132
		Bahçivanlar Loncası	1919 yılında faaliyette	132
		Bakkallar Loncası	1919 yılında faaliyette	132
		Aydın Filarmoni Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	146
		Melissa Rum Kulübü	1919 yılında faaliyette	161
		Melissa Kadınlar Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	161
		Aydın Gençler Birliği	1919 yılında faaliyette	161
		Rum Kadınlar Birliği	1919 yılında faaliyette	162

		Genç Hanımlar Edebiyat Cemiyeti	-	110
		Hayırsever Evangelik Cemiyeti	-	120
	NAZILLI	Nazilli Aishylos Jimnastik Cemiyeti	1919	146
		Evangelismos Maarifperver Cemiyeti	-	111
		Gençler Cemiyeti	-	120
		Fukaraperver Cemiyeti	-	120
		Nazilli Müzik Kulübü	-	146
	SÖKE	Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	1908	120
		Müzik ve Spor Cemiyeti “İonikos Astir”	1908	146
		Omonoia Cemiyeti	1908	162
		Agapi Cemiyeti	1908	162
		İlios Cemiyeti	-	162
		Proodos Cemiyeti	-	162
		Kadınlar Cemiyeti	-	162
	UMURLU	Omonoia Kulübü	1909	111
	DOĞANBEY	Panionion Cemiyeti	-	162
MUĞLA	MUĞLA	Karteria Cemiyeti	-	111
		Elpis Cemiyeti	-	111
		Loncalar Birliği	-	133
	MİLAS	“Osia Kseni” Hayırsever Cemiyeti	1904	111
		Merhametli Aziz İoannis Fukaraperver Cemiyeti	1906	121
		Omonoia Cemiyeti	-	111
		Milas Maarifperver Cemiyeti	-	111
	BODRUM	Aziz Stefanos İnşaatçılar Loncası Cemiyeti	1912	134
	KAYAKÖY	Kayaköy Öğretmenler Cemiyeti	1907	134
DENİZLİ	DENİZLİ	Maarifperver Cemiyet	1908	113

HÜDAVENDİGÂR VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
BURSA	BURSA	Vithynia Umumi Maarifperver Cemiyeti	1872	164
		Bursa Rum Kulübü Vithynia	1919	164
		Kadınlar Riyaseti	-	164
	MUDANYA	Apameia Cemiyeti	1908 yılında faaliyette	165
		İşçi Teavün Cemiyeti “Aziz Georgios”	1908-1909	172
		Hayırsever Kadınlar Cemiyeti “Evangelismos”	1911	172
		Vatansever Kadınlar Birliği	Yunan işgali döneminde faaliyette	182
	YILDIZTEPE	Zoodohos Pigi Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	180
	MİHALIÇ	Fukaraperver Cemiyeti	1906	166
		Ana Dil Cemiyeti	-	166
	TİRİLYE	Fukaraperver ve Terakkiperver Cemiyet	1908	172
		Hayırsever Kadınlar Cemiyeti	-	172
		Maarifperver Müzik Cemiyeti	1920	178
	GEMLİK	Müzik Cemiyeti	-	178
		Jimnastik Cemiyeti	-	178
	GÖRÜKLE	Fukaraperver Cemiyeti	1878	173
		Gençler Cemiyeti	1908	173
	BALIKESİR	AYVALIK	Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	1905
Aiolikos Jimnastik Cemiyeti			1906	179
Ayvalık Rum Siyasi Birliği			1908	182
Tarım Birliği			1908 yılında faaliyette	176
Fukaraperver Öğrenci Cemiyeti			II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	166
Genç Hanımlar Kültür Birliği			Yunan işgali	174

			döneminde	
		Ayvalık “Askerin Kız Kardeşi”	Yunan işgali döneminde	174
		Tezgâhtarlar Cemiyeti	-	176
		Arion Cemiyeti	-	179
		Orfefs Cemiyeti	-	179
		Apollon Cemiyeti	-	179
	CUNDA ADASI	“Ekatonnisos” Hayırsever Cemiyeti	1905	174
		Rum Siyasi Cemiyeti	1908	182
	EDREMİT	Aziz Therapon Hastane Cemiyeti	-	174
		Koroivos Jimnastik Cemiyeti	1908	180
		Bekârlar Cemiyeti	-	184
	BURHANIYE	Terakki Cemiyeti	-	174
		Teavün Cemiyeti	-	174
		Kadınlar ve Erkekler Fukaraperver Cemiyeti	-	175
	ERDEK	Erdekliler Maarifperver Cemiyeti	1865	167
		Kyzikos Kültürel Toplum Birliği	1908	167
		Kybele Tarım Cemiyeti	1912	177
		Maarifperver Müzik Cemiyeti	1920 yılında faaliyette	180
		Aziz Nikolaos Cemiyeti	-	181
		Dönüşüm Cemiyeti	-	184
		Plouton Mezarlık Peyzaj Cemiyeti	-	184
	BANDIRMA	Proodos Rum Kulübü	1908	168
		Kyzikos Maarifperver Cemiyeti “Proodos”	1912-1913 yıllarında faaliyette	169
		Kyzikinos Jimnastik Cemiyeti	1914 yılında faaliyette	180
		Bandırma Vatansever Rum Kadınları Birliği	Yunan işgali döneminde faaliyette	183
		Maarifperver Cemiyet	-	168
	EKİNLİK ADASI	Evangelismos Maarifperver Cemiyeti	1870	167
	MARMARA ADASI	“Proodos” Hayırsever Cemiyeti	1911 yılında faaliyette	175

	PAŞALİMANI ADASI	Tuzla Çocuk Cemiyeti “Anagennisis”	-	184
	ÇAKILKÖY (MUHANYA)	Proodos Cemiyeti	1866	168
	KARŞIYAKA (PREME)	Taksiyarhis Maarifperver Cemiyeti	1907	169
	BALYA	Müteahhitler Cemiyeti	-	177
		İttifak Cemiyeti	Birinci Dünya Savaşında faaliyette	183
KÜTAHYA	KÜTAHYA	Kütahya “Palingenesia” Cemiyeti	1909	170
		Aziz Therapon Cemiyeti	1910	175

BİGA SANCAĞI

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ	CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
ÇANAKKALE	Hayırsever ve Yardımsever Cemiyet	1872	187
	Hayırsever Kadınlar Cemiyeti	1905-1908 arasında faaliyette	187
	Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	1905 yılında faaliyette	188
LAPSEKİ	Eğitim Cemiyeti “Aziz Tryfon”	1904	188
İNTEPE	Dini Cemiyet	1905 yılında faaliyette	188
GELİBOLU*	“Foiniks” Rum Cemiyeti	1908	188

* Gelibolu, söz konusu dönemde Edirne vilayetine bağlıdır.

KARADENİZ BÖLGESİ**KASTAMONU VİLAYETİ**

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
KASTAMONU	SAFRAN-BOLU	Terakkiperver Kadınlar Cemiyeti	II.Meşrutiyet döneminde faaliyette	193
		Öğretmenler Cemiyeti	1919-1920 yıllarında faaliyette	195
		Rum Gençler Cemiyeti	-	196
	TOSYA	Fukaraperver Sandığı	-	194
		Duvarcılar Cemiyeti	-	195
	İNEBOLU	Rum Muhacirin Cemiyeti (Şube)	Mütareke döneminde	197
		Meşru Müdafaa Cemiyeti (Şube)	Mütareke döneminde faaliyette	197
BOLU	DÜZCE	Efseveia Dini Cemiyeti	1909	196
SİNOP	SİNOP	Rum Birliği "Mithridatis"	-	193
		"Diogenis" Maarifperver Cemiyeti	-	193
		Periklis Rum Maarifperver Cemiyeti	-	193
		Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	-	194

SİVAS VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
AMASYA	HAVZA	Foivos Rum Maarifperver Cemiyeti	1913	200
	MERZİFON	Mezunlar Cemiyeti	1891	206
		Pontus Rum Spor Cemiyeti	1904	202
		Rum Maarifperver Kulübü	1907	202
		Pontus Rum Cemiyeti	1909	202
		Öğretmenler Birliği	1910-1913 yıllarında	211

			faaliyette	
		Arkeoloji Kulübü	1910-1914 arasında faaliyette	205
		Aziz Vasileios Rum Maarifperver Birliği	1911-1913 arasında faaliyette	207
		Hayvanseverler Kulübü	1913 yılında faaliyette	206
		Esperos Cemiyeti	1913 yılında faaliyette	207
		Maarif Birliği	1914 yılında faaliyette	206
		Kolej Yıllık Birliği	-	206
		Orfefs	-	205
TOKAT	TOKAT	Tokat Rum Maarifperver Cemiyeti	1913	208
ŞEBİNKARAHİSAR	ŞEBİNKARAHİSAR	Omonia Cemiyeti	1912 yılında faaliyette	210
	HAMİDİYE	Rum Hayır ve Maarif Cemiyeti	1909	209

TRABZON VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
TRABZON	TRABZON	Gümüşhaneliler Cemiyeti	1865	226
		Fukaraperver Cemiyeti	1868	223
		Trabzon Kromnililer Cemiyeti (Kromnililer Maarifperver Cemiyeti)	1869	215
		Ksenofon Maarifperver Cemiyeti	1871	213
		Merimna Kadınlar Cemiyeti	1904	223
		Promithefs Rum Cemiyeti	1908	215
		Filarmoni	1909 yılında faaliyette	228
		(Trabzon) Kromni Terakkiperver Cemiyeti	1911 yılında faaliyette	224
		Göçmenler Komisyonu	1916	224

		(Göçmenler Heyeti)		
		Rum Milli Birliği	1916	228
		Akritas Jimnastik Cemiyeti	1916	228
		Filarmoni Cemiyeti	1918 yılında faaliyette	228
		Dış Okullar Heyeti	-	213
		İraklis Cemiyeti	-	230
		Drasis Cemiyeti	-	230
		Sapfo Cemiyeti	-	229
		Ermonassa Cemiyeti	-	229
		Pothos Cemiyeti	-	229
		Kypseli Cemiyeti	-	229
	ÜSTÜNDAL/ SÜRMENE	Himaye Cemiyeti	-	225
	GALYAN	Anagennisis Maarifperver Cemiyeti	1910	216
	GİRESUN	Argonautlar Cemiyeti	1908	216
		Rum Halk Birliği	-	230
	TİREBOLU	Rum Maarifperver Cemiyeti “Odysseia”	1908	216
	BULANCAK	Anagennisis Maarifperver Cemiyeti	1919	217
	ORDU	Ordulular Rum Cemiyeti “Anagennisis”	1909	217
		Ordulular Kulübü	1919-1921 yıllarında faaliyette	217
		Yeni Hayat Cemiyeti	1919-1921 yıllarında faaliyette	217
SAMSUN	SAMSUN	Terakkiperver Kulübü	1875	218
		Fukaraperver Ortodoksluk Cemiyeti	1899	225
		Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	1903	225
		Periklis Merkezi Milli Cemiyet	1908	218
		Meşru Müdafaa Cemiyeti	1908	197
		Karadeniz Müzik Cemiyeti Anagennisis	1910 yılında faaliyette	228
		Orfefs Müzik Cemiyeti	-	229

		Atlas Spor Cemiyeti	-	229
		Sinoplular Cemiyeti	-	230
		Ünyeliler Cemiyeti	-	230
	BAFRA	Pallas Cemiyeti	1909 yılında faaliyette	219
		Aktis Maarifperver Cemiyeti	-	219
	ALAÇAM	Evangelismos Cemiyeti	-	230
		Maarifperver Cemiyet	-	219
	ÜNYE	Evangelismos Kulübü	1875	219
		Filadelfia Okuma Salonu	1890	219
		Patris Rum Maarifperver Cemiyeti	1909	220
	FATSA	Omonia Kitap Okuma Kulübü	1908	220
GÜMÜŞHANE	GÜMÜŞHANE	Fukaraperver Cemiyeti	1875	226
		Madenci Cemiyeti	1888	220
		Sokratis Maarifperver Cemiyeti	1892	220
		Kyriakidis Maarifperver Cemiyeti	1908	220
		Filarmoni Kulübü	1908	229
	SANTA (DUMANLI)	Meleti Okuma Salonu	1908	222
		Thihis Maarifperver Cemiyeti	1910	222
		Fukaraperver Cemiyeti	-	226
	STAVRİN (UĞURTAŞI)	Fukaraperver Cemiyeti	-	227
	İMERA (OLUCAK)	İmerahlılar Fukaraperver Cemiyeti	1907	227
LAZİSTAN	RİZE	Hrysanthos Cemiyeti	1917	222
		Fukaraperver Cemiyeti	-	227

ORTA ANADOLU

ANKARA VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
ANKARA	ANKARA	Ankara Rum Cemiyeti “Anorthosis”	1908	234
		Anagennisis Gençler Birliği	-	241
		Fukara Sandığı	-	239
KIRŞEHİR	KESKİN	Anamorfozis Rum Cemiyeti	1910	236
KAYSERİ	KAYSERİ	Ortodoksluk Cemiyeti	-	240
		Aziz İoannis Prodromos Cemiyeti	-	237
		Athena Kulübü (Athena Bilim ve Sanatsever Kardeşliği)	-	237
	GERGEME	Fukaraperver Maarif Cemiyeti Filadelfia	1907	237
	İNCESU	Fukara Sandığı	-	239
		Evangelismos Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	239
YOZGAT	YOZGAT	Rum Kulübü	-	241

KONYA VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ		CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
KONYA	KONYA	Aziz Amfilohios Fukaraperver Cemiyeti	1904	249
		Hasaköylüler Maarifperver ve Fukaraperver Cemiyeti “Azize Makrina”	1911	244
	PERMATA (BERMENDE)	Permata Maarifperver Cemiyeti	1907	244
	SİLLİ (SİLLE)	Fukaraperver Ortodoksluk Cemiyeti	1905	249
	ILGIN	Elpis Fukaraperver Cemiyeti	-	250
NİĞDE	NİĞDE	Elpis Maarifperver ve Fukaraperver Cemiyeti	1909	245

	SAZALCA (TAŞLICA)	Sazalca Bilim ve Sanatsever Kardeşliği “Azize Trias”	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	246
	BOR	Sosyal Yardım Cemiyeti	1909	250
		Bor’un Arısı Kooperatifi	1905	251
	ÜRGÜP	Fukaraperver Ortodoksluk Cemiyeti	1898	250
		Dönüşüm Cemiyeti	-	251
		Koimisis tis Theotokou Kayıkçılar Loncası	-	251
		Patir Avraam Mücevherciler Loncası	-	252
		Aziz Georgios	-	252
		Aziz Haralambos	-	252
		Aziz Spiridon	-	252
	NEVŞEHİR	Öğretmen Cemiyeti	-	251
BURDUR	BURDUR	Enosis Maarifperver Cemiyeti	1908	246
		Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	1909	250
ISPARTA	ISPARTA	Agapi Kadınlar Cemiyeti	1908	246
		“Amfion” Filarmoni Cemiyeti	-	253
ANTALYA	ANTALYA	Mentor Okuma Salonu (Mentor Mütalaahanesi)	1874	247
		Dindar Cemiyet	1906	247
		Aziz Panteleimon Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti	II. Meşrutiyet döneminde faaliyette	251
		Yardımlaşma Birliği	1909	252
		Orfefs Müzik Cemiyeti	1909	253
		Öğrenci Jimnastik Cemiyeti “Louis”	1909	253
		Antalyalı Mihail Maarifperver Cemiyeti	1910	247
		Antalya Filarmonik	1921-1922	253
		Marangozlar, İnşaatçılar ve Sıvacılar Loncası	-	252
		Ayakkabıcılar ve Kiremitçiler Loncası	-	252
		Evangelismos Maarifperver Cemiyeti	-	248
		Attalos Kulübü	-	254

DİĞER BÖLGELER

İZMİT SANCAĞI

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ	CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
İZMİT	Maarifperver Cemiyet	1872	257
	Omonoia Maarifperver Cemiyeti	1885	257
	Rum Müzik Cemiyeti “Apollon”	1909 yılında faaliyette	258
	Kültür Birliği	1913	258
	Rum Kulübü	Yunan işgali döneminde	258
ORTAKÖY	Maarifperver ve Hayırsever Ortodoksluk Cemiyeti	1900	258
HUDİ	Vithynia Maarifperver Cemiyeti	1907	259

ADANA VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ	CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
ADANA	Bilim ve Sanatsever Kardeşlik	1901	263
	Aziz Georgios Cemiyeti	1921 yılında faaliyette	264
	Gençler Kulübü	1921 yılında faaliyette	264
MERSİN	Ortodoksluk Cemiyeti	1901	264
	Korais Okuma Salonu	-	265
	Anagennisis Cemiyeti	1919 yılında faaliyette	265

ERZURUM VİLAYETİ

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ	CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO	
ERZURUM	ERZURUM	Erzurum Maarifperver Cemiyeti “Omonoia”	1905	266

	BAYBURT	Aktis Cemiyeti	-	267
--	---------	----------------	---	-----

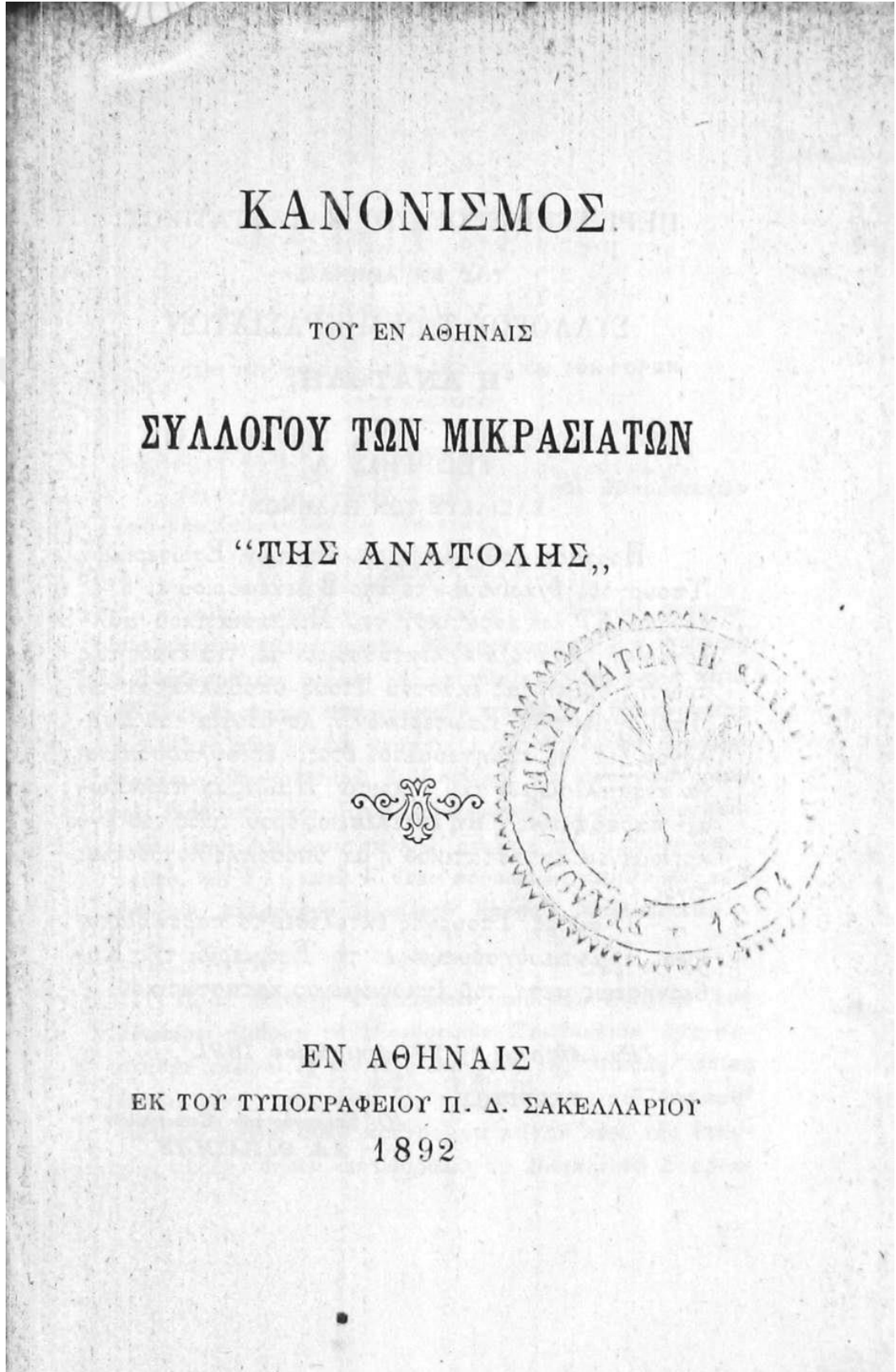
ANADOLU DIŞI BÖLGELER

CEMİYETİN KURULUŞ YERİ	CEMİYETİN ADI	CEMİYETİN KURULUŞ YILI	SAYFA NO
İSTANBUL	Maarif Mektebi	1861	87
	İstanbul Rum Edebiyat Cemiyeti (Syllogos)	1861	87
	İstanbul Müzik Cemiyeti	1863	136
	Gümüşhaneliler Cemiyeti	1870	226
	Kapadokya Maarif Cemiyeti	1872	238
	Aziz Georgios Potamialılar Cemiyeti	1908	238
	İncesu Omonoia Hayırsever Cemiyeti	1909	239
	Gergeme Manastırı Cemiyeti	1909	240
	Agioi Anargyroi Kayserililer Maarifperver Cemiyeti	1910	238
	Kayserililer Rum Maarifperver Cemiyeti "Enosis"	1913	238
	Patrikhane Merkez Komitesi	Mütareke döneminde	150
	Preme'yi Canlandırma Cemiyeti	1919	183
	Merkezi Pontus Komitesi	1919	230
	İstanbul Galatya-Frigya Rumları Birliği	1919	240
	İstanbul Pontuslu Rumlar Komitesi	1920	230
	Kayseri Bölgesi Aziz Konstantinos Maarifperver ve Fukaraperver Cemiyeti	1921	238
	Muhanyalılar Maarifperver Cemiyeti "Proodos"	-	169
	Sinoplular Proodos Cemiyeti	-	193
	ATİNA	İlim Dostları Cemiyeti	1813
Maarifperver Cemiyet		1836	72
Parnassos Edebiyat Cemiyeti		1865	99
Anatoli Cemiyeti (Küçük Asyalıların Anatoli Cemiyeti)		1891	74
Vatansever Kuruluş		1915	116

	Panlykios Cemiyeti	1918	112
YALTA/KIRIM	Korkotalılar Cemiyeti	-	230
NEW YORK	Görükleliler Cemiyeti Aziz Georgios	-	173

Ek 3- 1891 yılında Atina'da kurulan Anatoli Cemiyeti'nin 1892 tarihli nizamnamesi.

ΠΕΡΙ ΕΓΚΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΥ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

“**Η ΑΝΑΤΟΛΗ,**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Προτάσει του Ἡμετέρου ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργοῦ, ἐγκρίνομεν τὸ ἀπὸ 2 Δεκεμβρίου ε. ἔ. ἐξ ἄρθρων 47 καταστατικὸν τοῦ Μικρασιατικοῦ συλλόγου «ἡ Ἀνατολή», διατάσσομεν δέ, ἵνα ἐντὸς τῆς πρώτης τριμηνίας ἐκάστου ἔτους ὑποβάλληται τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐσωτερικῶν ἡ λογοδοσία τοῦ Συλλόγου διὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ἀνακαλέσωμεν τὴν ἐγκρισιν Ἡμῶν, ἐν περιπτώσει παραβάσεως ἢ μὴ ἐκτελέσεως ὅρου τινὸς τοῦ ἐγκρινομένου καταστατικοῦ ἢ μὴ ὑποβολῆς λογοδοσίας τινός.

Ὁ αὐτὸς Ὑπουργὸς ἐκτελέσει τὸ παρὸν διάταγμα, δημοσιευθησόμενον ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ ἐγκρινομένου καταστατικοῦ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 28 Δεκεμβρίου 1891.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν
ΑΔ. Θ. ΖΑΙΜΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΡΩΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ἄρθρον 1.

Ἰδρύεται ἐν Ἀθήναις Σύλλογος τῶν Μικρασιατῶν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «ἡ Ἀνατολή».

Ἄρθρον 2.

Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου ἐστὶ α) ἡ ἀδελφικὴ συνένωσις πάντων τῶν ἐνταῦθα Μικρασιατῶν, β) ἡ ἱστορικὴ καὶ πραγματικὴ μελέτη τῆς ἐαυτῶν πατρίδος καὶ ἡ κατὰ τὸ ἐνὸν θεραπεία τῶν ἀναγκῶν αὐτῆς, γ) ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ τῶν μελῶν ἀνάπτυξις διὰ δημοσίων ἀναγνωσμάτων, καταρτισμοῦ βιβλιοθήκης καὶ ἀναγνωστηρίου καὶ ἐκδόσεως περιοδικοῦ, ἐξυπηρετοῦντος τὸν ἐπιστημονικὸν τοῦ Συλλόγου σκοπόν, ὅταν οἱ πόροι ἐπιτρέψωσι τοῦτο, καὶ δ) ἡ κατὰ τὸ ἐνὸν προσωρινὴ περίθαλψις τῶν ἐνταῦθα ἀλλαχόθεν ἐρχομένων ἀπόρων Μικρασιατῶν.

Ἄρθρον 3.

Πρὸς ἐπιτυχὴ ἐκπλήρωσιν τοῦ βου ἐδαφίου τοῦ ἀνωτέρω ἄρθρου τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον ἅμα συσταθὲν ἐκλέγει ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπιτροπείαν τετραμελῆ, ἔργον ἔχουσαν νὰ συλλέγη καθ' ὑποβαλλόμενον αὐτῇ πρόγραμμα πᾶσαν περὶ τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς εἰδήσιν καὶ ὑποβάλλῃ τῷ Διοικητικῷ Συμβου-

4 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

ἢ λεπτομερῆ έκθεσιν. Ἐκάστη ἐπιτροπεία ὀφείλει νὰ παρέχῃ ἐτησίως μίαν τοῦλάχιστον έκθεσιν.

Ἄρθρον 4.

Τοὺς πόρους τοῦ Συλλόγου ἀπαρτίζουν α) τὰ δικαιώματα ἐγγραφῆς τῶν μελῶν, β) αἱ μηνιαῖαι αὐτῶν εἰσφοραί, γ) τὰ ἐξ ἄλλων ἐκτάκτων τρόπων, οὓς ἤθελεν ἐγκρίνει τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον, προκύπτοντα ὠφελήματα καὶ δ) αἱ τυχόν τῷ Συλλόγῳ γινόμεναι δωρεαὶ ἢ κληροδοτήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ἄρθρον 5.

Τὰ τὸν Σύλλογον ἀπαρτίζοντα μέλη διαιροῦνται εἰς τακτικά, ἀντεπιστέλλοντα καὶ ἐπίτιμα.

Ἄρθρον 6.

Τακτικά μέλη γίνονται πάντες οἱ ἐν Ἀθήναις καὶ Πειραιεὶ Μικρασιάται ἢ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενοι.

Ἄρθρον 7.

Ἄντεπιστέλλοντα οἱ τὰ αὐτὰ προσόντα ἔχοντες, ἀλλὰ διαμένοντες μακρὰν τῆς ἑδρας τοῦ Συλλόγου, ἤτοι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλείου καὶ τῷ ἔξωτερικῷ.

Ἄρθρον 8.

Ἐπίτιμα δὲ ἄνδρες παντὸς γένους καὶ ἐθνικότητος, διαπρέποντες ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ἢ κατέχοντες ὑπέροχον κοινωνικὴν θέσιν καὶ σπουδαίως συντελέσαντες εἰς εὐδῶσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ Συλλόγου.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ 5

Ἄρθρον 9.

Οἱ τὰ προσόντα τοῦ ἄρθρου 6 ἔχοντες γίνονται τακτικά τοῦ Συλλόγου μέλη, ὅταν προταθῶσιν ἐγγράφως ὑπὸ δύο τακτικῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν καὶ ἐγκριθῶσιν ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 10.

Οἱ τὰ προσόντα τοῦ ἄρθρου 7 ἔχοντες ἐκλέγονται ἀντεπιστέλλοντα μέλη ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 11.

Ἐπίτιμα μέλη ἀναγορεύονται πάντες οἱ κεκτημένοι τὰ ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 8 ὀριζόμενα προσόντα, ἐὰν προταθῶσιν ἐγγράφως ὑπὸ πέντε τοῦλάχιστον τακτικῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν καὶ ἐγκριθῶσιν ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 12.

Τὰ τακτικά μέλη ἔχουσι τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι καὶ ὀμιλεῖν ἐπὶ τῶν δι' εἰδικοῦ ἄρθρου ὀριζομένων θεμάτων, φοιτῶσι τακτικῶς εἰς τὰς συνεδρίας τοῦ Συλλόγου, ὑποχρεοῦνται ν' ἀποδέχωνται καὶ ἐκπληρῶσι τὰς ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἀνατιθεμένας αὐτοῖς ὑπηρεσίας, ἐὰν μὴ ἀπαλλαγῶσι τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης ἔνεκα σπουδαίων λόγων ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, καταβάλλουσιν ἐφάπαξ δραχμὴν μίαν ὡς δικαίωμα ἐγγραφῆς καὶ εἰσφέρουσι κατὰ μῆνα δραχμὴν μίαν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου.

Ἄρθρον 13.

Τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη ὑποχρεοῦνται ὡσαύτως ν' ἀποδέχωνται καὶ ἐκπληρῶσι τὰς ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ

6 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

Συμβουλίου ανατιθεμένης αὐτοῖς ἐργασίας καὶ νὰ εἰσφέρωσι δώδεκα δραχμὰς εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου, πληρωτέας ἀνὰ δραχμὰς ἕξ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστης ἑξαμηνίας.

Ἄρθρον 14.

Τὰ ἐπίτιμα μέλη εἰς οὐδεμίαν ὑποβάλλονται ὑποχρέωσιν, παρόντα δὲ ἐν ταῖς τῶν μελῶν συνεδρῆσιν ἀπολαύουσι πάντων τῶν δικαιωμάτων τῶν τακτικῶν μελῶν πλὴν τοῦ τῆς ψήφου ἐπὶ τῶν προσωπικῶν ζητημάτων.

Ἄρθρον 15.

Τὰ τακτικὰ μέλη ἀναχωροῦντα μακρὰν τῆς ἑδρας τοῦ Συλλόγου καὶ ἐπανακάμπτοντα ὀφείλουσι ν' ἀγγέλωσι τοῦτο τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ.

Ἄρθρον 16.

Τὰ τακτικὰ μέλη ἀπομακρυνόμενα τῆς ἑδρας τοῦ Συλλόγου κατατάσσονται εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀντεπιστελλόντων· τὰ δὲ ἀντεπιστέλλοντα, ἐρχόμενα ἐνταῦθα, εἰς τὴν τῶν τακτικῶν.

Ἄρθρον 17.

Πᾶν μέλος τακτικόν, καθυστεροῦν τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ ἐπὶ τρεῖς μῆνας, ἢ ἀντεπιστέλλον ἐπὶ ἕξ, διαγράφεται ἐκ τοῦ μητρώου ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἀνακοινοῦντος τοῦτο διὰ τοῦ προέδρου εἰς τὸν Σύλλογον. Ἐπίσης δὲ διαγράφεται καὶ πᾶν μέλος, οὕτινος ἢ διαγωγή ἐξελεγχομένη ἤθελεν εὐρεθῆ ἀσυμβίβαστος ἢ ἐπιβλαβὴς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου, τῇ ἐγγράφῳ προτάσει 5 τακτικῶν μελῶν πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον, ὅπερ, ἐὰν ἐγκρίνη ταύτην, ὑποβάλλει τὸ ζήτημα εἰς τὴν γενικὴν τῶν μελῶν συνεδρίαν, ἣτις ἀποφασίζει διὰ πλειονοψηφίας.

Ἄρθρον 18.

Οἱ ἕνεκα καθυστερήσεως συνδρομῶν διαγραφέντες ἐκ τοῦ μητρώου δύνανται νὰ ἐγγραφῶσιν ἐκ νέου μέλη τοῦ Συλλόγου, ἐὰν ἐντὸς διμήνου ἀπὸ τῆς διαγραφῆς αὐτῶν καταβάλωσιν εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου πάσας τὰς καθυστερουμένας αὐτῶν συνδρομάς.

Ἄρθρον 19.

Πᾶν μέλος θεωρεῖται παρητημένον ἀφ' ἧς δηλώσῃ τοῦτο ἐγγράφως τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΑΥΤΟΥ

Ἄρθρον 20.

Τὸν Σύλλογον διοικεῖ δωδεκαμελὲς Διοικητικὸν Συμβούλιον, συνιστάμενον ἐξ ἑνὸς προέδρου, δύο ἀντιπροέδρων, ἑνὸς γενικοῦ γραμματέως καὶ δύο εἰδικῶν, Ταμίου, Ἐφόρου τῆς Βιβλιοθήκης καὶ Διευθυντοῦ τοῦ Ἀναγνωστηρίου τοῦ Συλλόγου καὶ τεσσάρων Συμβούλων. Τὰ μέλη αὐτοῦ ἐκλέγονται ἐκ τῶν τακτικῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας καὶ ἐργάζονται ἀμισθί. Ἡ ὑπηρεσία αὐτῶν διαρκεῖ ἐν μόνον ἔτος. Τὰ αὐτὰ ὅμως πρόσωπα δύνανται νὰ ἐκλεγῶσιν ἐκ νέου.

Ἄρθρον 21.

Ἀμα τῇ ἐκλογῇ τοῦ νέου Διοικητικοῦ Συμβουλίου τὸ τέως τοιοῦτον παραδίδωσιν εἰς τὸ ἐκλεγέν πάντα τὰ τοῦ Συλλόγου. Κατὰ τὴν παράδοσιν ὀφείλουσιν ἀμφοτέρωθεν τὰ Διοικητικὰ Συμβούλια νὰ ὑπάρχωσιν ἐν ἀπαρτίᾳ.

8 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

Ἐπιταρξοῦνται δὲ νὰ συντάττωσιν εἰς διπλοῦν λεπτομερῆ ἐκθεσίαν.

Ἄρθρον 22.

Τὰ δι' οἰουδήποτε λόγον ἐκλιπόντα μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἀντικαθιστῶσι μέχρι τῆς ἐκλογῆς τῶν νέων τὰ κατὰ σειρὰν ἐπιλαχόντα.

Ἄρθρον 23.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον συνέρχεται τῇ προσκλήσει τοῦ Προέδρου δις μὲν τοῦ μηνὸς τακτικῶς, ἐκτάκτως δέ, ὡσάκις ἤθελε παραστῆ ἀνάγκη. Αἱ ἀποφάσεις αὐτοῦ ἔχουσι κῦρος, ἐὰν ἐν τῇ συνεδρίᾳ παρενρέθησαν ἔξ τοῦλάχιστον μέλη καὶ ὁ Πρόεδρος, λαμβάνονται δὲ κατὰ πλειοψηφίαν. Ἐν περιπτώσει ἰσοψηφίας ὑπερισχύει ἡ ψήφος τοῦ Προέδρου.

Ἄρθρον 24.

Ὁ Πρόεδρος ἐκπροσωπεῖ τὸν Σύλλογον κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, συγκαλεῖ τὰ μέλη καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον εἰς συνεδρίας, ὧν προεδρεύει, κηρύττει τὴν ἑναρξιν καὶ λήξιν αὐτῶν, διευθύνει τὰς συζητήσεις, δίδωσι τὸν λόγον εἰς τοὺς αἰτοῦντας, ἀφαιρεῖ αὐτὸν ἀπὸ τῶν παρεκτρεπομένων, τίθει τὰ ζητήματα εἰς ψηφοφορίαν, ὁρίζει τοὺς ψηφοδέκτας, ὑπογράφει πάντα τὰ ἔγγραφα, τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν μετὰ τὴν ἐπικύρωσιν αὐτῶν, τὰ διπλώματα καὶ χρηματικὰ ἐντάλματα, ἀριθμεῖ καὶ ὑπογράφει τὰ βιβλία τοῦ ταμίου, ἐφορᾷ καὶ προσκαλεῖ ἕκαστον μέλος εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ ἐν γένει φροντίζει περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐφαρμογῆς τοῦ κανονισμοῦ. Ἐὰν δὲ κατὰ τινα συζήτησιν ἐπιθυμῆ νὰ ἀγορεύσῃ, παραχωρεῖ τὴν θέσιν αὐτοῦ εἰς τὸν προ-

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ 9

σβύτερον ἢ, τούτου ἀπόντος, εἰς τὸν ἕτερον τῶν ἀντιπροέδρων καὶ ἀναλαμβάνει αὐτὴν μόνον μετὰ τὴν λήξιν τῆς συζητήσεως.

Ἄρθρον 25.

Τὸν πρόεδρον ἀπόντα ἢ κωλύμενον ἀναπληροῖ ὁ πρεσβύτερος τῶν ἀντιπροέδρων.

Ἄρθρον 26.

Ὁ γενικὸς γραμματεὺς φυλάττει τὰ ἀρχεῖα καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου, τηρεῖ τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτοῦ, ἐγγράφει ἐν τῷ μητρώῳ τὰ μέλη, σφραγίζει καὶ συνυπογράφει μετὰ τοῦ προέδρου πάντα τὰ ἔγγραφα καὶ κρατεῖ πρωτόκολλον, ἐν ᾧ καταγράφει τὰ εἰσερχόμενα καὶ ἐξερχόμενα ἔγγραφα. Κωλύμενος ἀναπληροῦται ὑπὸ τῶν εἰδικῶν γραμματέων.

Ἄρθρον 27.

Οἱ εἰδικοί γραμματεῖς συντάττουσιν ἀπὸ κοινοῦ τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριῶν τοῦ τε Συλλόγου καὶ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, βοηθοῦσι τὸν γενικὸν γραμματέα ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν καθηκόντων αὐτοῦ καὶ ἀναπληροῦσι τοῦτον κωλύμενον.

Ἄρθρον 28.

Ὁ Ταμίας φυλάττει πᾶσαν τὴν χρηματικὴν τοῦ Συλλόγου περιουσίαν, εἰσπράττει τὰς συνδρομὰς καὶ πάντα τὰ εἰς τὸ ταμεῖον ὀφειλόμενα ἐκδιδούς τὰς ἀναγκὰς διπλοτύπους ἀποδείξεις καὶ συνυπογράφων αὐτὰς μετὰ τοῦ Προέδρου. Ἐνεργεῖ πληρωμὰς δυνάμει ἐνταλμάτων, ὑπογεγραμμένων ὑπὸ τοῦ Προέδρου καὶ τοῦ γενικοῦ Γραμματέως, ὑποβάλλει σύντομον καθ' ἑξαμηνίαν ἐκθεσιν τῆς καταστάσεως τοῦ Ταμείου εἰς τὸν Πρόεδρον, ὑποβάλ-

10 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

λει δὲ γενικὴν ἐκθεσιν καὶ ἀπολογισμὸν, βεβαιούμενον ὑπὸ τῶν ἐπισυνημμένων ἐγγράφων, ἐνταλμάτων καὶ ἀποδείξεων, εἰς τὸ τέλος ἐκάστης περιόδου ἐνώπιον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἰς τὸν Πρόεδρον, εὐθύνεται προσωπικῶς διὰ πᾶσαν δαπάνην ἄνευ ἐντάματος καὶ ἀποδείξεως καὶ τηρεῖ τὰ λογιστικὰ βιβλία, φέροντα τὴν ὑπογραφήν τοῦ Προέδρου καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου. Κωλυόμενος ἀνατίθησι τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων αὐτοῦ εἰς ἓν τῶν μελῶν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτοῦ.

Ἄρθρον 29.

Ὁ Ἐφορος τῆς Βιβλιοθήκης φροντίζει περὶ τῶν βιβλίων τοῦ Συλλόγου, φυλάττει τὰς ἐφημερίδας καὶ τὰ περιοδικά, τηρεῖ ἀκριβῆ αὐτῶν κατάλογον, παραχωρεῖ αὐτὰ πρὸς χρῆσιν τοῖς βουλομένοις τῶν μελῶν ἐπὶ ἀποδείξει, ἀνταλλάσσει τὰ διπλᾶ τούτων τῇ ἐγκρίσει τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ εἶναι ὑπεύθυνος διὰ πᾶσαν ἐξ ἀμελείας αὐτοῦ ἀπώλειαν βιβλίου. Κατ' ἔτος δὲ ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβάλλῃ εἰς τὸν Πρόεδρον λεπτομερῆ ἐκθεσιν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Βιβλιοθήκης σημειῶν καὶ τὰς εἰς αὐτὴν γενομένας κατὰ τὸ λήξαν ἔτος προσθήκας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Ἄρθρον 30.

Ὁ Σύλλογος συνεδριάζει παρουσίᾳ μόνον τῶν μελῶν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 31.

Αἱ συνεδρία τοῦ Συλλόγου εἰσὶ τακτικαὶ καὶ ἑκτακτοί.

Καὶ αἱ μὲν τακτικαὶ συγκροτοῦνται ἅπαξ τοῦ μηνὸς κατ' ἡμέραν καὶ ὥραν ὀριζομένην ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ Διοικ. Συμβουλίου, αἱ δὲ ἑκτακτοὶ τῇ προσκλήσει τοῦ Προέδρου.

Ἄρθρον 32.

Αἱ ἑκτακτοὶ συνεδρίαὶ καλοῦνται λόγῳ ἐκτάκτου ἀνάγκης, δηλουμένης τοῖς μέλεσιν· ἐν ταύταις δὲ συζητοῦνται μόνον τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ὑπόθεσιν, δι' ἣν συνεκλήθησαν.

Ἄρθρον 33.

Ἐν ἐκάστη συνεδρίᾳ ἀναγινώσκονται καὶ ἐπικυροῦνται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδρίας, πρὸς δὲ ἀναγινώσκονται πάντα τὰ πρὸς τὸν Σύλλογον ἀποσταλέντα ἔγγραφα, ὡς καὶ αἱ ὑπὸ τῶν μελῶν ὑποβαλλόμεναι προτάσεις, αἵτινες καὶ συζητοῦνται.

Ἄρθρον 34.

Ἐξαντληθείσης τῆς συζητήσεως, ὁ Πρόεδρος τίθει εἰς ψηφοφορίαν τὸ ζήτημα δι' ἀναστάσεως, εἰάν δὲ ἀπαιτηθῇ ὑπὸ πέντε μελῶν, δι' ὀνομαστικῆς κλήσεως.

Ἄρθρον 35.

Ἐπὶ τῶν προσωπικῶν ζητημάτων γίνεται μυστικὴ ψηφοφορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΡΕΣΙΩΝ

Ἄρθρον 36.

Κατὰ τὴν πρώτην Κυριακὴν τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἐκάστου ἔτους συγκαλεῖ ὁ Πρόεδρος τὸν Σύλλογον εἰς γενικὴν συνεδρίαν, ἐν ἧ, ἐν ἀπαρτίᾳ οὗτος τοῦ Συλλόγου, ἢτοι εἰάν παρῶσι τὰ ἡμίση τῶν μελῶν πλέον ἑνός, πρῶτον μὲν ὁ γενικὸς Γραμματεὺς ἀναγινώσκει ἐκθεσίαν τῶν κατὰ τὸ λήξαν ἔτος πεπραγμένων, τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ παρελθόντος ἔτους μετὰ τῶν συναφῶν ἐγγράφων, τῶν ὑπὸ τοῦ Ταμίου τῷ Προέδρῳ ὑποβληθέντων, καὶ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἀρξομένου ἔτους. Ἐἵτα δὲ ἐκλέγεται τὸ νέον Διοικητικὸν Συμβούλιον ἐκ τῶν τακτικῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν διὰ δύο ψηφοφοριῶν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ἐκλέγονται ὁ Πρόεδρος, οἱ Ἀντιπρόεδροι, οἱ Γραμματεῖς, ὁ Ταμίος καὶ ὁ Ἐφορος τῆς Βιβλιοθήκης, ἐν δὲ τῇ δευτέρῃ οἱ Σύμβουλοι. Ἐάν δὲ μὴ ὑπάρχῃ ἀπαρτία, διαλέγει ὁ Πρόεδρος τὴν συνεδρίαν καὶ συγκαλεῖ τὸν Σύλλογον τῇ προσεχῇ Κυριακῇ, ὅτε ἡ συνεδρία ἐστὶν ἐγκυρὸς, ὅσαδὲ ποτ' ἂν παρῶσι τῶν μελῶν.

Ἄρθρον 37.

Τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου ἐκλέγουσι σὺν τῷ Διοικητικῷ Συμβουλίῳ καὶ τρεῖς ἐλεγκτάς, ἑξουσίαν ἔχοντας νὰ ἐλέγχωσι τὴν χρηματικὴν διοίκησιν τοῦ Ταμίου καὶ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ὅποταν βούλωνται, καὶ ὑποβάλλωσι τῷ Συλλόγῳ διὰ τοῦ Προέδρου τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἐλέγχου. Πάντως δὲ ὀφείλουσιν οὗτοι ἐν τέλει ἐκάστου ἔτους νὰ ἐξελέγχωσι τὸν ὑπὸ τοῦ Ταμίου κατατιθέ-

μενον ἀπολογισμὸν μετὰ τῶν συναφῶν αὐτῶ ἑγγράφων καὶ ὑποβάλλωσι λεπτομερῆ περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκονομικῆς τοῦ ἔτους διαχειρίσεως ἐκθεσιν, ἣν ἀναγινώσκουσι διὰ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῶν ἐν τῇ γενικῇ συνεδρίᾳ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου, καθ' ἣν ὁ Σύλλογος, ἐν ἀπαρτίᾳ εὐρισκόμενος, ψηφίζει καὶ τὸν τοῦ τρέχοντος ἔτους προϋπολογισμὸν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΠΕΡΙ ΛΟΓΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΩΝ

Ἄρθρον 38.

Οἱ λόγοι καὶ τἀναγνώσματα τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου γίνονται δημοσίᾳ, ὑπόθεσις δ' αὐτῶν ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ Μικρὰ Ἀσία. Ἀναγνώσματα δὲ δυνάμενα μὲν νὰ συντελέσωσι πρὸς ἐπαύξησιν τῶν γνώσεων τῶν μελῶν μὴ σχετιζόμενα ὁμῶς ἀμέσως πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὑποβάλλονται τῷ Προέδρῳ καὶ γίνονται δεκτὰ μόνον μετὰ τὴν ἐγκρισιν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 39.

Τῇ ἐγκρίσει τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ποιῶνται λόγοις ἐν τῷ Συλλόγῳ καὶ ἄνδρες ἐλλόγιμοι, μὴ ὄντες τοῦ Συλλόγου μέλη.

Ἄρθρον 40.

Αἱ περὶ θρησκευτικῶν, πολιτικῶν καὶ προσωπικῶν ζητημάτων συζητήσεις ἀπαγορεύονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

*Αρθρον 41.

Οἱ προσφέροντες ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου χρηματικὸν ποσὸν τοῦλάχιστον 150 δραχμῶν καλοῦνται δωρεῆται τοῦ Συλλόγου οἱ δὲ τριακοσίας (300) εὐεργέται, οἱ δὲ ὑπὲρ τὰς χιλίας δραχμὰς μεγάλοι εὐεργέται. Τὰ ὀνόματα τούτων ἀναγράφονται ἐν τοῖς ἐπὶ τούτῳ πίναξι τοῦ Συλλόγου.

*Αρθρον 42.

Ὁ Σύλλογος ἔχει σφραγίδα, φέρουσαν ἐν τῷ μέσῳ μὲν τὸν Ἥλιον ἀνατέλλοντα, πέριξ δὲ μεγάλους γράμμασι "Σύλλογος τῶν Μικρασιατῶν ἢ Ἀνατολή. Ἀθήνησι. 1891".

*Αρθρον 43.

Κατ' ἔτος τῇ 30ῇ Ἰανουαρίου ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν τελεῖ ὁ Σύλλογος τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ ἑορτήν.

*Αρθρον 44.

Ἡ χρηματικὴ τοῦ Συλλόγου περιουσία, ἐὰν μὴ ὑπερβαίῃ τὰς 100 δραχμὰς, φυλάττεται παρὰ τῷ Ταμίῳ, ἄλλως κατατίθεται εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν, μεθ' ἧς ὁ Σύλλογος τηρεῖ διὰ τοῦ Ταμίου ἀνοικτὸν λογαριασμόν.

*Αρθρον 45.

Ὁ Σύλλογος θεωρεῖται διαλελυμένος, ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν τακτικῶν αὐτοῦ μελῶν σὺν τοῖς τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἢ ἐλάσσων τῶν εἰκοσι (20).

Ἄρθρον 46.

Ἐν περιπτώσει διαλύσεως τοῦ Συλλόγου ἡ περιουσία αὐτοῦ διαμένει κατατεθειμένη ἐντόκως ἐν τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ, ὅπουθεν δικαιούνται νὰ λάβωσιν αὐτὴν μετὰ τῶν τόκων οἱ ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων ἀνασυστήσου-τες τὸν Σύλλογον μετὰ τὴν ἔγκρισιν τοῦ κανονισμοῦ αὐτοῦ. Τούτου δὲ μὴ γενομένου ἐντὸς μιᾶς δεκαετίας, τὴν περιουσίαν λαμβάνει ἡ Σύγκλητος τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ διατίθῃσιν αὐτὴν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῇ ὑποδείξει ἑξαμελοῦς ἐπιτροπείας, ὑπὸ τῆς Συγκλήτου ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐγκατεστημένων Μικρασιατῶν ὀριζομένης. Τῆς ἐπιτροπείας ταύτης τὰ μὲν τέσσαρα μέλη ἐκλέγονται ἐκ τῶν μερῶν τῆς στερεᾶς, τὰ δὲ δύο ἕτερα ἐκ τῶν νήσων ἀλλ' ἐκ διαφόρου ἑκαστον νομοῦ.

Ἄρθρον 47.

Ἡ ἰσχὺς τοῦ παρόντος κανονισμοῦ ἀρχεῖται ἀφ' ἧς ἐπικυρωθῶσι τὰ βεβαιούντα τὴν ψήφισιν αὐτοῦ πρακτικὰ καὶ διαρκεῖ ἐπὶ δύο ἔτη, μετὰ δὲ τὴν πάροδον τούτων δύναται νὰ τροποποιηθῇ ἐν μέρει ἢ καθόλου.

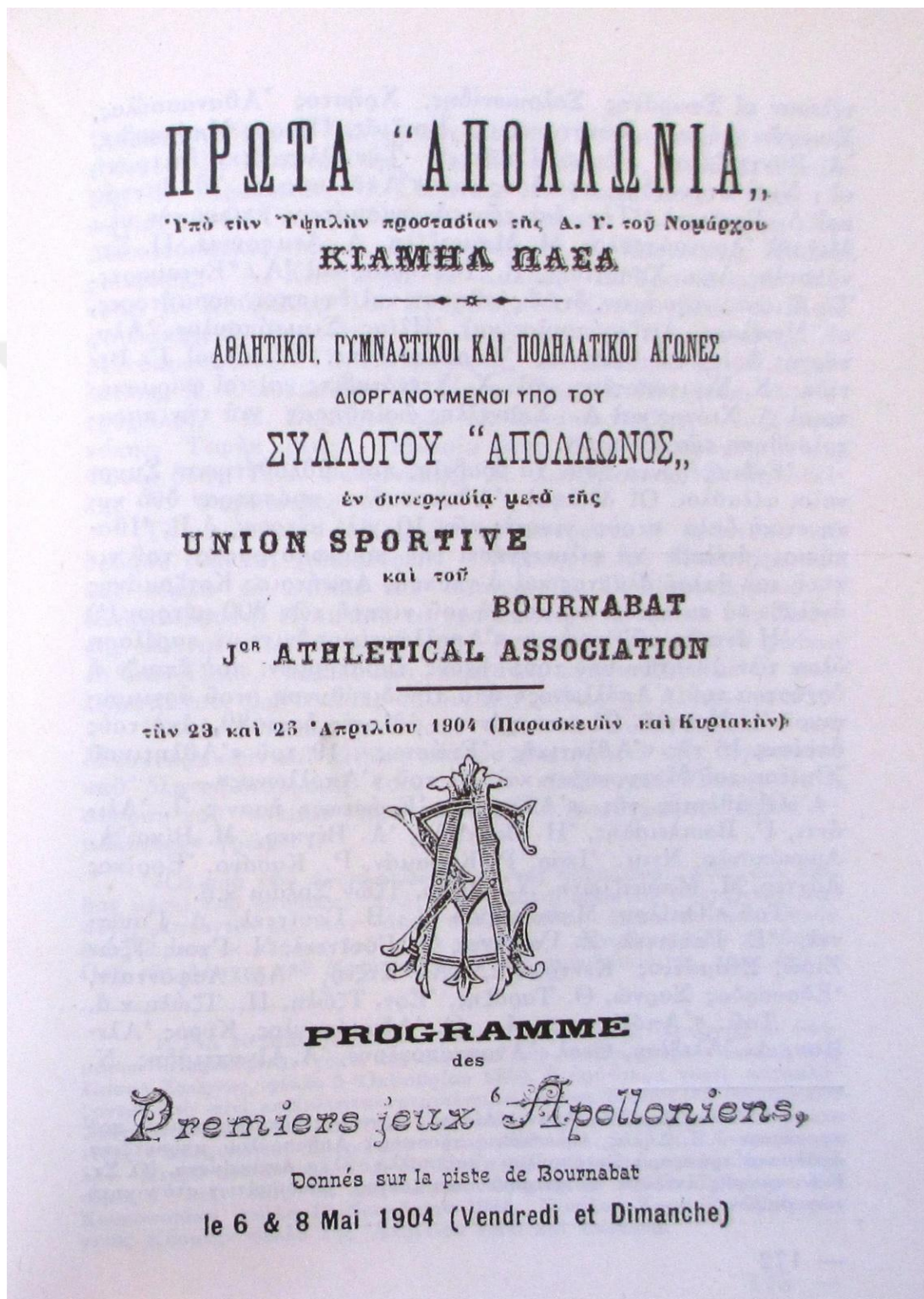
Συζητηθεὶς ἐν δυοῖς συνεδρίαις τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ἐπεψηφίσθη τῇ 2ᾳ Δεκεμβρίου 1891.

16 ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΩΝ

Μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ κανονισμοῦ, γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν κατὰ τὰ ἄρθρα 20^{ον}, 36^{ον} καὶ 37^{ον}, ἐξελέγησαν.

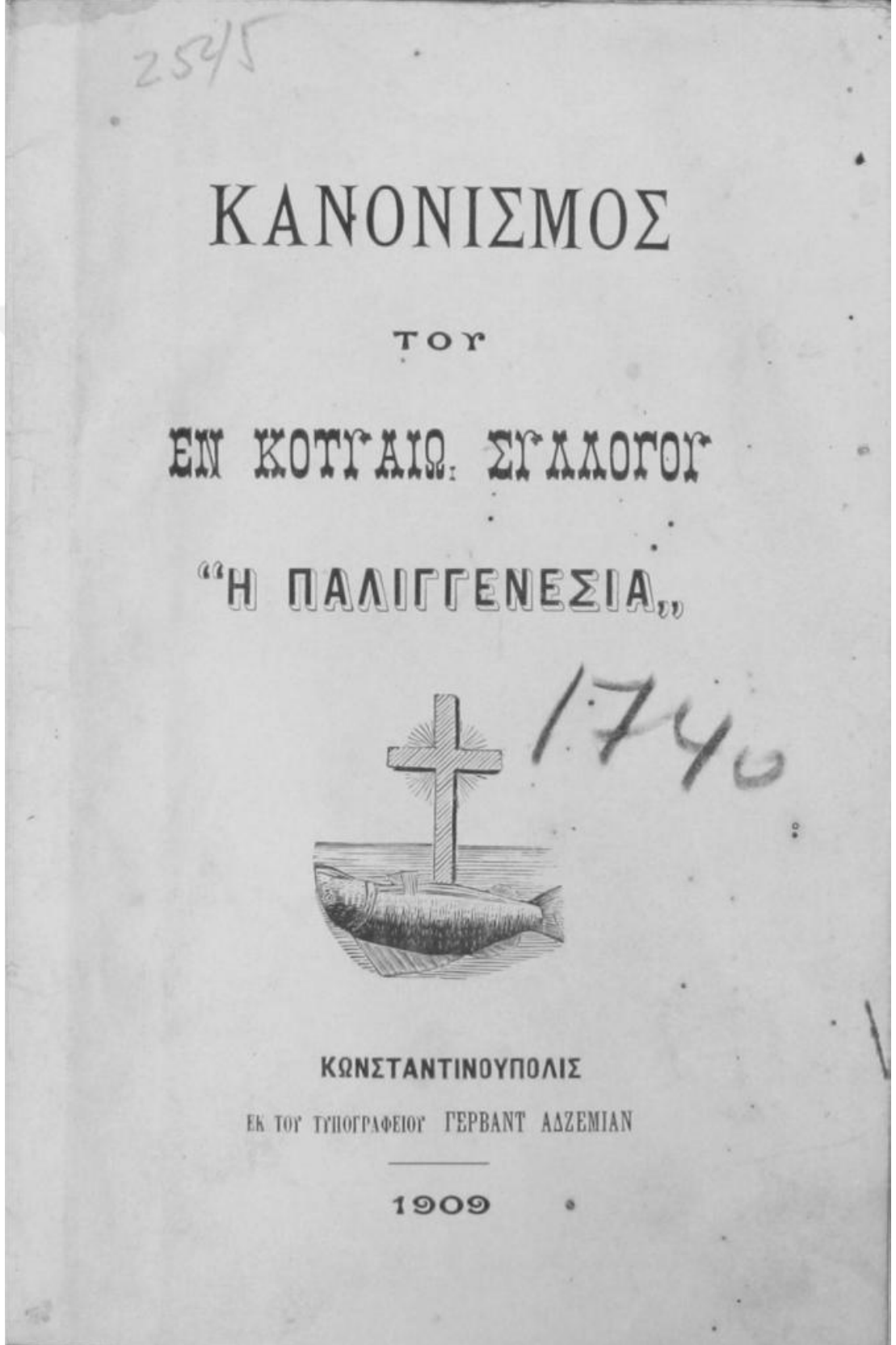
<i>Πρόεδρος</i>	ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ὑφηγητῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου
<i>Ἀντιπρόεδροι</i>	{ ΖΗΣΙΜΟΣ ΜΠΑΣΔΕΚΗΣ, ἀντισυνταγματάρχης καὶ ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ, ὑφηγητῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου
<i>Ταμίας</i>	ΦΙΛΟΠΟΙΜΗΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗΣ, διευθυντῆς τοῦ σιδηροδρόμου Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς.
<i>Γενικὸς Γραμματεὺς</i>	ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΚΕΛΑΪΔΙΤΗΣ
<i>Εἰδικοὶ Γραμματεῖς</i>	{ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΠΑΧΤΙΚΟΣ καὶ Γ. ΧΩΝΑΙΟΣ
<i>Ἐφορος τῆς Βιβλιοθήκης</i>	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ
<i>Σύμβουλοι</i>	{ ΓΑΒΡΙΗΛ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, ὑπολοχαγός ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΥΡΑΣ καὶ ΑΘΑΝ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ
<i>Ἐλεγκταὶ</i>	{ Ι. ΓΑΛΑΝΟΣ, καθηγητῆς Μ. Η. ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΒΑΦΑΚΗΣ

Ek 4- Dönemin Aydın Valisi Mehmet Kamil Paşa'nın teşviki ve himayesi altında 1904 yılında birincisi düzenlenen Apollonia Müsabakalarının broşürü.¹²⁸⁷ Kamil Paşa'nın ismi de yer almaktadır.

¹²⁸⁷ Solomonidi, *Tis Smyrnis*, s. 171.

Ek 5- 1909 yılında kurulan Kütahya Palingenesia Cemiyeti'nin bir sayfada Yunanca, diğer sayfada Karamanlıca olarak basılmış nizamnamesinden örnek sayfalar.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΕΝ ΚΟΤΥΑΙΩ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
"Η ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ,,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ Συλλόγου.

ΑΡΘΡΟΝ 1.

Θεῖα συνάρσει ἰδρύθη ἐν Κοτυαίῳ Σύλλογος μὲ τὸ ὄνομα "ἡ Παλιγγενεσία,,. Σκοπὸς αὐτοῦ εἶνε α'. Ἡ διαφώτισις καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις ὅλων ἐν γένει τῶν νέων τῆς πατρίδος καὶ διάπλασις τῶν ἐπικτήτων αὐτῶν χαρακτήρων καὶ προαγωγὴ πάντων τῶν συμπολιτῶν διὰ συστάσεως βιβλιοθήκης καὶ Ἀναγνωστηρίων, δι' ἐκφωνήσεως ἐπωφελῶν λόγων καὶ παντοίων μαθημάτων ἠθικῶς τε καὶ θρησκευτικῶς β'. Ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλληνικῆς Σχολῆς ἀποφοιτησάντων καὶ τοιῦλάχιστον τοῦ βαθμοῦ "Πάνυ καλῶς,, τυχόντων μαθητῶν εἰς ἀνωτέρας Σχολὰς, ὅπου ἀν βούλωνται οὗτοι, πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν αὐτῶν καθόσον ἐπιτρέπουσι τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Συλλόγου, καὶ γ' Πραγγομένου τοῦ Συλλόγου καὶ εὐποροῦντος τοῦ ταμείου αὐτοῦ, ἡ ἐξιχνίασις καὶ καθοδήγησις τῶν βαναύσων καὶ ἐργατῶν τῆς ἐν Κοτυαίῳ Ἑλλ. κοινότητος εἰς ἀρμοδίαν τινὰ ἀσχολίαν ἀναλόγως τῆς ἰκανότητος αὐτῶν.

ΚΙΟΤΑΧΓΙΑΤΑ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
"ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ,,
ΝΙΖΑΜΝΑΜΕΣΙ

Π Α Π Α'.

Σύλλογοςοὺν μακσαδὴ χακκινδῶ.

ΜΑΔΔΕ 1.

Ἰναγέτ Ἰλλαχὶ ἰλὲ Κιοτάχιαδε "Παλιγγενεσία,, ναιμινδῶ πῆρ Σύλλογος τεσκὶλ ὀλνημῆσῆρ· πουνοῖν μακσαδὴ α') Βατανὴν πὶλ δζοῦμλε κεντζλερινὶν μουταλιαχανὲ κιοσσαδίλε πούραδα κερὲκ Κιουτουπχανὲ βὲ κερὲκ βακίτ βακίτ ἰσῶδ ὀλουναδζῶκ νοῦτκ βὲ δερσ-λὲρ βασιταςίλα φῆτρεδεν μαλὶκ ὀκῆκκλαρῆ ἀχλιακκλαρινῶ πῆρ κᾶτ δαχᾶ τενθῆρ ἰτμεγὲ σᾶι-ου-γαιρὲτ ἰλὲ πῆτουν βατανδασλαρῆ μὲζχεπὶ βὲ μερσεπὶ μουστεφῆδ κηλμάκ· β') Βατανὴν Ροῦμ δζεμαατηνδᾶν καπιλιετί ὀλᾶν σακιρδανὴν νῆχαγέτ "Πάνυ καλῶς,, δερεδζεσινδὲ ἰκμᾶλὶ ταχσὶλ ἰδενλὲρ πάδελ ἰμτιχᾶν ἀρζοῦ ἔδικκλερὶ μεκιατίπὶ ἄλιεγὲ Σύλλογοσιν σερμαγεσὶ μουσαϊδὲ ἰδικδζε κιονδερλερεκ ἰκμᾶλὶ ταχοιλλερινὶ σᾶι-ου-γαιρὲτ ἰτμέκ· γ') Σύλλογοσιν τερακκισιν· δὲ βὲ σερμαγεσὶ μουσααδὲ ἰδιγινδὲ Κιοτάχια Ροῦμ Ὁρθόδοξος δζεμαατηνὴν ἀμελὲ βὲ ἰσδζῆ γκιρουχινδὲν ὀλανλαρᾶ κουνδρε-τινὴν γετδινγὶ κადῶρ ἰς πουλμαγᾶ δελαδὲτ ἰτμέκ.

— 4 —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῶν μελῶν καὶ τῶν καθικόντων αὐτῶν.

ΑΡΘΡΟΝ 2.

Μέλη τοῦ Συλλόγου γίνονται Ὁρθόδοξοι ὁμογενεῖς ἐπὶ τῷ ὄρφ νᾶ ἐκπληρῶσι τελείως τὰ ὑπὸ τοῦ κανονισμοῦ ἐπιβαλόμενα αὐτοῖς καθήκοντα.

ΑΡΘΡΟΝ 3.

Τὰ μέλη διαροῦνται εἰς τακτικὰ, ἀντεπιστέλλοντα καὶ ἐπίτιμα.

ΑΡΘΡΟΝ 4.

Τακτικὰ μέλη καλοῦνται τὰ ἐν τῇ ἔδρᾳ τοῦ Συλλόγου διαμένοντα καὶ τακτικῶς ἐκπληροῦντα πάσας τὰς ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἀρθρῶν τοῦ κανονισμοῦ ἀπορεούσας ὑποχρεώσεις αὐτῶν.

ΑΡΘΡΟΝ 5.

Ἀντεπιστέλλοντα μέλη καλοῦνται τὰ ἐκτὸς τῆς ἔδρας τοῦ Συλλόγου μένοντα.

ΑΡΘΡΟΝ 6.

Ἐπίτιμα μέλη ψηφίζονται οἱ ἠθικὴν ὠφέλειαν δυνάμενοι νᾶ παρέχωσι τῷ Συλλόγῳ

ΑΡΘΡΟΝ 7.

Πᾶν μέλος, πλὴν τῶν ἐπιτίμων, ἅμα τῇ ἐγγρα-

— 5 —

Μ Α Π Β'.

Ἄζαλῶρ βὲ ἀνζερὶν βεζαϊφὶ χακκινδῶ.

ΜΑΔΔΕ 2.

Χὲρ Ροῦμ Ὁρθόδοξος νιζαμναμεδὲν τοχμὶλ ἰδιλὲν βεζαϊφὶ τεμαμὶ ἰλὲ ἰψᾶ ἰτμέκ οὐζερε Σύλλογοσα ἄζᾶ ὀλαπιλῆρ.

ΜΑΔΔΕ 3.

Ἄζαλῶρ, Μουδαβίμ, Μουχπίρ, βὲ Φαχοιλέρε μουν-κασήμδηρλαρ.

ΜΑΔΔΕ 4.

Σύλλογοσιν μερκεζινδὲ ἰκαμὲτ ἰδερὲκ νιζαμναμενὶν ἀχρισμῆ βέτζχιλε κιαφὲι βαζιφλερινὶ ἰψᾶ ἰδὲν ἄζαλῶρ "Μουδαβίμ,, τεσιμγὲ ὀλουνορλῶρ.

ΜΑΔΔΕ 5.

Σύλλογος μερκεζινδὲ ἰκαμὲτ ἰτμεγιουπῆδε χαριτζδὲ πουλνᾶν ἄζαλῶρ "Μουχπίρ,, τεσιμὲ ὀλνηρηλῶρ.

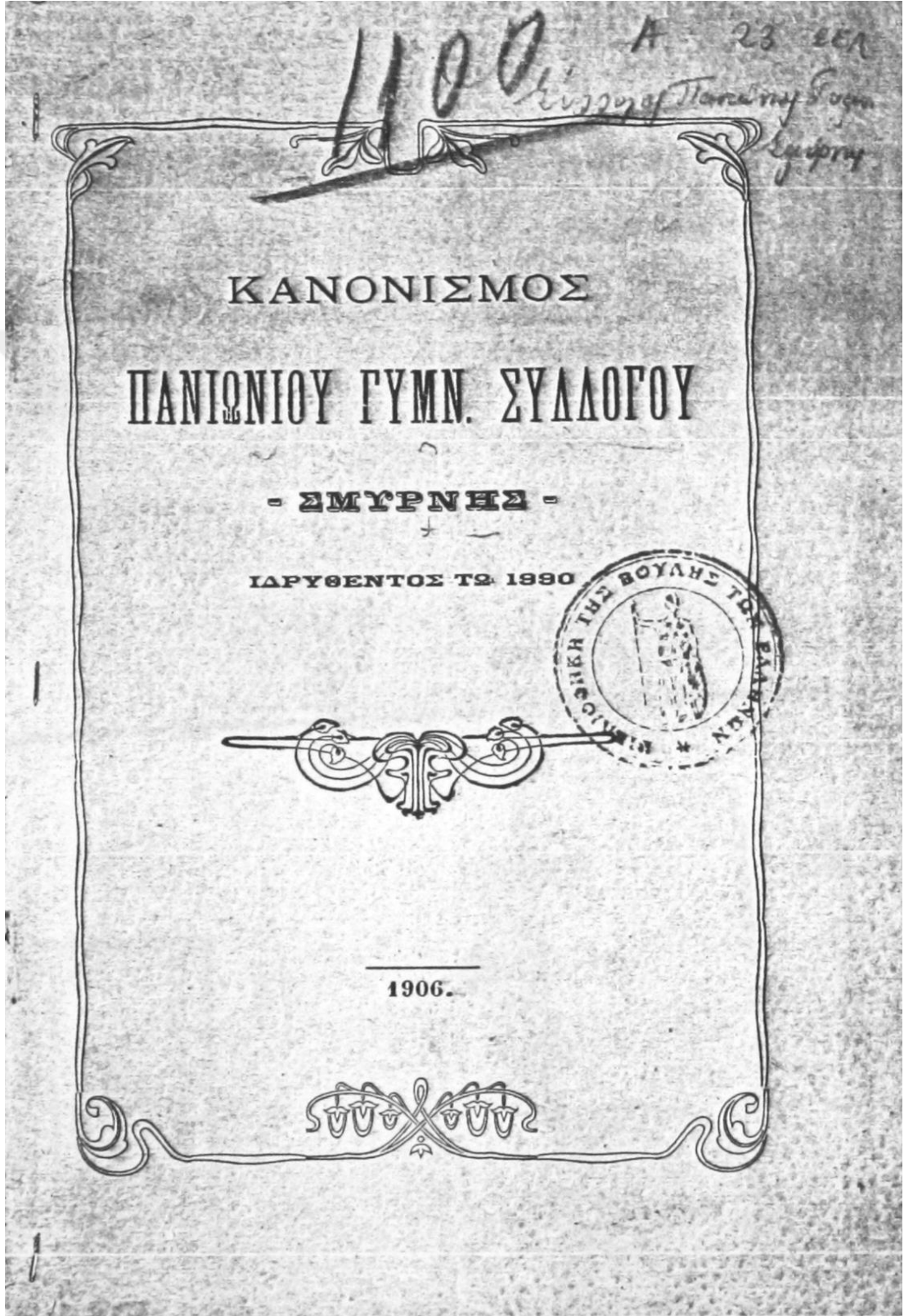
ΜΑΔΔΕ 6.

Σύλλογοσα φεβαϊδὶ μανεδιεδὲ πουλνᾶν ζεβατᾶ Φαχοὶ ναμὴ βερλιούρ.

ΜΑΔΔΕ 7.

Φαχοιλερδὲν μααδᾶ χὲρ ἄζᾶ καγὶδ ὀλδηγὶ ἀνδὲ

Ek 6- İzmir’de 1890 yılında kurulan Panionios Jimnastik Cemiyeti’nin 1906 tarihli nizamname kapağı.

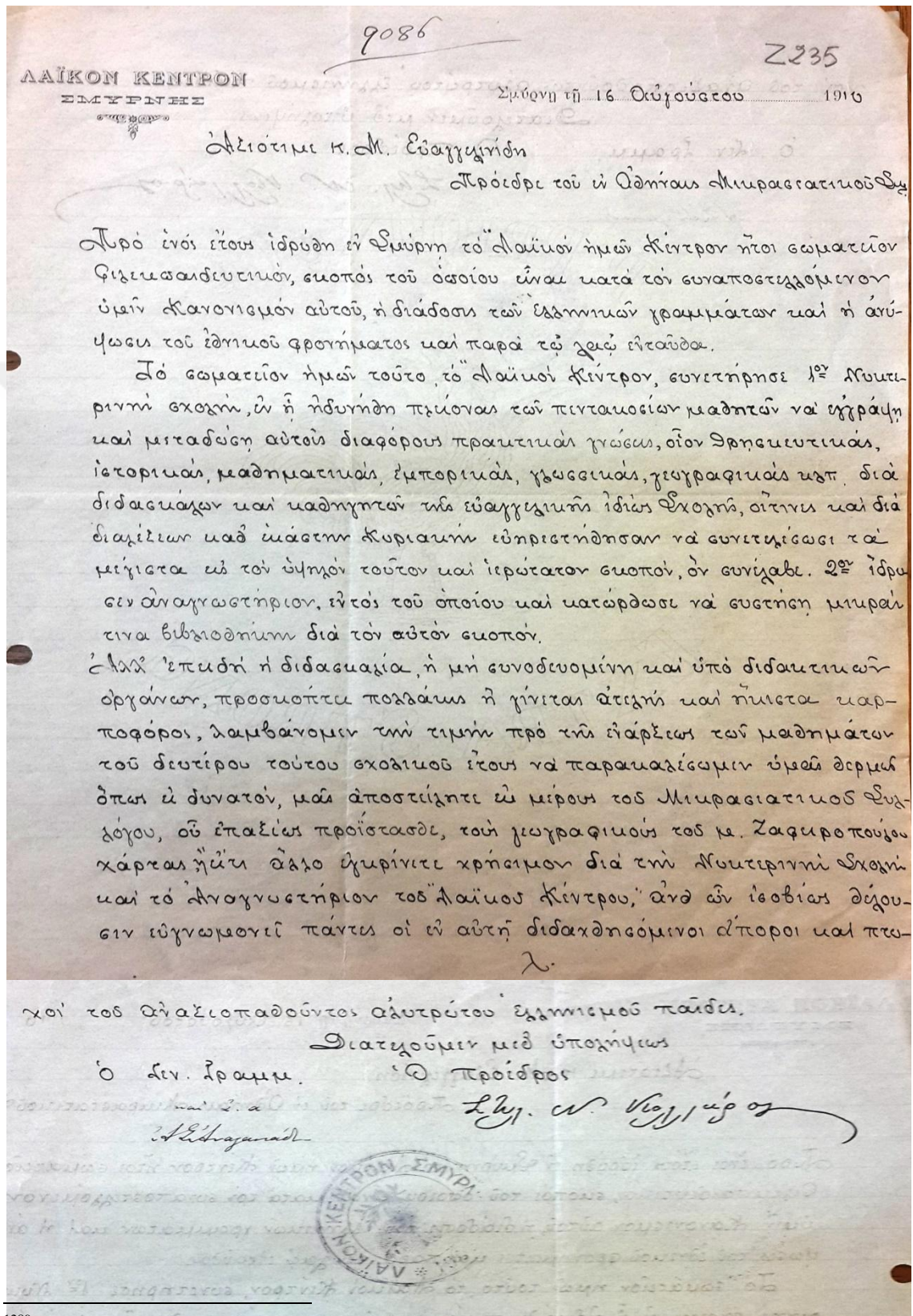
ΥΜΝΟΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΩΝΙΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

Λεϊχοί: ΣΤΕΝΟΥ ΣΠΕΡΑΝΤΖΑ Μουσική: ΔΗΜΟΥ ΜΙΛΑΝΑΚΗ

mf cresc.
κὴν καὶ τῆς ὑ-γεί-ας πο-θεῖ τὰ δῶ-ρα αἷς
φαι-δραὶ δὲ α-γάμνου καὶ αὐ-θὺς ἴ-
f
μέ-ραι εἰ-κό-νηστων παῖ-ται πο-τέ - ἡ-μέ-ρων, τῶ
cresc.
μῆ-κος πα-ρή-θε τῶν χαί-νων αἰ-ώ-νων πα-ρή-θου τῶ
f
ἀκό-τη νε-κῶν πα-θή-ρων ὦ! χαί-ρε τοῦ
mf
φύ-του γε-νέ-ται-ρα χαί-ρε σε-μνῆς Ἰ-ω-
f
νι-ας πε-ρι-δο-ξος γῆ- και πα-γιν ὁ
cresc.
μέ-γας ἀ-γῶν τῶν προ-γῶ-νων τι-μῶς ἕ-πι-
mf
στῆ-λους πρὸς εἰ-χο-ρη-γεῖ-σαι-μῶς ἕ-πι-
tempo
στῆ-λους πρὸς εἰ-χο-ρη-γεῖ. *rit.* νε-ο-

mf cresc.
ὦ-νι-ον αὐ-θὺς δε-σμῶν. - -
f
γαι-α αἰ-ῶ-νος τῶ-ρα μα-ρανο-μί-νη
cresc.
εἰς Ἰη-θαρ. γί-αν ἡ-γέρ-θη πα-γιν με προ-θε-
dim.
μί-αν ἡ-τεί τῶ κλέ-ος εἰς τὴν - - ἄ-μ

Ek 8- 1909 yılında İzmir’de kurulan Halk Merkezi adlı cemiyetin Atina’daki Anatoli Cemiyeti’ne gönderdiği 1910 tarihli mektup.¹²⁸⁹

¹²⁸⁹ AA, Fak. Z' (Smyrnis-Filadelfeias), 1910, Z 235.

Ek 9- İzmir'deki Halk Merkezi adlı cemiyetin 1911 yılında yayınladığı bir broşür.¹²⁹⁰

ΤΟ ΛΑΪΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ ΠΡΟΣ ΤΟ ΑΞΙΟΤΙΜΟΝ ΚΟΙΝΟΝ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ

Πρὸ τριετίας μερικοὶ φιλοπάτριδες καὶ φίλοι τοῦ λαοῦ συμπολιταὶ συνεσκέφθησαν καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἴδρυσιν σωματείου πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ καλλιτέρευσιν τῆς καταστάσεως τοῦ λαοῦ πρὸ πάντων τῆς ὁμογενοῦς Κοινοῦτος. Ἐκτοτε ἐσυστήθη καὶ λειτουργεῖ τὸ *Λαϊκὸν Κέντρον*, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἔτος καὶ ἀνεγνωρίσθη δι' ἐπισήμου ἀδείας τῆς Σ. Α. Κυβερνήσεως.

Τί ἔκαμε καὶ τί ἐνεργεῖ τὸ Λαϊκὸν Κέντρον; Τοῦτο ἐρχόμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν σήμερον πρὸς τὸ ἀξιότιμον κοινόν

1ον. Ἐνοικίασε καὶ διατηρεῖ εἰς κεντρικώτατον μέρος κατάστημα εὐρύχωρον, ὅπου εἰς τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας αἰθούσας τοῦ ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριον μέχρι τοῦ Ἀπριλίου γίνονται *Ἑσπερινὰ μαθήματα*. Εἰς αὐτὰ ὁ ἐργάτης, ὁ τεχνίτης, ὁ ὑπάλληλος καὶ οἷοςδήποτε φιλομαθῆς οἰασθήποτε ἐθνικότητος σπουδάζει δωρεὰν Ἑλληνικά, Τουρκικά, Γαλλικά, Ἀγγλικά, Ἀριθμητικὴν, Ὑγιεινὴν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ χρήσιμα μαθήματα ἀπὸ καλοῦ καὶ φρονίμου διδασκάλου. Κάθε καταστηματαρχῆς καὶ ἐργοστασιαρχῆς ἢμπορεῖ καὶ παρακαλεῖται μάλιστα, νὰ στέλλῃ τοὺς ἐργάτας καὶ τοὺς ὑπαλλήλους του, διὰ νὰ ἐγγραφοῦν καὶ μάθουν γράμματα ἢ διὰ νὰ ἐξηγήσουν τὰς γνώσεις τῶν καλλιτερέψουν.

2ον. Κάθε Κυριακὴν εἰς τὰς 11 π. μ. οἱ καλλίτεροι ἐπιστήμονες καὶ λόγιοι συμπολιταὶ μας κίμνουν *διαλέξεις*, μὲ τὰς ὁποίας μεταδίδουν εἰς τὸν λαὸν ἀπλὰ καὶ καθαρὰ καὶ σύντομα τὰς σοφὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἐκείνοι μὲ πολὺν κόπον, μὲ πολλὰ ἔξοδα καὶ εἰς πολὺν καιρὸν ἀπέκτησαν. Τοιαῦτα διαλέξεις γίνονται καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἑσπέρας τῆς ἐβδομάδος μὲ φωτεινὰς προβολὰς μάλιστα, διὰ νὰ γίνῃται ἡ διδασκαλία πλέον ζωντανὴ καὶ ὠφέλιμος. Καὶ ὁ Σ. Μητροπολίτης μας, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ ὑποστηρίζει τὸ Λαϊκὸν Κέντρον, ἐρμηνεύει τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς τὸ Ἱ. Εὐαγγέλιον.

¹²⁹⁰ ΑΑ, Fak. Ζ' (Smyrnis-Filadelfeias), 1911, Ζ 255.

3ον. Ἀπὸ τὸ τρέχον ἔτος τὸ Λ. Κέντρον θὰ συντηρῇ Ἐνημερωστῆριον μὲ καλὰς ἑφημερίδας καὶ περιοδικὰ καὶ μὲ βιβλιοθήκην, ὅτου ἐλεύθερα κάθε φιλομαθὴς θὰ ἤμπορῇ νὰναγινώσκῃ μὲ ἡσυχίαν.

4ον. Ἐπειδὴ μερικά σωματεῖα καὶ συντεχνίαι τῆς πόλεώς μας δὲν ἔχουν εὐρύχωρον τόπον συγκεντρώσεως, τὸ Λ. Κέντρον προσφέρει αἰθουσας εἰς ὠρισμένας ἡμέρας καὶ ὥρας πρὸς συνέλευσιν τῶν μελῶν ἢ πρὸς σύσκεψιν τοῦ συμβουλίου τῶν σωματείων τούτων.

5ον. Διὰ νὰ συντελέσῃ κάπως εἰς καλλιτέρευσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως, τὸ Λ. Κέντρον ἀπεφάσισε νὰναλάβῃ τὴν συντήρησιν εἰς τὸ Λυδασκαλεῖον τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς ἐνὸς πρὸς τὸ παρὸν ὑποτρόφου, τὸν ὅποιον θὰ ἐκλέξῃ διὰ διαγωνισμοῦ μεταξὺ ἀπόρων καὶ ἐπιμελῶν τέκνων τῆς Σμύρνης.

Διὰ νὰ ἐπιτυχάνῃ εἰς αὐτὰ τὸ Λ. Κέντρον, ἔχει ὡς πόρους καὶ μέσα τὴν μηνιαίαν συνδρομὴν τῶν μελῶν του καὶ τὰς προαιρετικὰς προσφορὰς εὐγενῶν καὶ φιλολάων συμπολιτῶν μας. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐνδυναμώσῃ καὶ ἐπεκτείνῃ τὴν εὐεργετικὴν ἐνεργειάν του ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον, ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν κάθε Σμυρναίου ἐπιθυμοῦντος τὸ καλὸν τοῦ λαοῦ.

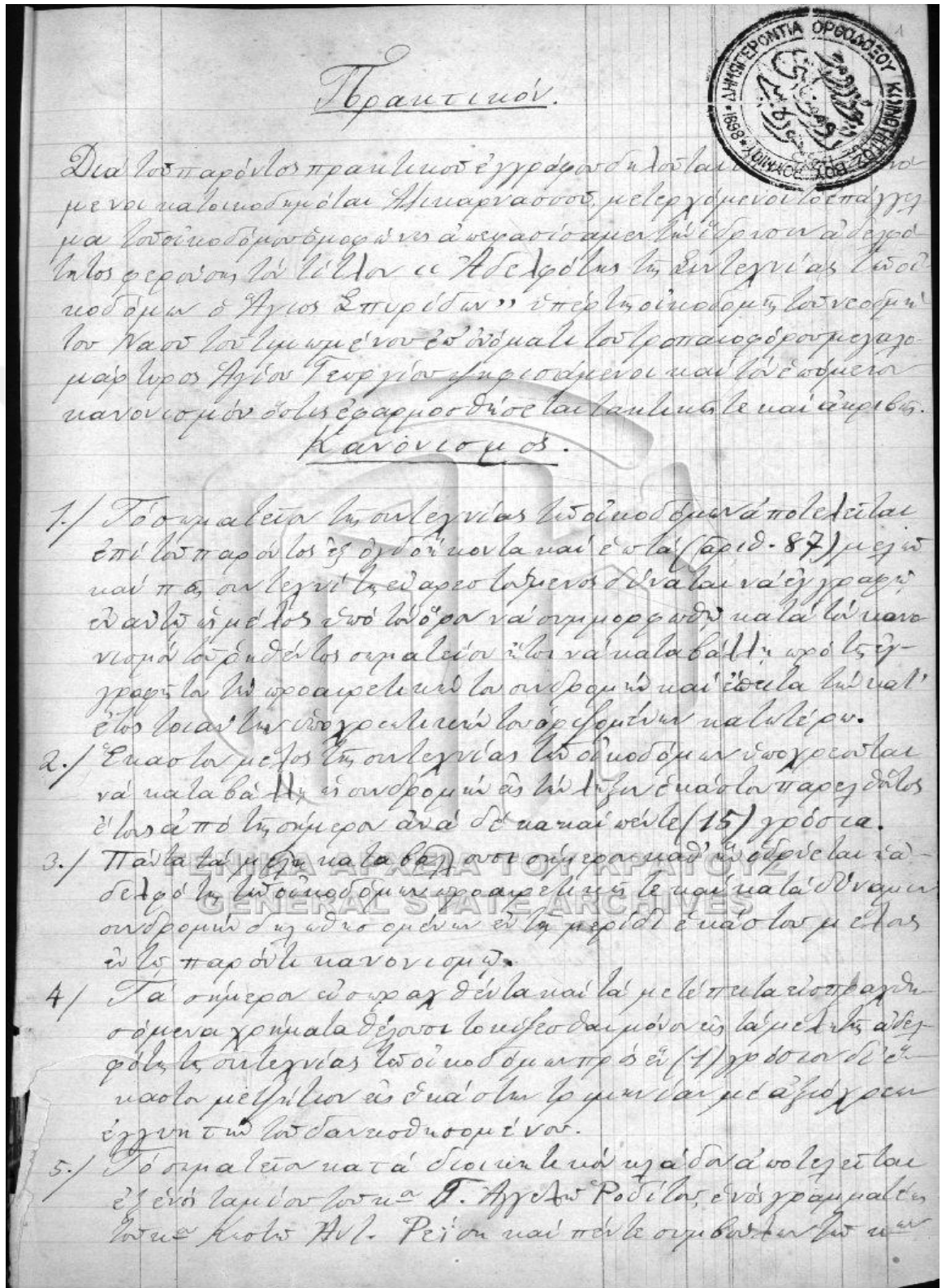
Καὶ οἱ καλοὶ διδάσκαλοι πρέπει νὰ πληρώνωνται καὶ τὰ ἑσπερινὰ μαθήματα νὰ γίνουσι περισσότερα καὶ καλλίτερα καὶ τακτικώτερα, τὸ δὲ Ἐνημερωστῆριον νὰ πλουτισθῇ μὲ ἑφημερίδας, περιοδικὰ καὶ διάφορα βιβλία καὶ οἱ ὑπάλληλοι τοῦ Καταστήματος καὶ αὐτὸ τὸ Κατάστημα εὐπρεπῶς νὰ συντηρῶνται καὶ ὑποτροφίας χρηστῶν ἀπόρων παιδῶν περισσότερας εἶνε καλὸν νὰναλάβωμεν ἀλλὰ μήπως δὲν πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ στεγασώμεν μὲ τὸν καιρὸν τὸ Λ. Κέντρον εἰς ἰδιόκτητον οἶκον;

Ὅλοι λοιπὸν, ὅσοι θέλουσι καὶ ἤμποροῦσι, ἅς ἐγγραφοῦν μέλη μὲ συνδρομὴν ἐν ἑκατασίῃ τὸν μῆνα, καὶ ὅσοι πάλιν θέλουσι νὰ κάμωσι τὸ καλὸν, καλλιτέραν εὐκαιρίαν δὲν εὐρίσκουσι.

Ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν του αὐτὴν πολλὰ περιμένει χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ

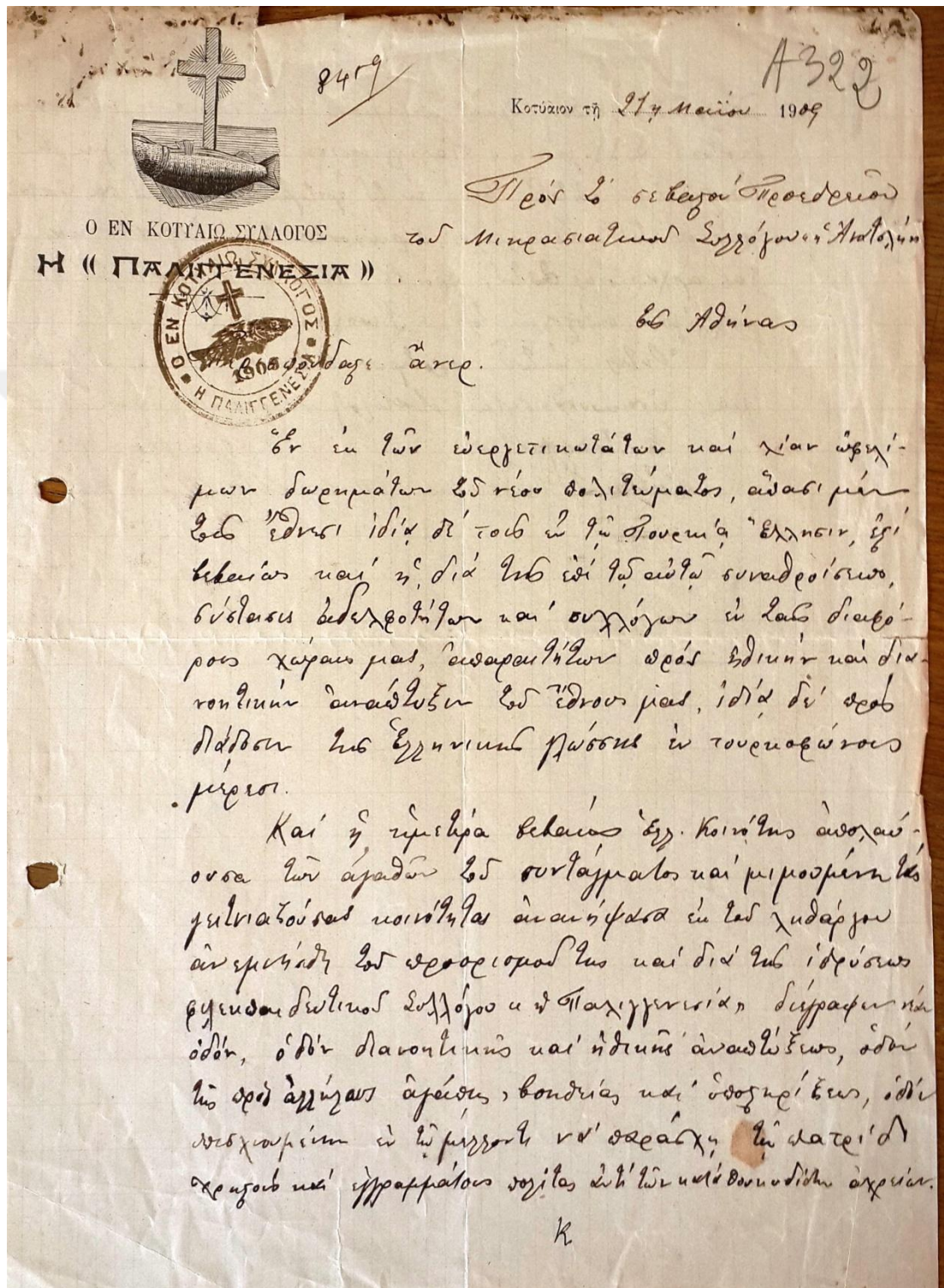
Τὸ ΔΙΟΙΚΗΤ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ.

Ἐν Σμύρῃ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1911.

¹²⁹¹ GAK/ATA, Karias (Periohi Boudroumiou), Kodikas 449E (Arith.8499), s. 1-2.

Ek 11- Kütahya'da 1909 yılında kurulan Kütahya Palingenesia Cemiyeti'nin Atina'daki Anatoli Cemiyeti'ne gönderdiği mektup.¹²⁹²

¹²⁹² AA, Fak. A' (Ikoniou-Angyras), 1909-1910, A 322.

